

SOSYOLOJİ

DERGİSİ

Journal of Sociology

Sayı 41-42, Mayıs-Kasım 2021

Issue 41-42, May-November 2021

SOSYOLOJİ DERGİSİ, MAYIS-KASIM 2021, İZMİR
Journal of Sociology, May-November, 2021, Izmir
SAYI 41-42 / Issue 41-42

ISSN:1300-5642
e-ISSN: 2687-5276

Editör: Doç. Dr. Pelin ÖNDER EROL

Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İzmir, Türkiye

Alan Editörleri

Prof. Dr. Zeki DUMAN, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van, Türkiye
Doç. Dr. Hande ŞAHİN, İzmir Demokrasi Üniversitesi, İzmir, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ebru ÇETİN, Ege Üniversitesi, İzmir, Türkiye

Danışma Kurulu

Prof. Dr. Dilek YEŞİLTUNA, Ege Üniversitesi, İzmir, Türkiye
Prof. Dr. Mustafa KOÇ, Ryerson Üniversitesi, Toronto, Kanada
Prof. Dr. Sevinç GÜÇLÜ, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, Türkiye
Prof. Dr. Zsombor RAJKAI, Ritsumeikan Üniversitesi, Kyoto, Japonya
Prof. Dr. Zafer CİRHİNLİOĞLU, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas, Türkiye
Prof. Dr. Jacobus HOFFMAN, North-West Üniversitesi, Potchefstroom, Güney
Afrika Cumhuriyeti
Prof. Dr. Osman KONUK, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İzmir, Türkiye
Prof. Dr. Yıldız AKPOLAT, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, Türkiye
Prof. Dr. Stratos GEORGOULAS, Aegean Üniversitesi, Yunanistan
Prof. Dr. Nurşen ADAK, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, Türkiye
Prof. Dr. Mine GÖZÜBÜYÜK TAMER, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon,
Türkiye

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Ümit TATLİCAN, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın, Türkiye
Prof. Dr. Yılmaz YILDIRIM, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İzmir, Türkiye
Prof. Dr. Hülya YÜKSEL, İzmir Demokrasi Üniversitesi, İzmir, Türkiye
Prof. Dr. Suvat PARİN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van, Türkiye
Doç. Dr. Zafer DURDU, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla, Türkiye
Doç. Dr. Gökhan SAVAŞ, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara, Türkiye
Doç. Dr. Duygu ALPTEKİN, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Manisa, Türkiye
Assist. Prof. Dr. Subramaniam KANNAN, IFHE Üniversitesi, Hindistan
Assist. Prof. Dr. Haram JEON, Chonnam National Üniversitesi, Gwangju, Kore
Assist. Prof. Dr. Giavrimis PANAGIOTIS, Aegean Üniversitesi, Yunanistan
Öğr. Gör. Dr. Eren ALKAN, Ege Üniversitesi, İzmir, Türkiye

İstatistik Editörü

Doç. Dr. İlknur AYDOĞDU KARAASLAN, Ege Üniversitesi, İzmir, Türkiye

Türkçe Dil Editörü

Dr. Öğr. Üyesi Müberra BAĞCI, Ege Üniversitesi, İzmir, Türkiye

Yabancı Dil Editörü

Öğr. Gör. Dr. Eren ALKAN, Ege Üniversitesi, İzmir, Türkiye

Yazı Kurulu

Arş. Gör. Begüm DEMİRKOL, Ege Üniversitesi, İzmir, Türkiye

41-42. Sayıda Görev Alan Hakemler (Alfabetik Sıraya Göre)

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe GÖNÜLLÜ ATAKAN, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Burcu ÖZDEMİR OCAKLI, Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Didem DOĞANYILMAZ DUMAN, İzmir Demokrasi Üniversitesi, İzmir, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Döne AYHAN, KTO Karatay Üniversitesi, Konya, Türkiye

Doç. Dr. Duygu ALPTEKİN, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa, Türkiye

Doç. Dr. Esra GEDİK, Yozgat Bozok Üniversitesi, Yozgat, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Esra KARAKUŞ UMAR, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Ferhat DEĞER, Maltepe Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

Doç. Dr. Gökhan SAVAŞ, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan Veli KÖKTÜRK, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, Türkiye

Prof. Dr. Güney ÇEĞİN, Pamukkale Üniversitesi, Denizli, Türkiye

Doç. Dr. Halil Saim PARLADIR, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İzmir, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin YADİGAROĞLU, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, Türkiye

Prof. Dr. Hülya YÜKSEL, İzmir Demokrasi Üniversitesi, İzmir, Türkiye

Doç. Dr. İlknur GÜRSES KÖSE, Ege Üniversitesi, İzmir, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi İrem Begüm PAKER, Yaşar Üniversitesi, İzmir, Türkiye

Prof. Dr. Mine GÖZÜBÜYÜK TAMER, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, Türkiye

Prof. Dr. Nurşen ADAK, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Özge ZEYBEKOĞLU AKBAŞ, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, Türkiye

Doç. Dr. Özlem AYDOĞMUŞ ÖRDEM, Çukurova Üniversitesi, Adana, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Özlem KAHYA NİZAM, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, Türkiye
Prof. Dr. Sevim ATİLA DEMİR, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, Türkiye
Prof. Dr. Sevinç GÜÇLÜ, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Sinem Burcu UĞUR, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, Türkiye
Prof. Dr. Suat KOLUKIRIK, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Susan ROTHMANN, Özyeğin Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
Prof. Dr. Suvat PARİN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van, Türkiye
Prof. Dr. Yılmaz YILDIRIM, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İzmir, Türkiye
Doç. Dr. Zafer DURDU, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Zuhâl ÇİÇEK, Pamukkale Üniversitesi, Denizli, Türkiye

Sosyoloji Dergisi Amaç ve Kapsam

1987 yılından beri yayınlanan Sosyoloji Dergisi bilimsel hakemli bir dergidir. Sosyoloji Dergisi'nin amacı, dünyada ve Türkiye'de kuramsal ve uygulamalı sosyoloji çalışmalarına yer verip bu çalışmaları ilgili izlerkitle ile buluşturmak. Sosyoloji Dergisi'nde genel olarak sosyoloji ve sosyal bilim çalışmalarına yer verilmektedir. Bu çalışmaların, kuramsal ve uygulamalı ölçeklerde alana katkıda bulunması ve içerik itibarıyla yeni bir perspektif sunması gözetilmektedir. Sosyoloji Dergisi'nde sosyoloji ve sosyolojiyle bağlantılı olan sosyal bilimlerin diğer alanlarında Türkçe ya da İngilizce yazılmış makaleler ile, aynı alanlarda nitelikli çeviriler, kitap kritiği/tanıtımı ve tez tanıtımları yayınlanmaktadır. Yayın süreçleri, COPE (Committee on Publication Ethics) tarafından geliştirilen uluslararası araştırma ve yayın etiği standartlarına bağlı kalınarak yürütülmektedir. Sosyoloji Dergisi Mayıs ve Kasım aylarında olmak üzere yılda iki sayı yayınlanmaktadır.

Yayın Sahibi: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Sosyoloji Bölümü adına

Dekan V. Prof. Dr. Yusuf AYÖNÜ

Yazışma Adresi: eusosyolojidergisi@gmail.com

Sosyoloji Dergisi Editörlüğü

Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

35100 Bornova-İZMİR

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Sertifika No: 18679

İnternet Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sosder>

Tarandığı Dizinler: ASOS Index

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Önsöz / Foreword ix

Araştırma Makaleleri / Research Articles

*Adulthood and Waiting: Doing, Feeling and Being in Late Capitalism
(Yetişkin Olarak Eyleme ve Bekleme: Geç Kapitalizmde Yapma,
Hissetme, Olma)* 1

Deborah DURHAM

*Roman Kültüründe Evlilik Olgusu Üzerine Nitel Bir Çalışma (A Qualitative
Study on the Phenomenon of Marriage in Romani Culture)*..... 25

Ece YAŞAR & Derya ŞAŞMAN KAYLI

*Evlenme Tercihlerinin Dönüşümünde Kuşaklararası Farkın Toplumsal
Değişim Temelinde İncelenmesi: Iğdır Üniversitesi Örneği (Examination
of the Intergenerational Difference in the Transformation of Marriage
Preferences on the Basis of Social Change: The Case of
Iğdır University)*..... 53

Sait YILDIRIM

*Damgalanan Bir Yaşam Tarzı Olarak Bekarlık (Singlehood as a
Stigmatized Lifestyle)*..... 81

Fatih TEZCAN

*Okul Öncesi Çocuklarda Helikopter Ebeveyn Tutumlarının Şiddet
Bağlamında Değerlendirilmesi (The Evaluation of Helicopter Parent
Attitudes in Preschool Children within the Context of Violence from
Teacher's Perspective)*..... 117

Fatma ANKARALI & Gökhan SAVAŞ

*Sosyal Medyada Toplumsal Cinsiyet Temelli Trafik Söylemi
(Gendered Traffic Discourse in the Social Media)* 145

Esra GEDİK, Ezgi PEHLİVANLI KADAYIFÇI,
Samet Talha TURGUT & Mehmet BULUT

*Estetik Uzmanlarının Bedenin Yeniden İnşasına Dair Görüşlerinin
Sosyolojik Bir Değerlendirmesi (A Sociological Assessment of
Aesthetics Specialists' Views in Terms of Rebuilding of the Body)*..... 163

Duygu ALPTEKİN & Eda DELİBAŞ

*Neoliberal Yönetimsellik ve Performansın Tıbbileştirilmesi Bağlamında
Eksi Sözlük'te Ritalin Tartışmaları (The Ritalin Debate on Eksi Sozluk
within the Context of Neoliberal Governmentality and Medicalization of
Performance)*..... 187

Selin ATALAY

Evini Arayan Göçmen: Dogville ve Unorthodoks Filmleri Hakkında Sosyolojik Bir Analiz (The Immigrant Looking for Home: A Sociological Analysis About Dogville and The Unorthodox Films) 217
Mehmet Emin BALCI

Yeni Medya Çağı'nın Siyasi Söyleminde Risk Algısı (Risk Perception in the Political Discourse of the New Media Age)..... 241
Volkan ÖZTÜRK

Derleme Makaleler / Review Articles

COVID-19 Pandemisinin Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğine Yansımaları (The Displays of Women's Labor During the COVID-19 Pandemic)..... 263
Bengi BEZİRGAN TANIŞ

Tanzimat Döneminde Toplumsal Değişim ve Eğitim Üzerine (Social Change and Education in the Tanzimat Period)..... 285
Aybige Ebru SARIÇAY & Belgin ARSLAN CANSEVER

Değişen Toplumsal Özellikler ve Çocukluk Algısının Oyunlara Yansıması (Changing Social Characteristics and the Reflection of Childhood Perception to Games) 301
Fatma GÜNGÖRER

Tez Tanıtları / Dissertation Reviews

Modernleşme Sürecinde Evliliğin Kuşaklararası Dönüşümü: İzmir Örneği (Intergenerational Transformation of Marriage Throughout the Modernization Process: The Case of İzmir) 325
Elif BAŞ

Çeviriler / Translations

Pandemi ve Sosyoloji Özelinde Siyaset Sosyolojisini Nasıl Okumalıyız: Prof. Dr. Michael Mann ile Söyleşi (How Should We Read Political Sociology in terms of Pandemic and Sociology: An Interview with Prof.Dr. Michael Mann) 335
Michael MANN
Çev. Eren ALKAN & Yaren GÜLŞEN

ÖNSÖZ

1987 yılından bugüne Türkiye’de sosyoloji literatürüne yön veren Sosyoloji Dergisi, sosyolojik bilgiyi sayfalarında yıllar boyunca biriktirerek bugüne taşımıştır. Bu bakımdan bir alan dergisi olarak Sosyoloji Dergisi’nin önemi ve işlevi, var olduğu sürece giderek artmaktadır; var olabilmesi ise sürekli ve dinamik bir işleyişle yürütülen bilimsel bir yayıncılık anlayışını gerektirmektedir.

Editörlük görevinin tarafıma tevdi edildiği Temmuz 2021’de, Sosyoloji Dergisi’nin yıllardan damıtarak getirdiği yayıncılık ilkelerini koruyarak ekibimizle hızlıca çalışmaya başladık. İlk işi olarak, DergiPark üzerinden yayın yapan ve makale gönderim ve değerlendirme sürecinin yine bu platform üzerinden yürütüldüğü Sosyoloji Dergisi’nin Türkçe ve İngilizce dillerinde bilgi girişi yapılma süreci başlatıldı. Dergimizin ULAKBİM TRDizin’de taranabilmesi için güncel kriterler takip edilerek uygulamaya kondu. Alan editörlüğü, Türkçe ve İngilizce dil editörlüğü ve İstatistik editörlüğü sistemleri getirildi. Daha önceki sayıda dergi kurullarımızda yer alan kıymetli hocalarımıza ek olarak kurumsal çeşitliliği daha da zenginleştirmek üzere farklı kurum, şehir ve ülkelerden hocalar davet edilerek danışma ve yayın kurullarımıza bu kıymetli isimler eklendi. Üniversitemizin almış olduğu karar ile sadece elektronik ortamda yayın hayatına devam eden Sosyoloji Dergisi için e-ISSN alındı; ISSN numarasının iki yıl boyunca askıya alınması talebinde bulunuldu.

Pandeminin yaratmış olduğu koşullar nedeniyle bir yıl kadar yayın hayatına ara vermek zorunda kalan Sosyoloji Dergisi’nin, 2021 yılının Mayıs ve Kasım sayılarını bir arada yayınlayarak 41-42 birleştirilmiş sayı olarak Kasım ayı içinde yayınlanması kararı alındı. Bu nedenle bu sayı, Sosyoloji Dergisi’nin önceki çoğu sayısından daha fazla sayıda makale/tez tanıtımı/çeviri içermektedir. 41-42. sayı, 10’u araştırma makalesi, 3’ü derleme makale olmak üzere hakemlik sürecine tabi olan toplam 13 makale ve 1 tez tanıtımı ile 1 söyleşi çevirisinden oluşmaktadır.

Herhangi bilimsel bir alanda belirli konuların üzerine yoğun bir biçimde yazılması, o dönemde söz konusu konuların anlaşılması ve açıklanmasına duyulan gereksinime cevaben ortaya konan bir reflekstir. Bu sayıda yayınlanan makalelerin de, özellikle evlilik, toplumsal cinsiyet, beden, gençlik ile çocukluk, eğitim ve toplumsal değişme gibi konulara odaklandıkları görülmektedir.

Bu bağlamda, Deborah Durham’ın “Adulting and Waiting: Doing, Feeling and Being in Late Capitalism” (Yetişkin Olarak Eyleme ve Bekleme: Geç Kapitalizmde Yapma, Hissetme ve Olma) başlıklı makalesi, geç kapitalizm çağında yetişkin olduğu halde yetişkinlik rollerine tam anlamıyla girmek için

beklemek zorunda kalan gençlerin durumunu Botswana örneği üzerinden gösteriyor.

Ece Yaşar ve Derya Şaşman Kaylı'nın "Roman Kültüründe Evlilik Olgusu Üzerine Nitel Bir Çalışma" başlıklı makaleleri, İzmirli Romanlar arasında evlilik yönelimlerine ışık tutmayı hedefleyen nitel yöntemle yürütülmüş bir araştırma makalesidir.

Evlilik konusuna odaklanan bir başka makale olan Sait Yıldırım'ın "Evllenme Tercihlerinin Dönüşümünde Kuşaklar Arası Farkın Toplumsal Değişim Temelinde İncelenmesi: İğdır Üniversitesi Örneği" başlıklı makalesi, farklı kuşaklardan kadınların evlenme tercihlerinin değişimini toplumsal değişmeye bağlayarak açıklıyor.

"Damgalanan Bir Yaşam Tarzı Olarak Bekarlık" başlıklı makalesi ile Fatih Tezcan'ın, evlenme konusuna farklı bir perspektiften baktığını ve aile ve evlenmenin önemsendiği toplumumuzda damgalanmaya maruz kalınsa da bekarlığın neden bir alternatif yaşam tarzı olarak benimsenmeye başladığı çözümleniyor.

Fatma Ankaralı ve Gökhan Savaş tarafından kaleme alınan "Okul Öncesi Çocuklarda Öğretmen Açısından Helikopter Ebeveyn Tutumlarının Şiddet Bağlamında Değerlendirilmesi" başlıklı makale ise aile ve eğitim sosyolojisi alanlarının kesişiminde yer alan bir makale. Çocuğun psikolojik değerinin yüksek olduğu çağdaş toplumda helikopter ebeveynlik davranışını duygusal şiddet bağlamında değerlendirmesi bakımından bulgular sunuyor.

"Sosyal Medyada Toplumsal Cinsiyet Temelli Trafik Söylemi" başlıklı makaleleriyle Esra Gedik, Ezgi Pehlivanlı Kadayıfçı, Samet Talha Turgut ve Mehmet Bulut, sosyal medyada trafığe ilişkin olarak toplumsal cinsiyetlendirilmiş söylemi mercek altına alıyorlar.

Duygu Alptekin ve Eda Delibaş'ın "Estetik Uzmanlarının Bedenin Yeniden İnşasına Dair Görüşlerinin Sosyolojik Bir Değerlendirmesi" başlıklı makaleleri, beden üreticileri olarak estetik alanında çalışan uzmanların estetik girişimler yoluyla bedenin yeniden inşasına ilişkin görüşlerini İstanbul'da gerçekleştirdikleri alan araştırmasının verilerine dayanarak değerlendiriyor.

Selin Atalay'ın "Neoliberal Yönetimsellik ve Performansın Tıbbileştirilmesi Bağlamında Ekşi Sözlük'te Ritalin Tartışmaları" başlıklı makalesi de beden ve sağlık sosyolojisine dair farklı bir perspektifi sunarak, neoliberal yönetimsellik kavramlaştırması ile giderek yaygınlaşan ritalin kullanımını ele alıyor.

“Evini Arayan Göçmen: Dogville ve Unorthodoks Filmleri Hakkında Sosyolojik Bir Analiz” başlıklı makalesiyle Mehmet Emin Balcı, göçün insani ve hayata dair yanlarına odaklanan bir sinema filmi ile bir diziyi sosyolojik açıdan çözümlüyor.

“Yeni Medya Çağı’nın Siyasi Söyleminde Risk Algısı” başlıklı makalesi ile Volkan Öztürk, yeni medyanın araçları ile siyasette risk söyleminin nasıl ortaya konduğunu ele alıyor.

“COVID-19 Pandemisi Sürecinde Kadın Emeğinin Görünümleri” başlıklı makalesinde Bengi Bezirgan Tanış, pandeminin hem ücretli hem de ücretsiz kadın emeği üzerindeki etkilerini tartışıyor.

Aybige Ebru Sarıçay ve Belgin Arslan Cansever, “Tanzimat Döneminde Toplumsal Değişme ve Eğitim Üzerine” başlıklı makalelerinde eğitim ile toplumsal değişimin karşılıklı ilişkisini, bu ilişkinin özellikle önem kazandığı Tanzimat dönemi ile sınırlı tutarak ele alıyorlar.

“Değişen Toplumsal Özellikler ve Çocukluk Algısının Oyunlara Yansımaları” başlıklı makale ile Fatma Güngörer, yine toplumsal değişme konusunu ele alırken, bunun çocuk oyunlarında nasıl karşılık bulunduğunu sosyolojik bir perspektifle gösteriyor.

Makalelere ek olarak 41.-42. Sayıda yer verdiğimiz Elif Baş tarafından kaleme alınan doktora tez tanıtımı, “Modernleşme Sürecinde Evliliğin Kuşaklararası Dönüşümü: İzmir Örneği” başlığını taşımaktadır. Yazı, evliliğin modernleşmeye koşut olarak nasıl dönüştüğünün tartışıldığı tezin kısa bir özetidir.

Son olarak, “Pandemi ve Sosyoloji Özelinde Siyaset Sosyolojisini Nasıl Okumalıyız: Prof. Dr. Michael Mann ile Söyleşi” başlıklı yazı ise, 1 Haziran 2021 tarihinde E.Ü. Sosyoloji Bölüm etkinliği olarak gerçekleştirilen bir etkinlikten türemiştir. Yazı, önemli çağdaş siyaset kuramcılarında biri olan Prof. Dr. Michael Mann ile yapılan söyleşinin bir bölümünün Eren Alkan ve Yaren Gülşen tarafından çözümlenmesini ve tercümesini içermektedir.

Dergimize bugüne kadar vermiş olduğu emeklerinden dolayı, Sosyoloji Dergisi editörlüğü görevini devraldığım sayın hocam Doç. Dr. Gökür Bostancı Ege’ye ve pandemi koşullarında dergimizi yeniden etkinliğine kavuşturmak için yoğun çaba gösteren E. Ü. Sosyoloji Bölüm Başkanı kıymetli hocam Prof. Dr. Dilek Yeşiltuna’ya teşekkür ederim. Ayrıca 41.-42. Sayıya yazılarıyla katkı sunan yazarlara, makale değerlendirmeleri ile Sosyoloji Dergisi’nin daha da nitelikli olmasına yardımcı olan hakemlere, Dergi kurullarında yer alarak daha da güçlenmemizi sağlayan kurul üyelerine ve ekip arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Sayımızın sosyoloji ve sosyal bilimler alanındaki araştırmacılara ve öğrencilere faydalı olması ve yeni sayılarda buluşmak dileğiyle...

Doç. Dr. Pelin Önder Erol

Kasım, 2021

Atf: Durham, D. (2021). *Adulthood and Waiting: Doing, Feeling and Being in Late Capitalism. Sosyoloji Dergisi, 41-42, 1-23.*

Araştırma Makalesi / Research Article

ADULTING AND WAITING: DOING, FEELING AND BEING IN LATE CAPITALISM

Deborah DURHAM*

Abstract

This article distinguishes between adulthood and "adulthood," a state of being and a set of practices, or doing. Based on field research on youth and adulthood in Botswana and more generally on literature about youth, "waithood," and elusive adulthood globally, the article explores the idea of adulthood as a performance and as a performative, but questions whether either addresses the failed sense of self in current anxieties about attaining adulthood. The article then situates "feeling adult" and its failures in late capitalism, with its marketization of emotion and the feeling self.

Keywords: Adulthood; Youth; Waithood; Africa; Late Capitalism; Feelings

Yetişkin Olarak Eyleme ve Bekleme: Geç Kapitalizmde Yapma, Hissetme ve Olma

Öz

Bu makale yetişkinlik ile olma durumu ve bir dizi pratik anlamında "yetişkin olarak eyleme" arasında bir ayrım yapmaktadır. Botswana'da gençlik ve yetişkinlik üzerine yapılan bir alan araştırmasına ve daha genel olarak küresel düzeyde gençlik, "bekleme dönemi" ve muğlak sınırları olan yetişkinlik üzerine yazılmış literatüre dayanan bu makale, bir performans ve performatif olarak yetişkin olarak eyleme fikrini araştırır. Bununla birlikte, makale her iki kavramın da yetişkinliği kazanmaya dair günümüzdeki endişeler içinde başarısız olmuş benlik duygusuna eğilip eğilmediğini sorgulamaktadır. Makale, sonrasında, "yetişkin hissetme" ve duygu pazarlama ve hisseden benlik ile birlikte onun geç kapitalizmdeki başarısızlıklarına yer vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Yetişkinlik; Gençlik; Bekleme Dönemi; Afrika; Geç Kapitalizm; Hisler

---

* Prof. Dr., University of Virginia, deborahdurham15@gmail.com; ORCID: 0000-0003-4023-3709

What does it mean to “be an adult”? Is it a designation based on age that allows you, in the United States, to vote, serve in the military, buy a gun, or even buy cigarettes and alcohol? (For some of these the age is 18, for others 21.) Is it, as in Botswana, an age below which you are officially youth and eligible for the wide range of government youth development programs, yet vague in itself? Or is it a feeling (“I don’t feel grown up,” say many in the United States, even in their 30s)? Or a set of behaviors (“Grow up!” urges a friend when you whine about a workmate who won’t do what you want)? In this essay, I examine the changing ways in which “growing up” is problematically located between these three forms, and poses challenges to people in America and in Botswana. I explore the dynamic between adulthood as a state to attain, as a form of doing, and as a feeling about oneself, all concurrent today but in their concurrence problematic for people. As a way of acting or doing, I also examine the discordance between looking at “adulthood” as performative, in the sense used by Judith Butler and others, and as a performance, more in the sense of Erving Goffman. I connect the problems in the disjunctures between being adult as a state to attain, a performative and shifting practices, and a feeling with the context of late capitalism, understood to be the extension of commoditization into more and more intimate domains of life, with an attendant focus on (marketized) production of the subject, and at the same time the dissolution of a stable subject. Although there are overlaps with neoliberalism, with its focus on the flow of financial capital and devolved responsibility on the person, and which has impacted the life course, late capitalism draws attention to fragmentation and disjuncture, and not the responsabilized subject attempting to fulfill projects once defined by the state. While the latter is often blamed for failures to attain adulthood, the former provides space for performances of adulthood, the ongoing investment in discrete but also disjunct aspects of the self, and shifting and partial feelings of failure.

Bringing together ideas about being adult (and doing adulthood) in Botswana and the United States may seem unusual. There is a long, if sometimes problematic, history of anthropology discovering new ways to think about social institutions in their studies of Africa, bringing those insights to re-think social process in the West. In this paper, I look beyond simple constructive comparison, to explore a complex exchange of ideas, circulating institutions and discourses, whereby new popular trends in the United States allow us to revisit increasingly calcified and accepted concepts that have taken hold in both Africa itself and in the study of Africa. And the conjuncture of ideas from the West with African policy

and lives allows us to both critically re-evaluate current discourses on youth in Africa, and to rethink problems we thought we had firmly identified at home.¹

I address adulthood – and adulthood – as being and doing.² There seems to be an almost global feeling that adulthood, a “being,” is increasingly unattainable, or at least delayed, and producing a lost generation of people “waiting” to get it. In many studies of these people, from Africa to Southeast Europe to East Asia and the United States, youth comes across as a sterile “waiting room,” where people are trapped, unable to enter the office of adulthood. Unable to “be” adults, they “do” nothing. They sit around, often in their parents’ home, they pass time, they wait. Descriptions of this kind of waiting are particularly common in African studies, and in America, too, at least up to the onset of the COVID-19 epidemic (which certainly changed people’s relationship to both space and time). But at the same time, there emerged a discussion about how to “do” adulthood, at least in bits and parts, here and there. In 2013, when younger Americans were beginning only slowly to recover from the impact of the 2007-2008 economic crisis, Kelly Williams Brown published an amusing piece of pop literature, *Adulthood: How to Become a Grown-up in 468 Easy(ish) Steps*. These steps included things like how to rent an apartment, how to talk to neighbors, and how to avoid office romances, along with tips on vacuuming, and other very practical matters. Then, in 2017, the *Washington Post* (one of the United States’ major newspapers) ran a video series “How to Adult,” that had similar advice on how to clean your apartment, how to shop for groceries, how to apply for a credit card, etc., illustrated (significantly) with images from the 1950s, images nostalgic for the secure adulthoods quite young people seem to have lived at that time.³ Suddenly, it seemed in these popular publications, adulthood wasn’t an office you were barred from entry. It was a way of acting, perhaps a skill set akin to other skill sets people sought, a bit here, and another bit there. And you could “adult” in public, but revert to youth or childishness in private or with friends.

---

¹ On the colonial context of anthropology and its impact on theories and models, see Asad 1973. On more recent suggestions that significant theoretical advance is coming from the global South, see Comaroff and Comaroff 2012. Other non-Western regions have also been mined for social theory: Papua New Guinea and India on gift exchange and value, Aboriginal Australia for kinship, India for personhood.

² Anthropology has rarely asked what being an adult means, outside of study of age-graded societies, and initiation practices that convert “children” into “adults.” Sociology, by contrast, has demanded a rethinking of the concept of adult and adulthood repeatedly over the past 40 or more years. See Blatterer 2007, Durham 2017.

³ For one such video, and links to the rest of the series, see https://www.washingtonpost.com/video/entertainment/how-to-adult-how-to-shop-for-groceries/2017/10/24/39866212-b8d9-11e7-9b93-b97043e57a22_video.html

Perhaps “being adult” is emerging in a new form altogether, in our conceptualization of it and in its experience, and, more broadly, in our discourses about it. I will be asking us to move away from looking at the stative idea “-hood” (adulthood), or being, and to observe and analyze more the gerund form (adulting) or doing, focusing on the idea of adulting as a dynamic, malleable, and agentive form, and also one that accords with forms of individualization and situationalism that are characteristic of this moment of late capitalism and globalism. This is not a calling for a recognition of agency within an existing and oppressive structure: it is a call to dismember the structure and look at the social world as a field of opportunity, where both failure and success mingle, and where structured modernist frameworks stand on shaky grounds. It is the grounds of self-making in the conditions of late capitalism, a self-making that, in that context, is connected with “feeling.”

Susan McKinnon (2017) has looked at the shift in kinship studies in anthropology from “being” kin, especially in the extended family with biological underpinnings and sets of rights and obligations attached to them, to “doing” kinship and making people (whatever their biological links) into kin through practices as varied as co-housing, eating from the same pot over time, or offering care-giving. She notes that as anthropologists shifted to the latter perspective, they tended to focus on material appurtenances to kinship, and in doing so introduced sources of hierarchy and differentiation connected with material inequalities. In looking at “doing” adulting, and contrasting it with “being” adult, we find that the being was (and is) often strongly correlated with material conditions and economic inequalities, and being adult includes being financially secure (see, for example, Silva 2013 on working class struggles for adulthood). Doing is simultaneously a more opportunistic field but one, too, that invites significant “investment,” this time in new forms of self-development. Blatterer (2007) noted that we often think of youth as a time of “becoming” and “adulthood” as what one becomes – a “being.” Here, and somewhat in line with Blatterer, I suggest that adulthood is, if not a “becoming,” a project of being, often fragmentarily engaged and requiring ongoing work on the fragments of the self in the conditions of late capitalism.

The conflicts and tensions over debates about what adulthood or adulting might be are revealed in Botswana, where I have conducted anthropological fieldwork since 1988.⁴ In the 1980s and 1990s my research was situated in one ward of a large “urban village” of over 35,000 people, and focused on ethnicity in

---

⁴ My research since 1988 has been supported by a number of granting institutions, including Fulbright-Hays, the National Science Foundation, Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research, the National Endowment for the Humanities, the American Philosophical Foundation, and Sweet Briar College Faculty Grants.

the context of liberal democracy, on various everyday practices, and on youth groups and youth. The category “urban village,” a government term, meant that agriculture composed a considerable portion of household income, even as some members of households held salaried positions or were self-employed in non-agricultural ventures. Both agriculture and other forms of employment often meant the “villagers” lived elsewhere most of the time. In research conducted in 2014 and 2017 I focused on how people understood post-youth maturity, predominantly in the fast-growing urban center of Gaborone. Gabs, as it’s popularly called, is the country’s capital, upgraded to be called a city only in the mid-1980s, and in the 2010s a car-choked sprawling city with plentiful and increasing cosmopolitan shopping malls and restaurants, and a substantial population of people struggling for housing and food.⁵ By the 2010s, Botswana had invested heavily in tertiary education, and there was a fast-growing population of young people who were attending or had attended university or one of the post-secondary “training” institutes; they received considerable subsidies and were eligible for various government development programs aimed at “youth” – until they were 35 years old. At 35, they became, for government purposes, grown up, or no longer youth, eligible only for the development programs aimed at the general population.⁶

As is common in anthropology, my research was conducted via participant observation, based on long periods of co-residence and participation in everyday life among the people around me. Because I was interested in national discourses on youth, I also conducted open-ended unstructured interviews with a wide range of people in government offices, in youth groups, and in youth development programs, along with the youth wings of the major political parties, recorded by note-taking. In 2014, I conducted open-ended unstructured interviews with college students, as well as engaging in participant observation with people with whom I had relationships via my previous fieldwork. The interviews, however, are only interpretable through my 40 months of participant observation in urban village, and later city, life. This method of fieldwork is associated with interpretive analytical strategies focusing on meaning instead of numbers and measurements, and understanding meaning as produced in dense webs of historical conjuncture and contemporary flow, with “thickness” of interpretation privileged over simple correlations (see Geertz 1973).

---

⁵ See Durham 2019 on changes between 1988 and 2017, focusing on shopping and “malls.”

⁶ People remained eligible for special “youth development” programs in some areas of agriculture until 45. There were also many agricultural development programs open to the general (non-youth) population.

I found significant changes in the ways people there thought and talked about youth (in the 20th century) and adults (in the 21st century), which I discuss below. What I will focus on is a shift from a fairly open way of being and experiencing youth, often quite playful, in Botswana in the 20th century, and lack of concern with adulthood,⁷ to a highly circumscribed and over-determined idea of youth organized by government projects and discourse and a new and considerable uncertainty but also playfulness, a measure of concern spanning generations, about the post-youth period. We might say that people went from “youthing” to being youth, found “adult” a new category, and engaged in adulting, but often found they “felt” youth when they were, officially, not.

Youth Stuck Without, Adulthood as Gain

Sociological and anthropological studies in Africa have, for some time now, been complaining that young people are “stuck” in youth, unable to attain adulthood, and similar ideas have circulated in America and, indeed, around the world. Anxieties that people were stuck in youth, unable to attain adulthood, surfaced in Africa mostly in the 1990s, especially in the transition of many states from more socialist governance to a West-imposed structurally adjusted neoliberalism, and increased over the next decades. “Stuck in the compound,” wrote Karen Tranberg Hansen (2005), describing the plight of young people, and especially young women, in Zambia, where they were unable to find employment or other means by which to move out of parents’ homes. In Rwanda, too, housing problems in the first decade of the 2000s also kept people “stuck,” failing to attain adulthood by failing to acquire housing to enable marriage (Sommers 2012). Diane Singerman called the condition of young people in Egypt unable to marry “waithood,” as they waited to amass the means to house and support a family (Singerman 2007; see also Inhorn and Smith-Hefner 2020). Alcinda Honwana popularized the term “waithood” for all Africa (Honwana 2012): waithood has become almost synonymous with “youth” in some writings, a youth that has no visible end.

Waithood, as Honwana and many others note, is not truly a passive period, as the term suggests, and people “waiting” for adulthood are also doing interesting things. Daniel Mains (2007) wrote about how young men in Ethiopia said they were “living like chickens,” and “bored,” by which they meant they were unable to find the kind of white-collar work they had anticipated as culminating

---

⁷ There is no exact equivalent term for “adult” in the two languages I’m familiar with in Botswana (Setswana and Otjiherero), and my research in 2014 explored the various ways in which people who also spoke English much of the time sought equivalent terms in the local languages, and the different implications of those. “Adulthood” as a word is unusual in many languages, but has a history in English (see Durham 2017).

their schooling. Some, however, resorted to lower-class labor, even manual work, often going abroad to hide their undistinguished work; they did not consider it “employment” of the kind to grant adulthood. Adeline Masquelier (2019) describes young men in Niger who form “*fada*,” associations in which they sit around, drinking tea, bemoaning their inability to marry, seeking recognition by claiming to do community service, but ultimately “waiting” for an age transition while making tea and talking. While young men in Dakar, Senegal in the 1980s and 90s had undertaken a range of public services, including trash removal, community policing, even water provisioning (all abandoned by the state at that time), they had done so in the community-serving role of youth (Diouf 1996); *fada* members in Niger hope to attain recognition of responsibility and community membership in such civic action, claiming their presence on street corners is a form of policing the neighborhood, for example (like, in Turkey, the *bekçi*). For both, however, they sought their status in a civic sphere when the private domain of household was difficult to access. All three examples, Ethiopia, Niger, and Senegal, also direct us to the significance of external recognition for these, and any, social status: however, we might want to attend to subjective feelings, manifest in the boredom or shame of the Ethiopians, and the clear uncertainties of the Nigeriens. But what we see especially in the sense of waiting is also a sense of lack – housing, white-collar work, a wife. This should draw our attention to class dimensions of moving from youth to adulthood, where being adult is, at least for some, associated with moving into a higher class (see Durham 2017). Even older people in their 50s in Botswana who fail to increase their class status remain, at least, partially, “boys” or youth – what once were called “herdboys” or “houseboys” whatever their age.

Honwana bemoans this stuckness of youth in “waithood,” and urges governments to do more to support their transition to adulthood, especially by fostering educational, economic, and political opportunity. The latter is significant: in many African countries at the end of the 20th century, the “independence generation” who had come to power in the 1960s, often continued to hold all the reins of power, unwilling to make way for new cohorts. In Botswana, people muttered about “deadwood” occupying offices of opportunity up and down the political and civil service ladders. And while Botswana has had international recognition for transparent government and relatively low levels of corruption (something citizens might debate, however), many African countries came to be called “kleptocracies” governed by “the politics of the belly” (Bayart 1993) – a politics that consumes the wealth of a country, visualized in the fat bellies of elder men, or exports it to private accounts.

Suggesting that young people are “waiting” for governments to save them (and that their recognizable activity in that period is not leading to adulthood) is

simultaneously a critique of a general neoliberalism as well as a suggestion that reaching adulthood is a matter of accumulating things. African states were pushed to neoliberal policies under the structural adjustment policies of the 1980s and 90s, policies in which the government reduced its own capacities, curtailing many social services and programs, opened its borders to foreign capital flows, and shifted responsibilities and risks to individuals, who are likely to fail. (Kleptocratic practice of course survives the move to neoliberalism, and both kleptocrats and neoliberalism offer citizens visions of enrichment and yet impoverish their opportunities.) Shifting responsibility and risk to private individuals both gives them hope of wild success based on their hard work and determination, but also, in not only failing needed support but also corraling benefits to the already powerful, almost inevitably leads to failures and disappointments – what Lauren Berlant (2011) called “cruel optimism.” We might ask to what extent such neoliberal maneuvering also underscores the affective element of achievement – that is, the role of “feeling” when people describe feeling or not feeling adult.

Honwana’s call for more government action is not something to disdain: good government, in a liberal (but not neoliberal) age, should provide opportunity for people to better their condition, through giving them skills (education) and making sure economic and political opportunity isn’t reserved for the already privileged, as well as protecting them against utter failure. Botswana has often been designated an “exception” in Africa (Samatar 1999; but cf. Good 1992), mostly because of substantial state income coming from diamond mines, managed fairly transparently by liberal economists,⁸ invested in infrastructure and health, and regular “free and fair” elections since independence in 1966. By the 2010s, the government had instituted extensive youth development programs. Yet leading up to that point, in Botswana in the 1990s, college-educated young people who until the later 1980s could count on finding comfortable employment in the civil service, began to complain about an inability to achieve positions of responsibility and power in political parties and appointments. This is when the term “deadwood,” still used today, gained popularity, referring to office-holders, many of the generation that set up the first postcolonial government in the 1960s (see Werbner 2004 for a more complimentary view of that generation and discussion of the term). Many young (and not-so-young) people there today complain, undoubtedly rightly, about how access to government tenders (contract bids), a major support of developing entrepreneurial ventures, is channeled by an

---

⁸ Liberal in the classical economic sense, not in the terms of public American discourse where it is associated with socialism. Kenneth Good (cited in text) has written extensively against the celebratory narrative of exceptional success.

already powerful minority away from ambitious newcomers; others simply fear the bureaucrats who manage the paperwork steal their entrepreneurial ideas.

So people in Botswana, exceptional as it is, share with much of Africa a feeling of being stymied (although not, I would argue, of “waiting”). Across the continent, the presence of a demographic “youth bulge,” the increase in education in varying but significant measures across many nations and the “cruel optimism” of education’s failed promises (Berlant 2011; Dungey and Ansell 2020), the decrease in government-paid work or the frequent failure of governments strapped by structural adjustment policies and corruption to pay civil servants, and slow (but increasing) growth in the private sector, has indeed left many young people who complete secondary or even tertiary education frustrated. What are youth waiting for, or at least looking for? Well, to attain the state of adulthood, goes the dominant analytical argument. And to do so, they must acquire things: primarily valued forms of work, housing, and marriage. Acquiring things, they acquire adulthood, so to speak, and indeed adulthood becomes depicted as a “thing” to be acquired, as much as a room or office to enter. And it is the thingness, the countability of the acquisitions, that marks certain discourses of adulthood today.

In such discourses, youth are those in a condition of lack. At least, the state of youth in which one is stuck, is a state of lack and overcoming it involves acquisitions: job, house, spouse, children. Indeed, lack almost defines the category, in some respects, although in different ways in different countries. Not-yet adults are those – of any age – who have not got a house, a spouse, a career-track job, not yet gotten children. (Botswana will both fit but also upend some of this.) When Botswana drafted a National Youth Policy, in 1996, its understanding of the people who were the object of the policy (youth) were precisely these “lackers”: out-of-school people without employment, predominantly but not exclusively young, sometimes entirely homeless, often underfed (see Durham 2004). The condition of lack overrode age limits in the 1996 Policy, which noted it would include people younger than 12 and over 40, if their youthhood was signaled by being out of school and unemployed.⁹ (A revised Youth Policy, in 2010, formally ended the “official” age of youth at 35, for eligibility for most youth development programs, and focused more on educated youth than the original had.)

---

⁹ The policy, while focusing on employment, also targeted sexually transmitted diseases, as AIDS became an overwhelming problem in the country. While marriage is an important element of adulthood in other parts of Africa, the marriage rates in Botswana are extremely low, and have been for decades. Most women have children before or outside of marriage, and some women (with children) don’t marry until after reproductive age. See Solway 2016.

In the United States, too, lack has come to be the measure of failed adulthood – or, in more optimistic terms, “emerging adulthood,” a post-youth or late youth, period extending for many into their mid- to even late-thirties. Underwriting conceptualization of youth as lack is the reliance – especially in the field of sociology – on forms of measurement, on surveys that record “attained” and “not attained” along a series of criteria. The idea of emerging adulthood is associated with psychologist Jeffrey Arnett (2004), and it is a period in which people have finished formal schooling (whether secondary or university, but not necessarily including the professional degrees many seek after starting a career), but are defined by a lack of career-defined employment, lack of purchase of a home, lack of marriage, and lack of children. Many Americans of an age that might have been considered “adult” in the 20th century report an inability acquire these things – they are “stuck” in their parents’ basements, according to popular media; they feel too insecure financially to marry a partner, or to have and raise children, because of financial insecurity. In the 2000s, they trace that insecurity to poor employment opportunities and to burdensome debts taken on to attend college.¹⁰ This lack isn’t entirely “stative” (by which I mean a fixed state of being, such as “waithood”): in many analyses, youth is a stage of “becoming” and of being agentive, while adulthood is a state of “being,” and of having settled into a persona, a structure, and a set of acquired things (see Blatterer 2007).

There is something terribly modern, or modernist, about all this: the fracturing of the person into measurable and improvable attributes, the universality of the idea of adulthood. For some studies of emerging adulthood, or attaining adulthood, it’s simply a matter of counting and measuring (see Settersten, Furstenberg, and Rumbaut 2008). Boxes to be checked: job, house, wife/husband, children. We think of Foucault (1979), no doubt, when we look at the use of measurements as analytics of adulthood – a social character that does, as Foucault says of disciplined knowledges, empower the individual in many ways, but is governed through a recognition via measurements and the ways those measurements in turn cause self-evaluation, and directions for self-modification (improvement). Modern, too, in the echoes of consumerism and consumption in the focus things that must be acquired – and on things that are connected with having and using money (in the analyses offered) to be achieved. And modern, too, in an underlying neoliberal and capitalist project. Attaining adulthood is, in all this, the responsibility of an individual and failure to do so is simply a failure on the part of a – slacker, as well as lacker. Whether one isn’t working hard enough, made some back decisions, or hasn’t invested time and

---

¹⁰ Ironically, in the 1980s, as salaries and wages dropped for the working class and union protections were eroded, some felt that young people were being forced into an early adulthood, to work to support their natal families. See Newman 1988, and compare with Newman 2012.

resources in building the skills needed to gain the job, wife, kids, independence, one should be able to self-improve. In the logic of late capitalism, with its emphasis on a skill economy, on the responsibility for the individual, and on the partitioning of the individual into skill sets that can be “purchased” through narrow training courses (leadership skills, communication skills, mindfulness skills; see Urciuoli 2008), and perhaps through, in easy steps, learning how to take out a loan, dress for work, and shop for groceries. Against the urgings of Honwana, that governments, and societies as a whole, should provide the means to adulthood, the more general ethos is that individuals who do not attain it have failed: their risks were their loss, their lack of determination and self-discipline their failure, the aging children living in their parents’ basements are signs that they were poorly raised and haven’t exercised their own self-discipline (see Twenge and Campbell 2010; Lythcott-Haims 2015). Furthermore, in synch with capitalist ethics, the accumulations of adulthood – the job, the house, the communication skills – are capital of a sort, that invested and used wisely bring other rewards (the wife and children, further and bigger houses, yearly salary increases and bonuses, and eventually a comfortable retirement supported by a well-saved retirement fund and care-giving children).

The idea of measuring one’s age grade through a series of attainments that grant formal recognition, that are visible and countable (even if not in 468 easy steps), and are forms of self-improvement, is certainly not new, and not confined to modernist modes of measuring personhood. Large parts of East Africa, in the past (and somewhat today), placed young people, especially males, in age grades which, at specified intervals, underwent a series of tests and performances (rituals, often involving scarification, services to the community, or liminal periods outside the village), after which they were welcomed back to the village in a new, older, age grade (Baxter and Almagor 1978). In other parts of Africa, women might also undergo such a ritual marking attainment of womanhood, after which they could marry, have children, and claim a certain level of adulthood.

In the United States, in the 19th century, many young people would on their birthdays review their accomplishments over the past year in a formal (but self-addressed) piece of writing, evaluating their progress toward maturity through lists of achievements, and note “falling behind” in their progress (and progress was the key term, along with self-improvement) (Grinspan 2015). What is key in these examples, however, is a kind of “civic” adulthood, one measured by one’s increasing responsibilities, rights, moral capacity and demonstrations, and contributions to a larger social sphere, the civic one – quite different from the statistical measures and normativizing. While evaluating their moral growth, not measured in terms of purchases and financial capacities, however, the 19th

century Americans engaged in a combination of moral self-examination and accounting, more akin to religious practice, than to economic modernism.¹¹ At the same time, as I will suggest in a later section, the combination of self-monitoring and sense of upward mobility, fit well in a late capitalist consumer logic where affect, and feelings, become the source and goal of being – and of doing.

The -ing of youthing and adulting: Botswana

Botswana offers us an interesting case where we can explore the shifts between and dynamics within adulthood (and youth) as ‘gerund’ forms – adulting, or youthing – and as statives – being youth, attaining the status of adult. Let me start by explaining quickly what I mean by ‘gerund form’. Both adjectives and nouns in English can be “stative”: they name a state that is integral to the term, a condition of its being. To refer to a red chair, for example, identifies the chairness of the chair, and its redness, as aspects of the chair’s being. What I am calling “gerund forms” (with the -ing ending) are what are called “active” terms. English doesn’t do this, but another language might say that a chair is “chairing” insofar as it is doing things that make it chair-like, instead of simply “is being” a chair at all times. (Otherwise, it might be, perhaps, acting as a book-holder, or a place to drape clothing, or, as in my house, accommodating a sleeping cat.) And it might be said to be “redding” – making itself appear red, instead of simply being red as part of its physical makeup.

Studying youth groups, youth programs, and how people positioned themselves, others, and activities as “youth” in Botswana in the 1990s, I suggested that youth formed a “deictic” and a “shifter” – another set of grammatical terms that refer to the situatedness of meaning (deictics are indexes that locate the speaker and the reference in her place, time, and situation, and what is referred to is not constant but dependent on these things; calling deictics shifters alludes to the fact that they also operate on a meta-level, organizing space and time, speaker and world) (Durham 2000, 2004). I suggested that indexing someone as youth was also a way of raising issues of power, economy, gender, household configurations, capacities, etc. As shifters, referring to youth situated people with respect to each other – something not unusual for age cohort categories in Africa, where being a child, youth, adult, or elder was dissociated from biological age and associated with the relationships one has with other genealogical (not age) cohorts (Fortes 1984). In Botswana, a wide range of people of different ages positioned themselves, were positioned in the National Youth Policy, or were indicated by others as “youth.” The bulk were in their later

---

¹¹ Max Weber (2001), notably, suggested that such moral accounting in early protestantism led eventually to the “iron cage” of later capitalism.

20s and 30s, but many others would claim to be youth, or be targeted as youth, including people even throughout their 50s or older. What was significant was that people did so situationally – a 23-year-old might be youth when helping members of a youth club serve food and clean dishes at a wedding, but be “still a child” in other circumstances, such as desisting from voting. A 58-year-old enjoyed being youth while participating in the fun of choral competitions (where jokes, fun, and romance combined), but returned to a quite senior office position and heading a household the next week. People moved in and out of being youth, and as they did so they drew attention to issues of play, romance, work (household, community, and professional), differing forms of power (empowerment, apathy, see Durham 2007, 2008), and many other underlying socioeconomic and political forms. At the same time, the National Youth Policy proposed a new set of distinctions and situations (employment, primarily, but also liability to sexually transmitted diseases). Discourses of youth were, effectively, discourses about the way society was configured.

That people moved in and out of being youth, through the things they did in various times and places, was simultaneously a challenge to global projects to measure the success or failure of youth (and attaining adulthood) by looking at specific age ranges, as the UN and other international agencies tended to do (see Argenti and Durham 2013). But, although many people decried the condition of youth in Africa, looking at biological age categories, it should not have been surprising to suggest that youth was a state one moved in and out of. Across Africa, it had long been observed that people moved in and out of several social categories, in the course of a day, or over several years. Marriage, in particular, could be something that didn't happen all at once, but was a process that developed into marriage over several, often very many, years in much of Africa, and people who had been thought pretty much married might redefine their relationship in other terms (the observation was first made in Botswana by John Comaroff and Simon Roberts [1980], but its broad application was noted in Bledsoe and Pison 1994). Even being a mother – what would seem a biological fact – could be shifting and negotiable. Jennifer Johnson-Hanks describes how young women might give birth, and mother for a while, before leaving the child to be “mothered” by a grandparent or aunt, and become a schoolgirl again, returning periodically to motherhood, and periodically to student youth and to pursuing premarital romance. In Botswana in the 1990s, many children addressed their biological mother as “sister” and referred to the person raising them – typically a grandmother – as “my mother.”¹² In Botswana and much of Africa, being a father

---

¹² In Botswana, marriage is less significant than other places in attaining the kind of maturity that might signal adulthood: marriage rates overall are extremely low, and the age at first marriage is later 30s, many years after first children are born (see Botswana 2014; Solwala 2016).

is even more unstable, depending on transfers of rights and recognition, inside and outside marriage, and also to the ongoing practice of supporting children, when housing them or not. And, more recently, we have accounts of how people may attain recognized adulthood, but then forsake it for various reasons (Cooper 2018; Dungey and Meinert 2017).

When I described youth as a shifter, I was trying to understand the negotiable and varying status of youth; I am now interested in the shifting and inconstant idea and status of adulthood. This interest leads me to look more closely at youth, and adulthood, less as statuses or states of being (within shifting reference), than as practices and performances, that is, as gerunds, as -ings. Certainly in Botswana and in the United States people *act* as youth, or *act* as adults. People engage in youthing, if you want, by doing things associated with youth – things pegged, as I had previously suggested, to the configurations of rights, power, agencies, hierarchies, distributions, etc. that make up a social field. In Botswana, this involves extending the range of social connections, through joining groups like youth choirs or community centers, engaging in activities that are (in some sense or another) community service,¹³ pursuing romance, and trying out diverse economic activities, and doing things that other people might dismiss as “just playing” (Durham 2005). Teenagers (typically seen as children in Botswana) try it on, older people with children and grandchildren “be youthful” on occasion.

This is very much the case for adults, too, in Botswana and in the United States. The situation is complicated in Botswana in that there is no local term for “adult”: people describe themselves or others as being “big,” mostly, until they are reaching what we might call “elderhood.” Between youth and elderhood is a state which is not-youth, but not yet the elder age at which one’s mature children (with their own children now getting older) take care of one. People recognize the term “adult” in English, and will respond to it, but it is not well-defined. The terms people do suggest in Setswana are by-and-large relative: bigger than, older than, another person. However, people do seek to act as a mature, post-youth person, in such things as taking care of one’s own children (which might mean sending money to the actual caregiver), insisting on living apart from older siblings or parents who expect childish or youthful service, and dressing in the accoutrements of maturity (for women, carrying a handbag, perhaps, or for both genders, a briefcase). Increasingly, under the extensive youth development programs that focus on entrepreneurship, moving beyond start-up loans and supports, and having a successful business is another way to “adult” – but the

---

¹³ I do not include paid service under the drought relief programs, which are intended to prevent the very poor from starving.

same people will also join the plentiful youth groups, pursue popular youth activities such as educating various communities about HIV/AIDS with marches or with song-drama performances, and flock to the “country parties” that are staged outside the big cities. They will help serve food at weddings and funerals (classic youth activities), and defer to elders in family disputes, in spite of being authoritative figures in a Gaborone office.

One could make a similar argument about adulthood in the United States. The semi-tongue-in-cheek book mentioned earlier, *Adulthood: How to Become a Grown-Up in 468 Easy(ish) Steps* (Brown 2013), and the *Washington Post* video series on “how to adult” are simple cases in point. Successfully managing weekly grocery shopping and meals; understanding retirement savings; acquiring and registering a car – not to mention marrying, having children, and buying a home – are all acts of adulthood. The idea of steps suggests an additive element; the idea of situational performance suggests situational doing instead of being. In Botswana, by the 2010s you might “know” you are no longer youth at 35 because you are no longer eligible for youth programs from the government, but people aged 36, or 42, often don’t know really what they are as a state. They do adulthood things (buying food for an upcoming funeral, applying for a plot of land), and youthing things (serving food at a wedding, joining a youth group’s choir). In these activities, they “feel” adult or youth, though they wouldn’t say that they “are” so. (The term “to feel” has somewhat different meaning in Setswana and Otjiherero, but the idea behind acting and feeling can be similar without the same linguistic term.) In the United States, many people in their 30s report that they don’t *feel* adult, in spite of having a house, spouse, and children. They are only acting the part. I have not seen the term invoked in studies of emerging adults and insecure adulthood, but many people in the US complain of “imposter syndrome” in other respects. Especially women say that they don’t feel as skilled, accomplished, mature, confident, as they act in professional roles. They feel, in other words, that they are acting something they are not. In what follows, I connect the “feeling” of adulthood with theories of performance and performativity, and with the sociality of late capitalism.

Acting and feeling adult

If we look at adulthood (and youth) not as states one is “in” but instead as ways of acting and doing, we might think of adulthood as a kind of performance. The idea of social personas as kinds of performances is well-established now. Erving Goffman has directed us to see the ways in which people acted and reacted in social encounters (the approach could be traced back to Hegel). In “interaction rituals,” people present themselves in roles that they expect to fit the situation and expectations of those they interact with; they try to manage “stigma”

and sustain face. (Goffman's work spans a career and many publications, but see 1959, 1967.) They register the responses from their "audience" and both integrate that reflected response to the self into their sense of who they are, but also use it to rehearse and revise their role performances to fit in and maximize their social roles. Goffman's ideas of performances remain primarily theatrical, with the actor as agent, rehearser, and reviser remaining at the core of the self. Goffman's work raises the question of how, in consequence of this acting, people develop a sense of selfhood that can negotiate these social rituals and manage stigma, shame, and other such situations. One can see, perhaps, the US adults feeling a sense of "imposter syndrome" in acting adult, but not feeling truly one inside; one also sees the neoliberal logic of assigning to the (acting) individual responsibility for managing her status and relationships.

Judith Butler's work brought linguistics into the analysis of these performances (Butler 1990, and many other works by her). She drew on John Austin's idea of "speech acts" to understand gender as "performative" and not just "a performance." Austin (1962) noted that some linguistic utterances do not refer to an already existing thing, but create that thing in the very act of stating it. A common example is when an official says, "I marry you" to a couple (or in American rituals, "I thee wed"); another is to announce a new holiday ("I declare this day "Veterans Day"), or to offer someone something and say "it's yours." These utterances create the state of marriage for the couple, changing them from unmarried to married, or create the holiday, or change the ownership of a gift. (Austin goes on to suggest, cautiously, that even referential utterances – "the books are sitting on the chair" – have a performative element, constituting books, sitting, and chairs as such and not simply referring to their external existence.) Butler applied this notion of "performatives" to performances – doing things (with or without words) that create the very thing they seem to be enacting. Concerned with gender, she noted how genders are produced and reproduced in the ways in which people assert gender in practices. This did not mean that people were free to overturn gender, but their enactments reshaped gender, and also worked upon their sense of self, gender as a subjective and not objective way of being (and doing). A gendered self does not have an existence outside of the performances that create gender, and gendered selfhood is felt in the self.

However, if we think of adulting, then, as a way of producing adulthood – always in the act of doing, and always with the creative element of performatives, we also need to ask why, then, so many people in the United States, and in other parts of the world, feel their performances to be failures, that their adulting does not connect with their inner selves, nor connect them with an adulthood they make performatively through their own (periodic) adulting.

One answer is that the possibilities of being adult, the doings of adulthood, are changing as broad configurations of society change, and discourses of adulthood, and adulthood, serve as shifters to a metadiscourse about those changes. I have made an argument to that point in previous writing (Durham 2017). Much as the discourses of problematic youth (which include practices as well as complaints) as “shifters” draw attention to the changing alignments of power, knowledge, relationships, and possibility, adulthood is also a shifter, and its problematic performance indexes not just failures but changing organization of capital, political power, family interdependencies and forms of reproduction, etc. The complaints about “waiting” are complaints not only about feeble government support, but are addressing the ways in which the rise of a middle class has added new kinds of class transitions to the life course, for one thing. The Ethiopian men “living like chickens” do not want a maturity marked by manual labor and struggle, even if these things got them a wife, children, and home. The Nigeriens are unable to draw on family resources to marry, which once might have been joint holdings in agriculture or livestock or family merchant businesses, but must find resources themselves as marriage depends increasingly on personal salaries coming from jobs (see also Solway 2016, on Botswana). Women are becoming more educated, more independent, more able to exercise opinion or influence within natal families, or on their own (see Boddy 2017 on Sudan). Younger people are accessing oratorical venues formerly inaccessible, through the internet, and exercising challenges to the “deadwood” old guard. Children become expensive, needing school fees, uniforms, and a variety of new forms of clothing and technological devices, and do not provide support to family economies until later in life. These changes challenge older ways of adulthood. In these circumstances, how does one adult successfully?

A second way to think about it – and both may be reasonable – is to ask whether, at least in some places, the growing notion that adulthood is acquired through acquiring a list of countable things (job/career, spouse, house, child), and a list of itemizable skills (how to do laundry, how to negotiate rent, how to clean a bathroom, but also how to be a leader, how to be entrepreneurial, how to communicate well, how to plan and organize) resituates adulthood and adulthood in late capitalism and the consumer economy associated with it. The term “late capitalism” (or late stage capitalism, and a variety of equivalents) has been used in various ways over the last century, some predicting the end of capitalism, others referring to its later configurations and processes which result in increasing inequality, the marketization of not just people but aspects of people, the dominance of finance, and the instability and precarity of life in neoliberal times. Here, I refer to the latter: a shift in the political economy towards the marketization of aspects of people, including especially affect, in the context of rapidly shifting

investment and divestment of finance capital. While late capitalism is associated with post-industrial societies, we see many of its characteristics in places like Botswana, as well. Consumerism is fairly new to Botswana, but is fully entrenched – the last twenty years saw the sudden and explosive development of western-style shopping malls, filled with shoe stores, clothing from cheap to pricey, fast-food outlets, and arcades and movies; homes have surprising appurtenances, from fax machines to coffee-makers, for those who can afford them (and sometimes those who can't). Signs cover walls, signboards, and lampposts offering a wide variety of services (especially producing loan applications and business plans) and training opportunities from communication to accounting. ("Life skills" have become part of the primary and secondary education curriculum.) Average incomes have been rising, while older disparities in income persist, unsupported by the rural interdependencies that used to modify them, and indeed have widened. While people did not, in the 20th century, talk much about "feelings," in the 21st century some of these malls and many streets in larger settlements now house psychologists and therapists, village wards ("kgotlas" with "headmen") now include social workers, and a market in feelings is rapidly developing. (We await more research, however, on the topic.) It hardly needs pointing out that in the United States and many other consumer economies, the feelings economy associated with intensive consumerism and its promise of (short-lived) pleasures, coupled with the marketing of "skills" and mental states which might formerly be labelled "character traits" shape a self-critical, self-reflective subjectivity always in need to refreshing and improving. And never quite getting there, and never quite integral to an integrated person.

Eva Illouz (2007, 2008) has examined the ways in which emotions have become capitalized in the current era, such that they are both "sold" as items themselves, packaged with consumer products, and have become part of the labor purchased by employers. The idea that capitalism packages consumer items with emotions that cannot be fulfilled – the products never deliver the promised feelings for long, and new ones produce new desires – is much older, of course. In this way, the emotions being sold themselves are never fulfilled: one is never the happy, confident, cozy or masterful self that one has tried to acquire. There are places to purchase affective states: yoga studios and mindfulness, gyms, psychological counseling, spas and holiday 'experiences,' and of course pharmaceuticals. Emotions are also part of the production end in late capitalism, Illouz tells us: since the 20th century, businesses have tried to manage, develop, and market the emotional labor of their employees. Indeed, entire businesses have grown up around coaching and teaching people skills that are, to some extent, emotional performances (whether in the acting sense of Goffman, or the enacting one of Butler): one enrolls in courses to foster leadership,

communication, and other such skills. One is hired for patience, cheerfulness, empathy to manage customers, employees, and the public. Bonnie Urciuoli (2008) notes how late capitalism, with its marketization of what were once born character traits of whole persons, produces a fragmented self, with compartments of skill sets paid for, perhaps disappointing in their results, that can be brought to the market and sold.

Adulthood – the performance and performativity – is, in late capitalism, tied into the consumer economy of producing selfhoods. But these selfhoods are not the self who navigates social roles and adjusts performances in Goffman's enterprise: it is not even clear there is a coherent imposter behind the performance. And adulthood is not quite the performative production of Butler's either, as it seems that the skills and things that need to be acquired don't succeed in reconstituting adulthood in one's self or one's milieu. One can learn how to purchase a good vacuum cleaner and use it – or pay for a course in effective communication or leadership skills – or successfully rent an apartment or even navigate the complexities of a mortgage and buy a house. One can marry; have children; start saving and managing a retirement fund. Instead of consolidating around a feeling of competence, of successfully entering the door to a room in which one feels at home in adulthood, these remain disparate acquisitions, each tinged at some level with disappointment.

Looking at both Botswana and the United States helps us to understand this emphasis on doing, and not being, better. It also helps us look beyond the disappointment. People in Botswana have long managed multiple projects at the same time: in the past they herded livestock in a precarious environment and often had to recoup losses to wildlife, theft, disease and drought; they also planted crops which might fail for similar reasons; they pursued a variety of social relationships, including romances, marriages-in-the-making, partnerships in livestock trading or house-building, all of which were unstable and subject to constant dispute and negotiation. Today, added to these, they start small businesses, and plan for larger ones with government loans that are demanding to get; they take courses to improve, and travel to make connections in neighboring districts or countries; they invest in cars or houses, and lose them when they can't meet payments. They also have been open to situating their selfhoods in different frames at different moments, doing adulthood in one venue and time, testing being an elder at another, and doing youth in yet another – without losing track of themselves, and accepting failure but pressing ahead elsewhere. Their flexible "labor-of-self" (or "self-development," as I've called it elsewhere) is long-standing, but takes on new significance in the 21st century. They are fortunate in that their government has, as Honwana urged, invested in creating opportunities for youth in education and in funding entrepreneurial

ventures and for some, a few, these opportunities are highly successful, at least for a time. At the same time the extent of such support ends at the end of state-designated youth (age 35), and they must then work on a multiplicity of projects, ranging from developing a style to consolidating a particular romance into a housed relationship to engaging in scrutinizing relationships with others in their local churches. The young people in “waiting rooms” in other parts of Africa are also doing adulting, here and there, and the spaces in which they do it grow, and the aspects of their selves that they can consider mature multiply, or fail in the putting to the test.

Adulting as a practice does not necessarily lead to adulthood. It is not a set of countable acquisitions that, successfully accumulated, end in the acquisition of adulthood itself, a high modernist concept. It is not, either, a set of performances that the integrated self displays in the proper frames or to which the actor retreats in order to readjust the performance afterwards. It is, as youth in Botswana, a shifter in many ways, in that asking about adulthood, or labeling it in self or others, shifts the discourse to a meta-level, to a discourse about the nature of and distribution of aspects of self and society. Adulting as a way of doing has also been unsuccessful in reshaping subjectivity and expectation, in reconfiguring the ways in which adulthood is known and recognized. Instead, it has become a “feeling,” an emotional state that always eludes satisfaction in the emotional culture of late capitalism, where feeling in one way or another, mobilizing that affect to succeed in differentiated endeavors, leaves “feeling” always subject to work upon and be worked upon. The waiting room may be all we have, but it isn’t an empty (lacking) room.

Conflict of Interests: *Author declared no conflict of interests.*

(Çıkar Çatışması Bildirimi: *Yazar, çıkar çatışması bildirmemiştir.*)

References

- Argenti, N. & Durham, D. (2013). Youth. *Oxford Handbook on Modern African History*, edited by John Parker and Richard Reid, pp. 396-413. Oxford: Oxford University Press.
- Arnett, J. (2004). *Emerging Adulthood: The Winding Road from the Late Teens through the Twenties*. New York: Oxford University Press.
- Asad, T., ed. (1973). *Anthropology and the Colonial Encounter*. Atlantic Highlands, NJ: Humanities Press.
- Austin, J. (1962). *How To Do Things with Words*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Baxter, P. T. W. & Almagor, U. eds. (1978). *Age, Generation, and Time: Some Features of East African Age Organisations*. New York: St. Martin’s Press.
- Bayart, J. F. (1993). *The State in Africa: The politics of the belly*. London: Longman.
- Berlant, L. (2011). *Cruel Optimism*. Durham, NC: Duke University Press.

- Blatterer, H. (2007). *Coming of Age in Times of Uncertainty*. New York: Berghahn Books.
- Bledsoe, C., & Pison, G. eds. (1994). *Nuptiality in Sub-Saharan Africa*. Oxford: Clarendon.
- Boddy, J. (2017). 'Just Sitting,' But Not Sitting Still: Delayed Adulthood and Changing Gender Dynamics in Northern Sudan. In *Elusive Adulthoods: The Anthropology of New Maturities*, edited by Deborah Durham and Jacqueline Solway, pp. 152-73. Bloomington: Indiana University Press.
- Botswana, Government of. (2014). *Population and Housing Census 2011: Analytical Report*. Gaborone, Botswana: Statistics Botswana.
- Brown, K. W. (2013). *Adulthood: How to Become a Grown-Up in 468 Easy(ish) Steps*. New York: Grand Central Publishing.
- Butler, J. (1990). *Gender Trouble*. Routledge.
- Comaroff, J. & Comaroff, J. L. (2012). *Theory from the South: Or, How Euro-America is Evolving Toward Africa*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Comaroff, J. & Roberts, S. (1980). *Rules and Processes: The Cultural Logic of Dispute in an African Context*. Chicago: University of Chicago Press.
- Cooper, E. (2018). The importance of being serious: Subjectivity and adulthood in Kenya. *Ethnos* 83 (4): 665-682.
- Diouf, M. (1996). Urban Youth and Senegalese Politics: Dakar, 1988–1994. *Public Culture* 8 (2): 225–250.
- Dungey, C. & Ansell, N. (2020). 'Not all of us can be nurses': Proposing and Resisting Entrepreneurship Education in Lesotho. *Sociological Research Online* August 10, 2020. <https://doi.org/10.1177%2F1360780420944967>
- Dungey, C. & Meinert, L. (2017). Learning to Wait: Schooling and the Instability of Adulthood for Young Men in Uganda. In *Elusive Adulthoods*, edited by Deborah Durham and Jacqueline Solway, pp. 83-104.
- Durham, D. (2000). Youth and the Social Imagination in Africa. *Anthropological Quarterly* 73 (3): 113-120.
- Durham, D. (2004). Disappearing Youth: Youth as a Social Shifter in Botswana. *American Ethnologist* 31 (4): 589-605.
- Durham, D. (2005). Just Playing: Choirs, Bureaucracy, and the Work of Youth in Botswana. In *Makers and Breakers: Children and Youth in Postcolonial Africa*, edited by Alcinda Honwana and Filip de Boeck, pp. 150-171. London: James Currey.
- Durham, D. (2007). Empowering Youth: Making Youth Citizens in Botswana. In *Generations and Globalization*, edited by Jennifer Cole and Deborah Durham, pp. 102-131. Bloomington: Indiana University Press.
- Durham, D. (2008). Apathy and Agency: The Romance of Agency and Youth in Botswana. In *Figuring the Future: Globalization and the Temporalities of Children and Youth*, edited by Jennifer Cole and Deborah Durham. pp. 151-178. Santa Fe, NM: SAR Press.
- Durham, D. (2017). Introduction: Elusive Adulthoods. In *Elusive Adulthoods: The Anthropology of New Maturities*, edited by Deborah Durham and Jacqueline Solway, pp. 1-38. Bloomington: Indiana University Press.
- Durham, D. (2019). 'Have you been to all the malls?': The New Mall Scene in Botswana. In *Africa Every Day: Fun, Leisure, and Expressive Culture on the Continent*, edited by Kemi Balogun, Lisa Gilman, Melissa Graboyes, and Habib Iddrisu, pp. 83-92. Athens, OH:

Ohio University Press.

Fortes, M. (1984). Age, Generation, and Social Structure. In David I. Kertzer and Jennie Keith, eds., *Age and Anthropological Theory*. Pp. 99–122. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.

Foucault, M. (1979). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. Trans. Alan Sheridan. New York: Vintage Books.

Geertz, C. (1973). Thick Description. In *The Interpretation of Cultures*, pp. 3-30. New York: Basic Books.

Goffman, E. (1959). *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Anchor Books.

Goffman, E. (1967). *Interaction Ritual*. New York: Anchor Books.

Good, K. (1992). Interpreting the Exceptionality of Botswana. *Journal of Modern African Studies* 30 (1): 61-95.

Grinspan, J. (2015). A Birthday Like None Other: Turning Twenty-One in the Age of Popular Politics. In *Age in America: The Colonial Era to the Present*, edited by Corinne Field and Nicholas Syrett, 86–102. New York: New York University Press.

Hansen, K. T. (2005). Getting Stuck in the Compound: Some Odds Against Social Adulthood in Lusaka, Zambia. *Africa Today* 51 (4): 3–16.

Honwana, A. (2012). *The Time of Youth: Work, Social Change, and Politics in Africa*. Sterling: Kumarian Press.

Illouz, E. (2007). *Cold Intimacies: The Making of Emotional Capitalism*. Cambridge: Polity Press.

Illouz, E. (2008). *Saving the Modern Soul: Therapy, Emotions, and the Culture of Self-Help*. Berkeley: University of California Press.

Inhorn, M. C. & Nancy, J. S. H. eds. (2021). *Waithood: Gender, Education, and Global Delays in Marriage and Childbearing*. New York: Berghahn.

Lythcott-Haims, J. (2015). *How to Raise an Adult: Break Free of the Overparenting Trap and Prepare your Children for Success*. New York: St. Martin's Griffin.

Mains, D. (2007). Neoliberal Times: Progress, Boredom, and Shame among Young Men in Urban Ethiopia. *American Ethnologist* 34(4): 659–73.

Masquelier, A. (2019). *Fada: Boredom and Belonging in Niger*. Chicago: University of Chicago Press.

McKinnon, S. (2016) Doing and Being: Process, Essence, and Hierarchy in Making Kin. In *The Routledge Companion to Contemporary Anthropology*, edited by Simon Coleman, Susan Hyatt, and Ann Kingsolver, pp. 161-82. London: Routledge.

Newman, K. (1988). *Falling from Grace: The Experience of Downward Mobility in the American Middle Class*. New York: Free Press.

Newman, K. (2012). *The Accordion Family: Boomerang Kids, Anxious Parents, and the Private Toll of Global Competition*. Boston: Beacon Press.

Samatar, A. İ. (1999). *An African Miracle: State and Class Leadership and Colonial Legacy in Botswana Development*. Portsmouth, NH: Heinemann.

Settersten, R., Furstenberg, F. F. & Rumbaut, R. eds. (2008). *On the Frontier of Adulthood: Theory, Research and Public Policy*. Chicago: University of Chicago Press.

Silva, J. (2013). *Coming Up Short: Working-Class Adulthood in an Age of Uncertainty*. New York: Oxford University Press.

- Singerman, D. (2007). The Economic Imperatives of Marriage: Emerging Practices and Identities Among Youth in the Middle East. *The Middle East Youth Initiative Working Paper No. 6*. Wolfensohn Center for Development, Dubai School of Government.
- Solway, J. (2016). 'Slow Marriage, Fast *Bogadi*': Change and Continuity in Marriage in Botswana. *Anthropology Southern Africa* 39 (4): 309-322.
- Sommers, M. (2012). *Stuck: Rwandan Youth and the Struggle for Adulthood*. Athens: University of Georgia Press.
- Twenge, J. & Campbell, W. K. (2010). *The Narcissism Epidemic: Living in the Age of Entitlement*. New York: Atria Books.
- Urciuoli, B. (2008). Skills and Selves in the New Workplace. *American Ethnologist* 35 (2): 211–28.
- Weber, M. (2001). *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. Translated by Talcott Parsons, with an introduction by Anthony Giddens. London and New York: Routledge.
- Werbner, R. (2004). *Reasonable Radicals and Citizenship in Botswana: The Public Anthropology of Kalanga Elites*. Bloomington: Indiana University Press.

Atf: Yaşar, E., & Şaşman Kaylı, D. (2021). Roman Kültüründe Evlilik Olgusu Üzerine Nitel Bir Çalışma. *Sosyoloji Dergisi, 41-42, 25-51.*

Araştırma Makalesi / Research Article

ROMAN KÜLTÜRÜNDE EVLİLİK OLGUSU ÜZERİNE NİTEL BİR ÇALIŞMA

Ece YAŞAR*

Derya ŞAŞMAN KAYLI**

Öz

Romanlar, etnik kimlikleri, kültürleri, yaşam biçimleri ile dünyada ve ülkemizde özgünlüklerini ve farklılıklarını devam ettirmektedirler. Bu farklılıklar zaman zaman onların yaşamlarını olumsuz etkileyebilmekte, yoksulluk, sağlık, eğitim, barınma ve erken evlilik gibi sorunları daha derin hale getirebilmektedir. Toplumumuzun bir parçası olarak zengin bir kültürün temsilcisi olan Roman kültüründe söz konusu sorunların nasıl yaşandığını ve nasıl mücadele edildiğini görmek için aile ve evlilik olgusuna bakmak gerekmektedir. Bu kapsamda çalışma, Roman kültüründe evlilik olgusunu değerlendirebilmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırma süreci, nitel araştırma yöntemlerinden derinlemesine görüşme tekniği ile yarı yapılandırılmış soru formu kullanılarak yürütülmüştür. Araştırma Roman popülasyonunun yoğun olduğu İzmir'in Çiğli ilçesinde yaşayan, her yaş grubundaki Romanlar içerisinde kartopu yöntemiyle belirlenen, evli 10 kadın ve 10 erkek katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler içerik analiz yöntemi ile analiz edilmiştir. Araştırmada erken yaşta evlilik, cahillikle ilişkilendirilmiştir. Katılımcılar, düzenli bir iş ve gelir olanağına sahip olduktan sonra evlenmenin önemini; evlilik yaşının, kadın ve erkek için ortalama 20 yaş ve üzeri olması gerektiğini vurgulamışlardır.

Anahtar kelimeler: Roman Kültürü, Evlilik, Sosyal Sorunlar, Kimlik, İzmir

---

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı, eceakaln@gmail.com; ORCID: 0000-0002-7686-8813

** Doç. Dr., Celal Bayar Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, dsasmankayli@gmail.com; ORCID: 0000-0001-7949-2332

Makale Gönderim Tarihi: 02/09/2021, **Makale Kabul Tarihi:** 30/09/2021

A Qualitative Study on the Phenomenon of Marriage in Romani Culture

Abstract

Romanies, with their ethnic identities, cultures, and lifestyles, maintain their originality and differences in the world and in our country. These differences may negatively affect their lives from time to time and they may experience problems such as poverty, health, education, housing, and early marriage deeper. It is necessary to look at the phenomenon of family and marriage in order to see how these problems are experienced and how they are dealt with in the Romani culture, which is a representative of a rich culture as a part of our society. In this context, this study was carried out in order to evaluate the phenomenon of marriage in Romani culture. The research process was carried out using the semi-structured question type with the in-depth interview technique, one of the qualitative research methods. The research was carried out with 10 married female and 10 male participants who were determined by snowball method among Roma of all age groups living in Çiğli district of Izmir where the Roma population is dense. The obtained data were analyzed by the content analysis method. In this study is underlined associated early marriage with ignorance. The participants emphasized that people should get married after they have a regular job. Another significant piece of data is marriage age must be over 20.

Keywords: Romani Culture, Marriage, Social problem, Identity, Izmir

1. Giriş

Romanlar tarih boyunca tüm dünyada ortak bir isimle adlandırılmamıştır. Kendilerini adlandırdıkları isimler göç edilen coğrafya, yaşanan topluluklar ve kullanılan dillere göre farklılık göstermiştir. Farklı ülkelerde farklı isimlerle anılan Romanların dünyada en çok bilinen adlarının başında “Çingene (Gypsy), Roman, Kopti, Karaçi, Koşa, Zingari, Bohemiyen” gibi adların geldiği görülmektedir. Ülkemizde ise halk arasında ve yapılan araştırmalarda bu etnik grup için en sık kullanılan isimlerin “Çingene” ve “Roman” olduğu tespit edilmiştir. Ancak Türkiye’de Çingene kelimesine yüklenen aşağılayıcı ya da ötekileştirici anlamlar sebebiyle kendileri için bu isminin kullanılmasından kaçındıkları görülmekte ve var oluşlarını Roman ismiyle yeniden tanımlamaya çalışmaktadırlar (Kolukırık, 2008, s. 60). Çingene’nin Roman’a dönüşme süreci, öteki olmanın olumlanma sürecine karşılık gelir. Benzer bir durum uluslararası düzeyde de değerlendirilmiş ve 1888 yılında Uluslararası Çingene Birliği, dünyadaki tüm çingeneler için “Roma” ya da “Romani” isminin kullanılmasını

önermiştir (Fırat, 2016, s. 8). Çalışma kapsamında katılımcılar ile yapılan görüşmelerde, kişilerin kendilerini “Biz Romanlar” olarak tanımlamaları sebebiyle araştırma boyunca Roman ismi kullanılacaktır.

Tarihe bakıldığında Romanların yaklaşık bin yıl önce Hindistan’dan ayrılarak (Berger, 2000, s. 9) farklı dönemlerdeki göç dalgaları ile batı bölgelere göç ettiklerine dair bilgilere ulaşılmaktadır. Çeşitli bölgelere göç eden Romanların bir kısmı, çeşitli hipotezlere göre, Kafkaslara yönelirken, bir kısmı Mısır ve Kuzey Afrika’ya, bir kısmı da Anadolu üzerinden Balkanlara ve Avrupa’ya ilerlemiştir. Bu göç hareketleri kitlesel olarak ve yüzyıllar boyunca devam etmiş olup genellikle dilsel veriler kapsamında Romanların, 10. yüzyılın sonu ve 11. yüzyılın başlarında üç ana gruba ayrıldıkları varsayılmaktadır; Dom’lar, Lom’lar ve Rom’lar (Marushiakova & Popov, 2001, s. 12-13). Bu üç grup, farklı halklar gibi görülsede aynı halkın kolları olarak tanımlanabilmektedir. Türkiye coğrafyası da tarih boyunca Roman kültürünün varlığı ve gelişimi açısından önemli bir yere sahip olmuştur. Romanların Türkiye’deki kökenini incelediğimizde, ilk olarak M.S. 1300 civarlarında Anadolu’ya gelerek şu anki Eskişehir çevresinde yaşadıkları, Frigyalı oldukları ve Athinganoi veya Atsinganoi olarak adlandırılan gruplardan oluştuğu anlaşılmaktadır (Marsh, 2008, s. 5). Tarih belgelerinde Osmanlı’nın 14.-15. yüzyıllar boyunca devam eden fetihleri sonucu Osmanlı halkı ile birlikte yaşadıkları anlaşılmaktadır. Bazı araştırmalara göre de en eski Roman yerleşim bölgelerinden biri, İstanbul’da günümüzde Sulukule Mahallesi olarak anılan bölgedir (Uçan Çubukçu, 2011, s. 87). Türkiye’de ırk ya da etnik grup ayırımına dayalı nüfus sayımı söz konusu olmadığından, Roman nüfusunun ne kadar olduğuna dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Romanların, ülkenin neredeyse her bölgesine dağılmış olarak yaşadığı bilinmektedir.

Türkiye’de yaşanan toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, cinsiyetten kaynaklanan, değiştirilemez biyolojik farklılıkların bu eşitsizliği mecburi kıldığı düşüncesinden yola çıkarak erkek hakimiyetini beslemekte ve toplumun çeşitli kesimlerince desteklenmektedir (Sancar S. , 2009, s. 305). Böylelikle günümüzde kadın ve erkek açısından toplumsal olanaklar eşit bir biçimde paylaşılmamaktadır ve bu durum eğitimden sağlığa, erken evlilikten istihdama kadar kadınların yaşamlarını olumsuz etkilemektedir. Söz konusu olumsuzluğun devamında ya da sonlandırılmasında aile kurumu ve aktarılan cinsiyet rolleri oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda çalışma, Romanların yaşam deneyimlerine, Roman kadın ve erkeklerin evlilik tutumlarına, aile içinde kadın ve erkek rollerinin nasıl farklılaştığına odaklanmaktadır.

2. Kavramsal/Kuramsal Çerçeve

2.1. Romanların Renkli Görünen Yaşamları Üzerine

Ülkemizde yaşayan Romanlar yüzyıllardır Anadolu'nun her bir bölgesinde kendi kimlik ve geleneklerini koruyarak yaşamışlardır. Ekonomik, siyasal, sosyal haklardan etkili ve eşit şekilde faydalanamamaları, istihdama etkin şekilde katılım sağlayamamaları, sağlıklı koşullarda yaşayamamaları ve kendilerine karşı geliştirilen ön yargılara rağmen Romalar toplumumuzun önemli bir parçasını oluşturmaktadır.

Her çocuk gibi Roman çocuklarının da doğuştan sahip olduğu ve cinsiyet, ırk, etnik ya da sosyal köken, yaş gibi özelliklere bakılmaksızın eşit şartlar altında ücretsiz olarak yararlanılan temel haklardan biri eğitimidir. Uluslararası ve ulusal belgeler ile düzenlenmiş olan eğitim hakkı, bireylerin bilgiye ulaşmalarının yanında toplum ile güçlü bir etkileşim kurarak kendini gerçekleştirmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda Roman çocuklarının eğitime erişimleri hem bireysel hem de toplumsal olarak önem taşımaktadır. Yapılan araştırmalar neticesinde elde edilen genel bulgulara göre, Romanların eğitim düzeyinin düşük olmasının sebepleri, gelir yetersizliği yüzünden eğitim ihtiyaçlarının karşılanamaması, ebeveynlerinin eğitim seviyelerinin düşük olması, toplumsal ve kültürel çevre şartlarının uygun olmaması, okul hayatında karşılaşılan ayrımcılık olarak gösterilmektedir (Kolukırık, 2008, s. 28). Belirtilen nedenlerin haricinde, karşılaşılan ekonomik zorluklar da erkek çocukların eğitimlerini yarıda bırakıp hane gelirine katkı sağlamak zorunda kalmasına neden olmaktadır.

Romanlar, genellikle şehirlerin en yoksul kesimlerinde yaşamaktadır. Göçebe yaşam tarzları, günümüzde sürekli hareket halinde olmaktan ziyade yaşayabilecekleri sağlıklı bir yer bulma arayışına dönüşmüştür. Gelir yetersizliği sebebiyle konakladıkları alanların daha çok gecekondular, çadırlar, barakalar, terk edilmiş ya da devlet hazinesine ait kullanılmayan alanlar olduğu bilinmektedir. Bu durumun en yıkıcı etkisi ise sağlıksız bir ortamda, yetersiz ve güvensiz fiziksel şartlar altında yaşamlarını sürdürmek zorunda olmaları sebebiyle toplum içerisindeki dışlanmanın pekiştirilmesidir.

Nüfus sayımında olduğu gibi Romanların istihdama katılımı konusunda da yeterli ve net bir veri bulunmamaktadır. Ancak yapılan araştırmalar ve gözlemler sonucunda, sosyal güvencesiz olarak, gündelik ve vasıfsız işlerde çalıştıkları bilinmektedir (Yaprak, 2015, s. 65). Erkekler çalışmak için becerileri olan her alana yoğunlaşabilirken kadınların çalışma özgürlüğü, eşlerinin verdiği izin kadardır, dolayısıyla kadınların çalıştıkları işler belirli alanlarda sınırlı kalmaktadır. Vasıf gerektirmeyen hurdacılık, hamallık, ırgatlık, atık toplama gibi

işlerde yevmiye usulü çalışarak kayıtdışı işgücü içerisinde yer alan Romanların bu işlere yönelmelerinin sebepleri arasında, yaşam biçimlerine uygun olarak gündelik çalışıp o günü kurtarmak adına kazanç elde etmeyi tercih etmeleri ve eğitim seviyelerinin düşüklüğü gösterilebilmektedir. Ancak özellikle Roman gençlerin işgücü piyasasına ulaşılmalarının önündeki en büyük engelin dışlanma ya da ötekileştirilme olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Şartlar değerlendirildiğinde, büyük çoğunluğun yoksulluk içerisinde yaşadığı ve genel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için sosyal yardımlara ihtiyaç duydukları görölmektedir.

Yüzlerce yıl boyunca gerçekleştirilen göçlere rağmen Romanların yaptıkları grup içi evlilikler, geleneklerini ve inançlarını korumalarına yardımcı olmuştur. Türkiye’de de erken yaşta evlenme bir gelenektir (Uçum, 2008, s. 59). Farklı topluluklar ile iç içe yaşanmasına karşın kendi etnik kökenlerine sahip kişiler ile yaptıkları evlilikler, genetik özelliklerinin de korunmasına sebep olmuştur. Roman olmayan biri ile evlenmenin çok nadir görölmemesinin sebebi, grup olarak dışarıya kapalı bir yapıda olmaları ve toplumda karşılaştıkları dışlanmanın yarattığı korkudur. Evlenme biçimleri ise genellikle anlaşarak/severek, görücü usulü ya da kaçararak evlenme olarak gerçekleşmektedir. Evlenme tercihleri ne olursa olsun resmi nikah ve dini nikaha önem verdikleri bilinmektedir. Ancak nikaha verilen değerin yanında nikahsız ya da çoğul evliliklerin yaşanması ve evlilik dışı çocukların olması da topluluk içerisinde yadırganmamaktadır. Sahip oldukları gelenekler ve kültürel yapı nedeniyle erken yaşta yapılan evlilikler ve bunun sonucunda oluşan adölesan annelik çok yaygındır. Ayrıca çocuklar gerek okul ihtiyaçlarının karşılanamaması gerek aile geçimine katkı sağlamak zorunda kalmaları sebebiyle okulu bıraktıkları için çocuk işçiliğin ya da erken evliliğin öznesi olmaktadır. Çünkü Romanlar için çalışmak ya da evlenerek ebeveyn olmak, toplum tarafından kabul görmenin temel taşıdır. Aile içi rollere bakıldığında, kadınlar aile içerisindeki kararlara ortak olsa da ataerkil yapıda olan ailenin karar alma mekanizması erkektir ve erkeğin aile reisi olduğu, çalışarak evin geçimini sağladığı; kadının önceliğinin ev işleri ve çocuklar olduğu, eşinin uygun gördüğü işlere gidebildiği ancak bu durumun da çok sık olmadığı görölmektedir. Öyle ki Berktaý’ın da belirttiği üzere erkekler varlığın üstünde, kadınlar varlığın içinde olan eylemlerde bulunmaktadır (Berktaý, 2014, s. 27).

2.2. Roman Ailelerinde Evlilik ve Aktarılan Cinsiyet Roller

Romanlar etnik kimlikleri ile varlıklarını sürdürdükleri her toplumda marjinal olarak tanımlanmakta ve kendilerini özgü geleneksel özellikleri, etnik kimlikleri gibi cinsiyet kimlikleri de toplumsal değişkenlerden etkilenmektedir. Roman kadın ve erkek rolleri, ataerkil toplum yapısının eril kodlarına bağlı olarak

dinamik bir süreç içerisinde şekillenmektedir. Roman erkekler, evlilik kurumu içerisindeki hiyerarşik düzenin en üst noktasına sorumluluk alarak konumlanırken, Roman kadınlar ise evlilik bağıyla kadın kimliklerini ön plana çıkarmayı amaçlamaktadır. Evliliklerin içerisindeki ataerkil yapı, böylelikle ilk olarak cinslerin kendini var etme çabalarında ortaya çıkarak işlemeye başlamaktadır. Sonrasında erkeğin hem eşine hem de (özellikle erkek) çocuklarına hükmederek iktidar kurma gayreti ile pekişmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında, Roman kadın ve erkekler erken yaşta evlenerek hayata ve toplumsal cinsiyet rollerine en kısa yoldan uyum sağlamaya çalışmaktadır. Bu uyumda erkeğin rolü, ailedeki en büyük otorite ve aileyi geçindiren güç olması; kadının öncelikli rollerinin ise ev işleri ve çocukların bakımı olmasıdır. Ancak Roman toplumlarında artık bu otoritenin geçmişteki kadar sorgulanamaz olmadığı görülmektedir. Kolukırık araştırmasında, Romanların daha az sayıda çocuk yapmayı tercih ederlerken ideal çocuk sayısının iki veya üç olduğu belirttiklerini vurgulamıştır (Kolukırık, 2008, s. 27). Geniş ailelerin yerini çekirdek ailelere bırakması ve birden fazla neslin aynı evde, iç içe yaşamasının önüne geçilmesi, hanedeki en yaşlı erkeğin otoritesinin sarsılmasına yol açmaktadır. Roman kadınların, erkekler ile birlikte kamusal alana dahil olmaya çalışmaları, çocukların eğitimi tamamlamaları için daha fazla özen göstermeleri gibi gelişmeler, Romanların toplumsal cinsiyet rollerinden ayrışma adımları olarak da umut vericidir.

2.3. Cinsiyet Kimliklerinin Oluşumuna İlişkin Eleştirel Bir Yaklaşım: Feminizm

Feminizm, cinsiyetçilik sorununun, cinsiyetçi sömürünün ve tahakkümün son bulması için ortaya çıkmış bir harekettir (Hooks, 2016, s. 12). Bu nedenle toplumsal kimlikleri, tarihsel süreç içerisinde inceleyerek toplumsal cinsiyet kuramını, ataerkil yapıyı çözümlenmeye çalışan ve farklı açılardan eleştiride bulunan akımlardan biri olmuştur. Feminist yöntem, bireye özgü düşüncelerin değil, kolektif ve sosyal bir varlık olan kadın bilincinin yükseltilmesidir (MacKinnon, 2015, s. 105-106). Irk ve sınıf ayrımı, toplumsal cinsiyet adaletsizliği, ataerkil şiddet, erkek hegemonyası gibi kavramları görünür kılarak ve sorgulayarak kadınların toplumdaki konumları sebebiyle uğradıkları ayrımcılığa ve sömürüye karşı koymaktadır. Feminist metodoloji kapsamında birçok farklı feminist kuram ortaya çıkmış ve bu kuramlar ışığında toplumsal cinsiyetten ataerkiye, eğitimden politikaya çeşitli konularda bilgi üretimi sağlanarak karşılaşılan sorunlara yönelik çözüm önerileri geliştirilmeye çalışılmıştır.

Öncelikli olarak cinsiyet üzerine temellendirilen eril araştırmalara eleştiri olarak insana ve insan haklarına dayanan aydınlanmacı liberal feminist teorinin

ortaya atılarak bu teorinin temeli, Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi (1776) ve Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nde (1789) belirtilen, insanların eşitlik ve özgürlük gibi doğal, geri alınamaz haklarının olduğu fikrine dayandırılmıştır. Feminist kuramcılar bu fikirden hareketle, erkekler kadar kadınların da doğal haklara sahip olabileceklerini ve kadınların ancak eşit vatandaşlık hakları ile özgürleşebileceklerini savunmuşlardır. Fikrin en önemli savunucularından Mary Wollstonecraft, 1792 yılında yayımlanan ve feminist tarihinin temel çalışmalarından biri olan Kadın Haklarının Gerekçelenirilmesi adlı eserinde, kadınları bağımsız kılabilecek tek şeyin aklını doğru kullanmak olduğunu; akıl yerine duygulara yaslandıklarında sürüklenerek fikirlerini ve yargı güçlerini güvenilmez hale getirdiklerini; duygu yerine akıl ile hareket etmelerinin kadınları erkek egemenliğinden ve erkek bakış açısından kurtaracağını vurgular. Aklın ve anlayış gücünün gelişmesini amaçlayan kusursuz eğitimin öneminden bahseder, söz ettiği kusursuzluk, kadınlara özgürlüğü kazandıracak erdemlere ulaşabilmelerini sağlayan, fiziksel ve ruhsal açıdan kadınları güçlendiren eğitimidir (Wollstonecraft, 2012, s. 33). Eğitimin yanında eleştirel düşüncenin geliştirilmesinin de kadınlara, hayatlarını değiştirecek ölçüde yarar sağlayacağına dikkat çekmiştir. Ayrıca Jean-Jacques Rousseau'nun kadınlar ile ilgili görüşlerini eleştirirken kadın ve erkek arasındaki iktidar ilişkisini sorgulamıştır. Başat isteğinin, kadınların erkeklerin üzerinde değil, kendi varlıkları üzerinde güç sahibi olmaları olduğunu belirtmiştir.

Önemli liberal feminist kuramcılardan Frances Wright, Wollstonecraft ile aynı görüşü paylaşarak eleştirel düşüncenin, kadınların sorgulamadan bağlı oldukları iktidara boyun eğlemelerine son vereceğini savunmaktadır. Sarah Grimke ise özel alanda erkeklerin kocalık adı altında, kadınlar üzerinde zalim bir iktidar sergilediklerini belirterek özel alana feminist eleştiride bulunan ilk kuramcı olmuştur (Donovan, 2015, s. 44-46). Elisabeth Cady Stanton ile Susan B. Anthony, sözü edilen diğer kuramcıların savunduğu doğal haklar teorisini geliştirerek kadın hakları hareketinin önde gelen isimlerinden olmuşlardır. Stanton, kadınların kendi hayatları adına karar verebilmeleri ve birey olabilmeleri için haklara sahip olmalarının gerekliliği üzerinde durarak bağımsızlık için özellikle kız çocuklarının eğitiminin zorunlu olduğunu ifade etmektedir. Anthony ise bir 'cinsiyet oligarşisi'nin var olduğunu savunmaktadır.

Liberal feminist kuramcılar, savundukları doğal haklar öğretisinin yanı sıra siyasal katılım hakkı, oy verme hakkı konularını için mücadele etmişlerdir. Maria Stewart, Harriet Taylor gibi kadın eylemciler ve John Stuart Mill'in çalışmaları devam eden süreçte kamusal ve siyasi eşitlik üzerinde durmakta ve evlilik-boşanma gibi konularda hak kazanmak için doğal haklar doktrininden yola çıkmışlardır. Yurttaşlık hakları ile özdeşleşmesi ve kadın-erkek eşitliğine

dayanması sebebiyle özellikle oy hakkı mücadelesi, feminist hareketin en önemli kazanımlarından biridir. 19. yüzyılda kadınların seçme ve seçilme gücüne sahip olmaları için uğraşan kadın hakları savunucularının oluşturduğu “Sufrajat Hareket” ayrıca siyah feministler ile beyaz feministleri de bir araya getirmiştir. Doğal haklar doktrininden hareketle ortaya çıkan ve geliştirilerek kadına ilişkin özel, kamusal, çalışma hayatı, siyaset, din gibi birçok alanda kendine yer bulan liberal aydınlanmacı feminizm, kadın çalışmalarının temel ve öncü kuramlarından biri olarak feminist gündemde hala önemli bir yer tutmaktadır.

Liberal feminist geleneğinde kadınların ayrımcılığa uğraması ve tahakküm altına alınması, hakların ve yasaların zorbalığına, dinsel pratiklere dayandırılırken radikal feminist kuramda ise kadın ile erkeğin farklı olduğu ve kadınlara yapılan baskının en temel, en eski ve en derin baskı olduğu vurgulanmaktadır. Radikal feminist teori, 1960’lı yılların sonunda, kadınlar üzerindeki ezici baskının kökeninin toplumdaki ataerkil yapının olduğunu ve erkek egemenliğinin toplumsal cinsiyet ile meşrulaştırdığını belirtmektedir. Radikal feministler, “Kişisel olan politiktir.” savları ile öznel olan her ilişkinin gerçekte sınıfsal ilişki ya da iktidar ilişkisi barındırdığını belirterek bu ilişkilerin kolektif çözümler gerektiren politik durumlar olduğunu anlatmaktadır. Bu anlamda evlilik/aile ile kadının bedeninin, cinsiliğinin, doğurganlığının kontrol edilme çabası, var olan patriarkal düzenin pekiştirilmesinde ve devamlılığında çok önemli bir rol oynamaktadır. Radikal feminist kuramcılar arasında 1970 yılında yayımlanan kitapları ile kuramı en iyi şekilde anlatan; Kate Millet’in Cinsel Politika’sı ve Shulamith Firestone’nun Cinselliğin Diyalektiği eserleridir. Millet, bütün tarihsel ideolojilerin ve medeniyetlerin, ataerkil düzende ve erkek egemen olduğunu belirtirken bu ataerkil ideolojinin yaşamımızın ve kültürümüzün her noktasında var olduğunu ileri sürmektedir. Aileyi, ideolojik fikirlerin benimsetilmesi açısından en önemli kaynak olarak tanımlamakta ve gençlerin aile içerisindeki ataerkil düzende gelişerek toplumsallaştığını anlatmaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında, ataerkil yapının değişmesi için aile içi yapının da yeniden üretilmesi gerekmektedir (Donovan, 2015, s. 274). Çünkü ailede, gelenekler sebebiyle kadın bedenine ve cinselliğine özgürlük tanınmamış, kadın ev işleri ve çocuk bakma gibi roller içerisine sıkıştırılmıştır. Millet’e göre, kadınların ekonomik anlamda erkeklerden bağımsız olmaları, beden ve cinsellikleri üzerinde söz haklarının bulunması önem taşımaktadır. Kadın-erkek eşitliğinin ancak ataerkilliğin son bulması ve cinsellik için yapılacak radikal değişimler ile mümkün olduğunu belirtmektedir. Firestone, ataerkil sistemin oluşum ve sürekliliğinin nedenin, cinslerin biyolojik özellikleri sebebiyle yani aslında cinsiyet ayrımcılığı ile ortaya çıkan cinsiyet temelli iş bölümü olduğunu söylemektedir (Donovan, 2015, s. 277). Ataerkil çekirdek ailede erkek, kadın ile

çocukların tahammül etmek zorunda kaldıkları ve bağımlı oldukları bir efendi konumundadır, bu durumda kadın aile içinde özgür ve eşit değildir. Erkeklerin, kadınların bedenlerini ve doğurganlıklarını denetim altına alması ve kadınların biyolojik özellikleri üzerindeki erkek egemenliği, kadınların ezilmesine neden olmaktadır. Kadının biyolojik kaderden kurtulmak için ihtiyacı biyolojik devrim (suni döllenme, yapay plasentalar gibi bilimsel gelişmeler), teknoloji gibi yeniden üretim araçlarının kullanılması ile mümkün olacaktır (Atan, 2015, s. 14). Biyolojik devrim ile cinsiyet rollerin dönüşerek yeniden tanımlanması ve böylelikle kadının özgürleşmesi sağlanacaktır.

Genel olarak Radikal feminist analiz, kadınlar üzerindeki baskı ve ikincilleştirme durumlarını, aileyi, kadın bedenini ve cinselliğini temel alan patriarkal yapının çözümlenmesinden hareketle tartışılmaktadır. Kadını özel alana tutsak eden erkek egemen ideolojinin sona erdiği, kadını bağımlı ve sınırlı kılan aile yapısının ortadan kaldırılarak kadının özgürleştiği, radikal devrimlere dayanan yeni bir toplum inşa etmeyi amaçlamıştır. Roman kadınların çocuk yaşta evlenmek suretiyle bedensel ve ruhsal gelişimlerini eşlerinin eline teslim ettikleri ve aile içindeki ataerkil yapı sebebiyle ikincilleştirildikleri göz önüne alındığında, erken evlilik kavramını tanımlarken toplumsal cinsiyet rollerini, ataerkil baskıyı ve aile içindeki kadın erkek eşitsizliğini de anlamlı bir şekilde çözümlenmesi gerekmektedir.

Üçüncü dalga feminist akımların içerisinde yer alan ve 20. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan Postmodern feminist teori ise tekil ve evrensel kavramlara direnmek amacıyla kadınlar arasındaki ırksal, sınıfsal, etnik köken, yaş gibi ayrımların üzerinde durmuştur. Postmodern teoriden etkilenen bu akım, liberal feminist geleneğinden ayrılarak kadınların deneyimlerine yönelip farklılıkların ve özgünlüklerin sorgulanmasını sağlamaktadır. Bu sebeple liberal ve radikal feminizm teorilerini reddedip bu teorilere önemli eleştiriler getiren Postmodern feminizm, çoğulculuğu savunmaktadır. Postmodernizm tarafından kullanılan Yapıbozum sistemi, var olan eski yapının bozularak yeni anlamlar üretebilmek amacıyla yeniden inşa edilmesini savunan bir yaklaşımdır. Yapıbozum, postmodern feminizmin diğer feminist teorilere karşı geliştirdiği eleştirel bakış açısı ile kesişmekte ve feminist yazında bu yöntem sıklıkla yer verilmektedir. Burada bahsedilen parçalanma, olumsuz bir eylem değildir, aksine tekdüze yürütülen mücadelenin terk edilmesi ve çeşitliğin getirdiği güç ile umut vadeden bir harekettir. Fraser ve Nicholson (2000), postmodern feminizmin, genel olarak yanılabilir ve yararlı olduğunu; ihtiyaç duyulduğunda tek bir yöntemin kullanılması rahatlığına karşı çıkararak plüralist metodlar kullanılacağını belirtmektedir. Özetle bu kuram, yalnızca bir renktense birçok rengin bir arada kullanılarak yapıldığı bir kanaviçe gibi gözükcektir. Dikkatini karşıtlıklara ve

değişimlere veren postmodern feminist teori, toplumsal cinsiyet kavramını sorgularken kadın ve erkeklerin sahip oldukları tüm özellikler ve farklılıklar göz önünde bulundurularak cinsiyetçiliğin tüm katmanlarını ortaya koymaya çalışmıştır. Yani toplumsal cinsiyet kavramından, ayrımlara dayanan cinsiyet kimliklerinin yaratılmasına geçilerek sadece iki cinsin varlığından ziyade çok cinsiyetlilik kavramına odaklanılmaktadır. Akımın önde gelen feministlerinden Judith Butler, toplumsal cinsiyetin çizdiği sınırlar içerisinde diretilen görüşler ile kadın ve erkek cinsine özgü kalıplaşmış fikirlere karşı koymaya çalışmak istediğini ifade etmektedir (Butler, 2014, s. 12). Bu bağlamda geliştirilen queer teori ile cinsiyet kavramı sorgulanmaktadır; beden ve cinsellik kavramlarının dışına çıkılarak cinsel yönelimler dikkate alınmakta ve cinsiyet kimlikleri yeniden tanımlanmaktadır. Amaç, geçmişten günümüze kadar var olan ve yaşamımızın her alanına işleyen toplumsal cinsiyet rollerini değiştirmek değil, toplumu cinsiyetsizleştirmektir.

Feminist metodolojide öncelikli olan, bir konunun kuram ve yöntem olarak feminist bakış açısı ile çalışılmasıdır. Ancak bu bakış açısı, çalışma konusunun yalnızca kadınlar olduğu anlamına gelmemektedir. Feminist araştırmacılar genel olarak feminist yöntemin kadınlar için ve kadınlarla ilgili konularda kullanılmasını savunsa da sadece kadınlar üzerinden olmaması gerektiğini de belirtmişlerdir (Doucet & Mauthner, 2006, s. 40). Feminizm kapsamında geliştiren yeni akımlar, teoriler ve araştırma alanları hem feminist duruşun hem de toplumsal cinsiyet anlayışının zenginleşmesine neden olmaktadır (Öztan, 2015, s. 281).

3. Araştırmanın Yöntemi

3.1. Yöntem

Araştırmada feminist metodolojiden hareket edilerek, nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Feminist metodoloji; liberal, radikal, postmodern, varoluşçu gibi farklı kuramlara sahip feminizmlerden meydana gelmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında feminist yöntem, nesnellikten uzaklaşarak öznel sorulara ve deneyimlere dayanması sebebiyle geleneksel metodolojilerden farklı yöntemler ve yönelimler içermektedir. Feminist araştırmaların, geleneksel yöntemlerden farklı olan, yeni ve ayırıcı nitelikleri adlandırılırken bu özelliklerin yeterli ve detaylı olduğu savunulmamaktadır. Harding, Feminist bir yöntem var mıdır sorusuna aradığı cevapta önemli bir noktaya vurgu yaparak yalnızca burjuva erkek perspektifinden yapılan araştırmaların aksine araştırma kapsamındaki kadın deneyimlerinin, yeni kuramsal ve deneysel kaynaklar olduğunu belirtmiştir. Bu fikir, sadece erkek ve kadın deneyimlerinden yola çıkmanın da yetersiz olduğunu, her ırk, kültür, sınıf ve ayrıca toplumsal cinsiyetin de yöntem üzerinde etkisinin olduğunu kabulünü gerektirir (Harding, 1996, s.

39-40). Erkek egemen geleneksel araştırma yöntemlerinin yetersizliği, özgür feminist teorinin ortaya çıkmasına ve feminist teorinin farklı bakış açıları geliştirilmesine neden olmuştur.

Kadınların yaşanmışlıklarını, toplumsal anlamda karşı karşıya kaldıkları eşitsizlikleri, yaşadıkları bu deneyimlerin yaşamları üzerindeki etkilerini ve yaşamlarını nasıl şekillendirdiğini anlamak için kullanılan bir yöntem (Kümbetoğlu, 2011, s. 476) olması nedeniyle feminist metodoloji kapsamında nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir.

3.2. Araştırma Evreni

Araştırmanın örnekleme, amaçlı örnekleme tekniklerinden biri olan kartopu örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Kartopu örnekleme seçiminde araştırmacı, katılımcı olan kişiden, örnekleme dahil olabilecek diğer katılımcıları belirleme konusunda yardım ister (Creswell, 2017, s. 194). Örnekleme oluştururken konuyla ilgili önemli kişilere ulaşılarak bu kişiler aracılığıyla araştırmaya katılabilecek nitelikteki diğer kişilere ulaşılmak amaçlanmaktadır. Araştırma evrenini, Roman popülasyonunun yoğun olduğu İzmir ili Çiğli ilçesindeki Roman katılımcılar oluşturmaktadır. Örneklemin belirlenmesinde; kişilerin kendilerini Roman olarak tanımlaması, Çiğli'de yaşıyor olması ve gönüllülük ölçütleri esas alınmıştır. Katılımcılara belirtilen ölçütler doğrultusunda kartopu yöntemi kapsamında maksimum çeşitlilik ilkesi temel alınarak ulaşılmıştır. Maksimum çeşitlilik ilkesinde amaç, çeşitliliğe odaklanmak yerine çeşitliliklerin içerisindeki benzer durumları bulmaya çalışmak ve bu ortak noktalar vasıtasıyla konunun farklı açılardan da incelenmesini sağlamaktır. Belirtilen yöntem ve kriterler kapsamında 10 kadın- 10 erkek Roman katılımcıya ulaşılmış olup kendileri ile yüz yüze derinlemesine görüşme yapılmıştır. Görüşme soruları, literatür taraması neticesinde oluşturulmuş ve görüşme sonucunda elde edilen verilerin analizi için içerik analizi yönteminden faydalanılmıştır.

3.3. Veri Toplama Araçları ve Süreci

Araştırmada, derinlemesine çalışılmaya imkân veren ve katılımcıların deneyimlerinden yararlanılmasını sağlayan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmede, görüşme soruları önceden hazırlanmış olsa da sonrasında soruların yerlerinin değişebilmesi, yeni sorular eklenebilmesi ve derine inmeyi sağlayan sonda sorular sorulabilmesi araştırmayı kolaylaştırmaktadır (Bal, 2016, s. 163). Görüşme esnasındaki bu esneklik sebebiyle araştırmacı, gelişen durumlara göre görüşmeyi şekillendirebilme imkânına sahiptir. Katılımcılar tarafından verilen cevapların yetersiz ya da verimsiz olduğunun düşünüldüğü durumlarda soruları yeniden sorma fırsatı

sağlamaktadır. Çalışmada kullanılan yarı yapılandırılmış görüşme formu, literatür taranarak hazırlanan sosyo demografik form ile evliliğe, toplumsal cinsiyet kavramına ve gelecek beklentilerine ilişkin sorulardan oluşmaktadır. Pilot çalışma kapsamında 2 kişi ile görüşülerek görüşme formunun işlevliliği değerlendirilmiş ve form içeriğinde düzenleme yapılmasına ihtiyaç duyulmadığından yapılan pilot çalışmalar veri analizine dahil edilmiştir. Katılımcılar ile tanışıldıktan sonra kendilerine araştırmacının içeriği, neden yapıldığı ve elde edilen verilerin nerede kullanılacağı net bir şekilde açıklanarak katılımcıdan gerekli izni almak amacıyla hazırlanan araştırma gönüllü katılım formu imzalatılmıştır. Kişisel bilgilerinin saklı tutulacağı özellikle vurgulanmıştır. Görüşmeler, katılımcıların kendilerini daha rahat hissetmeleri amacıyla yaşadıkları hanelerde yapılmıştır. Tüm katılımcılara sorular aynı şekilde sorulmuş olup katılımcıların anlayamadıkları ya da cevaplamak istemedikleri sorular farklı ve yönlendirmeden uzak bir şekilde kendilerine tekrar sorularak cevaplandırılmaya çalışılmıştır. Araştırmacı, görüşme esnasında not tutmuş ve veri toplama sürecinin tüm aşamalarına etkin olarak katılım sağlamıştır. Görüşmeler ortalama 15-30 dakika sürmüş ve katılımcıların onayı alınarak telefonda bulunan ses kayıt cihazı ile kaydedilmiştir. Araştırma Nisan 2019- Eylül 2019 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

3.4. Verilerin Analizi

Analiz sürecinin en önemli işlevi, toplanan veriler içerisinde direkt olarak farkına varılamayan ancak kavramlar ile ilgili kodlama ya da sınıflandırma yöntemleri kullanılarak ulaşılabilen temaları tespit etmek ve bu asıl konular arasındaki anlamlı ilişkilere nasıl ve neden soruları ile cevap aramaktır (Yıldırım & Şimşek, 2013, s. 254). Çalışmada elde edilen verilerin analizinde, içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi; kavramları, temaları, yargıları, gerçekleri ortaya çıkarmak amacıyla bir veri grubunun sistemli, dikkatli ve detaylı şekilde incelenmesi ve anlamlandırılmasına içerik analizi denir (Bal, 2016, s. 258). Olgular, içerik analizi yoluyla derinlemesine incelenerek keşfedilen kavramlar ve temalar aracılığıyla daha anlaşılabilir hale gelebilmektedir. İçerik analizi yönteminde; veriler kodlanarak temalar ortaya çıkarılmakta ve bu kodlar ile temaların düzenlenmesi neticesinde ulaşılan bulgular tanımlanarak yorumlanmaktadır. Bu yönüyle yöntem, tümevarımcı bir analiz sürecini içermektedir. Her veri kodlanmak zorunda olmadığı gibi kodlanmış olan veriler, sonradan bulunan yeni kodlar ile değiştirilerek araştırmacının konusuna anlam ve derinlik katabilmektedir. Görüşmeler neticesinde kaydedilen ses kayıtları, yapılan görüşmenin herhangi bir veri kaybı yaşanmadan ve ayrıntılı şekilde incelenmesine olanak sağlamıştır. Araştırmacı tarafından ses kayıtları deşifre edilerek bilgisayar ortamında metne dönüştürülmüş ve görüşme esnasında

tutulan notlar ile bir araya getirilmiştir. Elde edilen bulgular üzerinde değişiklik yapılmadan katılımcılara özgü şekilde alıntılanmıştır.

4. Bulgular

Araştırma İzmir'in Çiğli ilçesinde gerçekleştirilmiş olup 10 kadın-10 erkek olmak üzere toplam 20 Roman katılımcı ile yüz yüze derinlemesine görüşme yapılmıştır. Görüşmelerden elde edilen veriler deşifre edildikten sonra üzerinde defalarca okunmuş ve çözümlenmeler yapılmıştır. Görüşmeler neticesinde, toplam 66 sayfalı veri elde edilmiştir. Çalışmada kodlama yöntemi ile elde edilen veriler anlamlı şekilde sınıflandırılarak kavramsallaştırılmıştır ve kavramlar arasındaki ilişkiler incelenerek temalar oluşturulmuştur. Transkripsiyondan elde edilen ifadelerden doğrudan alıntılar yapılarak çalışmanın güvenilirliğinin artırılması amaçlanmıştır. Alıntılarda, konu ile ilgili olmayan bilgiler yerine (...) kullanılarak anlam bütünlüğü sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca kişisel verileri korumak ve analiz sürecine kolaylık sağlanması amacıyla katılımcıların kimlik bilgileri yerine kadın katılımcılar için Kadın 1 (K1), Kadın 2 (K2)..., erkek katılımcılar için Erkek 1 (E1), Erkek 2 (E2)... şeklinde kod adı kullanılmıştır. Analiz sürecinde tümevarımcı bir yol izlenmiştir.

4.1. Roman Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

Tablo 1: Katılımcılara İlişkin Yaş, Eğitim, Medeni Durum, Evlenme Yaşı Verileri

KOD	Yaş	Eğitim Durumu	Medeni Durum	Evlendiğinizde Kaç Yaşındaydınız
E1	37	Ortaokul	Boşanmış	25
E2	72	Yok	Evli	23
E3	18	İlkokul Terk	Evli	14
E4	40	Yok	Evli	23
E5	57	Yok	Evli	17
E6	22	Yok	Evli	15
E7	33	İlkokul Terk	Boşanmış	16
E8	18	Lise	Evli	18
E9	62	Yok	Evli	20
E10	29	Yok	Evli	17
K1	21	Ortaokul terk	Evli	17
K2	21	Yok	Evli	17

K3	42	Yok	Evli	19
K4	24	İlkokul Terk	Evli (eşinden ayrı)	18
K5	62	Yok	Evli	16
K6	28	Yok	Evli	16
K7	27	Yok	Evli	16
K8	34	Yok	Evli	17
K9	70	Yok	Evli	20
K10	68	Yok	Dul	18

Çalışmada, 18 yaş ve üzeri toplam 20 katılımcı ile görüşülmüştür. Kadın katılımcıların şu anki yaşları 21 ile 70 yaşları arasında; erkek katılımcıların şu anki yaşları 18 ile 72 yaş aralığında değişmektedir. Verilen bilgilerde katılımcıların beyanları esas alınmak şartıyla tüm katılımcılar yaşlarını net bir şekilde ifade ederken sadece bir katılımcı nüfusa kayıtlı yaşı ile gerçek yaşının farklı olduğunu belirtmiştir.

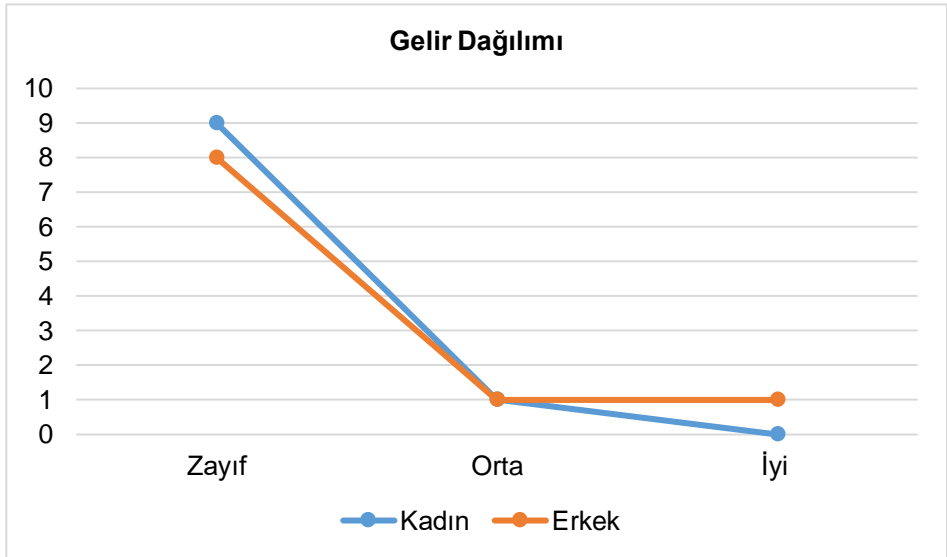
Evlilik yaşı ile elde edilen veriler ayrıntılı olarak incelendiğinde, kendilerine ait evlenme yaşlarını kolayca belirtmelerine rağmen eşlerinin evlenme yaşlarını belirtirken ara ara düşünerek cevaplamışlardır. Erken evlilik yapan Romanlar genel olarak, önce dini nikah ile evlendiklerini ifade ederken 17 yaşına geldiklerinde ailenin rızası ile resmi nikah yaptıklarını belirtmişlerdir. Evlenme yaşlarına bakıldığında, kadın katılımcıların 2'sinin evlendiklerinde eşlerinden büyük olduğu; erkekler arasından 3 katılımcının evlendiklerinde, eşlerinden küçük olduğu dikkat çekmektedir. Genel olarak erkek katılımcıların evlenme yaşı düştükçe eşlerinin de evlenme yaşının düştüğü sonucuna varılabilmektedir. Örneğin, 16 yaşında evlenen E7'nin eşi, evlendiğinde 14 yaşındadır. Kadın ve erkek katılımcıların evlendiklerinde aralarında var olan yaş farkı en fazla 5-6 yaştır, sadece bir katılımcının eşi ile evlendiğinde aralarında 9 yaş olduğu görülmüştür.

Romanlar farklı nedenler sonucu istihdama katılımında zorluk yaşamaları sebebiyle çoğunlukla sosyal güvencesiz olarak günlük işlerde çalışmaktadır. Ataerkil aile yapısı içerisinde, toplumsal cinsiyet rolleri gereği aile reisi olarak evin geçimini sağlaması gereken erkek, iş bulma ve çalışma arayışına yönelmektedir. Ancak kadından uygun bir eş, anne olması; ev işleri ve çocukların bakımı ile ilgilenmesi beklenmektedir dolayısıyla Roman kadınların istihdama katılım oranı düşüktür. Katılımcılara meslekleri sorulduğunda, kimi şu an yaptığı iş hakkında bilgi verirken kimi de çalışabildiği dönemde yaptığı işi belirtmiştir.

Tablo 2: Meslek Bilgileri

Kadın Katılımcı	Meslek	Erkek Katılımcı	Meslek
K1	Ev Hanımı	E1	Temizlik Personeli
K2	Ev Hanımı	E2	Tarım İşçisi
K3	Ev Hanımı	E3	Kurye
K4	Ev Hanımı	E4	Tarım İşçisi
K5	Hurdacılık	E5	Tarım İşçisi
K6	Ev Hanımı	E6	Hurdacılık
K7	Ev Hanımı	E7	Hurdacılık
K8	Ev Hanımı	E8	Makine Kalıp (Çalışmaz)
K9	Ev Hanımı	E9	Hurdacılık
K10	Tarım İşçisi	E10	Hurdacılık

Grafik 1: Gelir Durumu Bilgileri

4.2. Roman Katılımcıların Evlilik Deneyimleri

Bazı kadın katılımcılar, evliliğin güzel olduğunu belirtirken geçim sıkıntısının evliliği kötü etkilediğine vurgu yapmaktadır. Geçim durumu, geçinmek, evliliği tanımlanırken geçim sıkıntısı anlamında olumsuz olarak kullanılmıştır. Ancak evliliği karşılayan ve olumlu anlamda kullanılan yuva, çocuk

gibi kavramlar da vardır. Ayrıca bazı katılımcılar için anne olmak, evlilik ile aynı anlamı taşımaktadır.

“Evlilik, valla bir yandan güzel de ne bileyim bir yandan da kötü. İnsanın durumu olmadı mı çok kötü. İyi olarak şöyle iyi, eşim iyi eşimin bir şeyini görmedim. Çoluk çocuğuna bana karşı iyi yani ama durumum olmadı mı çok kötü, o da sıkıyor gidemiyor dalak büyümesi olduğu için.” (K7)

“Evlilik iyi bir şey ama yerine düşersen. Yerine düşmedin mi hayatın çok kötü oluyor kızım. Hayatın çok kötü, pişman olursun dünyaya geldiğine ama hayatı karşılıklı geçimin güzel olursa, anlayışlı karşındaki erkek de güzel olursa bir parça ekmeği paylaşırsa her şey güzel bir şeydir.” (K5)

Erkek katılımcılardan bazılarının evliliğin anlamına ilişkin düşünceleri kadınlardan farklılık gösterirken, bazıları ise benzerlik göstermektedir. Erkekler evliliği, sorumluluk ile özdeşleştirmektedir. Genel olarak bakıldığında, katılımcıların evlilik ve evliliğin anlamı üzerine düşünmedikleri, evliliği geleneksel bir durum olarak ya da (eş, anne, baba olma gibi) sorumluluklar ile toplumda yer edinebilme çabası şeklinde değerlendirdiği görülmektedir.

“Evlilik güzel bir şey ya. Sorumluluk almak güzel bir şey. Mesela şu an bizim yaşlılarımız var, eroin, uyuşturucu içiyor mesela takılıyolar. Biz de evlenmeseydik biz de o ortam içine düşerdik. Bunlara engel oldu.” (E3)

“Evlilik ilk öncelikle sorumluluğu kaplıyor, bir insanın ailesine olsun kendisine olsun güveni daha çok artıyor... Bekar olduğunda cebinde 700 ile gezerken evli olduğunda o parayı harcamaya korkuyon, yarın bir gün nabarım nederim diye düşünmeye başlıyon, gelecek ile ilgili hayaller kurmaya başlıyon açıkçası.” (E8)

Katılımcılardan elde edilen verilere göre, evlenirken erkeğin yaşının kadından büyük olması gerektiğini yoğunlukla belirten kadın katılımcılardır. Ancak farklı olarak kadının erkekten büyük olduğu evlilikler de mevcuttur. Evlenirken kadın ve erkek yaşlarının eşit olması gerektiğini söyleyen kişiler oldukça azdır. Ancak genelde ortak söylemleri evlenirken kadın ve erkeğin yaşlarının 20 yaş ve üzeri olması gerektiğidir.

“20’den aşağı olmamalı bence... Erkek büyük olmalı, erkek biraz daha olgun olmalı kadından, daha büyük olmalı. Erkek 25 olucak en aşağı.” (K9)

“Aslında erkek büyük olsa daha güzel olur, artısı olur. Neden dersen kadın büyük olursa, derse öyleyim böyleyim, hava atar arkamdan sen gel diye, biraz daha aylığı maylığı biraz fazla olur, kadın erkeği küçük görür. Ama erkek büyük olursa, erkek anlayışlı olursa bir başkadır, anlayışlı erkek olur büyük erkek... Olsa olsa 2 yaş büyük olsun erkek fark etmez, 5 yaş büyük olsun.” (K5)

“Çok büyük uçurum olmadığı sürece, bir şey fark etmez yani. 3-5 yaşta sıkıntı olmaz. Kalkıp da 15-20 yaş sıkıntı oluyor.” (E7)

Evlendiğinde eşi kendinden 2 yaş büyük olan “Yoktur yani. Sonuçta ya kadın senden büyük olur ya erkek büyük olur. Farkın önemi yok yani.” (E6)

Eğitim almanın ve eğitime devamın evlilik kararı üzerinde etkisinin nasıl farklılaştığına bakıldığında; kadın ve erkeklerin çoğunluğu, eğitimin öncelikle bilgi ve iş sahibi olunmasına sebep olacağını belirtmiş ve evlenmeden önce eğitimi ve çalışan olmanın, evlenme yaşını doğrudan etkileyeceği yönünde düşüncelerini paylaşmıştır. Bazı erkek katılımcılar ise eğitimin, evlenme kararı üzerinde hiç etkisi olmadığını, paranın ve zorundalarının daha etkili olduğunu belirtmiştir.

Katılımcılara, kendilerinin ve eşlerinin evlendiklerinde olması gereken yaşta olup olmadıklarına dair düşünceleri sorulduğunda kadınların 1'i 17 yaşında olmasına rağmen birbirlerini istedikleri için evlendiği yaşı normal bulurken 2'si 18 ve 20 yaşlarında olmaları nedeniyle tam istedikleri yaşta evlendiklerini beyan etmektedir. Katılımcıların 7'si erken yaşta evlendiklerini kabul etmektedir.

“Değildik. Şu yaşında 21 yaşında evlenmeliydik... O da 22 yaşında olması lazımdı askerden geldikten sonra 2 ay içinde evlenmememiz lazımdı. Zor tabi. Askerliğini bekle. Evde çalışan yok.” (K1)

“Değildik, ben hiçbir huzursuzluk yaşamadım, kayınvalidem olsun, onlar bana hiç hissettirmedik küçük, büyük hissettirmedik... Ama olgun olsan daha farklı olur, ayrı eve çıkar, ayrı eşyası olur öyle evlenirler yani. Ama bizimkiler aklını kullanmıyorlar yani.” (K6)

Erkek katılımcılardan 1'i konunun derin olduğunu söyleyerek cevap vermemeyi tercih ederken 20-23-25 yaşlarında evlenen katılımcılar ise istedikleri zamanda evlendiklerini belirtmektedir. 6 erkek katılımcı ise erken yaşta evlendiğine dikkat çekmiştir. Ancak genel olarak en fazla üzerinde durdukları konu, askerliğin yapılmasından sonra evlenilmesi gerektiğidir.

“İstedığımız yaşta değildik. İşte bir cahillik ettik ya büyük cahillik ettik hem de. Ben 14 yaşında, o 15 yaşındadı, öyle aldık kendimizi gittik...”

Askere gitmiş gelmiş olmalıydım. Şimdi çoluk çocuk var, askere gitmek zor, gitceğin 6 aylık askerlik ama yine de özlem çekersin, eşin arkada kalır, çoluk çocuk.” (E3)

“Değil, küçüktük. O da küçüktü bende küçüktüm. Yani şimdi şöyle bişey söyleyim abla, insan, erkek kısmı askere gidince anlıyor. Ben mesela askere gittiğimde ikinci kızım dünyaya geldi... Askerde annemi mi düşünüyem, babamı mı düşünüyem, karımı mı düşünüyem, çoluk çocuğumu mu düşünüyem, bu psikoloji yaratıyor sana.” (E7)

Evlenen yaşın getirdiği deneyimlere dair kadın ve erkeklerin düşünceleri farklılaşmaktadır. Erkekler genellikle sorumluluk alma, ailesi için çabalama, berduş olmama gibi cevaplar verirken kadınlar erken anne olmanın getirdiği güzel duygulardan ve olgunlaşmaktan bahsetmiştir. Ayrıca katılımcıların çoğu, geçim sıkıntısının ve hayata erken başlamanın getirdiği güçlükler altında ezilmenin sebebinin, erken yaşta evlilikler olduğunu ifade etmektedir.

“Şimdi evlenmeden önce daha farklıdım, evlendikten sonra daha farklı oldum, daha ağırlaştım zaten 16’da evlendim 17 yaşında anne oldum hani daha çabuk olgunlaştım. Karşı tarafa olsun saygım şeyim daha fazla olmaya başladı, yani insan daha çabuk olgunlaşıyor evlendikten sonra.” (K6)

“Erken evlenip de kendimi yıpratmış oldum, başka bir şeyim olmadı. Şu an 24 yaşındayım, millet gören beni 30 yaşında 31 yaşında sanıyor desem yeri var, ezik kalıyosun... Ben kendimi görüyom, ben kendime diyom yaşlıyım galiba, öyle hissediyom.” (K4)

“Erken evlendiğin zaman başını yakıyosun. Yanıyosun, bitiyosun, hayatın bitiyor orda, erken evlilik budur. Çocuğun bebeğin oluyor, daha bir tane bebeğin oluyor, öyle öyle yürüyor. Öyle hayatın, ömrün gidiyor. Ben onu biliyom. Erken başlıyor hayat.” (E10)

“Cahillik, cahillikten başka hiçbir şeycik değil. Zorluğu var tabi çalışacaksın, çoluk çocuk olduğu zaman mecburen çalışacaksın. Eve ekmek getirmek zorundasın, başka da bir sorun yok. Yaş küçük olunca cahil anlamıyorsun, işine mi gidicen güce mi gidicen mi bilemiyorsun napcan.” (E5)

Erken yaşta yapılan evliliğin nedeni sorulduğunda, katılımcıların büyük çoğunluğu cahillik cevabını vermiştir. Kadınlardan biri erken evliliğin gelenek olduğunu söylerken diğeri de sevdiği için bu kararın verildiğini beyan etmiştir. Erkeklerin 3’ü cevaplarında, aile kurarak sorumluluk almayı ve ayrıca kendi ailesinin baskısını vurgularken 1’i cevap vermemiş ve 1’i geç evlendiğini

belirtmiştir. Ayrıca bu cevapların yanında erken evliliğin avantaj ve dezavantajları da sorgulanarak öğrenilmiştir.

“Erken evlenen çok cahildir bence. Çünkü neden, sen şimdi tamam olgunluk çağına gelmişsin, 20 yaşındasın eyvallah ama ilk sefer hayatını düşünürken, ilerisini düşünürken, senin kocanın mesleği yoksa ya da karının mesleği yoksa, senin mesleğin varsa hamut yapcan (birikim yapacaksın) hayatını kurtaracan... Şimdi yarın öbür gün çocuk oldu, bu çocuğun istikbalini nerden vercen, nasıl kurtaracan söyle bana. Başta sen cahilsin, sen cahilsin ki o çocuğun istikbalini nasıl kurtaracan. Kurtarabilir misin, kurtaramazsın. İşte cahillikten ileri gelir bunlar.” (K1)

“Neden erken evlilik yapılıyor gençlerde hata. Bizim gençlerimiz uyuyor cahilliğe, alıyorlar kızı kaçırıyorlar. Ondan sonra yeni hayata başlıyorlar ama yeni hayata da zor giriyorlar... Evlendiğin zaman çocuğun oluyor, onu büyüt, askerliğiyle uğraş, hadi bir tane daha çocuk oluyor hadi onun derdinle uğraş, illa bir şeyler çıkıyor anlacağın bu... Olumsuz yönleri var tabi, erken evlenmiycen 30 yaşında evlencen. Erken evlendiğin zaman olmuyor yenge. Maddi durumun iyiyse evlenirsin, maddi durumun sakatsa evlenemezsin kolay kolay sadece bu.” (E10)

Erken evliliğin, ailenin ekonomik durumu ile ilişkisi sorgulanmış olup kadın katılımcıların bir kısmı geçimin zor olduğunu, bir kısmı küçük yaşta çalışmadığını, cahilliğin olduğunu, 2’si de ekonomik durumlarının etkilemediğini vurgulamıştır. Erkek katılımcılar ise benzer cevaplar verirken erken yaşta evliliğin sorumluluk gerektirdiğini, çocuk sahibi olunca ekonomik durumun farklılaştığını belirtmiştir.

“Şimdi erken evlendiğimde zorluk çektik tabi, fakirdik. Eşimin işi yoktu yani hurdaya gidiyordu, oraya buraya gidiyordu, sonra çocuklar olunca bu villalardan buldu bir iş, oraya girdi daha iyi oldu ama erken evlilik ucu ucuna, yani daha zor.” (K6)

“Erken evlenince haliyle geçim durumunu etkiler. Şimdi daha zor olur mesela, affedersin 15 yaşında adamları 20-30 yaş arasında farklı, şimdi evinin durumunu bilemez. Bu cahil adam gittiği zaman kahveye, evi aklına gelmez.” (E9)

4. 3. Kadın ve Erkek Eşitliği Algısı

Kadın katılımcıların bazıları kadın ve erkek eşittir derken, bazıları eşit olmadıklarını, ezildiklerini beyan etmiştir. Kadın katılımcılardan eşitliği

savunanlar, kadının yaşının, gelir durumunun erkek ile eşit olması halinde aralarında eşitlik olabileceğini düşünmekte ve bunun yanında her şartta ev içi sorumlulukların kendilerine ait olduğunu kabul etmektedir.

“Çok güzel bir şey bence eşit olmaları... Polis olabiliyor kadınlar öğretmen olabiliyor doktor olabiliyor, her şey eşit. Eşitlik olması iyi.” (K1)

“Kadın ve erkek eşit değil, şöyle eşit değil. Çünkü o benim yaptığım evdeki işi yapamaz, bende dıştaki onun yaptığı işi yapamam. Benim düşüncem bu şekil. Çünkü evde çoluk çocuk, çamaşır bulaşıktı, erkek bunu yapmaz. Şu şekil eşit olmuyor mesela erkek napıyor işinden evine geliyor, sen napıyorsun eşinin çayını yemeğini hepsini hazırlıyorsun. Eşit değil.” (K8)

Erkekler, kadın erkek eşitliğinden, kadının üstünlüğünden bahsetse de genel olarak kadının sorumluluklarının belirgin ve ev içinde olduğunu, kadının çalışması halinde de evdeki işlerin yine kadının görevi olduğunu belirtmektedir.

“İki taraflı da eşit olmalı ama şöyle de bazı durumlar var insanlar şöyle kullanabiliyor, erkek benim diyor, her şey bende diyor, paranın gücü de bende diyor, idare de bende diyor. O zaman ne oluyor, karşı taraftakini ezmiş oluyorsun bayanda da aynı şekilde... Bu olay olduğu sürece evlilik zaten olmaz, olmasın da zaten.” (E1)

“Kadın erkek hani eşit değildir yani benlen. Çünkü kadını evini bilir, erkek işini bilir ama erkeğe daha çok sorumluluk düşer... Evet o anlamda eşit değil ama daha diğeri eşittir yani, ev içinde, çalışmada eşittir.” (E6)

4.4. Ev İçi Rollerin Dağılımı

Evlendikleri zaman kadınların ve erkeklerin yapması gerekenlere dair katılımcıların düşüncelerine bakıldığında; kadın ve erkek katılımcılar genel olarak kadınların çalışması ve ev işlerini yerine getirmesi gerektiğini, erkeklerin de para kazanarak evine bakması, ekmek götürmesi ve ev işlerine yardım etmesi gerektiğini vurgulamıştır.

“(Kadınlar) Sorumlukları evi olmalı eşi olmalı... Her şey mesela eşitlikte ben nasıl diyeyim kadın evini düzmesi lazım yemeğini yapması lazım sabah geç kalkmaması lazım işini gücünü yapması lazım. Erkek de işine gitmesi lazım, evine ekmek getirmesi lazım. Ev işlerine yardım eder mesela. Ben bulaşıkları yıkıyorsam o durulasın eşitlik bu yani.” (K1)

“(Kadınlar) Şimdi erkek kadından şunu bekler, kadının temizliği bir, başta o. Şindik temizliği bir, saygısını hürmetini yapacak... Erkeğini sen kirlî gezdürürsen, erkeğinin yakasını kirlî giydürürsen beni kınamazlar, seni kınarlar. (Erkekler) Ben çalışırsam evime para getirirsem benim koca karım mutlu olur. Ekmeğimi getirirsem hatırla bir ekmekçiği şuraya alıp daa evime götürürsem çoluk çocukla koca karımla yersen tatlı yerim, bal yerim.” (E2)

4.5. Roman Ailelerin Çocuklarına İlişkin Gelecek Hayalleri

Katılımcılar kendi hayat pratikleri ve deneyimlerinden yola çıkarak çocuklarının geleceklerine ve evliliklerine dair neler düşündüklerini belirtmişlerdir. Tüm katılımcılar özellikle çocuklarının geç yaşta (ortalama 20 yaşından sonra) evlenmesi ve meslek sahibi olmasını istedikleri kanaatindeyken erkek katılımcılardan 1'i soruya “Evlat var oldurur, evlat var dondurur.” yanıtı vererek derinlemesine açıklama yapmaktan kaçınmıştır, 1'i de yorum yapmamıştır.

“Valla erken evlenmelerini istemem. 20 olsun 22-23 olsun 25 olsun. Kendinin belirli bir işi olsun yani bir gün evlilik yaptığı zaman hani eşine de bir destek olur, yarın çocuğu da olur mesela bir destek olur bir mal mülk alır, çoluk çocuğuna bırakır, benim gibi olmaz yani. Benim gibi olmasını istemem. Okusunlar, okuyup da bir işi tutsunlar yani. Ama kuaför ama güvenlik ama doktor, hemşire bunları isterim. Benim gibi böyle yevmiyeci çalışmasınlar. Biz çalışıyoruz çalışıyoruz ne oluyor.” (K8)

“Ben isterim, askere gitsin gelsin o zaman. Kızı da ben erken yaşta evlendirmem, 22-23-24 öyle... İsterse yapacak bir şey yok (güler). İyî bir yerlere gelmelerini isterim ama okutmayı da çok isterim ama ben okumadım onlar okusunlar... Ben okumamışım, ben cahilim şu an ama onlar okusun yani. Bu hayatlarını etkiler yani.” (E3)

5. Tartışma

Evlilik, tarihsel süreçlere ve toplumlara göre farklılaşsa da ülkemizde kanunlar ve kurallar çerçevesinde, resmi nikah ile gerçekleştirilmektedir. Ancak Romanlar resmi nikah için uygun görülen yaştan önce evlenmeleri sebebiyle resmi nikah yapamamakta ve evliliklerini dini nikah ile meşrulaştırmaktadır. Çünkü dini nikah, resmi nikahın olmadığı yerde, cinselliğın ve biyolojik yeniden üretimin, ahlaki olarak tasdiklenmesidir. Bu durum, Roman kültürünün geleneksel bir ürünü olarak varsayılarak normalleştirilmektedir. Araştırmaya katılan tüm kadın ve erkeklerin, resmi nikaha önem verdiği ancak kanunların belirlediği resmi

nikah yaşından önce dini nikah çerçevesinde evlenmeleri sebebiyle erken yaşta nikahsız evliliklerin ortaya çıktığı görülmüştür.

2019 yılı TÜİK verilerinde, kadın ve erkek arasındaki ortalama ilk evlenme yaş farkı (erkeğin yaşı büyük olarak değerlendirildiğinde) 2,9 olarak belirlenmiştir. Araştırmada, tüm katılımcıların beyanlarına istinaden ilk evlenme yaş farkı en fazla 9 iken genellikle ortalama yaş farkının 2,7 olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların çoğunluğunun eşleri ile aralarındaki yaş farkının fazla olmamasının daha iyi olacağını belirtilmesi de elde edilen veriyi desteklemektedir. Ayrıca bulgularda, erkeğin kadından büyük olmasının daha iyi olacağını ifade edilmesi, ataerkil aile yapısındaki erkek üstünlüğünün görünür kılmaktadır. Erkeğin yaşının evlendiğinde kadından büyük olması, kendi aklı ile kendini ve hayatını idame ettiremeyeceği düşünülen kadının, erkek tarafından kolayca kontrol altına alınma çabasıdır. Ancak farklı bir görüş olarak belirtilmelidir ki evliliğinde eşinden daha küçük yaşta olan 3 erkek katılımcının şu anki fikirleri çerçevesinde, 2'si her iki tarafın da yaşlarının küçük olabileceğini savunurken, 1'i yaşların eşit olması gerektiğini vurgulamıştır.

Araştırmada eğitim ve erken evlilik ilgisi değerlendirildiğinde, öncelikle araştırmadaki katılımcıların eğitim seviyelerinin düşük olduğu anlaşılmaktadır. Romanların çeşitli gerekçelerle okula devam edememeleri, hayata farklı şekillerde uyum sağlamalarına neden olmaktadır. Bahsedilen uyum sürecine verilebilecek en önemli iki örnek, istihdama katılımın ve evliliğin, erken yaşta gerçekleştirilmesidir. Türkiye Aile Yapısı Araştırması (TAYA) 2016 verilerine göre, eğitim durumu yükseldikçe kadınların 18-24 yaş aralığında evlenmesinin uygun olduğunu düşünenlerin oranı azalmakta, 25-29 ve 30-34 yaş aralığının uygun evlenme yaşı olduğunu düşünenlerin oranı yükselmektedir. Bu çerçevede Romanların al(ama)dığı eğitimin, evlilik kararları üzerinde nasıl bir etkisi olduğu sorgulanmıştır. Elde edilen veriler ışığında, eğitimin öncelikle meslek ve iş sahibi olma fırsatı yaratması, ardından da düzenli gelire sahip olmayı kolaylaştırması, evliliğin daha geç bir yaşta gerçekleştirilmesine neden olacağı fikrini geliştirmiştir. Burada erkek katılımcılar, eğitim alarak meslek ve gelir sahibi olmayı, kamusal alanda var olmak ile bağdaştırırken kadın katılımcılar ise eğitimi, özel alanda egemen olan ataerkil aile yapısına karşı koymak ve eril hakimiyetten kurtulmak ile özdeşleştirmektedir. Kadınların, kendi ayakları üzerinde durarak kimseye muhtaç olmadan yaşamak ve bunun sonucunda da küçük yaşta evlenmeye mecbur kalmamak yönündeki talepleri, eğitimi daha çok önemsediklerini göstermektedir. Ayrıca okula gönderilmediği için eğitim alamayan çocuklar, evde annesine ve ev işlerine yardım etmek ya da gelir getirici bir işte çalışmak gibi görevleri yerine getirerek toplumsal cinsiyet rollerini daha çocuk yaşta

içselleştirmektedir. Bu doğrultuda eğitim düzeyinin, erken evlilik üzerinde ters yönlü bir etki yaratacağı görüşü desteklenmektedir.

Roman katılımcıların ilk evlilik yaşları 14 ile 25 arasında farklılık gösterirken 18 yaşının altında evlenen kadın ve erkek katılımcıların sayısı neredeyse eşittir. Roman kültürünün geleneksel bir sonucu olarak da incelenen erken yaşta evliliğin nedeni, araştırma kapsamında, çoğunluk tarafından cahillik olarak tanımlanmıştır. Katılımcılar yapılan görüşmelerde, evlendiklerinde kadın ve erkek yaşlarının ortalama 20 yaş ve üzeri olması gerektiğine dikkat çekmiş ancak şu anki yaşlarında ve tecrübeleri sonucunda, evlendikleri yaşın küçük olduğunun, çocuk ve cahil olduklarının, zorluklarla karşılaştıklarının farkına varabildiklerini belirtmişlerdir. Bu zorlukların başında ise katılımcıların küçük yaşta yapılan evliliklerin avantajları arasında gösterdikleri adölesan annelik deneyimleri gelmektedir. Oysa kadınların eğitime katılım oranı ile erken yaşta annelik (çocuk anneliği), bir toplumdaki toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin en önemli göstergelerindedir. Ayrıca günümüzde bütün kadınların tanımlanması için kullanılan ve kutsallaştırılarak kadın kimliğinin ötesine geçirilen annelik inşası, eril ideoloji kapsamında kadın kimliğinin denetim altında tutulması için kullanılan en güçlü argümandır (Kaylı, 2017, s. 70).

Araştırmadaki bulgulara istinaden, Romanların aylık hane gelirleri, mevsimlik ya da günlük işlerde, sosyal güvencesiz olarak yevmiye usulü kazançla çalışmaları sebebiyle zayıf hatta çok zayıf şeklinde ifade edilebilir. Aşkın'a göre ise İzmir şehir merkezindeki Romanların yaptıkları iş ve meslekler, insana yakınlık kavramı kapsamında, marjinal ve eğreti işler olarak değerlendirilmiştir (Aşkın, 2017, s. 227).

Ailede evin geçimini sağlamak, eşin ve çocukların ihtiyaçlarını karşılamak, aile reisi olan babanın ilk ve en önemli sorumluluğudur. Çünkü sosyal ve ekonomik alanda varlığı olmayan erkekler, ancak bir ailenin geçimini sağlayıp kontrol ederek, aile babası olarak toplumda itibar sağlamakta ve kendilerine başarılı bir yer bulabilmektedir. Bu erkekler için uygun evlilik ve aile hayali de kendisine bağlı bir kadının idaresindeki samimi ve tertipli bir yuvadan oluşmaktadır (Sancar S. , 2009, s. 64). Bu sebeple de hane gelirine katkıda bulunmak için çalışmak isteyen bazı kadınlar, eşleri tarafından gelenekler bahane edilerek çalıştırılmamaktadır. Kadın katılımcılar çalışma hayatına katılma isteklerinin yanında ev içindeki ihtiyaç ve sorumlulukların da kendilerine ait olduğunu kabul ederek onaylamaktadır, erkeklerin de çalışarak para kazanması gerektiğini düşünmektedir. Erkek katılımcılar ise evin geçimini sağlayarak aileye karşı sorumluluklarını yerine getirmelerinin, kadınlarınsa eşine sadakat göstererek ev işleri ve çocuk bakımı ile ilgilenmelerinin önemini vurgulamıştır.

Sonuç olarak tüm katılımcılar, erkekleri karar mekanizması olarak görmekte ve güç ilişkileri anlamında erkek hegemonyasını meşrulaştırmaktadır.

Araştırmadaki genç katılımcılar, yaşlı katılımcılara oranla daha az sayıda çocuk sahibidir ve çoğunlukla 4 ve 5 kişilik aile yapıları, aile büyüklüğünün geçmişe göre azaldığına dikkat çekmektedir. Ekonomik durumun belirsizliği, çocukların eğitime katılamaması ve meslek sahibi olamaması, annenin iş gücüne dahil olma isteği, mekansal yetersizlik gibi faktörler çocuk sayısının belirlenmesinde önemli ölçüde etkilidir. Katılımcıların, çocuklarına dair gelecek kaygısı taşıdıkları, çocuklarının, düzenli bir gelir sahibi olduktan sonra 20'li yaşlarda evlenmelerini ve kendileri gibi geçim sıkıntısı çekmemeleri yönündeki düşüncelerini ifade etmişlerdir. Araştırmada son olarak Roman katılımcıların içinde buldukları yaşam koşulları dikkate alınarak sosyal devlet anlayışı kapsamında devletten beklentileri, dışlanmaya ve ayrımcılığa maruz kalmadan iş ve ev imkanının sunulması yönündedir.

5. Sonuç ve Öneriler

Romanların eğitim düzeyinin ve istihdama katılım oranının düşük olduğu verisine ulaşıldığı vurgulanabilir. Gelir yoksunluğu sebebiyle eğitime devam edememek ve çalışmak zorunda kalmak, kentsel iş gücü piyasasına katılım için gereken donanımına sahip olmamak, Romanların hurdacılık, hamallık, kağıt-plastik toplama, müzisyenlik gibi işlerde, günlük kazanç usulü çalışarak enformal yolla gelir elde etmelerine neden olmaktadır. Bazı yaşlı genç Romanların, sosyal güvenceli ve düzenli gelir getiren işlerde yer bulabilmeleri, Romanların çalışma alışkanlıkları için üretilen geleneksel kalıpları yıkmaya çalışmalarına ilişkin önemli bir bulgudur.

Çalışmak isteyen kadınların taleplerinden ziyade eşleri tarafından verilecek izin belirleyici rol oynamaktadır. Erken evlilikler Türkiye'de yasal olmamakla birlikte toplumumuzda ve Romanlarda oldukça yaygındır (Eskiocak & Akbaşak, 2017, s. 143). Yoksulluğun yanında eğitimsizlik de ele alınarak değerlendirildiğinde, bu konularda karşılaşılan sıkıntıların ve çıkmazların, Romanların erken yaşta evlenmelerine aslında birer neden oluşturduğu belirtilebilir. Fiziksel ve ruhsal gelişimini sağlayamadan, eğitimini tamamlayamadan eş ve ebeveyn olan Romanlar, kendilerini evlilik aracılığıyla var etmeye çalışmaktadır ancak izlenen bu yol sağlıklı aile ve sağlıklı çocuklar yetiştirilmesinde birçok sıkıntıyı içinde barındırmaktadır. Ancak belirtmelidir ki Roman topluluğunda ataerkil düşünce yapısındaki ebeveynler, erkek çocuklarını, erken yaşta evliliğe yönelik desteklemektedir. Bu destek ile aileler, erkek çocuklarının küçük yaşta sorumluluk sahibi olmasını ve sosyal çevre aracılığıyla kötü alışkanlıklar edinilmesinin önüne geçmeyi amaçlamaktadır.

Roman kadın ve erkekler, resmi nikah şartlarında belirtilen yasal yaştan önce evlenmektedir, bu kapsamda çok eşlilik, farklı eşlerden nikahsız çocuk sahibi olma, kadınlar ile çocukların nikahsız evlilikler yüzünden yasalar kapsamında korunamaması gibi durumlar ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca kadınlar çok küçük yaşta anneliği deneyim ederken kendinin ve doğacak çocuğunun hayatını tehlikeye atmaktadır. Çocuklar sağlıklı olarak doğsa bile nüfusa kayıt işlemlerinde ve diğer resmi prosedürlerde, anne ve babasında resmi nikah olmaması sebebiyle zorluklarla karşılaşmaktadır.

Roman katılımcıların temel sorun olarak belirttikleri konularda, etnik ayrımcılık, işsizlik ve yoksulluk ön plana çıkmaktadır, ardından eğitim, barınma, erken evlilik gibi konular gelmektedir. Türkiye'de yaşayan Roman vatandaşların, uzun ve kısa vadede yaşam koşullarını iyileştirmek için hazırlanan; sağlık, eğitim, istihdam, barınma, sosyal hizmetler ve yardımlar alanlarına yönelik temel kamu hizmetlerini içeren amaç, hedef ve eylemlerden oluşan Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi (2016-2021) ile I. Aşama Eylem Planı (2016-2018)'in uygulanmaya başlanması, mevcut ihtiyaçların karşılanmasına yönelik ilk adımdır. Ardından 2018 yılında I. Aşama Eylem Planının uygulama süresinin sona ermesi sebebiyle II. Aşama Eylem Planı (2019-2021) yürürlüğe girmiştir. Ancak çalışma bulgularında vurgulandığı üzere Romanların tarihsel süreç boyunca karşılaştıkları güçlükler günümüzde de devam etmektedir ve politikaların geliştirilmesi kadar politikaların hizmetlerle buluşması yönünde çalışmalara gereksinim vardır.

Ayrıca yoksulluk ile mücadele eden Romanların en dezavantajlı kesimini kadınların ve çocukların oluşturduğu görölmektedir. Roman kadınlar ise sadece kadın olması gerekçesiyle kendisine yüklenen toplumsal cinsiyet rollerinin altında ezilmektedir. Toplumda ve ailede kadın kimliği üzerinden değil, yeniden üretim aracı olarak konumlandırılmaktadır. Ötekileştirilmesi doğallaştırılan kadının, çocukları aracılığıyla ataerkil zihniyeti nesilden nesile aktarması oldukça tehlikelidir. Ülkemizde uygulanan politikalar ve sunulan hizmetler kapsamında Romanların yalnızca yaşam şartlarının iyileştirilmesinin yeterli olmadığı açıktır. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet eşitliği çerçevesinde kadın ve erkek kimliklerine ilişkin farkındalıkları artırılarak kendilerini özgürce gerçekteştirmeleri desteklenmelidir.

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazarlar, çıkar çatışması bildirmemiştir.

Ek Beyan: 1. yazar ve 2. yazar, çalışmaya %50 oranında katkı sağlamıştır.

Kaynakça

- Aşkın, U. (2017). Çingene/Roman Toplumunun Sosyo-Ekonomik-Durum ve Beklentieri: İzmir İlinde Bir Araştırma. *Kesit Akademi Dergisi (The Journal of Kesit Academy)*, 3 (10), 208-245.
- Aşkın, U. (2017). Çingene/Roman Toplumunun Sosyo-Ekonomik-Durum ve Beklentieri: İzmir İlinde Bir Araştırma. *Kesit Akademi Dergisi (The Journal of Kesit Academy)*, 3 (10), 208-245.
- Bal, H. (2016). *Nitel Araştırma Yöntem ve Teknikleri*. İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Berger, H. (2000). *Çingene Mitolojisi* (Çev. Musa Yasar Sağlam). Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Berktaş, F. (2014). *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Butler, J. (2014). *Cinsiyet belası* (Çev. B.Ertür). İstanbul: Metis Yayınları.
- Creswell, W. (2017). *Eğitim Araştırmaları : Nicel ve nitel araştırmanın planlanması, yürütülmesi ve değerlendirilmesi*. İstanbul: Edam Yayınları.
- Donovan, J. (2015). *Feminist Teori: Entelektüel Gelenekler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Doucet, A., & Mauthner, N. (2006). Feminist methodologies and epistemologies. C. Bryant, & D. Peck içinde, *Handbook of 21st century sociology* (s. 36-42). Thousand Oaks: SAGE.
- Eskiocak, M., & Akbaşak, D. (2017). "Edirne'de Romanların Sağlığı: Sağlığın Sosyal Belirleyicileri ve Sağlık Durumlarına Yönelik Bulgular. *Türk J Public Health*, 15 (2), 136-149.
- Fırat, M. (2016). Çingeneliği Anlamanın İmkânı: Çingener Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Elazığ: (Danışman: Doç.Dr. Süleyman İLHAN).
- Harding, S. (1996). Feminist yöntem diye bir şey var mı? S. Çakır, & N. Akgökçe içinde, *Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem* (s. 34-47). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Hooks, B. (2016). *Feminizm Herkes İçindir: Tutkulu Politika* (Çev. E.Aydın, B.Kurt, Ş.Özgün, A.Yıldırım). İstanbul: bgst Yayınları.
- Kaylı, D. Ş. (2017). Kadın Bedeninin Annelikle İmtihani: Toplumsal Cinsiyet Bakış Açısının, Annelik Kurgularıyla İlişkisi. D. Altun, & H. Toker içinde, *Toplumsal cinsiyet farklı disiplinlerden yaklaşımlar* (s. 61-78). Ankara: Nika Yayınevi.
- Kolukırcık, S. (2008). *Dünden Bugüne Çingener*. İstanbul: Ozan Yayıncılık.
- Kümbetoğlu, B. (2011). Feminist Yöntem ve Kadın Çalışmalarına İlişkin Bazı Sorular, Sorunlar. S.Sancar içinde, *Birkaç arpa boyu... 21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar. Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'a Armağan* (s. 474-503). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- MacKinnon, C. A. (2015). *Feminist Bir Devlet Kuramına Doğru*. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Marsh, A. (2008). Türkiye Çingenerinin Tarihi Hakkında. E. Uzpeder, S. D. Roussinova, S. Özçelik, & S. Gökçen içinde, *Biz Buradayız!: Türkiye'de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi* (s. 5-18). İstanbul: Mart Matbaacılık Sanatları Tic. ve San. Ltd. Şti.

Marushiakova, E., & Popov, V. (2001). *Gypsies in the Ottoman Empire*. Hatfield: University of Hertfordshire Press.

Öztañ, E. (2015). Feminist Araştırmalar ve Yöntem. Y. D. Saygılıgil içinde, *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları* (s. 271-290). İstanbul: Dipnot Yayınları.

Sancar, S. (2009). *Erkeklik: İmkansız iktidar*. İstanbul: Metis Yayınları.

T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (2019). *Türkiye’de Aile Yapısı Araştırması 2016 (Proje Koor.:D.Gümüş)*. Ankara: TDV Yayın Matbaacılık.

T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, (2016). (2016-2021). *Roman Vatandaşlara Yönelik Strateji Belgesi*. Ankara.

TÜİK. (2019). *Evlenme ve Boşanma İstatistikleri*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2019-33708>. adresinden alınmıştır

Türk Dil Kurumu Sözlükleri. (2019). <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alınmıştır

Uçan Çubukçu, S. (2011). Mekanın İzdüşümünde Toplumsal Cinsiyet: Sulukule. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* , No:44, s. 83-106.

Uçum, Ö. (2008). Kocaeli Çingenelelerinde Evlenme Geleneği. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Kocaeli: (Danışman: Yard. Doç. Dr. Işıl ALTUN).

Wollstonecraft, M. (2012). *Kadın Haklarının Gerçekleştirilmesi* (Çev.D.Hakyemez). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Yaprak, M. (2015). Etiketleme Kuramı Çerçevesinde Çingene Etnisitesinde Kirlilik ve Sosyal Dışlanmışlık Algısı (İzmir Tepecik Örneği). *(Yayınlanmamış yüksek lisans tezi)*. Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Atf: Yıldırım, S. (2021). Evlenme Tercihlerinin Dönüşümünde Kuşaklararası Farkın Toplumsal Değişim Temelinde İncelenmesi: Iğdır Üniversitesi Örneği. *Sosyoloji Dergisi, 41-42, 53-79.*

Araştırma Makalesi / Research Article

EVLENME TERCİHLERİNİN DÖNÜŞÜMÜNDE KUŞAKLARARASI FARKIN TOPLUMSAL DEĞİŞİM TEMELİNDE İNCELENMESİ: İĞDIR ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

Sait YILDIRIM*

Öz

Toplumsal değişim, insan ilişkisi, iletişim ve eylemlerini dönüştürmektedir. İnsan, eylemlerini sosyal şartlara göre bina ederken benzer şekilde sosyal şartlar da insan eylemlerini organize eder. Toplum hayatında bireysel ve kurumsal anlamda her alan bu değişimden etkilenir. Toplumun önemli işlevsel mekanizmalarından biri olarak aile, bu değişimi bileşenlerinde hissetmektedir. Evlenme sürecinden evlenme tercihlerine ve ailenin kurumsal mahiyetine kadar temel aşamalarda değişimin etkisi gözlenmektedir. Bu çalışmada evlilik ve evlenmeye dair değişimin ebeveyn olarak X, Y ve Z kuşağı için kuşaklararası görünümü ortaya koyulmaktadır. Çalışmanın amacı X, Y ile Z kuşağının evlenme tercihleri üzerine kanaatlerinin karşılaştırılması ve bu durumun temel dinamiklerinin irdelenmesidir. Çalışmada Iğdır Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Sosyal Hizmet Bölümü kız öğrencileri ve anneleri örnekleme oluşturmaktadır. Araştırmada nitel araştırma tekniği kullanılarak yorumsamacı metodoloji ile veriler analiz edilmektedir.

13 kız ve 13 anne olmak üzere toplamda 26 katılımcı ile evlenme tercihleri, evliliğin mahiyeti, evlenme yaşı, boşanma sebepleri günümüzdeki evliliklerin değerlendirilmesi ve gelecekte aile kurumunun varlığına dair kanaatleri içeren konularda sorular yöneltilmiştir. Alınan yanıtlarda toplumsal değişim temelinde şartlara göre biçimlendiği görülmüştür. Evlilik tercihleri ve beklentiler noktasında Y ve Z kuşağında farklılıklar dikkat çekmiştir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Değişim, Evlenme Tercihleri, X Kuşağı, Y kuşağı, Z kuşağı

---

*Dr. Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, sait.yildirim@igdir.edu.tr;
ORCID: 0000-0002-6044-2447

Examination of the Intergenerational Difference in the Transformation of Marriage Preferences on the Basis of Social Change: The Case of Iğdır University

Abstract

Social change transforms human relations, communication and actions. While man builds his actions according to social conditions, similarly, social conditions organize human actions. Every area in social life, individually and institutionally, is affected by this change. As one of the important functional mechanisms of society, the family feels this change in its components. The effect of change is observed in the basic stages from the marriage process to marriage preferences and the institutional nature of the family. In this study, the intergenerational view of the change in marriage and marriage for X and Y and Z generations as parents is presented. The aim of the study is to compare the opinions of the X, Y and Z generations on their marriage preferences and to examine the basic dynamics of this situation. In the study, female students of Iğdır University School of Applied Sciences Department of Social Work and their mothers constitute the sample. In the research, data are analyzed with interpretative methodology using qualitative research technique. A total of 26 participants, 13 girls and 13 mothers, were asked questions about their preferences for marriage, the nature of marriage, the age of marriage, the reasons for divorce, the evaluation of current marriages, and their opinions on the existence of the family institution in the future. In the responses received, it was seen that it was shaped according to the conditions on the basis of social change. In terms of marriage preferences and expectations, the differences in Y and Z generations were remarkable.

Keywords: Social Change, Marriage Preferences, Generation X, Generation Y, Generation Z

Giriş

Toplumsal değişim, sosyal yapıdaki kurumsal düzeni ve insani ilişkilerin dönüşmesine yol açmıştır. Aile, toplumun en temel kurumlarından birisi olarak bu değişime maruz kalmakla birlikte varlığını devam ettirmektedir. Kurumsal değişim, evlenme biçiminden evlenme tercihlerine, evlilik beklentisinden evlenme ritüellerine, evlenme yaşından aile içi rollere kadar her alanda dikkat çekmektedir. Modernleşme sürecinde, kentleşme, göç, makineleşme, eğitim, sosyal ve iş imkânlarının artması, kadınların sosyal konumunun güçlenmesi, yukarıda bahsedilen dönüşümlerin daha hızlı yaşanmasına yol açmaktadır. Modernleşme

ile birlikte ailenin kurumsal değişimi, toplumsal cinsiyet rollerinin etkisinin azalması ve medya etkisi temel olarak kuşaklar arasındaki ayrımın kavramsal ve kuramsal alt yapısını oluşturmaktadır. Değişimin yönünü kuşaklararası yönünde ele almak algı ve kanaatlerin daha sağlıklı biçimde çözümlenmesine aracılık etmektedir. Bu sebeple çalışmada kuşaklar arası dönüşüm, anne ve kızları üzerinden X, Y ile Z kuşaklarının evlenme tercihlerine yönelik kanaatlerini inceleyerek ele alınması tercih edilmektedir. Kısaca X kuşağı 195-1980 arasında doğan, Y kuşağı 1980-2000 arasında doğan ve Z kuşağı 2000 yılı itibariyle doğan bireyleri kapsamaktadır. Teorik olarak toplumsal değişimin temel dinamiklerine değinilerek aile ve evlenme üzerindeki etkilerine yer verilmektedir. Bu çalışmada evlenme tercihlerinin kuşaklar arası dönüşümünün boyutu incelenmektedir. Araştırmada X, Y ve Z kuşağı kadınları örnek alınmıştır. 13 anne ve 13 kız olmak üzere 26 kadın katılımcı ile nitel görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırma örneklemini Iğdır Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Sosyal Hizmet Bölümü öğrencileri oluşturmuştur. Gönüllülük esasına göre gerçekleştirilen çalışmada, araştırma soruları için etik kurul belgesi temin edilmiştir. Sorular içerisinde demografik bilgilerle birlikte evlenme süreci, evliliğe dair beklentiler, değişen toplum yapısında evliliklerin kurumsal görünümüne dair sorulara yanıt aranmıştır. Elde edilen cevaplar X, Y ile Z kuşağının benzer ve farklı kanaatlerine göre kategorize edilerek analiz edilmiştir.

1. Amaç, Yöntem ve Metodoloji

Türkiye'de evlilik ve aile kurumuna dair önemli dönüşümler 20. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle yaşanmaya başlanmıştır. Bilimsel ve teknolojik gelişmeler, kentleşme ve makineleşme ve göç, kültürel değişimin hızlanmasına yol açmıştır. Bu süreçte toplumun bileşeni olan tüm kurumlar etkilenmiştir. Geleneksel yapıların gücü aşınarak modern ve organik ilişkiler güçlenmiştir. Bu süreçte değişiminin önemli bir sacayağını aile oluşturmuştur. Kentleşme ile birlikte geniş aileler yerini çekirdek ailelere bırakmış ve değerlerin etkisi tedricen ortadan kalkmıştır (Altuntek, 2001: 17-20). Aile ile birlikte evlenme biçimi ve tercihleri de bu süreçte önemli değişimler geçirmiştir. Bu çalışmada değişimin doğrudan şahidi olan iki kuşak bireylerin kanaatlerine başvurarak incelenmesi amaçlanmaktadır. Metodolojik olarak yorumsamacı yaklaşım benimsenmiştir. Yorumsamacı söylemde toplumsal değişimin, toplumsal aktörlerin kanaatleri üzerinden tespiti ve teşhisi mümkündür (Miller, 1996: 14-17). Bu çalışmada durum saptayıcı bir yöntem ile kuşaklar arasındaki ilişki ve iletişimin toplumsal değişim bağlamında irdelenmesi esas alınmaktadır. Çalışmada amaca yönelik örneklem seçimi tercih edilmiştir. Araştırma kapsamına uyan tüm katılımcılar çalışmaya dâhil edilmiştir. Ayrıca alınan cevapların belli noktadan sonra aynı cevaplar ekseninde yoğunlaşması da örneklemin yeterli olduğuna dair bir sınır

olarak değerlendirilebilir (Neuman, 2014: 121). Kuramsal olarak evlenme tercihleri ve beklentileri noktasında sosyal mübadele kuramı ilişki ve iletişimin iskeletini ortaya koymaktadır. Bu kuramın öncüleri olan Homans ve Blau'dan aktaran Özen'e göre insanların yaşamlarını sürdürmek için ihtiyaç duyduğu ilişki ve iletişimler mevcuttur. Bu ihtiyaçlar karşılıklı biçimde diğer bireyler ile pragmatik bir biçimde işletilmeye çalışılır. Süreç davranışın biçimine göre ödüllendirilir veya cezalandırılır. Mücadele sürecinde bireyler iletişim halinde oldukları partnerlerinden beklentileri ile güçlenir (Özen, 1992: 118-120). Bu gücün sürekli ve sürdürülebilir olması için kendisi de karşısındakinin taleplerine uygun olmaya çalışır. Kısaca mutluluk amacıyla karşılıklı olarak yapılan fedakarlığı içeren sosyal mübadelede evlenme tercihleri dikkate alındığında ortak yönleri ve talepleri olan bireyler daha kolay ve rahat anlaşabilirler. Bu durumda özellikle günümüzde yaşanan evlilik tercihlerinde bu mübadele ilkesinin belirleyici olduğu görülmektedir.

Çalışmamızda evlilik tercihlerini toplumsal değişim odağında ele alırken uygulama bağlamında 13 anne ve kızı olmak üzere 26 kadın katılımcı ile nitel görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma tekniğinde örneklem sınırlaması olmadığından alınan cevaplar bakımından yeterli ve doyurucu cevapların temini örneklemin boyutunu belirlemektedir. Araştırma örneklemini Iğdır Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Sosyal hizmet bölümü öğrencileri oluşturmaktadır. X, Y ve Z kuşağı bireyler üzerine odaklanılan çalışmada öğrencilerden gönüllülük esasına göre katılım talebi olmuş, uygun olan katılımcılar ve anneleri ile çalışma gerçekleştirilmiştir. Çalışmada Iğdır Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın etik Kurul Başkanlığı aracılığı ile "Evlenme Tercihlerinin Toplumsal Değişim Bağlamında Kuşaklararası Etkisi" isimli nitel görüşme formu için 25.08.2021 tarihli, 2021/24 sayılı toplantıda gerekli etik kurul belgesi temin edilmiş olup etik kaygılar dikkate alınmıştır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Toplumsal Değişim ve Evlilik

Toplumsal yaşamın sürdürülebilir olmasını sağlayan en temel kurum olarak aile, bireylerin biyolojik, fiziksel, duygusal, cinsel ve sosyal olmak üzere birçok ihtiyacını karşılamaktadır. Bunların yanında en önemlisi soyun devamı, bilgi ve birikimin kuşaklararası aktarımının sağlanması aile kurumunun temel işlevlerindedir. Geçmişten günümüze aile kurumu yapı ve süreç olarak farklılıklar geçirmiş olsa da üstlenmiş olduğu işlevler farklılaşmamıştır (Gökçe: 1976: 50-52). Aile yapısının dinamiklerini dönüştüren temel etken toplumsal değişimdir. Değişimin dayanağı ise bilimsel, teknolojik ve sosyal gelişmelerde aranmalıdır. Kırsal alanlarda evlilik ve aile kurma süreçleri özellikle aileler arasında gerçekleşmekteydi. Birbirine sosyal ve ekonomik anlamda denk ailelerin

çocukları evlendirilerek aileler gücünü birleştirdi. Bu süreçte bireylerin karar alma veya verme şansı oldukça zayıftı. Çünkü yaşam alanlarında herkesin birbirini tanıyor olması, bireylerin kültürel kurallara uymasını kaçınılmaz kılmaktaydı (Connel, 1998: 167-169). Evlenme süreçlerinde de çiftlerin beklentileri bu ölçülere göre biçimlenmekteydi. Saygın bir aile olması, değerleri ve dinine bağlı olması ve ekonomik gücünün yeterli olması evlenecek kadınların temel taleplerini oluşturmaktaydı. Kadın da ailesi adına ve onların gücü ölçüsünde taleplerini dile getirebilirdi (Bora, Üstün, 2005: 56-57).

Toplumsal değişme sürecinde belirleyici faktör kadının sosyal konumunun dönüşmesi ile ilgilidir. Eğitim ve iş imkanlarının modernleşme süreci ile yaygınlaşması, ekonomik özgürlük noktasında kadını ön plana çıkarmaktadır. Kadınların sosyal yaşamda daha çok yer alması, yaşamları konusunda daha çok karar alma imkanı sağlamıştır. Bu noktada kentleşme ile birlikte geleneksel değerlerin etkisinin de yitmesi çevre baskısının ortadan kalkmasına yol açmıştır (Çiftçi, 1992: 149-151). Tüm bu bileşenler kadınların kendileri ve geleceklerine dair kararlarında seçici olmasını olanaklı kılmıştır. Evlenme tercihleri noktasında öncelikle evlenme yaşının uzaması kadınların eğitim ve iş yaşamına dahil olması ile açıklanabilir. Kadınlar, evlenmeden önce kariyer olarak belli aşamaya gelmeyi tercih etmektedir. Ayrıca evlendiğinde de kendi şartlarına uygun bir biçimde eş adayı istemektedir. Bu isteme süreci ve beklentileri belirleyen unsurlar ve bu unsurların zamansal olarak değişimi aslında çalışmanın temel araştırma alanını oluşturmaktadır (Aydın, Boran, 2010: 120-121). Kadınların gerek kişisel gelişimleri gerekse toplumsal dönüşümler bu noktada tercihleri belirleyen unsurları içermektedir. Ancak değişimin yönü ve beklentilerin ne olduğu konusunda doğrudan kadınlar ile muhatap olunması daha sağlıklı sonuçları ortaya çıkaracaktır.

Kentleşme ile birlikte aile yapısı ve evlenme süreçlerinin temel dinamikleri farklılaşmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi bilimsel, toplumsal ve ekonomik anlamda gelişmeler, modernleşme ve kentleşme hızını artırarak bireylerin kent merkezlerinde yoğunlaşmasına yol açmıştır. Artık ilişkiler rasyonel, kararlar bireysel biçimde alınmaya başlanmıştır (Kıray, 2006: 334-336). Aile yapısı geniş aileden çekirdek aile yapısına dönüşmüştür. Bireyselleşmenin yaygınlaşması ile birlikte oluşan rekabet ortamında eğitim ve iş konusunda imkânlar bireyler için yeni statü aracına dönüşmüştür. Artık ailenin varlığı ve gücünden çok bireyin kendi kazanımları etkili ve belirleyici olmuştur. Ayrıca kent yaşamında kadınların da erkekler kadar olmasa da sosyal ve ekonomik imkânlardan faydalanması mümkün olmuştur (Gittins, 1991: 17-20). Kadınlar da kariyer yapma, meslek seçimi, ekonomik özgürlük ve statü sahibi olma konusunda güç sahibi olduğu için bu durum aile içi ilişkilere de yansımıştır. Evlilik ve evlenme süreçlerine

gelindiğinde kadınlar da erkekler gibi öncelikle iş ve kariyer açısından belli seviyelere geldikten sonra evliliğin olmasına özen göstermiştir. Bu durumda evlilik yaşı uzamakta ve bireylerin seçicilik tutumları arttığından evlenme zorlaşmaktadır. İki tarafın da ekonomik özgürlüğe sahip olması dolayısıyla evlilikler daha kolay sonlanmaktadır.

Evlenme tercihlerine bakıldığında ise geçmişte aile yapısı, dindarlık ve anlayışa dayalı beklentiler günümüzde oldukça farklılaşmaktadır. Geçmişten kasıt geleneksel yapıların güçlü olduğu yarım asır öncesine kadar öncesi için söylenebilir. Evlilikler çoğunlukla yakın çevre ve akrabalarından tercih edilirdi. Ailelerin büyümesi ve güçlenmesi ile birlikte içe dönük bir büyümenin benimsendiği görülmektedir (Yasa, 1973: 3-5). Ancak baştan belirtilmelidir ki günümüzde evliliklerden beklenen en önemli iki husus aldatmaya karşı güven, şiddete karşı merhamet duygularıdır. Şiddet ve saldırganlık eğilimleri geçmişte olduğu gibi günümüzde de oldukça yaygındır. Medya ve sosyal medya olanakları ile şahit olunan vakalar kimi zaman örnek oluşturmaktadır. Yine aynı temelde medya ve sosyal medya etkisi ile aldatma vakaları oldukça yaygın biçimde görülmektedir. Kadın veya erkek fark etmeksizin evliliklerde aldatma vakaları oldukça fazladır. Şiddet, saldırganlık, aldatma ve benzeri sorunların kaynağında ilişki ve iletişimde yaşanan uyumsuzluklara dikkat çekmek gerekmektedir. Buradan da evlenme sürecinde bireyin karşısındaki bireyden beklentisini sağlıklı biçimde konumlandırmasının ne derece önemli olduğunu görmekteyiz. Ritüeller, maddi yükler ve daha birçok süreç günümüzde evliliklerin temelini oluşturmaktadır. Ancak yukarıda bahsedilen riskler uyumsuz bir çiftin evlenmesi ile ortaya çıkacak problemleri kaçınılmaz kılmaktadır. Günümüzde yaşanan evliliklerde aile etkisinin az olması bireylerin özgür ve istedikleri gibi karar almasını kolaylaştırırken bazen tercihlerde hataların yapılmasına yol açmaktadır. Geçmişte doğrudan ailenin tercih ve tasarrufu ile gerçekleşen birlikteliklerde aile etkisi olumlu olmakla birlikte evlenecek bireylerin uyumu veya duygusal yaklaşımları çokta dikkate alınmazdı. Ancak şimdi aile faktörünün etkisi olmadığı için bireyler doğrudan duygusal refleksler ile evliliğe adım atmaktadır. Bu durum çoğu zaman evliliklerin kısa zamanda sonlanmasına yol açmaktadır.

2.2. Evlilik ve Evlenme Sürecinde Kuşak Faktörü

Evlenme süreci belli ritüellere dayanmaktadır. Geleneksel yapılarda ritüellerin etkinliği modern yapılara göre daha fazladır. Y kuşağı için evlilik süreçlerine bakıldığında evlenme aşamalarının kurumsal ve toplumsal bir anlam ifade ettiği görülmektedir. İlk olarak görüncülüğe gidilerek gelin adayı erkeğin ailesi tarafından görülüp gençler tanıştırılır. Olumlu geçmesi durumunda söz kesimi ve belli süre sonra nişan yapılır. Düğün merasiminde nikâh kıyımı, bir gün öncesinde

kına gecesi yapılarak kısaca bir evlilik süreci gerçekleşmiş olur. Söz kesiminden düşüne kadar ev kurma ve birbirini tanıma süreci yaşanır. Süreçte aile ve çevre müdahalesi, gösteriş ve benzeri etkenler, bu etkenlere bağlı sıkıntılar evliliklerde yaşanan sorunların temelini oluşturmaktadır (Tezcan, 2000: 37-40). Toplumsal dönüşüm sürecinde evlenme süreci benzer niteliklerde işleyişlerden geçmekle birlikte zamanla tercihlerde farklılaşmalar söz konusu olmuştur. Evlenme tercihlerindeki farklılıklar, toplum yapısının dinamiklerine göre biçimlenmektedir. Şiddet ve saldırganlık eylemlerinin yaygın olduğu bir dönemde evlenecek kadınların merhametli, öfkesiz ve sabırlı bir eş adayı ile evlenmek istemeleri bir örnektir. Benzer şekilde kadının söz hakkının az olduğu, karar alma süreçlerinde yer almadığı bir dönemde, kadının tercih olarak kendisine saygı duyulmasını istemesi ve anlayışlı bir eş istemesi etmesi başka bir tercih örneğidir.

Evlilik, günümüzde yaşamın bir süreci olmaktan ziyade bir tercihe dönüşmüştür. Eğitim ve kariyer odaklı yaşam biçimi kadınlar için erkeklerde olduğu gibi evliliğin belli süre ertelenmesine yol açmıştır. 20'li yaşlarda veya öncesinde evlenen bir kadın için evlilik çoğu zaman bir kurtuluş olarak algılanabilir. Aile içerisinde iş yükü ve toplumsal kurallar, kız çocuğunu kimi zaman kısıtlamaktadır. Bu noktada evlilik bir özgürlük aracı olarak görülür (Campbel, 2012: 128-130). Kendi evinde otoriteye sahip olma arzusu ile evlenmek bir tercihe dönüşür. Bir yuvayı inşa etmek ve çocuklarına annelik yapmak, kendisine saygı duyan bir kocaya sahip olmak ve bu kocanın din ve değerlere bağlı olması kadın için önemlidir. Ancak günümüze doğru geldikçe iş ve ekonomik şartlar etkisi ile tercihler de farklılaşmıştır. Öncelikle evlenme eylemi bir tercihe dönüşmüştür. Devamında evlilik kriterleri aile ve çevreden ziyade kadının kendi kanaatleri ile biçimlenmiştir. Bu süreci de belirleyen unsurlar da mevcuttur. Arkadaş çevresi, medya ve sosyal medya etkisi ekseninde gösteriş olgusu oldukça belirleyicidir. Ancak bu detayların ötesinde evlenecek kadın ev hanımı olmak yerine ekonomik ve sosyal yaşamda var olmak, kariyerini sürdürmek, evlenme eylemini de bu sürecin bir parçasına dönüştürmek istemektedir. Bu sebeple kadınların kariyer anlamında gelişimlerine saygı duyulmasını beklemeleri bu açıdan dikkate alınabilir.

3. Literatür Değerlendirmesi

Evlenme biçimi ve tercihleri noktasında yapılan çalışmalar, bu çalışma kapsamında elde edeceğimizi verilerin sağlıklı biçimde izahı için önemlidir. Literatür değerlendirildiğinde belli oranda ilgili konuda çalışmalara ulaşılmıştır. Ancak birçok çalışmada doğrudan evlilik tercihleri üzerine odaklanılmadan toplumsal değişimin etkisi içinde aile yapısına yer verilmiştir. Yapılan çalışmalarda genel olarak nitel veya karma yöntemin benimsendiği görülmüştür.

Örneklem seçimleri belli sınırlılık ekseninde gerçekleştirilen literatürdeki çalışmalarda benzer sonuçların ortaya çıktığı dikkat çekmektedir.

Bakırcı (2020) 2008 yılında Giresun'da üç kuşağa yönelik dini, kültürel ve hayata yönelik bir çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışmada 62 görüşme ve 538 anket örnekleme oluşturmuştur. Çalışmada evlilik tercihi ve eş seçme üzerine kanaatlere de yer verilmiştir. Geçmişten günümüze evlilik tercihinde kadınlar, ekonomik ve sosyal açıdan güçlü erkekleri tercih ettiklerini ifade etmiştir. Bu tercihin yıllar geçtikçe etkisini yitirdiği dikkat çekmiştir. Bu dönüşümün sebebi ise yaşam şartlarının iyileşmesi ile insanların beklentilerinin dönüşmesi biçiminde açıklanabilir. İkinci önemli husus ise dindarlıktır. Ancak bu beklenti kuşaklar ilerledikçe önemini yitirmeye başlamıştır. Yine geçmişten günümüze evlilik tercihlerinde önemi azalan bir husus ailelerin soy sahibi olmasıdır. Özellikle geleneksel yapılarda ailenin tanınırlığı, gücü ve sosyal konumu evlilik tercihlerinde belirleyici olurken günümüzde daha çok çiftlerin doğrudan ilişki ve iletişimlerinin belirleyici olduğu görülmektedir.

Sungur ve arkadaşlarının 2017 yılında yaptığı çalışmada X ve Y kuşaklarının evlenme ve eş seçimi tutumları karşılaştırılmıştır. Çalışma örneklemini Düzce Üniversitesi'nde eğitim gören 521 öğrenci, 62 akademik personel ve 53 idari personel, toplamda 636 birey oluşturmuştur. Çalışmada dikkat çekici sonuç, kadınların çalışma yaşamına dâhil olmalarının artması ile zamanla evlilik tercihlerinde dönüşümüne yol açtığıdır. Evlilik ve evlenmeye bakış açıları zaman geçtikçe daha olumsuz bir nitelik kazanmıştır. Bu durum da yine ekonomik özgürlüğün artması ile açıklanabilir. Ayrıca medya ve sosyal medya etkisine dikkat çekilen çalışmada tanışma ve iletişim kurma noktasında geleneksel yöntemlerin tedricen ortadan kalktığı yönünde sonuca varılmıştır (Sungur vd., 2017).

Kublay ve Oktan'ın (2015) çalışmasında evlilik uyumu, değer tercihleri ve öznel mutluluk açısından ele alınmıştır. 2013 yılında yapılan çalışmada Rize'de yaşayan 452 evli birey ile nicel görüşme gerçekleştirilmiştir. Çalışmada evlilik uyumunda romantik değerler, maneviyat, sosyal denkliğin önemli olduğu dikkat çekmiştir. Ayrıca evlilik uyumunda mesleki farklılığın belirleyici olmadığı dikkat çekmiştir. Evlilikte uyumun kişilik uyumu ile bağlantılı olduğu sonuçları, evlenme süreçlerinde bu faktörün dikkate alınması önerisi ile ortaya konmaktadır.

Dindar (2020) çalışmasında genç bireylerde evlilik yaşının uzamasının din sosyolojisi bağlamında ele alırken 15 birey ile mülakat gerçekleştirmiştir. Evlenme yaşının uzamasının önemli bir sebebi olarak olgunlaşma sürecinin geçmişe göre daha ileri yaşlarda olduğu düşüncesinden kaynaklandığı belirtilmiştir. Ayrıca kentleşme ve bireyselleşme süreçleri ile evliliğin kurumsal ve

mahiyet anlamında dönüşüme uğradığı görülmüştür. Evliliklerden beklentinin yüksek olması, evlenme sürecinde önemli bir maddi yükümlülüğün oluşması gençlerin evlenme süreçlerini ertelemelerine yol açmaktadır. Geçmişten farklı olarak iş ve eğitim süreçlerinin daha geniş zaman dilimlerinde olması da evliliklerin daha ileri yaşlarda olmasına yol açmıştır.

Albay ve Atila Demir'in (2014) çalışmasında kuşaklararası aile değerlerine yönelik tutumlara ilişkin bir karşılaştırma yapılmıştır. Çalışmada 25 ebeveyn ve çocukları ile nitel görüşme gerçekleştirilmiştir. Ebeveynler 55 yaş ve üzeri bireylerden oluşmuştur. Temel farklılıkların din ve dindarlık, saygı ve saygınlık, otorite ve iktidar ilişkileri üzerine biçimlendiği tespit edilmiştir. Değişen toplum şartlarında kadının çalışması, toplumsal görünümünün değişimi konusunda farklılıklar ortaya çıkmıştır. Gençlerin, ebeveynlerine göre değişime daha açık oldukları, modernleşme ve teknolojik gelişmeler aracılığı ile gözlenmiştir. Ayrıca yeni kuşağın dini ve kültürel değerlere bağlılığının azaldığı dikkat çekmiştir.

Baş (2021) çalışmasında evlilik konusunda modernleşme sürecinin kuşaklararası değişimini incelemiştir. Araştırma sürecinde üç kuşaktan da evli olan toplam 47 birey ile derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir. Çalışma bulgularında özellikle ikinci kuşak ve sonrasında bireyciliğin, romantik ilişkilerin ve kişisel taleplerin belirleyici olduğu ortaya çıkmıştır. Modernleşme süreci ile duygusal ilişkilerin güçlendiği dikkat çekmiştir. Evlilikten beklentiler kuşaktan kuşağa değişmiştir. Ancak çocuk sahibi olma arzusu her üç kuşak için de ortak evlilik beklentisini oluşturmuştur. Evlilikten beklentiler kuşaklar ilerledikçe artmaktadır.

Toprak Gültekin ve Parlar'ın (2019) çalışmasında kadınlarda evlenme biçimi ve sürecinin evlilik doyumuna etkisi incelenmiştir. İstanbul'da yaşayan 25-50 yaşındaki 20 katılımcı ile nitel görüşme gerçekleştirilmiştir. Kadınların evlilik beklentilerine bakıldığında eşinin korumasını istemek, çocuk sahibi olmak, sevgi ve saygının olması, özgür olmak, dini yaşayış noktasında uygun olmak biçiminde kategorize edilmiştir. İlişkide doyum konusunda ekonomik özgürlük, kişisel özelliklere müdahale, aile müdahalesi, cinsel sorunlar ve beklentilerin karşılanmamasının kadınların evlilik doyumunu konusunda doğrudan etkili olduğu belirtilmiştir.

4. Uygulama

Evlilik tercihlerinin kuşaklar arasında dönüşümünün incelendiği bu çalışmada 13 anne ve kız olmak üzere toplamda 26 katılımcıyla nitel görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bulgularda anne ve kızlarının cevapları karşılıklı biçimde

aktarılmıştır. Bu vesile ile aynı ailede anne ve kızın kanaatleri karşılaştırılabildiği gibi genel olarak X, Y ve Z kuşağı kadınların evlilik tercihleri ele alınması mümkün olmuştur. Katılımcılar İğdır Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Sosyal Hizmet Bölümü öğrencilerinden oluşmaktadır. Çalışma gönüllülük esasına göre yapılmış olup çalışma soruları için gerekli etik kurul belgesi ilgili kurumdan temin edilmiştir.

Tablo 1. Katılımcı bilgileri

(K1, 22, İlçe, Lise, Akdeniz)	(A1, 48, İlçe, Ortaokul, Akdeniz, 23 yaşında görücü usulü evlenmiş).
(K2, 20, Şehir, Lise, Güneydoğu Anadolu)	(A2, 39, İlçe, İlkokul, Güneydoğu Anadolu, 15 yaşında görücü usulü evlenmiş).
(K3, 24, Köy, Lise, Güneydoğu Anadolu)	(A3, 52, Köy, Eğitimsiz, Güneydoğu Anadolu, 25 yaşında görücü usulü evlenmiş)
(K4, 22, Köy, Lise, Güneydoğu Anadolu)	(A4, 62, Köy, İlkokul, Güneydoğu Anadolu, 20 yaşında görücü usulü evlenmiş)
(K5, 18, İlçe, Lise, Doğu Anadolu)	(A5, 37, İlçe, İlkokul, Doğu Anadolu, 16 yaşında görücü usulü evlenmiş).
(K6, 21, İl, Lise, Akdeniz)	(A6, 42, İl, İlkokul, Akdeniz, 19 yaşında görücü usulü evlenmiş).
(K7, 20, Köy, Lise, Karadeniz)	(A7, 49, Köy, İlkokul, Karadeniz, 24 yaşında görücü usulü evlenmiş).
(K8, 23, İlçe, Lise, Güneydoğu Anadolu)	(A8, 41, İlçe, İlkokul, Güneydoğu Anadolu, 16 yaşında severek evlenmiş).
(K9, 20, Köy, Lise, Karadeniz)	(A9, 54, Köy, Karadeniz, 21 yaşında kaçırma ile evlenmiş).
(K10, 22, İl, Lise, Güneydoğu Anadolu)	(A10, 38, İl, İlkokul, Güneydoğu Anadolu, 20 Yaşında görücü usulü evlenmiş).
(K11, 21, İlçe, Lise, Doğu Anadolu)	(A11, 51, İlçe, Lisans, Doğu Anadolu, 25 yaşında görücü usulü evlenmiş).
(K12, 21, Şehir, Lise, Doğu Anadolu)	(A12, 41, Şehir, Ortaokul, Doğu Anadolu, 19 yaşında görücü usulü evlenmiş).

(K13, 19, Köy, Lise, Akdeniz)	(A13, 40, Köy, Lise, Akdeniz, 25 yaşında görücü usulü evlenmiş).
-------------------------------	--

Tablo 1’de görüldüğü gibi 13 anne ve 13 kızı olmak üzere toplamda 26 kadın katılımcı ile nitel görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Kızlar genelde 18-24 yaş arasında olup annelerin yaşları değişmektedir. Annelerin neredeyse tamamı görücü usulü ile evlenmiştir. Evlilik yaşlarının ise genellikle 16-20 arasında olduğu görülmüştür.

Tablo 2. Evlendiğiniz, evleneceğiniz süreci düşündüğünüzde eş adayınız için aradığınız kriterleri ve sebeplerini anlatır mısınız?

Z Kuşağı (Kız)	Y Kuşağı (Anne)
<p>“Her şeyden önce merhametli, anlayışlı ve saygılı bir insan olmalı. Eşine ve çocuklarına bağlı, onları koruyup kollamasını bilen savunucu biri olmalı. İletişim gücü sağlıklı olmalı çünkü aynı evin içinde zaman geçirilecek zıtlıklar olmamalı. Son olarak sabit bir mesleği olmalı.” (K2, 20, Şehir, Lise, Güneydoğu Anadolu).</p> <p>“İleride evleneceğim insanda aradığım kriterler: sadakatli, öfke kontrolünü sağlayabilen ve en önemlisi dışarıda yaşadığı sıkıntıları ailesine taşımaması gerekir bu da onun nerede nasıl davranacağını bilen biri olduğunu gösterir. Ayrıca sevgisini ve merhametini evli olduğu kişiye göstermeli ve hissettirmeli diye düşünüyorum.” (K6, 21, İl, Lise, Akdeniz).</p> <p>“İlerdeki eşimin bana, aileme karşı saygılı, sevgili, dürüst bir karaktere sahip olmasını isterim. Bunlar olmazsa aramızda güvensizlik, anlaşmazlıklar yaşanır. Ben vicdanlı ve merhametli biri olduğum için karşımdaki kişinin de vicdanlı ve merhametli olmasını isterim. Ev işlerinde bana destek olsun isterim, güzel yemek yapsın, ben hastalandığımda o yemek yapsın, evi temizlesin, her zaman destek olsun bana. Ahlaklı olmasına bakarım daha çok, iyi mi, kötü mü, sorumluluk alabiliyor mu?” (K11, 21, İlçe, Lise, Doğu Anadolu).</p>	<p>“Görücü usulü küçük yaşta evlendiğim için o zamanlar kriterim yoktu. Şu an evlenmiş olsaydım saygılı, eşine ve ailesine bağlı, kötü alışkanlıkları olmayan anlayışlı bir eş istiyordum.” (A2, 39, İlçe, İlkokul, Güneydoğu Anadolu, 15 yaşında görücü usulü evlenmiş).</p> <p>“Evlilik sadece bir imza üzerine kurulan müessese değildir. Karşılıklı sevgi ve saygı her zaman önemlidir. Çünkü o insanla bir ömür geçirmek için adım atıyorsun ve aynı evi ortamlara giriyorsun sana her zaman ve her ortamda anlayışlı olacak, bunun yanında yalan söylemeyecek bir eş edayı evlilik gibi önemli bir kurum için önemli kriterler içinde olduğunu düşünüyorum.” (A6, 42, İl, İlkokul, Akdeniz, 19 yaşında görücü usulü evlenmiş).</p> <p>“Sağlıklı ve kişiliği oturmuş, ahlaklı ve dindar olması önemlidir. Ne yaptığını bilen sorumluluk sahibi, anlayışlı, sevgi dolu olmasına dikkat ederim. Kötü alışkanlıklarının olmaması da alkol, madde bağımlılığı, sigara kullanmaması da önemlidir.” (A11, 51, İlçe, Lisans, Doğu Anadolu, 25 yaşında görücü usulü evlenmiş).</p>

Tablo 2’de evlenme kriterleri ve sebepleri sorgulanmıştır. Evlenme sürecinde karşı taraftan beklenenler ve kriterler sorgulandığında Z kuşağı kızlar genellikle saygı, sevgi, merhamet ve güven ilişkisi üzerine birleşen istekleri belirtmiştir. Anneler ise aileye bağlı, anlayışlı, din ve değerlerine bağlı bir eş adayı istemektedir. Z kuşağı kızlar için kriterler medya etkisi ile şiddet ve saldırganlık eğilimlerine maruz kalma tedirginliği ile merhamet duygusu eksenine odaklanmıştır. Anneleri ise dindar olması ve ailesine bağlı, anlayışlı bir eş adayı istemektedir. Ayrıca annelerin evlenme süreçlerine bakıldığında kendi rızaları ile evlenecekleri kişiyi seçmemiş olmaları, bu noktada anlayışlı bir eş adayı tercihlerini ortaya çıkarmaktadır.

Tablo 3. Size göre evlilik ne anlama gelmektedir?

Z Kuşağı (Kız)	Y Kuşağı (Anne)
<p>“Hayatın tüm zorluklarını, yaşanacak olayları evleneceğim kişiyle beraber yardım ederek olayları kolaylaştırmak, her duyguyu paylaşacağım, birbirine nefes olacak bir hayat olması evliliktir.” (K4, 22, Köy, Lise, Güneydoğu Anadolu).</p> <p>“Bana göre evlilik iki kişinin karşılıklı olarak her zorluğa ve darlığa karşı birlikte hareket edebilecekleri kapasiteye sahip bunun yanında birbirlerini seven bireylerin bu bağlılıklarının sonucu olarak çocuk veya çocuklar dünyaya getirerek bir zaman sonra kendilerine gösterdikleri fedakârlıkları aynı şekil ortak sahip oldukları çocuklara da göstererek hayırlı birer evlat sahibi olup tam anlamıyla bir yuva olmalıdır. Aile benim için bu demektir diyebilirim.” (K6, 21, İl, Lise, Akdeniz).</p> <p>“Evlilik bana göre acıyı, tatlıyı, hayatı, hayatın güzelliğini paylaşmak, iyi günde kötü günde, sağlıklıta, hastalıkta, yoksullukta, bollukta her zaman hep yan yana olmak, kalp kalbe olmak demek. Sevinci, üzüntüyü paylaşmak, birisi üzülduğünde onun da içinin parçalanması demek, o güldüğü için gülmesi, o güldüğünde içinde gülücükler açması demek evlilik bence. Sadece bir kadın ve erkeğin evlenip de aynı evde yaşaması değil hep her yönde birbirine destek vermesidir evlilik, yani birbirini</p>	<p>“Küçük yaşta zorla evlendirildim evliliğin ne olduğunu, ne beklediğimi bilmiyordum benim için ölmektir. İstemediğim şeyleri yaşamaktı.” (A4, 62, Köy, İlkokul, Güneydoğu Anadolu, 20 yaşında görücü usulü evlenmiş).</p> <p>“Bana göre evlilik öncelikle sünnet olduğu için yapılmalı ve bilindiği gibi cennet ucuz değil kazanmak için bir yardımcıya ihtiyacım var imanımın yarısı eşim olacak kişide olduğunu düşünüyorum. Ayrıca evlilik iki insanın hayatlarını birleştirmesi üzerine kurulur bu da ağır bir sorumluluktur aslında birçok konuda kendinde ödüne verebiliyorsun bu bir de çocukların varsa eğer daha da fazla ödümler ve evlenmeden önceki hayatından daha sorumluluk sahibi ve daha vefakâr bir birey oluyorsun. Çünkü evlilik bencilliği kabul etmeyecek kadar önemli bir sorumluluk olduğunu düşünüyorum.” (A6, 42, İl, İlkokul, Akdeniz, 19 yaşında görücü usulü evlenmiş).</p> <p>“Evlilik paylaşmaktır, sevinci, üzüntüyü, derdi, yalnızlığı. Katlanmaktır eşinin huysuzluğuna, eşine yeri gelince eş, arkadaş, anne, kardeş oluyorsun.” (A11, 51, İlçe, Lisans, Doğu Anadolu, 25 yaşında görücü usulü evlenmiş).</p>

tamamlaması demek, her şeyi paylaşmak, yeri geldiğinde çocuk olmak, yeri geldiğinde yetişkin olmak demek evlilik.” (K11, 21, İlçe, Lise, Doğu Anadolu).

Evliliğin mahiyeti ve kuşaklar arasında anlam farkına bakıldığında cevapların birbirine yakın olduğu görülmüştür. Ancak şöyle bir nüans fark edilmiştir ki Z kuşağı kızlar evliliğe, zorluğa birlikte girmek amacını evliliğe yüklerken X ve Y kuşağı anneler zorluktan beraber çıkmayı evlilikle özdeş görmektedir. Geçmişte evlilikler öncesinde de evlilik sürecinde de problemlerin yaşanması söz konusuydu. Ancak günümüzde serbest yaşam tarzı ve kariyer planının yanında evliliğe yönelmek gençler için bir fedakârlık olarak algılanmaktadır. Bu sebeple de evliliği gerçekleştirme sürecinde zorlukla birlikte muhatap olmak Z kuşağı kadın için bir gereklilik olarak değerlendirilir.

Tablo 4. İdeal bir evlilik nasıl olmalıdır?

Z Kuşağı (Kız)	Y Kuşağı (Anne)
<p>“İdeal bir evlilik güven sevgi saygı sadakat birbirine verebilmektir. Hayatını paylaştığın kişinin yanında mutlu ve huzurlu kalabilmektir.” (K1, 22, İlçe, Lise, Akdeniz).</p> <p>“Eşlerin birbirine karşı sevgisi ilk olmalı sonra saygı, anlayış ve birbirini tüm özelliklerini tanımalı ki her durumda onu anlayabilsin, fiziksel özelliklerini değil ilk duygularını sevmeli, her koşulda birbirine kol kanat olabilmeli eşler evlilik böyle ideal olur.” (K4, 22, Köy, Lise, Güneydoğu Anadolu).</p> <p>“Aşk güven sadakat eşliğinde ideal bir evlilik olmalıdır.” (K13, 19, Köy, Lise, Akdeniz).</p>	<p>“Birbirine saygılı olunması gerekmektedir her derdini durumunu paylaşabileceğin bir insan olmalıdır ve herkesin söz hakkının olması gerekir.” (A1, 48, İlçe, Ortaokul, Akdeniz, 23 yaşında görücü usulü evlenmiş).</p> <p>“İdeal bir evlilikte sorumluluk kavramı yine çok önemlidir kişiler birbirlerine karşı sorumluluk sahibi olmalıdırlar. Bir problemle karşılaştıklarında birlikte aşmak için çaba sarf etmelidirler kaçmak yerine biz bir aileyiz iyi günde kötü günde beraber olmalıyız diyebilmelidirler. Bunun için de evli kişilerin beyinleri birbirleriyle uyusmalıdır diye düşünüyorum çünkü farklı yapı da olan kişiler birbirlerine olan beklentileri karşılanmayınca hayal kırıklığına uğruyor ve bu günümüzde boşanma sebebi dahi olabiliyor. Yani ideal evlilikte kişilerin birbirleriyle olan uyumları çok önemli faktörler içerisinde olduğunu düşünüyorum.” (A6, 42, İl, İlkokul, Akdeniz, 19 yaşında görücü usulü evlenmiş).</p> <p>“Erkek çalışması35 gerekiyor, eşine ve çocuklarına bakması gerekiyor. Bayanın da görevlerini yerine getirmesi gerekiyor, eşine çok saygılı olması gerekiyor, onun değerini bilmesi gerekiyor.” (A10, 38, İl, İlkokul, Güneydoğu</p>

	Anadolu, 20 Yaşında görücü usulü evlenmiş).
--	--

Tablo 4’de ideal evliliğe dair kanaatlere yer verilmektedir. Z kuşağı kızlar için ideal bir evlilik sevgi, duygusallık ve güven ilişkisinin tesis edilmesi ile mümkün görülmektedir. X ve Y kuşağı anneler için ise saygı, anlayış, sorumluluk ve mantık çerçevesinde bir ideal evlilik tasvir edilmektedir. Bu ifadeler ile ideal evlilik anlayışının rasyonellikten duygusallığa yöneldiği söylenebilir. Ayrıca ideal olanı isteyen bireylerin mevcut olandan noksan olanı istediklerini düşünürsek Z kuşağının sevgi beklentili bir evlilik isteği anlaşılabilir. Çünkü günümüzde yaşanan ilişkilerde yapay ve geçici ilişki ve hazların varlığı, insanların sevgi ve duygusallığa olan ihtiyaçlarını ortaya çıkarmaktadır. Benzer şekilde anneler de anlayışsızlık, sorumsuzluk ve bilinçsizliklere maruz kaldıkları için ideal bir evlilikte duyarlılığın önemine değinmektedir.

Tablo 5. Size göre bir evliliğin sonlanmasına yol açacak sebepler nelerdir?

Z Kuşağı (Kız)	Y Kuşağı (Anne)
<p>“Bence bir evliliğin bozulmasında ki bir etken aldatmadır. Aldatma karşındaki insana duyduğu sevginin saygının olmadığını onu hayatında yok saydığı anlamına gelmektedir. Başka bir sebep ise psikolojik, fiziksel, cinsel şiddet bu durumun olması evliliğin bozulması için en büyük sebeptir. Başka bir sebep ise aileye dışarıdan bir müdahalenin olmasıdır.” (K1, 22, İlçe, Lise, Akdeniz).</p> <p>“Eşler arasındaki güvensizlik, sevginin bitmesi, yine 3. Şahıslar, aldatma, şiddet, evlendikten sonra eşin değişmesi, sorumluluk bilincinin olmaması, cahil eş ve okuyan birinin evlenmesi ya da okuduğu halde kendini yetiştirememiş birisi.” (K3, 24, Köy, Lise, Güneydoğu Anadolu).</p> <p>“Birbirine karşı duyguların yok olması, tahammülsüzlük, eşlerin birbirlerinin beden ve ruhuna zararlar da bulunması evliliği sonlandırmaktadır.” (K4, 22, Köy, Lise, Güneydoğu Anadolu).</p> <p>“Bir evliliğin sonlanmasına yol açacak sebepler; kişinin artık kendini o ilişkiye ait olduğunu düşünmemesi bu da ancak karşındaki tutum ve davranışları yüzünden</p>	<p>“Aile içindeki şeylerin aile dışında sürdürülmesi ya da dışarıdan birisinin aile içine müdahale etmesi evliliğe son verebilir onun dışında aldatmak evliliği bitirir çünkü eğer bir kişinin gözü dışarıdaysa o evlilik yürümez.” (A1, 48, İlçe, Ortaokul, Akdeniz, 23 yaşında görücü usulü evlenmiş).</p> <p>“Şiddet, aldatma, kötü alışkanlıklar.” (A2, 39, İlçe, İlkokul, Güneydoğu Anadolu, 15 yaşında görücü usulü evlenmiş).</p> <p>“Kavgalar, eşlerin aileleri, anlaşmazlık, aldatma, geçimsizlik.” (A3, 52, Köy, Eğitimsiz, Güneydoğu Anadolu, 25 yaşında görücü usulü evlenmiş).</p> <p>“Kavga varsa, küfür varsa o evlilik biter. Anlaşma yoksa ben hep fedakârlık yaptım kimse bir şey demesin diye Altan aldım bir</p>

<p>olabilir örneğin: aldatılmak insan onurunu son derece zedeleyici bir davranış olup birçok kişinin şans vermeden boşanmasına ya da ilişkisini bitirmesine sebep olabiliyor. Bu da zaten bir sadakatsizlik söz konusu beraberinde saygı derken bir evlilik böylece sonlanabileceğini düşünüyorum.” (K6, 21, İl, Lise, Akdeniz).</p> <p>“Aldatma, yalan, suratsızlık, eşimin beni görmezden gelmesi, bağımlı olması her ne konuda olursa olsun, bana karşı tek değil çocuklarıma karşıda takındığı tavırlar, ilgisizlik ve en önemlisi şiddet.” (K8, 23, İlçe, Lise, Güneydoğu Anadolu).</p> <p>“Hislerin tükenmesi başlıca sebeplerden biridir. Sadakatsizliği doğurabileceği gibi saygıyı da tüketebilir hissizlik. Evlilik sonrası sergilenen ciddi değişiklikler, paylaşılacak bir şeyin kalmaması, yükleri ağırlaştırmak ve en önemlisi şiddet (psikolojik, ekonomik, cinsel, fiziksel vb.) uygulamak bir evliliği sonlandırabilir.” (K12, 21, Şehir, Lise, Doğu Anadolu).</p>	<p>şekilde yürürüm.” (A4, 62, Köy, İlkokul, Güneydoğu Anadolu, 20 yaşında görücü usulü evlenmiş).</p> <p>“Kötü alışkanlıkları, geçim sıkıntısı, geçimsizlik, anlaşamama, kavga, şiddet, hastalıklar...” (A7, 49, Köy, İlkokul, Karadeniz, 24 yaşında görücü usulü evlenmiş).</p> <p>“Alkol, madde bağımlılığı, ihanet sebepler arasındadır.” (A12, 41, Şehir, Ortaokul, Doğu Anadolu, 19 yaşında görücü usulü evlenmiş).</p>
---	--

Tablo 5'te evliliklerin boşanmaya yol açacak sebeplerinin karşılaştırılması üzerinedir. Bu kapsamda temel karşıt faktörler Z kuşağı için aldatma ve duyguların tükenmesi iken X ve Y kuşağı annelerde şiddet, kötü alışkanlıklar ve aldatma olarak belirtilmiştir. Tablo 4'te görüldüğü gibi X ve Y kuşağından Z kuşağına doğru taleplerin rasyonellikten romantizme kaydığı dikkat çekmiştir. Bu kapsamda, boşanma sebeplerinin de rasyonellikten duygusalığa evrildiği görülmektedir. Günümüz şartlarında, flört ilişkisi, erken yaşta cinsel deneyim vb. ilişkilerin yaygın olması duygu ve tutkunun erken yaşta tüketilmesine yol açmaktadır. Gençler ise tüketilen duygulara yönelik bir ihtiyaç duymaya başlamaktadır. Geçmişe yönelik yani X ve Y kuşağı için bakıldığında daha çok, maruz kaldığı şiddet eğilimlerinden şikâyetçi olmaktadır. Bu durumun yanında kötü alışkanlıklardan kaynaklı problemler de boşanma konusunda belirleyici olmaktadır.

Tablo 6. Sizce ideal evlilik kaç yaşlarında olmalıdır?

Z Kuşağı (Kız)	Y Kuşağı (Anne)
“Kız için 27-28 erkek için 30.” (K3, 24, Köy, Lise, Güneydoğu Anadolu).	“Eskiden erkekler için askerden gelmesi gerekirdi yirmi, yirmi bir filan kızlar içinde durum öyleydi

<p>"Bence ideal yaş değil insan ne zaman hazır hissediyorsa, evliliği istiyorsa onun için o evlilik yaşı olmalı. Bir yaş sınırı değil herkesin kendi tercihi belirlemeli." (K4, 22, Köy, Lise, Güneydoğu Anadolu).</p> <p>"Bence kadınlarda 23-28 erkeklerde 25-30." (K7, 20, Köy, Lise, Karadeniz).</p> <p>"Kadın:28-30 Erkek:30-35." (K8, 23, İlçe, Lise, Güneydoğu Anadolu).</p> <p>"İdeal evlilik yaşı bana göre yoktur çünkü kişi eğer günümüz kapsamında kendini donanımlı hissediyorsa maddi, manevi açıdan, sorumluluğun altından kalkabilecek güçte hissediyorsa 18 yaşında da evlenebilir bu hiç sorun değil ama kendini hazır hissetmiyorsa 50 yaşında bile evlenmesin çünkü evlilik çok önemli bir müessese ve bunun üstesinden gelebilmek için yeterli olgunluğa erişmek gerekiyor. Bunun yaşla alakalı olduğunu düşünmüyorum bu sadece kişinin kendini hazır hissettiği her dönem için geçerli." (K10, 22, İl, Lise, Güneydoğu Anadolu).</p> <p>"Bence ideal evlilik yaşı 25-30 yaşlarında olmalı, çünkü insanlar artık mesleğini eline alıyor bu sefer evlilik düşünüyorlar, bu yaşlarda hem de sorumluluk alabiliyorlar." (K11, 21, İlçe, Lise, Doğu Anadolu).</p> <p>"30-35 yaş aralığı evlilik için iyi bir zaman dilimi. Gerçekçi olursak günümüz şartlarında kendi ayaklarının üzerinde durabilmek için yıllarca çalışmak gerekir. Ekonomik özgürlük cinsiyet fark etmeksizin önemli bir rol oynar ilişkilerde. Yetişkin bir insan edindiği tecrübeler ve donanımlarla daha mantıklı kararlar alır ve bu da sağlıklı bir evliliğin temelini oluşturan etkenlerden biridir." (K12, 21, Şehir, Lise, Doğu Anadolu).</p>	<p>ama şimdiki şartlara göre bu değişti artık bir iş sahibi olduktan sonra ya da okulu bitirmesi gerekiyor. Kız içinde erkek içinde şu anki evlilik yaşları 23-25 olmalı." (A1, 48, İlçe, Ortaokul, Akdeniz, 23 yaşında görücü usulü evlenmiş).</p> <p>"20-25." (A5, 37, İlçe, İlkokul, Doğu Anadolu, 16 yaşında görücü usulü evlenmiş).</p> <p>"23-24." (A7, 49, Köy, İlkokul, Karadeniz, 24 yaşında görücü usulü evlenmiş).</p> <p>"Kadınlarda 23,25 arası olmalı, erkeklerde ise 25,30 arası olmalıdır." (A8, 41, İlçe, İlkokul, Güneydoğu Anadolu, 16 yaşında severek evlenmiş).</p> <p>"Bana göre evlilik için ideal yaş 23 veya 24 tür." (A9, 54, Köy, Karadeniz, 21 yaşında kaçırma ile evlenmiş).</p>
---	---

Tablo 6'da ideal evlenme yaşı sorulmuştur. Evlenme yaşında X, Y ve Z kuşağı arasında farklı görüşler dile getirilmektedir. Evlenme yaşı Z kuşağında daha yüksekken X ve Y kuşağında düşüktür. X ve Y kuşağından bazı katılımcılar 25 ve üzeri yaşı evlenmek için ideal olarak ifade etse de genel olarak 18- 24 yaş aralığını ideal evlilik yaşı olarak tanımlamaktadır. Buna karşılık Z kuşağı katılımcılar genellikle 25 ve üzeri yaşı evlenmek için ideal kabul etmektedir. Düşünüldüğü gibi eğitim ve iş açısından özgürlüğünü ele almış olan bireylerin evlenmesinin doğru olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca bazı katılımcılar evlenme

sürecinde yaş faktörünün önemli olmadığını düşünmektedir. Bu durumun sebebi geç yaşta evlenmek veya evlenmemenin normalleşmesini, evliliğin bir tercihe dönüşmesini benimsemekten kaynaklanmaktadır.

Tablo 7. Evliliklere ailenin müdahalesi nasıl ve ne ölçüde olmalıdır?

Z Kuşağı (Kız)	Y Kuşağı (Anne)
<p>"Her konuda ailenin müdahale etmesini doğru bulmuyorum sonuçta evlilik iki kişilik olan bir şey başka bir insanın müdahalesi bir karmaşaya neden olur. Ama bazı durumlarda destek istemek de büyük bir hata bazen dışarıdan bir gözün yorumu daha doğru ve mantıklı gelebilir o yüzden orantılı olmalıdır ama bu oranı evli olanlar belirlemesi gerekiyor." (K1, 22, İlçe, Lise, Akdeniz).</p> <p>"Aile her şeye karışmamalı bence. Çiftler kendi aralarında halletmeli." (K2, 20, Şehir, Lise, Güneydoğu Anadolu).</p> <p>"Kesinlikle 3. kişileri dahil etmemeliyiz sadece belki onları gerektirecek durumlar olduğunda dahil etmeliyiz anne ve babalar taraf tutmamalı çünkü her olayı çift taraflı düşünmeliyiz." (K3, 24, Köy, Lise, Güneydoğu Anadolu).</p> <p>"Bence evlilik iki kişi arasında olmalı, çözemedikleri bir sorun olduğunda aileler yol göstermeli onun dışında karışılmamalı. Herkesin ayrı bir fikri olur eşler kendilerine göre değil insanlara, aileye göre yaşamaya başlar." (K4, 22, Köy, Lise, Güneydoğu Anadolu).</p> <p>"Bence hiçbir müdahalesi olmamalı sadece çocuğuna ne olursa olsun arkasında olduğunu belirtmeleri yeterlidir." (K8, 23, İlçe, Lise, Güneydoğu Anadolu).</p>	<p>"Çoğu konuda karışılması taraftarı değilim ama bazı konularda danışmak için fikir almak için müdahale etmelidirler." (A1, 48, İlçe, Ortaokul, Akdeniz, 23 yaşında görücü usulü evlenmiş).</p> <p>"Eğer sorun çok büyürse dahil olunmalı onun dışında kendi arasında eşlerin halletmesi gerekir." (A3, 52, Köy, Eğitimsiz, Güneydoğu Anadolu, 25 yaşında görücü usulü evlenmiş).</p> <p>"Ailenin müdahalesi hemen her konuda olmalıdır çünkü aile hayatın her döneminde eşten önce ve sonra da vardır." (A5, 37, İlçe, ilkokul, Doğu Anadolu, 16 yaşında görücü usulü evlenmiş).</p> <p>"Eşler arasında bir anlaşmazlık yaşandığında aileler çok da müdahale etmemeliler. En ufak tartışmada anlaşmazlık, ailelere yansıtıldığında olaylar daha da büyüyor, hem eşler hem aileler yıpranıyor ve çocuklar da varsa onların da psikolojileri bozuluyor bu nedenle eşler sorunlarını mümkün olduğunca kendi aralarında halletmelidir. Bazen içinden çıkmaz sorunlar olabiliyor böyle durumlarda ailelere danışılabilir, Akli selim bir şekilde ortak yol bulunarak sorunlar çözülür." (A11, 51, İlçe, Lisans, Doğu Anadolu, 25 yaşında görücü usulü evlenmiş).</p> <p>"Ailelerin müdahale etmesi gereken noktalar olmalıdır. Zaten onlar bir şekilde sen istesen de istemesen de seni yönlendiriyorlar. Genel olarak ayrılığa karşı koyuyorlar, sabırlı olmayı tavsiye ediyorlar ve öyle de olmak gerekiyor." (A12, 41, Şehir, Ortaokul, Doğu</p>

	Anadolu, 19 yaşında görücü usulü evlenmiş).
--	--

Tablo 7’de evliliklere aile müdahalesinin nasıl ve ne ölçüde olması gerektiği sorgulanmıştır. Evliliklerde geçmişten günümüze önemli bir problem alanı ebeveynlerin evlenecek olan çiftlere müdahalesidir. Bu müdahale evlenme sürecinde olduğu gibi evlilik sonrası süreçte de devam etmektedir. Birçok çalışmada tartışma, çatışma ve şiddet eylemlerinin temelinde aile müdahaleleri yer almaktadır. Aile müdahalesi geçmişte olduğu gibi günümüzde de mevcuttur. Hatta X ve Y kuşağı için eşinin ailesi ile birlikte kalma durumu söz konusu olabilir. Ancak Z kuşağı daha bağımsız bir biçimde yaşamakta, aile müdahalesini açıkçası dikkate almamaktadır. Aile müdahalesinden en çok muzdarip olan X ve Y kuşağı katılımcıları genel olarak ailelerin belli durumlarda evliliklere müdahale etmelerini gerekli görmektedir. Bu kanaatin mevcut durumda evlenecek yaşta kızları olduğu için onların evliliklerine müdahil olmalarını gereklilik olarak görmelerinden ifade etmiş olabilirler. Z kuşağı kızlar ise ailelerin veya üçüncü kişinin evliliğe müdahale etmemeleri gerektiğini ifade etmektedir. Bu yaklaşım da Z kuşağının yine bağımsız karar alma isteklerinden kaynaklanmaktadır.

Tablo 8. Günümüzde yapılan evlilikler üzerine bir değerlendirme yapar mısınız?

Z Kuşağı (Kız)	Y Kuşağı (Anne)
<p>“Günümüz evliliklerinde aile yapıları daha dayanıksız insanların yaşam standartlarının değişmesi tüketim alışkanlıklarını ve beğenilerini değiştirdi bu da insanların beklentilerinin artması tatmin olamamalarına neden oldu, aile içerisinde tartışma ortamının var olmasını sebep oldu. Sosyal medyanın da etkisiyle başka insanlara özentiliğin oluşması kendi imkânları dışına çıkma istediğin doğmasıyla evliliklerin bozulmasına sebep olmaktadır bence günümüzdeki evliliklerin çoğu maddi duruma göre ilerlemektedir” (K1, 22, İlçe, Lise, Akdeniz).</p> <p>“Günümüzde evliliklerde bağlılık kalmadı aldatma, boşanma çok normalleştiriliyor. En ufak bir sorunda bile tahammülsüzleştiler eşler birbirine, evlilikler artık sevgi üzerine</p>	<p>“Günümüzde bir evliliğin olabilmesi için öncelikle maddi duruma bakılıyor bir işi olmazsa o evliliğe olumsuz bakılıyor zaten yaşadığımız zamana da baktığımızda işi olmayan kişinin bir ev geçindirmesi çok zor onun dışında özentiliğin artmasıyla insanlar bencilleşiyor ve elindekiyle yetinmeyip daha lüks daha iyi olanı istiyor bu da tartışmaya neden oluyor ve zamanımızda evli kişiler de olsa aldatma ve yalan daha çok o da evliliğe zarar veriyor.” (A1, 48, İlçe, Ortaokul, Akdeniz, 23 yaşında görücü usulü evlenmiş).</p> <p>“Günümüzde internetten bile eş adayları bulunuyor bunu hiç doğru bulmuyorum. Evlilikler çocuk oyuncu gibi ciddiyetsiz bir şekilde yürütülüyor ve iki taraf birbirini tam tanımadan evlilik kararı alıyor. Evlilik günümüzün modası olmuş.” (A2, 39, İlçe,</p>

<p>değil daha çok maddiyat üzerine kurulmaya başladı.” (K4, 22, Köy, Lise, Güneydoğu Anadolu).</p> <p>“Günümüzde yapılan evliliklerde özellikle en dikkatimi çeken fuzuli ihtiyaçlar yani isteklerin çok oluşu, aza kanaat getirmemek, bu isteklerin çok olması kişinin ilerde sevgisini yok olabileceğini gösterir çünkü bir taraf sürekli istek de bulunursa karşı tarafın karşılayabileceği bir gücü yoksa eğer bir süre sonra sevgiyi etkiliyor. Daha sonra tartışmalar yani günümüzde yapılan evliliklerin değerlendirilmesi benim için istekler çok, beklentiler çok, ihtiyaçlar da çok. Bunun da en büyük sebebi gösteriş, ihtiyaç fazlalığı yani gerçekten de en çok maddi anlamda bu günümüzdeki evliliklerin çöküşünü belirleyen etken maddi faktör.” (K10, 22, İl, Lise, Güneydoğu Anadolu).</p> <p>“Günümüzde kadınlar daha çok maddiyata önem veriyor, evlendiği zaman, evleneceği kişiye parası var mı, arabası var mı, evi var mı, bana iyi bakabilecek mi, lüks yaşatabilecek mi, bunlara bakıyorlar maalesef. Ahlaka, iyi mi, kötü mü bunlara bakılmıyor. Erkekler de daha çok kadının güzelliğine, gözü güzel mi, yüzü güzel mi bunlara bakıyor. Erkek evleneceği kadını hiç makyajsız görmemiş, hep güzel, bakımlı şekilde görmüş evlendiği zaman eşini makyajsız gördüğünde soğuyor ve boşanma sebebi yaratıyorlar.” (K11, 21, İlçe, Lise, Doğu Anadolu).</p>	<p>İlkokul, Güneydoğu Anadolu, 15 yaşında görücü usulü evlenmiş).</p> <p>“Günümüzde yapılan evlilikler tam olarak evlilik sayılmaz evcilik oyunu gibi insanlar aile kurmaktan çok eşyalara ve maddi şeylere odaklanmış durumdadır.” (A5, 37, İlçe, İlkokul, Doğu Anadolu, 16 yaşında görücü usulü evlenmiş).</p> <p>“Bu zamandaki evlilikler daha çok maddiyata dayanıyor, kaç tane ev, kaç tane araba, ne kadar para vb. maddiyat bitince evlilik de bitiyor, şimdiki kadınlar da yokluğa katlanmıyor, daha düğün olmadan anahtar teslim, tam donanımlı ev dayatıp döşüyor. Şimdiki evlilikler gününbirlik evlilikler. Bugün evlenip üç gün sonra boşanıyorlar, bir yastıkta kırk yıl kocamak artık kalmadı, kimse kimsenin kahrını da çekmiyor artık. Önceden olsa boşanmak ayıplanırdı aman kimse duymasın, bilmesin diye katlanırdı insanlar veya çocuklar için katlanırlardı, yuva dağılmasın çocuklar yetim öksüz kalmasın eller ne der diye üstü kapatılırdı, yokluğa eziyete katlanılırdı insanlar fakat kimse artık katlanmıyor, en ufak bir tartışmada ayrılma kararı alıp yolları ayırıyorlar bu nedenle günümüzde boşanmalar da artmış durumda.” (A11, 51, İlçe, Lisans, Doğu Anadolu, 25 yaşında görücü usulü evlenmiş).</p> <p>“Günümüzde evlilik de boşanma da moda haline gelmiş durumda. Bazı insanlar yalnızca gösteriş yapmak için bile evleniyor. Ben bu evliliklere inanmıyorum, çok küçük şeyleri bahane ederek evliliği bitirebiliyorlar. Hiç tasdik etmiyorum.” (A12, 41, Şehir, Ortaokul, Doğu Anadolu, 19 yaşında görücü usulü evlenmiş).</p>
---	--

Tablo 8’de günümüzde yapılan evliliklerin değerlendirilmesine yer verilmektedir. Z kuşağı kadınlar günümüzdeki evlilikleri maddiyat temelli bulmaktadır. Gösterişçi tüketim temelinde insanların fuzuli ihtiyaçlar oluşturarak maddi bir birlikteliğin oluşturulduğu ifade edilmektedir. Ayrıca sosyal medya aracılığı ile evliliklerin mahiyetinin tükendiği belirtilmektedir. X ve Y kuşağı anneler ise evlilikleri maddiyat temelinde kurulan birliktelik olarak değerlendirmektedir.

Evlenenlerin evliliği yeterince ciddiye almadığını ve bu sebeple kısa zamanda boşanmaların yaşandığı ifade edilmektedir. Evlenmenin de boşanmanın da moda haline geldiği ve bu sebeple ailenin öneminin azaldığı; eşler arasında fedakârlık ve sabır olmadığı için evliliklerin kolayca bitirildiği aktarılmaktadır.

Tablo 9. Evliliği sağlıklı bir şekilde yürütebilmenin sırrı nedir?

Z Kuşağı (Kız)	Y Kuşağı (Anne)
<p>“Çiftlerin birbirlerini dinleyebiliyor olması yani iletişim kurabiliyor olması önemlidir. Sadece dinlemekten ziyade anlamak ve davranışlarında bunu göstermek gerekiyor. Bir diğeri ise çiftlerin birbirini iyi tanınması lazım neler boşanır nelerden hoşlanmaz neyden rahatsız olur neyden mutlu olur ve bu durumlarda tepkisinin davranışının ne olabileceğini önceden bilmektir.” (K1, 22, İlçe, Lise, Akdeniz).</p> <p>“Birbirlerine daima eşler açık olmalı, her zaman anlayış olmalı. Kimsenin sözüyle, düşüncesiyle, ne der acaba insanlar ile evlilik yürütülmemeli. En başta da sevgi ve saygı olmalı.” (K4, 22, Köy, Lise, Güneydoğu Anadolu).</p> <p>“Tarafların birbirini anlayabilmesi, hassasiyeti kaybetmemek, her şeyi konuşarak aşabilmek, ortak paydada buluşabilmek, duyguları harcamamak...” (K12, 21, Şehir, Lise, Doğu Anadolu).</p>	<p>“Her iki taraf anlayışlı olmalı. Biri olmuyorsa bile diğeri taraftan almalıdır. Özellikle saygı asla kaybedilmemelidir.” (A2, 39, İlçe, İlkokul, Güneydoğu Anadolu, 15 yaşında görücü usulü evlenmiş).</p> <p>“Evliliği sağlıklı şekilde yürütmek çok kolay olmuyor çünkü ister istemez bazı konularda insanlık haliyle zıt düşülebiliyor. İki tarafta birbirlerine anlayış göstermelidir. Ancak o zaman sağlıklı bir ilişki söz konusu olacaktır.” (A6, 42, İl, İlkokul, Akdeniz, 19 yaşında görücü usulü evlenmiş).</p> <p>“Fedakarlık, güven, sabır olmalı. Haddinden fazla alışveriş yapılmamalı yani taraflar idareli olmalı ki o evlilik devam etsin.” (A10, 38, İl, İlkokul, Güneydoğu Anadolu, 20 Yaşında görücü usulü evlenmiş).</p> <p>“Evlilik karşılıklı sevgi, saygı, hoşgörü, sadakat çerçevesinde yürütüldüğünde mutlu sağlıklı bir şekilde ilerler. Eşlerin birbirini dinlemeleri, birbirlerine açık olmaları da önemli bir etkidir. Bir önemli unsur da sorumluluk sahibi olmak, görevlerini yerine getirmektir.” (A11, 51, İlçe, Lisans, Doğu Anadolu, 25 yaşında görücü usulü evlenmiş).</p>

Evliliğin sağlıklı biçimde yürütülmesinin yolları sorulduğu Tablo 9’da Z kuşağı katılımcılar anlayış ve iletişimin önemine dikkat çekmiştir. X ve Y kuşağı anneler de benzer şekilde anlayış ve fedakârlığın önemine değinmiştir. Güçlü bir evliğin temeli sağlıklı iletişim ile mümkün olmaktadır. Bu süreç ise birbiri ile uyumlu çiftler arasında daha mümkün görülmektedir. Anlaşmazlık durumunda da uyumlu bireyler birbirlerine karşı sabırla yaklaşarak fedakarlık yapabilirler. Ancak uyumsuzluk olduğunda bireylerin fedakarlık yapmaya yönelik istekleri

olmayacaktır. Evliliklerde kişilik uyumunun önemsenmemesi, ilişkilerde çatışma ve tartışmaların birikerek artmasına yol açmaktadır. Bu durum ise evliliğin sağlıklı biçimde ilerlemesini engellemektedir.

Tablo 10. Aile kurumunun öneminin ortadan kalktığını düşünüyor musunuz, neden?

Z Kuşağı (Kız)	Y Kuşağı (Anne)
<p>“Aile kurumu önemini yitirdi bence. Canları isteyince evlenen istedikleri zaman boşanan ve bunu sürekli olarak yapan insanları görünce aile kurumunun önemini kaybettiğini bir kez daha anlamış oldum.” (K2, 20, Şehir, Lise, Güneydoğu Anadolu).</p> <p>“Bence bu zamanda önemi kalmamış aile birbirine kan, sevgi bağı varken artık o bağlar yıkıldı. Maddiyat bağdan daha önemli oldu. Herkes birbirini çekememeye, dürüst olmamaya başladı. Büyüklerine karşı evlatların saygısı kalmadı. Aile içinde şiddet, küfür, çıkar girdi hassas ve önemi kalmadı ailenin bu zamanda.” (K4, 22, Köy, Lise, Güneydoğu Anadolu).</p> <p>“Evet düşünmek istemezdim ama maalesef öyle. İnsanlar artık evliliği zorluk olarak kabul ediyor. Ve tercihler git gide azalıyor. Çünkü kimsenin evlilikten beklentisi yok. Evliliklerin çoğu da çok geçmeden sona eriyor. İnsanlar nerede o eski evlilikler diyor olmaları en büyük kanıtı...” (K7, 20, Köy, Lise, Karadeniz).</p> <p>“Çoğunluk olarak herkes başına buyruk yaşadığı için bağ olmadığını düşünüyor ve bu nedenle aile kurumunun da öneminin kalmadığını düşünüyorum bencilik ön planda olmaya başlamıştır.” (K8, 23, İlçe, Lise, Güneydoğu Anadolu).</p>	<p>“Evet ortadan kalktığını düşünüyorum çünkü insanlar birbirini memnun edemiyorsa bunu bir kurum nasıl yapabilir zaten de yapamıyor şimdiki duruma baktığımda evlilikler kadar boşanmalar da artıyor.” (A1, 48, İlçe, Ortaokul, Akdeniz, 23 yaşında görücü usulü evlenmiş).</p> <p>“Hiç kalmamış. Kıymet kalmamış, kimse kimseye fikrini sormuyor. Herkes tek karar veriyor. Saygı Kalamış büyüklerine saygı göstermiyorlar çocuklar.” (A4, 62, Köy, İlkokul, Güneydoğu Anadolu, 20 yaşında görücü usulü evlenmiş).</p> <p>“Evlilik kurumunun öneminin ortadan kalktığını düşünüyorum örneğin çevremizde olmasa da televizyonda, internette gördüğümüz üzere kültürümüzün bize gösterdiği ve olması gereken bir resmi evlilikler söz konusu olmayabiliyor. Aynı çatı altın da nikah yok ister birlikte yaşar sıkılırsak da ayrılırız düşüncesiyle bu kurumun önemini yitirdiğini söyleyebilirim.” (A6, 42, İl, İlkokul, Akdeniz, 19 yaşında görücü usulü evlenmiş).</p> <p>“Kesinlikle şu an aile değeri kalmamış herkes kafasına göre takılıyor, başına buyruklar.” (A8, 41, İlçe, İlkokul, Güneydoğu Anadolu, 16 yaşında severek evlenmiş).</p> <p>“Yavaş yavaş kalktığını düşünüyorum çünkü kimsenin kimseye tahammülü, saygısı kalmadı.” (A13, 40, Köy, Lise, Akdeniz, 25 yaşında görücü usulü evlenmiş).</p>

Tablo 10'da görüldüğü üzere hem Z hem X ve Y kuşağı için aile kurumunun önemi günümüzde tükenmiş durumdadır. Günümüzde yaşanan ilişkilerde fedakârlığın olmaması ve bireylerin evliliğe dair yaklaşımlarının değersizliği, kurumsal anlamda aileyi yıpratmaktadır. Katılımcılar bu çıkmazı bireyselleşme ve tahammülsüzlük ile ifade etmektedir. Evliliğin günümüzde bir zorunluluk olarak değerlendirilmesi, evlilik yaşının uzaması ile birlikte aile kurumunun önemsizleştiği düşünülmektedir.

5. Tartışma

5.1. Evlenme Süreci ve Temel Beklentiler

Evlenme süreci, toplumsal değişime paralel biçimde farklılaşmakta ve dönüşen koşullara göre biçimlenmektedir. Beklentilerin odağı karşılaştırıldığında günümüzde Z kuşağı kadınlar istek ve taleplerini bireysel biçimde tanımlayarak sevgi, merhamet ve saygı ilişkisini sürekli kılma arzusunu dile getirmektedir. Anneler ise taleplerini kendisi ile birlikte ailesine ve toplumsal yapının düzenine göre biçimlendirmektedir. Kültür ve değerlerin daha etkin şekilde gözlemlendiği X ve Y kuşağı kadınlar sosyal çevre ve aile faktörünü bireysel kimliğin önüne çıkarmaktadır. Beklentilerin bir diğer önemli ayrımı Z kuşağı kadınların evliliği bir sorumluluk alanı olarak görüp belli zorlukların oluşacağından emin konuşmaktadırlar. Bu sebeple oluşacak problemlere karşı birlikte hareket etmeyi, evlilik beklentisi olarak sunmaktadır. Günümüzde sosyal ve ekonomik şartların gerektirdiği sorumluluklarla birlikte aile yönetimi geçmişe göre daha zordur. Bu zorluk aile içi ilişkilerinin sağlıklı biçimde yürütülememesi ile açıklanmaktadır. Kadınların da gelir getiren bir işte çalışması neticesinde aile içi işlerin belli biçimde paylaşılması zorunluluk arz etmektedir. Özellikle çocuk yetiştirme ve ev yönetimi konusunda sağlıklı bir iş bölümü günümüz evliliklerinin vazgeçilmezi olmaktadır. Bu sürece alışmak özellikle erkekler için kültürel ve sosyal açıdan zor durumda bırakmaktadır. Kadınların genel olarak bahsettiği zorluk ve sorumluluklar bu kapsamdadır. X ve Y kuşağı kadınlar için bakıldığında ise evlilik öncesi süreçte başlayan zorluklar ve sorumluluklar mevcuttur. Bu sebeple evlilik çoğu zaman bir kurtuluş ve hayale dönüşmektedir. Y kuşağı için söylenecek olursa eğitim ve sosyal imkânların sınırlı olması kız çocuklarının aile içi sorumlulukları daha çok almasını gerekli kılıyordu. Bu şekilde kadınlar evlenme öncesinde ailedeki erkeklere ve yönelik sorumlulukları olduğu gibi evliliğe hazırlığı da bu şekilde gerçekleştiriyordu. Evlilik bu sebeple bir kazanım ve sonuca dönüşüyordu. Evlenme süreci ile birlikte zorlukların üstesinden gelme ve bir yuvanın sahibi olma durumu bu sebeple kadın için hedefe dönüşüyordu. X ve Y kuşağı kız çocukları için ailede saygı ve değer görmek, erkeklere göre daha sınırlı olduğu için bu durum evlilik beklentilerine de yansımıştır. Bu sebeple evlilikten beklentiler

sorgulandığında X ve Y kuşağı kadınların önceliğinin saygı olduğu dikkat çekmiştir. Buna karşılık Z kuşağı kızların sevgiyi öncelediği görülmüştür. X ve Y kuşağı kadınlar mahrum kaldığı saygı ve değer iletişimini kız çocuklarına gösterdiği için beklentiler farklılaşmıştır. Ayrıca evlilik tercihleri ve evlilik kararları mevcut yapıda bireysel biçimde geliştiği için talep ve beklentiler sevgi ve mutluluk odaklı olmaktadır. Genç bireyler artık tanışıp konuşarak saygı ilişkisinin sınırlarını kendileri çizmektedir. Ancak sevgi daha duygusal ve zaman içerisinde gelişen bir olgu olarak ona dair beklentiler önemsenmektedir. Ayrıca günümüzde ilişkilerin kolayca bitmesi ve sevginin değersiz kılınması evlilik gibi ciddi bir kurum için önemsenen ve öncelenen bir gerekliliğe dönüşmüştür. Evlenme ve boşanma X ve Y kuşağı için kurumsal ve toplumsal bir mahiyet içerirken günümüzde daha çok bireysel biçimde gerçekleşmektedir. Kısaca evliliklerde ilişki ve iletişimler geçmişten günümüze rasyonellikten duygusalığa doğru biçimlenmiştir.

5.2. Toplumsal Değişim ve Aile İçi İlişkilerin Dönüşümü

Toplumsal değişimler ile birlikte evlenme ritüelleri, evlenme kararı, evlenme yaşı ve boşanma sebepleri de kuşaklar arasında farklılık göstermiştir. Evliliklerin bireysel kararlar doğrultusunda gerçekleşmeye yöneldiğini önceki başlıklarda dile getirmiştik. Bu sebeple evlenme yaşı, evliliğin sonuçlanması ve evliliklere ailelerin etkisi bu başlık altında tartışılacaktır. Kadınların toplumsal yaşamda yer alması öncelikle evlilik yaşını üstlere çıkarmıştır. Ancak evlilik yaşının uzamasının daha önemli bir sebebi kentleşmedir. Kırsal yaşamda bir erkeğin evlenmesi için gerekli şartlar 18 yaşına gelmesi ve askerliğini yapmasıdır. Köy yaşamında iş ve iş bulma gibi bir problem olmamaktadır. Aile işi olarak çiftçilik, çocukluktan itibaren öğrenilen ve ailenin geçimine yeterli olan bir imkan sunmaktadır. Ancak kentlerde birçok iş kolu için eğitim şarttır. Özellikle denklik açısından iyi bir işe sahip olmak evlilik kararında belirleyicidir. Kırsal yaşamda ise belirleyici olan ailenin sosyal konumudur. Kentlerde bireyler kendi başarı ve statüsü ile anılmaktadır. Eğitimi tamamlama, iş bulma ve evlilik hazırlıklarının tamamlanması ile birlikte yaş 25'in üzerine çıkmaktadır. Kadınlar için de bu yaşlar önemlidir. Kırsal yaşamda erkeklerin öğrendiği gibi kız çocukları aile içi işlerle erken yaşta tanışıp evliliğe hazırlanır. Ancak kentlerde eğitim ve başarı odağı ile kız çocukları ev içi işler yerine kariyer planı yapmaktadır. Bu tercih evlenme kararı, evlenme yaşı ve evlilik beklentisini farklılaştırmaktadır. Kadınlar geçmişte özgürlük ve beklentilerini evlenecekleri kişiye, onun gücüne ve onunla birlikte kuracağı yuvaya bağlamaktadır. Günümüzde ise ekonomik özgürlüğü olan kadın kendi mutluluğu ve beklentisini kendi özgür sınırlarında belirlemektedir. Evleneceği kişinin de bu sınırlara riayet etmesini bekleyerek evlenme girişiminde bulunur. Evlenme yaşının uzaması ile bireylerde seçicilik ve zor beğenme hali ile de gözlenir. Ayrıca X ve Y kuşağı için genellikle evlilik kararı ve eş seçiminde aile

etkisi gözlenirken günümüzde kadınlar tercihlerini kendileri belirlemektedir. Ayrıca geçmişte ayrılma ve reddetme eğilimi doğru karşılanmazken şimdi evlilik öncesinde flört ilişkileri oldukça yaygındır. Bu durum bireylerin birbirini tanınması açısından faydalı olurken, evlenme öncesinde evlilik gibi ilişki yaşanması aile ve evlilik kurumunun mahremiyet odağını zedelemektedir.

İlişki ve iletişimlerin sıradanlaşmasının evliliğe dair olumsuz nitelikleri, boşanmaların yaygınlaşmasına yol açmıştır. Bu noktada Z kuşağı kadınlar için en önemli boşanma sebebini aldatma ve şiddet oluşturmaktadır. Geçmişten günümüze ilişkilerin bireyselleşmesi, kadınların zor durumda kalmaları sonucunda kolayca boşanma kararı almalarına yol açmaktadır. Bu bir noktada avantaj oluştururken diğer yandan parçalanmış ailelerin artmasına yol açmaktadır. Kültür ve toplum baskısının etkisinin az olması ile şiddet ve zorbalığa maruz kalan kadınların boşanması daha kolay olmaktadır ayrıca ekonomik özgürlük bu noktada kadınların boşanma sonrası süreçte erkeğe bağımlı olmasını engellemektedir. Ancak Y kuşağı için boşanma toplumsal bir ayıp olarak görülür. Erkeğin aldatma, şiddet vb. zorbalıklarına rağmen kadının boşanma talebi kimi zaman olumsuz karşılanır. Ayrıca kadının erkeğe ekonomik olarak bağımlı olması boşanmasını engellemektedir. Diğer açıdan bakılırsa önemsiz denebilecek sebeplerden bile boşanmaların yaygınlaşması, tahammülün az olması günümüz evliliklerin önemli özelliklerindedir. Geçmiş dönemde aile ve evliliklerde fedakârlık ve sabır, evliliklerin devamına ailenin korunmasına aracılık etmiştir.

Evliliklerin sürdürülmesi konusunda ailelerin etkisi de oldukça belirleyicidir. Geleneksel yapılarda ailelerin evlilik üzerindeki etkisi daha belirgindir. Bu durum aile yönetiminde katkı sağlasa da çoğu zaman aile içi problemlerin görünmesine yol açmaktadır. Günümüzde ise bu etki oldukça sınırlıdır. Çiftler kendi kararlarını alma konusunda daha bağımsız olurken ilişkilerde yaşanan hatalar ve ortaya çıkan problemler konusunda yalnızlaşmaları söz konusu olabilir. Bu noktada dengeleyici bir unsur olarak aile etkisi olmalıdır. Ailelerin ev içi sorunlara karışmak yerine sağlıklı bir ilişkinin sürdürülebilmesi için destek olmaları önemlidir. Ancak geçmişten günümüze çoğunlukla evlilik sürecinde ailelerin birbirine rekabet anlayışı ile çocuklar üzerinden bir üstünlük kurma çabaları dikkat çekmektedir. Bu çaba evlenme gerçekleşmeden problemlerin yaşanmasına yol açmaktadır. Özellikle evliliklerde gerekli ritüeller ve ekonomik zorlukların ortaya çıkması çiftleri kişilik ve duygusal uyumdan ziyade maddi kazanımlara yönlendirmektedir. Ayrıca ebeveynlerin çocuklar üzerinden oluşturmaya çalıştıkları otorite, evliliklerin sonlanmasına sebep olmaktadır.

5.3. Evliliğin Bugünü ve Yarını

Evliliklerin günümüzde temsil ettiği kurumsal ve duygusal mahiyeti geçmişe oranla oldukça zayıflamıştır. Her iki kuşak katılımcı da bu noktada benzer kanaatlerde bulunmuştur. Evliliğin bir tercih olma durumu, beklentilerin yüksek olması ve diğer sosyal etkenler evliliği kurumsal anlamda yıpratmıştır. Günümüzde şiddet ve aldatma vakalarının hem görünümünün hem de yaygınlığının artması boşanmaları yaygınlaştırdığı gibi bireylerin evlilik kurumuna dair güveni azaltmıştır. Evlilik ile özel ve özdeşleşen deneyimlerin evlilik öncesi süreçte yaşanabilmesi bireylerin evliliğe dair algısını sıradanlaştırmıştır. Evliliklerin maddi odaklı ve amaçlı gerçekleşmesi her iki kuşak için de endişe verici olarak değerlendirilmiştir. Gösteriş olgusu ve medya etkisi de bu süreçte etkilidir. Tüketim toplumunda her eylem ve sahip olunan şeylerin paylaşılması, gösterilme çabası gösterişçi tüketimin yaygınlaşmasına yol açmıştır. Bireyler artık sahip oldukları şeyleri, gittikleri yerleri ve eylemleri kendileri için değil diğer bireylere göstermek için gerçekleştirmektedir. Beğenilme arzusu, ailenin mahremiyetini evliliğin sınırlarından çıkarmıştır. Bundan dolayıdır ki evlilik kurumunun yakın gelecekte ortadan kalkacağına dair düşünce de Y ve Z kuşağı bireyler hem fikir olmuştur.

Tüm bu sorunlar eşliğinde sağlıklı bir evlilik sürdürmenin yolu ve yöntemi sorgulandığında iletişim ve anlayışın önemine vurgu yapılmıştır. Kişiler arasındaki uyum ve etkileşimin maddi beklentilerin önüne geçmesi evliliklerin sürekliliğine yol açmaktadır. Bireylerin evlenme kararı verirken sadece maddi ve rasyonel etkileşime kapılmasını yanlışlığı kadar, sadece duygusal reflekslerle hareket etmesi de olumsuz sonuçları doğurur. Bu sebeple öncelikle kişilik uyumlarına dikkat edilmelidir. Devamında ise sevgi ve saygının inşa edilmesi, sürekli ve sürdürülebilir kılınması önemsenmelidir. Evlilik ile ortaya çıkan sorumlulukların paylaşılması yükü hafiflettiği gibi ailenin sürekliliği konusunda belirleyici olur. Ortaya çıkan problemlerin büyümeden çözülmesi ve çiftlerin birbirine karşı duygusal anlamda zıtlaşması şiddeti ortaya çıkarır. Bu süreçte yapıcı ve profesyonel davranılmalı ve gerektiğinde uzmanlara başvurulmalıdır. Çiftler birbirini rakip olarak görmemeli ve aynı amaçla hareket etmelidir. Ailelerin müdahalesi de bu ölçüde olmalıdır. Rekabet unsuru ortaya çıkarılmaksızın iş birliği ve uyum sağlanmalıdır. Yaşanan problemlerde çiftlerin haklı çıkma çabası, çiftleri çatışma ve tartışmaya sürükler. Bu vesile ile evliliği sürdürmeye yönelik gayret ortadan kalkar. Birbirine ilgisi kalmayan çiftler aldatmaya yönelir ve şiddet kaçınılmaz olur.

Sonuç

Toplumsal değişim ekseninde evlilik tercihleri ve evlenmeye dair temel beklentilerinin incelendiği bu çalışmada X, Y ile Z kuşağı kadınların kanaatlerinin belli noktalarda farklılaştığı tespit edilmiştir. Bu farklılıklar kültürel ve sosyal farklılaşmalar özelinde biçimlenmiştir. Öncelikle evlenme tercihlerinin evlenme sürecinde farklı olması; evliliklere ailelerin müdahalesinin azalması ile anlamlı bir farklılığa dönüşmüştür. Bireyselleşme ve kentleşme ekseninde evlilik ve ilişkilerde karar alma mekanizması bireysel tercihler sonucu gelişmektedir. X ve Y kuşağı için ailenin sosyal konumu öne çıkarken Z kuşağında bireysel başarı ve duygusal ilişkiler belirleyici olmaktadır. Ayrıca günümüzde evliliklerin geçmişe nazaran süreç olmaktan öte bir tercihe dönüştüğü dikkat çekmiştir. X ve Y kuşağı kadınlar evliliği zorluklardan kurtulmak için algılarken, Z kuşağı kadınlar evliliği zorluklara beraber girmek olarak yorumlamıştır. Günümüzde ekonomik ve sosyal şartların evliliği daha zor gerçekleştirilen bir birleşim olmasına yöneltmiştir. X ve Y kuşağı döneminde erkeğin askerliğini yapmış olması evlenme için yeterli olmaktadır. Çünkü kadının eğitim ve sosyal anlamda beklentileri kısıtlıdır. Ancak Z kuşağı için eğitim ve kariyer öncelenmektedir. Bu sebeple evlenme kararı zor alınmakla birlikte evlenme yaşı uzamıştır. Nihayetinde günümüzde zorluklarla gerçekleşen evliliklere nazaran kolaylıkla boşanmaların olması aile kurumunun geleceğine dair karamsar düşünceleri her iki kuşak için de ortak kanaate vardırırıştır.

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazar, çıkar çatışması bildirmemiştir.

Etik Kurul Onayı: *Evlenme Tercihlerinin Toplumsal Değişim Bağlamında Kuşaklararası Etkisi* isimli nitel görüşme formu için İğdır Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurul Başkanlığı'ndan 25.08.2021 tarihli, 2021/24 sayılı toplantıda gerekli etik kurul belgesi temin edilmiştir.

Kaynakça

- Ali, A., Demir, S. A. (2014). Belli Parametrelere Göre Kuşaklararası Sosyal Değişme (Aile Değerleri Üzerine Bir Karşılaştırma). *Akademik İncelemeler Dergisi*, 9(1), 125-151.
- Altuntek, N. S. (2001). Türkiye Üzerine Yapılmış Evlilik ve Akrabalık Araştırmalarının Bir Değerlendirmesi. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 18(2), 17-28.
- Aydın, O., & Baran, G. (2010). Toplumsal Değişme Sürecinde Evlenme ve Boşanma. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 21(2), 117-126.
- Bakırcı, M. (2020). Üç Nesilde Dinî ve Kültürel Değişim. *Tevilat*, 1(1), 155-186.

- Baş, E. (2021). Evlilik: Modernleşme Sürecinde Kuşaklararası Yaşanan Değişim. *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*, 20(2), 821-845.
- Bora, A. (2005). *Sıcak Aile Ortamı: Demokratikleşme Sürecinde Kadın ve Erkekler: Algılar ve Zihniyet Yapıları*. Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı.
- Campbell, G. (2012). Evliliğe Karşı. (Çev. Habibe Şentürk). Geoaktif Yayınları.
- Connell, R. W. (1998). Toplumsal Cinsiyet ve İktidar. (Çev.: Cem Soydemir). Ayrıntı Yayınları.
- Çiftçi, D. (1992). Kadının Toplumsal Harekeliliğinde Eğitimin Rolü. *Sosyoloji Dergisi*, (3), 147-161.
- Dindar, V. (2019). Gençlerde Evlilik Yaşının Uzaması Üzerine Din Sosyolojisi Açısından Bir Araştırma. *İlahiyat Akademi*, (12), 257-284.
- Gittins, D. (1991). *Aile Sorgulanıyor*. (Çev. Tuna Erdem). Pencere Yayınları.
- Gökçe, B. (1976). Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme. Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 8 (1-2), 46-67.
- Gültekin, D. T., & Parlar, H. (2019). Evlenme Biçimi ve Evlenme Süresi Bağlamında Evlilik Öncesi Sürecin Kadınlardaki Evlilik Doyumuna Etkisi. *Akademik Platform Eğitim ve Değişim Dergisi*, 2(1), 38-56.
- Kıray, M. B. (2006). Toplumsal Yapı ve Toplumsal Değişme. Bağlam Yayıncılık.
- Kublay, D., & OKTAN, V. (2015). Evlilik Uyumu: Değer Tercihleri ve Öznel Mutluluk Açısından İncelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 5(44), 25-35.
- Miller, C. B. (1996). *Aile Araştırma Yöntemleri*. (Çev.: Dinçay Köksal). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Neuman, W. L. (2009). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar: 1. Cilt*. (Çev. Sedef Özge). Cilt. Yayıncısı.
- Sevinç, Ö. (1992). Mübadele ve Çatışma Kuramlarında Aile. *Sosyoloji Dergisi*, (3), 117-129.
- Sungur, M. A., Duyar, N., Yıkılmaz, H., vd. (2017). Evlilik Ve Eş Seçme Tutumuna Kuşakların Etkisi: X Ve Y Kuşaklarının Karşılaştırması. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 28(1), 69-92.
- Tezcan, M. (2000). *Türk Aile Antropolojisi*. İmge Kitabevi.
- Yasa, İ. (1973). Evlilik ve Geniş Aile Kurumlarının Yazgısı. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt, XXVIII, 1-10.

Atıf: Tezcan, F. (2021). Damgalanan Bir Yaşam Tarzı Olarak Bekarlık. *Sosyoloji Dergisi*, 41-42, 81-115.

Araştırma Makalesi / Research Article

DAMGALANAN BİR YAŞAM TARZI OLARAK BEKARLIK*

Fatih TEZCAN**

Öz

Günümüzde sanayileşme sonrası değişen üretim ilişkilerinin etkisi ile oluşan gelecek belirsizliği, uzun vadeli planların yapılmasının zorlaşması ve artan boşanma oranları dolayısıyla evliliğin bir risk olarak görülmesi sonucunda nüfusun önemli bir bölümünü bekar bireyler oluşturmaya başlamıştır. Aile ve evlilik örüntüsünde meydana gelen değişimlerin de etkisiyle bekarlık aileye alternatif farklı bir yaşam tarzı olarak görünürlük kazanmasına karşın toplumsal alanda bir eksiklik olarak görülmeye ve olumsuz biçimde nitelenmeye devam etmektedir. Bu çalışmada bekar bireylerin karşılaştıkları olumsuz davranışlar temelinde şekillenen damgalanma deneyimlerine odaklanılmakta ve bekarlığın toplumsal bağlamda olumsuzlanmasının nasıl gerçekleştiğinin gösterilmesi amaçlanmaktadır. Örneklem grubunda, değişen yakın çevreleri dolayısıyla bireylerin karşılaştıkları davranışların da farklılaşabileceği düşünülerek, çeşitliliğin sağlanması için 35 yaş üstü hem hiç evlenmemiş hem de evlilik ve ayrılık deneyimi bulunan farklı meslek gruplarından kadın ve erkek katılımcılarla görüşme tekniği kullanılarak veriler toplanmıştır. Çalışma içinde 17 katılımcının ifadelerine yer verilmiş olup, katılımcılar tarafından aktarılan deneyimlerin analizinde nitel araştırma yöntemi olan fenomenolojik yaklaşım tercih edilerek betimsel bir çalışmanın ortaya konması hedeflenmiştir. Sonuçta elde edilen veriler ışığında bekar bireylerin yapısal temelde olumsuz algılandıkları, kamusal alanda olumsuz davranışlara maruz kaldıkları ve benliklerinin de yaşadıkları damgalanma deneyiminden etkilendiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Bekarlık, Damga, Fenomenolojik Yaklaşım, Aile, Yaşam Tarzı.

---

*Bu makale 2020 yılında Akdeniz Üniversitesi'nde Prof. Dr. Sevinç GÜÇLÜ danışmanlığında tarafımdan tamamlanan "Evlenmemiş Bireylerin Yaşam Tarzları: Toplumsal Bağlamda Gizli Bir Damgalanma" adlı doktora tezi temel alınarak hazırlanmıştır.

** Dr., fatih_tezcan90@hotmail.com; ORCID: 0000-0001-8184-5037

Makale Gönderim Tarihi: 10/10/2021, **Makale Kabul Tarihi:** 01/11/2021

Singlehood as a Stigmatized Lifestyle

Abstract

Today a significant portion of the population consists of single people as a result of perceiving marriage as a risk due to the uncertainty of the future caused by the effects of changing production relations, increasing divorce rates and the difficulty of making long-term plans. With the changes in the family and marriage pattern, singlehood gains visibility as an alternative lifestyle to the family. Nevertheless, singlehood continues to be seen as a deficiency in the social sphere and to be described negatively. This study aims to show how the negation of singlehood occurs in the social context and focuses on the stigmatization experiences which are shaped by the negative behaviors that single people encounter. Taking into account that the negative behaviors that faced by the single people might be different due to their immediate environment, participants from different occupational groups were included in the sample. In order to create diversity in the sample, data were collected by using interview technique with male and female participants over 35 years of age including never married, divorced and married. The statements of 17 participants were included in the study, and it was aimed to reveal a descriptive study by choosing the phenomenological approach as a qualitative research method in the analysis of the experiences conveyed by the participants. The data analysis shows single people are perceived negatively on a structural basis, they are exposed to negative behaviors in the public sphere, and their "selves" are affected by the stigma experience.

Keywords: Singlehood, Stigma, Phenomenological Approach, Family, Lifestyle.

Giriş

Son 50 yılda yükselen boşanma oranları, ilk evlilik yaşının uzaması, evlilik ve doğum oranlarında yaşanan düşüş dolayısıyla çekirdek ailenin başat konumunu kaybetmeye başladığı görülmektedir. Post-Fordist üretim ilişkileriyle gelişen güvencesizlik, esnek çalışma koşulları ve tam istihdamın sağlanamaması sonucu oluşan gelecek belirsizliği bireylerin gözünde evliliği ve aile kurumunu bir riske dönüştürmektedir. Bu doğrultuda aile ve evlilik örüntüsü değişim göstermekte, yeni birliktelik biçimleriyle ilişki modelleri yaygınlaşarak yeni aile türleri ve alternatif yaşam biçimleri de görünürlük kazanmaktadır. Tek ebeveynli

aileler, üvey aileler, eşcinsel birliktelikler, birlikte yaşam pratiği, LAT¹ tipi “birliktelikler” gibi alternatif yaşam biçimleri içinde son yıllarda giderek artış gösteren farklı bir yaşam tarzı olarak bekarlığın da tercih edildiği görülmektedir.

Bekarlık kavramı, her tanımlamada olduğu gibi, bir sınırlama yapma ve öteki üzerinden hareketle özellikler belirleme şeklinde ele alınmakta ve “evli olmama” durumu olarak tanımlanmaktadır. Bu açıdan bekarlık kavramının, karşıtı olan “evli olma” durumuyla birlikte hayat bulması doğal görünse de yapılan tanımlama yoksunluk temelinde kurulmaktadır. TDK Güncel Türkçe Sözlüğünde bekarın ilk anlamı, “evlenmemiş kimse” ikinci anlamı ise “evli olduğu halde ailesinden ayrı, yalnız yaşayan kimse” olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2021a). Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğünde ise ilkin “çiftlik işlerinde çalışan işçi, rençper” ikinci olarak “uşak, hizmetçi” üçüncü olarak “parayla tutulmuş özel sığırtaç” dördüncü olarak da “işsiz, boş kimse” olarak geçmektedir (TDK, 2021b). Sözlük anlamları dikkate alındığında bekar bir bireyin toplum tarafından olumlu karşılanmadığı görülmektedir.

Her tanımlama bir sınırlamayı beraberinde getirmesine karşın bekarlık için bu sınırların oldukça geniş olduğu ifade edilmelidir. Örneğin bekar bireyler olarak adlandırıldığında; “evli olmayanlar” içinde hiç evlenmemiş olanlar, evlilik deneyimi bulunan ama ayrılık yaşamış olanlar da kapsama alınmaktadır. Sonuçta evli bir birey boşandığında da “bekar” durumuna dönmektedir. Ayrıca birlikte yaşam pratiğini sürdürenler, LAT tipi bir ilişkiye sahip olanlar da resmi çerçevede bekar olarak değerlendirilmektedir. Çünkü bireyin “evli olmama” durumu, ilişkisinin olup olmama konusunda da herhangi bir ipucu vermemektedir. Bununla birlikte bekarın İngilizcedeki karşılığı olan “single” ise, Cambridge İngilizce Sözlüğünde “evli olmayan ya da biriyle duygusal bir ilişkisi olmayan” (Cambridge Dictionary, 2021) şeklinde tanımlanarak kavrama “ilişki içinde olmama” durumu da dahil edilmektedir. Dolayısıyla yoksunluk temelli şekillenen bir kullanımla birlikte bekarlık, sınırlarının belirsizliğiyle de dikkat çekmektedir.

DePaulo ve Morris'e (2005, s. 58) göre bekarlık, öncesinde sahip olunan bir durumdan, evlilikle kesilen bir duruma dönüşmesiyle de tartışmalı bir

---

¹ LAT (living apart together: birlikteliği/ilişkisi olma ama ayrı evlerde yalnız/tek yaşama durumu) tipi “birliktelikler”/ilişkiler için genel tanımlamalar; “ayrı evlerde yaşayan, kendilerini “çift” olarak gören ve çevreleri tarafından da bu şekilde tanınan bireylerin ilişkisi” (Levin, 2004, s. 226-227) “partnerlerin farklı evlerde yaşamayı tercih etmelerine karşın birbirlerine bağlı olarak uzun süredir devam ettirdikleri yakın ilişki” (Connidis, Borell, ve Karlsson, 2017, s. 1407) biçiminde yapılmaktadır. Bu noktada bu pratiğin evli olmayan ancak ilişkisi olan her çift için kullanılamayacağı da söylenmelidir. LAT tipi ilişki, evliliğin ve olası bir boşanmanın bireyler için oluşturacağı riskler dolayısıyla tercih edilmektedir. Herhangi bir resmi birliktelik içinde olmak istemeyen ve aynı evde yaşamayı tercih etmeyenlerin ilişki modeli olmasıyla LAT; bekar yaşam tarzına yakın bir pratiği işaret etmektedir. Bununla birlikte pratikte LAT tipi bir ilişki biçimini almış olan evliliklerin de olduğu/olabileceği atlanmamalıdır.

yapıdadır. Bekar ve “Single” sözcük olarak doğrudan damgalayıcı bir anlama gelmese de kültürel olarak bekarlığa yüklenen olumsuz değerler dolayısıyla “damga”yı işaret etmektedir. Bunun nedeni olarak da DePaulo ve Morris (2005, s. 58) bekar (“evli olmama” durumu) sözcüğünün anlamının baştan yoksunluk temelinde kurulduğunu, olumsuz bir içeriğe sahip olduğunu, “bekar”ın baştan “kim olmadığı” ve “neye sahip olmadığı” ile tanımlandığını öne sürmektedir. Kültürel anlamda “işsiz, boş kimse” olarak da tanımlanan bekarlık, sahip olmamayı, yoksunluğu, eksikliği ve başarısızlığı çağrıştırmaktadır. “Bekar kalmak” deyişi de -ileri yaşta sürdürülen bekarlığı ifade etmesinin yanı sıra doğuştan getirilen medeni durum olan bekarlığın; değiştirilmesi gerektiğini, yaşamın tamamlanması gereken geçici bir evresi olarak algılandığını göstermektedir. Dolayısıyla yoksunluk temelli yapılan tanımlama ve yüklenen kültürel değerler dikkate alındığında bekarlığın, dilde olumsuz bir kullanımının olduğu görülmektedir.

Bekarlık, olumsuz görünmekle birlikte, her zaman için birey üzerinde damgalayıcı nitelikte kullanılmamıştır. Örneğin 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında evliliğin ertelenmesi ya da bekarlığın sürdürülmesi ekonomik koşullar dolayısıyla toplum tarafından “gerekli bir süreç” olarak kabul edilmiş ve bekar bireyler ailelerine yaptıkları katkılar dolayısıyla “değerli” bulunmuştur. Bu durum özellikle 1920’lerin sonunda etkili olan buhran yılları için geçerlidir. Geniş ailenin bu yıllarda görünürlüğünü koruduğu, yetişkin çalışan bekar bireylerin ebeveynlerinin evinde kaldıkları belirtilir. Ayrıca bekar bireylerin değerli görülmesi -özellikle de kadınların- işgücüne katılım sağlayarak ailelerine destek olmalarıyla gerçekleşmektedir (Hareven, 1982; Guinnane, 1991). Bireyler “evliliklerini feda ederek” ebeveynlerinin geçimine destek olmaktadır. Böylece olumsuz değerler yüklenen bekarlık, ekonomik işlevi dolayısıyla aile ve toplum tarafından kabul edilir düzeye gelmektedir.

1929 Ekonomik Buhranı ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise evlilik yaşı düşmüş, evlilik hızı artmıştır (Ortiz-Ospina ve Roser, 2020). May (2017), bu eğilimin ideolojik bir temele dayandığını ve savaş sonrası izlenen politikaların aile üzerinde etkili olduğunu vurgulamaktadır. May, savaş sonrası oluşan refah durumunun soğuk savaşın getirdiği politik gerginlik ve yeni bir ekonomik buhran tehlikesiyle karşı karşıya kaldığını, nükleer enerjinin-atom bombasının da meydana getirdiği korku ortamı dolayısıyla muhafazakar bir söylemle mutluluğun anahtarı olarak evliliğin öne sürüldüğünü, ailenin de bu kaygılardan uzak tutacak ve psikolojik yarar sağlayacak güvenli bir liman olarak sunulduğunu belirtmektedir. May ayrıca, oluşturulmak istenen bu kültürel ortamda bekar olan kadınların ve erkeklerin, boşanmış olanların, çocuksuz bireylerin damgalanmaya uğradıklarını, küçümsediklerini ve acınası olarak görüldüklerini ifade etmektedir

(May, 2017, s. 23-26). Bu noktada politik alanda yeniden etkinlik kazanan ataerkil kodlarla geleneksel aile imajının tazelenmeye çalışıldığı, savaş sonrası aile düzenini bozacağı endişesiyle kadınların emek piyasasındaki artan katılımının olumsuzlandığı, bekarların ve çocuksuz bireylerin de mevcut yapıya karşı birer tehdit olarak değerlendirildiği görülmektedir.

1950'lerde yükselen ataerkil söylemlere karşın; 1968'de başlayan yeni toplumsal hareketler, 1970'lerin sonunda ortaya çıkan petrol krizi, değişen üretim ilişkileri dolayısıyla tam istihdamın sağlanamaması ve uzun vadeli planların yapılmasının zorlaşarak gelecek belirsizliğinin oluşması, eğitim sürelerinin uzaması, bireysellik kültürünün yaygınlaşması vb. faktörler dolayısıyla bekar bireylerin sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Klinenberg (2012b) 2012'de dünya üzerinde yaklaşık 277 milyon insanın tek başına yaşadığını belirtmektedir. Chamie (2017) de bu sayının 2017'de yaklaşık 300 milyona ulaştığını ifade etmekte tek başına yaşayan nüfusun öne çıktığı ülkeler arasında Türkiye'yi de vurgulamaktadır. Asya'da, Avrupa'da ve Amerika'da nüfusun belirgin bir bölümünü temsil eden bekar bireylerin önemli bir bölümünü de tek başına yaşayanların oluşturduğu ve hızla yaygınlaştığı yapılan diğer çalışmalarda da (DePaulo, 2007; Klinenberg, 2012a; Jamieson ve Simpson, 2013; Koessl, 2017; D'Hombres vd. 2018; Svendsen, 2018) gösterilmektedir. Avrupa'da özellikle son 10 yılda (2010-2019) çocuğu olmayan yetişkin bekar bireylerin oluşturduğu hanelerin %18,7'lik bir artış gösterdiği istatistiklere yansımaktadır (EuroStat, 2021). Benzer bir durum Türkiye için de geçerli olmakta, tek kişinin oluşturduğu hanelerin -2014'te %13,9 iken- 2020'de %17,9'a yükseldiği (TÜİK, 2021a) belirtilmektedir.

Ulrich Beck hem Risk Toplumu'nda (2014, s. 185) hem de Elisabeth Beck-Gernsheim'le kaleme aldığı "Aşkın Normal Kaosu"nda (2012, s. 283-284) ister erkek ister kadın olsun- yalnız yaşayan bekar insanın modernizmin temel figürü olduğunu öne sürmektedir. Yazarlara göre emek piyasasının gerektirdikleri aileyi, evliliği ve ebeveynliği göz ardı ederek ailenin dağılmasına zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla tek kişilik yaşam biçimlerinin, tek başına çocuk yetiştiren anne ve babaların sayıları da artış göstererek uluslararası boyuta ulaşmıştır (Beck, 2014, s. 185; Beck ve Beck-Gernsheim, 2012, s. 283-284). Piyasa koşullarının ve bu koşulların devamlılığının gelecekte de tek başına çocuk yetiştirenleri ve tek kişilik yaşamları artıracığı söylenebilir. Bekarlık kavramının düşünömselliği de aslında bu noktada yatmaktadır. Çünkü piyasa koşulları bireyi bekar olmaya zorlarken, bir yanda da birey sıkıştığı sistem içinde kendine alan açmak için bekar olmayı tercih etmektedir. Bekar oluşunu sürdürerek toplumsal değerlerin karşısında konumlandırılma ve damgalanma riskine giren birey

istemese de kapitalizmin istediği çalışan profiline dahil olmakta, yapının yeniden üretimine katkı sağlamaktadır.

Bu çalışmada bekarlık; sanayileşme sonrası değişen üretim ilişkilerinin etkisi ve bireysellik kültürünün yükselişiyle birlikte ele alınarak, aile kurmanın risklerine karşı kendini koruyan, evliliğin artmasına yönelik ataerkil syemleri dikkate almayan ve bu şekilde davranmasıyla damgalanma riskini alan bireylerin yaşam tarzı olarak değerlendirilmektedir. Bekarlık, insan ilişkileri açısından bulunduğu konumu ve bu ilişkilerde damgalanmaya maruz kalma durumu dolayısıyla da farklı bir sosyal etkileşim modeli sunmakta ve sosyoloji için önemli bir fenomene dönüşmektedir. Bu fenomeni taşıyan bireylerin -genel bir ifadeyle- yapı karşısındaki "riskli" konumlanışlarının farklı biçimlerde okunabilirliği dolayısıyla da bekarlık, "yeni" bir inceleme alanı sunmaktadır. Bu çalışmada da bekar bireylerin etkileşim içinde oldukları insanlar (aile, akraba, yakın evre, iş arkadaşları ve işverenleri) tarafından nasıl değerlendirildiklerine ve bekar oluşları dolayısıyla onlara karşı geliştirilen olumsuz davranışların hangi temelde nasıl gerçekleştiğine odaklanılarak alana katkı yapılması amaçlanmaktadır.

1. Literatürde Bekarlık

Bekarlık ve bekar bireyler üzerine 1970'lere kadar olan literatürde fazla çalışma bulunmamaktadır. Yapılan az sayıdaki çalışmalarda bekar bireyler nevrotik olarak nitelendirilmekte (Bergler, 1945'ten akt. Darling, 1977), kişi sel ve sosyal problemlerinden dolayı evlilik konusunda da "başarısız" (Kuhn, 1955'ten akt. Stein, 1975) oldukları ifade edilmektedir. Öte yandan 1970'lerden sonra bekarlığın ve bekar bireylerin patolojik bir durum olduğunu öne süren kimi çalışmaların (Gove vd. 1983; Johnson ve Eklund, 1984; Keith, 1986) dışında bekarlığı olumlu bir tercih olarak ele alan ve alternatif bir yaşam tarzı olarak gören araştırmalar da (Stein, 1975; Darling, 1977; Forsyth ve Johnson, 1995) bulunmaktadır. Önceleri kişi sel ve kişi leri arasđ faktörlerle açıklanan bekarlık güncel araştırmalarda inşa edilen bir kimlik (Reynolds vd. 2007) olarak görülmekte, sosyal bağlam çerçevesinde de ekonomik (Gibson-Davis, 2009; King ve Allen, 2009) ve kültürel açıdan (Arnett, 2000; 2007) ele alınmaktadır.

DePaulo (2007, s. 7) 21. yüzyılın adı konmamış sorunu olarak ifade ettiği bekarlara karşı yapılan ayrımcılığı ve damgalamayı belirtmek için "bekarcılık" (singlism) terimini ne sürmektedir. DePaulo yaptığı araştırmada toplum gözünde bekar olmanın nedenleri arasında da çok seçici olmanın, bağlanma sorunu yaşamanın ya da eşcinsel olmanın görüldüğünü vurgulamaktadır (DePaulo, 2007, s. 7). Bu noktada toplumsal alanda bekarlık kişi sel nedenlerle açıklanmakta, "sorun" ve "başarısızlık" olarak algılanmaktadır.

Hertel, Schütz, DePaulo, Morris ve Stucke (2007) bekarlığın algılanmasında yaş faktörünün etkili olduğunu öne sürmektedirler. Çalışmalarında bekarlığın getirmiş olduğu bağımsızlığın ve esnekliğin gençken olumlu karşılandığını, yaş ilerlediğinde ise bir partnere sahip olmayışın bu özellikleri olumsuz kıldığını belirtmektedirler (Hertel vd. 2007, s. 155). Hertel tarafından yapılan çalışma bağlamında toplumsal alanda bekarlık, bir yaşam tarzı olarak değil, yaşamın “tamamlanması gereken, geçici bir evresi” olarak görülmektedir. Gençken hoş karşılanan bekarlık, uzamasıyla bireylerin üzerinde bir baskı unsuruna dönüşerek damgalayıcı bir nitelik olarak da kullanılmaktadır.

Son yıllarda Türkiye’de de bekarlık üzerine çalışmaların sınırlı sayıda olsa da yapıldığı belirtilmelidir. Aralarında, büyük oranda ataerkil kültürün kadınlar üzerindeki etkisine odaklanan ve örnekleminde de yalnızca kadınların yer aldığı çalışmalar (Çelik ve Yüce Tar, 2016; Lordoğlu, 2018; Kavas, 2018; Akçıl, 2019) olduğu gibi bekarlığı modern toplumda yalnız yaşamının yeni bir normu olarak ele alan (Erdoğan, 2020), sosyo-psikolojik (Süleymanlı vd. 2020) ve psikolojik olarak (Asolar, 2018) değerlendiren çalışmalar da bulunmaktadır.

Literatüre genel olarak bakıldığında, bekarlığın önceleri sosyal bir problem olarak nitelendirildiği 1970’lerden sonraki çalışmalarda ise bu durumun terk edilmeye başladığı görülmektedir. Güncel çalışmaların eğilimi de bu kavramın olumsuz görülmesinin, kalıp yargılarla değerlendirilmesinin ve damgalanmasının aslında sosyal bir problem olarak okunabileceği yönündedir. Bekarlığa ilişkin tutum araştırmacılar tarafında değişim gösterirken, toplumun bu kavrama ve bekar bireylere ilişkin görüşlerinde ise aynı değişimin yaşandığını söylemek güçtür. Klinenberg (2012a) küresel düzeyde yaşanan değişimlerle birlikte bekar olmanın yaşamın geleneksel görünümünden uzak bir norm biçimini aldığını belirtmektedir. Ancak “geleneksel görünümünden uzak” olma durumu bekarlığın ve diğer evlilik dışındaki birlikteliklerin -görünürlükleri ve sayıları artmasına karşın- toplum nezdinde kabullenilmesini zorlaştırmaktadır. Bu durumun toplum normlarından sapma olarak görülmeye devam ettiği olumsuzlandığı ve damgalandığı yapılan çalışmalarda da (Byrne, 2000; DePaulo, 2007; Byrne ve Carr, 2005; DePaulo ve Morris, 2005; Band-Winterstein ve Manchik-Rimon, 2014) belirtilmektedir. Bu noktada bekar bireylerin maruz kaldıkları damgalanma sürecinin hangi temellerde gerçekleştiğini anlamak için önce Goffman’ın damga kuramına kısaca değinmek, ardında da yapısal, kamusal ve benlik boyutuyla “damga”yı ele almak gerekmektedir.

2. Kuramsal Çerçeve: Yapısal, Kamusal ve Benlik Boyutu ile Damga

Damga kavramı genellikle açık bir tanımlamadan çok sözlük anlamıyla ifade edilmekte, “1-bir utanç işareti, 2-insanın adını kötüye çıkartan ya da yüz

kızartıcı bir durum” olarak tanımlanmaktadır (Link ve Phelan, 2001, s. 364). Goffman (2014a, s. 27) damga teriminin kökeninde kişinin ahlaki statüsünde olağan dışı ve kötü ne varsa ifşa etmeye yönelik bedensel işaretlerin bulunduğunu ifade etmekte, terimin sonraki kullanımlarının ise tıbbi bir gönderme olarak fiziki bozuklukların bedensel işaretlerini nitelediğini belirtmektedir. Ayrıca günümüzde terimin semantik köküne benzer bir kullanımının yanında, gözden düşmenin bedensel belirtisinden ziyade gözden düşmenin bizatihi kendisini için kullanıldığını da eklemektedir (Goffman, 2014a, s. 27).

Goffman (2014a, s. 31) damganın üç farklı biçimde ortaya çıktığını belirtmektedir. İlk olarak bedenin korkunçluklarını ifade eden fiziki deformasyonları, görülen ve değiştirilmesi zor olan bedensel özellikleri vurgulamaktadır. İkinci olarak bireyin zayıf iradesini, sapkın, katı inançlar ve ahlaksızlık olarak algılanan bireysel karakter bozukluklarını (ruh bozukluğu, hüküm giymek, bağımlılık, alkolizm, eşcinsellik, işsizlik, intihara girişim ve radikal siyasi davranışları) sıralamaktadır. Son olarak ırk, ulus ve din gibi etnolojik damgaların olduğunu, bunların soyla aktarıldığını ve eşit biçimde bir ailenin tüm mensuplarına bulaşabileceğini belirtmektedir (Goffman, 2014a, s. 31).

Goffman’ın ikinci tür damga olarak öne sürdüğü doğrudan fiziksel bir damgaya işaret etmeyen kişilik özellikleri temelinde yapılan damgalamanın farklılığı ortadadır. Bu doğrultuda, olumsuz kalıp yargılarla değerlendirilmesi ve damgalayıcı bir etken olarak kullanılması dolayısıyla bekarlık ve bekar olma durumu da Goffman’ın kişilik özelliklerine dayanan ikinci tür damgası içinde görülebilir. Aslında Goffman’ın kuramında her özelliğin bir gün damgalayıcı bir nitelik olarak kullanılabilmesi söylenebilir. İşsizliğin ya da boşanmış olmanın ataerkil bir toplumda damga konusu olmasının, birey üzerindeki etkisinin hissedilebilirliğinin bekarlar üzerinde de görülebileceği düşünülmelidir.

Bekarlığın, kişiliğin önüne geçerek bireyler hakkında damgalayıcı/olumsuz davranışlara neden olarak kullanılması “Damga”nın yanında Etiketleme Teorisi ile de ilişkilendirilebilir. Becker (2015, s. 21) toplumsal grupların, koydukları kurallar dolayısıyla bazı davranışları “doğru” olarak kabul ederken bazılarını ise “yanlış” olarak gördüklerini belirtmekte, kural ihlal edenin de “harici” olarak algılandığını vurgulamaktadır. Harici, dayatılan kuralları kabul etmeyebilir, kendilerini yargılayanların meşruiyetlerini sorgulayabilir ve onların ait olduğu grubun “harici” olduğunu düşünebilir. Bu defa da kural ihlal edenin (haricinin) gözünde kural dayatan “harici” olmaktadır (Becker, 2015, s. 21). Becker’in (2015, s. 22) belirttiği üzere kurallar “henüz yeni oluşmuş ya da geçmişin ve geleneğin yaptırımlarıyla kabuk bağlamış enformel uzlaşmaları temsil edebilirler; bu tür kurallar çeşitli enformel yaptırımlar tarafından dayatılırlar”. Bu

noktadan bakıldığında enformel yaptırımlar içinde görülebilecek olan damgalayıcı/olumsuz davranışlar yapısal-kamusal-benliksel damga boyutuyla ele alınabilir.

2.1. Yapısal Damga

Yapısal damga “damgalananların” fırsatlarını, kaynaklarını ve refahlarını kısıtlayan toplumsal düzeydeki koşulları, kültürel normları ve kurumsal politikaları ifade etmektedir (Hatzenbuehler ve Link, 2014, s. 2). Bu yönüyle de “bir kişinin diğerine kötü bir şey yaptığı modelinin dışında gerçekleşen” (Link ve Phelan, 2001, s. 372) yani bireysel düzeyde olmayan damga için kullanılmaktadır. Ancak kurulu olan kültürel yapının dışında konumlandırılan bireylere karşı geliştirilen olumsuz tutumlar da yapısal damganın bireysel düzeyde gerçekleşebileceğini göstermektedir.

Yapısal damga, toplumsal ideolojilerin ve kurumların damgalanmış bir statüyü sürdürme ve/veya daha da şiddetlendirme biçimlerini ifade etmektedir. Damga konusundaki güncel literatür, damgalamanın mevcut sosyal eşitsizlikleri yeniden ürettiğini, sosyal, ekonomik, politik gücün kullanımıyla ve hegemonya aracılığıyla sürdürüldüğünü öne sürmektedir. Damgalanmaya neden olan toplumsal yapılar kültürel ve tarihsel açıdan farklılık göstermektedir. Bu yüzden yapısal damganın ele alınması için, damganın ortaya çıktığı sosyal bağlamın ve yapısal damgaya katkıda bulunan yerel bilgi sistemlerinin incelenmesi gerekir (Foucault, 1977’den akt. Bos vd. 2013, s. 4). DePaulo ve Morris’e (2005) göre bekarların damgalanmasının kaynağını “Evlilik ve Aile İdeolojisi”ndeki çift kültüne bağlı olan kültür oluşturmaktadır. Bu kültür içinde herkesin çift olmayı-aile kurmayı arzuladığı, evlenip çocuk sahibi olmak istediği düşünülmekte, aile kurmanın ve çocuk yetiştirmenin de gerçek mutluluğu ifade ettiği öne sürülmektedir. Bekarlara göre evlilerin daha mutlu, daha uygun ve daha değerli bireyler olduğu, yaşamlarının da daha önemli, daha anlamlı ve daha “tamamlanmış” olduğu düşünülmektedir (DePaulo ve Morris, 2005, s. 57-58). DePaulo ve Morris’in belirttiği kültürel anlamının yanında yapısal temelde de bekarlık olumsuzlanmaktadır. Çünkü bekar bireyler, kurulu olan yapının sunmuş olduğu evlilik normunun dışında kalarak farklı bir profil çizmektedirler. Bu doğrultuda bekarlık normalin, çoğunluğun dışında bir yaşam biçimi olarak olumsuzlanmaktadır. Ayrıca Zeybekoğlu’na (2012, s. 53) göre tek ebeveynli aileler de ister hiç evlenmemiş isterse evlenmiş olsunlar toplumsal onaylanmazlıkla karşılaşmaktadırlar. Sonuçta bekarlık var olan aile yapısına “tehdit” (Byrne, 2007, s. 8) oluşturduğu, aile içinde soyadının devamını sağlamadığı ve toplum nezdinde de türün devamına katkı sağlamadığı -riske attığı- için yapısal olarak damgalanmaya konu olmaktadır.

2.2. Kamusal Damga

Kamusal damga, “damgalı” olarak görülen bireylere karşı sahip olunan ön yargıların, kalıplaşmış değer yargılarının, olumsuz ve ayrıştırmacı fikirlerin davranışa/eyleme dönüşmesiyle gerçekleşmektedir (Corrigan vd. 2005, s. 181). Uygulanan damga/sosyal damga olarak da adlandırılabilen kamusal damga - bilişsel ve duygusal tepkilerin yanında- bireylerin toplumsal alanda karşılaşmış oldukları olumsuz davranışları ve damgalanma deneyimini belirtmek için kullanılmaktadır (Bos vd., 2013, s. 2). Bekar bireylerin kamusal alanda karşılaştığı olumsuzluklar arasında da evlilere göre daha fazla iş yüküne maruz kalmaları (DePaulo, 2007, s. 7), daha az maaş almaları ve konut edinme konusunda dezavantajlı olmaları (DePaulo ve Morris, 2005, s. 64) bulunmaktadır. Bu doğrultuda bekar bireylerin geleneksel normların dışında kaldıkları için kurulu olan kültürel yapı karşısında algılanmaları yapısal damgayı işaret ederken, onlara karşı geliştirilen tutumların eyleme dönüşmesi sonucunda da olumsuz davranışlara maruz kalmaları kamusal damgayı göstermektedir.

Bu çalışmada bekar bireylerin karşılaştığı olumsuz davranışlar yalnızca kamusal damga içinde değerlendirilmemekte, arka planında yapısal anlamda olumsuz tutumların bulunduğu davranışlar da yapısal damga olarak ifade edilmektedir. Çünkü olumsuz davranışlar, bağlamına, kimden geldiğine, nerede ve nasıl gerçekleştiğine göre değişebilmektedir. Ataerkil bir yapıda kadınlara ve erkeklere yüklenen görevlerden birini oluşturan evliliği yerine getirmek istemeyen, biçilen annelik-babalık rollerini üstlenmek istemeyen dolayısıyla kurulu olan aile yapısını devam ettirmeyen bekar bireylerin mevcut kültürel yapının karşısında konumlandırılarak olumsuz davranışlara maruz kalmaları bu çalışmada yapısal damga bağlamında değerlendirilmekte ve kamusal alanda -iş hayatında ve sosyal yaşamda- karşılaştıkları olumsuz davranışlardan ayrı olarak incelenmektedir. Bekar bireylerin karşılaştığı yapısal damganın daha çok ebeveynlerden, akrabalarından ve yakın çevreden gelen olumsuz tutumlarla gerçekleşebileceği, kamusal damganınsa daha çok meslektaşlardan, üstlerden-işverenlerden gelen olumsuz davranışlarla iş yaşamında ve sosyal ilişkilerde ortaya çıkabileceği de söylenmelidir. Yapısal damga temelde kültürel bir olumsuzlanmayla ortaya çıkarken kamusal damgayı iş yaşamında mobbing ve iş yükü artışıyla geliştirilen olumsuz davranışlarla kendini göstermektedir.

2.3. Benliksel Damga

Yapısal temelde olumsuzlanan ve kamusal alanda da olumsuz davranışlara maruz kalan -bekar- bireylerin yaşadıkları damgalanma deneyimini kabullenmeye, benimsemeye başlamaları ve/veya bu deneyimin benlikleri üzerinde etkili olması, damganın farklı bir boyutunu göstermektedir. İçselleştirilen

damga olarak da adlandırılan benliksel damga, yapısal ve kamusal damgadan farklı olarak damgalanma deneyiminin “sonucunu” ifade etmekte, bireylerin yaşadığı öz güven düşüşünü ve öz değer kaybını belirtmektedir.

Benliksel damga hem damgalanmaya maruz kalma kaygısını hem de damgalanan duruma ilişkin olumsuz kanıların ve duyguların potansiyel içselleştirilmesini içermektedir (Bos vd., 2013, s. 2). Herek (2009), yaşanan damgalanma deneyiminin benlik üzerindeki etkisini belirtmek için üç aşamalı bir çerçeve öne sürmektedir. İlk aşamada bireyler olumsuz davranışlara maruz kalmakta ve “uygulanan-kamusal damga” ortaya çıkmaktadır. Ardından “damgalanmış” bireylerin yaşadıkları deneyimleri, damganın farkında oluşlarını ve damganın üzerlerinde bıraktığı etkiyi ifade eden “hissedilen damga” aşaması gelmektedir. Son olarak “damgalanmış” bireylerin öz değer düşüşü ve öz güven kaybı yaşamalarına eşlik eden psikolojik sıkıntıların benlikleri üzerinde olumsuz etkiler bırakmasıyla “içselleştirilen damga” gerçekleşmektedir (Herek, 2009, s. 67). Sosyo-ekonomik durum, eğitim düzeyi, yaş, cinsiyet vb. özelliklerle damgalamanın kimler tarafından nasıl ve hangi konuda yapıldığı gibi faktörlerin de bu aşamalar üzerinde artırıcı-azaltıcı etkilere sahip olduğu söylenmelidir.

Benliksel damga bireylerin yaşadıkları damgalanma deneyiminin farkında olmalarını ve üzerlerinde bıraktığı etkileri belirtmekte, Crocker ve Major’ın (1989, s. 624) da vurguladığı gibi her durumda içselleştirmenin gerçekleşeceğini ise ifade etmemektedir. Olası bir damgalanmada ilk iki aşamanın yaşanması beklenebilir, ancak benlik üzerinde doğrudan yıkıcı etkiyi içselleştirilen damganın oluşturacağı da açıktır.

Bireyler, damgalanmanın olumsuz etkilerini azaltmak için çeşitli başa çıkma stratejileri kullanmaktadırlar. Bu konuda “problem odaklı” ve “duygu odaklı” stratejiler öne çıkmaktadır. Problem odaklı başa çıkma yolu damgalanan bireyler ve çevreleri arasındaki ilişkiyi değiştirmeye çalışırken, duygu odaklı başa çıkma yolu ise olumsuz duyguları düzenlemeye çalışmaktadır. Problem odaklı başa çıkma stratejileri benliğe, duruma ya da diğerlerine yöneliktir. Seçilen kişilere açılma ve sosyal etkileşimler sırasında damgayı telafi edici stratejileri (dışa dönük olmak, damgalanmanın olası görüldüğü durumlardan -geri durmak- kaçınmak, damgayı paylaşan bireylerle bağlantı kurmak, sosyal destek ve aktivizm arayışında olmak vb.) içermektedir. Duygu odaklı başa çıkma stratejileri arasında da aşağı doğru sosyal karşılaştırma yapma ve başkalarının damgalayıcı davranışları için dışsal atıflarda bulunma (ön yargıyı en aza indirmek, dikkat dağıtmak, damgalanma deneyimlerini olumlu olarak yeniden değerlendirmek ve kendini -kimliksizleştirme- damgalanmış kimliğinden ayırmak vb.) yer almaktadır (Major ve O’Brien, 2005’ten akt. Bos vd., 2013, s. 3). Bu noktada ifade edilen

stratejiler Goffman'ın (2014b, s. 28) "belli bir durumda belli bir katılımcının diğer katılımcılardan herhangi birini etkilemeye yönelik tüm etkinlikleri" şeklinde tanımladığı "performanslar" içinde değerlendirilebilir. Çünkü bu stratejiler bireyler arası etkileşimler sırasında temelde benliği korumak ve savunmak için kullanılabilen performatif eylemleri içermektedir.

Problem ve duygu odaklı başa çıkma stratejilerinin etken ve edilgen yollar içerdiği söylenebilir. Damgalanmanın olası olduğu durumlardan geri durmak-kaçınmak gibi "edilgen" bir yol izlenmesi olumsuz deneyimi oluşmadan önlemeyi amaçlamaktadır. Etkileşim durumunda verilen kimi karşılıklarla ya da aşağı doğru karşılaştırmayla "etkin" bir yol izlenmesi ise riskli olmakla birlikte damgalanmaya neden olan unsurun olumlanmasını hedeflemektedir.

Bu bölümde yapısal, kamusal ve benliksel olarak üç şekilde ifade edilen damga türlerinin iç içe geçen bir yapıda olduğu atlanmamalıdır. Sosyal yaşamda ve çalışma hayatında "gerçekleşen" olumsuz davranışlar "kamusal damga"yı, bu damganın temelinde yapısal bir niteliğe ya da yoksunluğa dayalı ön yargıların, tutumların bulunması ise "yapısal damga"yla olan bağını, yaşanan damgalanma deneyiminin benlik üzerinde oluşturduğu etkiler ise "benliksel damga"yı ifade etmektedir. Araştırma verilerinin analizinde de katılımcıların karşılaştığı olduğu damgalanma deneyimleri bu çerçevede değerlendirilmektedir.

3. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada 35 yaş ve üstündeki bekar bireylere odaklanılmış ve onların toplum tarafından nasıl algılandıklarının gösterilmesi amaçlanmıştır. Türkçe literatürde özellikle eksikliği hissedilen, diğer bekar bireylere göre de daha az çalışılan hiç evlenmemiş bireyler öncelikli olarak örnekleme alınmıştır ve nitel bir araştırma yürütülmesinin, alana özgün bir katkı sunmak için uygun olacağı düşünülmüştür. Araştırmada, bekar oluşları dolayısıyla olumsuz/damgalayıcı davranışlara maruz kalan bireylerin bu deneyimi nasıl yaşadıklarının gösterilmesinde ve damgalanmanın hangi temellerde gerçekleştiğinin ifade edilmesinde fenomenolojik yaklaşım tercih edilmiş veri toplama aracı olarak da görüşme tekniği kullanılmıştır. Fenomenolojinin temel amacı bir fenomenle ilgili bireysel deneyimlerden yola çıkarak evrensel nitelikte bir açıklamaya ulaşmaktır (Creswell, 2016, s. 77). Van Manen'e göre de fenomenoloji nesnenin gerçek doğasını anlamak (1990, s. 177), yaşanmış deneyimlerin iç anlam yapılarını ortaya çıkarmak ve betimlemek için yapılan sistematik bir girişimdir (1990, s. 10). Bu çalışmada da kuramsal çerçevede farklı boyutları ifade edilerek damgalanmanın bağlamı dikkate alınırken, veri analizinde de fenomenolojiden yararlanılarak bekarlık deneyiminin damgalanmayla olan bağının anlaşılması ve

erken literatürde çoğunlukla yok sayılan ya da olumsuz görülen bekar bireylerin çalışma içinde "var olması" amaçlanmıştır.

Bekarlık konusunda damgalanmanın bireylerin yaşı ilerledikçe ortaya çıkabileceği ya da gerçekleşme sıklığının artabileceği göz önünde bulundurularak çalışmada "kriter temelli örneklem"² kullanılmıştır. Örneklem 11 yıldır tek başına yaşayan ve çalışan 33 yaşındaki bekar bir katılımcı (K15, 33, E) dışında 35 yaş ve üstü kadın ve erkek katılımcılardan oluşturulmuştur. Hiç evlenmemiş bireylerin büyük çoğunluğu oluşturmasının yanında damgalanma deneyiminin farklılaşabileceği düşünülerek geçmişte evlilik deneyimi bulunan ayrılık yaşamış bekar bireyler (K4, 35, K), (K14, 54, E) de örnekleme dahil edilmiştir. Farklı bir bekarlık deneyimi sunan ve damgalanma konusunda farklılık da getirebileceği düşünülen LAT tipi bir evliliği olan (K38, 49, E) ve boşanmış olup LAT tipi bir ilişkisi olan (K32, 48, K) katılımcılara yer verilmesiyle de örneklem seçiminde "maksimum çeşitliliğin" sağlanması hedeflenmiştir. Örneklem genelinde çeşitliliğin sağlanması için de farklı meslek gruplarından farklı gelir ve eğitim düzeyine sahip olan bireyler seçilmiştir. Öte yandan kentsel mekanda yaşayan ve çalışan katılımcıların örnekleme oluşturmuş olması dolayısıyla kırsal mekanda bekarlığın nasıl algılandığı çalışmaya dahil edilmemiştir. Katılımcıların çoğunluğu Antalya'dan olup -demografik özellikler konusunda benzerlik gösteren boşanma oranlarının en yüksek olduğu iller arasında yer alan (TÜİK, 2021b)- İstanbul'dan, Eskişehir'den, Yalova'dan ve Ankara'dan da bekar bireylerle görüşmeler yapılmıştır. Antalya ve İstanbul'daki görüşmeler yüz yüze yapılmış olup, diğer illerdeki görüşmeler ise internet üzerinden görüntülü konuşma ve e-posta yoluyla gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar³ hakkındaki bilgiler "Ek-1 Katılımcıların Listesi"nde verilmiştir.

4. Araştırma Verilerinin Analizi

Araştırma kapsamında bekar bireylerin toplumsal alanda nasıl algılandıklarının ve bekar oluşlarının damgalama unsuru olarak kullanılıp kullanılmadığının öğrenilmesi amacıyla yapılan görüşmelerde "olumsuzluk/olumsuz davranışlar" temelindeki sorular tercih edilmiştir. "Bekar olduğunuz için damgalandınız mı/damgalandığınızı düşünüyor musunuz?"

² Patton'a göre (2002, s. 238) kriter temelli örneklem, araştırmada belirlenen kriterleri karşılayan tüm durumları gözden geçirmek ve incelemek için kullanılmaktadır. Patton (2002, s. 238) iş yerinde ayrımcılık yaşadığını bildiren katılımcılarla derinlemesine görüşmelerin yapıldığı bir araştırmada da kullanılabileceğini belirttiği bu örneklemin, sosyal problemlerin iyileştirilmesine yönelik önemli bilgilere sahip olan durumlara ulaşılmasını ve bu durumların anlaşılmasını sağladığını vurgulamaktadır.

³ Doktora tezinin "Damgalanma Unsuru Olarak Bekarlık" başlığında ifadelerine yer verilen 21 katılımcı içinden bu makale için 17 katılımcı seçilmiştir. Toplamda 39 katılımcının bulunduğu tezin örnekleme ile herhangi bir karışıklık göstermemesi için tezde kullanılan numaralarıyla katılımcılar kodlanmış ve "Ek-1 Katılımcıların Listesi"nde sunulmuştur.

şeklindeki doğrudan soruların katılımcılar tarafından yanlış anlaşılabilceği ve doğrudan yanıt veremeyecekleri düşünöldüğü için bunun yerine: “Bekar olmanız dolayısıyla yakın çevrenizden herhangi bir olumsuzlukla/olumsuz davranışla karşılaştınız mı?” “Bekar olmanız dolayısıyla iş yaşamınızda herhangi bir olumsuzlukla/olumsuz davranışla karşılaştınız mı?” şeklindeki sorularla damgalama durumunun var olup olmadığı, varsa nasıl olduğu öğrenilmeye çalışılmıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda katılımcıların ebeveynlerinin ve yakın çevrelerinin yanında iş yaşamında da karşılaştıklarını belirttikleri olumsuz davranışlar temelinde şekillenen damgalanma deneyimleri, Yapısal-Kamusal-Benliksel boyutlarıyla ele alınarak incelenmiştir. Fenomenolojik veri analizine uygun olarak, katılımcıların konuyla ilgili önemli ifadeleri yazıldıktan sonra bu ifadelerde bulunan temalar ortaya çıkarılmıştır. Creswell’in de (2016: 82) belirttiği gibi ortaya çıkan temalarla ilgili betimleyici yorumlar yapılarak da deneyimin özüne ulaşılmaya çalışılmıştır. Katılımcılar sırasıyla numara, yaş ve cinsiyeti belirten -örneğin K13, 44, E- şekilde kodlanmıştır.

4.1. Yapısal Damga Temelinde Bekarlık

Bu başlıkta katılımcıların ebeveynleri, akrabaları ve yakın çevreleri tarafından karşılanmış oldukları olumsuz davranışlara odaklanılmaktadır. Özellikle ebeveynler ve akrabalar için bireylerin bekarlığı yapısal bir olumsuzluk olarak algılanmaktadır. Katılımcıların ifadelerinde “Bekarlık bir aile sorunu” ortak tema olarak öne çıkmakta, bu “sorun” ailelerin tutumuna göre “başarısızlık” ve “sağlık problemi” biçimini de almaktadır.

Önemli İfadeler

[Olumsuz davranışlar] “*Annem, ağabeyim ve iş arkadaşlarımdan geldi. Annem daha fazla baskıda bulunmuyor çünkü diğer kardeşlerimden torunu oldu, olmasaydı baskı daha fazla olurdu...*” (K13, 44, E)

“*Yadırgama oluyor, olumsuz gözüküyor. Yakınlardan baskı hissediyorum, her zaman. Bedelli askerlikten sonra 28 yaşında başladı baskı. Çocuk baskısı. Beklenti oluyor. Doğru kültürü baskıcı. Nesil devamı için çocuğun olmalı baskısı. İş yerinde baskı yok. Sosyal yaşamımda kadın olsam daha fazla baskı olurdu.*” (K35, 54, E).

Temalar: Bekarlık Bir Aile Sorunu

Katılımcılar aileleri ve yakınları tarafından bekar oldukları için “Evlilik ve Aile İdeolojisi”nin (DePaulo ve Morris, 2005) karşısında algılanmakta ve yapısal damgayla karşılaşmaktadırlar. Katılımcıların tek başlarına aldıkları bekar olma tercihlerinin aileleri tarafından “doğru” bir karar olarak algılanmaması -saygı duyulmaması- üzerlerinde bir baskı oluşturmaktadır. Becker’in (2015, s. 21)

yaklaşımından da bakıldığında, aileler-yakınlar için çocuklarının bekar olmasının “doğru bir davranış” olmadığı ve bir tür kural ihlali olduğu söylenebilir. Bekarlığın olumlu karşılanmamasının, kişisel olarak algılanmamasının temelinde de kültürel değerlerin etkisiyle çocuk sahibi olmayarak taşınan soyadının devam ettirilmesi görevinin yerine getirilmemesi bulunmaktadır. Bu açıdan bekarlık bir aile sorununa dönüşmektedir.

Önemli İfadeler

“Evlilik bir dayatma Türk toplumunda bir yaşa gelip evlenmemişsen bir sıkıntı var diyorlar. Sürü psikolojisi, “seçilmemişsen sıkıntılısın”. Manav gibi, köşedeki karpuz sıkıntılı. Bence kalıplama sıkıntılı. Yabancılar da aynı. Kültürleri az çok tanımam var. “Alkolü çok içer” diyorlar, evlenmiyorsa. Bizde de “cinsel rahatsızlık vardır”. Bekarlık bir başkaldırıdır, benim için. İnsanların ne dediğinin bir önemi yok... [Olumsuz davranışlar ve damgalama] Evet. Bayramlarda büyük ailenin konusu benim direkt. “Sağlık problemi mi var?”, “Doktora götürürelim”, “Ayşe teyzenin kızını gör”. Bu benim hayatım, seçimim, kararım. Başkası veremez. Sağlıklı ilişki kuracak durumda değilim... Dışarıya: “Doğru insan karşıma çıkmadı. Kader. Allah bilir. Zamanı var” diyorum. İçeride: Paylaşımçı olsam da hayatı paylaşmada ne kadar yaparım deneme yanılmaya ihtiyacım var. Gel-git kararsızlık. Hazır değilim, hayatı paylaşmaya. Toplumdaki maskecilüğün basitliğini yaşamak istemiyorum. Başka bir insanı da mahvetmeye gerek yok. O yüzden de yalnızım. Kendimi de mahvetmem.” (K10, 37, E)

Temalar: Bekarlık Bir Aile Sorunu ve Bireysel Bir Başarısızlık

Evlenmemenin kalıp yargılarla -alkol kullanımı ve cinsel rahatsızlık gibi- olumsuz biçimde değerlendirdiğine dikkat çeken katılımcı, bekar olmanın toplum nezdinde bir sorun olarak görüldüğünü ifade etmektedir. Evlenmemenin, “seçilmemenin” bir “sıkıntı” olarak görülmesi bireyin başarısızlığı biçiminde algılanmaktadır. Başarısızlık bireysel algılanmakla birlikte, bireyin ailesi içinse bekarlık bir “aile sorunu” biçiminde değerlendirilmektedir.

Bekarlık Bir Sağlık Problemi

Katılımcı şu an kuracağı ilişkinin “sağlıklı” olmayacağını dile getirerek ilişki kurmanın kendisi ve karşı taraf için olan ciddiyetini vurgulamaktadır. Katılımcının bekar oluşu, şu an için bir birliktelik kurmak istememesi, bu arayışta olmaması aile büyükleri tarafından sağlık sorunu olarak algılanmaktadır. Çünkü bekarlık, katılımcının ailesinde ve sosyal çevresinde kabul edilmekte zorlanılan, istenmeyen, başarısız bulunan, “sağlıksız” bir medeni durumdur. Bu durum katılımcının “Evlilik ve Aile İdeolojisi”nin (DePaulo ve Morris, 2005) karşısında

konumlandırılmasına ve yapısal damgalamaya maruz kalmasına neden olmaktadır.

Katılımcı bekar olduğu için gelen eleştirilere “kader” temelli karşılıklar vermektedir. Duygu odaklı başa çıkma stratejileri çerçevesinde verilen yanıtlar, bekarlığın dışsal nedenlerle sürdürüldüğü izlenimini uyandırarak olumsuz davranışların geliştirilmesini önlemeyi, olası etkilerinin azaltılmasını amaçlamaktadır. “İçerideyse” bir başkasıyla yaşamını paylaşmaya hazır olmadığını belirten katılımcı, yaşayacağı birliktelikte “mutluluk rolü” yapmak zorunda kalacağını bunun da hem kendini hem de karşı tarafı “mahvedeceğini” vurgulamaktadır.

Önemli İfadeler

[İlişkim] “*Var ciddi, isterim diyeceğim ama neden kaynaklandığını bilmiyorum. Evlenilmesi gerektiği için mi, aileler beklediği için mi istiyorum? Beklentiyi biliyorum. Kişisel olarak kendimi daha güvende hissedecekmişim gibi kadın olarak. Suni bir algı gibi geliyor. Evlenme teklif etse, mutlu olurum. 48 yaş, ne gerek var. Gereksiz. Evlenmemem benim için de bir özgürlük, ama değil. Düşünüyorum, birlikteliğim olsa... Hem istiyorum hem çekiniyorum. Eve kapanma lüksüm olmayacak. En fazla odana kapanırsın. Bir köşede dursa kendi evim nasıl olur? Bireyselliğimi yitireceğimden korkuyorum. Aile yaşamını da özlüyorum... [Olumsuz davranışlar] Sevdiğim insanlardan, annem-babamdan geldi. İstedığimi yapmak zor. Hesap veriyorum. Ne olursa olsun bir kadın olarak güvensizlik hayata karşı. Toplumdan kaynaklı hayatıma herkes karşıyor, fikrini söylüyor. İlişkiye [LAT] çok şey bakılmıyor. Kendime müdahale edildiğini düşünüyorum. Saygısızlık ve müdahale: “E ne olacak bu ilişki? Senden faydalanıyor mu?” Belki ben faydalanıyorum. Klişe şeyler can sıkıcı... Annem evlenmediğim için her gün kahroluyor: “Bir evlensen gözüm arkada kalmayacak” Belki evlenmeyeceğim. Beklentide olmasınlar. Teklif de olmayabilir. İstemeyebilirim. Düzgün davranmıyorum. Tepkisel davranıyorum. Asi çocuk oluyorum. Karışmayın aa diyorum.” (K32, 48, K)*

Temalar: Bekarlık Bir Aile Sorunu, Onaylanmayan İlişki Biçimi Daha Büyük Bir Sorun

Katılımcının ilişkisi olmasına karşın bu durum bir “birliktelik” olarak nitelendirilmemektedir. Birliktelik o’nun için “evli olmak” ve aynı evin paylaşılması anlamına gelmektedir. Bireyselliğini ve özel alanı olan evini kaybetme riski katılımcıyı evlilikten uzaklaştırmakta ve farklı bir ilişki türü olan LAT’a yöneltmektedir. Aynı evin paylaşılmadığı ancak sürekliliği olan bir ilişkiye sahip katılımcı ebeveynleri tarafından onaylanmamakta ve ilişkisi de evlilik yoluna

sokularak “normalleştirilmeye” çalışılmaktadır. Bu noktada diğer katılımcılardan farklı olarak ilişkisizliğin değil, evlilik yoluna girmeyen bir ilişki sahibi olmanın olumsuzlanmaya neden olduğu belirtilmelidir. Katılımcı evli olmadan sürdürdüğü ilişki dolayısıyla “Evlilik ve Aile İdeolojisi”nin (DePaulo ve Morris, 2005) karşında konumlandırılmakta ve ataerkil değerler çerçevesinde “faydalanılan” olarak damgalanmaktadır. 48 yaşındaki katılımcının kendini ebeveynlerine karşı hesap verme zorunda hissetmesi ise toplum nezdinde kadının, “erkek gibi bir özgürlüğünün” bulunmayışından kaynaklanmaktadır.

4.2. Kamusal Alanda ve Sosyal Yaşamda Olumsuzlanan Bekarlık

Bekar bireylerin özellikle iş hayatlarında ve sosyal yaşamlarında karşılaşmış oldukları olumsuz davranışlara bu başlıkta yer verilmektedir. Katılımcıların ifadeleri dikkate alındığında çalışma yaşamlarında “iş yükünü artıran ve mobbinge yol açan bekarlık” ve “işveren açısından artı oluşturan bekarlık” temaları, sosyal yaşamlarında ise “güvensizlik oluşturan bekarlık” ve “acınan bekarlık” temaları öne çıkmaktadır.

Önemli İfadeler

“Müdür, “birini bul, böyle hayat geçer mi?” diye soruyor. Bir nevi mobbing. Bana özeniyorlar aslında. Bekar olduğumu duyunca şaşkın ifadesiyle karşılıyorlar. Anormal karşılama, “Neden evlenmiyorsun?” cinsinden tacizsel sorular özel hayata dair, tuhaf-gereksiz sorular. Görevlendirmelerde “Sen bekarsın daha iyi yaparsın” diyerek ayrımcılığa uğradığım oldu. [Olumsuz davranışlar] Hiç etkilemiyor, gülüp geçiyorum. Hatta “siz evlendiniz de ne oldu?” diyerek onları şaşırtıyorum. Üstüne dünyada gezdiğim ülkeleri onlara sayınca onlardan “keşke ben de bekar olsaydım” tepkisini duyuyorum.” (K13, 44, E)

Temalar: İş Yükünü Artıran ve Mobbinge Yol Açan Bekarlık

Katılımcı çalıştığı okulun müdüründen olumsuz davranışlarla karşılaştığını belirtmekte ve bu davranışları “bir nevi mobbing” olarak değerlendirmektedir. Katılımcı evli olmayışı üzerine olan soruları özel hayatına müdahale olarak görmektedir. Katılımcının 44 yaşında hiç evlenmemiş erkek bir birey olarak kurulu olan ataerkil anlayışın getirmiş olduğu kalıba uymayı, onun “şaşırtıcı” ve “anormal” biçimde algılanmasına neden olmaktadır. Her ne kadar kamusal alanda gerçekleşmiş olsa da olumsuz davranışın kaynağının yeniden “yapısal” nitelikte olduğu -katılımcının bekar olma tercihiyle “Evlilik ve Aile İdeolojisi”nin (DePaulo ve Morris, 2005) karşısında görüldüğü- belirtilmelidir. Bu durum, yapısal ve kamusal damganın iç içe geçebildiğini de göstermektedir. Öte yandan katılımcının özel hayatının sınırlı olduğuna ilişkin “Sen bekarsın daha iyi

yaparsın.” biçiminde ifade edilen ön yargı dolayısıyla iş yükünün artırılması ise kamusal damgayı göstermektedir.

Katılımcı meslektaşları tarafından gelen eleştirilere, olumsuzlanmalara karşı etkilenmediğini, aksine onların evliliklerini sorgulayarak karşılık verdiğini ifade etmektedir. Becker'in (2015, s. 21) yaklaşımıyla değerlendirildiğinde katılımcının, evli meslektaşlarının gözünde “harici” konumunda olduğu, katılımcı için de onu eleştirenlerin/evlilerin “harici” olarak algılandığı söylenebilir. Katılımcı “Siz evlendiniz de ne oldu?” tepkisini vererek ve gezdiği ülkeleri sıralayarak yaptığı “aşağı doğru sosyal karşılaştırma”yla “duygu odaklı başa çıkma stratejisini” kullanmaktadır. Evlilerce bekarlığı sorgulanan katılımcı, onların yapamadıklarına odaklanarak verdiği yanıtlarla bekarlığını olumsuzlamaya, damgalanma sürecinin yaratacağı olumsuz etkileri azaltmaya ve böylece benliğini de korumaya çalışmaktadır. Hertel ve çalışma arkadaşlarının, bekar bireylerle birlikte anılan “bağımsızlığın ve esnekliğin” ilerleyen yaşla olumsuz görüldüğünü belirtmelerine (Hertel vd. 2007, s. 155) karşın katılımcının verdiği karşılıklarla bu özellikler ve dolayısıyla bekarlık da evlilerin gözünde “imrenilen” bir konuma gelmektedir.

Önemli İfadeler

“Bulduğunuz toplulukta sizi ilk defa görüyorlarsa sizi tanımıyor ve hayatınızla ilgili bir bilgileri yoksa önce inanmıyorlar. Sonra başlıyor sorular: “Gerçekten hiç evlenmediniz mi?”, “Nasıl olur niye evlenmediniz?” veya evliliği ve çocuk yapmayı hayatın tek gayesi görenlerin size acıyarak bakmaları... Ya da evlenmiş ama aradığını bulamamış olanlar: “Aman en iyisini siz yapmışsınız evlenip de ne olacak” demeleri” (K12, 56, K)

Temalar: Şaşkınlık Uyandıran, Acınan ve İmrenilen Bekarlık

Katılımcının bekarlığının öğrenilmesi çevresinde “Gerçekten hiç mi evlenmediniz?” ifadesiyle karşılanmakta ve evliliğin denenmemiş, “merak edilmemiş” olması “şaşkınlık” uyandırmaktadır. Bu noktada cinsiyetten öte yaşa bağlı bir şaşkınlık durumundan söz edilebilir. Katılımcı 56 yaşında hiç evlenmemiş bir kadın olarak -annelik rolünü de yerine getirmediği için- kurulu olan ataerkil anlayışın dışında kalmakta “ideal kadın” görünümünden uzak bir profil çizmektedir. K13, 44, E de olduğu gibi “niye evlenmediniz?” biçimindeki sorgulayıcı sorularla devam eden şaşkınlık yerini acımaya bırakmaktadır. May'in de (2017: 26) ifade ettiği gibi bekarlık acınası bir nitelik olarak bireylerin damgalanmasında kullanılmaktadır. Öte yandan K13, 44, E gibi K12, 56, K'nin de çevresinde bekarlık “aradığını bulamamış evliler” tarafından “imrenilen” konuma gelmekte, çekici bir nitelik kazanmaktadır.

Önemli İfadeler

[Olumsuz davranışlar] “Bartın’da oldu. Matematik öğretmeni bir arkadaş arabasıyla ulaşımı sağlıyordu. Arabada kadın-erkek gidiyorduk. Bekarım diye beni istemedi. Ben de konuşmamayı tercih ettim... Okulda eski idareci bir kadın öğretmenle sorun yaşadım. Başka bir kadın öğretmenle mahkemelik olmuş, “benim yanımda ol” dedi. Ben reddedince “cinsel çıkarın mı var? Faydalaniyor musun?” diye rahatsız etti. Sonrasında mobbing yaptı. İlçede toplantılara git, sağ-sola bak. Bekar olduğum için iş yükledi.” (K15, 33, E)

Temalar: Ayartıcı Bir Tehdit Olarak Bekarlık-Güvensizlik Oluşturan Bekarlık

Katılımcının ifadeleri, bekar bireylerin güvenilmez olduğunu, ayartıcı bir tehdit olarak algılandığını göstermektedir. Bu ön yargıların ve tutumların olumsuz davranışlara -kamusal damgaya- dönüşmesi sonucunda da katılımcı “konuşmamayı tercih etmektedir”. Katılımcının ilişkiyi kesmesi -geri çekilmesi- ‘problem odaklı strateji’yi ifade etmekte, olumsuz davranışla başa çıkmak için edilgen bir yolun seçildiğini göstermektedir. Olumsuz davranışın ortaya çıktığı ortam dikkate alındığında etkin bir başa çıkma stratejisinin geliştirilmesinin de güç olduğu söylenebilir.

İş Yükünü Artıran Ve Mobbinge Yol Açan Bekarlık

Katılımcının karşılaştığı bir diğer olumsuz davranış da maruz kaldığı mobbing oluşturmaktadır. Mobbing sonucu iş yükünün arttığını belirtmesinin yanında, katılımcının mahkeme sürecinde idareci öğretmenin tarafında yer almamasıyla durumun cinsel çıkar temelinde okunması ise katılımcının kamusal alanda suçlayıcı olumsuz davranışlarla karşılaştığını göstermektedir. Bekarlık; çapkınlık, zevk düşkünlüğü ve karşı taraftan “faydalanan” bir profil olarak damgalanmaktadır.

Önemli İfadeler

“Akrabalarım “vah vah” diyor. H...’nın kızı evlenemedi diye. Aslında onların benim yüzümden üzüldüklerini düşünmüyorum. Sana acıyanlar, ev kadını olanlar. Ataerkil yapıda olanlar, çocuklarını o motto ile yetiştiriyorlar. Toplum kalıpları dışındaysan anormal oluyorsun. İşverenimin işine geliyor, çocuk için izin almıyorum, işime geliyorum.” (K16, 43, K)

“Annemden, teyzemden çokça alıyorum [olumsuz davranış] Bizde de bu baskı var. İran’da evlenmediğin sürece aile yanında yaşanır, kız da erkek de. Benim için evli olmamak yararlı. Turizmde bekarlık artı puan sağlıyor. Her yerde karışan yok, “iyisin” derler... Sorumluluk almadığımız düşünülüyor. Kaçıyoruz

sanıyorlar. Çapkın, zevk düşkünü olarak görülüyoruz. Aslında herkesin nedeni farklı: maddidir, içten istemiyordur. Takıntı olmamalı. Bekarsın belki yarın evlenirsin.” (K20, 38, E)

Temalar: İşveren Açısından Artı Oluşturan Bekarlık-Acınan Bekarlık

Katılımcılar, diğer katılımcılarda da olduğu gibi, yakın çevreleri tarafından bekarlıklarının olumsuzlandığını belirtmektedirler. Bekarlık, katılımcıların yakın çevresi tarafından -May'in de (2017, s. 26) ifade ettiği gibi- “acınası” bir durum olarak algılanmakta ve “anormal, sorumluluk almaktan kaçan, çapkın, zevk düşkünü” biçiminde nitelenmekteyken çalışma yaşamındaysa (turizmde) “iyi” karşılanmaktadır. Akrabaları tarafından “yapısal damga” konusu edilen katılımcıların bekarlığı, kariyer konusunda ve işveren tarafında ise avantaj sağlamaktadır. Kapitalist üretim ilişkileri -esnek ve uzun çalışma saatleri, güvencesizlik ve tam istihdamın sağlanamamasıyla oluşan belirsizlik- bireyleri bekar olmaya/kalmaya zorlarken, bunu da olumlayarak normalleştirirken, ataerkil sosyal yaşam ise bu bireyleri dışlamaktadır. Benzer bir deyişle iş yaşamı ve yeni çalışma kültürü bekarlığı yeniden üretirken, ataerkil toplumsallaşmaya dayalı yetiştirme tarzı da bekarlığın olumsuzlanan bir nitelik olarak görülmeye devam etmesine katkıda bulunur. Kamuda çalışan öğretmenler için bekar olmak hem yapısal hem de kamusal olarak damgalanmaya neden olmaktadır, özel sektörde -özellikle turizmde- bir avantaja dönüşmektedir. Benzer bir deyişle kamuda bekar olmak damgalanmaya neden olurken özel sektördeyse aranan bir özellik olarak katılımcılar için olanak oluşturmaktadır.

Toplumsal yaşamın ikilemli (esnek üretim ilişkileri-ataerkil sosyal yapı), çıkmaz oluşturan yapısı bireyleri risk almaya itmektedir. Bekar oluşlarını sürdürerek işlerinde başarılı olma şanslarını artırırken, sosyal yaşamdaysa dışlanma, damgalanma ve olumsuz davranışlara maruz kalma risklerini almaktadırlar. Öte yandan başarıyı artıran bekarlığın -olası bir işten çıkarma durumu ve/veya damgalanma riski dolayısıyla- iş yaşamında bireylerin lehine bir durum oluşturduğunu her zaman için söylemek güçtür.

Önemli İfadeler

“İş yükünü bekar çalışanlara daha fazla yüklüyorlar “çocuğum var, erken çıkmam lazım” diyor evliler, iş hayatında. İşe devamsızlık için aile bahane olabiliyor. Biz daha çok çalışıyoruz. Evli olanlara ciddi anlamda ayrıcalık tanınıyor. Benim gördüğüm bu, çünkü sistemin kendisi bu. Bekar olanlara iş anlamında olumsuzluk varken, işveren açısından artıları var. Esnek çalışma koşullarında çalışma saati standart değil, değişken. Bekar olduğum için istediğim zaman çalışabilirim. Aile hayatında bu bellidir, esneklik yok.” (K33, 35, K)

“İş arkadaşlarımdan [olumsuz davranış] yok. Ama ücret artışlarında “sen bekarsın” diyorlar. O kötü oluyor.” (K34, 57, K)

Temalar: İş Yükünü Artıran ve İşveren Açısından Artı Oluşturan Bekarlık

Katılımcı (K33, 35, K) bekar olduğu için iş yükünün arttığını belirtirken bunun nedeni olarak da evli çalışanların “bahanelerini”, onlara tanınan ayrıcalıkları ve “sistemin kendisini” öne çıkarmaktadır. Bekarlık işverenin işine gelmesine karşın, işten erken çıkma ve ücret artışı (K34, 57, K) gibi konularda ayrıcalık tanınan evli çalışanlardır ki, bu durum kapitalist üretim ilişkileri içinde anlaşılabilir bir şekilde “doğallaşmaktadır”. Eş ve çocuk dolayısıyla “bahane” üretemeyecek olan, esnek çalışma koşullarında istenen her saatte çalışabilecek olan bekar çalışanların “işveren açısından artı” olduğu aşıkardır.

Önemli İfadeler

“Türkiye’de büyük şirketler denetlenmiyor, yüzde 85 belki 90’ı. Normalde haftalık 45 saat ama değil çalınıyor. Günde 11 saat çalışıyoruz “...Ecza Deposu’nda”. Kendimize vakit ayırmıyoruz. Mesai yazmıyor, fazladan 3 saat yatırılmıyor. Kimse hakkını alamıyor, evli-bekar fark etmez. Mesaiye bırakılıyorum. 11 saat üstünde mesai gösteriliyor. Evli olanlar “benim yerime kalırsın, bekarsın” diyor. Halbuki benim de ailem var. Annem ve kardeşlerime vakit ayırmayayım mı? Benim de boş zamanım olmasın mı? Patrona “neden 8 saat çalışmıyoruz?” demiyor, bana “mesaiye kal, eş ve çocuğumdan çok seni görüyorum” diyor...” (K27, 37, E)

Temalar: Denetimsiz Kapitalizm ve Bekarlık

Katılımcı asgari ücretle özel sektörde çalışan bekar bir birey olarak iş arkadaşları tarafından mesaiye bırakılmaktadır. Doğrudan bir baskıdan söz etmek güç olsa da bekarların özel yaşamlarının kısıtlı olduğu algısı yeniden ön plana çıkmaktadır. Eş ve çocuk sahibi olmak “gerçek bir aile” olarak düşünülmekte, ebeveyn ve kardeşlere sahip olmanın üstünde tutulmaktadır. Bu noktada bekarların iş yükünün artmasının yanında denetimsiz kapitalizmin bireyler üzerindeki etkisi de görülmektedir. Çalışanlar mesai gösterilmeyen saatlerde güvencesiz çalıştırılmakta ve emekleri çalınmaktadır. Çalışma saatlerinin normalden fazla olması dolayısıyla kendilerine vakit ayıramayan bireyler (evliler), diğer çalışanlardan (bekarlardan) mesaiye kalmalarını istemektedirler. 11 saatin üzerindeki çalışmanın mesai olarak gösterildiği bu koşullarda katılımcının, gönülsüz de olsa, fazladan çalışmayı kabul ettiği görülmektedir. Çalışanların çalınan emeklerine yönelik olarak sorgulamaya

girmeden fazla mesaiyi diğer arkadaşlarına bırakmayı bir çare olarak görmeleriye farklı bir tartışma konusunu oluşturmaktadır.

Önemli İfadeler

“Arkadaşımın eşi bana güvenmiyor, birlikte takılmamızı istemiyor. Halbuki onun gözü dışarda, ben bakmazken o bakıyor.” (K27, 37, E)

“Evli arkadaşlarımla hanımlarından [olumsuz davranışlar] gördüm. Bekarlara güvenmiyorlar. Birlikte vakit geçirirken bir süre sonra telefon, 10 dk. sonra telefon. Kıskançlık. Kültürle ilişkili, sahiplenme, sevgiliyi yitirme korkusu. Arkadaşımın hoşuna gidiyor, değer veriyor diyor... Kültürel baskıyı hissediyoruz, kültürden kaynaklı bir şey bu. Örneğin asansörde, bekar olduğum biliniyorsa, kadın merhaba demiyor. Çekingenlik var. Senin bekar olman tehdit olarak algılanıyor; tutuculuk. Halbuki evli de tehdit oluşturur. Bekar-dul kadın daha zor. Cinsellik-bekarlık ilişkisi var, bakış açısı bu. Kadın misafir ağırlamak, cinsellik olarak algılanır. Bekar kadın da erkek misafir edemez...” (K35, 54, E)

“Emlakçıyla uygun bir eve gittik. Mülk sahibine taksiciyim dedim olmaz dedi. Ben kiralamayacağım, alacağım diyorum, “Bekara satmam burada aileler oturuyor” dedi ve o evi alamadım. Meydankavağı'ndaydı. Aileler 6-8 akrabalmış. Aklından ne geçtiyse. Meslek ve bekar olmam daha pahalıya ev almama sebep oldu. Halbuki annem-babamla da iyi anlaşırdı bence o ailelerle.” (K17, 46, E).

Temalar: Güvensizlik Oluşturan Bekarlık

Katılımcıların ifadeleri, bekar erkeklerin kamusal alanda potansiyel birer tehdit olarak görüldüklerini, çevreleri tarafından olumsuz algılandıklarını ve güvenilmez olarak değerlendirildiklerini göstermektedir. Bu güvensizlik durumu da denetlenmeye neden olmakta, sosyalleşmeyi zorlaştırmakta, konut edinme konusunda da dezavantaj oluşturmaktadır.

Önemli İfadeler

“Gece müdürlüğü pazar günleri bana kalıyor. Bekarken ve evliyken, arkadaşlarım değişmedi. Cinsel kaçamak da olmadı. Ama dışarıdan bunu rahatlıkla yapabileceğime dair bir algı oluyor. Arkadaşlarım arasındaysa iyi örnek olduğum için kötü örnek oldum. Bir arkadaşım da evlendi ama bence mutluluk rolü yapıyor. Toplum baskı yaratıyor, mahalle baskısı. Belli yaştan sonra evli olmamak “eksik olarak” görülüyorsun. Ben yaşamadım ama var. Bekarlara karşı bir baskı var. Geç evlenen bir arkadaşı aramıza aldık tabi laf dönüp dolaşıyor çocuk ne zaman diye. Anladın mı? Evlenince de çocuk için sorgulanıyorsun... Cinsel problemin mi var sorusu kadınlar için belli yaşta özellikle, evlenmeli diye.”

Erkek 33-35 arası başlarken kadın 30'da biter. Başta ben de evlenmeyi düşünmüyordum, sorumluluktan korkuyordum. Toplumun baskısı: bekar sorumluluk almaz. Bir bakıma güvenilmez, askerlik yapmadıysan da kız verilmez..." (K38, 49, E)

Temalar: Güvensizlik Oluşturan Bekarlık ve Toplumsal Kontrol

LAT tipi bir evliliği olan katılımcı pratikte bekar bir yaşam tarzını sürdürmektedir. Bu yaşam tarzı dolayısıyla pazar günleri gece müdürlüğü yapmak zorunda olan katılımcının, "cinsel kaçamak" yapabileceğine ilişkin bir algıyı dile getirmesi bekar bireylere karşı toplumdaki güven problemini göstermektedir. Ayrıca katılımcı bekar bireylerin "eksik" olarak görüldüğünü, toplumda onlara karşı bir "mahalle baskısı"nın bulunduğunu ve mutluluk rolü yaptığını düşündüğü arkadaşının evliliğinde de bu baskının etkili olduğunu ifade etmektedir. Geleneksel normların dışında oldukları gerekçesiyle oluşan güvensizlik durumunun "mahalle baskısı"yla devam etmesi de bekar bireyler üzerinde kurulmak istenen toplumsal kontrolü göstermektedir.

Önemli İfadeler

"Tacize uğradım, yılışık davranışlar, güler yüzlü oluşumdan. Yanlış anlaşılıyor. "... firma" yetkilisi fazla yakınlık gösterdi... İçecek getirenler vardı restorana, işleri bitince "bir çay için" deyince telefon [numaramı] almaya çalışmalar, davetler. Alyansım olsa farklı olurdu... Kimse evlilik sormuyor ama yok mu birisi şeklinde sıkıştırıyorlar. Artık daha mesafeli davranıyorum, dışarıda, çalışanlara güler yüz yok. Çünkü sömürüyorlar. Arkadaşıymışım zannediyor... Topluma göre "yazık, kimse evlenmemiş" diyor. "İş, iş nereye kadar?" dediklerinde bazen ben "evimin kadını olacağım" dediğimde normal karşılıyorlar. Halbuki bu bana ters. Bekar olmayı doğal buluyorum. Evet, ben de isterdim düzgün birini. Ama bekarlığın bir sakıncası yok. Çok doğal bir şey evlenmemek, çocuk sahibi olmamak. Bir zorunluluk olarak görmüyorum." (K18, 39, K)

Temalar: İş Yaşamında Bekar Bir Kadın Olmak

Bekarlık, çalışma yaşamında her zaman avantajlı bir konum sağlamamaktadır. Katılımcı bekar olduğu ve iş yaptığı insanlara karşı "güler yüzlü" olduğu için olumsuz davranışlara ve tacize maruz kaldığını dile getirmektedir. Katılımcı "alyans sahibi" olmanın bu tarz davranışları önleyebileceğini düşünse de yaşanan olumsuz deneyimin fiziksel bir taciz olmayışı bu tarz davranışların takibinin kolay olmadığını işaret etmektedir. Dolayısıyla ataerkil sosyal yapı içinde bekarlığın yanında kadın olmanın da iş yaşamında dezavantaj oluşturduğu görülmektedir. Çevresi tarafından bekarlığının eleştiri konusu edildiğini belirten katılımcı dikkat dağıtıcı ve

“savuşturucu” olarak “evimin kadını olacağım” yanıtını kullanmasıyla olumsuz havanın dağıldığını belirtmektedir. Bu noktada bir kez daha, çalışan bir bekar kadın olmak “çevre” tarafından olumsuzlanmaktadır.

4.3. Benliksel Damga Bağlamında Bekarlık

Bu başlıkta, yaşanan damgalanma deneyimlerinin bireylerin benlikleri üzerinde bıraktığı etkiye odaklanılmaktadır. Yaşanan damgalanma deneyiminin her bireyin benliği üzerinde etkili olacağı ya da damganın içselleştirilmesiyle sonuçlanacağı söylenemeyeceği gibi, konunun kişisel olan yapısından dolayı paylaşılacak istenmemiş olabileceği de atlanmamalıdır. Katılımcıların ifadelerinden yola çıkarak elde edilen temalar arasında “suçla itham edilen bekarlık”, “damgalanma kaygısıyla toplumdan çekilme”, “damgalanma kaygısıyla gelişen asosyallik”, “damganın içselleştirilmesi” ve “doğallaşan evlilik baskısı” bulunmaktadır.

Önemli İfadeler

“2000’de geldim [Antalya’ya], 18 senedir aynı evdeyim. 7-8 sene önce apartmana yeni taşınan bir aile oldu. Beş altı ay sonra bir hırsızlık oldu. Yeni taşınanlar beni suçladı. Ya hırsızlık yapacak adam on sene bekler mi dedim. Yalnız yaşamamın suç ile ilişkisi nedir? Yalnızsan ve maddi durumun çok iyi değilse, suçta önce seni itham ediyorlar. Komşular, tanıyanlar kolladı, beni. Hırsızlık olayından sonra apartmanın kapı kilidi değiştirdiler. Benim ev apartman kapısından bağımsız giriyorsun, dükkan için ayrılmış aslında. Gelen faturaları almak için apartmana girmeliyim. Beni hırsızlıkla itham eden “eski faturanla öde” diyor, anahtar vermiyor. Sen postaneye eski faturayla mı gidiyorsun? Diğer komşum fazladan çoğaltmış [anahtarı], bana verdi. Komşuluk, dostluk, sevgi değişti. Komşuluk işte, ekonomik duruma göre ayırıyor, bekarım diye ayırıyor. Şimdi beni itham ediyor... Duygusallık kayboldu. Azla yetinmeyi sevmiyoruz. İletişim çağında konuşmuyor, paylaşmıyoruz. Tüketim toplumu olduk... Biraz psikolojik sıkıntım var. Sosyallik sıfır. Plaja gidiyorsun, aslında gidemiyorsun. Aileler var hep. Aile reisi sana kötü bakıyor tek başına gidince. Sanki bakıyormuşum gibi. Bakmıyorum ama beni hoş karşılamıyor. Kötü bakmayan olsa bile ben negatif algılıyorum. Bir sıkıntı olsa polis soruyor evli misin, hayır deyince bu yapmıştır, sarkmıştır diyor. Etiketini koyuyor.” (K14, 54, E)

Temalar: Suçla İtham Edilen Bekarlık

Katılımcı (K14, 54, E) bekar olduğu için oturduğu apartmanda hırsızlık suçuyla itham edildiğini belirtmektedir. Katılımcının ekonomik durumu dolayısıyla dükkan için ayrılan giriş katında yalnız yaşıyor oluşu apartmanın yeni sakinleri tarafından hırsızlıkla suçlanmasında kullanılmaktadır. Suçla ilişkili görülen

bekarlık, toplum nezdinde olağan şüpheliler listesindeki yerini almakta ve kamusal alanda güvensizlik oluşturmaktadır.

Damgalanma Kaygısıyla Toplumdan Çekilme

Katılımcının hırsızlıkla suçlanması kamusal/sosyal damgaya örnek oluştururken, damgalanmaya maruz kalma riskiyle kendini toplumsal alandan çekmeye başlaması ise “benliksel damgaya” geçişi ifade etmektedir. Bu noktada katılımcı damgayı içselleştirmemekle birlikte damgalandığının farkındadır ve bu sürecin yıpratıcı etkilerini üzerinde/benliğinde hissetmektedir. Damgalanmanın etkisi benliğine ulaşan katılımcı, kendine karşı yapılan davranışları genellikle olumsuz değerlendirme eğilimindedir. Plaja gitmesinin aileler tarafından “kötü karşılanması”, polis de ön yargılı davranması ve ailelerden yana tavır alması gibi ilk elden deneyimlediği olumsuz davranışlar dolayısıyla katılımcı kendine karşı yapılan davranışları olumsuz olarak okumaktadır: “Bakmıyorum ama beni hoş karşılamıyor. Kötü bakmayan olsa bile ben negatif algılıyorum.” (K14, 54, E) Bu durum geliştirilen bir paranoya eğilimi gibi görülebilir ancak böylesi bir çıkarım sorunun kişisel temelli olarak görülmesi riskini içerir. Katılımcının kendine yapılan davranışları olumsuz algılaması, yaşanmış deneyimlerinin bir sonucudur ve kurulu olan ataerkil sosyal yapının birey üzerindeki yıkıcı etkisini gösterir.

Önemli İfadeler

“Son yıllarda ev-iş sadece. Hiçbir şey yapmak istemiyorum. Işıklarda yürümeyi severdim, içimden gelmiyor. Uzun süre yalnız yaşayınca evden çıkasın gelmiyor. İçe kapanık oluyorsun, hepten çevreden uzak. Esnaf arkadaşa uğramamak için yol değiştiriyordum. Sevdiğim de bir arkadaşımıdır. Soracak haliyle, işler nasıl diye, e iyi değil diyeceğim. Bu sefer acır gözle bakacak, istemiyorum yalandan iyi demek de. Maddi sıkıntı etkili, müşteriyle bile. Bazı gün güzel iş oluyor. Kendime motive oluyorum, müşteriye karşı daha da güler yüzle, muhabbetle satış yapıyorum. İşler kötüleşirse bu defa bak soruyor bu taytın siyahı var mı diye, var ama depoda getirmek içimden gelmiyor, kalmadı diyorum.” (K14, 54, E)

Temalar: Damgalanma Kaygısıyla Gelişen Asosyallik

Katılımcı, karşılaştığı damgalayıcı davranışlar ve yaşadığı olumsuz durumlar dolayısıyla sosyalleşmekte zorlanmakta, herhangi bir eylemi kendine yöneltilmiş olumsuz bir davranış olarak görme eğiliminde olduğunu dile getirmektedir. Katılımcı esnaf arkadaşına, o'na acıyarak baktığını düşündüğü için pek uğramamaktadır. Bu defa sosyalleşmesini güçleştiren maddi durumu olmaktadır. Katılımcının deneyimleri, maddi durumun ve bekarlığın insan davranışı üzerinde etkili olduğunu gösterir: Kurulu olan ataerkil toplum yapısı

bireyin üzerinde “damgalanacağım, kötü gözle karşılanacağım” kaygısını üretmekte, sonuçta bireyin içe kapalı, asosyal bir yaşam sürmesinde rol oynamaktadır.

Önemli İfadeler

“Toplumun özellikle boşanmış kadınlara bakış açısı hoş değil. İlk zamanlar kendimi bu bakış açısı nedeniyle eksik hissediyordum. Ancak bu zamanla geçti. Ben sınırlarımı çizerim. Herkes haddini bilir ve beni kimse ilgilendirmiyorsa başkasını da benim hayatım ilgilendirmez. Ahlaksız birkaç teklifle karşılaştım...” (K4, 35, K)

Temalar: Damganın İçselleştirilmesi

Katılımcı ayrılık yaşamış çocuk sahibi bekar bir kadın olarak toplumsal alanda var olan “boşanmış kadınlara ilişkin bakış açısından” rahatsız olduğunu ifade etmektedir. Bu bakış açısı nedeniyle bir dönem kendini “eksik” olarak görmesi de içselleştirilen/benliksel damgayı işaret etmektedir. Ayrıntı verilmemekle birlikte karşılaşılmış olduğu ahlaksız tekliflerin de damganın etkisini artırmış olabileceği dikkate alınmalıdır. Yapısal damgayı ifade eden bakış açısının olumsuz davranışlarla -kamusal damgayla- pekiştirilmesi katılımcının benliğinde “eksikliğin” yer etmesine yani içselleştirilen/benliksel damgayı neden olmuştur. Katılımcı yaşadığı olumsuzluklara karşın, “kendini eksik görme” durumunun geçen zamanla birlikte geride kaldığını belirtmektedir. Ayrıca karşılaşılan olumsuz davranışların ve içselleştirilen/benliksel damganın sonrasında -K14, 54, E'nin aksine- katılımcının (K4, 35, K) düşen öz güvenini tazelediği de ifadeleri doğrultusunda söylenebilir.

Önemli İfadeler

“Başta annem-babamdan normal bir baskı vardı, her anne-babada olması gereken bir baskı. Sosyal hayatın içinde toplum evliliğe yönlendiriyor. Özel sebeplerden dolayı evlenmeyenler üzerinde baskı olduğu için, evlenmeyen kişiler tecrit ediliyor, ötekileştiriliyor. Kendi işimin patronu olduğum için bekarlıktan avantaj-dezavantaj olmadı.” (K31, 46, E)

Temalar: Doğallaşan Evlilik Baskısı

Katılımcı, toplum genelinde bekarlara yönelik bir “ötekileştirmenin” olduğunu öne sürerken, ailesi tarafından yapılan baskıyı “normal” “her anne-babada olması gereken bir baskı” olarak nitelemektedir. Katılımcı doğrudan kendini eksik görme, kendini damgalama ya da olumsuzlama gibi bir davranışa ifadelerinde yer vermemektedir. Ancak evlilik baskısının “gereken” bir niteliğe sahip olduğunu dile getirmesi “içselleştirilen/benliksel damgayı”

çağrıştırmaktadır. Dolayısıyla katılımcı için baskının benlikte yer ederek gerekli görülmesiyle bu durum doğallaşmakta, “normal” olanın evlilik olduğu düşüncesi de ortaya çıkmaktadır.

Sonuç

Bekar bireyler artan nüfuslarıyla günümüzde toplumun önemli bir bölümünü oluşturmalarına karşın onlara yönelik olumsuzluklar; hem yoksunluk temelli yapılan tanımlamalar ve yüklenen kültürel değerler dolayısıyla dilde, hem de geliştirilen olumsuz tutumlar ve damgalayıcı davranış biçimleriyle toplumsal alanda varlığını sürdürmektedir. Bekar bireylerin toplum tarafından nasıl algılandıklarını ve hangi temellerde olumsuz davranışlarla karşılaştıklarını göstermeyi amaçlayan bu araştırma kapsamında da yapılan görüşmelerde bekarlığın farklı biçimlerde damgalandığı görülmektedir.

Araştırmanın örneklemeden elde edilen veriler çerçevesinde değerlendirildiğinde, toplumsal alanda bekar bireylerin karşılaştıkları olumsuz ve damgalayıcı davranışların ardında büyük ölçüde ataerkil sosyal yapı ve bu yapının şekillendirdiği çalışma şartları bulunmaktadır. Bireyler bekar oluşları dolayısıyla aileleri, akrabaları ve yakın çevrelerince “Evlilik ve Aile İdeolojisi’nin” (DePaulo ve Morris, 2005) karşısında konumlandırılarak “yapısal damgaya” maruz kalmaktadırlar. Bireyler “soyadını devam ettirme”, “torun verme” görevlerini yerine getirmedikleri ve “anne-baba” rollerini üstlenmedikleri için olumsuzlanmakta, bekar oluşları da bir “aile sorunu” olarak değerlendirilmektedir. Evlenmeye hazır olmadığını düşündüğü için duygusal anlamda herhangi bir ilişki kurmak istemeyen bir erkeğin bekarlığı ailesi tarafından “bireysel bir başarısızlık” ve bir “sağlık problemi” olarak algılanmaktadır. Becker’in (2015, s. 21) yaklaşımından hareketle de ebeveynler/evliler tarafından bekar olmanın doğru bir davranış olarak görülmediği ve bir tür kural ihlali olarak algılandığı söylenebilmektedir. Bekar oluşun ve/veya ilişki içinde olmamanın olumsuzlanmasının yanında evlilik dışında sürdürülen ilişkiler de olumsuz karşılanmaktadır. Bir kadının LAT tipi bir birlikteliğe sahip olması ailesi tarafından “faydalanılan” olarak damgalanmasına neden olmakta evlilik dışındaki ilişkiler de “kural ihlali” sayılmaktadır. Aileler, ilişkisi olsun olmasın, bekar bireylerin yaşamlarına müdahale ederek onları “normalleştirmeye” ve onaylanan ilişki biçimi olan evlilik yoluna sokmaya çalışmaktadırlar. Dolayısıyla bireylerin yapısal temelde damgalanmalarına neden olan bekarlıkları, cinsiyet fark etmeksizin, bir “aile meselesine” dönüşmektedir.

Bekarlığın olumsuzlanması yalnızca aileler, akrabalar ve yakın çevre dolayısıyla değil, bireylerin meslektaşları ve iş arkadaşları tarafından da -kamusal alanda- gerçekleşmektedir. Bu noktada bekarlığın hem yapısal temelde

eleştirildiği hem de kamusal damgaya neden olduğu belirtilmelidir. Bekar bireyler meslektaşları tarafından olumsuz davranışlara maruz kalırlarken bir yandan da üstleri tarafından iş yükleri artırılarak mobbinge uğramaktadırlar. Erkekler “güvenilmez”, “ayartıcı”, “faydalanan” “cinsel çıkar güden” kişiler olarak algılanmakta ve olumsuz/damgalayıcı davranışlara maruz kalmaktadırlar. Kadınlarsa çalışma ortamında da varlığını koruyan ataerkillik dolayısıyla “sözlü taciz”, “ahlaksız teklif” gibi suçlarla karşılaşarak bekarlığı erkeklere göre daha olumsuz deneyimlemektedirler. Ayrıca kamuda ve özel sektörde bekarlık farklı algılanmakta ve değerlendirilmektedir. Kamu sektöründe çalışan bireylerin bekar oluşları olumsuz davranışlara ve damgalanmayla karşılaşmalarına neden olmasıyla bir dezavantaj oluştururken, özel sektördeyse çalışma şartlarına uyum sağlamayı artırmasıyla çalışmada aranan bir özellik olarak avantaja dönüşmektedir. Ancak bu avantaj daha çok işveren için geçerli olmakta, kamuda olduğu gibi, özel sektörde de iş yükü artışı daha çok bekar bireyleri etkilemektedir. Bununla birlikte özel sektörün uzayan ve belirsizleşen mesai süreleri kimi zaman güvencesizlikle de sonuçlanmaktadır. Güvencesiz çalışan, fazla mesai ücretlerini alamayan çalışanlar arasında evliler ve bekarlar bulunmakta, evlilerin ailelerine/çocuklarına daha çok zaman ayırmayı istemeleri sonucunda bekarların iş yükleri -bu defa da evli çalışanlar tarafından- artırılmaktadır. İş yükü artışının ardında bulunan “gerçek bir aileye” sahip olmadıkları “boş zamanlarının çok, özel yaşamlarının sınırlı olduğu” algısı ise hem kamuda hem de özel sektörde varlığını sürdürmektedir.

Bekar bireyler karşılaştıkları olumsuz durumlarla problem odaklı ve/veya duygu odaklı stratejileri kullanarak başa çıkmakta, kimi zaman edilgen bir yol izleyerek kendilerini geri tutarak kimi zamansa etkin olarak evli bireylere bekarlıklarını olumlayıcı karşılıklar vererek damgalanmanın etkisini azaltmaya çalışmaktadırlar. Bekarlar May’in de ifade ettiği gibi acınası olarak görülme (2017, s. 26) birlikte, evlilerle olan etkileşimleri sırasında verdikleri karşılıklarla bağımsızlık, özgürlük ve esneklik kavramlarıyla algılandıklarındaysa imrenilen bir konuma da gelmektedirler. Genel olarak değerlendirildiğinde de olumsuz/damgalayıcı davranışlara karşı başa çıkma stratejilerinin kullanılması, bireylerin benliklerini -öz güvenlerini ve öz değerlerini- korumaya yardımcı olmaktadır.

Bekar olmak iş yaşamı dışında sosyal yaşamda da olumsuzlanmakta, damgalanmaya neden olmakta ve dolayısıyla sosyalleşmeyi güçleştiren bir durum oluşturmaktadır. Bekarlık/bekar olmak kimi zaman gizli bir damgalama biçiminde potansiyel bir tehdit olarak algılanmakta kimi zamansa doğrudan damgalama -suçla itham- biçiminde eyleme dönüşmektedir. İster gizli ister doğrudan olsun sosyal yaşamda bekarlığın getirmiş olduğu olumsuzlanmanın her

birey için benzer sonuçlar doğurmadığı da söylenmelidir. Bekarlığın neden olduğu damgalanmaya gelir yetersizliğinin ve sosyal yaşamın sınırlı oluşunun eşlik etmesi, yalnızlık ve depresyon gibi daha yıkıcı içsel/benliksel sorunları ortaya çıkarmaktadır. Sosyalleşme çabalarının damgalanmayla sonuçlanması dolayısıyla karşılaşılan davranışlar olumsuz okunma eğilimine girmekte; çalışmada isteksizlik, içe kapanıklık gibi asosyal kişilik özellikleri gelişmektedir. Bu durum alınganlığın ya da geliştirilen bir paranoyanın sonucunu değil, ilk elden deneyimlenen ataerkil yapının benlikte bıraktığı yıkıcı etkiyi göstermektedir. Bireylerin kendilerini eksik görerek damgayı içselleştirmeleri ya da karşılaştıkları damgalayıcı davranışlarla dolu olan geçmiş deneyimleriyle her davranışı olumsuz olarak görmeye başlamaları ve “damgalanacağım” kaygısıyla sosyalleşememeleri de benliksel damgayı ifade etmektedir. Ayrıca maruz kalınan evlilik baskısının benlikte yer etmesi sonucu gerekli görülerek doğallaşması da içselleştirilen/benliksel damgayı işaret etmektedir. Bununla birlikte bireylerin damgayı içselleştirmeden de yaşadıkları olumsuz deneyimler dolayısıyla öz değer kaybı yaşadıkları ve öz güvenlerinin düşmesiyle toplumdan çekilmeye başlayarak içe kapandıkları da görülmektedir.

Araştırma kapsamında yapılan görüşmelerde aktarılan deneyimler, bekar bireylerin daha çok yapısal ve kamusal alanda olumsuz damgalayıcı davranışlarla karşılaştıklarını göstermektedir. Kentsel mekanda bekarlığın getirmiş olduğu olumsuzluklar aile ortamında, çalışma hayatında ve sosyal yaşamda yoğunlaşmaktadır. Bununla birlikte, benliksel düzeyde damgaya daha az rastlandığı ancak daha derin etkilerinin olduğu söylenmelidir. Bu noktada bireylerin sahip olduğu (sosyo-ekonomik durum, eğitim düzeyi, yaş, cinsiyet vb.) özellikler damgalanmanın etkisini -artırıcı ya da azaltıcı olarak- değiştirebilmektedir. Bireyler maruz kaldıkları olumsuz davranışlara verdikleri karşılıklarla benliklerini korumaya ve bekarlıklarını da olumlamaya çalışmaktadırlar.

Bekarlık, 1970'lere göre düşünüldüğünde artan bekar nüfusuyla orantılı olarak, artık daha çok konuşulan ve araştırılan bir fenomen haline gelmiştir. Yapılan araştırmalar bekar bireylerin karşılaştığı sorunların varlığının ciddi biçimde korunduğunu gösterirken, bu çalışmalarda bekarlığın bir sorun olarak görülmemesi ise olumlu karşılanabilir. Benzer bir deyişle, erken literatürle karşılaştırıldığında “sosyal bir problem olarak görülen bekarlıktan”, “bekar bireylere karşı geliştirilen olumsuzlukların sosyal bir problem olduğuna” yönelik bir geçişin başladığı söylenebilir. Buna karşın bekar bireyler üzerine daha fazla ve çeşitli araştırmaların yapılması -var olan dezavantajlı durumlarının gösterilmesi ve farkındalık oluşturulması için- gerekmektedir. Çünkü bekarlık ve bekar bireyler toplumsal yaşamın ikilemli yapısını göstermekte; esnek üretim

ilişkileriyle şekillenen çalışma hayatı ve ataerkil sosyal yapı arasında sıkışan insanların yaşamlarını ortaya koymaktadır. Gelecekte, piyasa koşulları değişmedikçe bekar bireylerin artacağını ve insan ilişkilerinde halen etkisini koruyan -davranış pratikleriyle de yeniden üretilen- ataerkil sosyal yapı dolayısıyla da bekarlığın damgalanmaya devam edeceğini tahmin etmek zor değildir. Tüm bu kötümser havaya karşın bu araştırmanın bulguları bekar bireylerin karşılaştıkları -etkileşime girdikleri- olumsuz durumlarda kendilerini olumladıklarını, damgalayıcı tutum ve davranışlarla başa çıkabildiklerini göstermektedir. Öte yandan piyasa koşullarının ve ataerkil sosyal yapının ürettiği olumsuzluklardan, bekar bireylerin yanı sıra daha birçok insanın etkilendiği de unutulmamalıdır.

Ek-1 Katılımcıların Listesi

1- (K4, 35, K): 35 yaşında. Matematik öğretmeni. Kadın. Aynı kişi ile 2 kez evlenmiş, ayrılmış. Bekar. Üniversite mezunu. Ailesi ve kızıyla kalıyor. Antalya doğumlu. Antalya'da yaşıyor.

2- (K10, 37, E): 37 yaşında. Teknik müdür. Erkek. Hiç evlenmemiş. 2 yıllık açık öğretim mezunu. Tek yaşıyor. Konya doğumlu. Antalya'da yaşıyor.

3- (K12, 56, K): 56 yaşında. Muhasebe müdürü. Kadın. Hiç evlenmemiş. Üniversite mezunu. Annesi ile kalıyor. Elazığ doğumlu. İstanbul'da yaşıyor.

4- (K13, 44, E): 44 yaşında. Felsefe öğretmeni. Erkek. Hiç evlenmemiş. Üniversite mezunu. Tek yaşıyor. Antalya doğumlu. Antalya'da yaşıyor.

5- (K14, 54, E): 54 yaşında. Esnaf (Giyim). Erkek. 1 evlilik yapmış. 9 yıl sürmüş, ayrılmış. Bekar. Lise Mezunu. Tek yaşıyor. Ankara doğumlu. Antalya'da yaşıyor.

6- (K15, 33, E): 33 yaşında. Matematik Öğretmeni. Erkek. Hiç evlenmemiş. Üniversite mezunu. Tek yaşıyor. Afyon doğumlu. Antalya'da yaşıyor.

7- (K16, 43, K): 43 yaşında. Satış-pazarlama müdürü. Kadın. Hiç evlenmemiş. Üniversite mezunu. Tek yaşıyor. Mersin doğumlu. Antalya'da yaşıyor.

8- (K17, 46, E): 46 yaşında. Taksici. Erkek. Hiç evlenmemiş. Lise mezunu. Tek yaşıyor. Ankara doğumlu. Antalya'da yaşıyor.

9- (K18, 39, K): 39 yaşında. Ankara'da 5 yıl kadar restoran işletmiş. Kadın. Hiç evlenmemiş. İşletme (Turizm ve Otelcilik) mezunu. Pedagojik formasyon eğitimi aldığı için ailesi ile Antalya'da kalıyor. İstanbul doğumlu.

10- (K20, 38, E): 38 yaşında. Bilgisayar mühendisi. [Turizm, bilgi işlem birimi] Erkek. Hiç evlenmemiş. Üniversite mezunu. 3 senedir Türkiye'de. İnan doğumlu. Antalya'da yaşıyor.

- 11- (K27, 37, E):** 37 yaşında. "... Ecza Deposu"nda çalışıyor. Erkek. Hiç evlenmemiş. Ortaöğretim mezunu. Annesi ve 3 kardeşi ile yaşıyor. Antalya doğumlu. Antalya'da yaşıyor.
- 12- (K31, 46, E):** 46 yaşında. Serbest Meslek. Erkek. Hiç evlenmemiş. Lise mezunu. Ailesi ile yaşıyor. Eskişehir doğumlu. Eskişehir'de yaşıyor.
- 13- (K32, 48, K):** 48 yaşında. Mimar. Kadın. 1 evlilik yapmış yaklaşık 20 sene evli kaldıktan sonra 2011'de ayrılmış. Bekar, LAT tipi bir ilişkisi var. Üniversite mezunu. Tek yaşıyor. İstanbul doğumlu. İstanbul'da yaşıyor.
- 14- (K33, 35, K):** 35 yaşında. Gıda firmasında perakende satış elemanı. Kadın. Hiç evlenmemiş. Üniversite mezunu. Annesi ile yaşıyor. Ankara doğumlu. Ankara'da yaşıyor.
- 15- (K34, 57, K):** 57 yaşında. Mali müşavir. Kadın. Hiç evlenmemiş. Üniversite mezunu. Annesi ve kardeşi ile yaşıyor. Yalova doğumlu. Yalova'da yaşıyor.
- 16- (K35, 54, E):** 54 yaşında. Akademisyen. Erkek. Hiç evlenmemiş. Tek yaşıyor. Bitlis doğumlu. Antalya'da yaşıyor.
- 17- (K38, 49, E):** 49 yaşında. Turizm [Ön büro müdürü]. Erkek. Evli. Üniversite mezunu. Almanya doğumlu. Eşi Danimarka'da olduğu için LAT tipi bir evliliği var. Antalya'da tek yaşıyor.

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazarlar, çıkar çatışması bildirmemiştir.

Kaynakça

- Akçıl, B. (2019). *Yozgat'ta Çalışan Bekar Kadınların Şiddet Algısı*. Yüksek Lisans Tezi, Yozgat Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yozgat. Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=aEzj_IdWAsjiSAfK3qwrBp9c4jgJjnxqFDCRxIKPTWWgNGfRxJF8SXY4dVkiCtin
- Arnett, J. J. (2000). "Emerging Adulthood: A Theory of Development from the Late Teens Through the Twenties". *American Psychologist*, 55(5): 469-480.
- Arnett, J. J. (2007). "Emerging Adulthood: What Is It, and What Is It Good For?". *Society for Research in Child Development*, 1(2): 68-73.
- Asolar, D. (2018). *Singlehood: An exploratory study and its relationship to relationship centrality*. Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. Erişim adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=fS4sqEZr79C_n60Rk6MjFfJhAbpddQqrVoAQ9THEq3zQF0ekyPcl-g1Ju3ltOvMM

- Band-Winterstein, T. ve Manchik-Rimon, C. (2014). "The Experience of Being an Old Never-Married Single: A Life Course Perspective". *Aging and Human Development*, 78(4): 379-401.
- Beck, U. (2014). *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru*. (Çev. K. Özdoğan ve B. Doğan), İstanbul: İthaki Yayınları.
- Beck, U. ve Beck-Gernsheim, E. (2012). *Aşkın Normal Kaosu*. (Çev. N. Ermiş), Ankara: İmge Kitabevi.
- Becker, H. S. (2015). *Hariciler: Bir Sapkınlık Sosyolojisi Çalışması*. (Çev. Ş. Geniş ve L. Ünsaldı), Ankara: Heretik Yayınları.
- Bergler, E. (1945). "The Problem of the Overaged Bachelor". *Medical Record*, 158: 287-290.
- Bos, A. E. R., Pryor, J. B., Reeder, G. D. ve Stutterheim, S. E. (2013). "Stigma: Advances in Theory and Research". *Basic and Applied Social Psychology*, 35(1): 1-9.
- Byrne, A. (2000). *Single Women's Identities in Contemporary Irish Society*. Doktora Tezi, University of Limerick, Limerick.
- Byrne, A. (2007). "Women Unbound: Single Women in Ireland". (Ed. V. Yans-McLoughlin ve R. Bell), *In Women on Their Own*. New Jersey: Rutgers University Press.
- Byrne, A. ve Carr, D. (2005). "Caught in the Cultural Lag: The Stigma of Singlehood". *Psychological Inquiry*, 16(2-3): 84-91.
- Connidis, I. A., B, K. ve Karlsson, S. G. (2017). "Ambivalence and Living Apart Together in Later Life: A Critical Research Proposal". *Journal of Marriage and Family*, 79(5): 1404-1418.
- Corrigan, P. W., Kerr, A. ve Knudsen, L. (2005). "The Stigma of Mental Illness: Explanatory Models and Methods for Change". *Applied and Preventive Psychology*, 11: 179-190.
- Creswell, J. W. (2016). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. (Çev. Ed. M. Bütün ve S. B. Demir), Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Crocker, J. ve Major, B. (1989). "Social Stigma and Self-Esteem: The Self-Protective Properties of Stigma". *Psychological Review*, 96(4): 608-630.
- Çelik, K. ve Yüce Tar, Y. (2016). "Kadınların evlenmeme ile baş etme yolları: Kaçarak reddetmek!". *Toplum ve Bilim*, Sayı 137: 23-47.
- Darling, J. (1977). "Bachelorhood and Late Marriage: An Interactionist Interpretation". *Symbolic Interaction*, 1(1): 44-55.
- DePaulo, B. (2007). *Singled Out: How Singles Are Stereotyped, Stigmatized, and Ignored, and Still Live Happily Ever After*. New York: St. Martin's Publishing.
- DePaulo, B. M. ve Morris, W. L. (2005). "Singles in Society and in Science". *Psychological Inquiry*, 16(2-3): 57-83.

D'hombres, B., Schnepf, S., Barjakovà, M. ve Mendonça, F. T. (2018). *Loneliness Across Europe*. Joint Research Centre Report.

Erdoğan, B. (2020). "Modern Toplumda Yalnız Yaşamak, Yeni Bir Norm Olarak Bekarlık". *Sosyologca*, Sayı 18-19: 293-316.

Forsyth, C. J. ve Johnson, E. L. (1995). "A Sociological View of The Never Married". *International Journal of Sociology of the Family*, 25(2): 91-104.

Foucault, M. (1977). *Discipline and Punish*. New York: Pantheon.

GIBSON-DAVIS, C. M. (2009). "Money, Marriage, and Children: Testing the Financial Expectations and Family Formation Theory". *Journal of Marriage and Family*, 71(1): 146-160.

Goffman, E. (2014a). *Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar*. (Çev. Ş. Geniş, L. Ünsaldı ve S. N. Ağırmaslı), Ankara: Heretik Yayınları.

Goffman, E. (2014b). *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*. (Çev. B. Cezar), İstanbul: Metis Yayıncılık.

Gove, W. R, Hughes, M. ve Style, C. B. (1983). "Does Marriage Have Positive Effects on the Psychological Well-Being of the Individual?". *Journal of Health and Social Behavior*, 24(2): 122-131.

Guinnane, T. W. (1991). "Rethinking the Western European Marriage Pattern: The Decision to Marry in Ireland at the Turn of the Century". *Journal of Family History*, 16: 47-64.

Hareven, T. (1982). *Family Time and Industrial Time*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hatzenbuehler, M. L. ve Link, B. G. (2014). "Introduction to the Special Issue on Structural Stigma and Health". *Social Science and Medicine*, 103: 1-6.

Herek, G. M. (2009). "Sexual Stigma and Sexual Prejudice in the United States: A Conceptual Framework". D. A. Hope (Ed.), *Contemporary Perspectives on Lesbian, Gay, and Bisexual Identities*, New York: Springer-Verlag.

Hertel, J., Schutz, A., DePaulo, B. M., Morris, W. L. ve Stucke, T. S. (2007). "She's single, so what? How are singles perceived compared with people who are married?". *Journal of Family Research*, 19: 139-158.

Jamieson, L. ve Simpson, R. (2013). *Living Alone: Globalization, Identity and Belonging*. London: Palgrave Macmillan.

Johnson, M. W. ve Eklund, S. J. (1984). "Life-Adjustment of the Never-Married: A Review with Implications for Counseling". *Journal of Counseling & Development*, 63(4): 230-36.

Kavas, B. (2018). *Bekar Kadınlara Yönelik "Evlene" Baskısı*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. Erişim adresi:

https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=as2oTjW5jfr9IKSvmCdJYiD8kp7X9XKBxfVGy06DiB88gbQ_WyONRAdrZQ4y26T

Keith, P. M. (1986). "Isolation of the Unmarried in Later Life". *Family Relations*, 35(1): 389-95.

King, A. E., ve Allen, T. T. (2009). "Personal Characteristics of the Ideal African American Marriage Partner: A Survey of Adult Black Men and Women". *Journal of Black Studies*, 39(4): 570-588.

Klinenberg, E. (2012a). *Going Solo: The Extraordinary Rise and Surprising Appeal of Living Alone*. New York: The Penguin Press.

Kuhn, M. (1955). "How Mates Are Sorted". H. Becker ve R. Hill (Ed.), *Family, Marriage and Parenthood*. Boston: Heath.

Levin, I. (2004). "Living Apart Together: A New Family Form". *Current Sociology*, 52(2): 223-240.

Link, B. G. ve Phelan, J. C. (2001). "Conceptualizing Stigma". *Annual Review of Sociology*, 27: 363-385.

Lordoğlu, C. (2018). *İstanbul'da Bekar Kadın Olmak*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Major, B. ve O'brien, L. T. (2005). "The Social Psychology of Stigma". *Annual Review of Psychology*, 56: 393-421.

May, E. T. (2017). *Homeward Bound: American Families in the Cold War Era*. New York: Hachette Book Group.

Patton, M. Q. (2002). *Qualitative Research and Evaluation Methods*. California: Sage.

Reynolds, J., Wetherell, M. ve Taylor, S. (2007) "Choice and Chance: Negotiating Agency in Narratives of Singleness". *The Sociological Review*, 55(2): 331-351.

Stein, P. J. (1975). "Singlehood: An Alternative to Marriage". *The Family Coordinator*, 24(4): 489-503.

Süleymanlı, E., Çaylak, M., Atlı, C., Akdağ, Z. S. ve Değirmenci, S. (2020). "Göçmen Yalnızlığının Sosyo-Psikolojik Açıdan Değerlendirilmesi". *Sosyolojca*, Sayı 18-19: 269-291.

Svendensen, L. (2018). *Yalnızlığın Felsefesi*. (Çev. M. Erşen), İstanbul: Redingot Kitap.

Van Manen, M. (1990). *Researching Lived Experience: Human Science for an Action Sensitive Pedagogy*. New York: State University of New York Press.

Zeybekoğlu, Ö. (2012). "Değişen ve Değiş(e)meyen Yönleri ile Aile: Yapısı, Türleri, İşlevleri". N. Adak (Ed.), *Değişen Toplumda Değişen Aile: Sosyolojik Tartışmalar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

İnternet Kaynakları

Cambridge Dictionary (2021). Cambridge İngilizce Sözlük. <https://dictionary.cambridge.org/tr/sözlük/ingilizce/single> (erişim tarihi: 26.10.2021)

Chamie, J. (2017). "The Rise of One-Person Households". *IPS-Inter Press Service*. <https://www.ipsnews.net/2017/02/the-rise-of-one-person-households> (erişim tarihi: 26.10.2021)

Eurostat (2021). Household Composition Statistics. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Household_composition_statistics#More_and_more_households_consisting_of_adults_living_alone (erişim tarihi: 08.05.2021)

Klinenberg, E. (2012b). "America: Single, and Loving It". *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2012/02/12/fashion/America-Single-and-Loving-It.html> (erişim tarihi: 10.02.2020)

Koessler, G. (2017). "The rise of single households in the European Union and the impact on housing". *Sociology Lens*. <https://www.sociologylens.net/article-types/opinion/rise-single-households-european-union-impact-housing/18676> (erişim tarihi: 10.02.2020).

Ortiz-Ospina, E. ve Roser, M. (2020). Marriages and Divorces. <https://ourworldindata.org/marriages-and-divorces> (erişim tarihi: 26.10.2021)

TDK (2021a). Güncel Türkçe Sözlük. <https://sozluk.gov.tr> (erişim tarihi: 26.10.2021)

TDK (2021b). Derleme Sözlüğü (Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü). <https://sozluk.gov.tr> (erişim tarihi: 26.10.2021)

TÜİK (2021a). İstatistiklerle Aile 2020. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Aile-2020-37251> (erişim tarihi: 13.05.2021)

TÜİK (2021b). Evlenme ve Boşanma İstatistikleri 2020. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/GetBultenPdf?id=37211> (erişim tarihi: 26.10.2021)

Atf: Ankaralı, F. & Savaş, G. (2021). Okul Öncesi Çocuklarda Öğretmen Açısından Helikopter Ebeveyn Tutumlarının Şiddet Bağlamında Değerlendirilmesi. *Sosyoloji Dergisi, 41-42, 117-143.*

Araştırma Makalesi / Research Article

OKUL ÖNCESİ ÇOCUKLARDA ÖĞRETMEN AÇISINDAN HELİKOPTER EBEVEYN TUTUMLARININ ŞİDDET BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Fatma ANKARALI*
Gökhan SAVAŞ**

Öz

Bu çalışmada, günümüzde çok yaygın olan aşırı korumacı olarak nitelendirilen helikopter ebeveyn tutumlarının çocuklar üzerindeki olumsuz etkileri ve bu ebeveyn davranışının şiddet olarak görülme nedenleri araştırılmıştır. Çalışmada edinilen en önemli sonuçlardan biri, en kapsamlı tanımıyla bireyin kendisini ifade edebilmesine ve isteklerini yerine getirilebilmesine ket vurmak olarak tanımlanabilen psikolojik şiddetin, bu ebeveyn tutumuyla çocuk üzerinde etkili olduğu yönündedir. Çalışma, helikopter veya aşırı korumacı ailelerin okul öncesi çocuklarda oluşturdukları sosyal, duygusal olumsuzlukları, öğretmenlerinin gözlemlerini ve diğer çocuklarla oluşan uyumsuzluklarını yansıtmaktadır. Araştırma, Ankara'nın merkezinde faaliyet gösteren özel bir anaokulunda, tecrübeleri 3 ile 15 yıl arasında değişen 7 öğretmenden oluşan örneklem grubuyla nitel araştırma yöntemlerinden derinlemesine mülakat tekniği kullanılarak yapılmıştır. Mülakatta katılımcılara helikopter ebeveyne sahip olduklarını düşündükleri 18 çocukta gözlemledikleri sosyal, duygusal ve uyum problemlerine dair sorular sorulmuştur. Bu mülakatlar çözümlendiğinde, anne ve babaların çocukları için en iyisini bildikleri iddiasıyla, onları fiziksel ve duygusal olumsuzluklardan korumak için gösterilen bu tutumun, çocuk üzerinde olumsuz sonuçlarının oldukça fazla olduğu görülmüştür. Ayrıca helikopter tutumun etkisi ve olumsuzlukları en çok çocukta görülse de çocukla iletişim içinde olan herkesi zor durumda bırakıp kötü hissettirmesi nedeniyle de duygusal şiddet olarak değerlendirilebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

---

* Tezsiz Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Kadın ve Aile Çalışmaları Anabilim Dalı, fatma.ankarali@student.asbu.edu.tr; ORCID:0000-0001-5093-730X

** Doç. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, gokhan.savas@asbu.edu.tr; ORCID: 0000-0002-0681-0229

Makale Gönderim Tarihi: 04/10/2021, Makale Kabul Tarihi: 02/11/2021

Anahtar kelimeler: Gizli Şiddet, Helikopter Ebeveyn, Aşırı Korumacı Tutum, Z Kuşağı

The Evaluation of Helicopter Parent Attitudes in Preschool Children Within the Context of Violence from Teacher's Perspective

Abstract

In this study, we investigate the negative effects of helicopter parental attitudes, which are very common today, and are described as overprotective, on children and the reasons why this parental behavior is seen as violence. According to the results of the study, psychological violence, which could be defined as inhibiting the individuals' ability to express themselves and fulfilling their wishes in the most comprehensive definition, is effective on the child with this parental attitude. The study reflects the social and emotional negativities created by helicopter or overprotective families in preschool children, the observations of their teachers, and their incompatibility with other children. The research was conducted in a private kindergarten, with a sample group consisting of 7 teachers with 3 to 15 years of experience, using the in-depth interview technique as one of the qualitative research methods. In the interview, the participants were asked questions about the social, emotional and adjustment problems they observed in 18 children whose parents are considered as helicopter parents. When these interviews were analyzed, it was seen that this attitude, which is shown to protect the parents from physical and emotional negativities, with the claim that they know the best for their children, has quite a lot of negative consequences on the child. In addition, although the effect and negativities of the helicopter attitude are mostly seen in children, it has been concluded that it can also be considered as emotional violence because it leaves everyone who is in contact with the child in a difficult situation and makes them feel bad.

Keywords: Latent Violence, Helicopter Parenting, Overprotective Attitude, Z Generation

Giriş

Tüm sosyal kavramlar gibi, çocuk olgusunun tanımı da zamana, kültüre göre farklılıklar gösterebilmekte, çocuklara biçilen roller topluma göre değişebilmektedir. Fiziksel ve psikolojik gelişimi devam eden, olgunluğa erişmemiş varlık olarak kabul edilen çocuk, bu nedenle yetişkinin korumasına muhtaç sosyal bir nesne gibi düşünülmektedir. Bu durum özellikle otoriter

kültürün yaygın olduğu toplumlarda çocuğun her yönden mağdur olmasının en büyük nedenlerindedir. Özellikle Türk toplumu gibi, şiddetin zaman zaman bir eğitim aracı olarak kabul edildiği kültürlerde bu durum doğal bir eğilim olarak görüldüğü için, çözümü daha da zorlaşmakta ve çocuğa şiddet davranış normu olarak önemini sürdürmektedir (Akpolat ve İnci, 2012).

Kişilerin hayatlarında olumsuz sonuçlar meydana getirebilen şiddet, her yönden ele alınması gereken ciddi ve büyük bir sosyal sorundur (Çakmak, vd., 2017). Şiddet şüphesiz ki, her canlı için olumsuz sonuçlar doğursa da yetişkin insanlara göre savunmasız ve güçsüz olan çocuklarda daha bariz ve derin yaralar açmakta ve etkileri daha uzun süreli olmaktadır. Şiddeti önlemeyle ilgili her ne kadar devletler nezdinde yasal düzenlemeler ve uluslararası anlaşmalara yapılırsa da bu konu hem dünyada hem ülkemizde çözülemeyen sorunlar arasında ilk sıralarda yer almaktadır (Akpolat ve İnci, 2012).

Çocuğun hayatında uzun ve kısa vadede olumsuz pek çok sonuca neden olan şiddet, literatürde fiziksel, duygusal, cinsel ve ekonomik şiddet olarak bölümlendirilse de bu sınıflandırmaları keskin çizgilerle birbirinden ayırmak son derece güçtür. Ayrıca bu bölümlendirmelere dahil olmayan fakat çocuğa verdiği olumsuz etkilerine binaen şiddet olarak kabul edilen bazı davranışlar da bulunmaktadır. Mesela, anne ve babanın çocuğunu ihmali şiddet olarak tanımlanabileceği gibi, sağlık hizmeti olarak geremediği halde çocuğa testler yapmak, tedavide bulunmak da tıbbi çocuk istismarı kapsamında şiddet olarak değerlendirilebilmektedir. Ayrıca, önceki dönemlerde normal bir davranış gibi kabul edilen ve hatta takdir edilen bazı tutumlar da günümüzde şiddet olarak algılanabilmektedir (Çakmak vd., 2017). Bunlardan biri de çalışmamızda ele alacağımız aşırı korumacı tutum ve neticesinde çocuğun maruz kaldığı olumsuz etkilenmelerdir.

Olumsuz davranışların tespiti ve sebeplerinin araştırılmasının, o davranışın önlenmesinde taşıdığı önem göz önünde bulundurulursa, şiddet kavramının da çok yönlü araştırılması ve nedenlerinin ortaya konmasının bu anlamda önemi büyüktür. Özellikle toplum kültürlerine bağlı olarak şiddet değil, bilakis faydalıymış gibi algılanan, aslında ortaya çıkardığı sonuçlarla şiddetin tam da kendisi olarak görülebilecek kavramların tespiti ve bunların değişimi yönünde atılacak adımlar şüphesiz ki, alenen şiddet olarak değerlendirilenler kadar önemlidir.

Yeni Nesil Ebeveynler ve Helikopter Aileler

Dünyaya gözlerini açtığı andan itibaren ilk ve sürekli iletişim içinde olduğu kişiler olan ebeveynlerinin, çocuğun sosyalleşmesinde ve topluma katılmasındaki rolleri büyüktür. Toplumsallaşması, yetiştiği aileye ve ebeveyn tutumlarına göre değişen çocuk, boş bir levha (tabula rasa) olarak (Locke, 1986) başladığı hayatını, yetiştiği ailenin değerlerini alarak devam ettirmektedir (Ekşi, vd. 2020)

Anne ve babanın, hazırladığı zemin ile çocuklarının her türlü gelişimi, olgunlaşması ve yetişmesiyle ilgili tavır ve davranışları genel anlamda *ebeveynlik* olarak değerlendirilmektedir (Avcı ve Şatır, 2020). Çocuklarına karşı geliştirdiği tavırlarla oluşturulan kişilik yapısının, hayatına yön verecek olması dolayısıyla büyük önem arz eden ebeveyn tutumları, sürekli ve sistemli olarak uyguladıkları davranış kalıplarına göre sınıflandırılmaktadır. Bu tutumlar, çocuğun hayatına olumlu yönde katkılar sunacağı, mutlu ve kendine yeten bireylerin oluşmasına zemin hazırlayacağı gibi, tam tersi durumların da kaynağını teşkil edebilmektedir (Aydoğdu ve Dilekmen, 2016). Ayrıca çocukların rol model aldıkları bireylerin genellikle anne ve babaları olduğu ve gördükleri tutumları çevrelere de aksettirecekleri düşünülürse, ebeveynlerin bu alandaki sorumluluklarının önemi çok daha iyi anlaşılacaktır.

Anne ve babaların çocuklarını büyütürken uyguladıkları usul ve muameleler, çocuğun cinsiyetine, doğum sırasına, karakterine, yaşanılan zamanın gereklerine göre farklılık göstereceği gibi, anne ve babanın kişiliği, tecrübesi, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapısı, aralarındaki iletişim gibi unsurlar da bu muamele üzerinde etkilidir (Akça, 2012). Literatürde var olan geleneksel ebeveynlik tutumları olarak bilinen, aralarında keskin sınırlar olmasa da ebeveynin genel davranış kalıbına göre isimlendirilen otoriter, ihmalkâr, demokratik vb. olarak bilinen ebeveyn tutumlarına, son yıllarda "*helikopter ebeveyn*" olgusu da ilave edilmiştir (Avcı ve Şatır, 2020). Baskıcı, çelişkili, aşırı müsamahalı, ihmalkâr ebeveyn tutumlarıyla büyüyen çocuklar kadar, aşırı gözetim ve ilgi ile büyüyen çocuğun da sorumluluk kazanması, vazifelerini öz bilinç ile yerine getirmesi zor olabilmektedir. Bu ebeveyn tutumlarından sadece demokratik ebeveyn tutumuyla büyüyen çocuklar, sorumluluk kazanır ve özgüvenleri gelişir (Demir, 2020). Diğerleri ise çoğunlukla çocuğun gelişimi açısından olumsuz olarak değerlendirilen tutumlardır.

Günümüz toplumunda değişen ekonomik şartlar, sosyolojik olaylar ve ilerleyen teknoloji ile birlikte çocuk ve buna bağlı olan kavramlar da dönüşüme uğramış ve bunun sonucunda anne-baba ve çocuk münasebetleri eskiye oranla büyük değişim geçirmiştir. Geleneksel kültürlerde hakim olan ebeveyn otoritesi odaklı bakış açısı yerini, çocuk merkezli ailelere bırakmıştır (Dursun, 2019).

Kaygılı ve gergin olma, tempolu yaşam tarzı, sosyal medya bağımlılığı, kusursuz olma arzusu, birçok işi bir arada yapma isteği, karar verme zorluğu çekme gibi ortak özellikleri olan bu aileler ve merkezlerine aldıkları çocukları arasında gelişen ilişkilerin uzmanlar tarafından incelenmesiyle, bilinen ebeveynlik kalıplarından farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır (Dönmez, 2019).

2000'li yıllarda dünyaya gelen, teknoloji içine doğan ve Z kuşağı denilen neslin, en büyük özellikleri internet ve sosyal medya kültürü ile çok küçük yaşlardan itibaren beraberlikleridir (Beyaz ve Dalkılıç, 2021). Ailelerin her türlü imkânını hizmetine sundukları ve çocuk merkezli tutum geliştirdikleri bu noktada, yeni nesil ebeveynliği kavramı da oluşmaya başlamıştır. İnternet veya dijital çağ adı verilen yaşadığımız çağda, hızla gelişen ve değişen teknolojiye paralel olarak, ebeveynlik tutumları da oldukça değişmiştir. Hızla gelişen ve hazır olunmayan gelişmelere maruz kalan çocuklara karşı anne ve babaların görevi, bu ortamı sadece tanıtmak değil, bilgi edinme yöntemlerini öğretmek ve beraberinde güveni sağlayarak, denetlemektir. Kısacası fiziksel ortamlarda sağlanan güvenliğin dijital ortamda da devamını sağlamak olarak değerlendirilebilecek bu durum, doğal olarak ebeveyn kaygı ve sorumluluklarını artırmaktadır (Beyaz ve Dalkılıç,2021).

Helikopter ebeveynlik, 1969 yılında psikoterapist Ginott'un kavramsallaştırdığı ve çocuklarıyla fazlasıyla ilgilenen, onları hayatlarının merkezine alan, yapacakları işi onlar adına yapıp sorumluluk vermeyen, mükemmeliyetçi ve müdahil ebeveynleri açıklayan bir kavramdır (Avcı ve Şatır, 2020). Aşırı ebeveynlik, müdahaleci ebeveynlik gibi ifadelerle de kavramlaştırılan helikopter ebeveynlik, tek bir tanımı olmayan, çocuklarına sürekli yakın olan, onların hayatlarına aşırı müdahil olan ve onların üzerine titreyen anne-babaları adlandıran bir olgudur (Marım ve Kahveci, 2021). Helikopter ebeveyni, ilgili ebeveyninden ayıran özellik çocuklarının özerk davranışlarına daha az onay vermeleri, onları kaybetme korkusu taşımaları, sürekli onlara nasihat vermeleri, onların adına karar vermeleri hatta daha ileriye giderek problemleri onların adına çözmeye kadar götürmeleridir (Yılmaz, 2020).

Helikopter ebeveynlik, adından da anlaşıldığı gibi, çocuk merkezli, onun etrafında adeta fır dönen ebeveynlik tutumudur. Bu olgu, bir çocuğun annesine ithafen *sürekli olarak başımda helikopter gibi dönüyor demesi* üzerine, ilk kez 1990 yılında okurlarına etkili ebeveynliğin yollarını gösteren "*Parenting with Love and Logic: Teaching Children Responsibility*" (*Sevgi ve Mantıkla Ebeveynlik*) adlı eserde kullanılmaya başlanmıştır (Dönmez, 2019). Bu ebeveynlik biçimi farklı araştırmacılar tarafından *kamikaze ebeveynlik*, *aşırı ebeveynlik*, *kaplan ebeveynlik*, *buldozer ebeveynlik* gibi ifadeler kullanılarak da adlandırılmıştır. Tutarlı olmayan, otoriterlik ve ileri düzeyde korumacı yaklaşımın iç içe geçmesiyle

oluşan bu ebeveynlik tarzı genellikle hamilelik döneminde bebek için abartılı bilgi araştırmasıyla baş gösterir. Çocukları doğduktan sonra da gizli kameralar, koruyucu araçlar, takip cihazlarıyla korumaya alan bu aileler, onları adeta fanus içinde büyütürler (Marım ve Kahveci, 2021). İlerleyen zamanlarda bu durum gölge gibi takip etme, oyunlarına müdahil olma, iyi bir okul bulma ve eğitim verme süreçleriyle devam eder. Çocuğun mesleğini, eşini seçmeye, partneri ile ilişkilerine dahil olmaya, yaşayacağı yere karar vermeye kadar varabilen bu müdahaleci yaklaşım, çocukları sorumsuz ve mutsuz bireyler haline getirmektedir. Hatta son dönemlerde yetişkin çocuklarının iş yerlerinde de onlara ebeveynlik yapan, onun yerine iş fuarlarına katılan, işyerlerine giderek maaş pazarlığı yapan, çalışma şartlarından şikayet eden örneklere iş dünyasında da rastlanmaya başlanmıştır (Beyaz ve Dalkılıç, 2021).

Helikopter ebeveynlerin, çocuklarının hayatları ve geleceği ile ilgili durumlardan aşırı endişelenmeleri, yaşam ile ilgili güvensizlikleri, kendi yaşamlarındaki ihmallerini çocuklarına yaşatmama isteği ve diğer anne ve babaların gözünde ilgisiz olma korkusuyla edinilen çevre baskısı gibi nedenlerle bu tutuma yönlendikleri belirtilmektedir (Yılmaz, 2020). Bazı araştırmacılar tarafından da toplum tarafından kabulleniş ve yayılım hızı nedeniyle *küresel fenomenlik* şeklinde yorumlanabilmektedir (Yılmaz ve Büyükcebeci, 2019). Çocuklarının ihtiyaç ve mutluluklarını kendilerinininkinden öncelikli tutan helikopter ebeveyn tutumunu diğer tutumlardan ayıran en büyük özellik, çocuğun psikolojik ve duygusal özerkliğini geri plana alarak, yüksek şefkat ve desteğiyle çocuğun yaşına uygun olmayan sınırlamalar ve davranış kontrolü göstermesidir (Marım ve Kahveci, 2021).

Demokratik tutuma benzerlik gösterse de eğitim ve gelecek endişesi ile bu davranışı gösteren ebeveynlerin denetimci tutumları aşırıya giderek müdahaleci şekle dönüşmektedir (Yılmaz ve Büyükcebeci, 2019). Diğer anne-babalara kıyasla evlatlarının özerkliğine fazla izin vermemeleri, ayrılık kaygısı yaşamaları, hemen her konuda sürekli nasihat telkin etmeleri ve bazen de bunu daha ileriye götürerek çocuklarının adına karar vererek, zorlukları onlar adına çözmeleri, yüksek başarı beklentileri bu ebeveyn grubunun tutumlarından ve bu durumlar çoğu zaman çocuklarının yetişkinliğinde de devam etmektedir.

Helikopter ebeveynlerin diğer önemli özellikleri ise çocuklarının sorununu çözmede ahlaki olmayan davranışları uygun görebilmeleridir. Çocuğunun başka çocuklara zarar vermesini, kopya çekmesini veya ödevini onun yerine yapmasını olağan görebilmektedirler (Okant, 2018). Hatta daha ileriye giderek evrakta sahtecilik, karşılaşılan zorluklara karşı zorbalık gösterme gibi gayri ahlaki tutum gösterdikleri de görülmüştür (Marım ve Kahveci, 2021). Bu aileler için

çocuklarının yanışında mutlaka suçlayacak biri vardır. Eğitim alıyorsa öğretmeni, çalışıyorsa işvereni suçlayabilir ve çocuğunun hakkını sürekli müdafaa etmeye çalışır (Dönmez, 2019). Kısa vadede çözüm gibi görünen bu davranışlar nedeniyle, yaşamın ilerleyen yıllarında bu tutumla büyüyen çocuklarda maddi ve manevi olumsuz sonuçlar görülmekte, problem çözme yönü zayıf bireyler olarak yetişmektedirler (Okant, 2018).

Amerika'da üniversite öğrencilerinden oluşan bir grup üzerinde yapılan araştırmada, helikopter ebeveynliğin duygu iyilik haliyle negatif, kaygı durumu ile ise pozitif ilişkili olduğunu göstermiştir. Yine bu tutumla büyüyen gençlerde daha az işlevsel alanda büyümeye bağlı olarak, alkol, antidepresan kullanım oranının yüksek, psiko-sosyal olgunlaşmaya sahip olmadıkları gözlemlenmiştir. (LeMoyne ve Buchanan, 2011). Bu şekilde bir hayat tarzına sahip bireylerin, diğerlerine göre refah seviyelerinin daha düşük olmasının beklenmesi olağandır.

Somers ve Settle'in 2010 yılında yaptıkları çalışmaya göre aşırı korumacı bu ebeveyn tutumunun zaman ilerledikçe çoğalmasının 6 nedeni vardır. Bunlar, ailelerin eskiye nazaran daha ileri yaşlarda ebeveyn olmayı ve daha az çocuğa sahip olmayı istemeleri, ilerleyen teknoloji, sosyal yapıdaki değişimlere bağlı olarak eğitime daha fazla önem verilmesi, artan kriminal olaylar sebebiyle çocukların güvenliği ile ilgili artan endişe ve kaygıya ek olarak, helikopter tutumun toplumda rağbet görmesi olarak belirtilmektedir. Ayrıca çiftlerin evlilikleri ile alakalı problemler yerine ilgilerini çocuklarına yönelterek, bu tutuma yönlendikleri gözlemlenmiştir (Yılmaz, 2020). Bazen çocuğun geçirdiği ağır kronik bir hastalık veya yaşadığı olumsuz bir durum da bu tutumun tetikleyicisi olabilmektedir (Beyaz ve Dalkılıç, 2021). 2000'li yılların öncesinde çocuklar ebeveynlerinin hemen ulaşamayacakları yerlerde oynarlar, arkadaşlarıyla vakit geçirirlerdi. Bu zamanların aksine günümüzde elektronik göbek kordonu olarak da adlandırılan cep telefonu ve onunla birlikte kullanılan sosyal medya nedeniyle kolayca ulaşılabilen çocukların üzerindeki ebeveyn denetiminin artması, kontrolcü tutumların artmasını da beraberinde getirmektedir (LeMoyne ve Buchanan, 2011).

Helikopter Ebeveyn Tutumunun Çocuklarda Görülen Olumsuz Etkileri

İlk bakışta helikopter ebeveyn tutumu, çocuklarının problemlerini kısa sürede çözen, onları rahatlatan bir tutum gibi görünse de yaşamın ilerleyen yıllarında hem mesleki, hem özel yaşamlarında sıkıntıların nedeni olabilmektedir. Bu bireyleri hissetmelerine engel olunan başarısızlık duyguları veya sürekli ödüllendirilen tutum ve davranışlarının gerçek yansımalarıyla yüzleştikleri zaman, ciddi anlamda hayal kırıklığı yaşamakta, yaşam doyumunu

yakalayamamaktadırlar (Yaşın, Özcan, 2020). Bu davranışın olumsuz yansımaları sadece çocukluk evresinde kalmayıp, yetişkinlik dönemine kadar uzanmakta, hatta tüm yaşamı etkilemektedir (Yam ve Kumcağız, 2021). İstenmeyen her türlü tehlike ve olumsuzluktan korumak için aşırı derecede muhafaza edilen çocuklar, etrafını araştırıp, keşfetme kazanımından uzak, sorumluluk almayan, hadiseleri izleyici rolünden öteye gidemeyen bağımlı kişiler olarak yetişmektedirler (Alisınanoğlu, 2003). Yapılan araştırmalar aşırı korumacı tutuma maruz kalma ile çocuklarda özgüven eksikliği, yeme bozuklukları, yüksek anksiyete, okula ve sosyal ortama uyum problemleri, benlik gelişimi gecikmelerini ilişkilendirmiştir. Bu noktada, günümüzdeki çocukların mutsuzluklarının ve kırılganlıklarının nedeni, bir ölçüde aşırı ebeveyn tutumlarına bağlanmaktadır (Marım ve Kahveci, 2021).

Helikopter ebeveynin zayıf disiplini yanında, çocuklarına gösterdikleri abartılmış hoşgörü, bu çocukların akranlarından daha üstün ve özel oldukları duygusuna kapılmalarına neden olmaktadır. Yapılan araştırmalar (1995'te Colvin ve arkadaşları, 1996'da Baumeister ve arkadaşları ve 2013'te De Hoogh ve arkadaşları), bu duygunun ileriki zamanlarda bu çocuklarda narsisist kişiliğin başlangıcı olan şişirilmiş benliğe sahip olmalarının nedeni olduğunu göstermektedir (Ekşi, vd., 2020).

Helikopter ebeveynin çocuğuyla etkin bir iletişimi var gibi görünse de bunun emir komuta zinciri dahilinde, nasihat etme, iyi eğitim, mükemmel olma gibi mevzular etrafında dönen, yüzeysel bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Her ne kadar iyi niyetli bir tutum olarak görünse de araştırmalar bu tutumun negatif yansımalarının çocukların tüm hayatını olumsuz olarak etkilediği yöndedir. Dış kontrol odaklı olarak yetişen bu çocuklarda ilerleyen zamanlarda, aneljezik ve antidepressan ilaç kullanımı, kendine güvenmeme, kimlik bunalımı, narsisist tutumlar, fiziksel ve psikolojik güçsüzlük, alkol, sigara bağımlılığı, sorun çözme beceriksizliği gibi olumsuz durumlar gözlemlenmekte, yaşam doyumlarının daha düşük olduğu bildirilmektedir (Yılmaz ve Büyükcebeci, 2019). Helikopter ebeveynin çocuk üzerinde oluşan en büyük etkisi ise, herhangi bir şeyi gerçekleştirme konusunda *annem veya babam bana güvenmiyor*, iletisidir. Bu ileti çocuğun özgüven ve benlik saygısını azaltan bir olgudur (Yılmaz, 2020). Ayrıca bu tutumla istek ve inisiyatiflerine önem verilmeyen çocuklarda düşük özsaygı ve yetmeme duygusu temel problem olarak gözlenmektedir (Ekşi, vd., 2020).

Helikopter tutuma sahip ebeveynler çocuklarının okul hayatından, arkadaşlık ilişkilerine hatta günlük alışkanlıklarına kadar onlarla rahatsız edecek seviyede ilgilenmekte, kusurlarını örtmek için aşırı şekilde gayret göstermekte ve

karşılığında da çocuklarından büyük beklentiler içerisine girmekte ve bu davranışlarını normal olarak görmektedirler. Bunun sonucu olarak bu tutumla büyüyen bireylerde kaygı, karar verme güçlüğü, psiko-sosyal açıdan zayıflıklar gözlemlenmektedir (Yam ve Kumcağız,2021).

Helikopter anne ve babalar kendilerinin yapamadıkları işleri, gerçekleştiremedikleri hayallerini, evlatlarının yapısına uygun olup olmadığını gözetmeden yapmasını beklemekte, bu baskıyla büyüyen çocuk ise, bu istekleri gerçekleştiremediğinde özgüven eksikliği hissetmektedir (Avcı ve Şatır, 2020). Yapılan araştırmalar, aşırı korumacı ve sorunları çocukları adına çözen bu tutumla büyüyen çocukların yetişkinlik yaşamına geç başladıkları ve sorunları çözmeye gereken beceriyi gösteremediklerini, bu durumda yaşam doyumu ve mutluluklarını olumsuz etkilediğini göstermektedir (Yaşın ve Özcan, 2020).

Helikopter ebeveyn tutumu, evladını merkeze alan, denetim, takip, koruma ve müdahaleyi bariz bir şekilde kullanan, bu müdahaleyi mahrem alanlarda dahi gösteren, onun yapacağı veya yapabileceklerini onun adına yerine getiren ve olumsuz sonuçlarının çocukluktan ziyade ergenlik ve yetişkinlikte görüldüğü bir davranıştır (Yılmaz ve Büyükcebeci, 2019). Helikopter ebeveynin ben senin yerine her şeyi düşünürüm, bilirim tavrıyla pervane gibi etrafında dönmeleri, bu çocukların duygusal erişimini zorlaştırarak, sosyal ilişkilerini olumsuz olarak etkilemektedir. Ayrıca bu çocuklar ebeveyn engeliyle yaşayamadıkları duygular nedeniyle, çevre kaynaklı strese karşı da dayanıksızdırlar. Bu şekilde yetişen çocuklar akranlarına oranla daha fazla duygusal problem yaşamaktadırlar (Erkan, 2019). Küçük yaşlarda sorumluluk verilmeyen, odasını toplaması, oyuncakları düzenlemesi gibi yaşına uygun işlerle bu duygusu geliştirilmeyen çocuk, yetişkin hayatında da sorumluluk almaktan kaçınan bireyler olacaktır (Kaya, vd. 2012).

Anlatılan bu durumlar kişilerin ergenlik ve yetişkin dönemlerinde diğer bireylerle minimum seviyede iletişimde olmaları veya zorunlu olmadıkça ilişkiye girmemeleri anlamına gelmektedir. Dolayısıyla aşırı müdahaleyle ve özgüven duygusu eksikliği ile büyüyen bu çocuklar, hata ve özerk tutumlarından suçluluk duymayı öğrenerek, bağımlı olma olasılığı yüksek bireyler haline gelebilmektedirler. Değerli hissetmek için kendi istekleri yerine, ebeveynin seçimlerine mahkûm olan çocuk, kendi tercihlerinin doğru olmadığını öğrenerek büyür, duygu farkındalığı düşük olarak başkalarının kendini yönlendirmesine izin verebilir (Erkan, 2019).

Ebeveynleri karşısında büyük bir teslimiyet gösteren bu çocuklara, aldıkları az sorumluluk nedeniyle hayat kolay gelse de, ilerleyen yaşamlarında sorumluluk almaları gereken durumları yönetemeyecek bireyler haline

gelmektedirler (Beyaz ve Dalkılıç, 2021). Aşırı koruma ve sınırlayıcı tutum, ilgisiz veya reddedici tutumla büyüyen çocuklarda, demokratik tutumla büyüyen çocuklara oranla, tırnak yeme, göz kontağı kuramama, kekeleme gibi fiziksel özellikler, utanç, yetersizlik, başaramama duygusu gibi psikolojik ve bilişsel belirtiler gösteren sosyal kaygı yaşama durumuna daha sık rastlanılmaktadır. Bunun sebebi bu tutumlarla çocuğun onay görmemesi, destekten yoksun bırakılarak kabul görme ihtiyacının karşılanmamasıdır. Sonuç olarak bu çocuklar sosyal kaygılı bireyler olarak yetişmekte, duygusal özerklikleri gelişmemektedir (Ekşi vd. 2020). Görüldüğü gibi helikopter tutumun olumsuzlukları bireyin sadece çocukluk hayatıyla sınırlı kalmayıp, tüm yaşantısını etkilemektedir.

Helikopter Ebeveynin Demografik Özellikleri

Helikopter ebeveynlik, çocuğun tüm yaşamında davranışlarına etki eden bir olgu olması sebebiyle, son yıllarda yurtdışında oldukça fazla çalışmaya konu olmuştur. Bu alanda Schiffrin ve Liss'in (2017) helikopter ebeveynlerin üniversite öğrencilerinin akademik başarılarına etkilerini inceledikleri çalışmalarında; bahsedilen ebeveynlere sahip gençlerin aile hayatı ve psikolojileri üzerindeki olumsuz etkileri olduğunu tespit etmişlerdir. Reed ve arkadaşlarının (2016) helikopter ebeveynin çocuklarının ruhsal ve fiziksel sağlıkları üzerinde etkilerini araştırdıkları çalışma bir başka örnek olarak verilebilir. Ülkemizde ise bu alanda çalışmalar literatürde yeni yer almaya başlamıştır (Avcı ve Şatır, 2020) Bunun nedeni Türk toplumunda aşırı korumacı tutumun ve korumacılığın normal hatta iyi ebeveynlik olarak görülmesi ve aile bağlarının güçlülüğü olabilir.

Helikopter ebeveynliği, gelir durumu yaş, etnik köken gibi durumların etkilemediğini ve tüm kültürlerde var olduğunu iddia eden araştırmalar yanında, bunlarla direkt ilişkisi olduğunu belirten savlar da bulunmaktadır (Beyaz ve Dalkılıç, 2021). Ülkemizde yapılan araştırmalar, kız çocuklardan daha fazla önem verilmeleri nedeniyle, erkek çocuklarda helikopter tutuma maruz kalma oranının daha yüksek olduğu yönündedir. Genel olarak ülkemizde olduğu gibi kültür temeline bağlı olarak erkek çocuğu geleceğin garantisi olarak görme ve bu açıdan akademik başarı baskısı olduğu, kızlara da ahlaki konularda daha fazla baskı olduğu yönünde araştırmalar mevcuttur (Alisinanoğlu, 2003). Low, Mousavi ve Hashim (2016), anne-baba tutumlarıyla anksiyete arasındaki kültürel bağlantıyı araştırmak için çeşitli ülkelerden 227 ergenle yaptıkları çalışmada, Asyalı ergenlerin Amerika ve Avrupa'da yaşayan ergenlere göre anksiyete seviyelerinin daha yüksek olduğunu bulmuşlardır. Anksiyete seviyelerinin farklı olması yanında tüm kültürlerde ebeveyn reddi, aşırı kontrolçülük ve kaygılı büyütmenin anksiyete sebebi olarak gösterilirken, demokratik tutuma sahip ebeveynlerin çocuklarının sosyal kaygı seviyesi düşük görülmektedir (Ekşi, vd., 2020). Genç kuşak ve

yüksek ekonomik seviyeye sahip ailelerde daha fazla gözlemlenen helikopter ebeveynlik, annelerde daha yüksek oranda görülmektedir. Bu anneler arasında ise en yüksek oran üniversite mezunu olanlarda olmasına rağmen, babaların oranının eğitim seviyesinden etkilenmediği ve annelerin duyduğu kaygı hissini babalarinkinden yüksek olduğu yönündedir. Buna neden olarak, annelerin çocuk bakımında babalardan daha fazla rol üstlenmeleri gösterilebilir. Bununla beraber son araştırmalara göre, babalarda bu tutumun artış hızının, anne artış hızından daha yüksek olduğudur (Yılmaz, 2020). Araştırmalar çocukların, anne korumacılığını müdahale olarak algılamakta, babaların aynı davranışını destek ve koruma olarak görmekte, bu durumda ebeveynlik derece ve sonuçlarının farklı olarak saptanmasına neden olmaktadır (Yılmaz ve Büyükcebeci, 2019). Küçük yerleşim yerlerine oranla akademik yaşama ve ahlaki mevzulara daha hassasiyet gösterilmesi nedeniyle (Marım ve Kahveci, 2021), büyükşehirlerde daha fazla ve tek çocuklu ailelerde daha yüksek oranda görülen helikopter davranışlar, ortancalara göre ilk ve son çocukta daha azla kendini hissettirmektedir. Yılmaz (2020) de yaşları 11 ile 22, eğitim seviyeleri ortaokul ve lisansüstü arasında değişen 1600 kişiye Algılanan Helikopter Ebeveyn ölçeği uygulamıştır. Bu araştırmanın sonucuna göre helikopter tutumla yetişen çocukların %57'si tek çocuk, %42,5'i ilk, %29,4'i üçüncü çocuktur. Yine bu araştırmaya göre bu çocuklardan %58'i büyükşehirde, %11,4'ü ise köyde doğmuştur. Bu ailelerin %40,6'sı yüksek, %10,2'si düşük gelir seviyesine sahiptir (Yılmaz, 2020).

Eğitim düzeylerinin genellikle yüksek olmasının da etkisiyle kendilerinden emin olan helikopter ebeveynin, çocukları ile ilgili davranışları bırakmaları zor görünmektedir. Bu konuda psikolojik destek almadan değişimin zor olduğunu söyleyen araştırmacılar, bu tutumun önlenmesi konusunda bilinçlendirme çalışmalarının daha etkili olacağı görüşündedirler (Yılmaz, 2020). Anne ve babasıyla doğru iletişimde olan çocukların, akademik başarısı ve özgüveni yüksek, kaygı düzeyinin düşük olduğunu gösteren araştırmalar göz önüne alındığında ise helikopter tutumun önlenmesiyle ilgili çalışmalar yapmak gerekliliğinin önemi daha iyi anlaşılmaktadır (Kaya, vd., 2012).

Helikopter ebeveyn davranışları demografik özelliklere göre farklılıklar gösterse de çocuklar üzerinde meydana getirdiği olumsuzluklar değişmemektedir. Bu tutuma maruz kalan çocuk nerede ve nasıl yaşarsa yaşasın, helikopter ebeveynine sahipse, farklı demografik özellikte olmasıyla olumsuz etkilerinde farklılık görünmemektedir.

Yöntem

İlgili çalışma bir nitel araştırma olup, yapılandırılmış sorularla derinlemesine görüşmeler ile veri elde edilerek gerçekleştirilmiştir. Görüşülen

kişinin konu hakkındaki bilgi ve tecrübelerinin yanında, duygu ve gözlemlerinden de yararlandığı derinlemesine görüşme, genellikle yüz yüze yapılan, kapsamlı ve açık uçlu sorularla ve derinlemesine yanıtlar neticesinde detaylı veri toplamaya imkân veren etkileşimli ve sık başvurulan bir nitel araştırma tekniğidir. Nitel araştırmalarda özel bir yeri olan ve en güçlü tekniklerden biri olan derinlemesine görüşme yöntemi, görüşülen kişilere kendilerini anlatma, araştırmacıya da bu kişilerin duygu dünyalarını anlama imkânı vermektedir (Tekin, 2006). Bu çalışmada bu tekniğin kullanılmasının ana nedeni, görüşme sırasında ortaya çıkacak detayları daha iyi anlama fırsatı vermesi, bunun sonucunda akla gelmeyen soruları irdeleme imkanı sunmasıdır.

Çalışma kapsamında, mülakat yapılacak öğretmenler öncelikle sorularda yer alan teknik tanımlar konusunda bilgilendirilmiş ve temel olarak şu sorulara cevap aranmıştır:

1-Helikopter ebeveyne sahip okul öncesi çocuklarının diğer arkadaşlarıyla duygusal, sosyal olarak farklılıkları nelerdir?

2-Bu çocukların arkadaş ve sınıf ortamında davranışları nasıldır?

3-Bu ebeveyn tutumuna sahip anne-babaların çocuklarını korumak, kollamak adına onlarla ilgilenen veya arkadaşlık eden kişilere karşı yaklaşımı nasıldır?

4-Helikopter ebeveynin çocuğuna iyilik adına yaptığı yaklaşımlar çocuğun duygu durumuna zarar veren her türlü eylem olarak değerlendirebileceğimiz duygusal şiddet kapsamında değerlendirilebilir mi?

Çalışmanın katılımcıları, özel bir anaokulundan seçilen ve sınıflarında helikopter ebeveyne sahip olduğunu belirten 7 kadın öğretmendir. Helikopter ebeveynin genel özellikleri katılımcı öğretmenlerle paylaşılmıştır. Neticesinde, ilgili öğretmenlerle yapılan görüşmeler sonucunda, okuldaki 18 çocuğun aşırı korumacı ve müdahaleci velilere sahip olduğu belirtilmiştir. Çalışma kapsamında toplanan veriler, özel olarak bu 18 çocuk ve aileleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Mülakat yapılan öğretmenler farklı yaşlardaki çocukların neleri yapabilecekleri veya yapamayacakları konusunda gereken donanımdadırlar. Ayrıca bu öğretmenler, kayıt esnasında veliler tarafından doldurulan “*veli bilgi formu*” ve “*gözlem raporlarıyla*” araştırmaya konu olan kişilerle ilgili detaylı bilgiye sahiptirler.

İlgili öğretmen görüşmeleri için, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları ve Bilimsel Yayın Etik Kurulu tarafından etik kurul onay belgesi 09/09/2021 tarih 17364 karar numarası ile alınmış ve katılımcılara araştırma hakkında bilgi verilmiştir. Katılımcının kendisini

rahat hissedebileceği sohbet ortamında ve yüz yüze gerçekleşen görüşmelerde, katılımcılara daha önceden hazırlanan yapılandırılmış sorular sohbet sırasında yöneltilmiş ve çözümlenerek, yazılı metin haline getirilmiştir. Bu sorular ebeveyn ve çocuk özellikleri olarak iki ayrı ana başlık şeklindedir. Cevaplar, bir takım yazım hataları düzeltilerek katılımcıların kendi kullandıkları ifadelerle verilmiştir. Ayrıca öğretmen isimleri yerine, harf kodlamaları kullanılmış, çocukların isimleri ise etik kurallar gereği bütünüyle gizlenmiştir.

Bulgular

Helikopter Ebeveyn Özellikleri

Araştırmaya katılan 7 öğretmenin helikopter ebeveyn özellikleri taşıdıklarını düşündükleri 18 ebeveynin eğitim durumları şöyledir. Ebeveynlerden her ikisi lisans mezunu olanlar 10 çift, anne lisans baba yüksek lisans mezunu olan ise 4 çifttir. Geriye kalan 4 çiftten birinde anne lisans baba lise mezunu, bir diğerinde anne ön lisans baba lisans mezunu, bir diğerinde ise her ikisi de lise mezunu ve sonuncusunda da baba ilkokul anne ise lise mezunudur.

Öncelikle katılımcılara hangi ebeveynin kendilerini daha çok zorladığı sorulmuştur. 18 ebeveyn için 16 cevapta *anne*, diğer cevapların birinde *anne ve babanın birlikte* zorladığı belirtilmiştir. Bir cevapta ise *“iki ebeveyn de beni zorlamıyor fakat çocuklarına yaklaşımları beni zora sokuyor”* denmiştir. Bu sonucun, daha önce yapılan araştırmalara göre helikopter tutumun daha çok üniversite mezunu sosyo-ekonomik düzeyi yüksek annelerde iki kat görülme sıklığından (Yaşın ve Özcan, 2020) daha yüksek olduğu görülmekte, bunun da araştırmaya konu olan çocukların babalarının yoğun iş hayatı olması nedeniyle, annelerin aracı rol üstlenmesinin yansımaları olduğunu düşündürmektedir.

Annelerde görülen aşırı korumacı tutum, çoğu zaman kültürün etkisiyle, toplumda kabul gören görüşlerin yansımaları olarak düşünülmektedir. Aşırı korumacı tutum, genel yerleşik algının aksine, çocuklarla ilgili olmak anlamına gelmemektedir. Morris ve arkadaşlarının 2007’de, Eisenberg ve arkadaşlarının 1998’de yaptıkları araştırmalarda annenin duygu gösterme şekillerinin çocukların üzerindeki etkileri araştırılmış, duygu düzenleme becerilerinde annenin üstün rol oynadığı sonucuna varılmıştır (akt. Çalışkan ve Acar, 2008). Çoğunlukla psikolojik denetimden ziyade, davranışsal denetim sergileyerek babalardan farklı gelişen anne tutumlarına aşırı kaygısında eklenmesinin çocukta izdüşümü ağır sonuçlara neden olmakta, bu çocukların duygusal becerileri yeterince gelişmemektedir (Demir, 2020).

Helikopter Ebeveynin İletişim Özellikleri

Katılımcılara “*helikopter ebeveynlerin kendilerini ne sıklıkla aradığı, nasıl bir iletişim dili kullandığı ve nasıl bir his yansıttığı*” sorusuna genel olarak öğretmenler, çok sık arandıklarını ve ebeveyn kibar da konuşsa altta yatan rahatsız edici üslubu hissettirdiği yönünde beyanları olmuştur. Bu iletişim nedeni ile de motivasyonlarının düştüğünü belirtmişlerdir.

15 yıllık 6 yaş öğretmeni A.V.:

“Hemen her gün arıyor, kibar ve sevimli anlatmaya çalışıyor. Aslında sevimliliğin altında isteklerini dayatıyor. Çok kötü hissediyorum. Çünkü aşırı korumacı olarak çocuğunu savunurken diğer çocuklarıma suç atıyor. Çocuğundaki huzursuzluğu okula ve arkadaşlarına bağlıyor. En ufak bir şeyde siz benim kızımı bilmezsiniz içselleştirir içine atar modu ile duygusala bağlıyor.”

Yine aynı öğretmen başka bir velisi için:

“Haftada bir kez genelde destek için ben arıyorum ama anne bunu yanlış anlıyor. Kibar olmaya dikkat ediyor ama çocuğunun en ufak bir eksikliğini söylediğimde hemen kendini geri çekiyor hatta çocuğunu okuldan almayı bile düşünüyor. Çocuğunda olan olumsuz eksikleri asla kabullenmiyor. Rahatsız hissediyorum. Çünkü objektif olamıyorum. Objektif olduğumda veli kabullenmiyor.”

İlgili yorumlar aşırı korumacı, helikopter ebeveynin öğretmen ile olan ilişkisini her ne kadar nazik bir şekilde kursa da alttan alta öğretmeni zorlayan, onu sorgulayan ve çocuğuna yönelik aşırı hassas ve korumacı olan yapısını göstermesi bakımından önemlidir.

7 yıllık 5 yaş öğretmeni Z.L., helikopter ebeveyn olarak değerlendirdiği bir velinin, kendi motivasyonunu nasıl düşürdüğünü, çocuğu üzerinde aşırı denetim kurarak, her alanda başarılı olması gerektiği görüşünü şu sözlerle açıklıyor:

“Okuldan çıktığımda kapıda ya da telefonda konuşuyoruz. Ben arıyorum genelde durumları hakkında bilgi almak için. Aramazsam müdürümü arayıp ilgisizliğimi ima ediyormuş. Ben biliyorum der gibi, kendi istediklerini uygulamaya çalışır edasıyla konuşuyor hep. Motivasyonum aşırı şekilde düşüyor. Bazen bu kadar ilgileniyorum üzerine düşünüyorum hiç mi iyi bir şey olmuyor diye düşündüğüm de oluyor, çünkü hiç teşekkür ettiği olmuyor, hep olumsuzluklar üzerinde duruyor veli. Çocuğunun mükemmel olduğunu düşünüyor bundan dolayı da bütün kurslara katılmasını istiyor. Bir örnek vereyim mesela çizdiği resimleri beğenmiyor benim çocuğumun neden resme yeteneği yok. Resim eğitimi alması gerek, müzik eğitimi aldıracağım, İngilizce kursuna götürüyorum

çok iyi o konuda... vb. ve genelde veli konuşuyor ben dinliyorum ve dinlerken yoruluyorum bundan dolayı da motivasyonum düşüyor mutsuz oluyorum.”

Yine aynı öğretmen başka bir velisi için;

“Genelde kendi istediklerini benim uygulamamı ister şekilde yani beni yönlendirmeye çalışıyor. Neler yapmam nasıl yapmamı söylüyor. Çok mutsuz hissediyorum istemsizce. Bence çocukta eksik bir şey yok her şeyi normal ama anne memnun olmuyor hiç. Mesela bir örnek, eğitim setini yaptığımız zamanlarda resim gönderdiğimde kalemi tutuş şeklini inceliyor eğer çocuk veli isteğine göre tutmamışsa *yine yanlış tutuyor* diye yazıyor rahatsız oluyorum bu durumdan. Çünkü üzerinde çok durdum ve çocuk rahat edemiyor parmağı şişiyor istediği şekilde kalem tuttuğunda. Bence çocuk nasıl rahat ediyorsa o şekilde tutmalı kalemi.” diyerek velinin, öğretmen üzerinde kurduğu aşırı baskıyı ve çocuğunun kendi istediği şekilde eğitilmesi gerektiğini vurguluyor. Aslında çocuğu için sağlıklı olmayan bir durumun, veli açısından dayatılması, kendisinin istediği her şeyin çocuğu için gerçekleştirilmesi gerektiği algısına dayanabiliyor.

10 yıllık 3 yaş öğretmeni F.T.:

“Gün içinde arama yapmıyor fakat saat başı mesaj atıyor resim, video paylaşımı isteyip durum bilgisi almak istiyor. Keskin kelimeler kullanıp çoğu zaman emrivaki yaparak kaygılı ve açık ararcasına konuşuyor. Suç işlemiş bir şey yapmışçasına, stres altında sürekli teftiş edilircesine huzursuz ve mutsuz hissediyorum. Veli mesaj atacak diye tedirgin oluyor kendimi sınıfa veremiyorum.” diyerek helikopter ebeveyn olarak değerlendirilen velinin, öğretmen üzerinde nasıl bir baskı yarattığını ve çocuğu hakkında her an haberdar olmak adına aşırı taleplerde bulunduğunu gösteriyor.

11 yıllık 3 yaş öğretmeni L.P. ise yine helikopter veli olarak değerlendirdiği bir velinin, kendisini uygun olmadığı durumlarda da arayarak nasıl duruma düşürdüğünü, psikolojik olarak olumsuz etkilediğini ve özellikle velinin kendi çocuğunu aşırı düşünerek başka çocukları yok saydığını vurguluyor:

“Annesi beni ciddi manada zorluyor her gün mutlaka mesaj atıp çocuğunu soruyor bazen önemli olduğu durumları konuşmak için rahatsız olup olmayacağımı düşünmeden henüz okula gitmediğim sabahın erken saatinde ısrarla arıyor veya akşam geç saatte arıyor. İletişim dili biraz farklı. Her şey yolundaysa normal ama kendinde sıkıntı olduğunu düşündüğü bir durum varsa gerçekten kaba olabiliyor. Onunla konuştuktan sonra yüzde seksen kendimi rahatsız hissediyorum verdiğim tavsiyelere uyacağını söylüyor ama uymuyor. Genel anlamda okulda sadece onun çocuğu varmış ve öğretmeni sadece kendi

çocuğu için tutmuş gibi davranıyor. Taleplerinin çoğu uygulanabilir talepler olmaktan ziyade kendi menfaatleri doğrultusunda oluyor.”

5 yıl tecrübeli 4 yaş öğretmeni H.Z.:

“Annesiyle gün içine ortalama 3 veya 4 kez konuşma 10-12 kez mesajlaşma gerçekleşiyor. Baba ile haftada 2 kez konuşuyoruz. Genellikle iyi ve kibar olsalar da kendilerini zorlayan durumlarda (çocuğun okula zor girmesi gibi) emredici kiple konuşuyorlar. Çok kötü hissediyorum. Sürekli sorumluluk altında ve rahatsız hissediyorum ve bazen onlar yüzünden telefona bakmak istemiyorum.” diye belirterek helikopter ebeveyn olarak değerlendirdiği anne-babanın kendisini nasıl zorladığını anlatıyor.

3 yıl tecrübeli F.B. de benzer biçimde, *“Ebeveynler ile konuştuğuktan sonra çok gergin oluyorum, o gün eğer kafama takarsam geceleri sürekli bu olayı düşünüp uyuyamıyorum”* diyerek bu velilerin öğretmenler üzerinde yarattığı psikolojik olumsuz etkileri gözler önüne seriyor.

Bu davranış, öğretmenin diğer çocuklarla ilgilenme süresini kısalttığı gibi, baskı altında oluşan duygu durumu nedeniyle istemese de helikopter ebeveynin çocuğuna korumacı davranmasına neden olabilmektedir. Böylece bu tutum ev içinde sınırlı kalmayıp başka alanlarda da devam etmektedir.

Katılımcıların cevapları yapılan araştırmalarda gözlemlenen, veli konumundan müşteri konumuna geçen helikopter ebeveynliğin (Alisanoğlu, 2003), okul idarecilerini ve öğretmenlerini gittikçe daha fazla kaygılandığı (Yılmaz ve Büyükcebeci, 2019) yönündeki bulguları destekler yöndedir. Parklar, oyun alanları gibi ev harici alanlarda da çocuklarının üstüne titreyen helikopter ebeveynler, çocukların düşünme ve geliştirme yeteneği kazanacağı alanlar olan okullarda bile her konuya müdahil olma tutumundadırlar. Yoğun ve çoğu zaman karşılanamayacak taleplerle öğretmen ve okul idaresine başvurabilen bu ebeveynler, çocukları için ayrıcalık isteyecek kadar cesur davranmaktadırlar (Marım ve Kahveci, 2021).

Araştırmalarda normalin ötesinde ilgili görünen (Yaşın, 2018) bu ebeveynlik tutumu gözlemlenen kişilerde, çocukları çok küçükken başladığı, iyi bir eğitim verme ve öğretmen bulma yönünde yüksek gayret gösterildiği, düşük not veya, olumsuz gördüğü herhangi bir durum için sık sık öğretmeni arama (Yılmaz, 2020), öğretmen veya olumsuz durumla ilgili gördüğü şahsı suçlama (Yılmaz ve Büyükcebeci, 2019) ve normal görüşme standartlarının dışında öğretmenler ile iletişim kurdukları yönünde (Yaşın, 2018) bulgular, bu çalışmanın katılımcılarının gözlemleriyle uyumaktadır. Ayrıca, bu ebeveynler önemli ve sevilmeye değer olanı yalnızca kendi çocukları olarak düşündükleri ve öyle

davrandıkları için, çocuklarını öncelerken diğerlerinin duygularını veya kişiliklerinin olumsuz etkilenmesine yeterince dikkat etmemektedirler. Böylece bu davranış sonucunda meydana gelen olumsuz etkiler sadece kendi çocuklarıyla sınırlı kalmayıp, çocuklarını korumak adına onunla iletişimi ve etkileşimi olanlara da yansıtıldığı araştırmamızın bulguları arasındadır.

Mükemmel ebeveyn imajını dışarıya yansıtma çabaları olarak da görülen bu sık aramalar, çocuklarının yetki ve sorumluluğunun tek hâkimiyetinin kendi ellerinde olduğunun meydan okuması gibi görünse de çocuklarının ve onunla ilgilenenlerin düşüncelerinin hiçe sayılması olarak değerlendirilebilir (Dönmez, 2019).

Görüşme yapılan öğretmenlerin ortak görüşü, helikopter ebeveynin eğitim seviyesi yükseldikçe gösterilen ben bilirim tavrının arttığı ve çocukla ilgilenen kişileri çok daha zora soktuğu yönündedir.

Katılımcılara *“helikopter ebeveynin çocuğuyla ilgili taleplerinin uygulanabilir olup olmadığı”* ile ilgili soruya ise, biri dışında katılımcıların cevabı genel olarak uygulanamayacağı yönünde olmuştur. Bu davranışa uymayan ebeveynin çocukla ilgili talebi neredeyse yoktur. Öğretmenin bu konudaki görüşü şöyledir: *“Çocuk için genelde talebi olmuyor çünkü çok iyi olduğunu düşünüyor. Akademik anlamda benim taleplerim oluyor. Ben de taleplerimi iletemiyorum çünkü yanlış anlıyor. Çocuğunu da kendini de çekiyor. Tek talebi fiziksel olarak terlememesini sağlamak, terlemişse kıyafet değiştirmek.”*

Helikopter ebeveyn olarak görülen anne-babaların taleplerinin karşılanamaz olduğunu söyleyen öğretmenlerin ifadeleri şu şekildedir:

A.V.: *“Uygulanamaz birçok isteği var. Okul ve okuldakiler çocuğunun etrafında fır dönsün istiyor.”*

L.P.: *“Taleplerini çoğu uygulanabilir talepler olmaktan ziyade kendi menfaatleri doğrultusunda oluyor.”*

H.T.: *“Uygulanamaz bence. Mesela bir keresinde çocuk evde yiyeceği farklı şekilde tükettiği için, bizde öyle yapabilir miyiz diye sormuştu. Bir çocuğa özel bir uygulama nasıl yapılabilir kalabalık bir okulda.”*

F.T.: *“Gün içinde sürekli sürekli olarak atmış olduğu mesajlara cevap yazmamı bekliyor ama çoğu zaman müsait olamadığımdan geri dönüş yapamıyorum. Sonuç olarak tek bir çocukla değil bir sınıf içindeki 10 öğrenciden yükümlüyüm.”*

H.Z.: *“Uygulanamaz Mesela gün içinde sürekli fotoğraf istiyorlar benim 15 öğrencim var, bu sefer diğer çocukları ihmal etmiş olurum.”*

F.B.: “Sürekli aman bir şey olmasın diye çok tekrar ettiği için endişem artıyor sonuçta çocuk bu kazara çizik veya yürürken düşme olabiliyor. Bunlara nasıl engel olabilirim ki. Sonuçta 2 yaşında bir çocuk illaki ufak tefek çizikler olacaktır.”

Z.L.: “Çocuk ile sürekli ilgilenilmiş hiç sıkılmasına fırsat verilmemiş ve her dediği olmuş aynı beklentileri benden de bekliyor. Benim bunu uygulamam mümkün değil.”

Gittikçe yükselen eğitim masrafları nedeniyle eğitim kurumlarını müşteri gibi kaliteye odaklanarak değerlendiren anne-babalar çocuklarının özel olarak ilgilenilmesine ve değerini ispat etmesi yönünde kanıtlar aramakta, bu şekilde rekabetçi ortamda kendi öz değerlerini de tatmin etmektedirler (Marım ve Kahveci, 2021).

Katılımcıların verdiği cevaplar, tespit edilen helikopter ebeveynin çocuğunu özel hissettirdiği ve normal davranışlarını bile överek egolarını yükselttikleri yönde davrandıkları, farkında olarak veya olmayarak başkalarının da öyle davranmasını istedikleri yöndeki araştırmalarla örtüşmektedir (Okant, 2018). Bu durum çocuğun kendini diğerlerinden daha üstün ve özel olduğu duygusu olan şişirilmiş benliğe sahip olmalarına neden olabilmektedir (Ekşi, vd., 2020).

Helikopter Ebeveynlerin Çocuklarının Karakteristik Özellikleri

Diğer çocuklarla kıyaslandığında helikopter ebeveynin çocuğunun karakteristik özelliği sorusuna, tüm çocuklar için duygusal özelliğine ilave olarak, 6 çocuk için, *ben merkezci ve bencil*, 5 çocuk için *özgüvensiz*, 3 çocuk için *mutsuz*, 3 çocuk için *şikayetçi ve nazlı*, 2 çocuk için de *özgür ruhlu* tanımı yapılmıştır. Çoğunlukla biz ifadesiyle *biz bugün okula gittik, yemeğimizi yedik, sınavdan iyi not aldık* gibi çocuğunun adına konuşarak onun kendini ifadesini engelleyen helikopter ebeveyn, problemlerini de onun adına çözerek özgüveni eksik, zor mutlu olan, şikâyetçi çocuklar yetiştirmektedirler. Bu şekilde içselleştirilerek kullanılan çoğul özne, etkili bir iletişim gibi görünüyorsa da içeriğinde çocukla ilgili öneri ve beklentileri yansıtmakta, çocukların karar alma mekanizmalarını zayıflatmaktadır (Beyaz ve Dalkılıç, 2021).

Bu çocuklarda hayatlarının ilerleyen dönemlerinde, diğer bireylere oranla daha fazla psikolojik sorun gözlenmekte, sosyal alanlarında ise bireyselleşememenin sonucunda bağlanma problemleri ve karar verme zorlukları yaşamaktadırlar (Avcı ve Şatır, 2020). Katılımcıların verdikleri cevaplar da bu araştırma sonuçlarını destekler niteliktedir.

Helikopter Ebeveyne Sahip Çocukların Sosyal Uyumları

Sınıf içindeki arkadaşlarına ve kurallara uyum konusundaki düşünceleri sorusuna ise katılımcılar tarafından, 10 çocuk için *kurallara uyuyor*, birisi için ise *kurallara uyuyor ama bunu ailesine şikâyet olarak anlatıyor* denmiştir. Diğer çocuklarla ilgili, kurallara uymadıkları belirtilerek, “*Uymuyor orda da kendi kurallarını (ayaklarını yere vurarak vb.) tepkilerle uygulamak istiyor.*”, “*Uymak istemiyor, bizim ona uymamızı bekliyor.*”, “*Çocuğun mutluluğu için birçok kuraldan anne vazgeçiyor. Bu da çocuğu doyumsumuz yapıyor.*” “*Uymuyor kuralları kendisi belirleyip onları uygulamak istiyor.*”, “*Uymadığı zaman uyarınca küsüyor.*” ifadeleri kullanılmıştır. Arkadaşlarına uyum konusunda ise, 11 çocuğun istediği olursa uyum sağladığı aksi takdirde küsme, kendine veya arkadaşlarına zarar verme davranışı gösterdiği, 2 çocuğun uyumsuz olduğu, 2 çocuğun uyumlu olduğu cevapları alınmıştır. Kalan 4 çocuğun ise arkadaşlarıyla oynamayı sevmedikleri, gruptan uzak durdukları belirtilmiştir.

Ailesinde merkeze alınarak her istediği yapılan, anne ve babasını kendi istekleri doğrultusunda yönlendirebilen çocuklar, sosyal hayatta da bu beklentinin karşılanmasını istemektedirler. Bu şekilde yetişen çocuk, toplumsal kuralların içine girdiğinde yaşadığı hayal kırıklığı ile kendini huzursuz hissederek, diğerlerinden de öncelik talep edebilir. Kurallara uymakta zorlanan bu çocuklar, doyumsumuzlukları neticesinde kendilerini sosyal çevreden soyutladıkları gibi, zorbalıkla dediklerinin yapılmasını da isteyebilirler. Sonuçta herkes tarafından karşılanması imkânsız olabilen bu isteklerin yerine getirilemeyeceği gerçekliğiyle yüzleştiği durumlara, uyumsuz, içe kapalı ve asosyal bireyler olabilirler (Akça, 2012). Araştırma sonuçları helikopter tutumuyla büyüyen çocukların okul uyumunun zor olduğu (Okant, 2018), toplumsallaşma süreçlerinin geciktiği, bağlanma problemi yaşadıklarını bildirmektedir. Yaşıtlarına göre gösterdikleri geri davranışları nedeniyle yaşadıkları toplumda alay ve aşağılamaya maruz kalmakta, bu da ciddi özgüven problemlerine neden olmaktadır (Erkan, 2019).

Bireylerin kimlik oluşmasında kendilerini yaşadıkları çevreye ve topluma ne derece ait hissedecekleri anne ve babalarının onlara davranış şekilleriyle oluşmaktadır (Beyaz ve Dalkılıç, 2021). Bu ebeveyn tutumuyla büyüyen çocukların çoğu yaşadıkları topluma karşı, kendini geliştirmenin ön koşullarından biri olan aidiyet hissi geliştirememektedirler (Yaşın ve Özcan, 2020).

Yukarıda belirtilen problemler otoriter ve serbest ebeveyn tutumlarında da görülse de çoğu zaman öğretmen-veli iş birliği ile çözülmektedir. Helikopter ebeveyn çocuğunu kusursuz görme duygusuyla çoğu zaman bu iş birliğine yanaşmamakta veya yanaşsa da tutum kararlılığı gösterememektedir. Bunun neticesinde problemler kalıcı hale gelmektedir.

Helikopter Ebeveyne Sahip Çocukların Duygu Durumları

Katılımcılara *çocukların duygu durumu ile ilgili görüşleri* sorulduğunda,

F.B.: *“İstenildiği olduğunda çok mutlu bir çocuk ama yapılmadığı zaman hırçınlaşan bir çocuk.”*

H.Z.: *“Huzursuz, mutsuz ve hırçın.”*

L.P.: *“Her zaman annemi özledim cümlesi ile başlayan bir ağlama halinde.”*

H.Z.: *“Ağlamaklı ve huzursuz.”*

F.T.: *“Çoğunlukla; kaşları çatık memnuniyetsiz, şikâyetçi, öfkeli ve mutsuzluğu tercih ediyor.”*

A.V.: *“Hırçın, baskın karakter, duygusal, mutsuz.”*

H.T.: *“Duygu durumu genel olarak kaygılı.”*

Z.L.: *“Mutlu ve umursamaz bir çocuk. Üzüldüğü zaman hiç belli etmiyor üzüntüsünü içinde yaşıyor. Yani duygusal dalgalanması çok var bazen umursamaz olurken bazen mutlu ya da içinde yaşıyor üzüntüsünü.”* gibi olumsuz değerlendirmeler gelmiştir. Literatürde de helikopter ebeveynlik okul öncesi çağlarda, stres ve kaygı nedeni olarak gösterilen, duygu durumu ve psikolojik sağlığı olumsuz olarak etkileyen, yüksek anksiyete nedeni olarak gösterilen durumlardandır (Avcı ve Şatır, 2020). Alan araştırmaları, mülakat yapılan öğretmen görüşleriyle uyumluluk arz etmektedir.

Öğretmenlerin Bu Çocukların Gelecek Hayatlarına Yönelik Öngörülleri

Son olarak katılımcılara sorulan, *‘Ergen ve yetişkin dönemlerine dair bu çocuğu nasıl biri olarak tahayyül edersiniz?’* sorusuna,

Z.L.: *“Sürekli onay bekleyen, özgüveni düşük, sevilme ihtiyacı duyan dışardaki herkesten ilgi ve sevgi bekleyen birisi.”*

F.B.: *“İlerde merhametli, ben merkezli ve kendini beğenmiş bir birey olarak görüyorum.”*

H.Z.: *“Kendisini yeterince ifade edemeyen, bencil, sorunlu ve yetersiz hisseden birisi olur. Anne ve baba gölgesinde sorumluluklarını yeteri kadar ifade edemeyen birey ve evliliğinde nazlı prenses olur.”* Yine H.Z başka bir öğrencisi için, *“Kendisini ifade edemeyen özgüvensiz sorumluluklarını bilmeyen ve sorumluluk almaktan çekinen içine kapalı bir insan olacağını düşünüyorum.”*

L.P.: “Bencil, kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden birisi olur. Akademik anlamda başarılı olabilir ama psikolojik olarak sıkıntılı olur. Pasif bir baba ve eş olur.”

F.T.: “Annesinin çocuk üzerindeki tutum ve davranışları değişmez ise; içe kapanık, tek başına sorunlarla başa çıkamayan, kimseye güven duymayan, arkadaş gruplarına dahil olamayan tek başına yetişkin ama çocuk kalmış bir birey olarak düşünüyorum.”

A.V.: “Asosyal, korumacı tutumdan dolayı aileye bağımlı, öz güveni düşük, memnuniyetsiz.”

H.T.: “Özgüveni eksik kendi içine kapanmış ihtiyaçlarını başkaları tarafından giderilmesini bekleyen, isteklerinin ve arzularının hemen olmasını isteyen olmadığı zaman agresif tavırlar gösterebilen biri olacaktır.” gibi son derece olumsuz değerlendirmeler ve yorumlar yapılmıştır.

Ayrıca öğretmenler aşırı koruyucu tutumlar nedeniyle duydukları endişeleri şu şekilde dile getirmişlerdir.

A.V.: “Velilerin çocuklarını aşırı korumalı tutumu gelecek için beni endişelendiriyor. Bu çocuklar nasıl yetişkin olacaklar nasıl aile kuracaklar?”

H.Z.: “Aşırı koruyan velilerimizin gelecekte çok fazla sıkıntı yaşayacaklarını düşünüyorum.”

H.T.: “Velilerimin çocukları hakkında ki aşırı tutumlu ve endişeli kaygılı davranışları, çocuklarının özgüven gelişimi, sosyal yaşam becerilerini olumsuz yönde etkileyeceğini gözlemliyorum.”

Z.L.: “Bence anneler çocuklarının karakteristik özelliklerini, fitratlarını bilemiyorlar ve kitaptakilerle aynı olduğunu düşünüyorlar. Bu ebeveyn tutumuna maruz kalmış çocuklarının gelecekteki halleri beni endişelendiriyor.”

L.P.: “Doğrusu şu anda eğitim verdiğimiz çocukların yetişkin hallerini düşünmek bile dehşete düşürüyor beni. Çocuk kalmış yetişkin olmaya aday her biri. Nasıl olacak bilemiyorum.”

Helikopter ebeveynlere sahip yetişkinler üzerinde yapılan araştırmalara göre, bu kişilerin problem çözmede yetersiz bireyler oldukları, yaşadıkları toplumdaki memnun olmadıkları ve hissettikleri güvensizlik nedeniyle kendilerini o topluma ait hissetmedikleri görülmüştür (Alisinanoğlu, 2003). Demokratik ailede büyümüş gençlere oranla, helikopter ebeveyn tutumuna maruz kalan gençlerde, düşük öz ve yaşam becerileri, bunalım, hayattan zevk alamama, bedensel sağlık

problemleri, psikolojik sorunların, alkol ve madde kullanımının anlamlı olarak daha fazla gözlemlendiği yönündedir (Yılmaz ve Büyükcebeci, 2019).

Gelecekte olması beklenen bir duruma öğretmenlerin bakış açısıyla bakmak çok bilimsel yaklaşım olarak değerlendirilmese de öğretmen deneyiminin katkısı ve aile tutumlarının devamının etkisiyle göz önünde bulundurulmasında faydalı olacağı açıktır. Ayrıca burada yapılmak istenen bu öngörülerin literatüre uyumluluk derecesidir ki, büyük oranda uyduğu da göz ardı edilmemelidir.

Sonuç ve Değerlendirme

Mizacın doğuştan gelen özellik olduğu söylene de yapılan araştırmalar anne ve baba tutumları, çocukların yetiştiği ortamın mizacın oluşumunda önemli etkileri olduğunu göstermektedir. Çocukların hata yapmasından korkarak, işleri onun yerine yapan ebeveyn tutumu neticesinde, geleceğinde korkak, kendine güvenmeyen, bağımlı, talepkar ve sorumluluktan kaçan bireyler yetişebilmektedir. Çocuğun yapabileceği her işi yapan ebeveyn tutumu, Batı toplumunun aksine, Türk toplumunda olumlu algılanabilmekte ve oldukça yaygın olmaktadır. Bu yüzden konuyla ilgili araştırmalar da az ve oldukça sınırlıdır.

Gelişen teknolojinin hızıyla değişen dünyada bilinen pek çok olguda görülen değişim, yeni nesil çocuklar ve ebeveyn tutumlarında da kendini hissettirmektedir. Neyi, nerede, ne zaman yapacağını bilmeyen, gelişen teknolojinin, hayata kattıkları bilgileri sorgusuz uygulamaya çalışan, bazen mükemmeliyetçilikte, bazen otoritede aşırıya kaçan, yorgun ve stresli ebeveyn portreleri, zamanımız ebeveyninin başlıca özellikleri olarak belirtilebilir. Bu özellikler nedeniyle daha önce bilinen ebeveyn portresinden farklı tutumlar sergileyen, çocuğu merkeze alan ve yaşamını çocuğa göre düzenleyen ebeveyn tutumlarını kısaca “*yeni nesil ebeveynlik*” başlığı altında toplamak mümkündür.

Bu ebeveyn tutumlarından günümüzde mükemmel olma gayretini en fazla yansıması nedeniyle özellikle toplumumuzda popüleritesi oldukça yüksek olan helikopter ebeveynliğin, en önde gelen özelliği ise çocuklarıyla aşırı ilgili ve koruyucu olmalarıdır. Bu ebeveynlerin genel gayeleri iyi olsa da yapılan araştırma sonuçlarına göre, bu tutumla büyüttükleri çocukları üzerinde olumsuz etkileri oldukça fazladır ve bu etkiler sadece yaşanan anlarda kalmayıp, çocuğun tüm hayatında kendini göstermektedir.

Bu çalışmada, çocuğunu kollamak ve korumak adına bu tutumu sergileyen ebeveynlerin çocuklarına farkına varmadan uyguladıkları etkinin şiddet tanımına uyup uymadığı incelenmiştir. Bu amaçla bu tutumu gösteren ebeveynlere sahip okul öncesi çocukların diğer çocuklarla duygusal, sosyal farklılıklarını gözlemlemek amacıyla, bu çocukların öğretmenleriyle görüşmeler

yapılmış ve araştırma konusu hakkında fikirleri alınmıştır. Araştırma, okul öncesi çocuklara yönelik olsa da ulaşılan sonuç karşı tarafın duygularını önemsemeden onda göstereceği olumsuz sonuçları göz ardı eden baskı olarak tanımlanabilen şiddetin etkileriyle, bu tutumun sonuçlarının gösterdiği benzerliklerdir. Özellikle korkutma, tehdit etme, tedric etme, sömürme gibi davranışları kapsayan duygusal ve psikolojik şiddet türü sonucunda görülen depresyon, kaygı, sosyalizasyon bozuklukları, özgüven eksikliği gibi (Çakmak, vd.2017) olumsuz sonuçların, bu ebeveyn tutumuyla büyüyen çocuklarda görülmesi bu düşünceleri doğrulamaktadır.

Araştırma yöntemi olarak kullanılan yapılandırılmış sorularla gerçekleştirilen derinlemesine nitel görüşme bulgularının, literatürde yer alan araştırma sonuçlarının birçoğu ile büyük oranda örtüştüğü görülmektedir.

Araştırma sonuçlarına göre, örneklem grubunda yer alan öğretmenlerin helikopter olarak tanımladıkları ebeveynlerin, büyük çoğunluğu sosyo-ekonomik seviyesi yüksek, lisans ve lisansüstü eğitilmiş olan annelerdir. Bu annelerden birisi hariç, diğerleri katılımcı öğretmenleri sık sık arama, emir ve akıl verme veya söylediklerini önemsememe gibi tavırlarla, kötü hissetmelerine neden olarak baskı oluşturmaktadır. Hariç tutulan velinin öğretmene karşı herhangi bir olumsuz tavır olmasa da birlikte aldıkları kararları uygulamayarak, çocuğuna gösterdiği tutum nedeniyle zora sokmaktadır.

Ayrıca araştırmaya konu olan anaokulu genel kontenjanına oranı yüzde 15 civarında olan bu tutum sahibi ebeveyn ve tutumun artış hızı göz önüne alındığında, geleceğe dair kaygı oluşturan bir tablo mevcuttur.

Helikopter anne ve baba tutumuyla yetiştirilen okul öncesi çocuklarının karakter özellikleri için genel olarak duygusal, benmerkezci, bencil, özgüvensiz, mutsuz, şikayetçi ve nazlı tanımları kullanılmıştır. Sınıf içi kurallara uyum konusunda ise 18 çocuktan 10 tanesinin uyduğu, 8 tanesinin ise uymak istemediği ve buna farklı (küsme, bağırma, ayağını yere vurma vb.) gibi normal olmayan tepkilerle bildirdiği söylenmiştir. Bu sonuçlar, aşırı korumacı tutumla çocukların silik olarak oluşan karakterlerinin, sorgulamadan uyum gösteren veya ebeveyne kurduğu egemenliği sosyal hayatta da devam ettirme eğilimlerini doğrulamaktadır.

Son olarak katılımcılara yetişkinlik dönemlerinde bu çocukların nasıl bir birey olarak düşündükleri sorulduğunda verilen cevaplar, helikopter tutumla büyüyen yetişkinlerin literatürdeki tanımlarıyla uyum göstermiştir. Kendisini ifade edemeyen, özgüvensiz, sorumsuz, sorunlu, bencil, pasif, asosyal, bağımlı gibi tanımlar bunlardan bazılarıdır.

Öneriler

Meydana getirdiği olumsuzluklar nedeniyle, özellikle psikolojik şiddet etkileriyle uyum gösteren aşırı korumacı davranış, anne ve babaların çocuklarını korudukları ve iyi ebeveynlik yaptıkları niyetiyle de yapılmış olsa masum olarak kabul edilemeyecek bir tutumdur. Zira ebeveyn çocuğunu düşünüyor gibi görünse de altta yatan egosuyla, kendi arzuları doğrultusunda onu kullanabilmekte ve duygularını hiçe saymaktadır. Özellikle toplumumuzda kabul gören hatta makbul sayılan bu tutumla ilgili gereken bilincin oluşması için çalışmalar yapılarak, anne ve babaların bilinçlendirilmeleri son derece önemlidir. Helikopter tutumun toplumda gördüğü popülarite ve yayılma hızı göz önüne alınırsa, ülke ve dünyanın geleceğinin bu tutumla büyüyen çocukların elinde olduğunu söylemek, çok da abartılı bir tahmin olmamaktadır. Çocukların sevgi adı altında bağımlı kişilere dönüşmemesi için gerekli önlemleri almak, bu davranışın yerleştikten sonra tedavisi ve olumsuzluklarını gidermeden çok daha az maliyetli ve kolay olabilecektir. Bunun için;

-Okullarda seminerler düzenlenerek, bu tutumun çocuklarda oluşturacağı etkiler anne ve babalara açıklıkla anlatabilir,

-Okullarda psikolojik ve rehberlik servisleri bu tutuma maruz kaldığını gözlemledikleri çocukların aileleriyle bireysel görüşmeler yaparak, okul-aile iş birliğine giderek, gerektiği takdirde bu ailelerin psikolojik destek almasını sağlayabilir,

-Erken tespit açısından özellikle anaokulu ve ilkokullarda, devlet destekli projelerle ebeveyn tutum testleri uygulanarak, bu tutuma sahip ebeveynlere özel programlar düzenlenebilir,

-Helikopter ebeveynler ile çocuklarına grup terapi çalışması yapılabilir,

-Aşırı korumacı tutumun önlenmesi ve popülaritesinin azaltılması için kamu spotu çalışmaları yapılabilir,

-Bu tutuma sahip ebeveynlere okul-aile birliği çalışmalarında, enerjilerini yardıma ihtiyacı olan çocuklar için kullanmaları yönünde oryantasyon çalışmaları yapılabilir. Bu sayede helikopter ebeveynin, kendi çocuğu üzerinde uyguladığı baskıyı azaltacağı gibi, ilgi ve yardıma ihtiyacı olan çocukların gelişmesi yönünde de katkı sağlaması gerçekleştirilebilir. Böylelikle kendi çocuğunu geliştirmek, onun yetersiz kalmasının önüne geçmek isteyen ebeveyn aslında evladının üzerine çok düştüğünü aynı yaş gruplarında ilgiye ve yardıma ihtiyacı daha çok olan çocuklar olduğunu görerek kendi sınırlarını belirlemede rehabilite olabilir.

-MEB sorumluluğunda etkin anne-baba okullarıyla, ebeveynlerde gerekli bilincin oluşması sağlanabilir.

-Psikolog ve sosyolog platform grupları oluşturularak, burada konuyla ilgili proje, öneriler sunup, deneyim ve çözümlerin paylaşılması, aynı konu üzerinde yapılmış ve denenmiş uygulamaların görülmesini sağlanabilir.

Bu konuda yapılan araştırmaların oldukça sınırlı sayıda olduğu göz önünde bulundurularak, araştırma sayısı ve niteliği artırılarak, akademik çalışmalardan ve bu alanda çalışan uzmanlardan destek alınması önemli olacaktır. Akademik çalışmaların desteklenmesi ve teşviki konuya katkı sağlaması açısından önemlidir. Geniş bir örneklem grubuyla özellikle bu tutumla büyüyen bireylerin iş ve evlilik doyumlarının incelendiği çalışmalar, helikopter ebeveyn etkilerinin yaşamdaki yansımalarının görülmesi nedeniyle önemli olacaktır.

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazarlar, çıkar çatışması bildirmemiştir.

Ek Beyan: Çalışmaya 1. yazar %85, 2. yazar %15 oranında katkı sağlamıştır.

Etik Kurul Onayı: İlgili çalışmaya ilişkin etik kurul onay belgesi Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları ve Bilimsel Yayın Etik Kurulu'ndan 09/09/2021 tarih 17364 karar numarası ile alınmıştır.

Kaynakça

- Akça, Ö. (2012). Ana-Babaların Çocuk Yetiştirmede Aşırı Koruyucu Olmaları. *Akademik bakış dergisi*, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, 29, 1-13.
- Akpolat, Y. ve İnci, Y. (2012). Erzurum'da çocuk ve şiddet. *Uluslararası Katılımlı Kadına ve Çocuğa Karşı Şiddet Sempozyumu Bildiri Kitabı (Eds D Şenol, S Yılmaz, T Kıymaz, H Kala)*, 866-886.
- Alisinanoğlu, F. (2003). Çocukların denetim odağı ile algıladıkları anne tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1(1), 97-108.
- Avcı, S. Ç. ve Şatır, D. G. (2020). Yeni Bir Kavram: Helikopter Ebeveynlik. *Ordu Üniversitesi Hemşirelik Çalışmaları Dergisi*, 3(2), 163-168.
- Aydoğdu, F. ve Dilekmen, M. (2016). Ebeveyn tutumlarının çeşitli değişkenler açısından değerlendirilmesi. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(2).
- Beyaz, E. ve Dalkılıç, M. (2021) Helikopter Ebeveynlik. *Scientific Developments for Health and Life Science*, 587.

- Çakmak, C., Çapar, H., Konca, M., ve Korku, C. (2017). Bir Halk Sağlığı Sorunu Olarak Çocuklara Yönelik Şiddet: Gazete Haberleri Üzerinden Bir Araştırma. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(13), 85-101.
- Çalışkan Sarı, A., & Şahin Acar, B. (2018). *Annenin Ebeveyn Tutumlarının ve Çocuğun Annesinin Tutumlarıyla İlgili Algısının Çocuğun Duygu Tanıma Becerilerindeki Rolü*. 27-50. <https://hdl.handle.net/11511/41024>.
- Demir, A. (2020). Aşırı Ebeveynlik, Ençoklamacı Karar Verme Eğilimleri ve Kariyer Kararsızlığı İlişkisi: Sinop Örneği. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 8(25), 1-14.
- Dönmez, D. (2019). *Yeni Nesil Ebeveynlik ve Sosyal Medya Bağlamında Blogger Anneler*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Dursun, C. (2019). Ebeveyn Çocuk İlişkinin Değişen Yüzü: "Proje Çocuk" Kavramına Sosyolojik Bakış. IX. Ulusal Sosyoloji Kongresi Yayınlanmamış Bildiri
- Erkan, E. (2019). *Bağımlılık kişilik özellikleri ile ebeveyn duygusal erişebilirliği ve helikopter ebeveyn tutumu ilişkisinde kişilerarası ilişki boyutlarının aracı rolü*. Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Ekşi, H., Barış, Ş., ve Demir, İ. (2020). Ergenlerde Helikopter Ebeveyn Tutumu, Şişirilmiş Benlik: Duygusal Özerklik, Sosyal Kaygı Değişkenlerinin Aracı Etkisi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(Armağan Sayısı), 83-100.
- Kaya, A., Bozaslan, H., ve Genç, G. (2012). Üniversite Öğrencilerinin Anne-Baba Tutumlarının Problem Çözme Becerilerine, Sosyal Kaygı Düzeylerine ve Akademik Başarılarına Etkisi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (18), 208-225.
- LeMoyne, T., ve Buchanan, T. (2011). Does "hovering" matter? Helicopter parenting and its effect on well-being. *Sociological Spectrum*, 31(4), 399-418.
- Marım, Y. ve Kahveci, S. (2021). Helikopter Ebeveyn Tutumları Bağlamında Küresel Köyün Kaygılı Çocukları. 439
- Okant Yaşın, Ç. (2018). Helikopter Ebeveyn Sahibi Y Kuşağının, İş ve Yaşam Tatmini Üzerine Sosyolojik Bir Analiz. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Reed, K., Duncan, JM, Lucier-Greer, M. ve ark. Helikopter Ebeveynliği ve Yükselen Yetişkin Öz-yeterliliği: Ruhsal ve Fiziksel Sağlık İçin Etkileri. *J Child Fam Stud* 25, 3136-3149 (2016).
- Schiffirin, Holly H. ve Liss, Miriam, "Helikopter Ebeveynliğinin Akademik Motivasyon Üzerindeki Etkileri" (2017). *Psikoloji Bilimi*. 9.
- Tekin, H. (2006). Nitel Araştırma Yönteminin Bir Veri Toplama Tekniği Olarak Derinlemesine Görüşme. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(13), 101-116.
- Yam, F. C., ve Kumcağız, H. (2021). Helikopter Anne Tutumları: Üniversite Öğrencilerinin Yaşam Doyumları ve Psikolojik İyi Oluşları Üzerindeki Yordayıcı Rolü. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 17(35), 1-1.
- Yaşın, Ç. O., ve Özcan, N. D. (2020). Türkiye'de Helikopter Ebeveyn Sahibi Olan Y Neslinin, Aidiyet, Yaşam Becerisi ve Özgüven Problemleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 7(2), 450-470.

Okul Öncesi Çocuklarda Öğretmen Açısından Helikopter Ebeveyn Tutumlarının Şiddet Bağlamında Değerlendirilmesi

Yılmaz, H. (2020). Türkiyede Helikopter Ebeveynlik Eğilimi ve Helikopter Ebeveynlerin Demografik Özellikleri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 20(46), 133-160.

Yılmaz, H., ve Büyükcebeci, A. (2019). Bazı Pozitif Psikoloji Kavramları Açısından Helikopter Ebeveyn Tutumlarının Sonuçları. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 9(54), 707-744.

Atıf: Gedik, E., Pehlivanlı Kadayıfçı, E., Turgut, S. T. & Bulut, M. (2021). Sosyal Medyada Toplumsal Cinsiyet Temelli Trafik Söylemi. Sosyoloji Dergisi, 41-42, 145-161.

Araştırma Makalesi / Research Article

SOSYAL MEDYADA TOPLUMSAL CİNSİYET TEMELLİ TRAFİK SÖYLEMİ

Esra GEDİK*

Ezgi PEHLİVANLI KADAYIFÇI**

Samet Talha TURGUT***

Mehmet BULUT****

Öz

2000'li yıllardan itibaren sosyal medya, bireylerin yaşamlarında önemli bir yere sahip olmaya başlamıştır. Bununla birlikte günlük hayatta karşımıza çıkan cinsiyet rolleri ve toplumsal cinsiyet algıları bu mecralarda da etkisini sürdürmektedir. Sosyal medya ortamlarında bulunan topluluklar, günümüzde farklı kesimden birçok bireyi bir araya getirerek bireylerin kendilerini kültürel, politik, sanatsal, eğlence ve sosyal olarak ifade etme imkânı bulduğu bir alandır. Bu özelliğinden dolayı dünyanın en büyük sosyal paylaşım sitesi olan Facebook grupları ve Türkiye özelinde Ekşi Sözlük, çalışmanın veri evrenini oluşturmaktadır. Sözü edilen veri seti kapsamında, Türkiye'de üzerine çok fazla tartışma yapılan "kadın sürücü" konusu ve toplumsal cinsiyet temelli söylemleri içeren 10 farklı otomobil Facebook grubundan ve Ekşi Sözlük iletilerinden 5014 yorum eleştirel bakış açısıyla, içerik analizi yöntemiyle taranmıştır. 2015 yılından 2020 yılına kadar kullanıcıların yaptığı tüm yorumlar incelenmiştir. Bu kapsamda gruplarda yapılan paylaşımların yorumlarında ve Ekşi Sözlük paylaşımlarında geleneksel cinsiyet rollerinin ön planda olduğu gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, Kadın Sürücü, Trafik, Toplumsal Cinsiyet, Toplumsal Cinsiyet Temelli Söylem, İçerik Analizi

* Doç. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, esra.gedik@bozok.edu.tr; ORCID: 0000-0003-3192-2107f

** Arş. Gör. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Bilim ve Teknoloji Politikaları Araştırma Merkezi, ezgip@metu.edu.tr; ORCID: 0000-0003-1595-8177

*** Yüksek Lisans Öğrencisi, Yozgat Bozok Üniversitesi; ORCID: 0000-0003-3646-6817

**** Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi; ORCID: 0000-0002-2106-8456

Makale Gönderim Tarihi: 21/09/2021 **Makale Kabul Tarihi:** 21/10/2021

Gendered Traffic Discourse in the Social Media

Abstract

Since the 2000s, social media has begun to have an important place in the lives of individuals. However, gender roles and gender perceptions that we encounter in daily life continue to be influential in these media as well. Communities in social media environments are an area where individuals have the opportunity to express themselves culturally, politically, artistically, entertainingly and socially by bringing together many individuals from different walks of life. Due to this feature, *Facebook groups*, the world's largest social networking site and *Ekşi Sözlük* particularly in Turkey, constitute the data universe of the study. Within the scope of the aforementioned data set, 5014 comments from 10 different automobile Facebook groups and *Ekşi Sözlük* messages, which contain the subject of "female driver", "male driver", "traffic" were scanned with a critical perspective and content analysis method. All comments made by users from 2015 to 2020 and the user profiles that made these comments were examined. In this context, it has been observed that traditional gender roles are at the forefront in the comments of the posts made in the *Facebook groups* and the posts of *Ekşi Sözlük*.

Keywords: Social Media, Female Driver, Traffic, Gender, Gendered Discourse, Content Analysis

Giriş

Toplumsal cinsiyet kaynaklara erişimi belirler, özellikle zaman, para ve teknoloji kullanımını. Bu saydığımız kaynakların her birine erişim bireylerin seyahat davranışlarını da etkiler (ne kadar sıklıkla seyahat edildiği, nereye ve ne zaman gidilebildiği, seyahat için hangi aracın kullanıldığı). Aynı zamanda seyahat deneyimi ve hareketliliğin sosyal anlamı da toplumsal cinsiyet tarafından belirlenir (Peters, 2001). Toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü, ev işlerinin ve çocuk bakımının günlük yükü, mekânın kullanımının cinsiyete göre ayrılmış olması, esnek olmayan çalışma saatleri, toplu taşımanın yetersizliği, bahsi geçen roller ve görevlerden sorumlu olan insanların hareketliliğini kısıtlar (özellikle eşleri ve anneleri) (Nobis ve Lenz, 2005; Rosenbloom ve Burns, 1993).

Bunun dışında ulaşım ve cinsiyet ile ilgili diğer unsur ilgili becerilerdir; bir dizi mekanik ve fiziksel yeterliliği içerir (lastik değiştirme veya otomobil kullanabilme gibi). Kişinin bir ulaşım yöntemi kullanma becerisi, öğrenme fırsatlarındaki farklılıkları da yansıtır. Çalışmalar, sürücü ehliyeti sahibi olmanın

erkekler ve kadınlar arasında yaş grubuna, yere ve döneme göre bağlı olarak eşitsiz dağıldığını gösterir (Pickup, 1989). Araç kullanmanın kültürel anlamı eril gücün işareti olarak kabul ediliyor denilebilir. Cinsiyetin teknoloji kullanımı içerisindeki etkilerine baktığımızda, ulaşım teknolojisi muhtemelen toplumsal cinsiyet ayrımları ile en derin ve en geniş kapsamlı bağlantıya sahiptir. Kadın sürücüler hakkında şakalar buna örnektir. Komedyenler ve sosyal yorumcular, kadın sürücüleri güvenlik riski, tıkanıklık ve gecikme nedeni olarak resmetmişlerdir.

Teknoloji sadece üretilenleri değil aynı zamanda bu üretilenlerle ilişkili kültürleri ve uygulamaları da içerir (Wajcman, 2009). Teknoloji toplumdaki ayrı değil, toplumu bir arada tutan sosyal dokunun bir parçası olarak görülür. Arabalar da bu tür teknolojinin örneğidir. Toplumsal cinsiyet ve teknoloji kavramları arasındaki ilişkinin doğasını açıklamaya yönelik çalışmalar, "toplumsal cinsiyet" tartışmaları ile başlayan feminist akımlardan etkilenmişlerdir. 1990'lı yıllardan itibaren yeni bir araştırma alanı olarak teknolojinin feminist bakış açısından incelenmesi gündemdedir. Kadın ve erkeğin teknik yeterlilikleri arasında farklılık bulunduğu iddiasını tartışmaya açmışlardır. Çoğu insan teknoloji, fen ve matematik alanlarını "erkek", beşerî ve sanat alanlarını "kadın" ile ilişkilendirir. Bilim, teknoloji, mühendislik ve matematikteki kadın ve erkek sayıları arasındaki çarpıcı eşitsizlik genellikle biyolojik olarak yönlendirilen cinsiyetin kanıtı olarak kabul edilir (Kadayıfci ve Gedik, 2016). Buna ek olarak, erkeklerin yaptığı işlerin daha fazla fiziksel güç ve vasıf istediği, eğer fiziksel güç gerektirmiyorsa, daha fazla zihinsel yetenek isteyen karmaşıklıkta olduğu inancı, cinsiyete dayalı iş bölümünün kaynağı olmuş ve bu işlerin daha değerli olduğu düşünülmüştür. Otomobil üretmek ve sürmek bu durumlara örnek olabilir.

ABD ve Avrupa'da feminist araştırmacılar (Howe and O'Connor, 1982) seyahat ve coğrafya araştırmalarının erkekler üzerine yoğunlaştığını ve insanlığın diğer yarısının, kadınların, bu çalışmalarda eksik olduğunu gösteren tartışmalara başlamışlardır. Seyahat araştırmaları bulgularında kentsel alan kullanım eleştirisi, üretim ve yeniden üretimin mekansal olarak ayrılması ve kamusal ve özel alanın kültürel ikilemi gibi konular üzerinden feminist çalışmalara rastlanmaktadır. Araştırmacılar gelişmiş ülkelerdeki seyahat günlüklerini ve verilerini kullanarak seyahat amacıyla, seyahat mesafesinde, seyahat davranışlarında toplumsal cinsiyet farklılıkları olduğunu görmüşlerdir (Howe and O'Connor, 1982). Seyahat araştırmaları, seyahat talebinde ailenin türüne ve hane halkının cinsiyetine göre değişiklikler ve farklılıklar olduğunu göstermiştir. Cinsiyet farklılığının otomobil sahipliği davranışında da önemli bir etken olduğu gösterilmiştir (Borgoni ve ark., 2002).

Sosyal medyada kullanılan imaj ve söylemler yukarıda sözü edilen toplumsal cinsiyet temelli kalıp yargıları destekler nitelikte olabilmektedir. Bu durum, trafiğin, bir iktidar alanı olarak eril özelliklerle bezendiğini anlattığı gibi, bu alanı eril söylemlerle yeniden üretmektedir. Bu kapsamda, günlük hayatta karşımıza çıkan toplumsal cinsiyet rolleri ve toplumsal cinsiyet algıları sosyal medyada etkisini sürdürmektedir.

Bu çalışmada, sosyal medyada trafiğe dair söylemlerin toplumsal cinsiyet temelli yapısını anlamaya çalışmaktayız. Çalışmamızın ana araştırma problemi; sosyal medyanın trafik ve trafiğe dair ulaşım alanlarını ne ölçüde ve nasıl toplumsal cinsiyet temelli kurguladığıdır. Bu çerçevede, Redshaw (2018) tarafından geliştirilen *Combustion Masculinity* ve *Hydraulic Masculinity* erkeklik kavramlarını kullandık. Bu kavramlar, çalışmada analiz edilen yorumlardaki farklı sürüş stillerini ve söylemleri kavramsallaştırmak için teorik araçlar olarak yer aldı. Bu kavramları, tam Türkçe karşılıkları olmadığı için "mekanik erkeklik" başlığı altında toplayarak incelememizde kullanacağız. Bu kapsamda, 'mekanik erkekliğin' erkeklerin arabalara yaklaşmasının standart olduğunu ve sürüş deneyimlerinin bununla yorumlandığı ileri sürülmektedir. Erkeklerin sürücü olarak üstünlüklerini ifade etme şeklini gösteren yorumlardan ve tartışmalardan yararlanılacaktır. Burada tartışılacak ana temalar; erkekler ve arabalar arasında doğal olarak algılanan bağlantı, otomobil bilgisindeki erkekler ve kadınlar arasındaki farklılıklar, sürüş performansı ve erkeklerin sürücü olarak kadın sürücülerle olan deneyimleri üzerine incelemelerdir.

Sosyal medyanın trafik alanını eril özellikler taşıyan söylem üzerinden üretme ve yeniden üretme kapasitesini anlamak amacıyla dünyanın en büyük sosyal paylaşım sitesi olan Facebook grupları ve Türkiye özelinde Ekşi Sözlük çalışmanın veri evrenini oluşturmaktadır. Sözü edilen veri seti kapsamında, Türkiye'de üzerine çok fazla tartışma yapılan "kadın sürücü" konusu ve toplumsal cinsiyet temelli söylemleri içeren 10 farklı otomobil Facebook grubundan ve Ekşi Sözlük iletilerinden 5014 yorum eleştirel bakış açısıyla, içerik analizi yöntemiyle taranmıştır. 2015 yılından 2020 yılına kadar kullanıcıların yaptığı tüm yorumlar incelenmiştir.

Makalenin ilerleyen bölümlerinde, öncelikli olarak toplumsal cinsiyet ve erkeklik kuramı perspektifi ele alınacak, son kısımda ise araştırma ve bulgular sunulacaktır.

Otomobil ve Erkeklik İlişkisi: Hidrolik Erkeklik

Sadece toplumsal cinsiyet çalışmaları değil aynı zamanda erkeklik çalışmaları da seyahat ile ilgili aktiviteleri erkeklik kodları ile ilişkili olduğunu dile

getirmiştir (Connell, 1995). Kadınların teknik becerileri nadiren teknik olarak tanımlanır çünkü teknoloji yaygın olarak erkeksi bir kültürel ifadedir (Cockburn, 1985; Lie, 1996). Başka bir deyişle hem tarihsel hem de çağdaş toplumlarda erkekler ile teknoloji arasında maddi ve sembolik olarak güçlü bir ilişki vardır (Mellström, 2004). Arabalar, özellikle ve daha genel olarak motorlu taşıtlar, tarihsel olarak, vahşi, evcilleştirilemez hayvanlarla olan ilişkiler yoluyla erkeklikle ilişkilendirilmiştir (Balkmar ve Mellström, 2018). Başka bir deyişle, kontrol edilmezse tehlikeli olabilecek bir makinayı (otomobili) kontrol etmek erkeksi bir özellik olarak görülür. Otomobil esneklik, bağımsızlık ve gücün yanı sıra risk ve macerayı temsil eder. Bu açıdan, araba kullanma ve hegemonik erkeklik arasında güçlü bir ilişki vardır ve teknolojinin kontrolü erkek kimliklerinin inşasının önemli bir unsurudur (Manderscheid, 2018). Erkekliğin kültürel temsillerini seyahat ile ilgili referanslarda bulmak mümkündür. Örneğin, Hollywood filmlerinde (yol hikâyeleri türlerinde), televizyon reklamlarında (araba reklamları), günlük gazete haberlerinde ve sosyal medyada erkeklik temsillerinin seyahat ile ilişkilendirildiğine rastlarız (Perry ve Rossington, 1994; Brandth, 1995).

Cockburn'a (1985) göre kadın ve erkek için teknoloji kullanımı aynı derecededir. Kadınlar da aslında erkekler gibi teknolojinin kullanımında yeteneklidir. Cockburn (1983), fiziksel güç ve beceri gibi teknolojinin de bir güç kaynağı olduğuna işaret etmektedir. Tarih boyunca erkeklerin "kadınları dışlama eğiliminde olan teknolojiyle yakın ve etkileşimli bir ilişki" edindiğini savunur (Cockburn, 1983: 138). Ancak Mellström (2003) göre teknolojinin rolü erkekler için farklıdır; genellikle erkek olmanın ne anlama geldiğinin bir parçasıdır; birçok farklı bağlamda erkeksi olmanın parçasıdır. Erkeklik nesiller boyu aktarılan bir öğrenme sürecidir. Günlük sosyalleşme ve kültürleşme süreçlerinde, önermeler öğrenilmiş eğilimlere dönüşür (Hastrup, 1995). Bir teknolojinin kullanımını ve bilgisini tekelleştiren erkekler, bu yolla, erkekliklerini sadece kadınlardan değil diğer erkeklerden de üstün olarak kanıtlamaktadır (Lie, 1995).

Araçlarla ilgili olarak, mekanik erkeklik, otomobillerin temsilleri ve kullanımları da dâhil olmak üzere çeşitli ortamlarda sergilenen ve ifade edilen yüksek performansı gösteren ivme, hız ve güç ile ilgilidir (Redshaw, 2018). Redshaw'a (2018) göre şiddet, riskli davranış, hız ve ivmeyle bağlantılı arkaik bir erkeklik biçimidir. Erkeklik, kimliklerin oluşumunda, saldırganlığın ve rekabet gücünün ifade edilmesinde önemli bir rol oynayan otomobillerle ilişkili olarak yapılandırılır, sosyal olarak inşa edilen ve halk tarafından pekiştirilen ancak yine de "doğal" olduğu için mazur görülen bir erkekliktir. Bu anlamda, Redshaw (2018) bu tip erkekliği araba yarışçıları ile ilişkilendirir. Redshaw bu tarz erkekliğin yeni dönem dünyayı düşündüğümüzde değiştiğini dile getirmektedir.

Başka bir deyişle, çevre bilinci geliştikçe, iklim değişikliği gibi konuların gündemde olmasıyla beraber çevreye daha uyumlu, güvenli sürüş için araçların mekanik yapısı değişmeye başladı ve bugün elektrikli araçlar veya otonom araçlar gündeme gelmektedir. Teknoloji ve erkeklik arasındaki bir bağlantıyı keşfetmek, tüm erkeklerin teknolojiye eşit derecede bağlı olduğu veya çoğunun öyle olduğunu kanıtlayabileceğimiz anlamına gelmez. Teknoloji ve erkeklik arasındaki bağlantıları incelerken, bunlar kültüre ve daha spesifik bağlamlara gömülüdür. Burada bağlam otomobillerdir. Bir sonraki adımımız, teknoloji ve erkeklik arasındaki bağlantıların otomobil hayran sayfalarındaki günlük uygulamalarla üretilip üretilmediğini tartışmaktır.

Yöntem

Bu çalışmada, kadın sürücülerin sosyal medyada maruz kaldığı cinsiyetçi söylemler analiz edilecektir. Araştırma kapsamında Türkiye’de otomotiv sektöründe önde gelen markaların “Facebook Fan Grupları”nda yapılan yorumlar ve Ekşi Sözlük’teki iletiler incelenerek otomobiller ve erkekler arasındaki ilişki temel alınarak analiz edilmiştir. Hayatımızda önemli bir yer tutan sosyal medya, günümüzde pandeminin de etkisiyle artık değişmez bir iletişim ortamı haline gelmiştir. Bu durum akademide de önemli yer tutmaya başlamış ve pek çok bilim insanı “sosyal medya analizi” olarak adlandırılan ve bizim de bu çalışmada kullandığımız araştırma metodunu sıklıkla kullanmaya başlamıştır. Bu yöntem ile bireylerin en çok kullandığı sosyal medya araçları (Facebook, Twitter, Instagram, Youtube ve Sanal Sözlükler vs.) belirlenen araştırma sorusuna göre seçilir (Albayrak ve ark, 2017). Araştırmanın mahiyetine göre hesaplar açılıp, kullanıcılara müdahale edilmeden yapılan yorumlar ve görüşler incelemeye alınır. Araştırma kapsamına göre incelenebilecek sınırın üzerinde yorum ve görüş var ise bu yorumlar arasından araştırmanın amacına ve sorusuna uygun bir örneklem seçilir. Daha sonra bu örneklem grubuna dahil veriler belli kavramlar üzerinden sınıflandırılarak analiz edilir. Bu çerçevede kapsamında Türkiye’de üzerine çok fazla tartışma yapılan “kadın sürücü” konusu ve cinsiyetçi söylemleri içeren 10 farklı otomobil grubundan ve Ekşi Sözlük’teki “kadın sürücü” konusunu içeren başlıklar altında toplan 5014 yorum eleştirel bakış açısıyla, içerik analizi yöntemiyle taranmıştır. 2019 Ağustos 2020 Aralık ayları arasında, 2015 yılından 2020 yılına kadar kullanıcıların yaptığı tüm yorumlar incelenmiştir. Elde edilen bu veriler saha araştırmasının çerçevesini belirlemiş ve sorgulanacak başlıkların oluşmasını sağlamıştır. Bazı Facebook fan gruplarına üyelik ile giriş yapıldı. Bazıları açık fan grupları idi. Her grupta da kullanılan yorumların yazarlarının kimlikleri etik açıdan gizlenmiş ve sahte isimler kullanılmıştır.

Analiz ve Değerlendirme

Bu bölümde Facebook'ta yer alan otomobil fan sayfalarında ve Ekşi Sözlük'te yer alan toplumsal cinsiyet temelli trafik söylemleri incelenen yorumlarda sıklıkla vurgulanan "araba kültürü", "iyi sürücü olmak", "kadın sürücü", "arabanın cinsiyeti" ve "erkek sürücülerden tavsiyeler" başlıkları üzerinden analiz edilmiştir. Bu başlıklar seçilirken tüm yorumlar incelenmiş ve sıklıkla tekrar edildiği görülen bu alt başlıklar ortaya çıkmıştır. Bu anlamda tümden gelim yöntemi kullanılmış ve genel yorumlardan özel alt başlıklar oluşturulmuştur.

Sosyal Medyada Trafik Söylemi

Otomobil üzerine yapılan araştırmalar, kadınları bu tartışmada tanımlamamışlar ve arabalar ile erkeklik arasındaki bağı vurgulama eğiliminde olmuştur. Bu nedenle, araba erkekliğinin gücü ve hegemonyası olarak bilinirken, bu süreçte toplumsal cinsiyet yeterince belgelenmemiştir (Bengry-Howell ve Griffin 2007). Çağdaş toplumdaki birçok genç kadın, tipik olarak erkeksi özellikler olarak görülen şeyleri yapmaktadır: Araba kullanmak gibi. Ancak bu durum toplumda var olan eril araba kültürünü değiştirmemektedir.

Bu bölümde sosyal medyada da karşımıza çıkan iletileri hidrolik erkeklik kavramı üzerinden kadın sürücülerin nasıl yorumlandığını analiz edeceğiz.

Mekanik erkeklik olarak adlandırdığımız, araçlarla ilgili alternatif bir erkeklik imajını göstermektedir (Walker 1999; Redshaw 2018). Redshaw'a göre, (2018: 90)"becerikli manevra, sabırlı, dikkatli ve yavaş kullanım gerektirir." Öte yandan, "kadın sürücü", kendine güvenmeyen bir kadın sürücünün üretilmesine yardımcı olur ve sürücünün erkek olarak kurgulanmasına katkıda bulunur. Bu anlamda mekanik erkeklik böylesi bir aracı dikkatli ve becerikli olarak kullanan erkek sürücüyü tarif eder. Örneğin, Manique (ekşi sözlük yazarı) şöyle yorumluyor:

"Bir yere dönecekleri zaman önce sinyal verip frenle yavaşlayıp dönmek yerine yolun ortasında zort diye frene basarlar, şansız varsa sinyal verip 3.sağdan dönerler. Özellikle İstanbul trafiğinde önemli olan tek şeyin akıcılık ve trafiği tıkamamak olduğunu bilmezler. Zaten uygulayacak pratik zeka pek azında mevcuttur. Çirkef olurlar. Kötü şoförlük konusunda -dağdan inme- taksi şoförlerinden sonra ikinci sırada yer alırlar".

Croupier (ekşi sözlük yazarı) de benzer bir yorum yapıyor:

"Ablacım; o senin hemen solunda ve yan koltuğun sağındaki aynalar var ya, işte onlar şerit değiştirmeden önce, tehlikeli mesafede seyreden bir araç olup olmadığını kontrol etmeye yarıyor. Kulak değil onlar."

Bilgi, sosyal veya teknik yeterliliğin herhangi bir başarılı performansının merkezidir ve genel olarak yorumlarda erkeklerin arabalara gelince üstün bilgi ve ustalığa sahip olduğu varsayılmıştır. Bilgi, yorumlarda "bir arabanın ne kadar hızlı" veya "nasıl kontrol edileceğini" bilmek anlamına gelmektedir.

Ringarin (ekşi sözlük yazarı) de şöyle ifade ediyor:

"Sol aynaya bakmadan, sabit dururken bir anda akan trafiğe dalabilirler. Hem de sol şerit akıyor mu, arabalar hızlı geliyor mu diye düşünmezler. Ayrıca arabayı kamyon çevirir gibi döndürürler, 10 saatte bi manevra yapmazlar. Aynalara, özellikle sol aynaya bakmıyorlar."

Cinsiyet ve teknoloji arasındaki ilişkiler, cinsiyet ilişkilerini, erkeğe ve erkeklığe ayrıcalık tanımada gücün nasıl işlediğini anlamak için çok önemlidir (Mellström, 2002; Wajcman, 2004). Dolayısıyla, toplumsal cinsiyet ve teknoloji, toplumsal cinsiyet hiyerarşilerinin (yeniden) üretilmesine katkıda bulunur. Arabalar, toplumsal cinsiyet hakkında kültürel olarak paylaşılan ve yaygın fikirleri hem yansıtır hem de yeniden üretir. Arabalar ve araba kullanmak geleneksel olarak eril olana atfedilir, bu nedenle erkeklerin erkek kimliğini ve gücünü inşa etmede ilham alabilecekleri erkeksi bir "güç alanı" yaratılmasına katkıda bulunur (Mellström, 1999). İncelediğimiz yorumlar da kadın sürücülere yönelik eleştirilerde araba kullanmak ve hidrolik erkeklik arasında kurulan ilişkiyi kanıtlamaktadır.

Yazar X (fan kulübü yazarı): *"Bence erkek sürücüler normal, anormal olan bayanlar."*

Good morning after supper (ekşi sözlük yazarı): *"Birçoğunun geri park yapmakta zorlanmasının sebebi testosteron eksikliğidir."*

Luckystr1ke (ekşi sözlük yazarı) *"Araba kullanma yeteneğinin y kromozomu ile nesilden nesile geçtiğinin bir kanıtıdır."*

Fxuu (ekşi sözlük yazarı) *"Sadece araç kullanmaya ilişkin bir mesele değil, kadınların genel olarak el, göz, beyin koordinasyonu erkeklerin bir miktar gerisindedir. Normal bir şey yani lince lüzum yok."*

Bu yorumlardan da anlaşılacağı üzere araba kullanma yetisinin erkeklere ait bir özellikmiş gibi düşünüldüğü görülür. Öte yandan kadın

sürücülerin tanımlanmasına baktığımızda toplumda var olan toplumsal cinsiyet rollerine uygun şekilde yorumlandığını görüyoruz.

Linux (ekşi sözlük yazarı) “*Trafikte 100 metre önceden görülüp önlem alınması için pembe plaka kullanmaları gereken şoför grubu.*”

Electoff (ekşi sözlük yazarı) şöyle yorumluyor:

“Allah’a yakın bana uzak olsun diyeceğim karşı cins şoför, ama trafikte seçme şansınız olmuyor. Frenle gazı karıştıran, 10 cm topukluyla araba sürmeye çalışan, dikiz aynasından makyaj yapan, durduk yere vurup “ne olacak canım yaptırırsın olur biter” diyenler, yüzde 98’i arabalara tepki olarak doğmuş.”

Melro (ekşi sözlük yazarı) da benzer bir yorum yapıyor:

“Trafik erkek beynine göre akar.” Nedir bu erkek beyni dediğimiz şey? Hızlı düşünürsün, risk alırsın, ani ve çevik hareket edersin. Keza savaş da aynı mantığa göre yapılır. Kadın ağır düşünür, riske girmez, garantici ve detaycıdır. Gerekirse tehlike dozu düşük bir manevra yapıp şerit değiştirmektense, yarım saat boyunca bir kamyonun ya da otobüsün peşinde peyk gibi dolanır. Kadın arabayı kadın gibi kullanır, başka türlü elinden gelmez.”

Bu farklılıklar, toplumsal cinsiyet ve araba kullanma konusundaki kültürel beklentileri yansıtmaktadır. Bundan kastımız sadece araba kullanımı değil arabaya dair pek çok unsurun, yolların, otomotiv endüstrisinin, araba reklamlarının, yukarıda da bahsettiğimiz gibi seyahat etme seçeneklerinin erkeklik üzerine kurulduğudur.

Kadın Sürücü: İyi Sürücü?

Sürüş tarzı, bireysel sürüş alışkanlıklarıyla, yani bir sürücünün araba kullanma ve dolayısıyla genel olarak araba kullanmayı seçme şekli ile ilgilidir (Elander, West ve French, 1993). Fakat yukarıda da bahsettiğimiz gibi toplumsal cinsiyete dayalı ön yargılar nedeni ile kadın sürücülerle ilgili fan sayfalarında ve ekşi sözlükte sıklıkla cinsiyetçi yorumlar görülür. Örneğin, Yazar A (fan kulüp yazarı) şöyle diyor:

“Kadın sürücülerin hepsi olmasa da birçok kadın sürücünün dönüşlerde sinyal vermeme, trafikte aniden durma gibi kötü şöhretleri var. Oysaki tarihteki ilk sinyal sistemi ve stop lambası sisteminin mucidi Florence Lawrence isimli bir kadındır.”

Yazar D (fan kulüp yazarı) da benzer bir yorum yapıyor:

“Kadınlar kadınlar... Duran araca bile vuran kadınlar. Hararet yapan araca “çay harareti alır deyip, çay döken kadınlar. Tırın rahat sığacağı alana sürte sürte park eden kadınlar. Pompa arabada hortumu sokup basıp giden kadınlar. Daha anlatayım mı?”

Güncel araştırmalar, kadınların araç kullanmayı erkeklerden daha erken bıraktığını gösteriyor. (Hakamies Blomqvist ve Wahlström, 1998). Bunun ana nedeni olarak “güven eksikliği” gösteriliyor (Siren, Hakamies-Blomqvist ve Lindeman, 2004). Otomobil fan sayfalarında da bu güven eksikliğini yaratan pek çok ifade bulunmaktadır.

Yazar B (fan kulüp yazarı) *“Böyle bir kazayı yapsa yapsa bir bayan yapabilir.”*

Yazar S (fan kulüp yazarı) *“Bu kazayı yapan kesin bayan sürücüdür.”*

Yazar Ö (fan kulüp yazarı) *“Yav senin neyine jip kadın?”*

Bu çalışma da erkekliğin motor becerilerle ilişkili olduğu gösteriliyor, bu yüzden "becerikli bir sürücü olmak" Özkan ve Lajunen'in (2006) çalışmalarında da gösterdiği gibi çalışmamızda da erkeksi bir özellik olarak görülüyor. "İyi bir sürücü" prototipinin, Türkiye'de genellikle aracın kontrolünde manevra becerileriyle karakterize edildiği bilinmektedir (Sumer, 2001). Buna benzer yorumlar fan sayfalarında da görülmektedir. Yazar M (fan kulüp yazarı) şöyle yazmış:

“Çocuk arabası sürüyö kaldırımda. Arkadan ayağıma kaktırıyolar. Defalarca bununla karşılaştım. Gelip boş yapma. Kadınların tekerlekli arabalara karşı bi kabiliyetsizliği var. Bunu herkes biliyor.”

Uche Okechukwu (ekşi sözlük yazarı):

“Beceriksizliklerindedir. Daha 30 km/h hızla en sağ şeritte gitmeye, ışık yeşile dönünce yürümeye korkuyorlar bir de şerit değiştirip kendilerini riske mi atsınlar? Siz de bir alemsiniz.”

Astalavistananelamsole (ekşi sözlük yazarı) şöyle yorumluyor:

“Kadınların her alanda kendini göstermelerini destekleyen biriyim ancak trafik hariç. Maalesef kadınların yaratılışı gereği makine kullanım yetileri zayıf. Bir türlü kullandığı araca hakim olamıyorlar. Bence süreceklerse onlara bir pembe şerit yapsınlar çarpışan araba gibi birbirine çarpa çarpa sürsünler. Yazık günah ne kazasız hatasız arabalar kadınlar yüzünden beş para etmez hale geldi. Ne ocaklar söndü. Olay kurala uymak veya uymamak değil olaya

hakim olup olmamak. Kadınlar maalesef istisnalar hariç bu olaya hakim olamıyor.”

Bu yorumlar, iyi sürücü olmak ve teknoloji/manevra yapmak arasında kurulan bağın kadınları dışarıda bıraktığının göstergesidir. Lie (1995) çalışmasında bilgisayar kullanımı ile erkeklik ilişkisine bakmıştır. Wajcman (1991) erkek gücü ve teknolojinin inşası arasındaki bağlantıyı incelemiştir. Cockburn (1985) teknolojinin sosyal olarak cinsiyetçi inşaa edildiğini tartışmıştır. Cockburn (1985), Wajcman (1991) ve Lie (1995), teknolojik yetkinlik ve uzmanlığın eril ile ilişkili olduğunu göstermiştir. Erkekler teknolojiyle doğal bir yakınlığa sahip olarak görülürken, kadınlar teknolojiden korkuyor veya sevmiyor olarak düşünülür. Erkekler makinelerle aktif olarak ilgilenir, onları yapar, kullanır, onlarla oynar ve onları severken kadınlar işyerinde veya evde makine kullanmak zorunda kalabilir diye düşünülmektedir. Bu açıdan bakıldığında, kadınların araba kullanması bir zorunluluk gibi görüldüğü için erkeklere nazaran sürüş konusunda “yeteneksiz” olarak düşünülür.

Arabanın Cinsiyeti

Berscheid'in (2016) Alman medyasının otomatikleştirilmiş sürüş söyleminde erkeklik üzerine çalışması otomatik vites arabaların, erkekliği tehlikeye atan bir "oyun değiştirici" olarak kabul edilebileceğini savunuyor; kontrol, kendi kaderini tayin etme ve sürüş eğlencesini erkeksi bir uygulama olarak araba kullanmanın anlamını değiştirdiğini savunuyor (aktaran Balkmar ve Mellström, 2018). Lezotte'ye (2012) göre otomobil üreticileri pratik aile arabaları, şehirde dolaşmak ve alışveriş yapmak için küçük hatchback araba veya *chick car* (kız arabası) olmak üzere çeşitli kadın arabaları da geliştirdiler. Öte yandan, son dönemlerde sürücüsüz arabaların cinsiyet algısı üzerine yapılan araştırmalar da sürücüsüz araçların cinsiyetsiz olarak kurgulandıklarını belirtiyor (Manderscheid, 2018).

Bazı çalışmalar otomatik vites arabaları erkeklerin kadınlardan daha çok tercih ettiğini gösterse de (Payre et al., 2014; Kyriakidis et al., 2015; Bansal et al., 2016) çalışmamız bunun tersini göstermiştir. Otomatik vites ve manuel araçlar arasında bir cinsiyetlendirme yapıldığını yorumlardan da görebiliyoruz. Yazar E (fan kulüp yazarı) yorumunda şöyle belirtiyor “Manuel al hocam, otomatik bayan işi.”

Bombadillo (ekşi sözlük yazarı) şöyle belirtiyor:

“Erkek adam düz vites kullanır, ne o kıvrıta kıvrıta kullanmalar, elin ayağın dursun dansöz müsün sen? Bir de gazı ayarlayamaz araba

bir öne bir geriye sallanır... Düz olun beyler, erkeklik bunu gerektirir."

Defoe (ekşi sözlük yazarı) ise şu şekilde ifade ediyor:

"Kadınlara düz vites araba kullanmayı öğretirken cinnet geçiren bir mühendisin bıkıp (...) böyle işi şunun otomatığını yapayım da huzur bulayım" diyerek icat ettiği araba kullanmayı basit hale getiren vites türü."

Yorumlardan da görüldüğü gibi erkek sürücüler "kız arabasını" (otomatik vites arabalar gibi) erkekliklerine hakaret olarak görüyor ve böyle bir araba kullanmanın kendileri hakkında ne söyleyeceğinden korkuyorlar. Erkek sürücülerin zihninde "kız arabası" kullanmak kişinin erkekliğini sorgulatabilir.

Yazar F (fan kulüp yazarı) yorumu şöyle:

"Bu park manevra frenleme fonksiyonu biraz daha bayan kullanıcılar için. Manevra esnasında temkinli yanaşmak yerine gaza basarak yanaşırsan fren yapıyor vurmaya ramak kala."

Yazar K (fan kulüp yazarı) de benzer bir yorum yapıyor: "1.2 tdi 75hp Volkswagen Polo kullanıyoruz. Yakıtı 1.3 multijet Fiat'lardan bile az performansı fena değil. Bir bayan için yeterli."

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi teknik beceri, motora hâkimiyet erkekliğin bir özelliği olarak görülür. Bu nedenle, otomatik vites gibi yeni model arabalardaki bazı özellikler de arabayı "kadın arabası" (*chick car*) yapıyor. Çünkü motoru kontrol etmek bir yetenek işi olarak görülmektedir. Bu nedenle de manuel arabalar daha erkeksi yorumlanırken otomatik vites araçlar "kız arabası" olarak kategorilendirilmektedir.

Erkek Sürücülerden Kadınlara Tavsiyeler (Mansplaining)

Bridges (2017:95) mansplaining (erilleme) kavramını şöyle açıklıyor: "Mansplain, kadınların sürekli olarak erkekler tarafından rahatsız edildiklerini ve onları küçümsediklerini hissetmelerinden geliyor. Açıkça, yeteneklerinin, seslerinin ve fikirlerinin gölgede kaldığını, göz ardı edildiğini, hatta çalındığını ve bir erkeğe akredite edildiğini hisseden kadınların ortak bir ifadesidir". Mansplaining, tarihsel ve bugün kültürün her alanında var olan bir davranıştır. Bu kültürel bulguların sonuçları, kadınların neden konuşmadıkları veya seslerinin duyulmasında ısrar etmedikleri hakkında sorular ortaya çıkarmıştır. Ancak çoğu durumda, kadınlar düşüncelerini, fikirlerini ifade ettiklerinde erillemeye maruz kalırlar. Erilleme ve erkeksi konuşma normları kamusal alana hakimdir. Bu küresel bir sorundur, ancak öncelikle cinsiyetin birincil tanımlayıcı

özelliğ olduğu ailelerde ve erken çocukluk eğitiminde başlar. Bu aile tipi, kızlara küçük yaşlardan itibaren seslerinin erkeklerinkinden daha az değerli olduğunu söyler. Bu açıdan bakıldığında, toplumsal cinsiyet rolleri hem teknoloji kullanımını hem de onun hakkında söz söyleme hakkını erkeğe veriyor. Bu duruma yapılan yorumlarda da rastlanır. Örneğin, Zaruri (ekşi sözlük yazarı) nikotin şöyle ifade ediyor:

“Şerit değiştirirken sinyal çakın ve seri olun. Dikiz aynalarını da kullanın bi zahmet. İki şeridin ortasından gitmeseniz sevinirim bir de. Sol şeritteysen bas şu gaza aklıma gelmişken. Yoksa geç sağa. He “bunları neden söylüyorsunuz” diyorsanız. Ne zaman bu hareketleri yapan bi araç görsem kesin kadın ... der içine bakarım ve %97,6 kadın çıkıyor napım. Ya aslında tavsiye falan vermek yanlış. Bir iki tanesini meydana sallandır olsun bitsin de mi?”

Psikoabogados (ekşi sözlük yazarı) da benzer tavsiyeler vererek erilleme yapıyor:

“Direksiyona yapışmayın aynalara bakın, sol şerit adı üstünde sollama ve hızlanma şerididir işgal etmeyin, fren yerine gaza basmayın, yokuşlarda arabanın devrini düşürüp trafiği kitlemeyin ve en önemlisi o lanet akıllı telefonlarınızla oynamayın yola bakın yola.”

Yapılan yorumlar erilleme ile birlikte Türkiye’de var olan toplumsal cinsiyet kültürünün de yansımalarını gösteriyor. Erkek sürücülerin Türkiye’de var olan kadın algılarını yorumlarda yeniden ürettiğini görüyoruz. Örneğin, Herzt (ekşi sözlük yazarı) kadınların dikkat eksikliği, dedikodu yapma eğilimi ve trafikte kötü sürücü olma arasında şöyle bir bağ kuruyor:

“Gözlemlerimden yola çıkarak söylemek istediğim tek şey sadece trafiğe konsantre olun lütfen! Hangi bayanın arabasına binsem, örneğin bir otelin önünden geçiyorsak “13 ocak 2001’de şu otelde bilmemkimin baldızının kınası vardı. Güzel eşlenmiştik.”

“Efendime söyleyeyim “şurda bilmemkimin teyzesinin oğlu oturuyor. Çok kaprisli bir eşi var” gibisinden çevredeki diğer her şeyle meşgul olma durumu var. Hal böyle olunca trafikte kesin bayan şofördür diyeceğimiz hareketler meydana çıkıyor.”

Toplumsal cinsiyet rolleri etrafındaki sosyalleşme ve toplumsal normların insanların düşünme biçimleri üzerinde derin bir etkisi olması muhtemeldir. Yorumlarda var olan kadın ve erkek algıları da buna örnektir. Erkek sürücüler, araba kullanmaya en uygun insanların kim olduğu hakkında

basamaklıp görüşlere sahiptirler. Örneğin, erkek beyni nedeniyle erkeklerin arabalara uygun olduğunu öne sürerler. Bu noktadan yola çıkarak da kadın sürücülere erilleme yaparak tavsiye verme hakkını kendilerinde görürler. Muhtemelen bu klişeleşmiş ve eleştirel tutumların bir sonucu olarak, erkekler daha fazla kadının araba kullandığını görmeye isteksiz görünüyorlar.

Sonuç

Bu çalışma sosyal medya araçlarıyla üretilen ve yeniden üretilen toplumsal cinsiyet temelli trafik imajını anlamaya çalışmaktadır. Hayran sayfalarından ve Ekşi Sözlük'ten yorumlar, sürücü becerisinin erkeklikle özdeşleştirilmesinin, erkeklerin kadınları yeteneksiz sürücü statüsüne koyan veya özel araç kullanma (kız arabası) yaklaşımını ne ölçüde teşvik ettiğini göstermektedir. Bu kapsamda, Türkiye'de erkek sürücü ve kadın sürücü karşılaştırmasında, manuel araç kullanımında (genel olarak araç kullanımında) erkek sürücülere yakıştırıldığını söylenebilir.

Otomobil tarihsel olarak erkeklik, saldırganlık ve güç ile ilişkilendirilmiştir. Kadınların teknik uzmanlıktan yoksun olduğu varsayımı, birçok erkek sürücünün zihninde kadın sürücülere dair bir mantık yaratmaktadır. Kadınlar, bir arabanın güç, yol tutuşu ve performans gibi daha ince teknik özelliklerini takdir edemedikleri için, kadınların araba sürüşünün yetersiz olduğuna inanılmaktadır. Çalışmadaki pek çok erkeğin zihninde esas olarak kadınların farz edilen otomotiv bilgisi eksikliğine dayanıyor gibi görünse de, aslında bu durum kadınların tarihsel olarak ikincilleştirilmesinden kaynaklandığını yapılan yorumlar göstermektedir. Yukarıdaki tartışmalarda da görüldüğü gibi bu çalışma da Türkiye'deki araba kültürünün eril bir kültür olduğunu ve hidrolik erkeklik tanımlamasının Türkiye'de de araba kullanma ve araba ilişkisinde var olduğunu gösteriyor. Bunun sonucu olarak da iyi sürücü tasviri kadın sürücüleri dışarıda bırakıyor. Yapılan yorumların analizi, erkeklerin ve kadınların arabalardan ve sürüşten bahsetme biçimlerindeki belirgin farklılıkları ve erkeklerin kadınların arabalarla yaşadıkları deneyimi eleştirdiklerini gösterdi.

Erkeklerin ve kadınların değişmeyen ve doğal/biyolojik doğaları olduğuna inandıkları için, erkek otomobil sürücülerinin teknolojileri ve cinsiyetleri ayrı tutarak belirli otomobil türlerine cinsiyetlendirilmiş anlamlar yüklediği görülmüştür. Aynı zamanda analizler göstermektedir ki pek çok erkek sürücü belirli özellikler çerçevesinde var olan toplumsal cinsiyet algıları üzerinden kadın sürücü tanımı üretmektedirler.

Bu araştırma, bilgi, beceri, algılanan teknolojik yetenek ve trafikte zorlukların üstesinden gelme dahil olmak üzere kadın sürücülerini etkileyen çeşitli faktörleri ortaya çıkardı. Bunların başında da erkek sürücülerin kadınlara tavsiyeleri yer almaktadır. Dahası, bu tavsiyeler Türkiye’de kadınlara yönelik erillemenin birer örneği olarak görülebilir. Erilleme içeren yorumlar da Türkiye’de var olan toplumsal cinsiyet kültürünün ve toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden üretildiği alanlar olmuştur. Sonuç olarak, bu araştırma, araba sürmenin cinsiyet temelli bir süreç olduğuna dair kanıtları destekleyen bulgular sunmuştur.

Yukarıdaki örneklerde de gördüğümüz gibi erkek sürücüler araba sürüş tarzlarını “güvenli, dikkatli ve çevrede olanlarla ilişkili” bir sürüş tekniğine sahip olarak yorumlarlar. Öte yandan, kadın sürücüler “riskli, dikkatsiz ve çevrede olup bitenle ilgilenmeden süren” yeteneksiz sürücüler olarak yorumladıkları görülmüştür. Redshaw’ın otonom araçların cinsiyetini ve otonom araç kültürünü hidrolik erkeklik kavramı ile açıklamasına nazaran Türkiye’de erkeklerin manuel araç kullanımının mekanik erkeklik şemsiye kavramıyla yorumlanabileceği bu araştırmanın bulguları arasındadır. Bu anlamda, yukarıda da tartıştığımız gibi kadın sürücüler otomatik vites gibi araca sürücü yerine hakim olan araçlarla özdeşleştirilmiştir.

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazarlar, çıkar çatışması bildirmemiştir.

Ek Beyan: Çalışmaya 1. Yazar ve 2. Yazar %30 oranında, 3. Yazar %25 oranında, 4. Yazar ise %15 oranında katkı sağlamıştır.

Kaynakça

- Albayrak, M., Topal, K., & Altıntaş, V. (2017). Sosyal Medya Üzerinde Veri Analizi: Twitter. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(Kayfor 15 Özel Sayısı), 1991-1998.
- Balkmar, D., & Mellström, U. (2018). *Masculinity and Autonomous Vehicles*. *Transfers*, 8(1).
- Bansal, P., Kockelman, K. M., & Singh, A. (2016). Assessing public opinions of and interest in new vehicle technologies: An Austin perspective. *Transportation Research Part C: Emerging Technologies*, 67, 1-14.
- Bengry-Howell, A. And Griffin, C. (2007) ‘Self-Made Motormen: The Material Construction of Working-Class Masculine Identities through Car Modification’, *Journal of Youth Studies* 10(4): 439-58. [doi:10.1080/13676260701360683]
- Best, H., & Lanzendorf, M. (2005). Division of labour and gender differences in metropolitan car use: An empirical study in Cologne, Germany. *Journal of Transport Geography*, 13(2), 109-121.

- Bridges, J. (2017). Gendering metapragmatics in online discourse: "Mansplaining man gonna mansplain...". *Discourse, Context & Media*, 20, 94-102.
- Borgoni, R., Ewert, U. C., & Prskawetz, A. (2002). *How important are household demographic characteristics to explain private car use patterns? A multilevel approach to Austrian data* (No. WP-2002-006). Max Planck Institute for Demographic Research, Rostock, Germany.
- Brandth, B. (1995). Rural masculinity in transition: gender images in tractor advertisements. *Journal of rural studies*, 11(2), 123-133.
- Cockburn, C. (1985). *Machinery of dominance: Women, men and technical know-how*. London; Dover, NH: Pluto Press.
- Connell, R. W. (1995). Politics of changing men. *Radical Society*, 25(1), 135.
- Elander, J., West, R., & French, D. (1993). Behavioral correlates of individual differences in road-traffic crash risk: an examination of methods and findings. *Psychological bulletin*, 113(2), 279.
- Elgezdi, E. (2003). *Vosvos efsanesi*. Epsilon.
- Gaylin, W (1992), *The Male Ego*, Viking, New York.
- Hakamies-Blomqvist, L., & Wahlström, B. (1998). Why do older drivers give up driving?. *Accident Analysis & Prevention*, 30(3), 305-312.
- Hastrup, K. (2005). Social anthropology. Towards pragmatic enlightenment?. *Social Anthropology*, 13(2), 133-149.
- Howe, A., & O'Connor, K. (1982). Travel to work and labor force participation of men and women in an Australian metropolitan area. *The Professional Geographer*, 34(1), 50-64.
- Kabeer, N. (2001). *Bangladeshi women workers and labour market decisions: The power to choose*. University Press.
- Kadayıfçı, E. P., & Gedik, E. (2016, July). More girls to choose engineering as a major: Perspectives from "Honey Bees are Becoming Engineers". Project. In *2nd International Conference on Lifelong Education and Leadership for All*, 21-24.
- Kyriakidis, M., Happee, R., & de Winter, J. C. (2015). Public opinion on automated driving: Results of an international questionnaire among 5000 respondents. *Transportation research part F: traffic psychology and behaviour*, 32, 127-140.
- Lezotte, C. (2012). The evolution of the "chick car" or: what came first, the chick or the car?. *The Journal of Popular Culture*, 45(3), 516-531.
- Lie, M., & Sørensen, K. H. (Eds.). (1996). *Making technology our own?: domesticating technology into everyday life*. Scandinavian University Press.
- Manderscheid, K. (2018). *From the Auto-mobile to the Driven Subject? Transfers*, 8(1).
- Mellström, U. (1999) Technology and Masculinity: Men and their machines, In: Ervø, S. & Johansson, T. (eds.) *Moulding Masculinities*. Oxon: Ashgate Publishing, UK.
- Mellström, U. (2002). Patriarchal machines and masculine embodiment. *Science, technology, & human values*, 27(4), 460-478.

- Mellström, U. (2004). Machines and masculine subjectivity: Technology as an integral part of men's life experiences. *Men and masculinities*, 6(4), 368-382.
- Nobis, C., & Lenz, B. (2005). Gender differences in travel patterns. *Research on Women's Issues in Transportation*, 2, 114-123.
- Özkan, T., & Lajunen, T. (2006). What causes the differences in driving between young men and women? The effects of gender roles and sex on young drivers' driving behaviour and self-assessment of skills. *Transportation research part F: Traffic psychology and behaviour*, 9(4), 269-277.
- Pain, R. (1991). Space, sexual violence and social control: integrating geographical and feminist analyses of women's fear of crime. *Progress in human geography*, 15(4), 415-431.
- Payre, W., Cestac, J., & Delhomme, P. (2014). Intention to use a fully automated car: Attitudes and a priori acceptability. *Transportation research part F: traffic psychology and behaviour*, 27, 252-263.
- Perry, G., & Rossington, M. (Eds.). (1994). *Femininity and masculinity in eighteenth-century art and culture*. Manchester university press.
- Peters, D. (2001). Gender and transport in less developed countries: A background paper in preparation for CSD-9. In *London, Paper Commissioned by UNED Forum*.
- Pickup, L. (1988). Hard to get around: a study of women's travel mobility. In *Women in cities*. Palgrave, London.
- Redshaw, S. (2018). *Combustion, Hydraulic, and Other Forms of Masculinity*. *Transfers*, 8(1).
- Rosenbloom, S., & Burns, E. (1993). Gender differences in commuter travel in Tucson: implications for travel demand management programs.
- Siddiqi, D. M. (2003). The sexual harassment of industrial workers: strategies for intervention in the workplace and beyond. *CPD-UNFPA publication series no*, 26, 40.
- Siren, A., Hakamies-Blomqvist, L., & Lindeman, M. (2004). Driving cessation and health in older women. *Journal of Applied Gerontology*, 23(1), 58-69.
- Sumer, N. (2001). The role of driving skills, errors, and violations. I. Traffic and Road Safety Congress, April 2001. Ankara, Turkey: Gazi University.
- Valentine, G. (1989). The geography of women's fear. *Area*, 385-390.
- Walker, L. (1999). Hydraulic sexuality and hegemonic masculinity: Young working-class men and car culture. In R. White (Ed.), *Australian Youth subcultures: On the margins and in the mainstream*. Hobart: Australian Clearing House for Youth Studies
- Wajcman, J. (2009) Feminist theories of technology, *Cambridge Journal of Economics*, 1 of 10.
- Whitzman, C. (2007). Stuck at the front door: gender, fear of crime and the challenge of creating safer space. *Environment and Planning A*, 39(11), 2715-2732.

Atf: Alptekin, D. & Delibaş, E. (2021). Estetik Uzmanlarının Bedenin Yeniden İnşasına Dair Görüşlerinin Sosyolojik Bir Değerlendirmesi. *Sosyoloji Dergisi*, 41-42, 163-186.

Araştırma Makalesi / Research Article

ESTETİK UZMANLARININ BEDENİN YENİDEN İNŞASINA DAİR GÖRÜŞLERİNİN SOSYOLOJİK BİR DEĞERLENDİRMESİ

Duygu ALPTEKİN*

Eda DELİBAŞ**

Öz

Beden ile estetik ve plastik cerrahi arasındaki ilişki beden sosyolojisine dair tartışmalarda yer bulmaktadır. Bu tartışmalar ise tüketim toplumu, toplumsal cinsiyet, toplumsal sınıf ayrımı, kapitalizm, moda, popüler kültür gibi farklı olgularla genişlemektedir. Günümüzde bireyler, içinde yaşadığı toplumun güzellik öğretilerine ve toplumda kabul gören beden standartlarına uyum sağlayabilmek için estetik ve plastik cerrahi gibi çeşitli yollara başvurmaktadır. Bu araştırma kapsamında estetisyenlerin diğer bir ifadeyle beden üreticilerinin bakış açısından yola çıkarak, bireylerin estetik ve plastik cerrahiye başvurma nedenlerinin ve sonuçlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Konu kapsamında literatürde yer alan kuramsal yaklaşımlar ve görüşler, sağlık uzmanlarının görüşleriyle birlikte tartışılmak istenmiştir. Bu doğrultuda, İstanbul ilinde farklı semtlerde görev yapan estetik ve plastik cerrahi uzmanları, medikal estetik uzmanları ve estetisyenlik eğitimi almış kişilerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler, uzmanların çalışma ortamlarında, randevu alınarak önceden belirlenmiş bir zamanda, bire bir yapılmıştır. Ses kaydı alınarak toplanan veriler deşifre edilmiş, betimleyici ve yorumlayıcı analize tabi tutularak değerlendirilmiştir. Uzmanların gözlem ve görüşleri doğrultusunda son zamanlarda artış gösteren estetik operasyonların nedenlerinin neler olduğu tartışılmış, estetisyenlere başvuran bireyler toplumsal cinsiyet, gelir düzeyi, statü ve sosyal sınıf farklılıkları açısından değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Beden, Estetik, Estetik Uzmanı, Güzellik, Toplumsal Cinsiyet, Tüketim Kültürü.

---

* Doç. Dr., Celal Bayar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
duygu.alptekin@cbu.edu.tr; ORCID: 0000-0002-6356-794X

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Nişantaşı Üniversitesi Reklamcılık ve Marka İletişimi Tezli Yüksek Lisans Programı, delibaseda35@gmail.com; ORCID: 0000-0002-0699-8102

Makale Gönderim Tarihi: 04/10/2021, **Makale Kabul Tarihi:** 08/11/2021

A Sociological Assessment of Aesthetics Specialists' Views in terms of Rebuilding of the Body

Abstract

The relationship between body, aesthetics, and plastic surgery also takes place in the discussions of body sociology. These discussions are regarding such consumption society, gender, segregation of social class, capitalism, fashion, popular culture. Today people are adopting various ways such as plastic surgery and aesthetics with an eye to keep pace with the beauty doctrines and common body standards in society. Within the scope of this study, it has been aimed to examine the results and the reasons why people tend to adopt plastic surgery and aesthetics with respect to aestheticians or body producers. The theoretical approaches in the literature are intended to be discussed with the views of health specialists within the scope of this study. Interviews have been made with aesthetics and plastic surgery specialists' and medical specialists that have been working in Istanbul's several districts. The interviews have been carried out face to face in the specialist's offices by making appointments. The recorded data have been deciphered and analyzed descriptively and interpretively. The reasons for the recent increase in aesthetic operations have been discussed within the scope of the specialists' point of view. The people who consult the aestheticians have been evaluated concerning gender, income, social status, and social class differences.

Keywords: Body, Aesthetics, Aesthetics Specialist, Beauty, Gender, Consumer Culture.

Giriş

Birey, yaşam içinde varoluşunu bedeninin gelişimi ve değişimiyle kanıtlamaktadır. Ancak beden yalnızca bireyin değil aynı zamanda bireyin içinde yaşadığı toplumun da temsilidir. Bireyler bedensel görünümüyle yaşadığı topluma dair birtakım anlamlar ve sosyal izler taşır. Bugüne kadar bu izleri takip etmek, sosyal varoluşa dair anlamları çözümlenebilmek ve bedeninin sosyal inşasını irdeleyebilmek amacıyla yapılan birçok sosyolojik çalışma vardır. Beden sosyolojisi kapsamında bedenin bir günah temsili olmasından eril ya da dişil olmasına ya da sağlıklı olup olmamasına değin birçok farklı bağlamda incelenen bir olgu olduğu görülür. Dolayısıyla bedenin kimi zaman tıp biliminin kimi zaman siyaset, din ve ekonomi gibi sosyal bilimlerin konusu olduğu söylenebilir.

Beden ile estetik ve plastik cerrahi arasındaki ilişki de yalnızca medikal estetik ya da cerrahinin konusu olmayıp beden sosyolojisine dair tartışmalarda

da yer bulmaktadır. Bu tartışmalar ise tüketim toplumu, toplumsal cinsiyet, toplumsal sınıf ayrımı, kapitalizm, moda, popüler kültür gibi farklı olgularla genişlemektedir (Gülkaya Timurturkan, 2009; Ilich, 2011; Kesim ve Kar, 2010; Sezgin, 2011; User, 2010). Sadece fiziksel yönüyle değil aynı zamanda zihinsel, ruhsal, ahlaki yanlarıyla da beden tarihsel bir perspektifle ele alınarak toplumsal değişim süreçleri çerçevesinde yorumlanmaya çalışılmıştır. Tarihsel süreçte toplumlarla beraber değişim gösteren bedene yüklenen anlamların, bedenin özelliklerinin, işlevlerinin ve kullanım amaçlarının neler olduğunun irdelendiği birçok çalışma mevcuttur. Söz konusu edilen çalışmalarda bedenin değişim sürecinde bazen dini inançların bazen de çağın güzellik öğretilerinin etkili olduğu görülür. Günümüzde ise bireyler içinde yaşadığı toplumun güzellik ikonlarına ve toplumda kabul gören beden standartlarına uyum sağlayabilmek için estetik ve plastik cerrahi gibi çeşitli yollara başvurmaktadır. Bu noktada denilebilir ki plastik ve estetik cerrahi iki işlevi yerine getirmeyi amaçlar. Bu işlevlerden ilki, doğuştan gelen ya da kaza gibi durumlar sonucunda işlevini kaybetmiş bir uzvun tekrar işlevini yerine getirmesini sağlamaktır. İkincisi ise estetikdir (Jones, 2008, s.8'den akt. Gürler, 2018, s. 145). Estetiğin, bireylerin daha güzel bir görünüme sahip olmak için, eksik ya da kusurlu gördüğü, şekil bozukluğu olduğunu düşündüğü beden kısımlarını düzeltmek için başvurduğu bir alan olduğu söylenebilir. Beden rasyonel bir nitelik kazanarak, yaşamımızı sürdürdüğümüz bu post-modern dönemde daha önceki dönemlerde olmadığı kadar ön plana çıkmıştır. Bireyler bedenlerini değiştirebilme imkanlarıyla daha da özgür oldukları hissine kapılırken, bedenlerini hangi nedenler ve hangi irade doğrultusuyla değiştirdikleri konusunda bir yanlısına içine düşebilmektedirler. Toplumdaki ideal güzellik anlayışına ve beklentisine göre bedenlere yapılan cerrahi müdahaleler kimin kontrolündedir ve kimi nasıl etkilemektedir gibi sorular düşündürücüdür.

Günümüzde bu tip cerrahi müdahalelere yönelik ilginin ve talebin arttığı söylenebilir. Toplumsal sınıfın, toplumsal cinsiyetin, tüketim kültürünün hatta sosyal medyanın da bir aracı ve göstereni olan beden, estetisyenlerin ve plastik cerrahların ellerinde üretim bantlarında sıralanan metalar gibidir. Bu araştırma kapsamında ise bireylerin bedenleri için estetik ve plastik cerrahiye yönelmelerinin nedenlerinin, estetisyenlerin diğer ifadeyle beden üreticilerinin bakış açısıyla incelenmesi amaçlanmıştır. Konuya ilişkin kuramsal yaklaşımlar ve görüşlerden yararlanılarak sağlık uzmanlarının görüşleri değerlendirilmek istenmiştir. Bu doğrultuda İstanbul ilinde farklı semtlerde görev yapan estetik ve plastik cerrahi uzmanı, medikal estetik uzmanı ve estetisyenlik eğitimi almış kişilerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Uzmanların gözlem ve görüşleri doğrultusunda son zamanlarda artış gösteren estetik operasyonların nedenlerinin

neler olduğu açıklanarak, estetisyenlere başvuran bireyler toplumsal cinsiyet, gelir düzeyi, statü ve sosyal sınıf farklılıkları açısından değerlendirilmiştir.

1. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın konusu kapsamında yapılan literatür taramasına ek olarak beden algısının pratikteki yansımalarını değerlendirebilmek amacıyla uzmanlarla görüşülmüştür. İstanbul ilinde estetik ve plastik cerrahi alanında görev yapan dört katılımcı ile yarı-yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler aracılığıyla aşağıda yer alan araştırma problemleri doğrultusunda verilere ulaşılmıştır:

- Estetik uzmanlarına göre “estetik” kavramı ne ifade etmektedir?
- Estetik uzmanlarının, estetik yaptıran bireylerin cinsiyet, yaş, medeni durum, meslek ve sosyo-ekonomik durumları hakkındaki düşünceleri nelerdir?
- Estetik uzmanlarına göre estetik yaptıran bireylerin en çok hissettiği duygular nelerdir?
- Estetik uzmanlarına göre estetik yaptırmak için gelen bireylerin beklentileri nelerdir?
- Bireylerin estetik uygulamalarından beklentileri benzerlik göstermekte midir? Herkes için geçerli kılınmış, model alınan standart bir beden güzelliğinden bahsetmek mümkün müdür?
- Estetik uzmanlarına göre bireyleri estetik yaptırmaya yönelten nedenler nelerdir?
- Estetik uzmanları mesleki deneyimlerine dayanarak estetik uygulamasından sonra bireylerin tepkilerini nasıl değerlendirmektedir?
- Estetik uzmanlarına göre son yıllarda estetik uygulamalarında bir artış var mıdır? Varsa onlara göre bu artışın nedenleri nelerdir?

Görüşme sürecinin başında katılımcılar araştırmanın konusu ve amacı hakkında bilgilendirilmiş, araştırmanın sonuçlarına dair bilgilendirilecekleri ifade edilmiştir. Kişisel verilerin güvenliği açısından isimlerinin saklı tutulacağı belirtilmiştir. Bu nedenle görüşme yapılan uzmanlar, araştırma metninin içerisinde gizlilik kuralına uygun biçimde K1, K2, K3 ve K4 şeklinde kodlanmıştır. Katılımcılardan izin alındığına dair gönüllü onam formları imzalatılmıştır. Görüşmeler, uzmanların çalışma ortamlarında, randevu alınarak önceden belirlenmiş bir zamanda, birebir yapılmıştır. Ses kaydı alınarak toplanan veriler

deşifre edilmiş, betimleyici ve yorumlayıcı analize tabi tutularak teorik görüşler çerçevesinde değerlendirilmiştir.

2. Estetik Uygulamalarının Nedenlerine Dair Bulguların Değerlendirilmesi

Araştırmanın amacı doğrultusunda görüşme yapılan uzmanların ifadelerinden yola çıkarak, estetik uygulamalara yönelik son yıllarda artış gösteren başvuruların nedenleri ortaya konulmak istenmiştir. Buna göre 'yaşlanma korkusu', 'aidiyet kurma, beğenilme ve onaylanma ihtiyacı', 'tüketim kültürü', 'sosyal medya', 'sınıfsal ayırım, statü ve ekonomik sermayenin etkileri' ile son olarak 'toplumsal cinsiyet' başlıkları altında beden ve estetik ilişkisi tartışılmıştır.

2.1. Yaşlanma Korkusu

Beden sunumu ve kullanımının kültürel yansımalarını, birey yaşamının her evresinde gözlemlenmek mümkündür. Bedenin inşası, bedenin yok oluşuna kadar devam eden sosyalleşme sürecinin de bir parçasıdır ve bireyler yaşamlarının sonlarına yaklaştıkça istedikleri beden formuna kavuşma ideallerinden vazgeçmemekte ve bedenlerini biçimlendirme çabalarını sürdürmektedirler. Bu doğrultuda yaşlılık döneminde bireylerin bedenlerine dair yükümlülüklerinin, yoğunlaşan sağlık sorunları ile sınırlı olmadığını ifade etmek mümkündür. Sağlıklı bir bedene sahip olma arzusunun yanında ilerleyen tıbbi teknolojiler ile "güzel" yaşlanma talebinin arttığı da söylenebilir. Güzel olan ile sağlıklı olan arasındaki anlam farkının giderek azalması ise ölüme dair doğal kabullenişin üstünü örterek ölüme direnme adına bir görev bilincinin gelişmesine neden olmaktadır.

Ölüm, bedeni iyileştirme kadar bedeni koruma ile de üstesinden gelinebilen bir durum gibi düşünülmektedir. Daha sağlıklı, daha genç, güzel ve estetik bir bedende kalmak isteyen bireyler, ölüme direnme adına, estetik cerrahi, kozmetik cerrahi, organ nakli vb. her türlü tıbbi-teknolojik uygulamalardan yararlanma gereği duymaktadırlar. Yaşlı bireyler için ölüme karşı güçlenmek adına tıbbın müşterisi olmak neredeyse kaçınılmazdır (Nazlı, 2013, s. 203). Estetik cerrahi bedenin yaşlanmasına meydan okurken, yenilenen bedenler sosyal vitrinlerde yeniden sergi değerine kavuşmakta ve sosyal hayata yeniden doğmaktadır. Estetik operasyonlar bireyler için sadece ölüme karşı güçlenme pratiği değil yaklaşan ölümden uzaklaşma ve hayata daha sıkı tutunma isteğinin eylemleşmesidir.

Estetik uzmanlarının yaşlılık sürecindeki bireyler ve bedenleri hakkındaki görüşleri incelendiğinde, beden ve ruh arasında bir gerilim olduğuna vurgu

yapıldığı görülmektedir. Bu gerilim ruha uyumsuz kalan bedenini değiştirilmesiyle sona erdirilebilecektir:

“Yaşlanma işaretleri belirginleştiği zaman estetik talepleri artıyor. Bizim burada yapmaya çalıştığımız şey 70 yaşında bir insanı 30 yaşında gibi göstermeye çalışmak değil, güzel yaşlanmasını sağlamak, yaşının güzel olmasını sağlamak. Yoksa yüzünü gerseniz eli kırışık kalıyor, onu doldursan bu sefer vücudu gevşiyor, bunun bir sonu yok, yaşlanmayı kabul etmek gerekiyor. Amaç güzel, dengeli yaşlanmak. Bir de özellikle eskiden 50-60’lı yaşlarda yaşlı kabul edilen grup şimdi orta yaş sınıfına çekildi. Dünya Sağlık Örgütü de orta yaş sınıfını değiştirdi. Yaşam süreleri uzadı, bir de refah arttı. İnsanlar sonuçta 50-60’lı yaşlarda da çalışıyorlar, spor yapıyorlar, sosyal ilişkileri var. Eskisi gibi emekli oldum evime çekildim durumu yok. O yüzden iç enerjilerinin yüksek olduğu dönemler oluyor. Bu yüksek iç enerjiye uygun bir dış görüntü yaratmaya çalışıyoruz aslında. Ama iç enerjisi düşükse istediğin kadar dış görüntüyü değiştir o yine yaşlı gözükcektir. Yani daha çok amaç hissettiği yaşa getirmek.” K1

Bireylerin hissettikleri yaşta olma fikri, yaşlanma olgusunun kronolojik yaşlanmanın çok daha ötesinde geniş bir anlama sahip olduğunu gösterir (Cirhinlioğlu, 2012, s. 91). Bununla beraber kronolojik yaşlanmanın bireylerde olumsuz duygulara yol açtığı da söylenebilir. Katılımcıların ifadelerine göre estetik işlemler yaptırılması ile yaşlanma korkusu birbiriyle ilişkilidir:

“Yaşlanma korkusu ile birebir ilgili.” K2

“Yaşam süreleri çok arttığı için insanlar iyi gözükme istiyorlar. Ve evlilik yaşları çok ileriye alındı. Eskiden 20’li yaşlarda insanlar evlenirken artık 40’li yaşlarda evleniyorlar. Ve 45’li 50’li yaşlarda küçük bir çocuğun babası- annesi olduğu zaman genç gözükme istiyorlar. Aynı sınıfta 30 yaşında bir anne var, 50 yaşında bir anne var. Ve sürekli iyi gözükme istiyorlar. Ölüm korkusu mudur bu? O kısımdan tam emin değilim. Yani ölümden uzaklaşmak için yaptırmak değil de sürekli iyi gözükme için, kendi için de genç gözükme için. Tam ölüm korkusu diyemeyeceğim buna. Ama dediğim gibi yaşam süreleri çok uzadığı için insanlar genç gözükme istiyorlar. Çünkü içlerinde genç hissediyorlar.” K3

Uzmanların ifadelerine göre bireyler hissettiği ve gördüğü yaş arasında uyumu yakalamak için estetik işlemlere yönelmektedir. Bununla beraber bedenini gençleştirilmesi sosyal hayata dahil olabilmenin bir kuralı gibidir. Günümüz toplumunda beden sembolik değer ve öz kimlikle yakından ilişkilidir. Bedene ilişkin kaygılar, dış görünümün sosyal yaşamdaki yeri ile ilgili kaygılarla birleşmektedir (Williams, 1995, s. 591’den aktaran: Sezgin, 2011, s. 51). Aslında bu durum, her ne kadar Dünya Sağlık Örgütü yaşlılık tanımlamalarını değiştirirse

de yaşlanmaya ilişkin olumsuz algıların sürdüğünü gösterir. Yaşlanma süreci, sosyal hayatın dışında kalmak, sosyal kimlik ve rolleri sürdürebilmek, toplumsal düzene katkı sunabilmek gibi konulardaki yetersizliklere işaret eden bir süreç olarak ele alınmaya devam etmektedir. Bu olumsuzlama estetik alanı ile kendini yeniden inşa etmektedir.

Yaşlanıyor olmak ve yaşlılık süreci tüketim kültürünün etkisiyle olumsuzlanmaktadır. Yaşlı birey, hasta ve işe yaramaz olarak görülür; kırışıklık, ciltte sarkma gibi yaşlanma belirtileri nefret edilmesi, dışlanması gereken durumlar olarak gösterilir. Bu durumda yaşlı birey toplumda dışlanmak istemiyorsa, hayata dahil olabilmek istiyorsa, kendine sunulan bedeni denetleme yollarına başvurmalıdır (Sezgin, 2011, s. 53). Yaşlanmaya dair olumsuz algı o kadar güçlüdür ki, bireyler estetik uygulamalarının her türlü bedeline ve acısına katlanmaya göz yumabilmektedir:

“Ameliyattan uyandığında ağrı duyuyor ve ‘ne gerek vardı, boşuna mı oldum, niye kendime bunu yaptım’ korkularıyla hasta uyanıyor. Bu yüzden önceden ben hastalara hep söylüyorum ‘Bakın ilk 2-3 gün emin olun bu ameliyatı olduğunuza pişman olacaksınız, ondan sonra hem görüntünüze alacaksınız hem iyi giderse bundan mutlu olacaksınız ama ilk başta o ağrılı dönemde şişliklerin, morlukların, ağrının olduğu dönemde mutlaka bir pişmanlık duyacaksınız çünkü bu bir kanser ameliyatı değil, yani olmak zorunda olduğunuz bir ameliyat değil. Kendi isteğinle bu acıyı çekmiş oluyorsun.” K1

“Plastik cerrahinin en zor operasyonu şu an yüz gerdirmeye operasyonu ve yüz gerdirmeyi yaptıran kadınlar düşün ki 60 yaşındasın. Artık tansiyon, şeker başlamış belki sağlık sorunları var. Yaklaşık 7-8 saat süren bir operasyondan bahsediyorum. Bakın bu kadar uzun süreli bir narkoz ve iyileşme süreci gerçekten inanılmaz zor. Kafalarında bir maskeyle geziyorlar en az 2 hafta. Bu kadar çetrefilli göze alıyorsanız aklınızda yarın öleceğiniz veya yakın zamanda öleceğiniz yoktur. ‘Ben bunu en az kaç sene kullanırım?’ diye doktora soruyorlar.” K4

Tüketim toplumunda bedenleri gençleşen bireylerin hissettikleri iyilik hali, her şeyde olduğu gibi gelip geçicidir. İyi bir ruh hali için bedenin daha çok nesneleştirilerek ruhtan daha çok koparılması gerekmektedir. Bu gereklilik öyle güçlü duyulmaktadır ki, bedenin çekeceği her türlü acıya da katlanılmaktadır. K4 kodlu estetik uzmanı, estetik işlemlerinin zorluklarının özellikle yaşlılık döneminde çok daha fazla yaşanabildiğini ifade etmiştir. Hatta bu kadar zor bir sürece katlanan yaşlı bireylerin ölüm korkusu duymadıklarını, ölümü düşünmediklerini sözlerine eklemiştir. Ancak hastalar en fazla bedenin yaşlanmasından korksalar da yaşlanma korkusunun dolaylı olarak ölüm korkusu ile de ilgili olup olmadığını

tartışmak gerekir. Nitekim görüntünün içerikten önemli olduğu günümüzde, korkular gibi tüm duygular yok olmamakta ama görünmez kılınmaktadır.

2.2. Aidiyet Kurma, Beğenilme ve Onaylanma İhtiyacı

Toplumun genel kabul gören beden formunun ve özelliklerinin dışında kalan birey bedenlerini görmeye tahammülü yoktur. İdeal beden algısı ise, bedene müdahale edebilme sınırları çerçevesinde inşa edilir. Bauman'ın da bahsettiği gibi (1999, s. 156), boyu kısa olan birisine karşı acıma ve şefkat hissi ve doğanın ona karşı acımasız davrandığının düşünülmesi söz konusudur. Çünkü insanın boyuna müdahale etme şansı yoktur. Ancak kilolu/ şişman birisine karşı olumsuz duygular hissetmek ve onu eleştirmek olağandır. Bu iki duruma verilen tepkilerin birbirinden oldukça farklı olmasının sebebi ise bireylerin yapabileceklerine ilişkin bilgimizde ve bireylerin neleri yapmaları gerektiğine olan inancımızda yatar. Bireyler tarafından değiştirilebilir olan, diğer bir deyişle olduklarından daha farklı bir hale getirilebilir olan durumlara karşı, insan gücünü aşan öteki durumlardan farklı muamele edilmelidir. Buna kültürün etkisi demek de mümkündür. Diğer bir ifadeyle beden aldığı biçimle, kullanımıyla, yatkınlıklarıyla, özellikleriyle ve sunumuyla kültürel; insan etkileşimlerinin somutlaşmış bir halidir.

Görüşme gerçekleştirilen uzmanlar sosyal ve kültürel çevrenin birey bedenleri üzerindeki etkisine de işaret etmiştir:

“Çoğunlukla kendi iradesiyle değil çevrenin baskısıyla estetik yaptırıyor insanlar. Çoğunlukla demeyelim, yarı yarıya. Bu nasıl? Ya sözlü ya da çevresindeki kendi içinde bulunduğu society'ye, topluma, gruba uyum sağlayabilmek için yaptırıyorlar. Bütün arkadaşlarının dudağı şişmişse birdenbire dudağı çok ince olan bir kız ya da erkek o dudağın büyümesi gerektiğini düşünüyor. Ya da diğerleri diyorlar ki sen neden yaptırmadın? Belki de estetiğin yaptığı en önemli şey kişilere özgüven sağlamak.” K2

Estetik uzmanının yukarıda yer alan ifadeleri, bireyin bir gruba, kimliğe, düşünceye ya da sosyallik içeren herhangi bir oluşuma ait olma ihtiyacını akla getirmektedir. Ait olma, diğer bir deyişle aidiyet, bireyleri sistemin ya da çevrenin bir parçası olarak eklemlemeye yönelten hislerdir (Levett-Jones vd., 2007, s. 211); bireylerin sosyal çevreye karışma deneyimlerinin önemli bir kaynağıdır. Farklılıklarına rağmen toplumda her bireyin diğerleriyle ilişki kurmaya, bağlanmaya ve onaylanmaya ihtiyacı vardır. Birey, içinde bulunduğu çevrenin bütüncül bir parçası olarak kendini algılamak isteyen sosyal bir varlıktır (Duru, 2007, s. 88). Bu güçlü sosyal bağlılık ihtiyacı, bireyleri “biz” duygusuna koşullayarak, biz olabilmelerin kriterlerini dayatır. Katılımcının

örneklendirmesinden yola çıkarsak, biz olabilmenin kriteri “şiş dudak” ise, birey “ince dudağını” değiştirmelidir. Ters durumda birey aidiyet yoksunluğu duyacak; onay görmemeyi, beğenilmemeyi, duygusal tatminsizlik yaşamayı kabullenmiş sayılacaktır. Nitekim estetik cerrahi geliştikçe ve bedene müdahale alanı genişledikçe, bireylerin istenilen beden biçimlerine sahip olamamaları durumu, kendi yetersizlikleri olarak algılanmaktadır.

“İltifat ve fark edilmek... Hep kendini beğendirme isteği hep. Yani hep insanlar onu gördüğünde ‘ay ne kadar güzelsin’ desin. Daha fazla like alsın, daha çok beğenilsin.” K4

“Herkes beğenilmek, övülmek istiyor, herkes iltifat duymak istiyor. Bu arada bunu kadın erkek diye ayıramam. Yani gerçekten bireylerin tümü beğenilmek istiyor... Beğenilmek. Herkes tarafından. Okulda arkadaşları olsun, iş hayatı olsun, kendi annesi babası tarafından bile beğenilmek istiyor.” K4

K4 kodlu uzmanın ifadelerine göre estetik işlemleri, başkalarının onayını ve beğenisini almak için bireyin kendi bedenine yaptırdığı işlemlerdir. Estetik operasyonlar, beğenilecek bir bedene kavuşabilmenin önemli ve kolaylaştırıcı bir yoludur. Diğerleri tarafından beğenilmek ve onaylanmak bireyleri mutlu ederken, yeni bedeni ile kendi bedenine ilişkin olumlu duygular da hissetmeye başlamaktadır:

“Estetik hastası çok mutlu oluyor. Aslında hasta demek ne kadar doğru bilmiyorum. Doktor-hasta ilişkisi olunca. Sürekli hasta tabiri kullanıyoruz ama bizim hastalarımız sağlıklı insanlar. Sadece dış görünüşlerini daha da iyi hale getirmek istiyorlar. Genel olarak hepsi mutlu oluyor.” K3

2.3. Tüketim kültürü

Baudrillard (2017, s. 163), bedenin tüketilen diğer nesnelere göre daha eşsiz ve daha kıymetli olduğunu ifade ederek, bedenin tüketim kültürü bağlamındaki önemini vurgular. Ona göre sağlık, perhiz, tedavi kültürü, gençlik, zariflik, erillik/dişilik saplantısı, bedenle ilgili bakımlar, beslenme düzenleri hakkında bireyleri kuşatan söylemler, bedenin yeniden keşfine yol açmış, hiç olmadığı kadar bedeni işlevsel ve ideolojik kılmıştır. Tüketim kültüründe beden, tüketilen nesnelere arasında yerini almıştır.

Tüketim odaklı toplumlarda bireylere, bedenlerine karşı ödev ve sorumlulukları olduğu düşüncesi aktarılır. Kadınlar için makyaj, saç şekli, kilo kontrolü, belin ölçüsü, ince bacaklar, olabildiğince dar kıyafetlere sığabilme ‘becerisi’ gündemdeyken, erkekler için geniş omuzlar, iri ve kaslı vücut gibi ideal bir bedene sahip olabilmenin uzun ve zahmetli yollarına dair yapılması gerekenler listesi vardır (Tekin, 2016, s. 16). Bedenin şekillendirilmesi ve bedenin kontrol

altına alınması ise tekrarlanan çeşitli pratiklerle sağlanmaktadır. Spor faaliyetleri, güzellik endüstrisi içerisinde yer alan kozmetik, diyet, estetik ve plastik cerrahi ameliyatları, tıbbi ve cerrahi müdahaleler bu pratikler arasında sayılabilir. Günümüz tüketim toplumu koşullarında rasyonelleşmenin görünümüleri olan bu pratikler, sağlık ve estetikle ilişkilendirilerek yeniden üretilmektedir. Gündelik yaşam tümüyle tıbbileştirilmekte ve estetikleştirilmektedir (Kurt, 2016, s. 1302).

Kısacası tüketim toplumunda bedenın görünür olması ve bedenın biçimi oldukça önemlidir. Günümüzde değer üreticisi konumunda olan kitle iletişim araçları, reklamlar, popüler basın, televizyon dizileri ve sinema filmleri, yoğun bir şekilde biçimlendirilmiş beden imajları barındırmaktadır. Featherstone'un görüşleri de bu durumu destekler niteliktedir. Featherstone (1991, s. 171-172) "Bugünün popüler kahramanları artık kuvvetliler, imparatorluk kurucuları, kâşifler ve başarılı olanlar değildir. Ünlülerimiz sinema starları, şarkıcılar ve 'güzeller'dir, bunlar disiplin ve sıkı çalışmaktan ziyade zevk felsefesini itiraf eden boş zamanın insanlarıdır" diyerek tüketim toplumunda var olabilmek, statü elde etmek için beden güzelliğinin ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır (Tekin, 2016, s. 15).

Estetik cerrahinin bireylere bedenini değiştirerek daha mutlu olacağı vaadini sunması mutluluk ile medikal işlemleri sıkı sıkıya birbirine bağlamıştır. Yaşanan bu değişim güzellik kavramının da anlamında farklılıklar yaratarak doğal olanı reddeden bir "ideal güzellik" algısı yaratmıştır. Bu "ideal" kalıbının dışında olanlar ise kusurlu olarak değerlendirilmektedir (Kesim ve Kar, 2010, s. 171-194). İdeal güzellik anlayışının bireyler üzerinde kurduğu hakimiyetle birlikte bireyler bedenlerini ideal olana doğru değiştirmeye çalışmaktadır. Bu durumda ideal bedene kavuşmak için bireylerin kendilerine sunulan ürün ya da hizmetlerden yararlanması yeterlidir (Sezgin, 2011, s. 50). Beden, özneliğini yitirerek ölçüleri belli ve kusursuz olan estetik bir objeye doğru evrilmektedir.

Dolayısıyla mekanik yeniden üretim çağında beden, ünük olmaktan çıkarak değişim değerine sahip bir nesne olarak pazarda yerini almıştır. Zijderveld, 'güneşli bir günde, 'ufukta bir dağ zinciri' veya 'gölge yapan bir dal' görsek bunları ünük bir nesne olarak deneyimleriz' der. Diğer bir deyişle biz bunları ne yeniden üretebiliriz ne de bu deneyimi tekrar yaşayabiliriz (Zijderveld, 2010, s. 55). Denilebilir ki ünük olma özelliğini kaybeden beden tüketim odaklı günümüz toplumunda metalaşmıştır.

Günümüzde beden ticari bir meta olarak denetlenmektedir. Artık beden düzenli olarak bakılması, kontrol edilmesi ve verimli olması gereken bir iktidar alanıdır. Bedenin dışının kontrol edilmesi anlayışı hakim olmuştur. Bu dışavurumsal hayat tarzında formda, zayıf, güzel ve genç bedenlere sahip olmak

daha fazla önem kazanmıştır (Sezgin, 2011, s. 49). Önerilen ideal bedene sahip olamamak, bedenin kontrol dışında kaldığını gösteren istenmeyen kötü bir durum olarak görülmektedir.

‘İdeal’ olarak sunulan beden ölçüleri, toplumdaki bireyleri etkileyen ve yönlendiren araçlar (sosyal medya, geleneksel kitle iletişim araçları) ya da bireyler yoluyla (mankenler, sunucular, oyuncular) güzellik algısında değişimlere sebep olmuş ve bireyler bedenlerine müdahaleler yapılması gerekliliğine ikna edilmiştir. Bu durum ideal güzellik algısı olarak aksettirilen güzellik formunun dışında kalan bireylerin kendi bedenlerini ‘kusurlu’ olarak görmelerine neden olmaktadır. Bedenlerini kusurlu olarak görmek istemeyen bireyler ise toplumun yaygın güzellik anlayışına boyun eğerek tek tipleşmeyi kabul etmişlerdir. Bu bağlamda, günümüz toplumlarında kadınlar ince bel, ince ve uzun bacaklar, kemikli yüz yapısı, dolgun dudaklar, badem gözler ve kusursuz burunlarla tek tipleşmeyi tercih ederken; erkekler ise kadınlarda olduğu gibi kemikli yüz hatları ve kadınlardan farklı olarak kol kasları, six pack denilen bakkalları ile tek tipleşmektedirler. Bunun sonucunda ise bireyler cetvelle ölçüsü alınıp, seri üretim yapan makinalardan çıkmışçasına birbirine benzemekte, aurasını kaybetmekte ve aynılaşmaktadırlar. Görüşülen estetik uzmanının aşağıda yer alan ifadelerinde, seri üretim bedene dair atıflar bulunmaktadır:

“Yüzdeki oranların gözü rahatsız etmeyen oranlarda olmasına estetik diyebiliriz, illaki altın orana uyması gerekmiyor ama birtakım kriterler var tabii. ‘Ben beğendim bu estetikdir’ tek başına yeterli değil, o kriterlere de en azından bir miktar uyması gerekiyor. Çünkü özellikle bire bir insan ilişkilerinde sempati faktörü de ortaya çıktığı için sempatik bulunduğunu güzel buluyorsun ama fotoğrafta iş değişiyor. Fotoğrafa baktığın zaman daha çıplak bir görüntü ortaya çıkıyor ve o zaman oranları belirlemek daha kolay oluyor. O yüzden hep fotoğraf çekiyoruz, fotoğraf bize çıplak gerçeği daha iyi veriyor. Fotoğrafın üzerinde analiz yapmak esas canlılığın üzerinde analiz yapmaktan daha doğru çünkü sempati faktörünü dışarda bırakmış oluyorsun. Yani göze hoş gelen, rahatsız etmeyen oranlara sahip olan kişiler, objeler için estetik diyebiliriz.” K1

Katılımcının ifadesine göre, estetik ve beden ilişkisi çok eski çağlara dayandırılmış olup matematiksel işlemler üzerinden yorumlanmaktadır. Altın oran ideal beden için yeterli olmasa da gerekli bir değişken olarak görülmektedir. ‘Göze hoş gelen, gözü rahatsız etmeyen’ söylemlerinin estetik ile ilişkilendirilmesi ise kendi bedeni gözüne hoş gelmeyen kişiler için kendi bedenine tahammülsüzleşme durumuna ilişkin bir çağrışım yapmaktadır. Beden, kendi bedenine tahammülsüzleşen bireyin kurbanı olmaktadır. Fotoğraf ile değerlendirme durumu ise bize, bedenin karakter ile ilişkisinin koparıldığını

göstermektedir. Karakteristik özellikleriyle davranışlar, dış görünüşe/bedene yönelik yorumları etkilerken; fotoğrafların doğrudan dış görünüşü değerlendirmeyi kolaylaştırdığı ifade edilmektedir. Bu durumda fotoğraf bireyin, ruhu ile bedenini ayırıştırmanın bir aracıdır. Dolayısıyla fotoğraftaki çıplak gerçeklik, ruhun soyulduğu bedenleri betimleyerek nesneleştirmektedir.

Katılımcının kullandığı sempati kavramına, tüketim kültürü tartışmalarında farklı düşünürler tarafından farklı kavramlarla değinilmiştir. Her şeyin tüketildiği ve değerini yitirdiği dünyada tüm nesnelere gibi bedenler de tüketim sisteminin bir aracı olmuştur. Nesnelere gibi bedenlerin de aurası, büyümlü halesi, özgünlüğü kaybolmuştur. Bununla birlikte ideal bedene kavuşmak neredeyse imkansızdır. İdeal beden ne olduğu, güzelliğin geçici tanımlarıyla ilişkili olarak değişkendir. Tüketim sisteminde metalaşan beden güzelliği ise sistemin devamlılığı adına her zaman sorgulanır bırakılacaktır:

“İlk başvurularında ve hep şey derler; Doğal olsun, iyi olsun, hiç kimse anlamasın, belli olmasın gibi şeylerle gelirler. Biz de insanlara zaten işimizin bu olmadığını anlatmaya çalışıyoruz. Yani en doğal biçimde, doğala en yakın biçimde bir şeyler yapmaya çalıştığımızı anlatırız. Sonra hasta dudağını yaptırır, dudağını yaptırınca çenesi gözüne batar, burnu gözüne batar, yanağı gözüne batar. Bu sefer şey gibi olur: O kendi kafasında kusursuzlaşmaya doğru bir gidiş yolu izler.” K2

2.4. Sosyal Medya

Yaşanan teknolojik gelişmeler ve ilerlemeler, toplumun her alanında etkili olmaktadır. Özellikle kitle iletişim ve yeni medya araçlarında estetik algısının inşa sürecine tanıklık etmek mümkündür. Bu noktada internet tabanlı Instagram, Facebook, Twitter gibi sanal sosyalleşmenin aracı olan sosyal medya uygulamalarının etki boyutunun önemli olduğu söylenebilir. Bu uygulamaların içeriğini fotoğraflar, videolar, kişilerin kendi deneyimleri üzerine yazdıkları metinler oluşturur. Sosyal medya, zaman ve mekan sınırlaması olmaksızın dünyanın iki ayrı ucunda yaşayan kişilerin bile istediği anda iletişim kurabildiği, paylaşımında bulunabildiği ve tartışmalar yürütebildiği insan tabanlı iletişim ve etkileşim şekli olarak tanımlanabilir (Vural ve Bat, 2010, s. 4). Kısacası sosyal medyalar, bireylerin bu sosyal ağları kullanan diğerleriyle paylaşımında bulunduğu, iletişim kurduğu ve kendi dışında kalan dünya ve bireyler hakkında bilgi edindiği bir araçtır. Ayrıca bu uygulamaların, bireylerin kişisel deneyimlerini içermenin ötesinde diğer insanlar tarafından tanınırlık ve bilinirliklerini sağlayıcı bir araç olarak daha spesifik bir amaç için de kullanılabilirliğini eklemek gerekir (Hepekiz ve Gökaliler, 2019, s. 8).

Özgener (2019, s. 55) içinde bulunduğumuz çağın, sosyal medya çağı olduğunu belirtir. Ona göre bu dönem için, sosyal medya aracılığı ile imajların ön plana çıktığına işaret eden “Cilalı İmaj Devri” tanımlaması da kullanılabilir. Bireyler imaj adı verilen dış görünüşlerine özel ilgi gösterdiği, sosyal medyada -mış gibi yaparak hazzı yoğun hissettiği bu dönemde, istenilen görünüme daha önce hiç olmadığı kadar kavuşabilme olanaklarına sahiptirler.

Gündelik yaşamda bireyler dış görünüşleriyle ilgili birden çok uyarının etkisine maruz kalırlar. Bu uyarı kanalları dergiler, sosyal medya uygulamaları, kişilerin karşılıklı olarak sürdürdüğü günlük konuşmalar ve artan estetik cerrahi operasyonlar şeklinde sıralanabilir. Bu kanallar aracılığıyla ideal bedenin nasıl olduğunu ve ideal bedene kavuşma yollarının neler olduğunu içeren bilgi dolaşımı birey üzerinde beden odaklı bir baskı kurar. Bu baskının sonucunda, bireylerin kendi bedenlerini algılama biçimi görünür hale gelirken, bireyler kendi bedenleri ile ilgili düşünmeye odaklanırlar (Sönmez ve Özgen, 2017, s. 3). Bu noktada beden imajı kavramına değinmek mümkündür.

Beden imajı kavramı, bireyin ayna karşısındaki bedenini zihinsel olarak görme ve algılama biçimiyle ilişkilidir. Kültürden kültüre de farklılık gösteren beden imajı ağırlıklı olarak diğer insanlarla kurulan ilişkiler sonucunda şekillenmektedir. İnsanlar zihinlerinde ideal olarak adlandırdıkları bir beden görünümü canlandırmakta ve bu ideal bedene ulaşmak için dövme, piercing, estetik ve plastik cerrahi, saç boyaları ve farklı saç kesimleri gibi seçenekleri denemektedirler (Şensoy, 2013, s. 37). Bu noktada sosyal medya, beden imajının oluşmasına ya da beden imajı ile ilgili algıların değişmesine olanak sağlayan önemli bir medya aracıdır. Sosyal medya, bireylerin beden imajına yönelik algısını belirleyen, değiştiren, oluşturan temel faktörlerdendir. Yapılan çalışmalarda kişilerin fotoğraf paylaşımlarına aldıkları beğeni ve yorum sayısı mutluluk ve özgüven oranları arasında ilişkiye rastlanmıştır (Sönmez ve Özgen, 2017, s. 6). Bununla beraber içinde bulunduğumuz dönemde bedene yönelik müdahaleler yalnızca estetik açıdan sorunlu ya da kusurlu bölgeleri örtmeye, düzeltmeye ya da daha iyi bir hale getirmeye yönelik değildir. Bunun da ötesine geçerek daha ciddi bir boyuta ulaşan vücudun yeniden tasarlanmasına yöneliktir (İnceoğlu ve Kar, 2016, s. 88).

Dolayısıyla günümüz yaşantısında sosyal medyanın, insan bedeninin temsiliyetini sağlamaya yarayan bir araç olması da bedenlerin sosyal medyada görünür olmasına yol açmaktadır. Bunun sonucunda ideal beden ve farklı beden imajlarında değişim meydana gelmiş ve bedenler, sosyal medyanın bir nesnesi haline gelerek dijital bir boyut kazanmıştır. Görüşülen estetik uzmanları sosyal

medyanın estetik ve güzellik alanına etkileri hakkında paralel görüşler ne sürmüşlerdir:

“(sosyal medya) Patlattı. Çok artırdı, özellikle selfieler, bu Instagram. Önceden seni 3-5 arkadaşın görürdü çevren 15-20 kişi olsun akraba, arkadaşlar. İkincisi, kendini fotoğrafta görmek, aynada veya birkaç arkadaşının yorumuyla görmekten farklı oluyor. Çevrendeki insanlar seni zaten tanıdıkları için güzel buluyorlar veya sevimli buluyorlar, beğeniyorlar. Burada sempati faktörü giriyor işin içine. Ama fotoğrafta objektif bir şey çıkıyor. Yine bir sürü programla üzerinde oynuyorlar ama gerçek bir şey var. Aslında oynamalar genelde hastaya ne yapılması gerektiğini gösteriyor. Hastanın ne istediğini anlamada Instagram fotoğraflarına bakmak aslında faydalı oluyor çünkü zaten o programlarla kusurlarını düzeltmeye alışıyor. İyi görünmek her şeydir, gzelsen mutlusun tarzı söylemler hem reklamların hem sosyal medyanın temel şeylerinden bir tanesi. Bu, güzelliğin çok önemli olduğu inancını da artırdı.” K1

Katılımcı sosyal medyanın, estetik işlemlerini çok yüksek düzeylere çıkardığını ifade etmektedir. Nitekim medyada sıklıkla yer alan kişilerin fiziksel özellikleri ve geçirdikleri operasyon veyahut uygulamalar, onları izleyenlerin de kendi bedenlerinde uygulama isteğini artırmaktadır (Sezgin, 2011, s. 74). Sosyal medya aracılığı ile bireyler daha önce görmedikleri işlemler ve insanlar görerek bu kişilerin güzellik algılarını benimsemekte ve onlara uyum sağlamak istemektedirler:

“%100. Yani şöyle günlük ortalama benim 7-10 arası hastam olur. 7’yle 10 hastamın yarısı sosyal medya aracılığıyla gelir. Çok ciddi etkisi var. Çünkü onu da şöyle tanımlıyorum ben önce bir sosyal medyada insanlar kendini gösterme işte kebab yiyoruz, rakı içiyoruz, şimdi şurada eğleniyoruz, burada tatile gidiyoruz diye ıktılar. Kendilerinin daha ön planda olduğu ‘bak ben nasıl eğleniyorum, bak ben nasıl yiyip, içip, geziyorum’u söylemeye başladılar. Sonra da o kavram filtrelerle birlikte ‘bak ben ne kadar güzel görünüyorum’a dönüştü. Sonra bir süre sonra filtreler yetmemeye başladı. Filtreleri herkes çözdü ve filtreli fotoğraf anlaşılmaya başlayınca işin filtreden geçmediğini anladılar. Döndüler bizde filtrelenmeye başladılar... Çeşitli programlarla oynar gelirler. İşte burnum böyle olsun, enem böyle olsun diye de gelirler. Çok ciddi etkili, çok fazla etkili. Instagram’ın başına bir şey gelse çok üzülürüz biz, bizim mesleğimizi yapanlar.” K2

“Sosyal medya çok önemli. O olmazsa olmaz. Ben kendi adıma, referansla gelmeyen hastalarım, bana sosyal medya aracılığıyla ulaşıyorlar. Özellikle yeni jenerasyonlar (2000 sonrası) ne istediğini bilen, bilinçli olarak geliyorlar.” K3

Yukarıdaki ifadelerde estetik işlemlerinin popülerleşmesinde sosyal medyanın etkisinin oldukça yüksek olduğu vurgulanmaktadır. Giderek genişleyen bir tüketim pazarında sosyal medyanın bireylerin estetik alanına daha çok ilgi duymalarına neden olduğu belirtilmektedir.

“Estetiği günümüzde var edip buralara gelmesinin tek sebebi sosyal medya. Dünyanın bütün estetik cerrahları birleşip büyük ekranlara billboard yaptırıp reklam yaptırırsalar şu an aldıkları tepkiyi alamazlardı.” K4

Katılımcı büyük maliyetli reklamların dahi sosyal medyanın yarattığı etkiyi yaratamayacağını söyleyerek estetik uygulamalarına yönelik artan talebin tek nedeninin sosyal medya olduğunu savunmaktadır. Buradan hareketle beden algısının değişen sağlık kültürü içinde farklılaştığı söylenebilir. Reklamcılık ve işletmecilik anlayışı ile tüketim ideolojisi hasta-doktor etkileşimini dönüştürmektedir. Müşterileşen hasta odaklı bir sağlık piyasasının varlığı gözlenmektedir (Adaş, 2013, s. 213). Bu piyasanın uzantılarının ise elbette ki sosyal medya uygulamalarını da içeren yeni medyalar olması kaçınılmazdır.

2.5. Sınıfsal Ayrım, Statü ve Ekonomik Sermayenin Etkileri

Bedenin metalaşması konusu sınıf bağlamında incelendiğinde habitus kavramı aklı gelmektedir. Habitus, toplumdaki egemen konumda olan sınıfların kendi kültürel kodlarını alışkanlık ve beğeni yargılarına, sonrasında ise davranışlarına kazımlarıdır. Bourdieu'nun düşüncesi bedenin, habitusu şekillendirdiği yönündedir. Bu yönüyle habitus kavramı fiziksel ve simgesel bir sermaye olarak değer taşıyan bedenin çeşitli sosyal güçler ve eşitsizliklerle ilişkili olduğu gerçeğini yansıtır. Statü, kültürel/ekonomik tercihler, hobiler (spor, müzik, dans vb), beğeni yargıları ve değerler toplumsal sınıfın çizgilerini belirginleştirir. Bu bakımdan habitusların farklılığı, farklı güç ve iktidar ilişkileri üretir demek mümkündür. Özellikle bedensel değişimler sınıflar arası güç ilişkilerinde oldukça önemlidir. Çünkü beden, bireyin gücünü ve iktidarını göstermesinin en kısa yoludur. Fiziksel çekiciliğe sahip olan kişi, diğerleriyle arasında bir sosyal mesafe bırakarak fark yaratır. Böylelikle arzulan beden, benzer bir çekiciliğe sahip olmayan bedenler üzerinde iktidar kurmuş olur (Köse, 2016, s. 186). Nitekim estetik, simetri, güzellik ve mükemmellik, sınıfları disipline eden birer iktidardır (Demez, 2009, s. 20).

Bireyin bedeni, ait olduğu sınıfın ve bu sınıfın toplumsal ve kültürel mirasının görünür kılındığı yerdir (Demez, 2009, s. 17). Sınıfları birbirinden ayıran ekonomik, sosyal ve kültürel sermayenin bedene yönelik estetik müdahalelerde ne kadar etkili olduğu sorusu ise bu noktada merak uyandırıcıdır. Bedenin sınıfsal temsiliyetlerin mekanı olduğu düşünüldüğünde, bedenin yeniden

düzenlenmesine yönelik girişimlerin giderek artış göstermesi şaşırtmamaktadır. Estetik uzmanlarının sosyo-ekonomik düzey ve statü bağlamında müşterileşen hastalarını karşıladıkları ifadeleri bu bağlamda dikkate değerdir:

“Öğrenciler var. Evden aldıkları sınırlı bütçeyle geçiniyorlar. Geliyor, para biriktiriyor. 2 ay yemiyor, o biriktirdiği para ile gelip yerine bir şey yaptırıyor, gidiyor. Sonra 2 ay sonra tekrar geliyor bir şey daha yaptırıp gidiyor. Karun gibi zengin adam var. Aşağıda limuzinle durup iniyor yaptırıyor gidiyor. 16-17 yaşında annesi ile babası ile gelen de var. Yani velisiyle. 87-88 yaşında da hastam var. Sadece nefes almaları tek ortak noktaları...” K2

“Eğer hasta estetik yapmayı kafasına koyduysa çok fazla buna şahit oldum. Hemen cep telefonundaki aplikasyondan hızlıca kredi çekip benim hesabıma gönderen onlarca hasta gördüm. Eskiden estetik eşittir zengin uygulamasıydı. Şu anda böyle bişey yok. Gerekirse 2 ayakkabı az alıyorlar ama yüzüne yatırım yapıyorlar. Hiçbir ortak özellikleri yok. Benim hasta portföyüm çok; sosyetikten, süper orta gelir 3 bin lira maaşı olan, her ay 100 lira 200 lira arttırıp kenara koyarak botox parası biriktirip 6 ayda bir botoxunu yaptıran hastam da var, hiç maddi kaygısı olmayıp yaptıran hastam da var.” K3

“Gerçekten hiçbiri çok uygun uygulamalar değil. Bunu bizim fiyatlarımız için söylemiyorum. Yeri geliyor evde mutfak masraflarından kısıyor, günlere gidiyor. Oradan çeyrek altınları topluyor.” K4

Görüşülen uzmanların ifadelerinden de anlaşılacağı gibi eskiden yalnızca zenginlerin ya da ekonomik refah düzeyi yüksek bireylerin başvurduğu işlemler olarak bilinen estetik uygulamaları günümüzde daha geniş ve çeşitli bir kitleye hitap edebilmektedir. Kredi imkanları estetik bedellerinin ödemesinde kolaylıklar sağlamakta, bireyler istedikleri beden ölçülerine ve görünümüne kavuşabilmek için borçlanmayı seçebilmektedir.

Ancak, her ne kadar estetik uygulamalarına farklı sosyal sınıflardaki bireyler başvurursa da güzellik sektörü alanının bu bireyler için anlamı ve işlevi değişebilmektedir. Güzellik sektörü sosyo-ekonomik düzeyi yüksek bireylerin ekonomik sermayelerinin gücünü gösterebildiği bir alan olarak kullanılabilirken, düşük gelirli bireyler için bedenlerini istenilen forma getirerek sembolik sermayelerini, dolayısıyla toplum içindeki itibarlarını yükseltme olanağı sağlayabilmektedir (Sezgin, 2011, s. 51). Tabii ki bireylerin estetik alanında sözü edilen bu kazanımları elde edebilmesinin ekonomik bedeli kaçınılmazdır.

2.6. Toplumsal Cinsiyet

Toplumsal cinsiyet kavramı, bireylerin doğuştan sahip olduğu biyolojik cinsiyetlerinden bağımsız olarak sosyalleşme sürecinde edindikleri cinsiyete

vurgu yapmaktadır. Cinsiyet, biyolojik erkek-kadın ayrımına işaret ederken, toplumsal cinsiyet, kadınlar ile erkekler arasındaki farklılıkların toplumsal düzlemde kurulmuş yönlerine dikkat çekmektedir (Marshall, 1999, s. 98). Toplumsal cinsiyet, kadınla erkeğin sosyal ve kültürel açıdan tanımlanmasına işaret eden, toplumların bu iki cinse verdiği toplumsal rolleri anlatmak için kullanılan bir kavramdır. Kadınlar ile erkekler arasındaki güç ilişkilerini anlamaya, eşitsizlikleri sorgulamaya sevk etmesi açısından önemli bir kavramdır (Ecevit, 2011, s. 4). Kadın bedeni erkek bedenine göre toplumsal cinsiyet ayrımcılığına daha çok maruz kalmakta ve bir nesne olarak kusurları daha çok göze batmaktadır (Çabuklu, 2006, s. 55'ten aktaran: Gülkaya Timurturkan, 2009, s. 108). Estetik beden konusu ise toplumsal cinsiyet ayrımının etkisinin en çok hissedildiği alanlardan birisidir:

“Estetik hastaları sonuçlardan çok mutlu olurlar. Sadece bizim kadın genel olarak tatmin olmayan bir varlık. Her zaman daha fazlasını istiyor. Bazen bu over fazla sonuçları da bundan dolayı görüyoruz.” K3

“Cinsiyet tabii ki kadınlarda daha ağırlıklı. Erkeklerde estetik biraz ikinci planda, kadında çekiciliği sağlayan şey görüntü olabilir, erkekte de görüntü önemli ama erkekte daha çok iktidar önemli, güç önemli. Para olur, konum olur, erkeklerin kaygıları genelde daha farklı oluyor.” K1

“O sahnede nasıl gözüktüğüne bakıyor. Öbürü fotoğrafta nasıl gözüktüğüne bakıyor, oyuncu filmde nasıl gözüktüğüne bakıyor, spotta nasıl çıktığına bakıyor o yüzden kişilere göre değişiyor. Tutup bir ağır ceza hakimi kadına Barbie burnu yapıp kocaman dudaklar yaparsan onun konumuna da uygun olmaz, pek kimse ciddiye almaz onu. Mesleğine göre, yaşına göre, cinsiyetine göre beklentilerin tutulması gerekiyor.” K1

Görüşülen uzmanların ifadelerinden de anlaşılacağı gibi estetik kaygılar daha çok kadınlara ait görülürken, erkeklerin ve kadınların kaygıları farklılaştırılmıştır. Kadınların kaygıları kendi bedeni ile sınırlı kalırken, erkeklerin kaygıları daha farklı alanlarla ilişkilendirilmiştir. Bununla beraber uzmanlar tarafından beden üzerinde kontrolün sağlandığı estetik alanında karşılaşılan olumsuz örnek vakaların kadınların kendi kontrolsüzlüğüne bağlanması ise ilginçtir. Kadınlar tatmin olmadıkları ve daha fazlasını istedikleri için estetik işlemleri ile ilgili sorunların çıktığına işaret edilmektedir. Denilebilir ki ataerkil bakışın toplumun her alanındaki etkinliği estetik üzerine algılarda ve uygulamalarda da kendini göstermektedir. Örneğin görüşme yapılan uzmanlardan birisi, ağır ceza hakimi olan bir kadının küçük burun ve kocaman dudaklara sahip olmasının hoş karşılanmayacağını, estetik ile daha da

kadinsılaştırmaktan uzak durması gerektiğini düşünmektedir. Bu örneği mesleklerin cinsiyetlendirilmesi bağlamında tartışmak mümkündür.

Bourdieu (2014, s. 82-83) “bazı meslekler kadınlar için çok zor tanımlanıyorsa, bunun sebebi ... (o mesleklerin) erkekler için özel olarak yapılmış olmalarıdır” demektedir ve bu konumu tam olarak elde etmeyi başarmak için bir kadının o görev tanımında açıkça belirtilen nitelikleri taşımasının yetmeyeceğini, bunun yanı sıra o görevde bulunmuş olan erkeklerin çoğunlukla taşıdığı bir dizi özelliği de (bir fiziki yapı, bir ses tonu veya agresiflik, kendine güven, konuma mesafe alma, doğal otoriterlik vb.) bünyesinde barındırması gerektiğini sözlerine ekler. Diğer bir ifadeyle kadın bir ‘erkek işi’ yapıyorsa ve başarılı olmak istiyorsa ‘erkek gibi’ olmalıdır. Feminin özelliklerinden olabildiğince sıyrıldığında ancak işinde ciddiye alınacaktır. Bu bağlamda estetik, eril kodlar aracılığıyla kadınları kendi içlerinde birbirinden ayırmaktadır. Bununla birlikte araştırmaya katılan bir estetik uzmanının aşağıdaki ifadelerine bakıldığında, kadınların sadece meslek durumlarına göre ayrılmadığı söylenebilir:

“Kadınlardan örnek verecek olursam, %80’i meslek sahibi, %20’si gibi bir kısmı eş ve medeni durumu vasıtasıyla bir şekilde ekonomik ihtiyaçlarını karşıladığı için estetik ihtiyaçlarını da karşı cinse karşılaştırıyorlar. Cinsiyet olarak erkek hastamız da fazla. Erkekler botox yaptırmaya başladı. %80’i manikür pediküre gidiyor artık. Lazer yaptıyorlar, kıllı olmaktan hoşlanmıyorlar.” K4

Erkeklerin kadınları seyrettiği ve cinsel olarak nesneleştirilenin sadece kadınlar olduğu düşüncesinin hakim olduğu geleneksel kalıptan, erkeklerin de cinsel olarak nesneleştirildiği ve bakışlara sunulduğu yeni farklı bir kalıba geçilmiştir (Gill vd., 2005, s. 38-39’dan aktaran: Öztürk, 2012, s. 46). Medyada, kıyafet, tıraş köpüğü, otomobil, parfüm gibi ürünlerin reklamlarında ticarileşen ve metalaşan erkek bedeni ile tüketim alanında yeni bir eril model oluşturulmuştur. Eskiden sadece kadınlara yönelik olan ürünler erkek bedenine uygun da sunulmaya başlanmıştır (Öztürk, 2012, s. 47). Güzellik ve estetik anlayışı ile ideal beden kriterleri erkekleri de kapsayan nitelikte genişlemiştir. Ancak güzelliğin erkek bedeni ile ilişkilendirilmesi ataerkil düzende bir erkeklik krizi oluşturma riski taşıması nedeniyle sonraki süreçte erkek estetiğinin ve bakımının daha çok medikal söylemlerle dile getirilmeye başlandığı söylenebilir.

“Kişilerin beklentileri farklı ama ortak beklenti daha güzel olmak, kusuru varsa o kusurun iyileşmesi, daha genç gözükme, daha dışı gözükme, erkekse daha erkeksi, daha güçlü gözükme. Bu yüzden erkek estetiğiyle kadın estetiği de farklı. Tutup bir erkeğe kadın gibi burun yapmak, yani burun güzel olabilir ama adam bütün erkeksi özelliklerini kaybeder. İktidarını kaybeder, ciddi bir sorun.” K1

“Hastaların bir kısmı gelirler. Çok yaptığımız bir şey. Mesela erkeklerde daha ağırlıktadır. Gelir, gayet güzel, tertemiz, baby face birisi. Ama daha sert, daha büyük görünmek isterler. İşte geçen bir hasta geldi. Hani böyle attığı imzayla bir yeri kapatacak kadar sağlam. Fakat hem genç hem de yüzü baby face olduğu için daha genç görünüyor. Ve çok yumuşak görünüyor. Ve böyle görünmek istemiyor. Daha sert daha erkeksi görünmek istiyor. O yüzden geldi bir kısım böyle daha yaşlanmak için geliyor. Bir kısım daha erkeksi olmak için. Bir kısım daha kadınsı olmak için geliyor. Tabi bu her iki cins için de geçerli. Daha kadınsı olmak isteyen erkek de oluyor. Daha erkeksi olmak isteyen kadın da oluyor.” K2

“Kadınlar bana daha estetik geliyor. Daha kusursuz geliyor. Hastalarımızın çok büyük bir kısmı da kadınlardan oluşuyor. Erkek hastalarımızın dünyada yükselişi, Türkiye’de de öyle çok iyi kıvamlara geldi. Ama bu oran %85’e, %15 gibi. Daha çok kadınlarla çalışıyoruz. Akademik çalışmalara göre de bu böyle. Erkekler daha estetikten çekiniyor. Feminleşmeden, kadınsılaşmaktan çok büyük bir korku var. Türkiye’de estetik konu olduğu zaman metroseksüel erkek dediğin zaman eşittir kendine bakan erkek değil, eşcinsel erkek. Bizim ülkemize estetik kavramları bu şekilde geldi.” K3

Hem kadın hem erkek bedeninin estetik uygulamalar kapsamında bir sermaye türü olarak ortaya çıkması, aynı cinsiyetteki bireyler arasında bir rekabet doğurmuştur. Diğerlerinden farklı olma isteği; diğer bir deyişle diğerlerinden daha kadınsı ya da daha erkeksi olma arzusu, bireylerin birbirleri arasında var olan hiyerarşik ayrışmalarını daha da keskinleştirmektedir. Estetik uygulamaların, bu istenilen bedene kavuşma mücadelesinin bir aracı olduğu ifade edilebilir.

Bununla beraber ataerkilliğin belirli normatif sınırlarının da hala geçerli olduğu bilinmektedir. Tüketim toplumunda erkek bedeninin yeniden inşa süreci, yeni bir krizi tetiklemiştir. Aktif olanın pasif, bakması gerekenin bakılan, arzulanması gerekenin aynı zamanda arzulanması, erkeklik kodlarını kadınsılaşma korkusu ile sarsmıştır (Hacısofaoğlu ve Elmas, 2015, s. 22). Erkek bedeniyle kadınlardan farklı olduğunu da bir şekilde kanıtlamalıdır. Estetik uzmanlarının yukarıdaki ifadeleri bu kanıtlanma girişimlerine işaret etmektedir. Ataerkilliğin estetik işlemleri aracılığı ile kadını narinleştirirken, erkekleri sert bir görünüm ile daha güçlü yapmaya çalışmaktadır.

Sonuç

Bedenin yalnızca fiziksel yönüyle ele alınamayacak kadar karmaşık bir konu olduğunu, içinde birçok sosyal sistemi barındırmakla birlikte aynı zamanda bu sistemlerin kabullerini de yansıttığını söylemek mümkündür. Beden

görünümlerinin altında toplumsala dair çeşitli atıflar bulunmaktadır. Yüzyıllardır var olan beden algıları toplumun ve o toplumun içinde bulunduğu dönemin beklentilerine göre değişiklik göstermektedir. Bu çalışma kapsamında bedenin biçimlendirilmesinde bir kanaat önderi ve mesleki uzmanlık alanı olan bireylerle; diğer bir deyişle estetik uzmanlarıyla görüşmeler gerçekleştirilerek, onların görüşleri doğrultusunda günümüzde bedene yüklenen anlamlara erişilmeye çalışılmıştır. Estetik uzmanlarının estetik yaptıran bireylerin duygularının, beklentilerinin, motivasyon araçlarının, estetik yaptırma nedenlerinin ve estetik sonrası tepkilerinin neler olduğu hakkındaki görüşlerine ulaşmak amaçlanmıştır.

Estetik uygulamalarına başvuran bireylerin, başvurdukları uzman bireyler tarafından yorumlanmasını içeren bu çalışmada gerçekleştirilen görüşmeler çerçevesinde temel tartışma başlıkları oluşturularak literatürdeki ilgili açıklamalarla birlikte bir değerlendirme yapılmıştır. Buna göre 'yaşlanma korkusu', 'aidiyet kurma, beğenilme ve onaylanma ihtiyacı', 'tüketim kültürü', 'sosyal medya', 'sınıfsal ayırım, statü ve ekonomik sermayenin etkileri' ile son olarak 'toplumsal cinsiyet' belirlenen tartışma başlıkları olmuştur.

Görüşülen uzmanlara göre bireyler hissettikleri yaşı beden görünümüne de yansıtmak istemektedir. Yaşlanma sürecinin bedendeki yarattığı değişimler bireylerce kabullenilmesi zor bir durumdur. Bedenin yaşlanmasına ilişkin kaygılar, sosyal yaşama katılım ve katkı sağlama ile ilgili kaygılarla birleştiğinde ise bireylerin estetik cerrahiye yönelme eğilimleri artmaktadır. Uzmanlar yaşlı bireylerin estetik uygulamalarının her türlü bedeline ve acısına katlanmaya göz yumabildiklerini belirtmişlerdir. Görüldüğü üzere bireyin bedeniyle kurduğu ilişkide estetiğe atfedilen öneme her yaş döneminde rastlamak mümkündür. Yaşlanmaya dair olumsuz bakış açısı değişmedikçe, yaşlı nüfusun giderek arttığı dünya genelinde estetik beden uygulamaları gündemde kalmaya devam edecektir.

Estetik uzmanları bireylerin estetik uygulamalarından beklentilerinin neler olduğu hakkındaki görüşlerini ideal beden formu ile ilişkilendirerek aktarmışlardır. Uzmanlar sosyal ve kültürel çevrenin bireylerin bedenleri hakkındaki görüşlerini etkilediğini, bedenini bu şekilde betimleyen bireylerin bedenlerini yine çevrenin beklentileri ve onayı doğrultusunda biçimlendirmek istediklerini ifade etmişlerdir. Böylelikle bireylerin hem sosyal çevresiyle bağı güçlenebilecek hem de özgüvenleri artabilecektir. Estetisyenlere göre bedenini estetik işlemlerle biçimlendiren bireyler diğerleri tarafından beğenileceğini ve onaylanacağını düşünmekte ve bu düşünce bireyleri mutlu etmektedir.

Araştırma bulgularının sunulduğu diğer başlık tüketim kültürü olmuştur. Tüketim kültürü, dönemin kapitalist üretim ve tüketim anlayışını bireylerin

bedenlerinde uyumlaştırarak, bireylere mutlu olmanın bir yolu olarak bedenlerinde yaratacakları değişimi göstermiştir. Buna göre birey, bedeninde değişim yaratarak haz duygusu hissedebilir. Bu haz duygusu ise geçicidir ve bireylerin hiç bitmeyen ideal bedene kavuşma arzuları ile bedenlerine sürekli müdahaleleri söz konusudur. Uzmanların estetik işlemlerinin ve müşterilerinin sürekliliği hakkındaki görüşleri bu noktada dikkate değerdir. İstenilen beden formunu kavuşmak için birden fazla estetik operasyon geçiren birçok müşteri vardır. Ancak arzu edilen beden formuna kavuşmakla beden estetiği gerçekleşmiş sayılmamaktadır. Kavuşulan beden formları, aynı zamanda, sürekli yapılan gözlemler ve bakımla korunmalıdır. Bedenini iyi tanımak, eksiklerini ya da olumsuz özelliklerini belirleyebilmek, günümüzün medikal teknolojilerinin sunduğu imkanlardan yararlanarak istenilen forma getirmek ve bu beden formunu koruyabilmek bireylerin sorumluluğundadır. Günümüzün tüketime dayalı hayat anlayışında bu sorumlulukları yerine getirmek, sonu gelmez bir yolculuk gibidir. Bu yolculukta Baudrillard'ın simülasyon kuramında bahsettiği çerçevede bireyler bedenlerini “-miş” gibi düşünerek; diğer bir deyişle güzel gibi, zayıf gibi, beğenilen gibi, bakılan gibi, imrenilen gibi düşünerek araçsallaştırır. Beden artık haz alıyormuş, mutluymuş, her şey yolundaymış gibi yapmanın önemli bir aracıdır. Halbuki birey bedenini kendinden koparmış, parçalara ayırmış ve herhangi bir obje yerine koymuştur. Neredeyse, hayatın gerçekliği nesneleşen, üzerinde ölçüm ve hesap yapılabilen, biçimlendirilen bedenler üzerine inşa edilmektedir. Görüşülen bir uzmanın “(estetik oranlarını belirleyebilmek ve ölçümünü yapabilmek için bedenin çekildiği) ..fotoğraf bize çıplak gerçeği daha iyi veriyor” ifadeleri bu tartışmayı özeller niteliktedir.

Uzmanlara göre estetik uygulamalarının artışıdaki en önemli etkenlerden birisi de sosyal medyadır. Dijitalin gündelik hayatımızı, sosyal çevremize ve kendimize dair anlayışımızı belirlediği aşikardır. Hayatımızın çevrimiçi ve çevrimdışı yönleri birbirinden kopuk olmadığı gibi birbirini etkilemektedir. Sosyal medyanın bireylere sunduğu sanal gerçeklik özellikle genç bireyler tarafından takip edilmekte ve buna uygun bir yaşam sürdürülmeye çalışılmaktadır. Sosyal medya uygulamalarının görsel içeriklere yönelik filtre özellikleri gerçekliğe yön verir haldedir. Filtreli bedenleri gerçek hayata dahil etme isteği, estetiğe duyulan ilgiyi artırmıştır. Görüşülen tüm uzmanlar sosyal medyanın estetik işlem sayılarını önemli düzeyde arttırdığını ifade etmişlerdir. Bununla beraber estetik uzmanlarına, hasta örneklerine ve estetiğe dair her türlü bilgiye ulaşmanın kolaylığı da bireyleri estetiğe yönlendirmektedir. Araştırmaya katılan estetik uzmanları sosyal medyanın günümüzün en etkili reklam aracı olduğunu, estetik merkezlerinin popülerleşmesine neden olduğunu ve estetik uygulamalarına yönelik talepleri arttırdığını dile getirmişlerdir.

Bununla beraber çalışma kapsamında estetik uzmanlarının kendilerine başvuran bireylerin sosyo-ekonomik düzeyleri ve statüleri bağlamında yaptıkları değerlendirmelere de yer verilmiştir. Uzmanlara göre eskiden yalnızca zenginlerin ya da ekonomik refah düzeyi yüksek bireylerin başvurduğu işlemler olarak bilinen estetik uygulamaları günümüzde daha geniş ve çeşitli bir kitleye hitap edebilmektedir. Kredi imkanları estetik bedellerinin ödemesinde kolaylıklar sağlamakta, bireyler istedikleri beden ölçülerine ve görünümüne kavuşabilmek için borçlanmayı seçebilmektedir.

Araştırma bulgularına ilişkin son başlık toplumsal cinsiyet olmuştur. Bireylerin beden formlarının oluşumunda geçmişten günümüze kadar öncelikli olarak toplumsal cinsiyet normlarının etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Toplumsal cinsiyet normlarının etkisiyle, birbirlerinden farklı biçimde oluşturulmuş ve süreklilik arz eden bir “kadın bedeni” ve “erkek bedeni” algısı vardır. Birey, bedenini cinsiyetine ne kadar uyumlu hale getirirse, kendini toplumda o denli rahat ya da özgür hissetmektedir. Aksi takdirde dışlanma ya da ayrımcılığa uğrama tehlikesi ile karşı karşıya kalacaktır. Görüşme yapılan uzmanlara göre her ne kadar erkek müşteri sayıları artış gösterse de kadınlar erkeklerden daha çok estetik kaygısına sahiptirler. Kadınların kaygıları kendi bedenleri ile sınırlı kalırken, erkeklerin kaygıları daha farklı alanlarla ilişkilendirilmiştir. Bununla beraber estetik alanında karşılaşılan olumsuz örnek vakaların uzmanlar tarafından kadınların kendi kontrolsüzlüğüne bağlanması ise ilginçtir. Uzmanlara göre kadınlar tatmin olmadıkları ve daha fazlasını istedikleri için estetik işlemleri ile ilgili sorunlar yaşamaktadır. Denilebilir ki ataerkil bakışın toplumun her alanına nüfuz eden etkisi estetik üzerine algılarda ve uygulamalarda da kendini göstermektedir.

Görüldüğü üzere estetik konusu birçok tartışmayı beraberinde getirebilmektedir. Hem farklı sosyal disiplinlerde hem de sosyolojinin beden, ekonomi, toplumsal cinsiyet, yeni medya vb. alt dallarında önemli bir inceleme konusudur. Bu çalışmada ise uzmanların gözlem ve görüşleri doğrultusunda son yıllarda giderek artan estetik uygulamalarına başvurma nedenleri tartışılmak istenmiştir. Estetisyenlere başvuran bireyler toplumsal cinsiyet, gelir düzeyi, statü ve sosyal sınıf farklılıkları gibi farklı toplumsal bağlamlarda irdelenmeye çalışılmıştır. Bununla beraber estetik konusunun, özellikle tıp teknolojilerinin ve sosyal dijitalleşmenin artan etkileriyle daha sonraki pek çok çalışmada farklı yönleriyle de tartışılmaya devam edeceğini belirtmek mümkündür.

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazarlar, çıkar çatışması bildirmemiştir.

Ek Beyan: 1. yazar çalışmaya %55, 2. yazar çalışmaya %45 oranında katkı sağlamıştır.

Kaynakça

- Adaş, E. B. (2013). *Piyasa ve Toplum Kısılcacında Hekimlik*. içinde O. Elbek (Yy. Hz.) Kapitalizm Sağlığa Zararlıdır. İstanbul: Hayykitap, s. 205-217.
- Baudrillard, J. (2017). *Tüketim Toplumu Söylenceleri / Yapıları*. Çev. Nilgün Tural & Ferda Keskin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (1999). *Sosyolojik Düşünmek*. Çev.: Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bourdieu, P. (2014). *Eril Tahakküm*. Çev.: Bediz Yılmaz, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Cirhinlioğlu, Z. (2012). *Sağlık Sosyolojisi*. Ankara: Nobel Akademik yayıncılık.
- Demez, G. (2009). Sınıfsal ve Bireysel Kimlik Oluşumunda Beden Sorunu: *Habitus. Toplumbilim Beden Sosyolojisi Özel Sayısı*, Sayı: 24, İstanbul, s. 17-25.
- Duru, E. (2007). Sosyal Bağlılık Ölçeğinin Türk Kültürüne Uyarlanması. *Eğitim Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 26, s. 85-94.
- Ecevit, Y. (2011). *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç*. içinde Y. Ecevit & N. Karkiner (Ed.) Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayın No: 2307, s.2-30.
- Featherstone, M. (1991). The Body in Consumer Culture. M. Featherstone, M. Hepworth & B.S. Turner (Ed.) *The Body: Social Process and Cultural Theory Theory*, London: Sage Publications, s.170-196
- Gülkaya Timurturkan, M. (2009). Güzellik İdeali Etrafında Biçimlenen ve Biçimlendirilen Bedenler. *Toplumbilim Beden Sosyolojisi Özel Sayısı*, Sayı: 24, İstanbul, s. 105-109.
- Gürler, G. (2018). Estetik Cerrahi Müdahale Görmüş Bireyler Üzerine Bir Alan Araştırması. *Sosyoloji Dergisi*, Sayı: 38, s. 141-172.
- Hacısofıtaoğlu, İ. & Elmas, S. (2015). Kasların Efendisi: Men's Health Dergisinde Fitness Söylemi. *Fe Dergi*, 7, no. 2, s. 21-34.
- Hepekiz, İ. & Gökalişer, E. (2019). Sosyal Medya Aracılığıyla Yaratılan Kişisel Markalar ve Benlik Sunumu. *Erciyes İletişim Dergisi*, 6(1), s. 761-782.
- Illich, I. (2011). *Sağlığın Gaspi*, S. Sertabiboğlu (Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Jones, M. (2008). *Skintight: An Anatomy of Cosmetic Surgery*. Oxford: Berg Publications.
- Kesim, S. & Kar. A. (2010). *Plastik Cerrahi, 'Tanrım Beni Baştan Yarat!..' Metaforunu Mümkün Kılabilir mi?*. içinde Y. İnceoğlu & A. Kar (Ed.) Dişillik, Güzellik ve Şiddet Sarmalında Kadın ve Bedeni. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s. 171-194.
- Köse, H. (2016). Bourdieu Düşüncesinde Tahakküm - İtaat İlişkisi ve Sosyo-Politik Beden. *Ankara Üniversitesi İlef Dergisi*, 3(2), s. 173-199.

- Kurt, A. (2016). Tüketim Toplumunda Kusursuzlaş (tır) ma Ayinlerinin Kurbanı Olarak Beden / Body as the Victim of the Perfection (ing) Rituals in the Consumption Society. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(4), s. 1301-1319.
- Levett-Jones, T., Lathlean, J., Maguire, J. & Macmillan, M. (2007). Belongingness: A Critique of The Concept and Implications for Nursing Education. *Nurse Education Today*, Elsevier Ltd., Vol. 27, s. 210-218.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*, O. Akınhay & D. Kömürcü (Çev.) Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Nazlı, A. (2013). *Bedenin Ölümü ve Tıp*. İçinde O. Elbek (Yy. Hz.) Kapitalizm Sağlığa Zararlıdır. İstanbul: Hayykitap, s. 193-204.
- Özgener, A. (2019). *Sonra Konuşuruz*. İstanbul: Doğan Novus.
- Öztürk, A. (2012). Eril Bedenselleşme: Hegemonik Erkek Bedeninin İnşası. *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, Bahar, Sayı: 13, s. 39-53
- Sezgin, D. (2011). *Tıbbileştirilen Yaşam Bireyselleştirilen Sağlık*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sönmez, E. E. & Özgen, Ö. (2017). Medya kullanımı ve beden imajı: Türkiye ve İngiltere örneği. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (27), s. 78-95.
- Şensoy, B. (2013). *Medyada Beden İmajı: Bazı Televizyon Programlarından Örnekler*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Tekin, F. (2016). Geleneksel Dönemden Post-Modern Döneme Beden Anlayışının Değişimi. *Electronic Turkish Studies*, 11(2), s. 1153-1172, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9351>.
- User, İ. (2010). Biyoteknolojiler ve Kadın Bedeni. İçinde Y. İnceoğlu & A. Kar (Ed.) *Dişillik, Güzellik ve Şiddet Sarmalında Kadın ve Bedeni*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s. 131-169.
- Vural, Z. & Bat, M. (2010). Yeni Bir İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine Yönelik Bir Araştırma. *Journal of Yasar University*, 5(20), s. 169-184,
- Zijderveld, A. C. (2010). *Kişilerin Diktatörlüğü*. İstanbul: Açılım Kitap.

Atıf: Atalay, S. (2021). Neoliberal Yönetimsellik ve Performansın Tıbbileştirilmesi Bağlamında Ekşi Sözlük'te Ritalin Tartışmaları. *Sosyoloji Dergisi, 41-42, 187-216.*

Araştırma Makalesi / Research Article

NEOLİBERAL YÖNETİMSELLİK VE PERFORMANSIN TIBBİLEŞTİRİLMESİ BAĞLAMINDA EKŞİ SÖZLÜK'TE RİTALİN TARTIŞMALARI*

Selin ATALAY**

Öz

Bu çalışma 'güncel hakikat rejimi' olarak neoliberalizm ve onun birey kurgusu 'homo-economicus'a odaklanmaktadır. Çalışmanın amacı, Bir Web 2.0 platformu olan Ekşi Sözlük'te DEHB'nin tedavisinde kullanılan Ritalin isimli ilaca ilişkin yürütülen tartışmayı neoliberal yönetimsellik nosyonu üzerinden değerlendirmektir. Bu kapsamda Ritalin başlığı altında bulunan, 2002-2019 yılları arasında oluşturulmuş 540 giri, MAXQDA 20 nitel veri analiz programı kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, Ritalin başlığı altında yer alan giri sayısının yıllar içinde artış gösterdiği, en fazla girinin 2019 yılında oluşturulmuş olduğu belirlenmiştir. 2002'ye kıyasla 2019 yılında Ritalin başlığı altındaki giri sayısı 38,3 kat artarken sözlükte bulunan yazar sayısının 17,9 kat artış gösterdiği görülmüştür. Ritalin tartışmasında en çok tekrarlanan ana konuların %47,49 ile Ritalin'in etkileri, %38,51 ile Ritalin'e ilişkin bilgiler, %14 ile Ritalin'e ilişkin bu bilgilere hangi yollardan ulaşıldığı üzerine olduğu görülmüştür. Ekşi Sözlük yazarlarının, neoliberal yönetimsellik anlayışına uygun bir şekilde Ritalin'e ilişkin fayda/zarar analizi, risk değerlendirmesi gerçekleştirdiği belirlenmiştir. Ritalin tartışmasında en sık tekrarlanan alt kategori çoğunlukla akademik başarı temelinde ele alınan, ilacın olumlu etkileridir. Yazarlar Ritalin'in rekreasyonel amaçlarla kullanılabilirdiğini, reçetesiz tanıdık vasıtasıyla ilaca ulaşımın sağlanabildiğini dile getirmiştir. Ritalin tartışmasında ilaç, farklı etkileri üzerinden değerlendirmeye alınırken özellikle 2017 yılı sonrasında ilaca erişme yollarının tartışmanın önemli bir bölümünü oluşturduğu görülmüştür. Çalışma kapsamında Ritalin, performans odaklı neoliberal toplumda bir kendini biçimlendirme

---

* Bu çalışma 29.04-01.05.2021 tarihlerinde düzenlenen Uluslararası Ergenlik ve Gençlik Araştırmaları Kongresi'nde sunulmuş "Performansın Tıbbileştirilmesi ve Farmasötikalizasyonu Temelinde Metilfenidat Kullanımı: Ekşi Sözlük Örneği" başlıklı sözlü bildirim, düzenlenmiş tam metnidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Bakırçay Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, selin.atalay@bakircay.edu.tr; ORCID: 0000-0002-7095-6396

Makale Gönderim Tarihi: 03/09/2021, Makale Kabul Tarihi: 12/10/2021

teknolojisi olarak ele alınmıştır. Ritalin'in bu bağlamda Ekşi Sözlük'te performans gösterebilirliğin bir aracı olarak değerlendirildiği saptanmıştır.

Anahtar kelimeler: Biyo-Tıbbileştirme, Farmasötikalizasyon, Homo-Economicus, Kendini Biçimlendirme Teknolojileri, Neoliberal Yönetimsellik, Tıbbileştirme

The Ritalin Debate on Ekşi Sözlük within the Context of Neoliberal Governmentality and Medicalization of Performance

Abstract

This study focuses on neoliberalism as the contemporary 'truth' regime and "homo-economicus" as the neoliberal individual. The aim of the study is to evaluate the discussion on the pharmaceutical called Ritalin used in the treatment of ADHD in Ekşi Sözlük, which is a Web 2.0 platform, through the notions of neoliberal governmentality. In this context, 540 entries created between 2002 and 2019 under the Ritalin title were analyzed using the MAXQDA 20 qualitative data analysis program. As a result of the analysis, it was seen that the number of entries under the title of Ritalin increased over the years, and most entries were created in 2019. Compared to 2002, the number of entries under the Ritalin title increased 38.3 times in 2019, while the number of authors in the Dictionary increased 17.9 times. The most repeated main topics under the Ritalin debate are, the effects of Ritalin with 47.49%, the information about Ritalin with 38.51% and the ways to access information on Ritalin with 14%. The authors of Ekşi Sözlük were seen to have carried out a benefit/harm analysis and risk assessment of Ritalin in accordance with neoliberal governmentality. The most recurring subcategory in the Ritalin discussion is the positive effects of the drug, which is mostly addressed on the basis of academic achievement. The authors stated that Ritalin can be used for recreational purposes, and access to the drug can be achieved through an over-the-counter acquaintance. In the Ritalin discussion, while the drug was evaluated over its various effects, it was seen that the ways of accessing the drug, especially after 2017, constitute an important part of the discussion. Within the scope of the study, Ritalin is considered as a self-shaping technology in the performance-oriented neoliberal society. In this context, it has been determined that Ritalin is evaluated in Ekşi Sözlük in terms of performativity.

Keywords: biomedicalization, homo-economicus, medicalization, neoliberal governmentality, pharmaceuticalization, self-shaping technologies

Giriş

Günümüzde, sağlıklı olmaya yönelik vurgu artmakta, sağlık sürekli olarak sergilenmesi gerekli görülen bir performans haline gelmektedir (Bendelow, 2010; Hafferty, 2006). Bu durum, sayısı gün geçtikçe artan hastalık tanımları üzerinden gerçekleşmektedir. Toplumsal alan, gündelik yaşam artan bir şekilde, tıbbi terimler üzerinden tanımlanır hale gelirken (Ballard ve Elston, 2005) bireylerin, güncel hastalık kategorilerine ilişkin farkındalığı da yeni iletişim teknolojilerinin gelişmesi ile artmaktadır (Conrad, 2007; Kata, 2012).

Psikiyatri alanındaki gelişmeler çerçevesinde geçtiğimiz yarım yüzyılda birçok yeni hastalık tanımlanmıştır. Amerikan psikiyatrisinin dünya çapında psikiyatri alanında egemen konuma geçmesi ile DSM (Ruhsal Hastalıkların Tanısal ve Sayımsal El kitabı) ruhsal hastalıkların tanımlanmasında başat kılavuz haline gelmiştir (Conrad ve Bergey, 2014). Davis (2010), 1968-1994 yıllarında yayınlanan DSM-II ve DSM-IV kıyaslandığında, hastalık kategorilerinin 180'den 350'ye çıkmış olduğunu belirtmektedir. Yıllar içinde güncellenen DSM'ler yoluyla yeni hastalıkların tanımlanması ve ayrıca var olan hastalıkların daha fazla kişinin hasta olarak tanımlanmasına olanak tanıyacak şekilde sınırlarının genişletilmesi söz konusudur (Conrad ve Potter, 2000).

Yeni hastalık kategorileri, beraberinde bu kategorilere yönelik ilaçların kullanımını getirmektedir. Bu çerçevede ilaçlara yönelik dünya çapında gerçekleştirilen harcamaların da artış gösterdiği görülmektedir. 2003 yılında dünya genelinde ilaçlara yönelik olarak 466 milyar dolar (Bell ve Figert, 2012), 2018 yılında ise 1,2 trilyon dolar harcanmıştır. 15 yıllık süreçte yaklaşık üç katına çıkan ilaç harcamalarının 2023 yılında 1,5 trilyon dolara ulaşacağı tahmin edilmektedir (IQVIA Institute for Human Data Science, 2019). Hastalık kategorilerinin sınırlarının genişletilmesi, çeşitlenmesi ve sayıca artması, bireylerin farklı motivasyonlarla ilaçlara yönelmesi gibi durumlar, toplumsal sorunların artan bir şekilde tıbbi meseleler olarak ele alınması süreci ile ilişkilendirilmektedir. Tıbbileştirme olarak tanımlanan, tıbbin sınırlarının toplumsal diğer alanları kapsayacak, kontrol altına alacak şekilde genişlemesi sürecinin günümüzde daha çok tıp alanı dışından kişilerin ve grupların, diğer toplumsal aktörlerin güdümünde gerçekleştiği belirtilmektedir (Busfield, 2017; Conrad ve Potter, 2000). Bireyler tıbbin sunduğu hastalık tanımlarının ve teknolojilerin tüketicisi haline gelmekte, özellikle Web 2.0 teknolojisinin gelişimi ile bu alanda üretilen bilginin gündelik yaşamda karşılık bulmasında temel bir rol üstlenmektedir (Kata, 2012).

Bu çalışma güncel hakikat rejimi olarak neoliberalizm ve onun birey kurgusu 'homo-economicus'a odaklanmaktadır. Çalışmanın amacı, Bir Web 2.0

platformu olan Ekşi Sözlük'te DEHB'nin tedavisinde kullanılan Ritalin isimli ilaca ilişkin yürütülen tartışmayı neoliberal yönetimsellik nosyonu üzerinden değerlendirmektedir. Çalışma kapsamında DEHB'nin tıbbileştirilmesi, DEHB ilaçlarının artan kullanımı temelinde farmasötikalizasyon ve biyo-tıbbileştirme kavramları ve DEHB ilaçlarının performans artırıcı etkileri dolayısıyla kötüye kullanımı ele alınacaktır. Michel Foucault'nun biyo-iktidar, yönetimsellik ve neoliberal hakikat rejiminin birey kurgusu olan homo-economicus kavramları tartışılacak ve Ritalin'e ilişkin Ekşi Sözlük'te 08 Aralık 2019'a kadar girilmiş paylaşımlar bu kapsamda analiz edilecektir.

DEHB, Ritalin ve Performansın Tıbbileştirilmesi

Maturo (2012), günümüzde toplumsal etkenlerin ikincilleştirildiği, insan yaşamının büyük ölçüde biyoloji ve genetik temelinde açıklandığı ve düzenlendiği bir 'biyonik toplum'da yaşadığımızı belirtmektedir. Biyonik toplumun üzerine kurulmuş olduğu temel mekanizmanın tıbbileştirme olduğu dile getirilmektedir. Barker'a (2010, s. 151) göre "tıbbileştirme insan deneyimlerinin artan bir oranda tıbbi durumlar olarak tanımlanması, deneyimlenmesi ve tedavi edilmesi sürecidir". Conrad (1975, 1992) tıbbileştirmeyi, geçmişte hastalık olarak tanımlanmayan durumların hastalık ve hasta olarak görülmeleyen kişilerin hasta olarak tanılanacağı şekilde, yeni hastalık kategorilerinin yaratılması, ya da hastalıkların sınırlarının genişletilmesi temelinde değerlendirmektedir. Bu perspektifte tıbbileştirme bir sonuç olmanın dışında bir süreçtir. Toplumsal diğer süreçler gibi tıbbi kategorilerin oluşturulması ve tedaviye tabi kılınması süreci olan tıbbileştirme de farklı grupların çıkarları üzerine kurulu bir müzakere alanıdır (Szasz, 2007). Tıbbileştirmeyi, insan davranışının patoloji olarak ele alınması olarak tanımlayan Furedi (2006) günümüzde bu sürecin temel itici gücünün, geçmişte tıp uzmanının kararları karşısında pasif bir konumda yer alan hastanın, aktif bir tüketici konumuna geçmesi ile sıradan bireyler haline geldiğini belirtmektedir.

Yakın dönemde birçok yeni hastalık kategorisinin ortaya çıktığı görülmektedir. Tıbbi 'normal' tanımı dışına çıkan fazla alışveriş yapma, kumar oynama ya da alkol kullanımına ilişkin insan davranışları, bağımlılık kategorileri olarak tıbbi müdahaleye tabi hale gelmiştir. Ölüm, hamilelik, yaşlanma gibi yaşam döngüsünün doğal süreçleri tıbbileştirilmiş (Ballard ve Elston, 2005; Busfield, 2017); "...kronik yorgunluk sendromu, tekrar eden eklem incinmesi, fibromiyalji, PMS [Premenstrüel Sendrom], PTSD [Travma Sonrası Stres Bozukluğu]" gibi yeni hastalık kategorileri tanımlanmıştır (Conrad ve Potter, 2000, s. 560). Maturo'ya (2012) göre, insan yaşamının en fazla tıbbileştirilen alanı ruh sağlığıdır.

Bu kapsamda utangaçlık ya da üzüntü gibi insani duygular birer patoloji olarak tanımlanabilmekte ve tıbbileştirilebilmektedir.

Yakın dönemde tanımlanmış ve farklı grupları kapsayacak şekilde sınırları genişletilmiş bozukluklardan biri de DEHB'dir. Conrad (2007) ilk olarak çocukluk dönemi bozukluğu olarak tanımlanan DEHB'nin bir hastalık kategorisi olarak ilerleyen yıllarda farklı belirtileri ve yetişkinleri de kapsayacak şekilde tıbbileştirildiğini savunmaktadır. Kişilerin bireysel hikâyesi üzerinden tanımlanan DEHB'nin, yetişkinlerin en fazla 'kendi kendini tanıladığı' alanlardan biri haline geldiği belirtilmektedir (Schaffer, 2004, s. 637). Polanczyk ve arkadaşları (2014), dünya çapında DEHB teşhisinin artmakta olduğunu, bu durumun etkenlerinden birinin, bozukluğa ilişkin farklı toplumlarda artan farkındalık olduğunu belirtmektedir. ABD'de çocuklarda DEHB, 1970'li yıllarda %3 ila 5 oranında görülürken yakın dönemde bu oran %9'a çıkmıştır (Conrad ve Bergey, 2014; Conrad ve Potter, 2000). Dünya çapında DEHB görülme sıklığındaki artış ile DEHB'nin tedavisinde kullanılan ilaçların tüketiminin de arttığı görülmektedir.

DEHB'nin tedavisinde kontrole tabi amfetamin ve metalfenidat gibi maddeleri içeren Ritalin, Concerta ve Adderall isimli ilaçlar kullanılmaktadır (Peterkin ve ark., 2011). Dünya çapında DEHB ilacı kullanım oranları yaklaşık üç kat artarken, bu ilaçlara yönelik harcamalar dokuz kat (Scheffler ve ark., 2007), ABD'de bu ilaçların reçetelendirilme sayısı ise 1990-2000 yılları arasında üç kat artmıştır (Hinshaw ve Scheffler, 2014). Genel olarak, DEHB ilaçlarını da kapsayacak şekilde tüm psiko-sosyal ilaç grupları için en büyük piyasa ABD'dir (Bell ve Figert, 2012). Bunun yanında diğer ülkelerde de tüketimin artmakta olduğu görülmektedir. Geçmişte Ritalin kullanımının %90'ı ABD'de gerçekleşirken bu oran yakın dönemde %75'e düşmüştür (Conrad ve Bergey, 2014). İngiltere'de 1992-2013 yılları arasında DEHB ilaçlarının kullanımı 34 kat (Beau-Lejdstrom ve ark., 2016), Türkiye'de 2009-2013 yılları arasındaki beş yıllık süreçte 2,18 kat artış göstermiştir (Öner ve ark., 2017).

İlaç kullanımında görülen bu artış, tıbbileştirme süreci ile ilişkili olduğu gibi, bu süreci besleyen ve aynı zamanda ondan bağımsız bir şekilde işlerlik kazanan, farmasötikalizasyon süreci çerçevesinde ele alınabilir. Farmasötikalizasyon; toplumların, nedenlerinden bağımsız olarak sorunların çözümünde, ilaç kullanımına yönelmesi, ilaç kullanımının gündelik yaşam sorunları ile baş etme için, temel bir mekanizma haline gelmesi anlamına gelmektedir. Özellikle reçetesiz kullanılabilen ilaçlar, sağlık uzmanlarının kontrolünden çıkmakta ve tüketici tercihlerine konu olmaktadır (Abraham, 2010). Farmasötikalizasyon süreci kapsamında geçmişte ilaç kullanılmadan tedavi edilen durumlarda da ilaç kullanımı tercih edilir hale gelmektedir (Maturro, 2012).

Bu durum ‘yönlendirilmiş sağlık hizmetinin’ (managed care) yükselişi ile ilişkilendirilmektedir. Sağlık sistemlerinde özel sağlık sigortası temelli dönüşüm gerçekleşirken psikiyatri alanında psikoterapinin sigorta kapsamında yer almaması doktor ve hastaların, yüksek maliyetli ve uzun süreli terapilerdense, ilaçlara yönelmesine sebep olabilmektedir (Bendelow, 2010; Conrad ve Potter, 2000). Ayrıca, dünyanın en büyük endüstrilerinden biri olan ilaç endüstrisinin işleyişi de bu sürecin gelişmesinde etkilidir. En büyük 10 ilaç firmasının 2020 yılındaki toplam geliri 426,57 milyar dolardır (“Top ten pharma companies in 2020”, 2020). Bu kazanç, dünyadaki 160 ülkenin 2019 yılı gayri safi yurtiçi hasılasından daha yüksektir (Worldbank, y.y.). Büyük firmaların böylesi bir pazarlık gücünü elinde tuttuğu bir dünya piyasasında, önemli ölçüde söz sahibi oldukları düşünülmektedir. İlaç firmaları, ilaçların toplumlara tanıtılması ve doktorlar tarafından reçetelendirilmesine yönelik ortaya koydukları çabalarla, farmasötikalizasyon sürecinin temel itici güçlerinde biri haline gelmektedir (Busfield, 2006).

Tıbbi teknolojilerden biri olan ilaçların kullanımında yaşanan artış, tıbbileştirilen alanların yanında, yaşam tarzı ilaçlarının kullanımında olduğu gibi, tıbbileştirilmemiş alanlarda da gerçekleşmektedir (Bell ve Figert, 2012). Bu iki süreç birbirinden bağımsız fakat birbirini besleyecek şekilde işlemektedir. Bu işleyiş ‘biyo-tıbbileştirme’ kavramı bağlamında ele alınmaktadır. Biyo-tıbbileştirme çerçevesinde, “moleküler biyoloji, biyo-teknoloji, genomizasyon gibi tekno-bilimsel yenilikler, nakil tıbbi ve yeni tıbbi teknoloji” yoluyla insan biyolojisinin sınırları aşılmaktadır (Clarke ve ark., 2003, s.162). Günümüzde insan yaşamı, bedeni, tekno-bilimsel gelişmeler çerçevesinde bir proje haline gelmektedir. Üzerinde çalışılabilir hale gelen bedenin biyomedikal teknolojiler yoluyla toplumsal ideale ulaşma yönünde ‘geliştirilmesi’, ‘iyileştirilmesi’ (enhancement) mümkün hale gelmiştir. Stimülanların, hormonların veya estetik ameliyatın bu şekilde kullanımı gün geçtikçe artmaktadır. Belirli patolojilerin tedavisinde kullanılmak üzere üretilmiş ilaçlar ve teknolojiler, biyo-tıbbileştirilme kapsamında farklı amaçlarla kullanılmaktadır. Bu teknolojiler yoluyla insanın fiziksel, zihinsel, duygusal ve sosyal ‘performansının’ artırılabilmesi söz konusudur (Davis, 2010; Maturo, 2012). Örnek olarak büyüme sorunu yaşayan çocukların tedavisinde kullanılan bir sentetik hormon, ortalama boyun altındaki çocukların uzaması için kullanılabilir (Conrad, 2007).

DEHB ilaçları, konsantrasyon artırıcı etkileri sebebiyle farklı alanlarda bireylerin daha yüksek performans sergilemesini sağlayabilmektedir. Öner ve arkadaşları (2017), DEHB’nin aşırı tanılanıyor olabileceğini belirtmekte ve Scheffler ve arkadaşları (2007), DEHB ilaç tüketiminin dünya çapında artıyor olmasının sebeplerinden birinin ilaç suiistimali olduğunu dile getirmektedir. Bu

ilaçların reçetesiz kullanılabilmesi söz konusudur. DEHB ilaç kullanımının en yüksek oranda gerçekleştiği ABD'de 4,1 milyon kişinin hayatlarında minimum bir kez reçetesiz olarak metalfenidat maddesi kullandıkları tahmin edilmektedir (Arria ve Wish, 2006). Bu ilaçların özellikle akademik performansı artırıcı etkileri dolayısıyla, öğrenciler tarafından kullanıldığı görülmektedir. ABD'de gerçekleştirilen epidemiyolojik araştırmalar üniversite öğrencilerinin %8'inin akademik performanslarını artırmaya yönelik düzenli bir şekilde psikostimülan kullandığını göstermektedir (Maturro, 2013).

Dupont ve arkadaşları (2008) ABD'de 2087 üniversite öğrencisi ile gerçekleştirdikleri çalışmada katılımcıların %5,3'ünün en azından bir kere reçetesiz olarak metalfenidat maddesini kullanmış olduklarını görmüşlerdir. Katılımcıların %90'ı ilacı arkadaşları ya da yakınlarından temin ettiğini, %45'i ilacı nazal yolla kullandığını belirtmiştir. Carroll ve arkadaşlarının (2006), ABD'de 347 üniversite lisans öğrencisi ile gerçekleştirdikleri araştırmada ise, katılımcıların %9,2'sinin reçetesiz uyarıcı madde kullandığı, bu kişilerden %53,3'ünün ise bu maddeleri satan kişiler tanıdığı tespit edilmiştir. Çalışmaya katılan kişiler %96,8 ile büyük çoğunlukla bu maddeleri daha uzun süre çalışabilmelerini sağladığı için aldıklarını dile getirmiş ayrıca, katılımcıların %51,7'si maddelerin kilo vermelerine yardımcı olduğunu da belirtmişlerdir.

Peterkin ve arkadaşları (2011) ise, 184 katılımcı ile gerçekleştirdikleri çalışmada katılımcıların dörtte birinin reçetesiz DEHB ilacı kullandıklarını, kullanıcılarından %87'sinin akademik sebeplerle böylesi bir kullanıma yöneldiklerini, %76'sının bu maddeleri kullanmanın, daha yüksek notlar almalarını sağladığına inandığını belirlemişlerdir. Singh ve arkadaşları (2013), üniversite öğrencilerinin akademik performanslarını artırmak için, hem DEHB semptomlarını gösterdiklerine yönelik rol yapıp, ilaçlara ulaştıklarını, hem de DEHB olan kişilerin ilaçlarını, arkadaşlarıyla paylaşabildiklerini belirtmektedirler. ABD'de gerçekleştirilen bir çalışmada üniversiteden mezun olana kadar öğrencilerin %60'ına arkadaşları tarafından reçeteli stimülan teklif edilmiş olduğu görülmektedir. ABD'de genel olarak reçetesiz psikostimülan kullanımının %5-35, Avrupa'da ise %0,78- 6 oranında gerçekleştiği ve bu oranların artmakta olduğu dile getirilmektedir. Bu çalışmalar çerçevesinde DEHB ilaçlarının 'performansın tıbbileştirilmesi'¹ çerçevesinde kullanım alanı bulduğu görülmektedir.

---

¹ Kavram için referans alınan Conrad (2007, s. 64), 'düşük performansın tıbbileştirilmesi' kavramını kullanmaktadır. Bu çalışmada, neoliberal toplumda birçok alanda rekabet ve performans gösterebilirliğe yönelik vurgunun artışı göz önünde bulundurularak, performansın her şekilde artırılmasına yönelik bir toplumsal motivasyonun ortaya çıktığı fikri üzerinden, 'performansın tıbbileştirilmesi' kavramı tercih edilmektedir.

Günümüzde ‘sosyal olan’, ‘tıbbi olana’ dönüştürülmekte, tıbbileştirme aracılığıyla yapısal faktörlerin yarattığı sorunlar göz ardı edilmektedir (Nazlı, 2005, s. 127). Böylelikle, bu sorunların sorumluluğu bireysel düzleme taşınmaktadır. İş yaşamının rekabetçi, talepkâr yapısı, işin yoğunlaştırılması ve güvencesizlik gibi toplumsal sorunlarla karşı karşıya kalan bireylerin bu duruma verdikleri tepki ‘kronik yorgunluk’ ya da ‘tükenmişlik’ sendromu olarak ele alınabilmektedir (Morrall, 2009, s. 117). Bireysel yaratıcılık ve ifadeyi geliştirmeye yönelemeyen kitlesel eğitimin ve iş ve kent yaşamının kıskacındaki ebeveynlerin ürünü olan sorunlu bir ev atmosferinin çocuklar üzerinde yarattığı etkilerin tıbbi karşılığı DEHB olabilmektedir (Dingwall, 2008). Maturo (2012, s. 128) “diğer etkenleri göz önünde bulundurmadan yaramaz bir çocuğun, kimyasal dengesizlikten mustarip olduğunu söylemek daha düşük maliyetli ve kolaydır” demektedir. Böylesi bir çözüm anlayışının sosyal politikanın rolünü ikincileştirdiği ve bireysel sorumluluk üzerine kurulu bir neoliberal düzenin kurumsallaşmasını kolaylaştırdığı belirtilmektedir. Tıbbileştirmenin bu bağlamda neoliberal hakikat rejiminin ve yönetimselliğin bir mekanizması olduğu görülmektedir.

Neoliberal Yönetimsellik ve Kendi Kendinin Girişimcisi Homo-economicus

Tıbbileştirme kavramının ilk kez Michel Foucault’nun 1966 tarihli *Birth of the Clinic* (Kliniğin Doğuşu, 2006) eserinin İngilizce tercümesinde kullanıldığı belirtilmektedir (Dingwall, 2008). Foucault’nun 1974 ve 1976 yılındaki yazılarında tıbbileştirme, 18. yüzyıl itibarıyla insan bedeninin ve davranışlarının artan şekilde tıbbi alanın kontrolüne, pratiklerine ve söylemlerine konu edilmesi anlamında yer almıştır (Busfield, 2017). Turner (2011, s. 240) Foucault’dan hareket ederek tıbbileştirmeyi “toplumun rasyonelleşmesinin bir boyutu olarak” ele almaktadır. Modern toplumda iktidar, insanı bir ‘canlı türü’ olarak yönetme üzerine kurulu olan biyo-iktidardır (Gane, 2008, s. 357). Biyo-iktidar “insan türünün temel biyolojik özelliklerinin siyasi bir stratejinin, genel bir iktidar stratejisinin nesnesi haline gelmesini sağlayan mekanizmalar dizisi” olarak tanımlanmaktadır (Foucault, 2009, s. 16).

Modern dönemde iktidar, ölümdense yaşamın kontrolüne yönelik mekanizmalar üzerine kurulu hale gelmiştir. Burada amaç, normal ve anormal ayrımları üzerinden üretilen bir söylem yoluyla bedenlerden mütevellit bir ‘nüfusun’ yönetilmesidir (Muller, 2011). Biyo-iktidar, “nüfusun genel durumunu ve sağlığını iyileştirmek, zenginliğini ve yaşam süresini arttırmak” üzerine yoğunlaşmaktadır (Foucault, 2009, s. 141). Biyo-iktidar aynı zamanda kapitalizmin gelişimi için gereklidir, “çünkü kapitalizm, bedenlerin denetimli bir

biçimde üretim aygıtına sokulması ve nüfus olaylarının ekonomik süreçlere göre ayarlanmasıyla güvence altına alınmıştır”(Foucault, 2012, s. 100).

Kapitalizmin temelinde yer alan liberalizm Foucault için yalnızca bir doktrin değil aynı zamanda yönetim sanatına ilişkin bir zihniyettir (Gordon, 1991). Bir hakikat rejimi olarak liberalizmde devlet ve ekonomik bilgi arasında yeni bir tür ilişki ortaya çıkmaktadır. Liberal düşüncenin gelişimi ile birlikte tarihte ilk kez iyi yönetim ve ekonomiye ilişkin bilimsel hakikat iddiasında bulunmak mümkün olmuştur: Liberalizmde “ekonomik olgular nesnel, evrensel ve siyaseten tarafsız görülür. Siyasi kararlar, kendi içinde siyaset üstü addedilen ekonomik olgulara dayanmalıdır”(Oksala, 2013, s. 59). Ekonomik olgulara bir tür ‘doğallık’ atfedilmekte, devletin görevinin de bu doğal süreçlerin güvenliğini ve sürekliliğini sağlamak olduğu ortaya konulmaktadır. Bu anlamda özgürlük ve güvenlik birbirinin tamamlayıcısı konumundadır. Piyasanın işleyişinin, bireylerin üretici mekanizmalara özgür ve kendiliğinden bir biçimde katılımının, güvence altına alınması yoluyla sağlanacağı fikrine, karşılık gelen ‘görünmez el’ kavramı bu duruma örnektir (Gordon, 1991, s. 27).

18. yüzyıl itibarıyla Batı’da, toplumun rasyonalizasyonu ile birlikte yeni bir yönetsel rasyonalitenin ortaya çıktığı görülmektedir: yönetimsellik (İnceoğlu ve ark., 2014). Foucault (2020, s. 29) çalışmalarında, üretim, işaret sistemleri, iktidar ve kendini biçimlendirme teknolojileri şeklinde dört temel teknolojiye, iktidar teknolojileri ve kendini biçimlendirme teknikleri üzerine yoğunlaştığını belirtmekte ve yönetimselliği şöyle tanımlamaktadır: “Başkalarının üzerinde hakimiyet kurma teknolojileriyle kendini biçimlendirme tekniklerinin kesişmesine ben yönetimsellik diyorum”. Yönetimsellik, yönetmenin yöntemleri ile ilişkilidir (Gordon, 1991). Yönetimsellikte, iktidarın öznesi ve nesnesi eşitlenmekte, yönetme ve yönetilme durumu döngüsel hale gelmektedir. “Yönetimsellik, özneleştirme teknolojileri aracılığıyla bireylerin davranışlarının yönetilmesi üzerinden, siyasi egemenliği uygulamanın belirli bir yolunun rasyonelleştirilmesi ve sistemleştirilmesidir” (İşleyen ve Kreitmeyr, 2020, s. 2). Yönetim ve zihniyet kelimelerinin birleşiminden oluşan yönetimsellik (govern-mentalite) kavramının kökeninde yer alan ‘zihniyet’ kelimesi, özü itibarıyla farkında olmaksızın inşa edilen ve aynı zamanda bilinçli bir şekilde yaratılabilen bir zihinsel eğilime ve görüşe işaret etmektedir (Besley, 2009). Bu bağlamda yönetimsellik güncel hakikat rejimi temelli düşünme ve yapıp etme biçimlerini kapsamaktadır.

1980’ler sonrasında küresel çapta uygulama alanı bulan neoliberalizm ise, liberal hakikat rejiminin güncel aşaması ve “aşırı biçimi” olarak ele alınmaktadır (Oksala, 2013, s. 54). Neoliberalizm, devletin kamusal hizmetlerden çekilmesi ya da sunduğu hizmetleri özel sektör modeli çerçevesinde yeniden

örgütlemesini öngörmektedir. Önceki dönemden farklı olarak neoliberalizmde bireylerin korumacı politikalarından arınmış, tamamen bir piyasa gibi işleyen bir toplumda pozisyon almaları söz konudur (Crouch, 2014; Harvey, 2015). Bu anlamda toplumsal güvence altına alınan temel piyasa ilkesinin, 'rekabet' haline geldiği görülmektedir. Neoliberal toplum modelinde 'piyasanın aşırılıkları' müdahale edilmesi gerekli görülen bir sorun olmaktan çıkarken asli sorun, verimliliğin yegâne unsuru olduğu kabul edilen rekabetin baltalanması, olarak görülmeye başlanmaktadır (Gordon, 1991).

Neoliberal hakikat rejiminin birey kurgusu 'homo-economicus' yani ekonomik insan üzerinedir. Ekonomik insan tamamen rasyonel bir şekilde kâr ve zarar hesabı yapabilen kendi kaderinin sorumlusu bireydir. Herhangi bir korumacı politikadan yoksun rekabet üzerine kurulu bir toplumsal modelde, bu bireylerin en doğru seçimleri yapacakları varsayılır (Hamann, 2009; Read, 2009). Bireyler, yaşamlarının tüm alanlarında 'iyi' olmaya ilişkin sorumluluğu taşıyor hale gelmektedirler (Dean, 1999). Bir tüketici konumuna geçen bu bireylerin disiplinli, sorumlu ve rasyonel seçimler yapmaları beklenmektedir (Flynn, 2010). Özerklik ve sorumluluk birbirine tamamlayan kavramlardır. Tüketiciler seçimleri konusunda özerk ve aynı zamanda bu seçimlerin sonuçlarından sorumlu hale gelmektedir (Besley, 2009). Performansa yapılan vurgu artmakta, toplumsal tüm alanlarda çıktı temelli kontrol sağlanmaktadır (Ramazzotti, 2019). Performans odağı, neoliberal yönetimselliğin teknolojilerinden biri olarak ele alınmaktadır (Flynn, 2010). Homo-economicus seçimlerinde özgürken ortaya en 'iyi' performansı koyma konusunda sorumluluk taşımaktadır.

Neoliberal toplumda riskler ve risklerin yönetimi stratejik bir öneme sahiptir. Risk, iktidarın hakikat üretimi ve toplumsal gerçekliği düzenlemesi açısından araçsaldır (Lupton, 2006). Ewald (1991) tarafından tanımlandığı şekliyle ölçümlenebilir, kolektif ve kapital olma özelliklerini taşıyan risklerin bireyler tarafından doğru şekillerde yönetilmesi zorunludur. Farklı risk alanlarında, piyasa tarafından disipline edilmiş bireylerin yani ekonomik öznelerin doğru bir şekilde kâr/zarar hesabı yaparak hayatta kalmaları gerekmektedir (Foucault, 2008). Yönetimsellik tekniklerinden biri olan risk teknolojisi, kişinin kendi yaşamını, benliğini bir 'girişime' çevirmesinin yöntemidir (Dean, 1999).

Neoliberalizmde girişimci düşünce öne çıkmaktadır. Benliğin bir yatırım alanı/aracı haline geldiği bu hakikat rejiminde "homo economicus bir girişimci, kendi kendisinin girişimcisidir" (Foucault, 2008, s. 226). Bu anlamda yaşamın her alanında kişilerin ekonomik yarışta kendilerine avantaj sağlayacak şekilde fayda ve zarar hesabı yapması ve kendilerine 'yatırım' yapmaları gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda dünya çapında geçerlilik kazanan 'beşerî sermaye'

anlayışı, kişinin içinde bulundurduğu potansiyelin bir piyasa karşılığı olduğu fikrine tekabül etmektedir. Kişi kendi kendinin girişimcisi olarak kendine yatırım yapmalı, beşerî sermayesini artırmalı ve böylelikle yaşam şansını iyileştirmelidir (Read, 2009). Kendi yaşamı konusunda 'sorumlu kılınmış' toplumsal aktörlerin "yaşam tarzları, bedenleri, eğitimleri ve sağlıkları" gibi konularda kritik seçimler yapmaları gerekmektedir (Peters, 2016, s. 301). Eğitim kendine yatırım yapma söyleminin temelinde yer alan toplumsal alanlardandır (Ercan ve Özar, 2000).

Aynı şekilde neoliberal yönetimsellik nosyonuna uygun bir şekilde bireylerin kendi sağlıkları konusunda sorumlu kılınmaları söz konusudur (Sezgin, 2011). Sağlık alanında da neoliberal bir tüketici söylemi çerçevesinde kişinin kendi sağlığının sorumluluğunu alması ve doğru sağlık seçimleri yapması gerekliliği ortaya çıkmaktadır (Clarke ve ark., 2003). Sağlık alanında bir homo-economicus olarak hareket eden uzman/aktif hasta gün geçtikçe artan, farklı tüketim kalıplarına yönelmektedir. Bu anlamda Hinshaw ve Scheffler (2014), DEHB ilaçlarının kullanım oranlarında yaşanan büyük artışın günümüzde, akademik performans ve iş performansına yönelik büyük baskı ile ilişkili olduğunu savunmaktadır.

Sağlık uzmanı olmayan bireylerin günümüzde sağlık seçimlerine yönelik bilgi paylaşımında buldukları yeni bir mecra ortaya çıkmıştır. Web 2.0, içeriği kullanıcıların oluşturduğu bir internet teknolojisi olarak bireylerin, tek ve belirli bir kaynaktan değil, kaynağı 'herkes' olacak şekilde, sağlık gibi birçok alanda bilgiyi oluşturması, paylaşması ve bilgiye erişmesine olanak tanımaktadır. Sosyal medya siteleri, bloglar ve Wikipedia Web 2.0 teknolojisinin örnekleridir (Benammar, 2015; Ritzer, 2016). Bu platformlarda bireyler gündelik yaşam deneyimlerini paylaşabilmekte, sağlık söyleminin inşasında rol oynayabilmektedir (Atalay, 2019). Günümüzde internet, Web 2.0 teknolojisinin gelişmesi ile, bireylerin sağlık alanına ilişkin bilgi edindiği temel alanlardan biri haline gelmektedir (Smith ve Graham, 2017). Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) 2016 istatistikleri Türkiye'de internetin, kullanıcıların %65,9'u tarafından, sağlık bilgisine ulaşma amaçlı kullanıldığını göstermektedir (TÜİK, 2016). Bu anlamda Web 2.0 aktif hasta konumundaki homo-economicus'un bilgi edindiği ve paylaştığı temel mecralardan biridir.

Yöntem

Türkiye'nin ilk e-sözlüğü olarak ele alınan Ekşi Sözlük, 1999 yılında (Gedik ve Turgut, 2019), "sourtimes.org" web sitesinin uzantısı olarak kurulmuştur (Alp, 2016, s. 159). Katılımcı sözlük kategorisinde yer alan Ekşi Sözlük, "yazarlar tarafından açılan entry- giri ya da kayıt- ile metin içinde yer alan bağlantılar ve 'bakınız' şeklinde verilen linkler nedeniyle sonsuz çağrışımlara

olanak veren bir platformdur” (Uzunoğlu, 2015, s. 428). Ekşi Sözlük'te içerik üretiminin belirli bir hiyerarşik yapılanma temelinde gerçekleştiği görülmektedir. Hiyerarşinin tepesinde Ssg rumuzlu Ekşi Sözlük kurucusu ve onun atadığı 'Moderatörler' yer almaktadır. Moderatörler, denetim işlevini yerine getirmekte girilerin (entry) silinmesini ya da düzeltilmesini talep edebildikleri gibi, yazarları sözlükten çıkarabilmektedirler. Sözlük organizasyonu içinde, moderatörlerin hukuki konuları danışabildiği 'Praetor' konumunda kullanıcıların yanında, moderatörlere sorunlu içeriklerin bildirilmesi konusunda gönüllü, 'Gammaz' konumunda kullanıcılar da bulunmaktadır. Bir kişi, Ekşi Sözlük'te içerik oluşturabilmek için yazarlığa başvurmalıdır. Başvuru sonrasında ilk on girinin Sözlük tarafından değerlendirmeye alındığı süre boyunca kullanıcılar, 'Çaylak', başvuru onaylandıktan sonra ise sürekli 'Yazar' konumuna geçmektedirler (Gürel ve Yakın, 2007, ss. 206–208).

Web sitesinin güncel istatistiklerine göre 2020 yılında toplamda Ekşi Sözlük'te, “321 milyonun üzerinde farklı kişi, 6,1 milyarı aşkın sayfa görüntülemiştir”. Siteyi ziyaret edenlerin, %28,21'i İstanbul, %13,29'u Ankara ve %7,94'ü İzmir olmak üzere, yarısı üç büyük şehirdendir. Web sitesi ayrıca siteyi ziyaret eden kişilerin, arama motorlarında en fazla hangi başlığı arattıktan sonra siteyi ziyaret ettiğinin bilgisini sunmaktadır. 2020 yılında, internet kullanıcılarının sözlüğe yönelmesini sağlayan, en fazla sorgulanan 20 başlıktan, ikisi psiko-sosyal (prozac, lustral) gruptan olmak üzere dördünün (%20'sinin), ilaç ismi olduğu görülmektedir (ekşisözlük, 2020). Bu durum hem internet ortamında ilaçlara yönelik ilginin, hem de Ekşi Sözlük'ün ilaçlar konusunda başvurulan bir kaynak olduğunun, göstergesi olarak görülebilir. Lüküslü (2011), Ekşi Sözlük kullanıcıları ve okuyucularının orta sınıf kentli gençlerden oluştuğunu belirtmekte ve sözlüğün bu anlamda 2000'li yıllardan sonra Türkiye'de bu sosyo-ekonomik gruptan gelen gençleri anlamak için önemli bir araştırma alanı olduğunu dile getirmektedir.

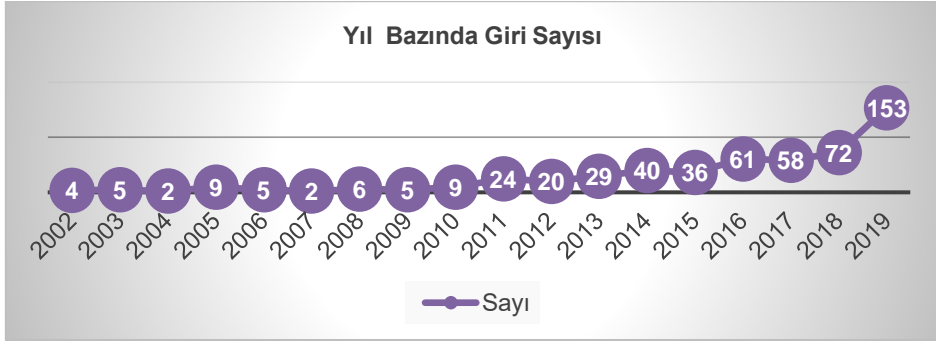
Bu bağlamda Ekşi Sözlük kullanıcılarının (yazarlarının), neoliberal yönetimsellik alanı olarak Ritalin, onun kullanımı ve bu kullanımın özellikle kâr/zarar ekseninde ne şekilde ele aldığını anlamlandırmak üzere Sözlük'te, 07.12.2019-08.12.2019 tarihlerinde, Ritalin başlığı altında yer alan 55 sayfalık 544 giri, analiz edilmek üzere kopyalanmıştır. Başlık altında yer alan 05.02.2002-05.12.2019 tarihleri arasında oluşturulmuş girilerden 540'ı MAXQDA 20 nitel veri analizi programı vasıtasıyla kodlanmış ve analiz edilmiştir. Metinsel veri üzerinde içerik analizi gerçekleştirilmiştir. Kategori oluşturma sürecinde ilk olarak, kendiliğinden ortaya çıkan temaların kaydedildiği ve kodların analiz sürecinde oluşturulduğu açık kodlama kullanılmıştır (Moghaddam, 2006). İlk düzey çıkarımların elde edildiği açık kodlama sonrası ortaya çıkan temaların belirli

alanları üzerinde, bir “özelliğin asli kategori olarak belirlendiği” ve ona yoğunlaşarak analizin yapıldığı seçici kodlama gerçekleştirilmiştir (Punch, 2011, s. 205).

Kodlanmış metinsel veri üzerinde, hangi tartışma temalarının öne çıktığını görmek üzere, sistematik ve sayısal bir şekilde gerçekleştirilen nicel içerik analizi yapılmıştır (Neuendorf ve Kumar, 2015). Ayrıca analiz sürecinde, seçici kodlama sonucunda elde edilen etiketlerin, çalışmanın kuramsal çerçevesi temelinde “sübjektif bir şekilde” yorumlandığı nitel içerik analizi (Hsieh ve Shannon, 2005, s. 1278) gerçekleştirilmiştir.

Bulgular ve Tartışma

Ritalin başlığı altında oluşturulmuş ilk giri 05.02.2002 tarihindedir. Grafik 1’de incelenen giri sayısının yıl bazında dağılımı görülmektedir.

Grafik 1: Ritalin başlığı altındaki giri sayısının yıl bazında dağılımı.

2002 yılında başlık altında 4 giri yer alırken 2019 yılında 153 giri olduğu görülmektedir. İncelemeye alınan 18 yıllık süreçte oluşturulmuş 540 girinin %28,3’ü 2019 yılında girilmiştir. Grafik 1’de görünür olan yıl bazında giri sayısı artışı, Sözlük’te bulunan yazar sayısının artışına oranla daha yüksektir. Ekşi Sözlük istatistiklerine göre 2002 yılının kasım ayında kayıtlı 6479 yazar olduğu belirtilmiştir (507, 2002). 2019 yılında çekilmiş Ekşi Sözlük 20. yüzyıl belgeselinde ise 115.852 aktif yazar olduğu dile getirilmiştir (pena, 2019, 0:32). 2002’ye kıyasla 2019 yılında Ritalin başlığı altındaki giri sayısı 38,3 kat artarken Sözlük’te bulunan yazar sayısının 17,9 kat artış gösterdiği görülmektedir. Bu bağlamda Ritalin konusuna yönelik ilginin yıllar içinde büyük oranda arttığı söylenebilir. Ayrıca Grafik 1’de görüldüğü gibi, giri sayısındaki artış 2010 yılı itibariyle hız kazanmakta, en büyük artış ise 2018-2019 yılları arasında yaşanmaktadır.

Kodlanan içeriklerin ana ve alt düzey kodlar temelinde frekans dağılımı ve yüzdesi Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1: Frekanslarına ve Yüzdesine Göre Ekşi Sözlük Ritalin Tartışmasının İçerik Kategorileri

İÇERİK KATEGORİLERİ	f3***	f2**	f1*	%
Ritalin'in nasıl etkileri vardır?			407	47,49
Olumlu Etkiler		192		22,40
Okul performansı	133			15,52
Genel olumlu etki	26			3,03
"Kafa Yapıcı" etki	13			1,52
İş performansı	10			1,17
Konsantrasyon artırıcı	10			1,17
Olumsuz Etkiler		135		15,75
Yan etkileri / Fizyolojik sorunlar	60			7,00
Bağımlılık yapıcı	20			2,33
Ritalin çekilmesi	20			2,33
Psikolojik sorunlar/ Davranış bozuklukları	19			2,22
Kötüye Kullanım	8			0,93
Etki süresi kısalığı	8			0,93
Değişken etkiler & Etkisiz		28		3,27
Nazal yollu kullanımın etkileri		21		2,45
Kilo üzerinde etkileri		16		1,87
Genel etkileri		15		1,75
Ritalin konusunda paylaşılan bilgiler			330	38,51
Nasıl ulaşıldığı / Ne tür reçeteye alındığına ilişkin bilgiler		147		17,15
Başka maddelere referanslar		103		12,02
İlacın etkisi/ içeriğine dair bilgiler		33		3,85
Neden kullanıldığına ilişkin bilgiler		21		2,45
Maddeye verilen takma isimler		17		1,98
Genel ilaçlar ve tıp ile ilgili bilgiler		9		1,05
Ritalin'e ilişkin bilgilere nereden ve nasıl ulaşıldı?			120	14,00
Ekşi Sözlük kaynaklı bilgi		64		7,47
Popüler kültür / Medya kaynaklı bilgi		38		4,43
Batılı ülke kaynaklı bilgi		16		1,87
Web kaynaklı bilgi		2		0,23
TOPLAM			857	100

* Ana kod (tema) ** Birinci alt düzey kod ***İkinci alt düzey kod. Ana kodların frekans ve yüzdeleri koyu, en fazla tekrarlanan ilk dört birinci alt düzey kodun yüzdesi italik olarak gösterilmiştir.

Tablo 1'de görüldüğü gibi, Ekşi Sözlük Ritalin tartışmasının %47,49'u Ritalin'in etkileri, %38,51'i Ritalin'e ilişkin bilgilere, %14'ü ise Ritalin'e ilişkin bu bilgilere nasıl ulaşıldığı, bilginin hangi mecradan edinildiği üzerine gerçekleşmiştir. Birinci alt düzey başlıklar temelinde değerlendirildiğinde en fazla tekrarlanan dört tartışma konusu, %22,40 ile Ritalin'in olumlu etkileri, %17,15 ile Ritalin'e hangi tip reçete ile, nasıl ulaşılabacağı, %15,75 ile Ritalin'in olumsuz etkileri ve %12,02 ile farklı maddeler ve ilaçlarla Ritalin'in kıyaslanması olmuştur. Ritalin tartışmasının büyük bölümünün (%67,32) bu dört alt düzey kategori üzerine gerçekleştiği görülmektedir. Gerek ana düzey gerekse ikinci düzey kodlar temelinde değerlendirildiğinde en temel tartışma alanının Ritalin'in etkileri üzerine olduğunu görülmektedir.

Neoliberal yönetimsellik homo-economicus'un seçimlerini kâr ve zarar açısından değerlendirmesini, riskleri yönetmesini gerekli kılmaktadır. Sorumluluğun bireylerde olduğu neoliberal toplumda Ritalin gibi bir ilacın performans artırıcı etkileri çerçevesinde sağlayacağı faydalar yanında, vereceği zararların göz önünde bulundurulması söz konusudur. Yazarlardan bir kısmı ilacın yalnızca olumlu etkilerine, bir kısmı olumsuz etkilerine, diğer bir kısmı da hem olumlu hem de olumsuz etkilerine odaklanmaktadır. Sözlük yazarlarından biri bu konuda şöyle demektedir: "son yıllarda artan kullanımıyla bir 'leblebi' türü haline gelmiştir. kullanmadan önce kâr-zarar analizini iyi yapmak gerek" (*esmeralda*, 26.02.2015).

Ritalin ilacının daha çok olumlu etkileri üzerinden ele alındığı görülmektedir. Bu anlamda Ritalin'in performans artırıcı etkilerinin ön plana çıkması söz konusudur. Yazarların ilaca ilişkin pozitif anlamda değindikleri 'okul performansı', 'genel olumlu etki', 'kafa yapıcı', 'iş performansı' ve 'konsantrasyon artırıcı' kategorilerinde ele alınan etkilerden, 'kafa yapıcı' etki haricinde tümü farklı alanlarda sergilenen performansla ilişkilidir. Akademik ve iş performansı haricinde ilacın yazarlar tarafından, müzikten zevk almaktan, arkadaşlarını dinleyebilir, bir toplantıda fikir sunabilir, kafaya koyduğunu yapabilir hale gelme gibi, birçok alana ilişkin geniş bir spektrumda performans gösterebilirlik ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Bu durum, neoliberal toplumun 'kişisel gelişim' düsturuna uygun bir şekilde gerçekleşmektedir. Sorumluluk ve performans yalnızca kamusal alanla sınırlı kalmamaktadır (Oulette, 2009). Özel alanda, böylesi performans gösterebilirlik alanlarının açılması kendini biçimlendirme teknolojileri ve neoliberal toplum tahayyülünün kesiştiği yönetimsellik noktalarındandır.

Ekşi Sözlük'ün daha çok gençler tarafından kullanılan bir platform olduğu bilgisine uygun bir şekilde, tartışmada öne çıkan olumlu etkinin akademik

performans yani, 'okul performansı' ile ilişkili olması söz konusudur. Akademik performans üzerine tartışmada yazarların bir kısmı böylesi bir kullanım alanı olduğunu bildiklerini belirtmektedir: “ülkemizde tedavi amacıyla ziyade sınavlarından yüksek not almak isteyen öğrenciler tarafından kullanılan bir ilaç” (*hit the panic button*, 31.03.2017). Bir kısmı, Ritalin'in kendi akademik performansları üzerindeki mucizevi etkilerini paylaşmaktadır: “üniversiteden mezun olmamı sağlayan mucizevi ilaç” (*eliteau*, 23.11.2013); “bir senede toplamda 29 ders vermeme yardımcı olmuş kırmızı reçeteyeyle satılan ilaç” (*dahi anlamında*, 07.01.2016); “bu ilaç sayesinde yüksek lisans tezimin yazımını 5 gün gibi bir sürede bitirdim ve teslim ettim” (*ucmayi bilen penguen*, 24.09.2019).

İlacın performans artırıcı etkileri dolayısıyla finaller, ödev teslimi ve tez yazımı daha çok üniversite döneminde, tıpta uzmanlık sınavı (TUS) ve KPSS gibi mesleğe yönelik sınavlarda, performansı arttırmak üzere kullanıldığı görülmektedir. Üniversite öğrenimine başlamadan Ritalin'i kullanmaya başladığını dile getiren yazarlardan, üniversiteye geçiş sınavı için bu ilacı kullanmaya başladığını belirtenler olmuştur: “öss den önceki dört aylık dönemde kullanmak zorunda kaldığım ve o sıkışık zamanda hayatımı yola koyup toparlamamı sağlamış ilaçtır” (*zerocoder*, 29.04.2005); “mühendislik okumamı ve ygs-lys yi kazanmama yardımcı olmuştur” (*yagmuradam0317*, 20.02.2016). Türkiye'de eğitim sisteminin genel anlamda sınav odaklı oluşunun, bir nevi kısa süreli performans göstermeyi gerektirmesinin (Büyüköztürk, 2016) homo-economicus'un, bu ilaca ilişkin risk analizi sonrası, pozitif bir yaklaşım sergilemesinde etkili olduğu söylenebilir: “yararı zararı her neyse, gece 2-3 e kadar wow oynadığım bir sınav döneminde, tek butunleme ile istanbul hukukta sınıf gecirten ilaçtır” (*tuile*, 20.06.2011).

Ritalin'in olumlu etkilerine ilişkin bir diğer kategori 'genel olumlu etki'dir. Bu kategoride, kişilerin Ritalin anlatılarında bir arada yer verdikleri birden fazla fayda: “iştahımı kesti, enerji verdi, okuduğum kitaptan, dinlediğim müzikten nihayet zevk alıyorum” (*maviyesilalgler*, 21.09.2015), ilaca yönelik minnet ifadeleri: “en büyük yardımcım, sağ kolum.” (*kirik kesme seker*, 03.08.2011) ve diğer genel betimlemeler yer almaktadır: “karar verdiğim şeylerin sonuna kadar gidebiliyorum ben izin vermediğim sürece istemediğim hiçbi' düşünce kafama giremiyor, harika duygu” (*spirulina*, 07.10.2017). Bu kategoride de bir yazarın risk muhasebesi yaptığı ve şöyle bir sonuca geldiği görülmektedir: “zararları var mıdır elbette vardır. ancak nitelikli bir hayat mı, nicelik açısından hayat mı karar vermek gerek. ben az ama kaliteli yaşamaya razıyım. sokayım zararına. hadi eyvallah” (*baysakal*, 28.11.2017).

“Kafa yapıcı” etki kategorisi, diğer olumlu etki kategorilerinden farklı olarak rekreasyonel ilaç kullanımı ile ilişkilidir. Keane (2008), Ritalin kullanımında iki zıt hedefin, disiplin ve zevk olduğunu dile getirmektedir. Homo-economicus, zevklerini maksimize etme arayışı içinde olan bir tüketici olarak kurgulanmaktadır (Adaman ve Madra, 2015). Bu bağlamda ele alınabilecek bu kategori aynı zamanda ileride değinilecek, olumsuz etki kategorilerinden ‘kötüye kullanım’ ve nötr kategorilerden biri olan ‘nazal yolla kullanımın etkileri’ ile benzer olmasına rağmen tamamen pozitif olmasıyla, onlardan ayrılmaktadır. Bu kategoride yer alan ifadelerde ilacın alkolle ya da yüksek dozda alınması durumunda madde kullanımı etkisi yaratabileceği dile getirilmektedir: “verdiği euphoria hissi için abuse edilebilen ilac. yapı olarak da kokaine oldukça benzer zaten. moralinizin bozuk olduğu bir gün bir adet atarak neşelenebilirsiniz” (*latios*, 20.10.2014). Ritalin’e ilişkin tartışmaya konu olan diğer olumlu etkiler iş yaşamında performans artırıcı etkileri: “gündüzleri yoğun mesaili, akşamları yoğun aktiviteli seri haftalarda insanı alman panzeri gibi yüksek tempoda tutabiliyor” (*dogx*, 15.02.2019) ve konsantrasyon artırıcı etkileridir: “arı için bal, konsantrasyon gücünü çekenler için ritalin” (*dehidrin*, 27.10.2015).

Ritalin tartışmasında yazarların ilacın çeşitli olumsuz etkilerine de değindikleri görülmektedir. En fazla değinilen olumsuz etkiler ‘yan etkileri/ fizyolojik sorunlar’dır. Fayda ve zarar analizinde ilacın zararları arasından en fazla tekrarlanan fizyolojik sorunlar baş ağrısı ve çarpıntıdır. Bu iki sorun dışında Ritalin’in kol ağrısı, karın ağrısı, bayılma, göz ve ağız kuruluğu, mide bulantısı, uykusuzluk, empotans gibi anlık etkilerin yanında, genel olarak uzun süreli kullanımın kalp ve karaciğer gibi organlarda tahribat yapabileceğine değinilmektedir: “yan etkilerde yazanların hepsi bir bir gerçekleşti. kalp atışlarımı hızlandırdı, kollarımı uyuşturdu. bütün gece uyuyamadım. kalp krizinden ölmek için bütün gece dua ettim” (*sputnick*, 07.11.2019).

Ritalin’in madde kullanımına benzer etkilerine yönelik olumlu ifadeler, ‘kafa yapıcı’ kategorisinde bulunurken, bu özelliğin daha çok, olumsuz bir perspektiften ele alındığı görülmektedir. Ritalin’in bağımlılığa sebep olabilecek etkilerine değinilmesi söz konusudur: “bıraktığım dönemlerde ritalin aşerdiğimi biliyorum. ben yıllarca bu bağımlılık olayı yüzünden kullanmaktan kaçtım” (*thorium indium potassium*, 26.10.2017). Ritalin’in madde benzeri etkileri, bağımlılık dışında performans artırıcı etkilerinden dolayı ‘kötü kullanım’ söz konusu olduğu için, olumsuz bir perspektiften ele alınmaktadır: “itiraf ediyorum. 1 yıldır kendisini abuse [suistimal] ediyorum” (*esseksudangelinceyekadar*, 06.07.2011).

Yazarların dile getirdiği Ritalin'e ilişkin bir başka sorun 'ritalin çekilmesi'dir. Ekşi sözlük'te, Ritalin çekilmesi ayrı bir başlık olarak da yer almaktadır. Bu başlığa bkz. (bakınız) şeklinde referans verildiği görülmektedir: "fakat öyle bir çekilmesi vardır ki allah düşmanımın başına vermesin.(bkz: ritalin çekilmesi) kamikaze gibi yere çakılırsınız yeminle. o az önceki kişiden eser kalmamıştır, tüm dünya siyah beyaz olmuştur" (*nesekamourinho*, 23.04.2014). Bu durum bir tartışmada, ilaca atfedilen bir başka özellik olan 'etki süresi kısalığı' ile ilişkilidir. Ritalin'in etkisi kaybolurken yarattığı fizyolojik problemler yanında, bu etki süresinin kısa olduğu dile getirilirken risk analizi gerçekleştirilmekte ve şöyle bir sonuca ulaşılmaktadır: "15 dakikalık dikkat toplayabilite için öyle bir ilacı da almak anlamsız. normal bünyede etkisi kısa sürüyor" (*dyvim*, 27.05.2003). Ritalin'in sebep olduğu öne sürülen bir başka sorun da 'psikolojik sorunlar/davranış bozuklukları'dır. Ritalin kullanımının yarattığı söylenen, en fazla tekrarlanan sorunun, öfke sorunu olduğu görülmektedir. Öfke dışında, Ritalin'in psikoz, mani, depresyon gibi psikolojik sorunlara sebep olduğu ve fazla özgüven sağladığı ya da kişileri içgüdüsel davranmaya yönelttiği de belirtilmektedir.

Ekşi Sözlük'te Ritalin'in zararlarından çok faydalarının tekrarlandığı görülmektedir. Ayrıca tam olarak fayda/zarar ekseninde yer almayan, değişken etkilerden de söz edilmektedir. Yazarların bir kısmı Ritalin'in değişken etkileri olduğunu dile getirirken bir kısmı herhangi bir etkisi olmadığını öne sürmektedir. DuPont ve arkadaşlarının (2008) çalışmasında görüldüğü gibi, Ritalin'in nazal yolla kullanımı da söz konusudur: "etkisini hızlı görmek isterseniz toz haline getirip burun yoluyla da alabilirsiniz" (*bocekistrator*, 02.01.2014). Ritalin tartışmasında böylesi bir kullanım tarzına ve etkilerine ilişkin bilgi paylaşımı gerçekleşmektedir. Carroll ve arkadaşlarının (2006) çalışmasında Ritalin'in kilo kontrolündeki rolüne değinilmiştir. Benzer bir bulgu Ekşi Sözlük tartışmasında da görülmektedir. Bu platformda Ritalin'in 'kilo üzerindeki etkileri' olumlu, olumsuz ya da nötr bir perspektiften ele alınmaktadır: "kendisini kullanmaya başladığımdan beri yaklaşık olarak 10 kilo kaybettiğim ve geri kazanamadığım ilaç" (*endocrines*, 29.11.2014). Ritalin tartışmasında, Ritalin'in etkileri ile ilişkili son kategori 'genel etkiler'dir. Bu kategoride yazarların, genel olarak Ritalin'e ilişkin deneyimlerini paylaştıkları görülmektedir: "mide bulantısı başladı ise etkisi başlamış demektir. hayattan tiksine geri dönüyorsanız etkileri azalıyor demektir" (*bilemiyorumkibazen*, 14.07.2017).

Ritalin tartışmasının ikinci ana kategorisi 'Ritalin konusunda paylaşılan bilgiler'dir. Bu kategoride yazarların Ritalin'e ilişkin kimi zaman tıbbi bilgi kimi zaman gündelik yaşamın bilgisini paylaştıkları görülmektedir. Bu ana kod içinde en fazla tekrarlanan bilgi paylaşımı, Ritalin'e ulaşmanın yolları ile ilişkili olan 'nasıl

ulaşılır/ne tür reçeteye alınır' kategorisidir. Homo-economicus konumunda bireyler fayda/zarar hesabı ile birlikte, ilacın ulaşılabilirliğini sorgulamaktadır. Bu kategori kapsamında, ilaca ulaşmayı istediğini belirten birden fazla yazarın ifadesi yer almaktadır. Bu ifadeler, Ekşi Sözlük'ün kendisinin, performansın tibbileştirilmesi açısından bir referans noktası olduğuna işaret etmektedir. Bu durum 'Ekşi Sözlük referansları' kategorisinde incelemeye alınacaktır.

Ritalin'e ulaşma yollarına ilişkin ifadelerin, ilaca ulaşma çabaları ve sigorta kapsamı gibi genel bilgiler dışarıda bırakıldığında geriye kalan %57,58'inde, ilacın kırmızı reçeteye tabi olduğu bilgisi paylaşılmaktadır: "buraya kadar okuduklarınızdan sonra alayımda akıllanayım diyerek almaya yelteneceğiniz ama muhtemelen alamayacağınız ilaç. çünkü ilaç kırmızı reçete ile veriliyor" (*star dust*, 20.01.2011). İfadelerin %21,21'inde yazarlar, Ritalin'e arkadaşları aracılığıyla ulaştığını, ya da böylesi bir ulaşma yönteminin varlığından haberdar olduğunu dile getirmektedir: "mein dr. bruderimin tavsiyesi üzerine bir arkadaştan aldım ve denedim bu mereti" (*gezgiin*, 25.05.2013). Ritalin'e ulaşma yollarına yönelik ifadelerden %18,18'inde ilacı bir psikiyatriste yazdırmanın kimi zaman kolay olduğu ya da yazarın kendisinin bu şekilde edindiği belirtilmektedir: "koştum psikiyatriye dedim böyle böyle bana ritalin ver doktor amcaaa. sağolsun yazdı bir kutu" (*longitudinale posteriore*, 19.12.2011); "günümüzde kafasına esen özel hastahanedeki psikiyatristlerden randevu alarak edinebilir" (*the omega*, 27.06.2017). İki farklı ifade (%3) ise yazarın ilacı tedavi gören kardeşinden aldığı görülmektedir: "kardeşimin sayılı aldığı için her bir tanesini özenle koruduğu ritalinlerinden bir tane attım" (*betterthanyourex*, 14.06.2012).

Ritalin'e ilişkin sürdürülen tartışmada, en fazla tekrarlanan dördüncü alt düzey kodun, 'başka maddelere referanslar' olduğu görülmektedir. Neoliberal yönetimsellik bireylerin tıbbi teknolojiler konusunda bilgi sahibi olmasını getirmektedir. Bu kapsamda genel tartışmanın %12,02'sinde, Ritalin'in diğer maddeler ve ilaçlarla kıyaslanması söz konusudur. Bu kategori temelinde gerçekleştirilen seçici kodlama sonucu tartışmada, %45,45 ile en fazla ele alınan ilacın, DEHB'nin tedavisinde kullanılan Concerta olduğu görülmektedir. Bu çerçevede çalışmanın gerçekleştirildiği tarihte, Ekşi Sözlük'te 'Concerta' başlığı altında 49 sayfalık giri bulunduğu görülmektedir. Ritalin'e ilişkin kâr zarar hesabı gerçekleştirilirken, diğer DEHB ilacı ile kıyaslama yapıldığı ve 'bkz.' kullanılarak, Concerta başlığına referans verildiği görülmektedir: "yine de daha uzun süren ve ağır versiyonu olan concerta dan her türlü daha iyidir" (*txtx*, 20.05.2013); "concertaya göre daha çok iştah keseni, bulantı ve çarpıntı yapanı" (*holy shittt*, 12.03.2014).

Bu kategoride yer alan ifadelerin %18,18'inde Concerta dışında Medikinet, Prozac, Xanax gibi farklı reçeteli ilaçlara değinildiği görülmektedir: “sabahları kahvaltıdan sonra canımın içi prozacçığım ile birlikte yarım tabletini kokteyl yaparak aldığım ilaç” (*bozuk sut*, 18.02.2016). Concerta ve diğer reçeteli ilaçlar dışında Ritalin'in %36,36 oranında farklı maddelerle kıyaslanarak ele alınması söz konusudur. Madde referansları incelendiğinde en fazla ele alınan maddenin %80,56 oranıyla kokain olduğu görülmektedir. Bir yazar konuyla ilgili olarak Ritalin'in yasal olmasını, meşru madde satıcılığına benzetmekte ve şöyle demektedir: “(şimdilik) legal olduğundan 'kafası' hakkında uzun uzadıya yazabiliyoruz, sağolasın yasallık şemsiyesi, tebrik ederim meşru torbacı. 'kafa' olarak kokain'e benzemesinin sebebi kokain'den bir çıt ötede (moleküler anlamda bir yaklaşık sonuç) bir kimyasal formasyonu olması” (*otisabi*, 31.12.2008).

'Ritalin konusunda paylaşılan bilgiler' başlıklı ana kod içinde, gündelik yaşamın tıbbileştirilmesi, tıbbi söylemin paylaşılabir 'hakikat' haline gelmesine işaret edecek şekilde daha çok tıbbi bilgilerin paylaşıldığı kategoriler olan 'ilacın etkisi/içeriğine dair', 'neden kullanılır' ve 'genel ilaçlar ve tıp ile ilgili' kategorilerini dışında 'maddeye verilen takma isimler' başlıklı kategori yer almaktadır. Bu kategoride yer alan benzetmelerin daha çok tıbbin gündelik yaşamdaki karşılığı ile ilişkili olduğu söylenebilir: “kirmizi reçeteli kokain (*treffpunkt*, 22.05.2011); insana stalin disiplini veren ilaç (*farkli super52*, 29.03.2012); beyin yetmezliği çekenlere ıq dopingi” (*teecetvelii*, 22.04.2014); “fakir kokaini” (*venusteki limon agaci*, 23.04.2015); “en tatlı sabahlar ritalinle başlar” (*sigirforce*, 12.10.2017).

Ritalin tartışmasında ilaca ilişkin bilgilerin paylaşıldığı ve fayda zarar analizinin farklı yazarların paylaşımları üzerinden gerçekleştirildiği görülmektedir. Tartışma kapsamında yazarların edindikleri bilgilere hangi mecra üzerinden ulaştıklarına dair ifadeleri ve bilgi arayışları ana kod düzeyinde, 'Ritalin'e ilişkin bilgilere nereden ve nasıl ulaşıldı?' başlığı altında ele alınmıştır. Ritalin tartışmasında, Web 2.0 araçlarından biri olan Ekşi Sözlük'ün, tıbbi bilgi ve deneyimin paylaşımında, neoliberal yönetimsellik kapsamında homo-economicus'un karar alma süreçlerinde öne çıkan bir mecra olduğu görülmektedir. Bu çerçevede 'Ekşi Sözlük kaynaklı bilgi' kategorisinin giri konuları temelinde analizi Tablo 2'de yer almaktadır:

Tablo 2: Giri Konularının Frekansı ve Yüzdesi Temelinde Ritalin'e İlişkin 'Ekşi Sözlük Kaynaklı Bilgi'

	GİRİ KONULARI	f	%
	Özel mesaj yoluyla benden bilgi talep edildi/ bilgi talep ediyorum	18	28,13

Neoliberal Yönetimsellik ve Performansın Tibbileştirilmesi Bağlamında Ekşi Sözlük'te Ritalin Tartışmaları

BİLGİ ARAYIŞINDA OLANLAR	<i>Ekşi Sözlük'te yazılanları okuyup Ritalin almaya çalışmayın</i>	6	9,38
	<i>Ekşi Sözlük'te yazılanları okuduktan sonra Ritalin aldım, yazıldığı gibi olmuyor/ abartılıyor</i>	6	9,38
	<i>Ekşi Sözlük'te yazılanları okudum Ritalin almak istediğime karar verdim</i>	4	6,25
	<i>Ekşi Sözlük'te DEHB olmayanların Ritalin kullanmaları durumunda sorun yaşayacaklarını söyleyenler yanılıyor</i>	3	4,69
	<i>Ekşi Sözlük'te yazılanlara bakıyorum neden bende etkili olmuyor?</i>	1	1,56
	<i>Doktorum ilacı reçete ederken Ekşi Sözlük'te yazılanlara atıfta bulundu</i>	1	1,56
RİTALİN TEMİN ETME ARAYIŞINDA OLANLAR	<i>Elinde olup bana verebilecek olan var mı? / temin edip edemeyeceğim bana soruldu</i>	9	14,06
	<i>Reçetesiz nasıl temin edebilirim?</i>	6	9,38
	<i>Ekşi Sözlük üzerinden alınıp satılması suçtur</i>	3	4,69
	<i>Doktorun bana reçete yazması için neler yapayım / söyleyeyim?</i>	3	4,69
	<i>Kolay reçete yazdırmak için hangi doktora gitmeliyim?</i>	2	3,13
	<i>Reçetem var ama piyasada bulunmuyor. Hangi eczaneye gitmeliyim?</i>	2	3,13
TOPLAM		64	100

Ritalin tartışmasında 'Ekşi Sözlük kaynaklı bilgi' alışverişinin, ilacın kendisi (%60,93) ve ilacın temini (%39,07) ile ilişkili olduğu görülmektedir. Bilgi arayışında olanların büyük bir kısmının, özel mesaj yoluyla bilgi alışverişi gerçekleştirdiği, kimi zaman Ritalin'e ulaşma istediğinin, Ekşi Sözlük Ritalin tartışması üzerinden şekillenmesi söz konusu olabilmektedir. Bunun yanında kimi yazarlar böylesi bir isteğe karşı uyarılarda bulunmakta, ya da ilacın etkilerinin kendileri için yazılanlardan farklı şekilde gerçekleştiğini dile getirmektedir. Bir yazar, kendisine Ritalin reçetesi yazan doktorunun da Ekşi Sözlük tartışmasından haberdar olduğunu belirtmektedir. Bilgi alışverişi dışında Ekşi Sözlük platformunun, Ritalin'in teminine ilişkin tartışmanın da zemini olduğu görülmektedir. Bu kapsamda en fazla tekrarlanan konu, yazarların Ekşi Sözlük üzerinden Ritalin temin etme arayışları ile ilişkilidir: "eğer birisi bir kez daha benden bu ilacı satmamı isterse mesaj kutumu çaylaklara kapatacağım" (bostren, 24.09.2019).

Ekşi Sözlük haricinde de ilacın nasıl temin edilebileceği sorgulanmakta, kimi yazarlar bu durumun suç teşkil edeceğine ilişkin uyarılarda bulunmaktadır. Ekşi Sözlük'te Ritalin teminine ilişkin arayışla ilişkili ilk girinin 20.01.2011 tarihinde oluşturulmuş olduğu ve Ritalin arayışının özellikle 2017 yılından sonra artış gösterdiği ve bu anlamda güncel bir durum görülmektedir. Bu kategoride ayrıca bir psikiyatristin ilacı reçete etmesi için ne yapılması gerektiği: "bu ilacı almak için

doktora ne demek gerekli birisi tarif edebilir mi ? güzel bir senaryo arıyorum” (sessizce verilen söz, 31.07.2019), ya da reçeteye ulaşmayı sağlayacak psikiyatristlerin bilgileri sorgulanmaktadır: “adanada reçete eden doktor aradığım ilaç” (starcaller, 28.02.2019). Bu bilgi alışverişi kapsamında bir yazar, uyarılarda bulunan diğer yazarlara yönelik kızgınlığını dile getirmektedir: “sözlükte belli bi kitle var bu ilacı sahiplenmiş, istiyorlar ki ilacı sadece kendileri alsınlar, ülkede onlar adhd... eee ekşi elitistliği bunu gerektirir” (tipinisikeyimfularlipic, 26.11.2019). Bu ifade, homo-economicus olarak hareket eden bir bireyin, toplumsal alanlarda rekabette öne çıkmayı sağladığı düşünülen, Ritalin gibi teknolojilere erişim hakkını talep etmesi olarak yorumlanabilir.

Ritalin'e ilişkin bilgilerin bir bölümünün 'popüler kültür/medya kaynaklı bilgi' olduğu görülmektedir. Bu yönde ifadeler incelendiğinde yazarların bilgiye ulaştıkları alanlar, %32,43 ile kurgu filmler (Limitless, Matrix...), %18,92 ile diziler (Mr. Robot), %13,51 ile belgesel filmler (Take Your Pills), %13,51 ile Müzik (Eminem, DJ Artz şarkıları), %13,51 ile gazete haberleri ve %8,11 ile Ritalin kullandığı bilinen ünlü kişilerdir (Kurt Cobain, Ryan Gosling). Ritalin tartışmasında yazarların bir bölümünün 'Batılı ülke kaynaklı bilgi' paylaşımında buldukları görülmektedir. Bu yönde ifadeler incelendiğinde Ritalin anlatılarında referans Batılı ülke olarak en sık (%62,5) ABD'ye rastlanmaktadır: “k.amerika'da öğrenciler tarafından sınav döneminde sıkça tüketilen, kimi doktorların şeker dağıtır gibi reçetesini dağıttığı ilaç” (man of five, 09.12.2005). Ele alınan dizi, film, popüler kültür ikonları ve ürünleri ve ABD'de Ritalin kullanımına ilişkin farkındalık çerçevesinde performansın tıbbileştirilmesinin ABD kaynaklı olduğu söylenebilir.

Sonuç

Bu çalışmada homo-economicus'un sağlık bilgisine ulaştığı temel mecralardan biri olan Web 2.0 platformlarından Ekşi Sözlük'te, dünya çapında kullanımı artan ve ayrıca performans artırıcı etkileri kapsamında suistimal edildiği raporlanan, Ritalin ilacı üzerine gerçekleşen tartışma analiz edilmiştir. Bir piyasa gibi işleyen rekabetçi toplum yapıları içinde beden bir mücadele aracına dönüşmekte ve tıbbileştirme, biyo-tıbbileştirme ve farmasötikalizasyon süreçleri ile ortaya çıkan yeni tıbbi teknolojiler, piyasa tarafından disipline edilen bireylerin kendini biçimlendirme teknikleri olarak işlerlik kazanmaktadır. Bu çalışma kapsamında, neoliberal toplumda performansa yönelik vurgunun artışı ile, çıktı odaklı hareket eden bireylerin, Ritalin gibi bir tıbbi teknolojiyi değerlendirme sürecinde ortaya koydukları anlam çerçeveleri analiz edilmiştir. Ekşi Sözlük içerikleri üzerinden gerçekleştirilen içerik analizi, Ritalin'in farklı açılardan ele alınan bir kendini biçimlendirme teknoloji olduğunu göstermiştir.

Ekşi Sözlük tartışmasının üç ana ekseninde gerçekleştiği görülmektedir. Tartışmanın %47,49'u Ritalin'in etkileri, %38,51'i Ritalin'e ilişkin bilgiler, %14'ü ise Ritalin'e ilişkin bu bilgilere hangi yollardan ulaşıldığı üzerinedir. İlacın etkileri söz konusu olduğunda, neoliberal yönetimsellik nosyonuna uygun bir şekilde, yazarların çıktığı temelli bir kâr zarar hesabına, risk analizine yöneldikleri görülmektedir. Tartışmanın geneline bakıldığında böylesi bir analizin daha çok olumlu etkiler- akademik performansın artırılması- üzerine odaklanmış olduğu görülmektedir. Çalışma kapsamında kendi kendisinin girişimcisi konumundaki bireylerin, söz konusu tıbbi teknolojiyi, özellikle kısa süreli sınav performansı gerektiren çıktığı odaklı bir eğitim sistemi içinde rekabet edebilmenin araçlarından biri olarak gördükleri görülmektedir. Analiz sonucunda görüldüğü üzere Ritalin'e yönelik ilginin ve bu teknolojiye ulaşma çabasının genel olarak artması, sosyal sorunların ikincilleştirildiği neoliberal toplumda bireylerin, sağlık ve eğitim gibi temel alanlara ilişkin yegâne sorumlu olarak konumlandırılması ile ilişkili olduğu söylenebilir.

Ritalin tartışmasında fayda zarar analizi çerçevesinde değerlendirildiğinde, olumlu etkiler kadar sık olmasa da olumsuz etkilere değinildiği, kişisel deneyimler dışında farklı platformlardan elde edilmiş bilgilerin de paylaşıldığı görülmektedir. Ekşi Sözlük gibi bir Web 2.0 platformunda ortaya çıkan deneyim ve bilgi paylaşımı, biyo-iktidarın hem öznesi hem de nesnesi konumundaki bireylerin seçimlerinde nasıl bir zihniyet temelinde hareket ettiklerini göstermektedir. Çalışma kapsamında -Ekşi Sözlük kullanıcılarının genel profili göz önünde bulundurulduğunda- genç bireylerin, özneleştirme teknikleri yoluyla kendi yaşamlarını 'en iyi' şekilde sürdürme sorumluluğu temelinde seçim yaptıkları görülmektedir. Bu bağlamda değerlendirilebilecek şekilde baysakal adlı kullanıcı "ben az ama kaliteli yaşamaya razıyım" (28.11.2017) diyerek, 'en iyi' yaşamı sürdürme kararının ne pahasına verildiğini göstermektedir. Beden, neoliberal birey için bir yatırım aracına dönüşmekte, toplumsal tüm alanlarda daha fazla performans sergilemenin farklı araçları ve bu araçlar kullanıldığında yaşanabilecek fizyolojik ya da farklı sorunlar, kendi kaderini özgür seçimleri yoluyla inşa etmekle yükümlü bu bireyler için kimi durumlarda ödenmesi gerekli görülen bedeller haline gelebilmektedir.

Ekşi Sözlük Ritalin tartışması, sıradan bireylerin gündelik yaşam seçimlerinin arka planında yer alan neoliberal zihniyeti göstermesi dışında günümüzde artan hastalık kategorileri ve ilaç kullanımının toplumsal dinamiklerine de ışık tutmaktadır. Girilerin temel konularından birini oluşturan Ritalin'e ulaşmanın yolları üzerine tartışma, ilaç suistimaline yönelik ipuçlarını içinde barındırmaktadır. Bu kapsamdaki tartışmanın %57,58'inde, ilacın kırmızı reçeteye tabi olduğu, %21,21'inde Ritalin'e arkadaş ve %3'ünde kardeş

aracılığıyla ulaşılabildiği, %18,18'inde ilacı bir psikiyatriste yazdırmanın mümkün (kolay) olduğu dile getirilmektedir. Çalışma kapsamında Ritalin'e ilişkin bilgi paylaşımında Ekşi Sözlük platformunun temel bir referans noktası haline geldiği görülmekle birlikte bu platform üzerinde özellikle 2017 yılı itibariyle ilacın teminine ilişkin sorgulamanın da gerçekleştirildiği görülmektedir.

Ekşi Sözlük Ritalin tartışması, kendi kendisinin sorumluluğunu taşıyan, kendine yatırım yapmakla yükümlü, kendisinin girişimcisi homo-economicus için Ritalin'in, performans artırıcı etkileri üzerinden genel anlamda rekabet avantajı sağlayan bir kendini biçimlendirme teknolojisi olduğuna işaret etmektedir. Bu durum özellikle yeni hastalık kategorilerinin oluşturulması ve bu alanlarda ilaç yolu çözümlerin benimsenmesi sürecinde, yapısal faktörlerin de göz önünde bulundurulması gerekliliğini öne çıkarmaktadır. Küreselleşmiş bir dünyada, farklı platformlar aracılığıyla birbirinin deneyimlerine aşına olmaya başlayan bireylerin, rasyonel olduğu düşünülen bireysel seçimlerinin sosyal arka planının görülmesi, bu 'rasyonel' seçimlerin hangi baskı unsurlarının güdümünde gerçekleştirildiğinin anlamlandırılması açısından önemlidir. Ritalin tartışması, çıktı odaklı zihniyet ve yaşamın bir büyük performans alanı olarak tanımlanması aracılığıyla disipline edilmiş bireylerin böylesi bir rekabet toplumunda, bedenlerini ve yaşamlarını gerektiğinde feda edebilecekleri bir araç, bir girişim olarak konumlandırabildiklerini göstermektedir.

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazar, çıkar çatışması bildirmemiştir.

Kaynakça

507. (2002). toplam yazar sayısı. 10.04.2021 tarihinde adresinden erişildi <https://eksisoszluk.com/toplam-yazar-sayisi--81659?p=1>

Abraham, J. (2010). Pharmaceuticalization of society in context: Theoretical, empirical and health dimensions. *Sociology*, 44(4), 603–622. <https://doi.org/10.1177/0038038510369368>

Adaman, F., & Madra, Y. (2015). Toplumsalın İktisadileştirilmesi mi İktisadın Toplumsallaştırılması mı? İçinde E. Hamzaçebi, E. Akçay, U. Kocagöz, & F. Adaman (Ed.), *Sosyal Bilimler Ne İşe Yarar?* (ss. 77–122). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Alp, H. (2016). Çingenelere Yönelik Nefret Söyleminin Ekşi Sözlük'te Yeniden Üretilmesi. *İlef Dergisi*, 3(2), 143–172. <https://doi.org/10.24955/ilef.305520>

Arria, A. M., & Wish, E. D. (2006). Nonmedical Use of Prescription Stimulants Among Students. *Pediatric Annals*, 35(8), 565–571.

- Atalay, S. (2019). Sosyolojik Bakış Açısından Aşı Karşıtlığı ve Halk Sağlığı. İçinde T. Yılmaz (Ed.), *Psikoloji, Sosyoloji ve Coğrafya Bakış Açısından Sağlık* (ss. 61–92). Ankara: Berikan Yayıncılık.
- Ballard, K., & Elston, M. A. (2005). Medicalisation: A Multi-dimensional Concept. *Social Theory and Health*, 3(3), 228–241. <https://doi.org/10.1057/palgrave.sth.8700053>
- Barker, K. K. (2010). The Social Construction of Illness, Medicalization and Contested Illness. İçinde C. E. Bird, P. Conrad, A. M. Fremont, & S. Timmermans (Ed.), *Handbook of Medical Sociology, Sixth Edition*
- Beau-Lejdstrom, R., Douglas, I., Evans, S. J. W., & Smeeth, L. (2016). Latest trends in ADHD drug prescribing patterns in children in the UK: Prevalence, incidence and persistence. *BMJ Open*, 6(6), 1–8. <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2015-010508>
- Bell, S. E., & Figert, A. E. (2012). Medicalization and pharmaceuticalization at the intersections: Looking backward, sideways and forward. *Social Science and Medicine*, 75(5), 775–783. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2012.04.002>
- Benammar, S. K. (2015). The Sociology of Web 2 . 0. *International Journal of Social Sciences*, IV(4), 1–15. <https://doi.org/10.20472/SS.2015.4.4.001>
- Bendelow, G. (2010). Emotional Health : Challenging Biomedicine or Increasing Health Surveillance ? *Critical Public Health*, 20(4), 465–474. <https://doi.org/10.1080/09581596.2010.518382>
- Besley, T. (2009). Governmentality of Youth: Beyond Cultural Studies. *Contemporary Readings in Law and Social Justice*, 1(2), 36–83. https://doi.org/10.1163/9789087909857_012
- Busfield, J. (2006). Pills, power, people: Sociological understandings of the pharmaceutical industry. *Sociology*, 40(2), 297–314. <https://doi.org/10.1177/0038038506062034>
- Busfield, J. (2017). The concept of medicalisation reassessed. *Sociology of Health and Illness*, 39(5), 759–774. <https://doi.org/10.1111/1467-9566.12538>
- Büyüköztürk, Ş. (2016). Sınavlar Üzerine Düşünceler. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(2), 345–356.
- Carroll, B. C., Mclaughlin, T. J., & Blake, D. R. (2006). Patterns and Knowledge of Nonmedical Use of Stimulants Among College Students. *Arch Pediatr Adolesc Med.*, 160, 481–485.
- Clarke, A. E., Mamo, L., Fishman, J. R., Shim, J. K., & Fosket, J. R. (2003). Biomedicalization: Technoscientific transformations of health, illness, and U.S. biomedicine. *American Sociological Review*, 68(2), 161–194. <https://doi.org/10.2307/1519765>
- Conrad, P. (1975). The Discovery of Hyperkinesis : Notes on the Medicalization of Deviant Behavior. *Social Problems*, 23(1), 12–21.

Conrad, P. (1992). Medicalization and Social Control. *Annual Review of Sociology*, 18, 209–232.

Conrad, P. (2007). *The Medicalization of Society: On The Transformation of Human Conditions Into Treatable Disorders*. Baltimore: The John Hopkins University Press.

Conrad, P., & Bergey, M. R. (2014). Social Science & Medicine The impending globalization of ADHD : Notes on the expansion and growth of a medicalized disorder. *Social Science & Medicine*, 122, 31–43. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2014.10.019>

Conrad, P., & Potter, D. (2000). From Hyperactive Children to ADHD Adults : Observations on the Expansion of Medical Categories. *Social Problems*, 47(4), 559–582.

Crouch, C. (2014). *Neoliberalizmin Garip Ölümsüzlüğü*. (Çev. U. Gezen) İstanbul: Açılım Kitap.

Davis, J. E. (2010). Medicalization, Social Control, and the Relief of Suffering. İçinde W. A. Cockerham (Ed.), *The New Blackwell Companion to Medical Sociology* (ss. 211–241). Singapore: Blackwell Publishing.

Dean, M. (1999). Risk, calculable and incalculable. İçinde D. Lupton (Ed.), *Risk and Sociocultural Theory, new directions and perspectives* (ss. 131–159). New York: Cambridge University Press.

Dingwall, R. (2008). Peter Conrad , The Medicalization of Society : On the Transformation of Human Conditions into Treatable Disorders. *Society*, 45(4), 382–384. <https://doi.org/10.1007/s12115-008-9100-x>

DuPont, R. L., Coleman, J. J., Bucher, R. H., & Wilford, B. B. (2008). Characteristics and motives of college students who engage in nonmedical use of methylphenidate. *American Journal on Addictions*, 17(3), 167–171. <https://doi.org/10.1080/10550490802019642>

ekşisözlük. (2020). 2020 yılında ekşi sözlük'te olan biten. 11.04.2021 Tarihinde adresinden erişildi <https://eksisozluk.com/2020-yilinda-eksi-sozlukte-olan-biten--6781198?p=1>

Ercan, F., & Özar, Ş. (2000). Emek Piyasası Teorileri Ve Türkiye'de Emek Piyasası Çalışmalarına Eleştirel Bir Bakış. *Toplum ve Bilim*, (86), 22–71.

Ewald, F. (1991). Insurance and Risk. İçinde G. Burchell, C. Gordon, & P. Miller (Ed.), *The Foucault Effect: Governmentality Studies* (ss. 197–210). Chicago: The University of Chicago Press.

Flynn, R. (2010). Clinical governance and governmentality. *Health, Risk and Society*, 4(2), 155–173. <https://doi.org/10.1080/13698570220137042>

Foucault, M. (2006). *Kliniğin Doğuşu*. Ankara: Epos Yayınları.

Foucault, M. (2008). *The Birth of BioPolitics: Lectures at the College de France 1978-79*. London: Palgrave Macmillan.

Foucault, M. (2009). Security, Territory, Population. İçinde *Security, Territory, Population*:

Lectures at The College De France 1977-78. New Hampshire & New York: Palgrave Macmillan.

Foucault, M. (2012). *Cinselliğin Tarihi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault, M. (2020). İki: Kendini Biçimlendirme Teknikleri. İçinde L. H. Martin, H. Gutman, & P. H. Hutton (Ed.), *Kendini Bilmek: Bir Michel Foucault Semineri* (ss. 26–66). İstanbul: Profil Kitap.

Furedi, F. (2006). The End of Professional Dominance. *Society*, 43(6), 14–18. <https://doi.org/10.1007/BF02698479>

Gane, M. (2008). Foucault on Governmentality and Liberalism: The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978—1979 by Michel Foucault, trans. Graham Burchell Basingstoke: Palgrave Macmillan,

Gedik, E., & Turgut, S. T. (2019). Sosyal Medya Delikanlılığı: Ekşi Sözlük Örneği. İçinde *Sosyal Bilimlerde Güncel Tartışmalar İnsan Çalışmaları 2* (ss. 51–60). Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

Gordon, C. (1991). Governmental Rationality: An Introduction. İçinde G. Burchell, C. Gordon, & P. Miller (Ed.), *The Foucault Effect: Governmentality Studies* (ss. 1–52). Chicago: The University of Chicago Press.

Gürel, E., & Yakın, M. (2007). Ekşi Sözlük: Postmodern Elektronik Kültür. *Selçuk İletişim*, 4(4), 203–219.

Hafferty, F. W. (2006). Medicalization Reconsidered. *Society*, 43(6), 41–46. <https://doi.org/10.1007/BF02698484>

Hamann, T. H. (2009). Neoliberalism, governmentality, and ethics. *Foucault Studies*, (6), 37–59.

Harvey, D. (2007). *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.

Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*. İstanbul: Sel Yayıncılık.

Hinshaw, S. P., & Scheffler, R. M. (2014). *The ADHD Explosion: Myths, Medication, Money and Today's Push for Performance*. Oxford, New York: Oxford University Press.

Hsieh, H. F., & Shannon, S. E. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative Health Research*, 15(9), 1277–1288. <https://doi.org/10.1177/1049732305276687>

İnceoğlu, Y., Özçetin, B., Gökmen Tol, M., & Alkurt, S. V. (2014). Health and Its Discontents: Health Opinion Leaders' Social Media Discourses and Medicalization of Health. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, (21), 103–127. <https://doi.org/10.16878/gsuilet.96677>

IQVIA Institute for Human Data Science. (2019). The Global Use of Medicine in 2019 and Outlook to 2023. *IQVIA Institute for Human Data Science*, (January), 75. 20.03.2020 Tarihinde adresinden erişildi <https://www.iqvia.com/-/media/iqvia/pdfs/institute->

reports/the-global-use-of-medicine-in-2019-and-outlook-to-2023.pdf?_=1572797697886%0Ahttps://www.iqvia.com/institute/reports/the-global-use-of-medicine-in-2019-and-outlook-to-2023

İşleyen, B., & Kreitmeyr, N. (2020). 'Authoritarian Neoliberalism' and Youth Empowerment in Jordan. *Journal of Intervention and Statebuilding*, 1–20. <https://doi.org/10.1080/17502977.2020.1812996>

Kata, A. (2012). Anti-vaccine activists , Web 2 . 0 , and the postmodern paradigm – An overview of tactics and tropes used online by the anti-vaccination movement. *Vaccine*, 30(25), 3778–3789. <https://doi.org/10.1016/j.vaccine.2011.11.112>

Keane, H. (2008). Pleasure and discipline in the uses of Ritalin. *International Journal of Drug Policy*, 19(5), 401–409. <https://doi.org/10.1016/j.drugpo.2007.08.002>

Lüküslü, D. (2011). Bilişim Teknolojileriyle Örgütlenen Gençlik Hareketleri ve Yeni Siyaset Arayışı. İçinde A. Telli-Aydemir (Ed.), *Katılımın E-Hali: Gençlerin Sanal Alemi* (ss. 48–67). İstanbul: Alternatif Bilişim.

Lupton, D. (2006). Sociology and Risk. İçinde G. Mythen & S. Walklate (Ed.), *Beyond the Risk Society, Critical Reflections on Risk and Human Security* (ss. 11–24). <https://doi.org/10.4324/9781315658742-2>

Maturo, A. (2012). Medicalization: Current concept and future directions in a Bionic Society. *Mens Sana Monographs*, 10(1), 122–133. <https://doi.org/10.4103/0973-1229.91587>

Maturo, A. (2013). The medicalization of education: ADHD, human enhancement and academic performance. *The medicalization of education: ADHD, human enhancement and academic performance*, 5(3), 175–188.

Moghaddam, A. (2006). Coding issues in grounded theory. *Issues in educational research*, 16(1), 52–66.

Morrall, P. (2009). *Sociology and Health: An Introduction*. Abingdon: Routledge.

Muller, B. J. (2011). Governmentality and Biopolitics. *Oxford Research Encyclopedia of International Studies*, (Jun), 1–23. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190846626.013.50>

Nazlı, A. (2005) "Sapmanın Tıpsallaştırılması Ya Da Tıbbın Toplumsal Normaliteyi Sağlama İşlevi", *Sosyoloji Dergisi*, 14, 115-132

Neuendorf, K. A., & Kumar, A. (2015). Emerging trends in content analysis. *The International Encyclopedia of Political Communication*, 1–10. <https://doi.org/10.1002/9781118541555.wbiepc065>

Oksala, J. (2013). Neoliberalism and Biopolitical Governmentality. İçinde J. Nilsson & S.-O. Wallenstein (Ed.), *Foucault, biopolitics and governmentality* (ss. 53–72). Stockholm: Södertörn University.

Öner, Ö., Yılmaz, E. Ş., Karadağ, H., Vural, M., Vural, E. H., Akbulat, A., ... Kerman, S. (2017). ADHD Medication Trends in Turkey: 2009-2013. *Journal of Attention Disorders*, 21(14), 1192–1197. <https://doi.org/10.1177/1087054714523129>

Oulette, L. (2009). Take Responsibility for Yourself: Judge Judy and the Neoliberal Citizen. İçinde S. Murray & L. Oullette (Ed.), *Reality TV: Remaking Television Culture* (ss. 223–242). New York & Londra: New York University Press.

pena. (2019). *Ekşi Sözlük 20. Yıl Belgeseli 1. Bölüm: Başlangıç*. 12.04.2021 Tarihinde adresinden erişildi <https://www.youtube.com/watch?v=tENkclsn4JY>

Peterkin, A. L., Crone, C. C., Sheridan, M. J., & Wise, T. N. (2011). Cognitive performance enhancement: Misuse or self-treatment? *Journal of Attention Disorders*, 15(4), 263–268. <https://doi.org/10.1177/1087054710365980>

Peters, M. A. (2016). Education, Neoliberalism, And Human Capital: Homo Economicus as 'Entrepreneur Of Himself'. İçinde S. Springer, K. Birch, & J. Macleavy (Ed.), *The Handbook of Neoliberalism* (ss. 297–307). Abingdon & New York: Routledge.

Polanczyk, G. V., Willcutt, E. G., Salum, G. A., Kieling, C., & Rohde, L. A. (2014). ADHD prevalence estimates across three decades: An updated systematic review and meta-regression analysis. *International Journal of Epidemiology*, 43(2), 434–442. <https://doi.org/10.1093/ije/dyt261>

Punch, K. F. (2011). *Sosyal Araştırmalara Giriş: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar* (B. Dursun, H. B. Arslan, & Z. Akyüz, Ed.). Ankara: Siyasal Yayınevi.

Ramazzotti, P. (2019). Homo Oeconomicus Returns: Neoliberalism, Socio-Political Uncertainty and Economic Policy. *Journal of Economic Issues*, 53(2), 456–462. <https://doi.org/10.1080/00213624.2019.1594535>

Read, J. (2009). A Genealogy of Homo-Economicus: Neoliberalism and the Production of Subjectivity. *Foucault Studies*, (6), 25–36. <https://doi.org/10.22439/fs.v0i0.2465>

Ritzer, G. (2016). Profesyonelleşme, Bürokratikleşme ve Rasyonelleşme: Max Weber'in Görüşleri. *Sosyoloji Dergisi*, (Çev. Selin Atalay) Armağan Sayısı, 189–202.

Scheffler, R. M., Hinshaw, S. P., Modrek, S., & Levine, P. (2007). The Global Market For ADHD Medications. *Health Affairs*, 26(2), 450–457. <https://doi.org/10.1377/hlthaff.26.2.450>

Sezgin, D. (2011). *Tibbileştirilen Yaşam Bireyselleştirilen Sağlık: Çelişkiler, Alternatifler ve Sağlık İletişimi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Shaffer, D. (2004). Attention Deficit Hyperactivity Disorder in Adults. *The American Journal of Psychiatry*, 151(5), 633–638.

Singh, I., Filipe, A. M., Bard, I., Bergey, M., & Baker, L. (2013). Globalization and cognitive enhancement: emerging social and ethical challenges for ADHD clinicians. *Current psychiatry reports*, 15(9), 385. <https://doi.org/10.1007/s11920-013-0385-0>

Smith, N., & Graham, T. (2017). Mapping the anti-vaccination movement on Facebook Mapping the anti-vaccination movement on Facebook. *Information, Communication & Society*, 22(9), 1–18. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2017.1418406>

Szasz, T. (2007). *The Medicalization of Everyday Life: Selected Essays*. New York: Syracuse University Press

Top ten pharma companies in 2020. (2020). 20.03.2021 Tarihinde adresinden erişildi <https://www.pharmaceutical-technology.com/features/top-ten-pharma-companies-in-2020/>

Turner, B. S. (2011). *Tıbbi Güç ve Toplumsal Bilgi*. (Çev. Ü. Tatlıcan) Bursa: Sentez yayıncılık.

TÜİK. (2016). *Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması, 2016*. 10.03.2019 Tarihinde adresinden erişildi <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21779>

Uzunoğlu, S. (2015). Bir Postmodern İntiharın Ardından Ekşi Sözlük 'te Kanaatlerin Oluşumu Ve Grupların Biçimlenme Süreçleri *Intermedia Internation E-Journal of Communication Studies*, 2(2), 424–439.

Worldbank. (y.y.). GDP. 09.04.2021 Tarihinde adresinden erişildi https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?most_recent_value_desc=true

Atf: Balcı, M. E. (2021). Evini Arayan Göçmen: Dogville ve Unorthodoks Filmleri Hakkında Sosyolojik Bir Analiz. *Sosyoloji Dergisi, 41-42, 217-240.*

Araştırma Makalesi / Research Article

EVİNİ ARAYAN GÖÇMEN: DOGVILLE VE UNORTHODOKS FİMLERİ HAKKINDA SOSYOLOJİK BİR ANALİZ

Mehmet Emin BALCI*

Öz

Modernliğin yersiz yurtsuzlaştırıcı dinamiklerinin yerini örgütlü kapitalizmin düzen fikrine bırakması göçsel hareketliliğin görünmezleştiği, yaklaşık yüzyıllık bir kültürel yanılısama üretmiştir. Modern toplumu işlevsel ve örgütlü bir bütün olarak tanımlarken göç olgusunu paranteze alan bu yanılısamanın sinema ile özel bir ilişkisinin olduğu söylenebilir. Bu noktada ifade etmeye çalışılan şey, yalnızca göç fenomenine kayıtsız kalmayıp göç hikayelerine ve göçmenlerin dramına odaklanan yüzlerce filmin hayat bulması değildir. Göçün ürettiği, eklemeliği veya dönüştürdüğü söylemler ile sinemasal temsil arasında düşünölmeye değer bir yakınlık vardır. Erişilemeyen hayalleri ve ait olunmayan yaşamları karanlık bir salonda görmek seyircinin ve göçmenin muhafazakar ve devrimci dürtülerine aynı anda hitap eder. Her iki deneyimde de sürgün ve evde olmanın karşıtlığı kaynaşmadan yan yana gelir. Bu çalışmada söz konusu karşıtlık Dogville filmi ve Unorthodoks dizisinin örneğinde çözümlenmeye çalışılacaktır. Birinci bölümde evde olma hissini doğurduğu anlam dünyasının felsefi ve sosyolojik açılımları ele alınacaktır. Herkesin sesi olarak sağ-duyunun (common sense) işlevi ve sağ-duyunun sessiz kaldığı karşılaşmalarda ortaya çıkan kültürel şok Alfred Schutz'un yabancı ve Robert Park'ın marjinal insan kavramları ekseninde incelenecektir. Daha sora komünal ve metropoliten yaşam tarzlarının karışımı olan Amerika'nın sosyolojik egzotizmi bağlamında karşıt kutuplardan yola çıkan iki göçmenin (Grace ve Esther) yabancı toplulukla karşılaşma deneyimleri analiz edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Anlam Haritası, Sağ-Duyu Bilgisi, Nostalji, Marjinal İnsan, Göçmen Topluluğu

---

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü,
mbalci@istanbul.edu.tr; ORCID: 0000-0001-5247-9824

The Immigrant Looking for Home: A Sociological Analysis About Dogville and The Unorthodox Films

Abstract

The displacement of the irrelevant dynamism at the origins of the modern world to the idea of an established order has produced a cultural illusion in which migratory mobility has become invisible or temporary for a while. While representing modern society as a functional and organized whole, it can be said that this illusion, whose bracketing of the phenomenon of migration, has a special relationship with cinema. At this point, what I'm trying to express is not making hundreds of films focused on migration stories. There was a contemplative closeness between the discourses produced, articulated, or transformed by immigration and cinematic representation. Watching the inaccessible dreams and lives of which do not belong in a dark room appeals to both the conservative and revolutionary instincts of the audience and the immigrant. The opposition of exile and being at home in both experiences juxtaposes without fusion. In this study, I will try to analyze this contrast in the example of the movie "The Dogville" and the mini-series "The Unorthodox." In the first part, I will try to discuss the sociological expansions of the world of meaning created by "being at home." I will try to examine the function of common sense as everyone's voice and cultural shocks that silence the common sense, starting from concepts of "the foreign" and "marginal human." Next, I will try to analyze semiologically the experiences of two immigrants (Grace and Esther) who set out from opposite poles in the context of the sociological exoticism of America, which is a mixture of communal and metropolitan lifestyles.

Keywords: Maps of Meaning, Common-Sense Knowledge, Nostalgia, Marginal Man, Immigrant Community

Birleşmiş Milletlerin 2019 yılı verilerine göre, dünyadaki göçmen sayısı son yirmi yılda nerdeyse yüzde yüzlük bir artışla, 270 milyona ulaşmıştır (Migrant Stock Total 2019, 2019). Öte yandan Birleşmiş Milletler Göçmen Ajansı'na (UNCH) göre küresel çapta "devletsiz" kişi sayısı 10 milyon civarındadır (Chen Lily, 2019). Bu sayılar yalnızca uygar dünyanın omuzlarına yüklenmiş anonim fazlalığın yaşattığı bir krize mi işaret ediyor? Günümüzdeki göç dalgası ve sığınmacı akının gelişmiş ülkelerin kapısındaki en büyük tehlike olduğuna yönelik iddialar tüm dünyanın yaşadığı hareketliliği ne ölçüde temsil ediyor? Yeni kriz ve problem alanlarının tanıştırdığı kategoriler (mültecilik, ulus-ötesilik, devletsizlik,) kendimizi ve dışarda olup bitenleri açıklamakta kullandığımız anlam haritalarında

tam olarak nereye denk düşüyor? Bildiğimiz dünyanın kategorilerini giderek hükümsüz kılan bu soruların göçmen krizi ile yakından ilişkisi vardır.

Nietzsche'nin ünlü deyişi ile olgular aslında olmayan şeylerdir; sadece birer yorumdan ibarettir. Hayatın farklı senaryolarını, şeylerin başka bir şekilde olma ihtimalini kendi içinde şaşmaz bir tutarlılıkla açıklayan sabitlenmiş kurguların ürünüdür. Öte yandan zamanın, insanların, toplumların hareketini haznesinde tutmaya yarayan bu kurgular da birtakım tercihler, yol ayrımları ve açmazlar tarafından şekillendirilmiştir. Ebeveynlerin arzu ve tercihlerinin çocuklar için nerdeyse bir kader haline gelmesinde ilk izlerini gördüğümüz gibi dünyayı açıklamakta kullandığımız kavram ve kategoriler de doğallaştırılmış bir tarihselliğin ürünüdür. Bu perspektiften bakıldığında özellikle göç, modern dünyanın gerçeklik tasarısını şekillendiren başlıca etkidir. Modernlik, göçmenin uzamlar arasında gösterdiği hareketliliği varlığın tüm katmanlarına yaymıştır. Modern kültür (Amerika'nın keşfi, Kartezyen ego, homo-economicus) bir yanıyla kendi başına ayakta kalmayı amaçlayan "kozmetik bir sürgünün" (Quine, 1960, s. 274) yaratımıdır. Geçmişin etkileri ve geleceğin belirsizliği arasına mesafe konulduğu zihinsel bir sıfır noktasında verili dünyaya müdahil olmaya veya müdahale etmeye çalışılır. Ekonomik, siyasal, bilimsel, kültürel kırılma ve süreklilikler maddi koşulları değiştirdiği kadar günümüzün temel kategorilerini inşa edecektir: devlet, ulus, sınıf, birey vb. Öte yandan modern tarihin cilvesi mi yoksa insan doğasının alışma lanetinden/nimetinden mi kaynaklandığını bilemesek de kozmik sürgünlüğü bir evde olma halinin tamamladığı söylenebilir. Yirminci yüzyılda yoğunlaşmış endüstriyel üretim, kitlelerin siyasal katılım hakları, kentlerin zengin ve müreffeh yaşamı farklı aylıklık pratikleri ile birleştiğinde, feodal zamanlardan itibaren nasıl tanımlanacağı belirsizliğini koruyan toplumsal da yeni bir ana yurda kavuşmuştur. Modern dünyanın kökenlerindeki yersiz yurtsuzlaştırıcı dinamizminin yerini yerleşik bir düzen fikrine bırakması göçsel hareketliliğin de, bir süreliğine, görünmezleştiği veya geçici kabul edildiği kültürel bir yanılsama üretmiştir.

Modern toplumu göçü paranteze alıp işlevsel ve örgütlü bir bütün olarak temsil eden bu yanılsamanın modernliğin kendine özgü sanatı sinema ile özel bir ilişkisinin olduğu söylenebilir. Bu noktada ifade etmeye çalışılan şey, göçmenlerin dramına odaklanan yüzlerce filmin sosyolojik değeri değildir. Göç süreçlerinin ürettiği, eklemlendiği veya dönüştürdüğü söylemlerin dinamizmi ile sinemasal temsilin işleyiş biçimi arasında düşünölmeye değer bir yakınlık vardır. Hareketi süresince göçün eski ve yeni topluluklar arasında özerk bir etkileşim alanı meydana getirmesi gibi sinemanın film şeritlerinin montajlanmasından doğan hareketliliği bir yandan aktüel zamanı kaydeder diğer yandan onu kendi içinde yeniden üreten bir sembolik evren meydana getirir (Tarkovsky, 1984, s. 137). Bu

noktada her iki alanda da Benjamin'in deyiş i ile şeylerin üzerindeki "hale" kaybolur. Sahicilik ve biricikliğin getirdiği zorunluluktan sıyrılan görüntüler veya değerler yeniden kurgulanabilir hale gelir. Fiziksel ve sembolik dünyanın katı varlığı yüzyılların veya "saniyenin onda biri uzunluğundaki zaman parçacıklarının dinamiyle paramparça edilip, insanlık yeni serüvenlere çıkarılır" (Benjamin, 2011, s. 72). Sinemasal seyir, göçün beraberinde getirdikleri ve neden olduklarının doldurduğu bir zeminde olanaklıdır. Çünkü sadece hareketli bir dünyanın içinde hareketli bir göz, yaşamı hareketli bir temsile kavuşturabilir. Sinemanın modern toplumsal ilişkilerdeki devinimin düzen fikrinde soğurulmaya çalışıldığı bir dönemde kitlelerle buluşması oldukça ilginçtir. Tamamlanmış görüldüğü bir anda insanlar hareketli şeritler sayesinde göç akışını (sembolik olarak) devam ettirir. Erişemedikleri hayallerini, ait olamadıkları yaşamları ya da sıradan hayatlarındaki bir enstantaneyi karanlık bir salonda görmek seyircinin, tıpkı göçmeninde olduğu gibi, muhafazakar ve devrimci dürtülerine aynı anda hitap eder. Her ikisinde de sürgünlüğün ve evde olmanın karşıtlığı kaynaşmadan yan yana gelir.

Bu çalışmada söz konusu karşıtlığı Dogville filmi (2003) ve Unortohodoks (2020) dizisinin örneğinde çözümlenmeye çalışacağız. Birinci bölümde evde olma hissini doğurduğu anlam dünyasının felsefi ve sosyolojik açılımlarını ele alacağız. Clifford Geertz'in deyiş i ile "herkesin sesi" olarak sağ-duyunun (common sense) işlevi ve sağ-duyunun sessiz kaldığı karşılaşmalarda ortaya çıkan kültürel şoku Alfred Schutz'un yabancı ve Robert Park'ın marjinal insan kavramlarından yola çıkarak inceleyeceğiz. İkinci olarak bu iki yapıma ev sahipliği yapan bir göçmen ülkesi olarak Amerika mitini ele alacağız. Amerika'nın siyasal, ekonomik ve kültürel bir güç olarak yükselişinin göçmenler için kendini yaratma (self-made man) fırsatı vermesinden geldiğini savunan söylem günümüzde inandırıcılığını kaybetse de (Wallerstein,2004) komünal ve metropolitan yaşam tarzlarının özgün karışımlarını barındırması nedeniyle Amerika hala sosyolojik egzotizmini sürdürüyor. Üçüncü bölümde ise karşıt kutuplardan yola çıkan iki karakterin (Grace ve Esther) kendi anlatıları içinde diğer kutupla karşılaşma deneyimlerini analiz edeceğiz.

Göçmenin Anlam Haritası Üzerine

Leo Tolstoy'un söylediği rivayet edilen ünlü bir söze göre "çoğu muhteşem hikaye iki şekilde başlar: ya bir insan bir yolculuğa çıkar ya da şehre bir yabancı gelir." Sinema ve edebiyatın evreninde bu tespiti kronolojik olarak doğrulayan birçok kahraman çıkmıştır. Tanrıların gazabında kurnazlığı sayesinde kurtulup evine geri dönen Odiseus, kayıp hazinelerin peşinde tüm dünyayı dolaşan Sinbad, kendisine yeni bir efendi arayan eski samuray Sanjuro

veya başlık parasını toplamak için büyük şehrin yollarına düşen Feyzo farklı zaman ve kültürlerde yolculuğa çıkan kahramanlardan sadece birkaçı... Öte yandan yolculuk motifi sadece sanatsal bir kurguya zemin teşkil etmez. Bizi olduğumuz kişi haline getiren bir yaşam döngüsünü anlamak için geçmişimizde kimi başlangıç veya kırılma anları yakalarız: Okuldaki ilk gün, üniversitedeki gerçek dostluklar, adam eden askerlik anıları vb. Bu biyografik ya da edebi anlatıların odağında çoğunlukla hareket eden/yolcu bir kahraman bulunur. Geride kalanların ya da varılan yerin karakteri, sınırları ve normları kendinde bir şey değil ancak kahramanda uyandırdığı etki üzerinden anlamlandırılır. Bununla birlikte yolculuğun özel bir türü olarak göç, karakterin değişiminden öte arasında kalınan dünyaların kendisine dair bir şeyler söyler. Georg Simmel'in belirttiği gibi "bugün gelen ve yarın kalan insan olarak" göçmen herkes gibi uzamsal ve sembolik sınırlarla çevrelenmiştir ancak bulunduğu yere ait olmayan ve olamayacak özellikleri sınırların işleyiş mantığını göz önüne serer" (Simmel, 2019, s. 27). Başka bir deyişle evde olmanın doğallaşmış fark edilmez hale gelen iktidarı göçmenliğin aynasında kendini tüm dehşetli ve hayranlık verici detayları ile gösterir.

İnsanın ilk dünyası olarak ev doğumun keyfililiğini kararlı bir hale getirir. Dünyaya fırlatıldığımızı fark etmeden önce evin beşiğine yatırılırız. Doğumun tercih dışı bir eylem oluşu insan yavrusunun da birçok şeye önceden bahşedilmiş (taken for granted) olarak katılması anlamına gelir. Dünyaya açılma süreci içinde anlam affettiğimiz önemli kişiler, bireysel arzu ve umutlar veya hedefe ulaşmak için kullanılan araçlar evin barındırdığı sosyalleşme süreci içinde gerçekleşir. Sosyalleşmenin sağladığı tek ve temel yeti dış dünya ile ilişki kurma becerisi yani dildir. Dil, şeyler arasındaki benzerlik ve farklılıkları bilişsel olarak tanımlamanın ötesinde insanın diğerleri ile arasındaki varoluşsal mesafeyi bir anlam dairesi içinde ortadan kaldırır. Heidegger'in ünlü deyişi ile "dil, varlığın evidir": "Ev her yerde ilk olan, dolayısıyla da en genel ve yüce anlamında bir kılan bir... Temel kurarak her şeyi birin içinde toplar ve temellendirerek de her şeyi biricik olandan kaynakla toplar" (Heidegger, 1997, s. 53). Bu basit ama etkili ifadede metaforik gönderimin ev ile dil arasında gelip gittiği söylenebilir (Ev, varlığın dilidir). Geometrik bir uzam olarak evin (fiziksel ve sembolik) sınırları bireyi dışarının tehlikelerine karşı hem korur hem de dışarının nimetlerinden mahrum bırakır. Türün bireylerinin hayatta kalması için sunduğu imkanlar bireylerin başka biri olabilme özgürlüğünün sınırlanması pahasına gerçekleşir. Metropoliten koşuşturmacalar içinde dışarda verdiğimiz amansız savaşın ardından döndüğümüz mutlu ve huzurlu bir ortam (evim, güzel evim/home sweet home) olarak tanımlamaya her gün biraz daha alışsak da ev aslında öteki ile birlikte olunan yerdir. Fiziksel- doğa-üstü, güzel-çirkin veya dost-düşman gibi ikilikler

arasında gerilen keskin bir hat değil ilişkilerin iki yakasında kalanların nasıl duyumsayıp değerlendirileceğimizi öğrendiğimiz bir ortaklıktır. Doğanın dehşetengiz belirsizliği dilin çerçevesi içinde nesnel ve tutarlı bir anlama kavuşmaz aynı zamanda topluluğun mensupları arasında da karşılıklı bağlar kurulur. Evde olmak, eskiler ve onların yerine geçen yeni kuşaklar arasında hüküm süren sessiz bir antlaşmaya tabi olmaktır. Şeylerin nasıl görüleceği, hangi koşullar altında nasıl davranılacağı, nelerin hatırlanacağını öğreten pratik bir bilgi stokunu (sağ-duyu bilgisi) kullanmaktır. Atalardan uzun bir boy, sıska bir beden ya da simetrik bir yüz gibi miras aldığımız bu bilgiler salgıladığı benzerlik hissi sayesinde zamandan, çevreden ve bireylerden kaynaklanan farklılıkları doğallaşmış bir düzen içinde görünmez kılar. Bu noktada sağ-duyu bilgisinin yaygın bir göstergesi olarak atasözleri ve vecizelerin de geçerliliklerini nerden aldıkları anlaşılabilir. Aynı koşullar altında, aynı şeyleri yaşayanların hayattan çıkardıkları dersin de aynı olacağı gibi iyimser bir tahmin, gücünü ancak evde olmaktan alır. Öte yandan Gaston Bachelard'ın belirttiği gibi ev, yalnızca benliği ötekilerle benzeştiren yatay bir varlık değildir; benliğin derin korku ve uzak arzularını (mahzen ve tavan arası) rasyonelleştirip, bir biçim ve tatmin üreten dikey bir varlıktır (Bachelard, 2008, s. 55). Ev, bireylerin karanlık alt-benlikleri ile ben ideali arasındaki çatışmada bir karşılaşma, ateşkes ve belki de “kalıcı bir barış” fırsatı doğurur. Bir anlamda evde olmak doğa, kültür ve benliğin “kendiliğinden” bir araya gelişi, başlangıcı ve sonucu kestirilemeyen bir evcilleşmedir/uygarlaşmadır.

Göç deneyiminde ev ile dil bağlantısının koptuğu söylenebilir. Bu anlamda göçmenin devraldığı dünya ile dahil olmaya çalıştığı dünya arasındaki ayrım öncesinde vazgeçilmez kabul ettiği kategori ve öncelikleri geçersiz kılar. Evin sağladığı konfordan mahrum olduğu gibi sakladığı güçlüklerle de karşı karşıya gelir. Göçmen, ana yurdunun (kaynak ülke) aksine göç ettiği toplumsal hiyerarşide yüksek veya düşük bir statüde değildir; kategori-dışı bir varlık, bir istisna olarak sürekli bir meşruiyet problemi ile karşı karşıyadır (Agamben, 2012). Geldiği ülkenin sakinleri için doğal bir hak ya da gereksiz bir prosedür olarak görülen pek çok yaşamsal etkinlik için beyanda bulunması, yetkili merciler tarafından incelenmesi ve kurumsal olarak tasdiklenmesi gerekir. Örneğin, Fransız bir göçmenin Amerikalı bir çevreci ile yaptığı düzmece evliliği konu alan romantik komedi filmi Yeşil Kart (Green Cart, 1990) bu gerçekliğin mizahi bir temsilini sunar. Nerdeyse hiçbir yerli Amerikalının bilmediği ülke tarihindeki detay hadiseleri ezberlemek zorunda kalan Georg Fauré işinde başarılı ve evliliğinde mutlu bir vatandaş aday olduğunu yetkili mercilere kanıtlamaya çalışır. Anlatılan hikayedeki ufak tefek tutarsızlıklar ve er geç ortaya çıkan yalanlar filmde sevdanın önünde direnemese de gerçek yaşamında bir göçmenin kısmi bir

meşruiyeti yalnızca ideal vatandaş imgesine benzediği oranda elde ettiği söylenebilir. İşsizlik, yalnızlık veya mutsuzluk gibi gerekçelerin ev sahiplerinin vatandaşlık statüsüne etkilemezken göçmenleri sınır dışı edebilmesi aslında kurumsal-bürokratik prosedürlerin evde olma durumu ile temellendirildiğini gösterir. Üstelik dışardan gelmenin zorlukları yalnızca kurumsal tanınma ile de sınırlı değildir. Göç deneyimi öznel anlam haritalarını dağıtıp gündelik dünyanın sıradan işleyişini sekteye uğratabilecek sembolik bir şiddet barındırır. Göç anına kadar edinilmiş hayat tecrübesi artık bir işe yaramaz. Kelimeler ve şeyler arasındaki doğal uyum bozulmuştur. En önemlisi göçmenin devraldıkları ve kendi çabaları ile oluşturduğu benlik imgesi dışardakilerin tanımsızlık duvarında çarpıp dağılır. Yabancılığını giderip, diğerleri ile bahşedilmiş bir ortaklığa dahil edilmedikçe bir anlamda göçmen sadece sosyolojik bir tanımlamanın değil türsel bir tanımın dahi dışındadır. Banker Bilo (1980) filminde Maho'nun üstün gayretleri kaçak işçilerin aslında birer karpuz olduğu konusunda gümrük memurunu ikna eder. Otobüs (1974) filminde İsveç'e çalışma umuduyla gelen bir otobüs dolusu kaçak işçi ise o kadar şanslı değildir. Aynı dili konuştuklarını sandıkları bir gurbetçi tarafından dolandırıldıktan sonra yakalanma korkusu, belirsiz bir ana kadar yolcuların otobüse sığınmasına neden olur. Biyolojik zorunluluklar yolcuları dışardaki dünya ile buluştururken bilmedikleri bir şehirde grup halinde ayakta kalmaya çalışan yolcular basit komutlar dışında nerdeyse hiç konuşmaz. Hiç deneyimlemedikleri kent yaşamının ışık ve sesleri ortalamasının hoyrat tepkileri ile birleştiğinde yolcu grubu adeta ürkmüş bir sürüye dönüşür.

Doğal topluluğundan çıkmak, kurumsal engelleri aşım koşullu bir ilişkinin tarafı olduktan sonra ortaya nasıl bir kültürel durum çıkmaktadır? Yabancı topluluğun ev sahibi toplumla karşılaştığı ara kesitte işlettiği anlam haritasının başlıca unsurları nelerdir? Göç literatüründe göçmen ve göç edilen ülke arasındaki ilişkinin çoğunlukla benzetme (asimilasyon) ve bütünleşme (entegrasyon) söylemleri doğrultusunda ele alındığı söylenebilir (Adıgüzel,2020; Sirkeci ve Yaylacı, 2019). Göçmenin farklılıklarından tamamen arınıp yeni topluma eklenmesini ya da farklılıklarını “belli ölçülerde” koruyarak geldiği toplumla karşılıklı ilişkiler yürütmesini telkin eden bu söylemlerde tüm ağırlık ev sahibi topluluğa verildiğinden dışardan gelenin öznel bakış açısı tali bir sorun olarak görülür. Halbuki gelinen ülkenin vatandaşlarına doğal gelen hukuki, siyasal veya kültürel temsiliyetin göçmenin anlam dünyasınca nasıl alımlandığı iki grubun ilişkisinde hayati bir öneme sahiptir. Bu noktada göçmen grubu ve ev sahibi ülkenin atıfta bulunduğu anlam haritasının temel ayrımlarını görmek adına iki göçmen sosyolog olan Alfred Schutz'un “yabancı” ve Robert Ezra Park'ın “marjinal insan” ideal tipini ele alalım.

Nazilerin iktidarı sonrası Amerika'ya göç eden Alfred Schutz, fenomenolojik sosyolojinin kurucu isimi olarak anılır. Toplumsal dünyanın temellerinde aktörlerin öznel ve özneler-arası anlamlandırma pratiklerinin bulunduğunu savunan Schutz'e göre yabancılık bir kabullenilme sorunudur. Dışarıya kapalı bir klübe başvuran yeni aday, gelinin ailesine kabul edilmeyi bekleyen damat, üniversiteye başlayan köylü çocuk, orduya katılan sivil belli bir içerdelik tanımına göre yabancıdır. Öte yandan göçmenin yabancılığını bu aşına örnekler karşısında bir kriz seviyesine taşıyansa "grup yaşamının kültürel örüntüsü" ile arasında ciddi bir mesafe bulunmasıdır (Schutz, 2019, s. 36). Schutz'e göre göçmeni uyumlu veya bütünleşmiş gibi sıfatlarla tanımlayan tüm etiketleme süreçleri aslında iki grup arasındaki varoluşsal mesafenin tanımlanmasından doğar. Grup yaşamında evindeymiş gibi hissetmesini sağlayan "kültürel örüntüler" aktörlerin dış dünyayı bölüp, tasarrufları altına aldıkları eylem tasarılarıdır. Gündelik yaşam içinde bir takım hazır reçeteler sunan bu tasarılar sayesinde aktörler hem bir hareket planına hem de ifade şemasına kavuşurlar. Dünyanın herkesin bildiği gibi görünmesini sağlayan bu reçeteler ile aktörler zorunlulukların tercihe, oynan rollerin benliğinin bir unsuruna dönüştüğü kolektif bir esrime deneyimler. Ezeli ve ebedi bir topluluk imgesini bireysel bilinçlerine nakşeden bu esrime aynı zamanda koşulsuz bir bütünleşme duygusu üretir. Öte yandan göçmen yaklaşılan topluluğun kusursuz uyumundaki bir kara leke olarak sahne alır. Topluluğun kendine has tarihinin onda mitleşmemesi her zaman karşısına çıkabilecek bir köken sorunu doğurur. Schutz'e göre "mezarlıklar ve anıların devredilip sahiplenilemeyen" şeyler olması göçmenin yaklaştığı toplulukla "en iyi ihtimalle şimdiyi ve geleceği paylaşma konusunda istekli ve yetkin olmasına" (s. 42) neden olur. Yaklaşmaya çalıştığı topluluğun kültürel örüntüsünü teknik olarak kavramış olsa da topluluğun "dil oyunlarında" henüz acemidir. Şaka yapamadığı, aşk mektubu yazamadığı, sesli rüyalar göremediği bir dilde "herkes gibi düşünmeye" duyulan pratik güven yara almıştır. Schutz katılmak istediği toplulukta herhangi bir statüye ve ona yol gösterecek bir başlangıç noktasına sahip olmamasının göçmeni "egemen yönelim şemalarının akıntısıyla kaplanmış bölgenin dışında bir "sınır vaka" (s. 45) olmaya ittiğini belirtir. Schutz'e göre yaklaştığı grubun kültürel örüntüleri doğal gelmeye başladığı, topluluğun yönelim şablonları onun için de sorgulanmaz bir kesinlik kavuştuğu yerde göçmene özgü sorunlar çözülür.

Ev sahibi toplulukla göçmen arasında gelecekte bir gün gerçekten bir kaynaşmanın olup olmadığı konusunda Robert Ezra Park'ın Schutz'le aynı iyimserliği paylaştığı söylenemez. Göçmenliğin yaşam döngüsünde mecburi bir kırılma değil bir yaşam tarzı haline geldiği bir toplumda göç ilerlemenin süregelen bedelidir. Kültürler arası farkları açıklamaya çalışan çoğu tarihsel açıklamanın ırk

ve kültür arasında bir karşıtlıktan hareket ettiğini savunan Park, ırkların içe kapanmacı ve soy içi üremesinin aksine uygarlığın rekabet, çekişme ve iş birliğinin sonucu olduğunu ileri sürer (Park, 2019, s. 70). “Kültürdeki her ilerleme bir gezginlik dönemi” ile başlarken bu hareketlilik farklı ırk ve halkları içinde eriten “tarihsel bir harekete” neden olur. Karşılaşma, değişime ve gelişme imkanı olarak göç, halklar arasında hem barışsever ve dinamik ilişkilerin hem de savaş yanlısı ve istihkam edici bir mantığın nesnesi olmuştur. Modern öncesi dönemde ülkelerin yayılma politikaları ve romantik macera arayışları kolektif grupların bir yöne doğru itilip sıkıştığı “kavimler göçüne” neden olurken “makine endüstrisinin gelişimi ve şehirlerin büyümesiyle insanlar değil, ürünler” dolaşmaya başlamıştır (s.73). Park’a göre bu durum halkların göçünü bireysel hareketliliğe, göçlerin sebep olduğu savaşları da grevlerin ve devrimlerin tipik birer örneği olduğu çetin mücadelelere çevirmiştir. Maddi koşulların değişmesi hayatta kalmaya çalışan halkların ırksal ve kültürel karakterlerini de yeni koşullara adapte etmesini gerektirmiştir. Modern öncesi göç dalgasının sonuçları ya fethedilen halkların egemen grupla hiç melezlenmemesi ya da ekonomik ve siyasal bir asimilasyonu takip eden “kültürel bir endosmos”dur (s. 80). Öte yandan gettosundan çıkan Yahudi’nin ilk örneğini teşkil ettiği modern göçler, içinde yaşadığı daha geniş grupla sosyal değil “simbiyotik” bir ilişki kuran melez bir kültürel tip ortaya çıkarmıştır: “İki ayrı halkın farklı kültürel hayatı ve gelenekleri içinde samimiyetle yaşayan ve bu yaşamı paylaşan bir insan... Bu insan, hiçbir zaman tamamen iç içe geçmemiş ve kaynaşmamış iki kültür ve iki toplumun sınırlarında durur” (s. 81). Bununla birlikte söz konusu konumlanışın marjinal insan için her durum için geçerli bir kişiliği imkansız kıldığı söylenebilir. Öyle ki marjinal bireyin iki kültür arasındaki sıkışması kendi iç dünyasının da bireysel arzu ve yönelimler yerine yalnızca topluluklar arası gerilimce şekillenmesine neden olur. Gerçek bireysel taleplerinin veya umutlarının yerini ulusal takıntılarının aldığı bir psiko-sosyal mekanizma tüm biyografisini şekillendirir. İki topluluğun referans çerçevelerinin öğrenilmesi ile başlayan çocukluk çağlarını bir kültür krizi ile bir öz-bilinç takip ederken bu öz-bilincin çevrelendiği gruplarla ilişkisi uzlaşma, dikkate alınmama veya ayrışma şeklinde sonuçlanır (Stonequiets, 2019, s. 89-90).

Göçmenin anlam haritasının Schutz’un belirttiği sembolik bir vaftizle mi yoksa Park’ın savunduğu gibi sürekli bir arada kalmışlıkla mı çizildiği sorusunun net bir cevabı yoktur. Evde olmaya evsizleşmenin, mitsel bir kolektif hafızaya kültürel bir amnezinin, sağ-duyusal şemaların kesinliğine olumsal ve belirsiz bir gündelik yaşamın eşlik ettiği ikilemlerli bir bilinç durumunun göçmenin dünyasını şekillendirdiği söylenebilir. Halbuki ev sahipleri için ev ve dilin pratik özdeşliği, şeyleri betimleyip, değerlendirmeye yarayan klişeleri kolektif bir bilince bağlar. Gördüğümüz biçimler, işittiğimiz sesler, dokunduğumuz cisimlerin içinde

kaynaştığı ideal temsil şeylerin içlerini doldurur. Böylelikle dilsel önermeler olgusal bir değere kavuşurken şeyleri başka bir şekilde biçimlendirmenin mümkün olduğu ihtimali topluluğun sağladığı aşkınlaşmış dünya görüşü sayesinde, çoğunlukla, gerçek-dışı görünür: “Toplumsal düşünce zihinlerimiz üzerine yaptığı etki ile nesne ve olguları bize istediği biçimde gösterebilir, koşullara göre gerçeklerde eklemeler ya da eksiltmeler yapabilir. İşte böylece doğada öyle bir alan vardır ki idealizm ilkesi burada hemen harfi harfine uygulanabilir. Bu alan toplumun egemenlik alanıdır. Burada düşünce, başka her yerde olduğundan daha büyük ölçüde gerçeği yapar” (Durkheim, 2018, s. 316). Öte yandan göçmen, dil ve topluluk arasındaki özdeşliğin koptuğu noktada hareket eder. Kökenlerini yitirmesi ve sahici dilinden uzaklaşması eski ve yeni topluluğun aşına olduğundan daha geniş bir manzaraya açılmasına neden olur. “Aidiyet duygusu, dili ve içinde yaşattığı mitler hala varlıklarını korusa da bunlar artık hayatını garanti etme kapasitesine sahip olan kökenler ya da otantiklik işaretleri değildir (şimdi artık öteki tarihlerle, epizotlarla ve karşılaşmalarla harmanlanan izler, sesler, hatıralar ve mırıltılar olarak can çekişiyorlar” (Chambers, 2019, s. 36). Göçmenin bireysel biyografisinde yaşadığı bu gerilimi modern süreçler evrensel bir kültürel trajediye dönüştürecekler.

“Bir dilin hayatta kalmasının tek yolunun onu konuşan halklardan ayırmak” (Cassin, 2018, s. 83) olup olmadığı bilinmezliğini korumasına rağmen bu ayrımın linguistik bir devrime sebep olduğu ortadadır. Yaşamayan halkların dillerinin öğrenilmesi, egzotik kültürlere içkin mitolojilerin toplanması ve dilsel malzemenin kural ve örüntülerini ele alan bilimlerin tesisinin (epigrafi, filoloji, şarkiyatçılık) dünya halklarını vatana gerek duymaksızın bir araya getirdiği hümaniter disiplinlerin başlıca sayılısı olmuştur. Bu tür bir felsefi-bilimsel duyarlılığın ana dildeki klişeleri teker teker deşifre ederek altındaki olağanlaşmış iktidar mücadelesini açığa çıkardığı söylenebilir. Dili her türlü verili birlikten, yerel sınırlılıklardan (kabile, ırk, ulus) arındırıp tüm insanlığı kucaklayan bir çeviri-uzama dönüştürmek modern kültürün bir boyutudur. Diğer boyutu ise gerçek bağlardan koparılmış bir insan topluluğuna eldeki sembolik kalınlardan yeni bir ev inşa etmektir. Bu bağlamda hem göçmen hem de kozmik bir sürgündeki modern kültür için nostaljinin özel bir işlevi vardır. Etimolojik olarak eve geri dönme arzusu anlamına gelen nostalji, öncelikle dilsel bir semptomdur. Benliğin idealize ettiği bir anla buluşması kendini bir bütün içinde hissetmesini sağlayan zihinsel bir kurgudur. Öte yandan bu kurgunun bütünüyle geçmişe ait bir soyutluğa gömüldüğü söylenemez. Aksine barındırdığı bilinç-dışı tatminle duyumsal bir boyuta sahip olan nostalji, farklı bir türde de olsa, topluluk bağlarının tesisine hizmet eder. Geleneğin enkazından çıkarılmış acılar ve zaferlerle dolu bir hafızada aktüel dünya yeniden yorumlanırken göçerliğin sarstığı psiko-sosyal

denge de bir ben-idealinde eritilecektir. Bu noktada itilmiş ve aşağılanmış Yahudi halkını geçmişteki yitik cennetle yeniden buluşturmayı vaat eden bir politik proje olarak Siyonizm'in veya Alman halkına melez fazlalıklardan arındırıp, verili üstünlüğünü yeniden kazandırmayı amaçlayan Nasyonel Sosyalizm'in aynı kültürel krizde yan yana filizlenmesi şaşırtıcı değildir. Bir anlamda bir halk icat etmekle halk için bir dil icat etmenin yarattığı ikilem de nostalji bir köken/ev algısını yeniden üretir:

“Geçmiş önceki zamanın eviyle ve önceki dünyayla özdeşleştirmek ya da daha doğrusu zaman ve mekan diye iki ayrı dala ayrılmadan önce aslında baştan beri birlik oldukları fikri. Bu “ölümcül bir hastalıktır” ama “bu hastalık, hastayı arzularını gerçekleştirmeye iterek kısa süre için bile olsa çabukcak iyileştirebilir. Belki de algının nostaljiyle nostaljinin yansıttığı imgeyi yarıştıracak gücü olmamasından dolayı” (Cassin, 2018, s.95).

Nostaljik algının süreksizliği, yansıtılan şeyin kırılğanlığını gösterir. Her koşul altında eve geri dönmek gibi bir arzunun sarsılmaz bir geçmiş hatırlatmanın yanında travmatik bir korku ile birlikte gelişmesi nostaljik bilincin bir paradoksudur. Evde olmanın sağlaması gereken güven hissinin yerini bıraktığı bu bilinç-dışı dönüşümü Freud tekinsizlik/evsizlik (un-heimlich) olarak tanımlar (Freud, 1999, s. 326). “Korku yaratan şeylerin eskiden beri bilinen ve yabancı olmayan bir şeye geri uzanması” olarak tekinsizlik, “yeniliğin ve yabancılığın ekledikleri sayesinde eski korkuların tekrarlanmasıdır” (s.327). Eski adetlerden, gösterileni kaybolmuş dilsel gösterenlerden ve parçalanmış kutsal nesnelere oluşan okült bir iç-dünya, yaklaşılabilir gerçekliği “tanıdık ve benimsenebilir bir anlama” tercüme ederken “gözden uzak tutulan” kayıp ve korkuları da gündelik gerçekliğe her an musallat olabilir bir yakınlıkta tutar. Göçmenin anlam haritasının varlığın meskeni olmayan bir tekinsizlikle şekillenmesi tüm ideal asimilasyon ya da entegrasyon söylemlerini iflasını eşiğine getirebilecek güçtedir.

Bir Zamanlar Amerika

Çalışmada ele alınacak yapımların analizine geçmeden önce bu yapımlara ev sahipliği yapan Amerika Birleşik Devletleri'nin göçmen kültürü ile özel bağı üzerinde duralım. Amerika'nın modern dünyanın doğum sancıları içinde yeni bir dünya olarak keşfedilmesi kıtadaki sorunlarından arınmış bir ilerleme hikayesinin de yuvası olmasına neden olur. Avrupalıların ayak basmadığı bu egzotik coğrafyada Faustyen macera ruhu yeni umutlarla harmanlanır. “Para, mülk ve iktidar uğruna yapılan savaşların insanların ruhunda sarsıntılar yaratmadığı, prenslerin, kralların, kan emicilerin ve rant toplayıcılarının olmadığı, insanların karınlarını doyurmak uğruna elleri kanayınca dek çalışmak zorunda kalmadığı” (Zweig, 2013, s.32) bir harikalar diyarına ulaşmak birçok Avrupalının

Amerika'ya göç etmesine neden olmuştur. Amerika'nın keşfi geleneksel önyargılardan sıyrılıp rasyonel doğasını gerçekleştirmesi için fırsat olarak görülmüştür. Doğa durumuna geri dönüp eski günahlarından arınmış bir insanlığın burada yükselişe geçeceği miti uzun bir süre popülerliğini korumuştur. Amerikan Bağımsızlık Savaşı kapitalist yayılmacılığa ilk direnişlerden biri olarak dünya halklarına örnek olmasına rağmen Amerikan toplumunun modern süreçlerden bağımsız bir gelişim çizgisi takip ettiği söylenemez. Göçmen topluluklarını kendine çeken bu ülke onların kişisel arzu ve menfaatleri kadar "dünya tarihlerindeki konumlarına" da ev sahipliği yapar. Comte'un Avrupa'nın uzun yıllar süren mücadelelerin çıkarttığı üç hal yasası Amerika'da eş zamanlı olarak yaşanmaktadır. Teolojik aşamadaki Kızılderili kabileleri, feodal metafiziğin hala etkin olduğu vahşi yaşamın ortasındaki büyük çiftlikler ve ziyaretçilerini duygudan duyguya sürükleyen ışılı metropollerden (Offe, 2013, s.14) hangisinin gerçek Amerikan ruhunu temsil ettiği hala gizemini korumaktadır. Göçmen toplulukları da bu tarihsel topografyalara farklı şekillerde adapte olur. Kimi göçmenler "deniz kenarındaki büyük şehirlerde zanaatkar, ırgat ve uşak olup Avrupa'dakinden daha tatlı bir hayatı çocuklarına miras bırakır" (Tocqueville, 2017, s.28). Kimileri ise ülkenin yaban topraklarında "zenginleşmeye odaklanıp bireysel bir varoluş yaratır"; mensubu olduğu dar cemaati ve sadece kendinden bir parça olarak gördüğü ailesini "geniş bir bencillik içinde eritip... yalnızlığından zevk almayı" (s. 21) öğrendiğinde gerçek bir Amerikalı olur. Komünal yaşam ve metropoliten bireyselliğin birlikteliği, ilerlemeci beklentilere rağmen Amerikalı öncü (infronter) grupların sosyolojik kimliğini şekillendirir. Bu ikili karakterin tüm dönemsel fark ve değişen toplumsal koşullarla yeniden üretilmesi adeta gelenekselden moderne geçişin şaşmaz bir rota takip etmediğini kanıtlar.

Amerikan İç Savaşı'nın neden olduğu bölünme yüzeyde bolluk, otoyollar ve Amerikan tarzı yaşam sayesinde görünmezleşse de bu geniş coğrafyadaki topluluk formlarının derinlerine sirayet eder. Büyük şehirlerden bakıldığında toplum iç ve dış göç dalgaları ile her geçen gün kalabalıklaşıp anonimleşen bir ilişkiler yumağıdır. "Zayıf iletişimin, büyük farklılıkların ve keskin ayrılıkların" neden olabileceği sert kavgaların geniş hoşgörü sayesinde önlediği Amerikan kentleri farklı kültürlerin karşılaşmasından oluşan bir yaşam tarzı sunar (Wirth, 2002, s.100). Büyük şehrin renkli ışıklar ve geniş bulvarları içinde cemaatsel bağlar yerini yabancılarla karşılaşmanın cazibesine bırakır. Robert Ezra Park'a göre metropolün ürettiği yeni ilişkiler özgün bir Amerikan karakteri olan "hobo"da ideal tipini bulur. Tüm yerel ilişkileri bitirerek sadece evsiz değil, amaçsız ve ülkesiz bir adam olan hobo beynelmilel bir karaktere dönüşür. Sürekli hareket ve huzursuzluğu kendini trajik ve protest şarkılarında dışa vurur. "Amerikan kurumlarını ve adetlerini başka öğelerden daha fazla belirleyen bu ruh...

yerleşen ilk grupların -yerleşecek bir yer kalmadığı zaman- yetişmiş bir üyesidir (Park R. , 2015, s. 212). Türü ne olursa olsun büyük şehrin kaotik bilinmezliğinde hayata tutunmaya çalışan kahramanların öyküleri Hollywood'un her dönem rağbet gören yapımlar olmuştur. Girdiği her işi eline yüzüne bulaştıran şirin serserilerin komik maceraları (City Lights, 1931) ya da soluk pardesüsü ve eğreti sigarası ile arka sokakların gizimini çözen kara filmler büyük şehirlerin gündelik temposu ve ahlaki sınırlarını imgeleştirir. Kısa bir romantizmi keskin kopuş ve yeni yol ayrımlarının takip ettiği dramatik olay örgüleri (Manhattan, 1979) yanında izole benliklerinden kurtuluşu sistemi havaya uçurmakta bulan öyküler (Joker, 2019) de ancak Amerikan metropolünün rahminde canlanır.

Ülkenin kıyılarından iç bölgelere ilerlendiğinde çetin iklim ve doğa koşullarının ortasında kurulan yaşam-alanları orta ölçekli kasabaları (middle-town) yükselmektedir. Kimi yazarlarca öncülerin gerçek mirasçıları olarak nitelendirilen bu topluluklar gerçekten de ilk göçmenlerin izole ve püriten ilkelerine dayalı bir örgütlenme sonucunda ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte kitlesel üretim, yüksek refah ve meta ve emeğin özgür dolaşımı bu homojen topluluğu çoktan seçmeli Amerikan tarzı yaşama bağlayacaktır. Kent sosyolojisinin klasikleşmiş çalışması Middletown: A Study in Modern American Culture (1929)'da Lynd çifti, Amerikan taşrasının halen tedavülde olan bir temsilini üretmiştir. Mülakat, gözlem, gazete haberi gibi geniş ve çeşitli materyallerin analizine dayanan çalışma "son otuz beş yıl gözlemlenen değişim trendi ışığında Amerikan topluluğunun çağdaş yaşamının dinamik ve işlevsel bir analizini sunmayı" (Lynd, 1937, s.6) amaçlar. Geçimini sağlamak, evini yapmak, gençleri eğitmek, çeşitli oyun, sanat vb. formlarla boş zamanı kullanmak, dini ve toplumsal faaliyetlerle meşgul olmak (Lynd, 1937, s.4) etrafında örgütlenen kasaba yaşamının sanayi kapitalizminin yaşadığı birçok alt üst oluşa, değişen siyasal konjonktüre ve daha renkli bir kültürel yaşama rağmen varlığını sürdürdüğü söylenebilir. Genel refahın ırk, yoksulluk ve suç gibi toplumsal sorunları parantez aldığı ve çalışan sınıf ve yerel elitler arasındaki ayrımın doğallaştığı bu topluluklar 1950'li yılların Amerikan rüyasının dayandığı sosyolojik gerçekliği oluşturur. Bu noktada annelerin turta pişirip babaların işten eve geldiği, erkeklerin okul takımına girmeyi kızlarınsa mezuniyet balosunun kraliçesi olmayı amaçladığı birçok aile filmi buradan ilham almıştır. Buldukları bir köpeğin yaşattığı zor anların (Beethoven, 1992) ya da fantastik bir zaman yolculuğunun ardından evlerine geri dönen film karakterleri (Back to The Future, 1985) içine doğdukları topluluğun kıymetini daha iyi idrak eder. İktidarın merkezizleşip kamusal erdemlerle tam bir bütünleşme ürettiği bu sosyal hayata 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren karşı kültürel bir isyan başlarken birçok yapımla da bu idealleştirilmiş topluluğun dışarda bıraktıklarını konu edinecektir. Paternalist

kültürün züppe gençliğinin sebepsiz isyanını (The Wild One, 1953) anlatan, ırksal önyargıların beslediği linç kültürlerini teşhir eden (To Kill Mockingbird, 1962), eril otorite karşısında dişil bir direniş sergileyen (Thelma and Louis, 1991) sayısız film Amerikan topluluk ruhunun eleştirisini popüler kültürün temel konu başlıklarından biri haline getirecektir.

Çok kültürlü bir anonimlikte kaybolmak ile kendimiz gibilerden müteşekkil bir topluluğun parçası olmak (particularism) ikilemi arasındaki post modern birey için Amerikan kültürü modern ikilemlerin aşırı ve çok sayıda kombinasyonunu sunması açısından kendine özgü bir yere sahiptir. Bu noktada analiz edilecek iki yapıma Amerika'nın ev sahipliği yapması oldukça anlamlıdır. Küçük bir toplulukta görünmez iktidar ilişkileri, doğallaşmış alışkanlıklar ve değişmez rol dağılımlarının ürettiği erdem ve günahlar kadın kahramanların tetikleyici hareketi ile açığa çıkar.

Dogville: Uzak Olmayan Bir Kasaba

Yönetmen ve senaristliğini Lars Von Trier'in üstlendiği Dogville (2003), "Bir Zamanlar Amerika" üçlemesinin ilk filmidir. Yaklaşık 10 milyon dolarlık bir bütçe ile çekilmesine rağmen başrolünü Nicole Kidman'ın üstlenmesi ile dikkatleri üzerine çeker. Hollywood tarzı görüntü teknikleri ve star oyuncularla Dogma 95'in temel ilkelerini ihlal ettiği bu film sinema çevrelerindeki konumunu perçinlemenin yanında yönetmenine küresel bir şöhret de kazandırır. Film, Tolstoy'un sözünü doğrulayan bir sahne ile açılır. Her günün bir önceki ile aynı olduğu küçük ve huzurlu bir kasabaya bir yabancı gelir. Görünümü, konuşması ve "asil karakteri " ile girdiği dünyada tüm dikkatleri üzerine çeken bu kadının bir lütuf (Grace) mu yoksa lanet mi olduğu film boyunca devam eden bir ikilem doğurur. Bir sinema filminde teatral bir dramaturjinin kullanılması daha önce denense de tüm kasabanın düz bir zemin üzerindeki tebeşirden çizgiler ve basit dekorlarla canlandırılması seyirciyi şoke etmeye yöneliktir. Bu basit dekor, izleyicinin ortalama beklentilerini sarsmanın dışında göçmenin karşı karşıya geldiği topluluğun içsel sınırlarını yakından gözlemlemeyi sağlar. Kamusal (atölye) ve özel alan (hane) arasındaki sınırların mensupları için daha geçişken olduğu cemaat formu bir anlamda haneler-arası bir örgütlenmeye dayanır. Yabancılardan arınmış bu yaşam alanında hane-içi ilişkiler ortak bir uzam ve homojen bir kültürün herkesçe paylaşılmasından oluşur. Seyircinin en mahrem ihtiyaçlarını giderirken izlediği ev halkının dışardakilerce fark edilmemesi bu kolektif aşinalıktan kaynaklanır. Yerdeki çizgiler ve dekoratif nesnelere birden fazla evden oluştuğunun gösterenleri olsa da yabancı gelene kadar Dogville'in aslında tek bir ev olduğunu kanıtlar:

“Sıradan insan uzun vadede ve büyük oranda kendini ancak ailesi ve çevresince kuşatıldığı zaman en iyi ve en mutlu hisseder. O, kendisiyledir/ evindedir (chez soi). Komşuluk evler arasındaki yakınlığın...onların birbirine alışmasına ve yakın ilişkiler yaşamasına sebep olduğu, ortak düzeni, idareyi gerekli kıldığı, bereket verip belaları kovuşturan tanrıların ve ruhların insanları iyilik ve merhamet dilemeye yönelttiği kasabadaki ortak yaşamın genel niteliğidir” (Tönnies, 2019, s. 54).

Dogville, Mark Twain ve John Steinbeck gibi romancılarca sık sık resmedilmiş bir taşra kasabasıdır (Scott, 2004). Küçük çiftlikler ve işletmecilikle geçinen kasaba halkı arasında mülkiyet ve siyasal açıdan nerdeyse kusursuz bir eşitlik hüküm sürer. Kasabanın dirlik ve düzeni tüm mensupların ortak değerlerine dayandığından bir seçkin sınıf bulunmaz. “Sınıfsız, imtiyazsız ve yekpare” bir bütün halindeki Dogville’in geleneksel yaşamı şehirli bir kızın gelişi yeni bir evreye girer. Bir yerden ve bir şeyden kaçan Grace’in herkesçe kabulü kasaba tarihinin en büyük olayı olmaktan öte kasaba tarihini başlatan olaydır. Hiçbir şeye ihtiyacı olmayan insanlara verebileceklerinin sınırlı olması yabancıların tanınmasını güçleştirir. Üstelik onun normalde pek uğramayan polis güçlerini civara toplaması başlarına dert açmak istemeyen Dogville halkı için bir vicdan yükü olur. Bu vicdan baskısı Grace’in ihtiyaç duyulmayan şeyleri yapması yani lüksle hafiflerken herkesin iştirak ettiği bir suç ortaklığı dönüşümün başlangıcıdır.

Kötü günlerinin geçmişte kaldığı bir dönem giren Grace’in kasabadaki yaşamı gündüzlerinin tüm sakinler arasında eşit bölündüğü ve gecelerinin kendine kaldığı bir takvime bağlanmıştır. Daha önce ihtiyaç olduğu fark edilmeyen hizmetleriyle Grace, Dogville halkına yakınladır. Güneş yanığı görmemiş beyaz teni ve narin elleri bu koşuşturmacada değişirken Grace’in hizmetleri sayesinde kasaba şimdiye kadar tatmadığı bir arzunun tadını çıkarır. Ortak bir haz, hafıza ve alışkanlığın tek vücut kıldığı Dogville doğal halinden çıkıp mülkiyet duygusu ile tanışır. İşlerin zorluğu ve kahramanımızın tembelliği ileri sürülerek adeta Grace’in etrafı “çitle çevrilmek” istenir. Bu durum bir yandan Dogville halkının kendi bireyselliklerini keşfetmesine diğer yandansa cemaat içinde doğallaşmış eşitliğin bozulmasına neden olur. Kasabanın içkin bir otorite ve disipline dayanan geleneksel ahlakı ile şehirli kızın varlığını her acının ötesinde konumlandırın bireysel Stoizm’i karşı karşıya gelir. Bu karşılaşmanın en ilginç anlarından biri iyi bir eş ve anne olan Vera ile Grace’in yer aldığı rövanş sahnesidir. Grace’in sergilediği yüce gönüllü davranışlarla aile içindeki pozisyonu sarsılan Vera, suç ortakları diğer annelerle birlikte, Grace’e bir ders vermek ister. Kişiselleştirdiği biblolarının her kırılışında acısını bastırmaya çalışan Grace, Dogville’deki varlığının dolaysız bir tahakküm ilişkisine dayandığını fark eder.

Dogville, göçmen ile hedef topluluk arasındaki ilişkinin yalnızca tek seçenek olarak bütünleşmeye evrilmediğini hatırlatır. Grace'in her türlü şiddeti reddedip, insanları ne yaptığına bakmaksızın affeden pasifist bireyselliği Dogville'in bütünleşmiş benliğinde farklı bireyselliklerin doğuşunu tetikler. Grace'e karşı her sakinin aldığı tutum, geleneksel roller ile yeni karşılaşmalar arasında içsel bir müzakereyi gerektirir. Bir zamanlar dışardakilerden tamamen ayrılmak için yükseltilmiş ideolojik duvarlar artık gündelik karşılaşmalarda şeffaf bir güvenlik sağlamakta kullanılır. Uyanan yeni duygular ve değişen alışkanlıklar eski ben idealleri ile uzlaştırılırken değişimin sadece dışardan geleni etkilemediğini Dogville halkı tüm şiddeti ile deneyimleyecektir. Grace'in metropoliten kayıtsızlığının ya da narsisizminin kuşandığı merhamet yabancıyı bir arzu nesnesi kılan bir karşı şiddetle birleşir. Bu noktada şeylerin iki taraf için de bir daha eskisi gibi olmayacağını filmin son çeyreğindeki şiddet sarmalı ortaya koyar.

Ren Girard her güçlü anlatıda ana karakterin bir ya da birden fazla simetrik bir ikizi olduğunu ileri sürer. Kahramanı serim, düşüm ve çözüm bölümlerinde biricik zorluklarla mücadele ederken metnin olay örgüsü ana karakteri harekete geçiren ya da durduran bir kahraman türevini devreye sokar (Girard, 20001, s. 45). Sancho Panza ile Don Kişot'un zorluklara takıldıkları anda birbirlerinin hayallerini teyit eden karşıt kişilikleri, Robinson Crusoe'nun emperyal dürtülerinin sınırlarına işaret eden Cuma'sı veya düşük rütbeli bir memur olan Golyadkin'in bir sabah kendisinin aynısını görmesi ile başlayan imha süreci ötekilerin benlik imgesinin oluşmasındaki ayna işlevini kanıtlar. Film'de de bu işlevi romantik aşkı Thomas Edison Jr. üstlenmiştir. Grace'in "iki haftalık bir oyunla" kasabaya kabul edilmesine ön ayak olan Tom, film boyunca hem onun ruh eşi hem de bedenine sahip olmayan tek kişidir. Filmin ilk sahnesinde beklediği hediye olarak kasabayı terk edip hayallerinin peşinden gitme cesareti vermez. Dışardaki dünyaya en çok açılmak isteyen karakterin dışardan gelenle buluşması Tom'un sergilediği kimlikte büyük bir dönüşüm yaratır. Kasabanın ortak düşmanı olarak Grace, topluluğa dağılmış iktidarın merkezleşip müşterek bir ideolojinin doğmasına vesile olurken aylak yazar Tom kamu otoritesini temsil eden bir ideoloğa dönüşür. Bu durum tüm sevimliliğine rağmen lümpenliğin köktencilikle (fundamentalizm) yan yana filizlendiğini görmek açısından oldukça anlamlıdır. İkili bir yaşam arasında sıkışmış Grace marjinal insanın tam olarak kabul edilmediğinin ilginç bir örneğidir. Önceki yaşamından edindiği kültürel örüntüler ile Dogville'in sosyo-psikolojik karakteri arasındaki uçurum onu "hiçbir zaman iç içe geçmemiş ve kaynaşmamış iki kültür ve iki toplumun sınırlarında durmaya" (Park, 2019, s.81) iterken her hamlesi toplumsal dünyanın varlığına bir tehdit haline gelecektir.

Dogville'in finali ev sahibi ve göçmen topluluk arasındaki ilişkilere hoşgörü, açıklık ve iyi niyet söylemleri yanında örtük bir kabileciliğin eşlik ettiğini estetize bir şiddetle gösterir. Filmin mesiyani çağrışımlarının finalde toplu bir imhaya bağlanması marjinal insanın tarihsel seyrini tersine çevirir. "Tarihteki ilk marjinal insanlar olarak Yahudiler"ın modern öncesi göçebelikten Faşist Holucaust'a uzanan yolculukları Dogville evreninde Grace karakterinde canlandırılırken bu sefer kurban bir Tanrı'ya dönüşür. Bu katliamdan sadece köpek Moses'ın kurtulması üzerinde düşünölmeye değer bir göstergedir. Bilindiğı üzere Moses (Musa) Yahudi geleneğı içinde ilk yasa koyucu kabul edilir. Film sonunda Grace'in başka bir yere gider ve Dogville yıkılırken geriye sadece Musa yani "yasanın" kalması oldukça ironiktir. Her türlü yasaya istisna getiren bir şiddetin ev sahibi ve göçmen arasındaki tek bağı oluşturmaması hiç de imkânsız değildir.

Unorthodoks: Geçmişin Laneti ya da Yeni Bir Başlangıç

Topluluklar kan ve sembolik bağların yanında zaman ve mekanın kendine özgü bir kaynaşmasına dayanır. Geçmiş ve geleceğın bilindik bir çevre ile bulunduğu bir uzamda beraber yaşama pratiğı tesadüfi bir yan yana geliş bir "anılar cemaatine" dönüştürür. Bununla birlikte göç süreçleri getirdiğı yeni sorun ve sunduğı alternatiflerle topluluğun yalnızca maddi dengelerini alt üst etmez. Aynı zamanda topluluk mensuplarının dünyayı kavramakta göç anına kadar vazgeçilmez gördükleri bilişsel çerçevenin çatırdamasına sebep olur. Fiziksel ve sembolik coğrafyada bir kara delik açılmış, eski alışkanlıklar, inançlar ve dünya görüşü içine çekilmiştir. "Şeylerin üzerindeki biriciklik halesinin yitirildiğı," atalarla yapılan sessiz antlaşmanın hükümsüzleştiğı yeni bir dönemde (göç eden) topluluk kendini ayakta tutacak yeni bir anlamlandırma arayışına girer. Çevrede bulunan veya başlangıçtan beri güzel olan ya da zamanla güzel hale gelen şeyler" (Tönnies, 2019, s. 43) üreten haz, alışkanlık ve hafıza birlikteliğı dağıldığında göç eden topluluklar alışkanlık ve hafızayı diriltecekleri bir acı deneyimine yaslanır. Modern toplum göçmen topluluğun, geleneksel göçlerin aksine, hedef toplulukla simbiyotik bir ilişki kurmaktan asimilasyon/entegrasyona geçtiğı bir ilişkiler ağına ev sahipliğı yapmaktadır. Bu noktada göçmen topluluklar için bir zaman-mekan ayrışması meydana gelmektedir Fiziksel çevrenin değışimi özgünlüğü grup içinde ya da ruhsal bir derinlikte bulmaya zorlar. Pek çok alternatif arasında seçim yapma zorunluluğı başka roller ve prosedürler karşısında otantik alışkanlıklar ve müphem bir mitolojiden arta kalanlardan inandırıcı bir gelenek üretmeyi zorunlu kılar. Coğrafya, halk ve devlet arasındaki ideolojik bütünlüğün çözüldüğü bir "geleneksellik" sağ-duyunun şeylere yüklediğı Ortodoks tanımları askıya almakla işler. Kendini kan bağının, fiziksel yakınlığın ve ait oldukları tarihsel iktidar ilişkilerinin dışında bulan göçmen toplulukları

Hannah Arendt'e göre ilk kez kendi tarihlerinin diğer halkların tarihi ile iç içe geçtiği bir imkana sahiptir:

“Gerçeği söylemekte ‘ahlaksızlık’ derecesinde ısrar eden az sayıdaki mülteci, gözden düşmelerine karşılık paha biçilemez bir avantaj kazanırlar: Tarih artık onlar için kapalı bir kitap değildir ve politika artık Yahudi olmayanların ayrıcalığı değildir... Ülkeden ülkeye sürülen mülteciler, halklarının öncüleridirler, eğer kimliklerini korurlarsa!” (Arendt, 2017).

Arendt göçmen kimliğinin korunmasının dilin korunmasına dayandığını ileri sürer. “Bir kişinin başka bir vatana yerleştiğinde natüralize olduğunu” savunan Arendt için göçmenin yanında getireceği tek şey dilidir. Öte yandan fiziksel ağırlığından ve topluluk içindeki somut çevriminden arınmış bir dil neyi imler? “Herkesin sesi” olarak sağ-duyu bilgisi fiziksel ve sembolik boyutların arasında canlı bir bütünlük tesis eder. Olan ve olması gerekenin çoğunlukla aynı şeye işaret ettiği bu pratik bilincin göçmen için kendiliğinden işlemediği söylenebilir. Mekandan arınmış bir tarihle özdeşlenen dünyası göçmenin bildiği her şeyi sapkınlaştıran çifte bir değere sahiptir. Dışarda (hedef ülkede) doğru olan yerel topluluk içinde yanlış, estetik olan kusurlu, erdem kabul edilenler günah sayılabilir. Sağ-duyu, etrafındaki “her şey değişirken kendisinin değişmediğine tam da yalnızca mekanları bulmak ya da onların etrafında önceden mevcut mekanların an azından sembolik bir imgesini yeniden inşa etmekle” inanabilir. Fiziksel olanın değişmezliğine katılan bu mekanlar, kolektif düşünceyi mekanın sınırları içine kapayarak ve kolektif tutumları onların düzenine uygun hale getirerek varlığını sürdürür (Halbwachs, 2017, s.171). Kolektif hafızanın temel unsurları olan fiziksel mekanla bütünleşmek göçmenin hafızası için geçerli değildir. Bununla birlikte göç anının topluluğun içsel zamanında yarattığı kırılma güvenli bir geçmiş ve tekinsiz bir geleceğin iç içe geçtiği bir şimdiki zaman üretir:

“Mezarlıklar ve anılar ne devredilebilir ne de sahiplenilebilir. Bu nedenle yabancı (göçmen y.n.), diğer gruba kelimenin tam anlamıyla bir yeni gelen olarak yaklaşır. Yaklaştığı grupla yoğun ve doğrudan deneyim içinde en iyi ihtimalle şimdiki ve geleceği paylaşma konusunda istekli ve yetkin olabilir fakat her halükarda geçmişin bu tarz deneyimlerinden dışlanmış olarak kalır. Yaklaştığı grubun bakış açısına göre yabancı, tarihi olmayan birisidir” (Schutz, 2019, s. 42).

Travmatik bir kolektif hafızanın kuşaklar arası aktarımını bireysel bir özgürleşme hikayesi ile birleştiren mini dizi Unorthodoks gerçek bir yaşam öyküsünden yola çıkmaktadır. Deborah Feldman'ın Unorthodox: The Scandalous Rejection of My Hasidic Roots isimli çok satan kitabından uyarlanan dizi, Naziler'den New York'a iltica eden aşırı gelensekselci bir Yahudi (Yiddish)

cemaatinde, dağılmış bir ailede büyüyen Esty'nin yaşamına odaklanır. Anna Winger'in yaratıcılığını ve Maria Schrader'ın yönetmenliği üstlendiği Unorthodoks bir sezon ve dört bölümden oluşur. Sahnelerin gerçek mekanlarda çekildiği dizide daha öncede benzer işlere imza atmış bir oyuncu kadrosunun yer alması oldukça dikkat çekicidir. Dizi, başta Prime Time Emmy ödülü olmak üzere birçok uluslararası ödüle layık görülmüştür. New York'dan Berlin'e uzanan bu macerada Esty'nin özgürleşme süreci yazarının gerçek yaşamından kısmi farklılıklar taşısa da hikayenin genel olarak aslına sadık kaldığı söylenebilir. Her bölüm yaklaşık 50 dakika sürerken bölümlerin flaş back bir kurguya izlemesi, devraldığı rolleri ile yeni hayatı arasında bir yol ayrımında bulunan karakterin ikircikli tutumuna seyirciyi ortak eder. Basit ve aşırı düzenlenmiş bir topluluk yaşamını odağına alan yapım, New York gibi bir metropolün farklı bir boyutunu ortaya çıkarırken Berlin ömrü boyunca mahalle sınırlarından çıkmamış genç bir kadının şaşkınlığına ev sahipliği yapar. Etnografik bir bakış açısını dramatik bir öykü ile bileştiren Unorthodoks, anonim metropoliten ilişkiler içindeki çağdaş topluluklaşma formlarını çarpıcı bir şekilde ortaya koyar.

Unorthodoks, ana hatlarıyla bir kaçış öyküsüdür. Kahramanın içsel gerilimleri kadar çevrelendiği sosyal ortama da odaklanılması yapımın özgün noktalarından biridir. Öte yandan göçmen kimliğinin oluşumunda çevrelendiği dünyanın maddi koşul ve iktidar ilişkilerinin doğrudan etki etmesinin böyle bir açılımı zorunlu kıldığı söylenebilir. Kapalı bir toplumdaki kendini yaratan bir bireyselliğe yolculuğu özetleyen yapımda göç fenomeni örtük ama hissedilir bir etki uyandırmaktadır. Esty'nin doğduğu şehir New York'daki yaşamı ebeveyn kuşağının travmaları ile yetişmiş aşırı Ortodoks bir hayat nizamını devralma sürecidir. Kadın ve erkekler arasında keskin bir cinsiyet ayrımına gidilirken bu ayrım bireylerin biyografik gelişimini de şekillendirir. Erkekler popüler Yahudi imgesini doğrulayacak şekilde, müteahhitlik, finans ve mülk gelirleri ile ilgilenir. Kadınlar ise Williamsbourg'daki küçük mahalleden çıkmaz. Gündelik yaşamları ev işleri, alışveriş, hemcinsler arasındaki dedikodu ve rekabetle şekillenmiştir. Süper market rafları, zorunlu hallerde kullanılan cep telefonları ve son çare olarak başvurulmuş cinsel aygıtlarla fark edilen modern hayat tarzının insani ilişkilere sirayet etmemesine özen gösterilir. Öte yandan aşırı muhafazakar bir dini anlayışa sahip olması topluluğun maddi yaşamı ile sembolik evreni arasında sık sık kesintiler yaşanmasına neden olur. Kimi zaman nevroitik bir refleks izlenimi uyandıran kapı eşiğine dokunmak gibi sembolik davranışlar ve din adamlarının her konudaki mutlak otoritesi sayesinde kimi zaman çığırından çıkan yaşam "normale" döner. Etnografik bir merakla uzun sahneler şeklinde yer bulan düşünler aşırı belirlenmiş bu toplulukta tek kolektif esrime anı olarak özel bir yere sahiptir. Evlilik, erkek ve kadınlar için bedenlerini ayıp dürtülerden arındırıp kutsal

toplulukla bütünlüşme aracıdır. Söz konusu bütünlüşme kadınların saçlarını kazıtıp saç bandı ya da peruklarla kamusal alana çıkması erkeklerinse başlarının yan tarafındaki saçları (peyot) bukleler halinde uzatması ile temsil edilir. İlk iki bölümde Yiddish yaşamından farklı kesitlere yer verilirken hikayenin gerçekten New York'ta mı geçtiği sorusu akıllara gelir. Yüksek binalar, hareketli meydanlar ve iç içe geçmiş renkli kalabalıkları barındıran popüler New York imgesi Williamsburg'un kapısından girmemiştir. Bu mahallenin ilk vatanlarını sonsuza kadar geride bırakmış, dil ve akrabalık bağları ile kendini diğer cemaatlerden ayırmaya çalışan ilk yerleşmecilere benzediği söylenebilir. Çetin doğa koşulları yerini neo-kapitalist rekabetle mücadeleye bırakırken göçmen topluluğu Amerikan yaşam tarzının dışında kalmanın yollarını arar. Bu yönüyle yapım ünlü film serisi "Tanrılar Çıldırılmış Olmalı" (1990) ile ince bir benzerlik taşımaktadır. Kabilenin tüm yaşamını değiştiren bir kola şişesini geri götürüp tanrıların gazabından kurtulmaya çalışan Kalahari yerlilerinin aksine göçmen Yiddishler lanetlenmeyi bir yaşam tarzı olarak içselleştirmiştir.

Grup içi asimilasyonun düzenin başlıca kriteri olduğu hikayede, dramatik ilerleyiş Esty'nin içsel yolculuğu ile sağlanmıştır. Babası Macar annesi İngiliz Yahudilerinden olan Esty'nin marjinalliği bu kapalı toplumda henüz doğmadan tescillenmiş gibidir. Kendisini terk eden annesi ve sarhoş babasının yarattığı ebeveyn boşluğunu babaannesi kapatırken bu durum topluluk değerlerinden farklılaşmasına neden olur. Göçmen topluluğun hedef ülkedeki karakterini göç eden yetişkinlerden ziyade burada doğan ya da büyüyen ikinci nesil belirler (Schittenhelm,2011). Topluluğun entegrist ya da korumacı tutumu ikinci kuşağın tepkileri ile doğru orantılı olarak gelişir. Bu durum Williamsburg Yahudilerinde çok daha açık bir şekilde görülür. Nazi fobisi ve rafine değerlerle adanmışlık bir önceki kuşağın aksine ikinci kuşakta çok daha serttir. Kolektif travmanın öncesini hatırlamayan kuşak, söz konusu travmanın bir daha tekrarlanmaması adına gündelik yaşamı sıkı bir denetime tabi tutar. Diğer yandan gerek ebeveyn yoksunluğu gerek eski güzel günleri hatırlayan babaannesinin ılımlı tavrı sayesinde akranlarına nazaran kılcal bir özgürlükle büyüyen Esty'nin cemaatten farklı olduğu her dedikodunun favori konusudur. Başlangıçta bu farklılık onu tercih edilmeye layık kılsa da sonrasında ebeveyn değerlerine benzemeyi seçen kocası (Yanky) ile aralarındaki temel tartışma sebebi olur. Cinsel zorluklar ve çocuk sahibi olamaması evliliğine ayrıştırıcı bir nitelik yükler. Başka bir yaşam arayışı Esty'i köklerini sorgulamaya zorlarken anne tarafından bir Alman vatandaşı olduğunu öğrenmesi travma öncesi bir normalliğe geri dönüş bileti haline gelir. Çok az para ve pasaportu dışında eski yaşamından yanına hiçbir şey almayan Esty için Berlin, köklerinin karmaşıklığı kadar dışardaki yaşamın çeşitliliğini keşfetmeye olanak sağlar. Ana dili Yiddische'nin aslında bir tür

Almanca olduğunu fark etmek ya da annesinin lezbiyen ilişkisine tanık olmak katı bir etnosentirizm ve cinsiyet ayrımı ile büyümüş biri için öncelikle tam bir hayal kırıklığı doğurur. Öte yandan Esty'nin gurbetteki en büyük destekçilerinin sanatçı ve heterodoks arkadaş grubu olması ironiktir. Arap, eş cinsel ve modern Yahudi kimliklerinin karışımlarını içeren bu topluluğun "şimdiyi savunurken mazi ile ilgilenmeyi düşünmeye" vakti yoktur. Sanat yeteneği girdiği yeni dünyaya kabul edilmesini sağlarken hamilelik ihtimali eski yaşamından henüz kurtulmadığını gösterir. Kocasını ve onun günahkar kuzeninin Esty'yi geri getirme teşebbüsleri yapıma polisye bir hava katar. Özellikle Yanky'nin metropoldeki birkaç deneyimi olay örgüsüne komedi unsuru ekler.

Kıyafetlerini, ailesini ve karşı cinsle ilişkilerini değiştiren Esty'nin dönüşüm süreci ortalama bir özgürleşme hikayesine evrilmekten kurtulamamıştır. Bununla birlikte piyano yeteneğinin vasatı aşmadığını fark eden karakterin başvurduğu sanat okuluna bir Yiddish türküsü ile kabul aldığı sahne oldukça dramatiktir. Tiz ve acıklı sesi Yanky'yi hayatında muhtemelen pek tatmadığı bir boşalma anını tetiklerken göçmen Esty geçmişi ve geleceği arasında yeni bir köprü kuracaktır. Böyle bir hikaye için oldukça başarılı bir final olsa da göçmenin gerçek yaşam mutlu sonla biten bir macera değildir. Hedef topluluk içindeki yeri göçmeni geçmişinden arındırıp salt ümit dolu bir başlangıca kavuşturmaya yetmez. Ona kucak açanların konjonktür değiştiğinde dışlaması, kültürel örüntülere tüm aşinalığına rağmen sadakatinin şüphe uyandırması her an kapısını çalacak bir olasılıktır. Alfred Schutz'e göre bir yandan diğerlerinin şüpheli sadakati diğer yandansa kültürel örüntülerin izafiliğinin farkında oluşu yeni toplumunda göçmeni "korunaklı bir sığınağa değil, tüm yön duygusunu kaybettiği bir çeşit labirente" (Schutz, 2019, s. 51) yerleştirir. Bu labirenttense ancak kökenler unutulduğunda çıkılabilir.

Sonuç

Bu çalışmada giderek çağdaş dünyanın en büyük sorununa dönüşen göç sorununa özellikle göçmenin anlam haritası açısından yaklaşılmıştır. Dünyanın küresel bir köy haline gelişi meta ve sermayenin dolaşımı yanında emeğin yasal ya da illegal bir şekilde hareketine imkan tanımaktadır. Küresel eşitsizliğin bir sonucu olarak göç dalgaları genellikle yoksul ya da az gelişmiş ülkelerden gelişmiş ülkelere doğru yönelmektedir. Bu durum yeni gelenleri hedef ülkelerin toplumsal değer ve kültürel örüntüleri ile ölçülen tek yönlü bir sosyalleşmeye sevk etmektedir. Köken topluluğun kültürel örüntüleri ve özellikle dilsel alışkınları paranteze alınırken göçmen ikircikli bir yaşam tarzına maruz kalmaktadır. Öte yandan bu yaşam tarzı yalnızca göçmen topluluklarına has bir şey değildir. Modern toplumu ortaya çıkaran dinamik tarihsel süreçler göçmen ve ev sahibinin

kendi mikro evrenlerinde yaşadığı bir gerilimin modern ilişkilerin doğasını oluşturduğunu göstermektedir. Geleneksel-modern, tarım toplumu-sanayi toplumu, köylü-kentli ve cemaat- cemiyet kavramları arasındaki kutuplaşma gelişmiş dünyanın referans değerlerinin kırılmalı bir yapıya sahip olduğunu kanıtlamaktadır. 1970 sonrası yeni kapitalist ilişkiler içinde ekonomik, siyasal ve kültürel yapıların çözülmesi sistem içi dengeleri bozarken yeni göçmen toplulukları modern dünya-sistemindeki meşruiyet krizini derinleştirmektedir. Vatandaşlık, çalışma ve seküler bir kültür gibi bileşenlerden oluşan refah toplumu söylemi yerini neo-liberal rekabet, tüketim etiği ve farklılaşmacı alt-kültürlere bırakmakta; zayıflayan sosyal politikaların boşluğu yeni bireyci bir etikle doldurulmaktadır. Küresel gelişmeler karşısında eski toplumsal söylemlerin çözülmesi beraberinde yeni topluluklaşma biçimleri üretmektedir. Bu bağlamda modern iktidar dengelerindeki beklenmedik bir fazlalık olarak göçmen hem ev sahibinin kolektif tahayyülü için bir payanda işlevi görmekte hem de maddiliğini yitirmiş topluluğunu sembolik olarak yeniden inşa etmeye çalışmaktadır. Bu çalışmada geç modern dönemde savunmacı bir refleks ve nostaljik yönelimlerle kurulan topluluk formlarını iki popüler yapımla örneğinde analiz etmeye çalıştık: Dogville ve Unorthodox. Ana kahramanının kadın bir göçmen olduğu bu yapımlara göçmen öncülerin kurduğu bir ülke olan Amerika Birleşik Devletleri'nin ev sahipliği yapması oldukça anlamlıdır. Dogville, ev sahibi topluluğa takınılan bütünleşme hatta benzeşme yaklaşımın dahi eşitlikçi komünal bağları bir tahakküm ilişkisine dönüştürebileceğini gösterir. Gerçek bir hikayeden uyarlanan Unorthodox, metropol ormanının içinde bir hayatta kalma yolu olarak geleneksel yaşam tarzına tutunmanın avantaj ve bedellerini etnografik bir ilgiyle beyaz ekrana taşır. İdeal tıpsel bir değere sahip iki kahraman (Grace ve Esty) göçmenin ikircikli anlamlandırma pratiklerinin yalnızca ona has olmadığını ortaya koymaktadır. Günümüzde medya ve göstergelerin yoğun dolaşımı biricik kabul edilen kültürel değerlerin göreceli hale gelmesine neden olurken; yeni kapitalist ilişkiler içinde artan eşitsizlik ve güvensizlik göçebeliği adeta bireysel kimlik ve kurumsal örgütlenmelerin asli unsuru haline getirmektedir. Eski görünmezliğinin aksine küresel çağda göçmen, mevcut ve potansiyel halleriyle içerdekilere kırılmalı konumlarını hatırlatmaktadır. Sistemsel güvencelerini kaybetmiş ve bastırıldığı tüm kolektif korkuları su yüzüne çıkmış post modern benliğin ötekisi (alteri) artık, göçmendir. İki ayrı dünyanın hiç bu kadar yakınlaşmadığı günümüzde Dogvillevari bir imhanın tek çözüm olmaması adına herkese çok iş düşüyor.

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazarlar, çıkar çatışması bildirmemiştir.

Kaynakça

- Adıgüzel, Y. (2020). *Göç Sosyolojisi*, İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Agamben, G. (2012). *Biz Mülteciler*. (Çev. E. Koyuncu) Potlaç Blog. <https://isyananarsi.blogspot.com/2012/02/biz-multeciler.html>. Erişim Tarihi: 29 Nisan 2017
- Arendt, H. (2017). *Biz Mülteciler*. (Çev. E. Üngür) Gazete Duvar. <https://www.gazeteduvar.com.tr/dunya-forum/2017/04/29/biz-multeciler>. Erişim tarihi: 29 Nisan 2017
- Bachelard, G. (2008). *Mekanın Poetikası*. (Çev. A. Tümertekin) İstanbul: İthaki Yayınları.
- Benjamin, W. (2011). Tekniğin Olanaklarıyla Yeniden Üretim Çağında Sanat Eseri. W. Benjamin içinde, *Pasajlar* (Çev. A. Cemal, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Cassin, B. (2018). *Nostalji: İnsan Ne Zaman Evindedir*. (Çev. S. Kıvrak) İstanbul: Kolektif.
- Chambers, A. (2019). *Göç, Kültür, Kimlik*. (Çev. İ. Türkmen) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Chen Lily, P. N. (2019). *UNHCR Statistical Reporting on Statelessness*. The UN Refugee Agency. <https://www.unhcr.org/5d9e182e7.pdf>. Erişim Tarihi Aralık 2019
- Derrida, J. (1998). *The Monolingualism of Other*. (Çev. P. Mensah) Standford: Stanford University Press.
- Durkheim, E. (2018). *Dini Hayatın İlk Biçimleri*. (Çev. Ö. Ozankaya) İstanbul: Cem Yayınları.
- Freud, S. (1999). Tekinsiz. *Sanat ve Edebiyat* (Çev. E. K.-A. Kapkın). içinde İstanbul: Payel Yayınları. s. 321-360
- Girard, R. (2001). *Romantik Yalan ve Romansal Hakikat: Edebi Yapıda Ben ve Öteki* (Çev. A. T. İldem). İstanbul: Metis Yayınları
- Halbwachs, M. (2017). *Kolektif Hafıza* (Çev. B. Barış). Ankara: Heretik Yayınları.
- Heidegger, M. (1997). *Özdeşlik ve Ayrım*. (Çev. N. Aça) İstanbul: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Lynd, R. S- M. Lynd (1937). *Middletown in Transition: A Study in Cultural Conflicts*. London: Constable and Company Ltd.
- Offe, C (2013). *Amerika Üzerine Düşünceler*. (Çev. O. Toklu). Ankara: Dost Yayınları
- Park, R. E. (2015). Büyü Zihniyet ve Şehir Hayatı(Çev. P. K. Kayalığıl). *Şehir: Kent Ortamındaki İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine Öneriler* (R. Park-E. Burgess,Ed.) içinde. Ankara: Heretik Yayınları. s. 173-192
- Park, R. E. (2015). Hobonun Zihni: Hareketler. (Çev. P. K. Kayalığıl). *Şehir: Kent Ortamındaki İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine Öneriler* içinde (ed. R. Park-E. Burgess). Ankara: Heretik Yayınları. s. 209-2016
- Park, R. E. (2019). İnsan Göçü ve Marjinal İnsan (Çev. N. Akın vd.) . *Yabancı: Bir İlişki Biçimi Olarak Ötekilik* içinde (L. Ünsaldı, Ed.). Ankara: Heretik Yayınları. s. 35-52
- Quine, W. O. (1960). *Word and Object*. New Jersey: Harvard University.

Schutz, A. (2019). Yabancı: Bir Sosyal Psikoloji Makalesi (Çev. N. Akın vd.). *Yabancı: Bir İlişki Biçimi Olarak Ötekilik* (L. Ünsaldı, Ed.) içinde. Ankara: Heretik Yayınları. s. 35-52

Scott, A.O. (2004). 'Dogville': It Fakes a Village. The New York Times. Erişim Tarihi: 21 Mart 2004, <https://www.nytimes.com/2004/03/21/movies/dogville-it-fakes-a-village.html>

Sirkeci İ., F. Yaylacı (2019). Küresel Hareketlilik Çağında Göç Kuramları ve Temel Kavramlar, Kuramsal ve Uygulama Boyutları ile Türkiye'de Sığınmacı, Mülteci ve Göçmenlerle Sosyal Hizmetler (F. G. Yaylacı, Ed.). Londra: Transnational Press. s.15-39

Simmel, G. (2019). Yabancı. (Çev. N. Akın vd.), *Yabancı: Bir İlişki Biçimi Olarak Ötekilik* (L. Ünsaldı, Ed.). Ankara: Heretik Yayınları. s. 27-35

Schittenhelm, K. (2011). İkinci Kuşağın Kariyerinde Statü Geçişleri (Çev. T. Noyan). *Göç ve Kültürel Sermaye* (A. Nohl vd., Ed.). İstanbul: Kitap Yayınevi

Stonequiets, E. V. (2019). Marjinal İnsan Meselesi. (Çev. N. Akın vd.) *Yabancı: Bir İlişki Biçimi Olarak Ötekilik* içinde (L. Ünsaldı, Ed.). Ankara: Heretik Yayınları. s.83-96

Tarkovsky, A. (1984). *Zaman Zaman İçinde*. (Çev. S. Kervanoğlu) İstanbul: Afa Yayınları.

Tocqueville, A. (2017). *Amerika Yabanında* (Çev. P. Ercan). İstanbul: Everest Yayınları

Tönnies, F. (2019). *Cemaat ve Cemiyet*. (Çev. E. Güler) İstanbul: Vakıf Bankası Yayınları.

United Nations: Department of Economic and Social Affairs (2019). Migrant Stock Total 2019.<https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/estimates2/estimates19.asp>. Erişim Tarihi Ocak 2020

Wallerstein, I. (2004). *Amerikan Gücünün Gerileyişi* (Çev. T. Birkan). İstanbul: Metis Yayınları

Zweig, S. (2013). *Amerigo: Tarihi Bir Yanlışlığın Hikayesi*. (Çev. O. Duman). İstanbul: Can Yayınları

Atf: Öztürk, V. (2021). Yeni Medya Çağı'nın Siyasi Söyleminde Risk Algısı. *Sosyoloji Dergisi, 41-42, 241-261.*

Araştırma Makalesi / Research Article

YENİ MEDYA ÇAĞI'NIN SİYASİ SÖYLEMİNDE RİSK ALGISI*

Volkan ÖZTÜRK**

Öz

Bu çalışmada yeni medya araçlarıyla Türk siyasetindeki risk içerikleri incelenmiştir. Günümüz toplumu hızlı bir değişim içindedir. Bu toplumun en belirgin özelliği, bilgi, bilişim ve iletişim teknolojilerinin gelişimi ve buna bağlı olarak sosyal düzende yaşanan keskin dönüşümlerdir. Yeni Medya Çağı olarak adlandırılacak bu düzende internet ve sosyal medya ile iletişim sistemi kökten değişmiştir. Değişime, siyaset de eşlik etmiştir. Bu süreçte teknolojinin bir sonucu olarak yeni risk alanları oluşmuştur. Risk hayatın her alanında olduğu için siyaset, yeni medya aracılığıyla risk tabanlı bir söylem oluşturmuştur. Bu nedenle Yeni Medya Çağı'nın siyasi söyleminde risk algısı araştırılmıştır. Araştırmada Ulrich Beck'in Risk Toplumu kuramının ve Michel Foucault'nun iktidar çözümlemelerinin günümüz dünyasını en iyi şekilde yansıttığı düşünülmüştür. Bu çerçevede, siyasette en çok kullanılan sosyal medya aracı olan Twitter araştırmaya konu edilmiştir. Türk siyasetini temsil eden 4 liderin Twitter hesapları, 31 Mart 2019 Yerel Seçimleri döneminde incelenmiş, ek olarak veri elde edebilmek için 4 partinin İzmir İl Başkanları ve delegeleriyle derinlemesine görüşme yapılmıştır. Niteliksel olan bu çalışma ile seçim döneminde Twitter kullanım analizi, Türk siyasi haritası, siyasette riskin konumu ve siyasi alanın yeni medya araçlarıyla siyasi sunum yapma pratikleri çözümlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yeni Medya Çağı, Risk, Siyaset, 31 Mart 2019 Yerel Seçimleri, Twitter, Algı Yönetimi

---

* Bu makale, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne bağlı olarak, Prof. Dr. Dilek Yeşiltuna danışmanlığında, 2020 tarihli 'Yeni Medya Çağı'nın Siyasi Söyleminde Risk Algısı' adlı doktora tezinden makaleye çevrilmiştir.

** Dr., dr.ozturkvolkan@gmail.com; ORCID: 0000-0002-0452-1263

Makale Gönderim Tarihi: 20/09/2021, Makale Kabul Tarihi: 12/10/2021

Risk Perception in the Political Discourse of the New Media Age

Abstract

In this study, Risk content in Turkish politics was examined with new media tools. Today's society is changing rapidly. The most distinctive feature of this society is the development of information, information and communication technologies and, accordingly, the sharp transformations in the social order. In this order, which can be called the New Media Age, the system of communication with the internet and social media has changed radically. Change has been accompanied by politics. As a result of this process, new areas of risk have been created due to technology. Because risks have a place to be in all aspects of life, politics has created a risk-based discourse through new media. For this reason, the perception of risk has been investigated in the political discourse of the new media age. In the study, Ulrich Beck's Risk Society and Michel Foucault's analysis of power were considered to best reflect the modern world. Against this background, Twitter, the most widely used social media tool in politics, has been the subject of research. The Twitter accounts of 4 leaders representing Turkish politics were examined during the 31 March 2019 local elections, and in addition, in-depth interviews were conducted with the Izmir provincial presidents and delegates of 4 parties to obtain data. The qualitative analysis of Twitter usage during the election period, the Turkish political map, the position of risk in politics and the practice of making political presentations with new media tools of the political field were analyzed.

Keywords: New Media Age, Risk, Politics, 31 March 2019 Local Elections, Twitter, Perception Management

Giriş

Günümüz toplumları ciddi bir değişme süreci içerisinde yer alır. Değişimin kökenini, teknolojik gelişmeler ve iletişim-bilişim sistemlerindeki değişimler oluşturur. Bu çerçevede bakıldığında, içinde bulunulan çağ için 'Yeni Medya Çağı' kavramı kullanılabilir. Bu çağın siyasi görünümü ve içeriği, oldukça etkindir. Siyasi içerik bir yandan siyasi grupların ve söylemlerinin meşrulaştırma olanağı taşımasını sağlarken diğer yandan meşruluğun zarar görmesine de neden olabilmektedir.

Tarihsel süreçte temsiliyet sağlayan siyasi erkler, varlıklarını sürdürebilmek adına kendilerini yeniden üretme gereksinimi taşımışlardır. Bu gereksinimi sağlayabilmek adına, denetimi ve algı yönetimini başarılı şekilde

yapabilme, risk faktörlerini etkin şekilde analiz etme zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Denetim ve algı yönetimi, riskle ilişkili koşullara ve risk algısına bağlı olarak düzenlenir. Dolayısıyla erkler, döneme özgü iletişim araçları ve kollarıyla, risk algısı çerçevesinde söylemlerini devam ettirirler. Günümüz Yeni Medya Çağı'nda yer alan özgün iletişim yapısı, bu yapıda yer alan sosyal medya araçlarının denetiminin güç olması, algı kontrolünün yetersizliği ve kontrol gereksinimi risk algısını değiştirmiş, siyasi alan ve bireyin kendisi yeni risk ortamlarına konu olmuştur. Siyasal erklerin kendilerini yenileme ve dönüştürme durumları, iletişim-bilişim teknolojilerine bağımlı hale gelmiştir. Söylem çerçevesinde Foucault'nun belirttiği denetim arzusu ve örtük risk algısı, Beck'in ifade ettiği bilişim-iletişim çağının bir çeşit risk toplumu olduğuna yönelik teorisi, Yeni Medya Çağı'nın siyaset, iktidar ve birey alanına ışık tutmaktadır. Bu nedenle çalışmada Foucault ve Beck'in kuramlarından hareketle Yeni Medya Çağı'nda değişen risk algısı, bu algının yeni medya araçlarında sunulması ve siyasi erklerin risk algılarının ne olduğu, özetle Yeni Medya Çağı'nın siyasi söyleminin risk algısı araştırılacaktır.

Araştırma için ilk olarak Yeni Medya Çağı'na, iletişim ve bilişim sisteminin risk ilişkisine, ardından Yeni Medya Çağı'nın siyasi yapısına, bir sonraki adımda siyasi söylemdeki risk algısına, son olarak da 31 Mart – 23 Haziran 2019 Yerel Seçim Dönemi'nde risk çerçevesinde liderlerin Twitter kullanım analizlerine yer verilecektir.

1. Yeni Medya Çağı – İletişim-Bilişim Sistemi ve Risk İlişkisi

Yeni Medya Çağı, iletişim-bilişim sistemlerinin gelişmesiyle karakterize olmuştur. İletişimin sadece araçları değil yapısı da değişmiştir. Dönemi karakterize eden şey, iletişim sisteminin çift yönlü bir içerik taşımasıdır. Tarihsel perspektifte bilgiyi yayan araçlar olan gazete, dergi, radyo, televizyon ve internet, sosyal denetimi sağlayan araçlara dönüşmüştür (Üvez, 2014:124). Bu araçlar denetim sağlama araçları olarak kullanılırken aynı zamanda karşıt söylem geliştirmeye de olanak sağlamıştır. Araştırma içinde vurgulanan temel yönlerden biri, bilişim sistemleri temelli araçların bir yandan denetim sağlamak için kullanılırken diğer yandan özgürleştirici bir güce sahip olduğu yönündedir. Peki temeli temsil eden bilişim sistemleri ne anlama gelir?

Bilgi teknolojilerinin anlamı, geniş bir ifadeyle bilginin üretilmesi, kayıt altına alınması, depolanması ve saklanması, bilgilere erişilebilmesi, transfer edilmesi gibi işlemlere olanak veren teknolojiler olmasıdır (Tahirov, 2009:123 ve 130). Bilişim sistemleri ve teknolojiye önüne geçilemez ilerleme hayatın her alanına etkide bulunmuş, sosyal ve siyasi kategorinin algı ve anlamlandırma yönelimini değiştirmiştir. Bu çerçevede yeni bir medya dünyası oluşmuştur.

1.1. Yeni Medya Dünyası

Yeni medya dünyası, yeni medyanın şekillendirmesiyle oluşan dünyadır. Bu dünyada iletişim biçimleri ve söylemler değişmiş, kökten farklılaşmalar söz konusu olmuştur. İletişim araçları, kitlenin iletişim tarzı ve yapısı, mahremiyet düşüncesi ve yaklaşımları, tek merkezlilik, toplumsal ve kişisel algı ve değerler gibi pek çok değişim yaşanmıştır. Dolayısıyla bu değişimler siyasi ortam için yeni risk alanları ve algıları oluşturmuştur.

Kavramsal çerçevede yeni medya, bilgi ve iletişim teknolojilerini, bununla ilgili sosyal bağlantıları, iletişimi sağlayan araçları ve iletişim araçlarıyla gerçekleşen iletişimi, bu iletişim sonucu gerçekleşen sosyal düzen ve organizasyonları kapsayan bir terimdir (Lievrouw, Livingstone, 2007:23). Özellikleri ise mesafelerin ortadan kalkması, iletişim kurulabilen insan sayısının oldukça fazla olması, her an bilgiye erişebilme olanağının doğması, sınırsız verinin saklanabilmesi olarak sıralanabilir. Bunların yapılabildiği ortam, sanal ortamdır.

Yeni Medya Çağı'nda medya organları, geleneksel medya organlarına göre geri bildirim, hız, zaman-mekan döngüsünde değişim gibi noktalarda ciddi farklılık gösterir. Farkı sağlayan temel kavram ise internettir.

İnsanlık tarihinin başlangıcından beri iletişimin sağlanabilmesi adına sürekli gelişmeler yaşanmıştır. Her zaman 'hız' ön planda olmuştur. Bu çerçevede bakıldığında doğa olanakları, söz, yazı, gazete, telgraf, radyo, televizyon, cep telefonu şeklinde iletişim hızı her seferinde arttırılmaya çalışılmış ve iletişimde daha fazla kişiye ulaşma kaygısı ön planda olmuştur. Son kertede internet, bilginin en kolay, en hızlı ve en fazla kişiye ulaşma potansiyeli olan bir kaynak olarak temel bir devrim niteliği taşımıştır.

İnternet, kendi içinde çeşitli alanlara entegre olmuştur. Mobil teknolojilere uyarlanmasıyla her an her yerde bilgiye erişim ve insanlar arası iletişim kolaylıkla sağlanabilmiştir.

İnternet olanakları Web olanakları olarak düzenlenmiş, Web 1.0, Web 2.0 şeklinde ayırım oluşturulmuşken Web 3.0 ve Web 4.0 teknolojilerinin altyapılarına dair gelişmeler söz konusudur. Günümüzde Web 2.0 teknolojileri, sosyal medyanın bilişim yönüdür.

1.2. Sosyal Medya

Sosyal medya siteleri, bireylerin hem kendileriyle hem de ilgilendikleri alanlarla ilişkili olarak çevreleriyle paylaşımında bulunmalarını sağlayan araçlardır. Farklı alanlarda pek çok sosyal medya ağından bahsedilebilir.

Sosyal medya araçlarıyla bireyler çeşitli profiller ve içerikler üretebilir, gönderebilir ve çeşitli aktiviteleri takip edip aktivite yaratabilirler. Bu alan, her konu hakkında bilginin yayılmasını ve maksimum hıza ve kişiye ulaşılabilme olanağını sağlamıştır. Bu araçlarla siyasi çerçevede örgütlenme ve yayılma amaçlı kullanım pratikleri de oluşmuştur.

Siyasi alanda Twitter, belirli bir karakter sayısı ve içeriğiyle, siyasi paylaşım açısından son derece işlevseldir. Siyasi anlamda önemli açıklama ve paylaşımlar, bu platformda yapılmaktadır. Bu çerçevede, çağın siyasi iletişim yapısı ve tarzı değişmiştir.

2. Yeni Medya Çağının Siyasal Yapısı

Yeni Medya Çağı, tarihsel olarak farklı bir döneme işaret etmektedir. Bu dönemin siyasal içeriğini siyasi kültürün değişimi, yeni toplumsal hareketler, Foucault ve Beck'in siyasi söylem, iktidar alanı ve risk çözümlenmeleri, bilgi denetimi ve algı yönetimi karakterize eder.

2.1. Tarihsel Perspektifte Siyaset ve Siyasi İletişim-Kültür Değişimi

Basit çerçevede siyaset, sosyal sorunları çözmek adına yapılan müzakere, pazarlık ve hakların belirlenme sürecidir (Bekiroğlu, Bal, 2014:25). Siyaset zaman içinde tek kişi ya da devlet merkezli olmaktan çıkarak birey odaklı olmuş, sivil topluma kaymıştır. Dolayısıyla, siyasi kültür de değişmiştir.

Sivil toplum gelişimi, Türkiye için de söz konusudur. Baskı temelinden rıza temeline kayan bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Sivil toplumun daha ön plana çıktığı bir yapılanma oluşmuştur. Bu durum, istisnalar dışında dünya ülkeleri için geçerlidir. Özellikle iletişim devrimi, bu temelin daha sağlam olmasını sağlamış ve siyasal iletişimin hem ideolojik yapısını hem de aracını değiştirmiştir.

Sivil toplum inisiyatifinin artması konusunda siyasi alanda Twitter ön plana çıkmakla birlikte Türkiye'de de bu değişime tanık olmak mümkündür. Bu noktada yeni bir siyasi kültür, buna bağlı olarak toplumsal hareketlerde de değişimler ortaya çıkmıştır.

Toplumsal hareketler tanım olarak, durağan ve belli kurallar silsilesiyle varlığını sürdüren toplumun içsel çatışmasını, mücadelesini ve direnme yöntemini anlatan kavramdır (Işık, 2015:1).

Yeni Toplumsal Hareketleri önceki hareketlerden ayıran en temel özellikler, 'çoğulculuk' ve 'farklılık' gibi kavramlara vurgu yapılması, yapılan protestoların bireysel ve kolektif kimliklerin karışımı şeklinde ele alınması,

şiddetten uzaklaşıp uzlaşıya yönlendirilmesidir (Çoban, 2009:176). Ayrıca yeni medya araçları ile çok iyi bir entegrasyon söz konusudur.

Yeni toplumsal hareketler birçok nedenle birlikte gerek iktidar gerekse çevresel risklerle ilgili olarak ortaya çıkmaktadır. Bu noktada da Foucault ve Beck'in görüşleri hem siyasi söylem hem de risk alanında son derece önem taşımaktadır.

2.2. Foucault ve Beck Bağlamında Siyasi Söylem ve İktidar Alanı

Foucault'nun görüşüne göre 18. yüzyıldan itibaren kapitalizmin gelişmesiyle beraber insan hayatı, siyasi tekniklerin alanına girmiştir (Foucault, 2011:17). Bu noktada siyaset söylemi hegemonya, tahakküm, direnme ve kaçış kavramlarını içermeye başlamıştır. Bu kavramlar, günümüzde siyasi erkerin temelde yapmaya çalıştığı yönelimin tezahürüdür. Foucault'nun belirttiği gibi siyasi alanın denetim nosyonu, iktidarın hayatın her alanına girmiş olma durumu, aynı zamanda kaçış manevralarının her zaman varoluşu, günümüz siyasi yapılanmasını açıklar niteliktedir. Nitekim bu siyasi yapılanma, tahakküm, denetim ve aynı zamanda kaçış mekanizmalarını yeni medya aracılığıyla oluşturur. Bu nedenle Foucault'nun siyasi çözümlemesi, günümüz dünyasında yeni medya aracılığıyla kendini gerçekleştirir. Tam da bu noktada teorik olarak Yeni medya Çağının siyasi yapısını tamamlamaktadır. Yeni Medya Çağında siyasi alandaki savaş, iletişim organları üzerinden yapılır. Bu çağda siyasetin temelini risk oluşturur ve bu çerçevede de Beck'in risk çözümlemeleri devreye girer. Beck, var olan çağı iki ayağı olan bir çağ olarak nitelendirir.

Beck'e göre modernliğe ait iki çağ vardır. İlki basit, Sınai Modernlik, diğeri ise siyasal alanın icadı çağrısında bulunan Düşünümsel Modernlik'tir (Beck, 2013:12). Modernleşmenin ikinci aşaması, Düşünümsel Modernlik'tir ve içinde bulunulan dönem, bu kavramın içeriğini taşır. Burada risklerle dolu bir dünyanın temeli vurgulanır ve sağ-sol artık yerini güvenli-güvensiz algısına bırakmıştır. Modernliğin yan etkileri, risklerin hesaplanamazlığını içerir. Bu nedenle toplumsal görünüm, risk içeriğiyle karakterize edilmektedir. Düşünümsel Modernlik, modernliğin başarısızlıklarının yan etkileriyle yüzleştiği, daha bilinçli olmayı sağlayacak alt siyaseti beraberinde getirir. Bu yaklaşım, risklerle dolu bir hayata vurgu yaparken aynı zamanda özellikle vurgulanan siyasal anlamda kaçış mekanizmalarını da kurgulamış olur. Bu alan da küresel bir görünüm taşır. Beck'in yaklaşımındaki küresellik, yerkürede ortaya çıkan etki ve tepkilerin, refah ve yoksullukların, risk ve emniyetin arz ve taleplerin yerel olmamalarıdır (Günerigök, 2018:118). Başka bir ifadeyle, risk ve siyaset, küreselleşmiştir. Beck'in küresel riskleri çerçevesinde Foucaultcu anlatımıyla hegemonya ve

denetim sağlanmaya çalışılır, aynı zamanda kaçış mekanizmaları da sunulur ve tüm bunlar yeni medya aracılığıyla gerçekleşir. Bu nedenle çalışma için iki düşünürün iki farklı yaklaşımı, çalışma amaçları çerçevesinde ele alınmıştır.

Genel olarak çeşitli göstergeler ışığında Foucault'daki iktidar alanlarının parçalılığı, hegemonya, denetim arzusu ve aynı zamanda kaçış mekanizmaları günümüze uyarlandığında, internet dünyasında kaçış manevralarının denetlenememesi ve siyasetin yeni medya dünyasında icra edilerek bunun da risk temelleri üzerinden yapılması, Beck'in risk çözümlemesinin zorunluluğunu göstermektedir. Bu anlamıyla çalışma için siyasal alan ve risk içerikleri, başat olarak Foucault ve Beck çerçevesinde düzenlenmiştir. İçinde bulunulan Yeni Medya Çağı toplumunun siyasi görünümü, Foucault'nun iktidar ve Beck'in risk ilişkileriyle anlamını en iyi şekilde bulmaktadır. Bu noktada bilgi denetimi-algı yönetimi kavramları ortaya çıkmaktadır.

Bilgi denetimi, çeşitli yöntemlerle bilgiyi denetim altına almaktır. Algı yönetiminin amacı ise insanların beyinlerine girerek onları, beklenen davranış ve düşüncelere sahip şekilde hareket etmelerini sağlamaktır (Özdağ, 2016:15).

Bilgi denetimi ve algı yönetimi, kitleleri hareket ettirebilme kabiliyeti göz önüne alındığında son derece önemli bir içeriğe sahiptir. Yeni Medya Çağı'nın siyasi söylemi, algının güvenlik ve risk bağlamında ele alınmasıyla bir anlam kazanabilir. Nedeni de siyasi söylemde medyanın çok büyük etkisinin olması, yeni medya aracılığıyla risk algısının oluşturulması, benimsetilmesi ve kabul ettirilmesi çerçevesinde algı yönetiminin sağlanabilmesidir.

Yeni medya dünyasının araçları ile bilgi denetlenebilir, algı yönetimi sağlanabilir ve bu yapılırken çeşitli yöntemler izlenir. Dolayısıyla risk faktörleri işlenir ve siyasi söylem risk algısıyla meşru içerik kazanır.

3. Siyasi Söylemde Risk Algısı

'Risk 'kavramsal olarak, herhangi bir tehlikeyle ilişkili olacak şekilde hastalık, yaralanma, hasar, ölüm gibi olumsuz durumların oluşma olasılığına vurgu yapar (Furedi, 2017:45). Toplumsal alana uyarlandığında, riskin kitlesel oluşu, kitlesel algılanışı ön plana çıkar. Bu nedenle risk toplumunu, korku kültürünü ve siyasi alandaki görünümünü tanımlamak gereklidir.

3.1. Risk-Risk Toplumu Kavramsal Çerçevesi

'Risk Toplumu 'kavramı, sosyolojik ve psikolojik içerikler taşır. Beck'in analizlerinde risk doğa, toplum, bilim, güven, belirsizlik, korku, tehdit, tehlike, zarar, kriz gibi farklı alanlardadır ve burada yer alan kavramlar risk toplumu içerisinde başat kavramlar olarak görünmektedir (Günerigök, 2018:28-35).

Risk toplumu teknolojik belirsizliklerden yerel bir sorunun küresel hal almasına kadar geniş bir alanı oluşturmaktadır. Çalışmada kullanılan risk toplumu çerçevesi, bunlarla sınırlı kalmadan, siyasal alan dahil olmak üzere tüm alanlarda riskin hüküm sürdüğü bir toplumsal tahayyüle vurgu yapmaktadır.

Endüstrileşme ve yeni teknolojik sistemlerle beraber risk, farklılaşmış ve tahmin edilemez noktalara gelmiştir. Buna bağlı olarak da toplumda korku unsuru ciddi oranda gelişmiş, gerek sosyal gerek kurumsal alan şekillenmiş, doktrinler bu çerçevede kurgulanmıştır. Bir çeşit korku toplumu oluşmaya başlamıştır.

3.2. Risklere Bağlı Korku Distopyası

Yeni gelişen birçok teknoloji söz konusuysen bunların yan etkilerinin neler olduğuna dair boylamsal veriler mevcut değildir. Bu nedenle sonuçlar öngörülemez, riskler de belirlenemez. Bilinmeyen şey tehlikeli, zararlı ve tehdit edicidir. Korku distopyasında yaşamının temel nedeni de burada yer alan 'bilinmezlik'tir.

Tarihte teknolojiye olan inancın sarsılması için sürekli nedenler oluşmuştur. Çernobil enerjide verimlilik artışı için kullanılan nükleer teknolojiye olan güveni, 11 Eylül güvenlik sistemlerine olan güveni, küresel ısınma teknolojiye ve ilerlemeye olan güveni, yeni ortaya çıkan deli dana, domuz gribi, kuş gribi, Covid-19 gibi hastalıklar tıptaki ilerleme ve tıp teknolojisine olan güveni sarsmıştır. Bunlar korku distopyasını oluştururken, bunu besleyen en önemli faktörlerden birisi de terör olmuştur.

Terör, korku algısının diğer boyutunu oluşturur. Terör, *“insanları yıldırma, sindirme yoluyla belli düşünce ve davranışları benimsetmek için zor kullanma ya da tehdit etme eylemidir”* (Kıroğlu, 2006:19). Geniş anlamıyla ise terör üç alanda karşımıza çıkar. İlki savaş alanı, ikincisi toplumsal alan (ırk, din, etnik kökene dayalı ayırım), üçüncü alan ise aile alanı (töre cinayetleri, aile içi şiddet, cinsel taciz vb.) (Bilgin, Kooij, 2006:35-36). Temelde terör denilince politik terör kastedilir. Kastedilen terör içeriği, risk konumuna uyarlandığında risk faktörü olarak siyasette kullanılır. Terörle beraber birçok etken siyasette risk unsuru haline getirilerek sunulur. Bu noktada siyasi konumdaki risk unsurları akla gelir.

3.4. Siyasi Konum Olarak Risk

Riske dayalı korku toplumunda risk, hayatın her alanına nüfuz etmiştir. Siyaset ve risk birbirinden beslenir. Siyaset, risk üzerinden hareket ettiğinde kendini hem meşru kılar hem de mantığın yanında duygulara hitap ettiği için siyasiler açısından daha verimlidir. Risk ise siyaset aracılığıyla kendini daha görünür kılar, kendi kendini besler, varlığını devam ettirir. Bu anlamda siyaset

çerçevesinde risk, farklı alanlara ayrılır. Bu alanlar; siyasal alanda risk, iktidar alanında risk, muhalif alanda risk, yurttaş alanında risk, iletişim-bilişim alanında risk. Bu ayrımlar üzerinden erklerin risk algıları tanımlanabilir.

Siyasal alanda risklere bakıldığında siyasal alanın hem soyut (risk-korku-güvenlik temalarından, tam olarak varlığı ve gerçekleşeceği bilinmeyen ancak her zaman bir ihtimal olarak kalan) riskler üzerinden toplumun korkusunu kullandığı hem de somut, göstergelere dayalı, (ekonomik veriler, hukuksal veriler, eğitimsel, çevresel ve saptanabilir veriler temelli) riskleri kullandığı görülür. Siyasal alan hem korku uyandırarak riskleri üretir hem de riskleri makul düzeyde tutacaklarına dair vaatlerde bulunur. İktidar alanında risk, iktidarın meşrulaşması ve kaynakların kullanılması için risken beslenme durumunu taşır. Başat risk, iktidarın kaybedilmesidir. Siyasal iktidarın birlik ve beraberliğe aşırı vurgusu 'bölünme', mutlak ilerlemeci modern söylemler 'gericilik', devlete ve devlet sistemine aşırı kutsiyet yükleme 'yıkılma', iç ve dış düşmanların varlığının abartılması 'işgal 've 'komplo', öteki unsurların bir tehlike olarak sürekli vurgulanması 'parçalanma', öteki ilan edilenlerin hain olarak damgalanması ve yaftalanması 'ihanet', türdeş bir toplum inşa etme arzusu 'özgürlük', düzene yapılan vurgular ise 'kaos 'korkusunu karşılıklı olarak beslemektedir (Çetin, 2012:30-31). Tüm bu karşıtlar, sisteme bağlılığı geliştirmek amacıyla kullanılır. Ayrıca bilgi denetim ve algı yönetim riskleri de başat görünür. İktidar tarafından güvenlik algısının yerleştirilmesi, otoritenin kullanılabilmesini sağlar. Düşman yaratılarak çekirdekleşme stratejisi uygulanır. Muhalif alanda ise risk, muhalif kanadın iktidarcı domine edilmesi, varlığının sonlandırılması ve temsil ettiği grubun temsiliyet krizine girmesi risklerini taşır. Algı yönetimi ve bilgi denetim riskleri yine ön plandadır. Big Data çerçevesinde sürekli izlenme riski ve hukuksal-yönetimsel riskler içerir. Yurttaş alanı risklerine daha yakındır. Yurttaş alanı risklerine bakıldığında temelde temsiliyet krizi, insan ilişkileri krizi, toplumsal güvenlik krizi, ayrıca somut hukuksal, ekonomik, eğitimsel riskler olarak görülebilir. Son olarak iletişim-bilişim alanında risklere bakıldığında bilgi denetimi ve algı yönetiminin yapılamaması ya da rakip tarafından yapılması, her söylemin kayıt altına alınmasıyla oluşabilecek kişisel alanın ihlali riskleri, yalan haber, karşıt kitlesel hareket için ağların kullanılması gibi durumlar risk içermektedir. Spekülasyon, siber saldırılar son derece yaygın bir risk olarak görülebilir. Bu risklerin görünüşleri yeni medyaya, özellikle de yeni medya araçlarından olan Twitter'a yansımaktadır.

Bahsedilen siyasal alan, iktidar alanı, muhalif alan, yurttaş alanı, iletişim-bilişim alanı çerçevesindeki riskler üzerinden, Twitter analizi ile Türkiye'deki siyasi eğilimlere göre risk algısı ortaya çıkarılacaktır.

4. 31 Mart-23 Haziran 2019 Yerel Seçim Döneminde Risk Çerçevesinde Liderlerin Twitter Kullanım Analizi

Siyasi iletişim tarzı, günümüzde ciddi oranda değişmiştir. Bu çerçevede siyasi iletişimin Twitter'da cisimleştiği görülmüş ve günümüzü tanımlayan 'risk' olgusunun bu araçlarda görülebileceği düşüncesinden hareket edilmiştir. Araştırmanın amacı, önemi, evreni ve örnekleme, ön kabulleri ve soruları, sınırlılıkları ve sonuçların değerlendirilmesi şeklinde sistematik bir yaklaşım benimsenmiştir.

4.1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi

Araştırmanın konusu, Türkiye'de en fazla temsil yeteneğine sahip 4 parti başkanının Twitter paylaşımları çerçevesinde, Türk siyasetinde yönlendirici olan risk algısını, liderler ve siyasi eğilimler nezdinde ortaya koymak, yeni medya aracılığıyla risk unsurlarının paylaşım durumunu ortaya çıkarmaktır. Ayrıca İzmir ilinde kastedilen dört partiyi temsil eden il başkan ve il başkanını temsil eden bireylerle derinlemesine görüşme yapılarak, Twitter incelemelerine yardım ve katkı sağlanması hedefler arasında yer almıştır. Bunun yanında araştırmaya daha yüksek katkı sağlaması için dört partiyi temsil eden delegelerle de derinlemesine görüşme yapılarak, bilgi edinme alanı genişletilmiştir.

Araştırmanın 4 temel amacı vardır. Bu amaçlar;

1. 31 Mart 2019 Yerel Seçimleri döneminde siyasi liderlerin Twitter kullanım analizlerini yapmak
2. Türk siyasi risk haritasını çıkarmak
3. Siyaset-risk ilişkisini ortaya koyarak siyasetin içinde riskin konumunu belirlemek
4. Yeni Medya Çağı'nda siyasi alanın, yeni medya araçlarıyla siyasi sunum yapma durumlarını incelemek.

Yukarıda verilen 4 temel amaç çerçevesinde yer alan 'alt amaçlar' şu şekildedir;

- Siyasi liderlerin sosyal medya, özelde de Twitter kimliklerini belirlemek
- 31 Mart 2019 yerel seçimleri döneminde liderlerin Twitter kullanım oranlarını ve profillerini saptamak ve karşılaştırmak
- Sosyal medyanın, özelde de Twitter'ın siyasi anlamda kullanım durumunu çözümlemek

- Liderlerin risk algısını ortaya çıkarmak, bunun için 31 Mart 2019 Yerel Seçimleri döneminde liderlerin Twitter'daki Risk-Risk Dışı Paylaşım oranlarını ve içeriklerini belirlemek

- Risk algısının lider ve ittifaklara göre değişip değişmediğini saptamak için karşılaştırma yapmak

- Siyasi söylem ve değerlerin Twitter'a yansımada durumunu belirlemek

- Hangi risk içerikleriyle söylem ve değerlerin kurgulandığını saptayıp karşılaştırmak

- Seçim paylaşım ve propagandasının Twitter'a yansımada durumunu belirlemek

- Hangi risk içerikleriyle seçim propagandasının kurgulandığını saptayıp karşılaştırmak

- 31 Mart 2019 Yerel Seçimlerinde liderlerin Twitter hesaplarında en sık kullandıkları kelimeleri ve en çok etkileşim alan tweetlerden hareketle seçmenle lider arası risk algısını oluşturan alanları saptamak

- Statüsüne göre parti üyelerinin, liderin söylemiyle olan ilişkisini belirlemek

- Twitter'ın seçim döneminde hangi şekilde ve hangi nedenlerle kullanıldığını saptamak

Araştırmanın önemine bakıldığında, risk bağlamını yeni medya aracılığıyla ele alan ve siyasetteki risk unsurlarını ortaya koyan ilk araştırma olmasında kendini gösterir. 'Risk Toplumu' karakter içeriğiyle gözetim ve denetim boyutunda ele alınan bir çalışma olması bakımından, günümüz toplumuna vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla hem günümüz toplum yapılarının temel karakteristiği anlatılmaya hem de Türkiye özelinde bu karakteristik durum gösterilmeye çalışılmıştır. Bu anlamda çalışma, genel toplumsal düzen hakkında fikir vermektedir. Bunun yanında Türkiye özelinde bu düzenin işleyiş tarzını risk çerçevesinde siyasi alanda göstermek açısından önem arz etmektedir.

4.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırma evreni, Türkiye'de 31 Mart 2019 Yerel Seçimleri'ne giren siyasal partilerin liderlerinin Twitter hesaplarından oluşmaktadır. Türkiye'nin siyasal konjonktüründe temsil sağlaması nedeniyle ülkenin çok büyük bir kesiminin oyunu alan parti liderlerinin Twitter hesapları ele alınmıştır

Amaca uygun (amaçlı) örneklem yöntemiyle seçilen örneklem, kıstas olarak 2018 Genel Seçimlerinde en yüksek temsil yeteneğine sahip dört parti liderinden oluşmaktadır. Dört parti olarak AKP, CHP, HDP, MHP partileri, bu partilerin liderleri olarak Recep Tayyip Erdoğan, Kemal Kılıçdaroğlu, Sezai Temelli, Dr. Devlet Bahçeli'nin Twitter hesapları incelemeye alınmıştır. Zaman aralığı olarak 1 Mart 2019 – 30 Haziran 2019 tarihlerinde paylaşılan tweetler incelenmiştir.

Araştırmanın diğer ayağında, derinlemesine görüşme için İzmir ilinde, bahsedilen dört partinin İzmir İl Başkanları ya da onları temsil eden temsilcilerle görüşme yapılmıştır. Parti başkan ya da temsilcilerinin her birinden benzer verimin alınamaması neticesinde, her bir partiden bir delegeyle de derinlemesine görüşme yapılmış, bu görüşmeler seçim dönemi dışında 4 Ocak 2020 – 24 Ocak 2020 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Tüm görüşmelerde kayıt cihazı görüşmeciler tarafından istenmemiş, veriler not tutularak depolanmıştır

4.3. Araştırmanın Ön Kabulleri ve Soruları

Araştırma için ön kabuller; Yeni Medya Çağı'nda yaşanıldığı, teknolojinin, özelde de bilgi, iletişim-bilişim teknolojilerinin risk toplumunu yarattığı, siyasi alanın kendini risk üzerinden tanımladığı, risklerin yeni medya aracılığıyla aktarıldığı, yeni medyanın hem iktidar hem de muhalifler için gözetim-denetim yarattığı fakat aynı zamanda bundan kaçış imkanı da verdiğidir. Bu ön kabuller ve amaçlar çerçevesinde araştırmada 5 temel tema saptanmış, bu temalar çerçevesinde sorular oluşturulmuştur. Bahsedilen temalar;

1. Siyaset Alanında Liderlerin Twitter Profilleri
2. Liderlerin Risk Algısı ve Risk Alanı (Bu tema, kavramsal olarak 'Risk', 'Risk Dışı' alt temalarını içerir)
3. Risk Alanında Değerlerin Yeri (Bu tema, kavramsal olarak 'Din 've 'Parti Ülkü-Değer-Siyasi Eğilimler 'alt temalarını içerir)
4. Seçim döneminde Twitter ve Risk Alanı (Bu tema, kavramsal olarak 'Seçim ve Seçim Propagandası' alt temasını içerir)
5. Parti Söylemleri ve Taraftarların konumu.

4.4. Araştırma Yöntemi

Araştırma, iki ayaklı olarak nitelendirilebilir. Araştırmanın ilk ayağında siyasi parti liderlerinin Twitter hesapları incelenmiş, bu inceleme ile risk içeriklerine dair veri elde edilmesi planlanmıştır. Buradan elde edilen verileri desteklemek adına, araştırmanın ikinci ayağında partileri temsil eden İzmir İl

Başkanları veya başkanları temsil eden yöneticilerle derinlemesine görüşme yapılmıştır. Veri kaynağını genişletmek için her partiden bir delege ile derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir. Araştırma niceliksel alanın verilerinden faydalanmakla beraber niteliksel bir araştırmadır. Araştırmada içerik analizi kullanılmış, veriler hem Microsoft Office Word dosyası olarak hem de pdf formatında alınmıştır. Kodlama sistemi uygulanmış, veriler, Microsoft Office Excel 2007 programına alınarak işlenmiştir. Programda sayılar ve yüzde oranlar istatistiksel grafikler halinde sunulmuştur. Ayrıca en sık kullanılan kelimeleri tespit etmek için çevrim içi üç programdan yararlanılmıştır. Üç programdan yararlanılma sebebi, sonuçların net olarak geçerliliğini sağlayabilmektir. Bahsedilen üç çevrimiçi programın bulunduğu siteler <http://tr.wordcounter360.com/>, <https://wordcounter.net/>, <https://onexyazilim.com/makale-analizi/> dir. Ayrıca, kelime bulutu oluşturulmasını sağlamak için de yine çevrimiçi programı içeren <https://www.wordclouds.com/> sitesi kullanılmıştır.

İçerik analizi sayesinde, görünen içerikten örtülü anlamlara ulaşılabilmektedir. Var olan göstergelerle aktarılmak istenen göstergeler arasında bir bağ vardır (Aksan, 2009'dan akt. Fidan, 2016:253). Genellikle de yazılı ve görsel verilerin analiz edilmesinde kullanılır (Fidan, 2016:254). Yazılı ve görsel basında kullanılan içerik analizinin 'okuma'ya olanak veren bu yapısı, incelenen mesajların aktarılmak istenen anlamlarını çözümlenmeye ve yorumlamaya fırsat vermektedir. Derinlemesine görüşme ise araştırmacının görüşme yaptığı kişiden aldığı cevaplardan hareketle konuyu daha da detaylandırarak incelemeye çalıştığı esnek ve keşfedici bir veri toplama tekniğidir. Araştırmacının çalışması için gerekli sonuçları çıkarmasına yardımcı olmaktadır (Tekin, 2006:103).

Araştırma için oluşturulan kodlama cetveli şu şekildedir;

Temalar;

1. Siyaset Alanında Liderlerin Twitter Profilleri
2. Liderlerin Risk Algısı ve Risk Alanı
3. Risk Alanında Değerlerin Yeri
4. Seçim Döneminde Twitter ve Risk Alanı
5. Parti Söylemleri ve Taraftarların Konumu

Temalardan yola çıkılarak, araştırmada kullanılacağı şekliyle oluşturulan alt temalar;

- A. Risk İçerikli Paylaşımlar
- B. Risk Dışı Paylaşımlar
- C. Din İçerikli Paylaşımlar
- D. Parti Ülkü-Değer-Siyasi Eğilimler Paylaşımları
- E. Seçim Paylaşımı ve Seçim Propagandası Paylaşımları

Alt temaların içerikleri aşağıda verilmiştir:

A. Risk İçerikli Paylaşımlar: Bu başlık, araştırmada aranan temel sorunun cevabını oluşturan risk algılarını içermektedir. Bu başlık ile hangi risk algısının Türk siyasetinde etkili olduğu, hangi liderin hangi risk algısına sahip olduğu sorularının yanıtları alınacak, ayrıca sosyal medyanın, özelde de Twitter'ın risk algısının yansıtılmasında rolü görülmüş olacaktır. Risk İçerikli Paylaşımlar, iki kategoriye ayrılmıştır. Bu kategorilerden ilki Toluma Yönelik Riskler, Twitter'da inceleneceği başlık olarak verildiğinde 'Topluma Yönelik Risk İçerikli Paylaşımlar'dır. İkincisi ise Kişi-Partiye Yönelik Riskler, Twitter'da inceleneceği şekliyle 'Kişi-Partiye Yönelik Risk İçerikli Paylaşımlar'dır. İlk kategori, liderlerin toplum nezdinde risk algılarını içerirken diğer kategori liderlerin hem kendileri hem de partileri nezdinde yer alan risk algısını saptayacaktır.

İki kategori, amaç doğrultusunda risk algısı alt kategorilerine, alt kategoriler de alt başlıklara ayrılmıştır. Bunlar;

1. Topluma Yönelik Risk İçerikli Paylaşımlar: Milli Güvenlik Riskleri (Alt Başlıklar olarak Terör Riskleri, Beka Riskleri, Güvenlik-Tehdit İçerikli Diğer Milli Güvenlik Riskleri), Milli Birlik Beraberlik Riskleri, Yönetim-Sistem Riskleri, Uluslararası Siyasi Riskler (Alt Başlıklar olarak Uluslararası Tartışma Riskleri, Ulus Ötesi Yandaş-Soydaş-Dindaş Çıkarları Riskleri), Hukuksal Riskler (Alt Başlıklar olarak Ulusal Hukuk Riskleri, Uluslararası Hukuk Riskleri), Ekonomik Riskler, Ahlak Temelli Riskler, Eğitim İçerikli Riskler, Çevre-Teknoloji Riskleri, Din İçerikli Riskler (Alt Başlıklar olarak Ulusal Din Riskleri- Uluslararası Din Riskleri)

2. Kişi-Partiye Yönelik Risk İçerikli Paylaşımlar: İmaj-Güvenilirlik-Algı Yönetim Riskleri, Seçim Kaybetme Riski, Kişi-Partiye Yönelik Usulsüzlük Riskleri, Parti Bütünlüğünün Bozulması Riski olarak alt kategoriler oluşturulmuştur.

B. Risk Dışı Paylaşımlar: Risk Dışı Paylaşımlar, 14 risk dışı kategorisine ayrılmıştır. Bunlar; Bayram Mesajları, Özel Gün Mesajları, Tebrik-Teşekkür-Başarı Dilekleri Paylaşımları, Başsağlığı-Geçmiş Olsun Dilekleri-Kayıp Bulunma Temennisi, Hizmetlere Yönelik Paylaşımlar, Açılış, Röportaj-Program Haber Paylaşımı, İftar Programı Paylaşımları, Uluslararası Toplantı Paylaşımları, Parti

İç-Meclis Konuşmaları, STK-Kurum-Kuruluş-Topluluk vb. Buluşma, Halk Buluşması, Başkan Tanıtımları, Diğer.

C. Din İçerikli Paylaşımlar: İçeriğinde herhangi bir alt başlık taşımamakla beraber, siyasi eğilimlerin Twitter'da yansıma durumunu, hakim olan muhafazakar eğilimin etkilerini ve Türk siyasetindeki hakim dilin niteliğini ortaya çıkarmak amacıyla oluşturulmuştur.

D. Parti Ükü-Değer-Siyasi Eğilimler Paylaşımları: İçeriğinde herhangi bir alt başlık taşımamakla birlikte, liderlerin kendi ve parti siyasi eğilimlerini Twitter'da yansıtmaları, bu paylaşımların hangi Risk-Risk Dışı içeriklerle paylaşıldığını saptayarak siyasi risk unsurlarını ortaya çıkarmak amacıyla oluşturulmuştur.

E. Seçim Paylaşımı ve Seçim Propagandası Paylaşımları: İçeriğinde herhangi bir alt başlık taşımamakla beraber seçim paylaşımlarının Twitter'da kullanılma yoğunluğunun, yapılan paylaşımların seçim temelli olup olmadığının ve seçimlerde hangi risk algısıyla daha çok paylaşımda bulunduğu saptanması amacıyla oluşturulmuştur.

Temaların, alt temaların, kategorilerin, alt kategorilerin, alt kategori alt başlıklarının içeriğini, 122 günlük süre zarfında Twitter'da liderlerin paylaştıkları tweetler içerisinde saptanan kodlar oluşturur. Belirlenen kodlama cetveli, risk, korku, güvenlik, propaganda siyasal ikna, siyasal reklam, algı yönetimi, bilgi denetimi, imaj zedelenmesi, güvenilirlik zedelenmesi, rıza üretimi gibi kavramlar aracılığıyla şekillenmiştir. Ayrıca içerikler, teorik düzlemde belirlenen 5 alan çerçevesinde anlamlandırılacaktır. Bu alanlar; 'Siyasal Alanda Risk', 'İktidar Alanında Risk', 'Muhafız Alanda Risk', 'Yurttaş Alanında Risk' ve 'İletişim-Bilişim Alanında Risk'tir.

Kodlama cetvelinin güvenilirliği, Kodlayıcılar Arası Güvenilirlik Testi ile yapılmış, iki farklı kodlayıcı tarafından yapılan kodlama sonucu, güvenilirlik 0.89 çıkmış, aynı kodlayıcının farklı zamanlarda yaptığı kodlamada ise 0.98 bulunmuştur. 0.80 ve üzeri değerler, güvenilirliğin sağlandığını gösterir.

4.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmada göze çarpan önemli sınırlılıklardan biri, derinlemesine görüşme sırasında katılımcılarının son derece temkinli hareket etmeleridir. Görüşmedeki katılımcıların, parti söylemiyle aksi düşünceye sahip olsalar bile parti söylemine yakın olabilecek şekilde söylemlerini değiştirdikleri görülmüştür. Ayrıca derinlemesine görüşme sırasında bazı sorular 'sakıncalı' bulunmuş ve bu nedenle 'yüzeysel' cevaplar verilmiştir. Bununla beraber derinlemesine

görüşmenin yapıldığı süreçlerde özellikle iktidar ve ana muhalefet partisinde yapılan görüşmeler katılımcıların yoğunluğundan dolayı, beklenen düzeyde verim alınarak yapılamamıştır.

4.6. Araştırma Bulguları ve Değerlendirmesi

Bu bölümde 'Liderlerin Twitter Profilleri ve Kullanım Oranları', 'Liderlerin Tweet Değerlendirme Kategorileri', 'Liderlerin Karşılaştırmalı Tweet Değerlendirme Kategorileri', 'Liderlerin Tweetlerinde En Sık Kullandıkları Kelimeler' ve 'En Yüksek Yorum-Retweet-Beğeni Alan Tweet Paylaşımlarının Değerlendirmesi' başlıkları üzerinden amaçlar doğrultusunda inceleme yapılmıştır.

Twitter kullanım demografisinde Erdoğan'ın diğer liderlere kıyasla çok daha yoğun Twitter kullanımının olduğu görülmüştür. Ardından Kılıçdaroğlu, Temelli ve Bahçeli olarak sıralanmıştır. En yüksek paylaşımlar, seçimlerin yapılacağı ayda görülmüştür. Bu açıdan Twitter'ın siyasi iletişim aracı olarak kullanıldığı görülebilir. Paylaşımların risk içeriklerine bakıldığında ise genel olarak Risk Dışı Paylaşımların düşük bir farkla daha yüksek olduğu görülmüştür. Paylaşımlarda linkler ve video gösterimleri risk dışı sayıldığı için oran, bu şekilde görülmektedir. Risk İçerikli Paylaşımlarda Topluma Yönelik Risk İçerikli Paylaşımların daha yüksek olduğu saptanmıştır. En fazla paylaşılan riskler Milli Güvenlik Riskleri, Uluslararası Siyasi Riskler ve İmaj-Güvenilirlik-Algı Yönetim Riskleridir. Demografik bulgulardan hareketle, risk çerçevesinde paylaşım yapıldığının, özellikle topluma yönlendirilmiş, soyut nitelikli risklerin aktarıldığı ve hissedildiği belirtilebilir. Ayrıca risk temelli yaklaşımın siyasette hakim olduğu, bunun da yeni medya aracılığıyla şekillendirilip sunulduğu görüşü, demografik verilerde görülebilmektedir.

Liderler tek tek incelendiğinde Erdoğan, en fazla Halk Buluşması koduyla paylaşımlarda bulunmuş, bu nedenle Risk Dışı Paylaşımları da daha yüksek görünmüştür. Risk İçerikli Paylaşımlarında Topluma Yönelik Risk İçerikli Paylaşımlar daha fazladır. Sağ parti olarak, askeri ve siyasi güvenlik temelli, birlik beraberlik düzleminde yapılan korku politikasıyla propaganda yaptığı belirlenmiştir. Ayrıca iktidar olarak eleştirilere karşı güvenilirlik kaybı riskinin de hissedildiği saptanmıştır. Erdoğan'ın her 4 tweetinden biri Din İçerikli Paylaşımlardır. Bu anlamda partinin muhafazakâr görünümünün Twitter'da vücut bulduğu, yeni medyanın siyasi söylem için oldukça işlevsel bir alan olduğu yorumu yapılabilir. Erdoğan'ın her üç tweetinden neredeyse biri Parti Ülkü-Değer-Siyasi Eğilimler Paylaşımları olup, bu paylaşımlar topluma yönelik risklerle sunulmuştur. Siyasi eğilimlerin Twitter'a yansıtıldığı, bunların da daha çok soyut,

güvenlik içerikli korku politikasıyla kurgulandığı belirlenmiştir. Her üç paylaşımdan biri, Seçim Paylaşımı ve Seçim Propagandası Paylaşımlarıdır. Yoğun seçim paylaşımında bulunmuştur. Derinlemesine görüşme verileri de benzer bulguları içermektedir. Güvenlik temelli risklerin, temsilci ve delegeyle yapılan derinlemesine görüşmede de başat olduğu görülmüştür. Genel olarak muhafazakâr, liberal ve iktidar partisi olarak siyasi propagandanın daha çok askeri ve siyasi güvenlik çerçevesinde yapıldığı sonucuna ulaşılabilir. İktidar alanında risk çözümlenmesinde bahsedildiği gibi daha çok 'soyut', güvenlik temelli riskler üzerinde durulmuş, paylaşım demografisinde de belirlendiği gibi risklerin paylaşımlarda büyük bir yer kaplaması neticesinde, riskler üzerinden iktidar çevresinde 'çekirdekleşme' beklentisinin var olduğu belirlenmiştir.

İkinci olarak incelenen Kılıçdaroğlu'nun tweetlerinde, en fazla Röportaj-Program Haber Paylaşımı kodlu paylaşımlara rastlanmıştır. Risk-Risk Dışı Paylaşımları karşılaştırıldığında, Risk Dışı Paylaşımlarının büyük bir oranla fazla olduğu görülmüştür. Özellikle mart ayında yapılan paylaşımların, tüm paylaşımlarının %62'sini oluşturuyor olması, daha çok seçime yönelik miting ve duyuru içerikleriyle paylaşımlarda bulunduğunu göstermiştir. Genelde yeni medyanın, özelden Twitter'ın seçim amacıyla kullanıldığı sonucu ortaya çıkmıştır. Risk içeriklerinden Topluma Yönelik Risk İçerikli Paylaşımlar, Kişi-Partiye Yönelik Risk İçerikli Paylaşımlara göre daha fazladır. En çok dikkat çeken risk algısı, Yönetim-Sistem Riskleridir. Sistemin hem teorik hem de pratikte sorunsal olduğuna yönelik eleştiriler Twitter'da yer almıştır. Güvenliğe yönelik risk algısının düşük olduğu görülmüştür. İşleyiş ve sisteme yönelik riskler üzerinden otoriterlik, adaletsizlik ve usulsüzlük temellerinde korku politikasıyla propaganda yapılmış, bu riskler hissedilmiştir. 10 paylaşımın sadece 1,6 kadarı Din İçerikli Paylaşım alanında yer almıştır. Partinin laiklik ilkesinin Twitter'da yansıtıldığı, dolayısıyla yeni medya organlarının, özelden Twitter'ın, siyasiler için kendilerini yayınlama aracı olarak kullanıldığı belirlenmiştir. Her üç paylaşımın birinden hemen azı Parti Ülkü-Değer-Siyasi Eğilimler Paylaşımlarıdır. Sisteme yönelik otoriterlik sorunları, adalet ve usulsüzlük üzerinden korku politikasıyla değerler kurgulanıp sunulmuştur. Her 2 paylaşımın 1.6'sı Seçim Paylaşımı ve Seçim Propagandası Paylaşımlarıdır. Çok yüksek olan bu oran, Kılıçdaroğlu'nun seçim çalışmalarında Twitter'ı oldukça önemseydiğini göstermektedir. Temsilci ve delegeyle yapılan derinlemesine görüşme verilerinde de benzer bulgular elde edilmiştir. Temsilci ve delegenin paylaştığı risk içeriklerinin öncelikleri farklı olsa da somut temelli risklerin ön planda tutulduğu gözlemlenmiştir. Genel olarak muhalif alan risklerinde bahsedildiği gibi daha çok 'somut' riskler içeriğiyle, yönetsel ve hukuksal risklere önem verilmiştir.

Temelli incelendiğinde, tweetlerinde kodlardan en fazla Röportaj-Program Haber Paylaşımı görülmüştür. Paylaşmalarının büyük çoğunluğunun Risk İçerikli Paylaşım olduğu saptanmıştır. Risk İçerikli Paylaşılarda Kişi-Partiye Yönelik Risk İçerikli Paylaşımın Topluma Yönelik Risk İçerikli Paylaşımına göre daha fazla olduğu belirlenmiştir. Bu anlamda Temelli dört lider içinde taktır. Partinin hukuki anlamda yaşadığı fiili süreç, Twitter'a da yansımış, varoluşun kesintiye uğraması riski en belirgin risk olarak görülmüştür. Daha önce belirtildiği gibi siyasi alanın görünümü doğrudan yeni medya araçlarıyla yansıtılmış ve bu çerçevede politika oluşturulmuştur. Risk algısı, temelde kişiye ve partiye yapılan usulsüzlük ve hukuksuzluklar üzerinden korku politikasıyla sunulmuştur. Her yüz paylaşımından sadece sekizi Din İçerikli Paylaşımındandır. Bu durum partinin söyleminin Twitter'a yansıtıldığının açık bir ifadesi olarak okunabilir. Her iki paylaşımından birinden biraz fazlası Parti Ülkü-Değer-Siyasi Eğilimler Paylaşımıdır. Değerler risk ile usulsüzlükler üzerinden kurgulanan korku politikasıyla oluşturulmuştur. Her üç paylaşımından birinden biraz fazlasının Seçim Paylaşımı ve Seçim Propagandası Paylaşımı olduğu belirlenmiştir. Seçim propagandası da Kişi-Partiye Yönelik Risk İçerikli Paylaşım ile yönetim-adalet-usulsüzlükler çerçevesinde korku propagandası ile yapılmıştır. Temsilci ve delegeyle yapılan derinlemesine görüşmelerde lider görüşünden sapmalar görülmüştür. Riskler konusunda somut risklerin ve partiye yönelik risklerin yoğunluğu konusunda hemfikir olursa da sosyal medyanın seçim alanındaki etkinliği konusunda fikir ayrılıkları belirlenmiştir. Genel olarak daha çok muhalif alanda bahsedilen riskler çerçevesinde 'somut' riskler görülmüş, yeni medya ve özelde Twitter yayım aracı olarak kullanılmış, risk temelli yaklaşım belirlenmiştir.

Son olarak incelenen Bahçeli, tweetlerinde kodlardan en fazla Özel Gün Mesajlarında bulunmuştur. Ardından Terör Paylaşımının geldiği görülmektedir. Risk-Risk Dışı Paylaşımına bakıldığında Risk İçerikli Paylaşımının son derece yüksek olduğu belirtilebilir. Bu görünüm, savunulduğu gibi siyasi alanda propagandanın risk içerikleriyle yapıldığının bir tezahürünü sergilemektedir. Risk İçerikli Paylaşılarda, Topluma Yönelik Risk İçerikli Paylaşımın yüksek olduğu belirlenmiştir. Büyük bir farkla Millî Güvenlik Riskleri, risk algısını oluşturmuştur. Muhafazakâr, Türk-İslam sentezi ideolojiye sahip olarak, güvenlik temelli, 'soyut' riskler çerçevesinde, ayrıca risk içeriği oldukça yoğun olan paylaşım sistemiyle Twitter'da sunum ve propaganda yapılmıştır. Özellikle de Terör alanına dair risk paylaşımları son derece yüksektir. Bahçeli'nin sağ parti lideri olması ve Türk-İslam sentezi görüşüne sahip bir parti olması, Din İçerikli Paylaşılarda kendini göstermiş, iki paylaşımın neredeyse biri dinsel içerik taşımıştır. Her iki paylaşımın neredeyse biri Parti Ülkü-Değer-Siyasi Eğilimler paylaşımıdır. Yüksek bir oranla Topluma Yönelik Risk İçerikli Paylaşım ile değerler sunulurken ülküyü

oluşturan riskler, çok yüksek bir oranla Milli Güvenlik Riskleri olmuştur. Dolayısıyla parti değerleri, güvenlik korkusu temelinde kurgulanmış ve sunulmuştur. Her üç paylaşımdan birinden biraz fazlası Seçim Paylaşımı ve Seçim Propagandası Paylaşımlarıdır. Seçime yönelik paylaşımlarda Kişi-Partiye Yönelik Risk İçerikli Paylaşımlar, Topluma Yönelik Risk İçerikli Paylaşımlara üstün gelmiştir. İl temsilcisi ve delegeyle yapılan derinlemesine görüşmelerde, kimi noktalarda (özellikle ittifak alanına dair) eğilimin benzer yönlü olmasa da benzer yöne kaydırılmaya çalışıldığı saptanmıştır. Bu durum lidere bağlılığın bir sembolü olarak okunabilir. Temelde de risk alanları konusunda lider-temsilci-delege üçlüsünün soyut, güvenlik temelli risklerin başat olması noktasında hemfikir oldukları belirtilebilir. Genel olarak parti değerlerinin risk temeliyle oluşturulduğu, sunulduğu, bu çerçevede yeni medya organlarının, özelde Twitter'ın siyaset için sunum pratiği olma konusunda önemli bir işlevinin olduğu belirtilebilir.

Liderler karşılaştırıldığında, en fazla Risk İçerikli Paylaşım gerçekleştiren Erdoğan olurken, kendi tweet oranına göre en fazla risk paylaşımında bulunan Bahçeli olmuştur. Topluma yönelik Risk İçerikli Paylaşımları, sağ parti liderleri olan iktidar ittifakının muhaliflere göre çok daha fazla paylaştığı görülmüştür. Muhaliflerin, kişi-partiye yönlendirilmiş korku temelinde yönetsel, hukuksal alanlara yönelik somut risklerle propagandada buldukları saptanmıştır. Din İçerikli Paylaşımlarda iktidar ittifakının çok daha yoğun paylaşımında bulunduğu, parti değerlerinin yansıtılmasında Erdoğan-Temelli-Bahçeli-Kılıçdaroğlu, seçime dair paylaşımlarda ise Erdoğan-Kılıçdaroğlu-Temelli-Bahçeli sıralamasının olduğu belirlenmiştir. Genel olarak Twitter'ın siyasal alanda aktif şekilde kullanılan bir araç olduğu, seçimlerde risk çerçevesinde propagandanın, Twitter zemininde kendine yer bulduğu belirtilebilir.

Son hamle olarak, liderlerin en çok kullandıkları kelimeler ve en çok yorum-retweet-beğeni alan tweetlerin Risk-Risk Dışı Paylaşımlar olma durumları incelenmiştir. Dil ideoloji taşıdığı için en çok kullanılan kelimelerle liderlerin yaklaşımlarına yönelik alt metinleri ortaya çıkarmak, risk konularını incelemek ve Twitter'ın alt metinleri sunma konusundaki yeri tanımlanmak istenmiştir. En çok yorum-retweet-beğeni alan tweetlerin incelenmesi ise liderleri takip eden kitlelerin liderlerin risk algılarıyla aynı düzlemde olup olmadıklarının ve kitlelerin risk algılarının ne olduğunun ortaya çıkarılmasına yöneliktir. Çözümlemeler sonucunda en çok kullanılan kelimelere bakıldığında, liderin ve partinin ideolojisinin gerekliliklerini içeren ve siyasi eğilimlerle paralel olan kelimelerin kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum, siyasi erklerin yeni medya araçlarıyla, özelde Twitter ile düşünsel sistemlerini sunup yaydıkları, bu alanda

propaganda yaptıkları, risk içerikleri sundukları ve risk içeriklerini Twitter aracılığıyla yansıttıkları sonucunu oluşturmaktadır. Ayrıca lider ile takip eden kitle arasındaki bağıın oldukça organik olduğu, risk içerikleri konusunda aynı risk düzleminin paylaşıldığı görülmüştür. Dolayısıyla risk algısı üretilir, sunulur ya da var olan risk algısı derinleştirilerek propaganda yapılır, bu düzlemde meşruluk sağlanıp korku politikası yeniden üretilir.

Sonuç

Genel anlamda teknolojinin, özel anlamda iletişim-bilişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte ciddi bir değişim süreci yaşanmıştır. Değişim süreci, toplumsal hayatın her alanına nüfuz etmiş, siyasetin ve siyasetin iletişim tarzının dönüşümüne neden olmuştur.

Siyasetin ve iletişiminin dönüşümü, birçok nedene ek olarak teknolojinin gelişimiyle birlikte oluşan yeni risk alanlarına, risklerle dolu bir dünyanın içeriğine vurgu yapmaya yönelmiş, korku altyapısıyla kurulmuş bir siyaset tarzı oluşmuştur. Bu dönemi en iyi açıklayan düşüncelerin de Foucault ve Beck çerçevesinde geliştirildiği düşünülmüştür. Siyaset, toplumsal hayatın her alanında derinleşmiş 'risk' olgusunu kullanarak, bunu yeni bir çağ olarak nitelendirilebilecek olan 'Yeni Medya Çağı'nda yeni medyanın olanaklarıyla sunma pratiğine geçmiştir. Bu anlamda, özellikle Twitter'ın rolü son derece önemlidir. Bu nedenle, siyasi erklerin risk temelli siyaset yapma pratikleri, Twitter üzerinde, özellikle seçim döneminde araştırılmıştır. Ayrıca derinlemesine görüşmeler yapılarak risk içerikleri sunulmaya çalışılmıştır.

Sonuç olarak, siyasi erklerin risk içeriklerini, siyasal eğilime uygun olarak kurguladıkları, bu içeriklerle propaganda yaptıkları, bu çerçevede yeni medya araçlarını, özelden de Twitter'ı kullandıkları belirlenmiştir. Ancak hala geleneksel siyaset iletişiminin de devam ettiği görülmüştür. Bununla beraber temelde Türkiye'de genel olarak demokrasinin ve aynı zamanda parti içi demokrasinin geliştirilmesi gerektiği belirlenmiştir. Fikirlerin özgürce sunulabilmesi için ortamın daha uygun hale getirilmesi gereksiniminin olduğu ortaya çıkmıştır.

Genel anlamda, Yeni Medya Çağı'nın siyasi söylemindeki risk algısı çözümlenmek istenmiş, bu çerçevede 31 Mart 2019 Yerel Seçimleri döneminde siyasi liderlerin Twitter kullanım analizleri yapılmış, derinlemesine görüşme verilerinin katkısıyla Türk siyasi risk haritası çıkarılmış, siyaset-risk ilişkisi ortaya koyularak siyasetin içinde riskin konumu belirlenmiş, Yeni Medya Çağı'nda siyaset alanının yeni medya araçlarıyla özelden de Twitter üzerinden siyasi sunum yapma durumları saptanmıştır.

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazar, çıkar çatışması bildirmemiştir.

Kaynakça

- Beck, U., (2013). *Siyasallığın İcadı*, Çev. Nihat Ülner, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bekiroğlu O. & Bal E., (2014). *Siyasal Reklamcılık*, Konya: Literatürk Yayınları.
- Bilgin, S., Kooij F., (2006). Savaştan İstihdama, Terör Yaşamış Kadınlar: Hollanda Anlatıları, Firdevs Gümüšoğlu, (Der.) *Terör, Şiddet ve Toplum*, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Çetin, H., (2012). *Korku Siyaseti ve Siyaset Korkusu*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çoban, S., (2009). Yeni Toplumsal Hareketler ve İktidar Sorunu, Küreselleşme, Direniş, Ütopya, Barış Çoban, (Der.) *Yeni Toplumsal Hareketler; Küreselleşme Çağında Toplumsal Muhalefet*, İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Fidan, Z., (2016). *Teknoloji ve Siyasal İletişim, Seçim Kampanyalarında Yeni İletişim Teknolojilerinin Kullanımı*, Konya: Literatürk Yayınları.
- Foucault, M., (2011). *Özne ve İktidar: Seçme Yazılar 2.*, Çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Furedi, F., (2017). *Korku Kültürü; Risk Almamanın Riskleri*, Çev. Barış yıldırım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Günerigök, M., (2018). *Risk Toplumu ve Din: Yeni Bir Sosyolojiye Doğru*, Ankara: Maarif Mektepleri Yayınları.
- Işık, G., (2015). *Sanaldan Sokağa Toplumsal Hareketler: Nükleer Santral Karşıtı Bir Toplumsal Hareketin Analizi*, Ankara: Nobel Yayınları.
- Kıroğlu, G., (2006). *Şiddet, Terör ve Toplum*. Firdevs Gümüšoğlu (Der.), *Terör, Şiddet ve Toplum*, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Lievrouw, L. A. & Livingstone, S., (2007). The Social Shaping and Consequences of ICTs, *The Handbook of New Media*, London.
- Özdağ, Ü., (2016). *Algı Yönetimi; Propaganda Psikolojik Savaş, Örtülü Operasyon ve Enformasyon Savaşı*, Ankara: Kripto Yayınları.
- Tahirov, A., (2009), Bilgisayar Destekli Bilgi Sistemleri, *Azerbaycan Bakü: Journal of Qafqaz University* N. 27,
- Tekin, H. H., (2006), Nitel Araştırma Yönteminin Bir Veri Toplama Tekniği Olarak Derinlemesine Görüşme, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(13), 101–116
- Üvez, F. (2014). Medya ve Risk Toplumu İlişkisi Bağlamında Terör Haberlerinin Analizi. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Atıf: Bezirgan Tanış, B. (2021). COVID-19 Pandemisi Sürecinde Kadın Emeğinin Görünümleri. *Sosyoloji Dergisi, 41-42, 263-283.*

Derleme Makale / Review Article

COVID-19 PANDEMİSİ SÜRECİNDE KADIN EMEĞİNİN GÖRÜNÜMLERİ

Bengi BEZİRGAN TANIŞ*

Öz

Bu çalışma COVID-19 pandemisi sürecinde daha görünür hâle gelen kadın emeği konusunu ücretli emek ve bakım emeği ekseninde tartışmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin önemli noktalarından olan kadınların ücretli ve karşılıksız emeği üzerinde pandemi koşullarının etkilerini incelemektedir. İlk olarak kadınların salgın süresince işgücüne katılımı, toplumsal cinsiyete bağlı gelişen istihdam modelleri ile ekonomilerdeki istihdam açıklarının eşitsiz emek koşullarıyla karşılanması ele alınmaktadır. İkinci olarak ev içi emeğin birincil toplumsal aktörleri olarak görülen kadınların bakım ekonomisinde üstlendikleri roller pandemi dönemine özgü koşullar bağlamında değerlendirilmektedir. Bu bağlamda COVID-19 pandemisi bir yandan ücretli kadın emeği ile bakım emeği üzerindeki baskın ataerkil denetimi bir kez daha gözlemlemek açısından turnusol kâğıdı işlevi üstlenmiştir. Diğer yandan salgın koşulları kapitalizm ile ataerkilliği kendilerine özgü eşitsizlikler yaratan ve farklı etki alanları olan iki ayrı sistem gibi düşünmenin ve bu doğrultuda analiz etmenin yeterli olmayacağını yeniden hatırlatmıştır. Kapitalizm ve ataerkillik krizi olarak da tanımlanabilen COVID-19 pandemisi hem ücretli hem de ücretsiz kadın emeğinin nasıl gözden çıkarılabildiği, değersizleştirildiği ve güvencesiz hale getirildiğini anlamak açısından kapitalist sistem ile ataerkil tahakküm ilişkileri arasındaki iş birliğini açığa çıkarmaktadır. Bu noktalardan hareketle bu çalışma, COVID-19 pandemisi sırasında belirginleşen ve derinleşen toplumsal cinsiyet eşitsizliği sorununa kamusal ve özel alandaki kadın emeğinin konumlandırılışı üzerinden ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: COVID-19 Pandemisi, Ücretli Kadın Emeği, Bakım Emeği, Kapitalizm, Ataerkillik

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, bengi.bezirgan@nisantasi.edu.tr; ORCID: 0000-0002-6444-6285

Makale Gönderim Tarihi: 07/09/2021, **Makale Kabul Tarihi:** 28/10/2021

The Displays of Women's Labor During the COVID-19 Pandemic

Abstract

This study discusses the issue of women's labor, which has become more visible during the process of COVID19 pandemic, on the axis of paid labor and care work. It examines the effects of the conditions of pandemic on the paid and unpaid labor of women, which are the important points of gender inequality. First, the participation of women in the workforce during the pandemic is addressed along with the employment models that have developed based on gender and the supply of employment gaps in economies with unequal labor conditions. Second, the roles of women, who are regarded as the primary social actors of domestic labor, in the care economy are examined within the context of pandemic conditions. In this regard, the COVID-19 pandemic, on one hand, has served as a litmus paper to observe once more the dominant patriarchal control over paid women's labor and care labor. On the other hand, the pandemic conditions reminded once again that it would not be sufficient to consider capitalism and patriarchy as two separate systems that create their own inequalities and have different spheres of influence and analyze them accordingly. The COVID-19 pandemic, which is also defined as the crisis of capitalism and patriarchy, reveals the cooperation between the capitalist system and patriarchal domination relations to understand how both paid and unpaid women's labor can be sacrificed, devalued, and made insecure. Based on these points, this study aims to shed light on the problem of gender inequality, which has become evident and deepened during the COVID-19 pandemic, through the positioning of women's labor in the public and private spheres.

Keywords: COVID-19 Pandemic, Paid Women's Labor, Care Labor, Capitalism, Patriarchy

Giriş

2020 yılında küresel bir salgın olarak ortaya çıkan ve hâlen etkisini sürdürmeye devam eden COVID-19 pandemisi yarattığı toplumsal, ekonomik ve politik etkiler sonucunda sadece kamu sağlığı krizi olarak tanımlanabilecek bir durumun ötesine geçmiştir. Pandemi sürecinin bireyler ve toplumlar arasındaki ırk, etnik ve ulusal kimlik, toplumsal sınıf, toplumsal cinsiyet kimliği, gelişmişlik düzeyi gibi önceden var olan eşitsizlikleri nasıl daha fazla belirginleştirdiği ve derinleştirdiği sorusu ön plana çıkmaktadır. Krizler sıklıkla kaynakların eşitsiz dağılımı veya sağlık hizmetlerinin dengesiz dağıtımını gibi yapısal eşitsizlikler olarak tanımlanan (Shuster, 2000'den aktaran: Dodds, Caston Broto, Detterbeck,

Jones, Mamadouh, Ramutsindela, Varsanyi, Wachsmuth ve Woon, 2020, s.289) durumu ortaya çıkarmakta ve bu eşitsizlikler bazı gruplara diğerlerine göre daha fazla zarar vermektedir. Bu açıdan bakıldığında kadınlar hem kamusal hem de özel alanda kriz dönemlerinin açığa çıkardığı eşitsizliklerle daha yoğun bir şekilde başa çıkmak durumunda kalmaktadırlar. Bu çalışmanın çıkış noktası, hâlihazırda önemli bir kültürel, ekonomik ve politik sorun olarak neredeyse her toplumda tartışılmaya devam eden toplumsal cinsiyet eşitsizliği meselesinin önemli bir unsuru olan kadın emeğini pandemi dönemindeki durumu üzerinden ele almaktır.

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) (2021, s.9)'nün raporuna göre bu süreçte küresel olarak ve tüm bölgelerde ve ülke gelir grupları arasında erkeklerin %3,9 istihdam kaybına karşı kadınların istihdam kaybı %5 olarak gerçekleşmiştir. Ancak işgücüne katılım oranlarındaki uzun zamandır devam eden cinsiyet temelli farklar sebebiyle niceliksel anlamda iş kaybı yaşayan erkek sayısı daha yüksektir. Ayrıca tüm ülkelerde pandemiyin yol açtığı kriz sebebiyle kadınların ekonomik olarak işgücü dışında kalma olasılığı erkeklere oranla daha fazladır (ILO, 2021, s.9). Pandemi süreci kadınların hane dışı iş gücüne katılımlarıyla ilgili bu olumsuz tabloya yol açmıştır. Bunun yanında kadınların ev içindeki emeği karantina uygulamaları ile evde kalma direktifleri sonucunda yine toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yeniden üretildiği alanlardan biri olarak kurulmuştur. Sadece okulların kapanması ve bakım kuruluşlarının hizmetlerindeki aksamalar sebebiyle değil aynı zamanda hastalığa yakalanan ve evde bakıma ihtiyaç duyan insan sayısındaki fazlalık sebebiyle de evde bakım emeğine duyulan ihtiyaç artmıştır (Kabeer, Razavi ve Rodgers, 2021, s. 3). Diğer bir deyişle, COVID-19 pandemisinin kendine özgü önlemleri, uygulamaları ve etkileri mevcut ataerkil ilişkilerle iş birliği yapar hâle gelmiştir. Bu durum ücretli iş ve bakım emeği açısından kadınlar aleyhine işleyen toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık ve iş bölümü sorunlarını bir kez daha gündeme taşımıştır.

Bu gelişmeler ışığında hükümetlerin pandemiden korunma amaçlı aldıkları kararlar, farklı birçok sektörün uzaktan çalışma modelini benimsemesi ve çok sayıda ülkede uzaktan eğitime geçilmesi özellikle kadınları yeniden sınırları belirlenmiş bir "toplumsal cinsiyet rejimi" * (Connell, 2017) içinde yaşamaya zorlamaktadır. Bundan dolayı kadınlar özelinde pandemiyin toplumsal cinsiyet temelli emek süreçlerine etkilerini hane dışında ve içinde incelemek önem kazanmıştır. Özellikle iş gücünü ayakta tutan, yeniden üreten ve aile içinde kadın tarafından sunulan ücretsiz bakım emeği kapitalizmin var olmasını sağlamakla kalmaz; aynı zamanda kayıtlı ekonomi için gerekli alt yapı koşullarını

---

* Connell (2017, s.182)'a göre "belirli bir kurumdaki toplumsal cinsiyet ilişkilerinin etkileşim durumu, o kurumun "toplumsal cinsiyet rejimidir" ve aile, okul, mahalle ve devlet gibi kurumlar ve kuruluşlar kendi toplumsal cinsiyet rejimlerine sahiptirler.

da oluşturur (Boyce Kay, 2020, s.885). Buradan yola çıkarak pandeminin aynı zamanda bir sistemler krizine sebep olduğu düşünülürse, bu çalışma kapitalist sistemin üretim ve yeniden üretim koşullarının kadınlar açısından ne anlama geldiğini ele almaktadır. Bu bağlamda ücretli emekle bakım emeğinin kapitalist sistemin temel dayanaklarından olduğu ön kabulüyle kadın emeğinin pandemi koşullarında nasıl konumlandırıldığını tartışmak bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Bu noktalardan hareketle bu yazıda öncelikle kadınların ücretli emeğinin pandemi koşullarından nasıl olumsuz yönde etkilendiği konusu ele alınacaktır. Takip eden bölümde ücretsiz emeğin birincil aktörleri olarak kadınların bakım ekonomisindeki rolleri üzerinde durulacaktır. Sonuç bölümünde ise yazı boyunca vurgulanan noktaların genel bir değerlendirmesi yapılacak ve tartışılan konular ışığında öneriler sunulacaktır.

Ancak bu belirtilen başlıklar altındaki hususlara geçmeden önce birkaç noktanın altını çizmek faydalı olacaktır. Birincisi, bu yazı devam eden bir sürecin ve yeni normal olarak tanımlanan bir kriz ve/veya dönüşüm hâlinin içinde kaleme alınmıştır. Bu yüzden bütüncül ve eksiksiz bir analiz sunma becerisinden yoksun kalmaya mahkûm olmakla birlikte, sadece pandeminin çok boyutlu etkilerinden birinin belli bir kesitini inceleme çabasıdır. İkincisi, pandemi aslında toplumsal cinsiyet eşitsizliği meselesini genellemeler aracılığıyla ele almanın yanıltıcı olduğunu bir kez daha göstermiştir. Çünkü Butler (1999, aktaran: Frontoni, 2020, s.130)'ın da ifade ettiği gibi kadınlar her ne kadar ortak sorunlara sahip olsalar da birbirlerinden son derece farklıdırlar ve bütün bir kategori olarak düşünülemezler. Bu anlamda pandemi, ev dışında çalışmaya devam etmek zorunda kalan kadınları, çalışmayan kadınları, uzaktan çalışabilen ya da çalışması gereken ve ev hizmetlisi/işçisi olarak çalışan kadınları çok farklı şekillerde etkilemiştir (Frontoni, 2020, s.130). Bu farklılıklara şüphesiz ki göçmen ve mülteci kadınların ve/veya ırk ve etnik ayrımcılığına maruz kalan kadınların deneyimlerini de katmak gereklidir. Fakat bu çalışma kadınların pandemi sürecinde yaygın olarak karşılaştıkları ve/veya maruz kaldıkları toplumsal cinsiyet temelli eşitsizliklere işgücü piyasası ve bakım emeği ekseninde odaklanmaktadır. Diğer bir deyişle farklı yapısal koşullar ile eşitsizlikleri de hesaba katan kesişimsel bir yaklaşıma yeterince yer verememektedir. Ayrıca, toplumsal cinsiyet temelli şiddet bu süreçte uluslar ötesi bir karakter kazanmış ve bu durum "gölge pandemi" (UN Women, 2020a) olarak da tanımlanmıştır ancak bu yapısal sorun bu yazının kapsamı dışındadır. Son olarak bu çalışma toplumsal cinsiyet eşitsizliğini merkezine alsa da farklı cinsel yönelimlere dair bir inceleme içermemektedir. Bu noktaları göz önünde bulundurarak bu yazı COVID-19 pandemisi sürecinde toplumsal cinsiyet dayalı eşitsizlik durumlarını kadın emeği bağlamında

tartışmaya açmayı ve bu sorunları da merkezine alan toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama adına uygulanacak politikalara dikkat çekmeyi amaçlamaktadır.

Pandemi Döneminde Ücretli Kadın Emeği

Covid-19 pandemisinin yol açtığı çok katmanlı etkileri gözlemek küresel ölçekte bir toplumsal gerçeklik hâline gelmiş olsa da bu etkilerin hangi koşullar altında deneyimlendiği sorusu özellikle toplumsal cinsiyet eşitsizliği konusunda kendisini göstermektedir. Birleşmiş Milletler Kadın Birimi (UN Women) (2020b)'nin salgının kadınlar üzerindeki farklı etkilerine dikkat çektiği raporunda belirtildiği gibi sağlıktan ekonomiye, güvenlikten sosyal korumaya kadar her alanda bu etkiler kadınlar ve kız çocukları için sadece cinsiyetleri nedeniyle daha şiddetli hâle gelmektedir. Daha da önemlisi “pandeminin bileşik ekonomik etkileri genellikle daha az kazanan, daha az birikim yapan, güvencesiz işlerde çalışan veya yoksulluğa yakın yaşayan kadınlar ve kız çocuklar tarafından hissedilmektedir” (UN Women, 2020b, s.2). Kadınların içinde buldukları ekonomik güvencesizlik durumunun pandemi dönemiyle beraber daha da derinleştiğini ve belirginleştiğini iddia etmek yerinde olacaktır. Tarihsel olarak bakıldığında her ne kadar kadınların iş gücüne katılımı konusunda gelişmeler gözlenmiş olsa da emek piyasasındaki konumları açısından erkeklere göre hâlâ dezavantajlı durumdadırlar. Toplumsal cinsiyete bağlı gelişen istihdam modelleri ile farklı gelişmişlik düzeylerindeki ekonomilerdeki istihdam açıklarının eşitsiz emek koşullarıyla karşılanmaya çalışılması bu duruma yol açan sebepler olarak düşünülebilir. COVID-19 krizi bağlamında da endişe uyandıran durum şudur ki toplumsal cinsiyete dayalı istihdam açıkları, iş kaybına karşı kadınları erkeklerden daha fazla savunmasız bırakmaktadır; kadınların işgücü piyasasındaki görece daha düşük kabul edilen konumları onları daha fazla korunmasız yaparak işten çıkartılmalarını daha kolay hâle getirmektedir. Özellikle birçok gelişmekte olan ülkede ve ekonomide, çoğunlukla kayıt dışı olan ve temel sosyal veya yasal koruma ve istihdam haklarından yoksun olan, kayıt dışı istihdam biçiminde çalışmaya devam eden kadınlar için bu kaygılar daha belirgindir (OECD, 2020, s.6). Bunlara ek olarak pandemiden kaynaklı ekonomik durgunluk bilhassa kadınların daha yoğun olarak çalıştığı hava ulaşımı, turizm, perakende faaliyetleri, konaklama hizmetleri, yeme-içme hizmeti gibi seyahate ve müşterilerle fiziksel etkileşime dayalı sektörleri etkilemektedir (a.g.e., s.7). Bu durum kadınlar için istihdam olanaklarının azalmasına neden olup, işsizlik sorunu ile karşılaşma riskini ortaya çıkarmaktadır. Bahsi geçen riskler aynı zamanda “pandemi, son birkaç on yılda kadınların güvenli istihdam, bağımsız gelir ve erkeklere ekonomik bağımlılığın azalması açısından elde ettiği kazanımları potansiyel olarak geri çekebilir” (Malghan ve Swaminathan, 2020, s.4) iddiasını da beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda tarih boyunca farklı coğrafyalarda

kendine yer açmış olan kadın hareketlerinin toplumsal cinsiyet temelli iş bölümü, toplumsal roller ve önyargılar için farklı düzlemlerde verdiği mücadelelerin pandemi yüzünden sekteye uğrama ihtimali ortaya çıkmaktadır.

Ancak tarihsel bir perspektiften bakınca ekonomik kriz olarak da kabul edilen bu salgın toplumsal cinsiyet eşitliği meselesi açısından farklı sonuçlar doğurabilecek bir sürece de işaret etmektedir. Yirminci yüzyılda yaşanan ekonomik krizlerde bir yandan toplumsal cinsiyet eşitliğinin artışına tanıklık edilmiştir çünkü kadınlar iş gücü arzının rezervi olarak kullanılmışlar ve emek piyasasında boşalan yerleri doldurmak üzere bu alana davet edilmişlerdir. Yirminci yüzyılın başlarında Sovyetler Birliği'ndeki kadın özgürleşmesinin sanayileşme için gerekli emek talebiyle gerçekleşmesi, İkinci Dünya Savaşı'nın savaş sonrası yıllarında kadınların Avrupa'daki fabrika ve tesislerdeki işlere yerleştirilmesi (Acemoğlu, Autor ve Lyle, 2004'ten aktaran: Kalabikhina, 2020, s.113) ve aynı yüzyılın son on yılında Güneydoğu Asya'nın gelişmekte olan ekonomilerinde kadın emeğinin ekonomik büyümenin anahtarı olması bu anlamda örnek olarak verilebilir. Öte yandan, krizde kadınlar iş gücünün azaltılması için yedek işgücü görevi üstlenmekte ve işsizler saflarına katılabilmekte (Khotkina, 1998'den aktaran: Kalabikhina, 2020, s.113-114) ya da Rusya işgücü piyasasının krizlere verdiği tepkide olduğu gibi kadınlar gelir krizi yüzünden daha fazla kaybetseler bile bir işe devam etmek için ücretlerinin düşürülmesini kabul edebilmektedirler (Kalabikhina, 2020, s.114). Diğer bir deyişle, kadın emeği, piyasanın koşullarına bağlı olarak daha görünür olabilmekte ve talep görür hâle gelebilmekte ama bu her durumda emeğin karşılığının alınması anlamına gelmemektedir. Ayrıca kadın emeği, kriz anlarında devreye girebilecek alternatif bir ekonomik kalkınma planının önemli bir parçası olarak da görülebilmektedir. Bu bağlamda kadınların artan istihdam payını tanımlayan emeğin kadınlaşması kavramı önem kazanmaktadır (Beneria, Berik ve Floro, 2016, s.121). İhracat üretimi, hizmetler, taşeronluk ve ticari tarım gibi faaliyetlerin büyümesiyle bağlantılı olan bu eğilim hem emeğin sağlayıcıları olarak kadınları hem de çalışma koşullarının kötüleşmesini çift anlamlı ifade ederek emeğin feminizasyonu olarak açıklanmaktadır (Standing, 1989;1999'dan aktaran: Beneria vd., 2016, s.121). Bu durum kadınların iş gücü piyasasına dahil olarak özgürleşmelerinin önünü açacak bir gelişme olarak düşünülse de burada esas üzerinde durulması gereken nokta erkeklerle aynı ya da benzer emek koşullarını paylaşamamalarıdır. Var olan ekonomik sistem içerisinde sunulan emeğin değersizleştirilmesi, vasıfsız hâle getirilmesi ve sömürülmesi iş gücü piyasası içinde yer alanlar için şüphesiz ki ortak bir durumdur. Ancak 1970'lerin sonlarından bu yana, artan sayıdaki kadının ücretli istihdama katılması yönündeki küresel eğilim, hem büyüyen sektörlerde kadın emeğine yönelik artan talebin hem

de ailelerinin geçimini güvence altına almaları için kadınlar üzerindeki baskıların sonucu olarak yorumlanmaktadır (Beneria vd., 2016, s.121). Özellikle neo-liberal politikalar tarafından teşvik edilen işgücü piyasası esnekliği, istihdam ve gelir güvencesizliği ile sonuçlanmıştır. Bu durum da istihdamın geçici, sözleşmeli çalışma ve ev eksenli çalışma biçimindeki kayıt-dışılaştırılmasının önünü açmış ve böylece kadın çalışanlara yönelik talebin artması kaçınılmaz hâle gelmiştir (Beneria vd., 2016, s.121). Fakat kadın emeğini farklı kılan, özellikle ekonomik gerileme dönemleri gibi kriz zamanlarında iş güvencesizliğinin daha da artması ve sermayenin ayakta durabilmesi için gözden çıkarılacak öncelikli emek türü olarak kabul edilmesidir.

COVID-19 salgınının neden olduğu küresel boyuttaki ekonomik gerilemeye bakıldığında, Alon, Doepke, Olmstead-Rumsey ve Tertilt (2020a)'e göre olağan yani alışılabilir ekonomik durgunluklardan farklı bir tablo ortaya çıkmaktadır. Örneğin 2008'deki ekonomik gerileme dönemi imalat ve inşaat gibi daha çok erkek istihdamının fazla olduğu sektörlerde iş kayıplarına yol açarken, mevcut kriz perakende, yeme-içme sektörü ve konaklama sektörü gibi kadın istihdam payının yüksek olduğu hizmet sektörü meslekleri üzerinde büyük bir etki yaratmış ve kadınların daha fazla iş kaybı yaşamasına neden olmuştur (Alon vd., 2020a, s.1; Wenham, Smith ve Morgan, 2020). Bu durumda, halihazırdaki ekonomik gerilemeye dair temel ayrıştırıcı, bu süreçten en fazla hangi sektörlerin etkileneceğidir. Bu sektörlerin belirlenmesinde Alon vd. (2020a) iki etmenin rol oynadığını ileri sürmektedir. Birincisi, sektörün üretimine yönelik talebin evden verilen siparişlerden etkilenip etkilenmediğidir (örneğin, eczaneler ve marketler gibi "hayati" kabul edilen sektörler üzerinde hiçbir etkisi yokken seyahat ve konaklama gibi sektörlerin üzerinde olumsuz etkinin olması). İkincisi ise sektördeki işin yapısının evden çalışmaya olanak verip vermediğidir (örneğin, yüksek öğrenim ve hizmet işletmelerine kıyasla imalat üzerinde daha büyük bir etkinin olması) (Alon vd., 2020a, s.7). Sonuç olarak, evden çalışabilme ve hayati işlerde çalışma durumuna bağlı olarak pandemi döneminde kadın istihdamının daha fazla zarar göreceğine dair göstergeler vardır. Daha da önemlisi, kadınların ve erkeklerin mevcut meslekleri açısından krize maruz kalma durumları benzer olsa bile, bu yine de istihdam olanaklarının erkeklere çok daha fazla sunulduğu diğer ekonomik durgunluk dönemlerinden bir sapma anlamına gelmektedir (Alon vd., 2020a, s.10). Bu analizler, sektör bazlı iş kaybının kadınlar aleyhine olmasının pandemi kaynaklı ekonomik gerilemeyi özgün kılan gelişmelerden birisi olduğunu göstermektedir. Ancak burada hatırlanması gereken nokta, kadın istihdamının yoğunlaştığı ve pandeminin etkilerini en yoğun deneyimleyen iş kollarının kalıplaşmış toplumsal cinsiyet rollerine paralel giden mesleki cinsiyet ayrımcılığından bağımsız düşünülemezdir.

Toplumsal cinsiyet normları kadın egemen birçok mesleğe devamlı olarak gerçek değerinden daha az değer atfederek kimin ve neyin değerli olduğunu tanımlamakta (King, Hewitt, Crammond, Sutherland, Maheen ve Kavanagh, 2020, s.80) ve böylece toplumsal cinsiyet temelli bir emek hiyerarşisi yaratılmaktadır. Kapitalist sistem açısından ücretli emek hiyerarşisi içinde kadın emeği çoğu zaman belli iş kollarında nitelikli emek olarak görülmediğinden ya da var olamadığından kadınlar piyasada görece daha alt kademelerde konumlanabilmektedir. Kadınlar ağırlıklı olarak “düşük beceri gerektiren işler olarak görülen hizmet sektörü işleri ve ihracata dönük, emek yoğun, düşük teknoloji ve makineleşme içeren üretim sektörleri”nde (Yücel, 2020, s. 90) çalışmaktadırlar. COVID-19 pandemisinin işgücü piyasası üzerindeki etkilerine odaklanan araştırmalara bakıldığında üç temel sonuç ortaya çıkmaktadır. Birincisi, yüz yüze etkileşimin ağırlıklı olması gibi, mesleklere özgü özellikler pandemi sırasındaki cinsiyetler arasındaki işsizlik farkının bir ölçüde sebebi olarak görülmektedir (Ham, 2021, s.135). Kadınların etkileşimli işler gerektiren mesleklerde yoğunlaşması örneğin Amerika Birleşik Devletleri’ndeki toplam işsizlik açığının yüzde 12,2’sini açıklamaktadır (Monteno, Jigang, Rojas, Schmutte, Simon, Weinberg ve Wing, 2020’den aktaran: Ham, 2021, s.135). İkincisi, Birleşik Krallık, Amerika Birleşik Devletleri ve Güney Kore gibi farklı ülkelerde yapılan araştırmalara göre genç, daha az eğitilmiş ve geçici veya yarı-zamanlı işlerde çalışanlar gibi savunmasız durumdaki bireylerin pandemiyle ortaya çıkan ekonomik durgunluktan etkilenme olasılığı daha yüksektir. Buna göre pandemi sırasında kadınların işlerini kaybetme veya ücretli çalışma saatlerinin azalması riskinin daha yüksek olması onların iş durumlarıyla ve görece düşük beşerî sermayeleriyle açıklanmaktadır (Ham, 2021, s. 135-136). Üçüncüsü, okullar ve kreşler gibi bakım sağlayan resmî kurumlar karantina döneminde kapalı olduğundan evde bakım görevleri çalışanların bilhassa çocuk sahibi kadınların işgücü piyasasına katılımlarını negatif yönde etkilemiştir. (a.g.e., s. 136). Özellikle kadınların çocuklarla kurduğu ilişki onların yarı zamanlı çalışmaya geçişlerini (Cowan 2020’den aktaran: Ham, 2021, s.136), ücretli çalışma saatlerinin azalmasını (Collins vd. 2020’den aktaran: Ham, 2021, s.136) ve işsizlik sorunlarını (Montenovo vd. 2020’den aktaran: Ham, 2021, s.136) belirlemektedir. Bu açıklamalar göstermektedir ki COVID-19 pandemisinin kadın istihdamı aleyhine yol açtığı durumlar, işgücü piyasasındaki mesleki cinsiyet ayrımı, yeterince yatırım yapılmamış beşerî sermaye ile anneliğe ilişkin istihdam ve ücret durumları gibi toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini etkileyen mevcut faktörlerle uyum içindedir (a.g.e., s.136).

Alon, Doepke, Olmstead-Rumsey ve Tertilt (2020b) tarafından yapılan niceliksel araştırmaya göre pandeminin getirdiği ekonomik durgunluk, çalışma

saatlerini azaltmak durumunda kalan ya da işgücünden tamamen ayrılan kadınların niteliklerinin değerini düşürmekte ve cinsiyete dayalı gelir farklılığı sorununu pekiştirmektedir. Olağan ekonomik durgunlukların cinsiyetler arası gelir eşitsizliğini iki puan azalttığı gözlemlenirken, pandemi durgunluğunun ise bu durumu beş puan artırdığı tespit edilmiştir (Alon vd., 2020b, s.4). Ancak pandeminin sonucu olarak bir kez daha ortaya konan bu çarpıcı gelir adaletsizliği durumu rekabetçi emek piyasasının kadınlardan nasıl ucuz emek sağlayıcıları olarak faydalandığına da ışık tutmaktadır. Özellikle yarı zamanlı, geçici ve güvencesiz işlerde çalışan kadınlar düşük maliyetli iş gücü olarak görünürde esnek ama sömürüye daha açık çalışma düzenlemelerinde yer almaya zorlanmaktadır. Bu bağlamda esnek çalışma pandemiyile beraber kadınlara çalışma hayatlarıyla ev içi sorumluluklarını dengelemeleri konusunda bir alan açmış gibi durmaktadır; hatta toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamada etkili bir yol olarak da sunulabilmektedir. Fakat toplumsal cinsiyet rolleri ve sorumluluklarına dair geleneksel ve normatif düşüncelerin ve tutumların korunduğu toplumlarda esnek çalışma düzenlemeleri işgücü piyasalarında ve hanelerde toplumsal cinsiyet rollerini geleneksel hâle getirmektedir (Chung ve van der Lippe, 2020, s.366). Diğer bir deyişle, istihdam sunanların devletle yaptığı iş birliği sonucu gerçekleştirilen bu çalışma modeli, kadınlara temelde hem kamusal hem de özel alanda konumlarını ve sorumluluklarını “hatırlatan” bir uygulamaya dönüşmüştür. Bu açıdan bakıldığında, kadınlar serbest piyasa ekonomisinin şartları içinde artı değer üretimine erkek istihdamına denk olabilecek şekilde katkı sunar hâledirler. Fakat salgın sürecinin de bir kez daha açığa çıkardığı gibi toplumsal cinsiyete dayalı gelir eşitsizliği, kriz anlarında sermaye birikimi açısından daha kârlı ve kullanışlı hâle gelebilmektedir. Bu ekonomik ortam kuşkusuz kadınların uzun vadede iş gücüne katılım, işten çıkarılma ve işten ayrılma eğilimlerini etkileyecektir. Ama daha da önemlisi kadınların sunduğu ücretli emeğe atfedilen değer iş gücü piyasasındaki egemen ataerkil ilişkilerden, kurumlardan ve zihniyetlerden bağımsız düşünülmemeyeceğinin salgın dönemiyle birlikte yeniden anlaşılmasıdır. Diğer bir ifadeyle, ücretli kadın emeğinden hangi iş dallarında hangi koşullar altında faydalanılacağı, bu emeğin hangi sektörlerin dışında bırakılacağı ile bu emek türünün piyasadaki karşılığı ve ona piyasa tarafından biçilen değer baskın cinsiyetçi karar alma ve uygulama mekanizmalarıyla birlikte hareket etmektedir.

Bunlarla bağlantılı olarak COVID-19 süreci ücretli kadın emeği üzerindeki baskın ataerkil denetimi bir kez daha gözlemlemek açısından da turnusol kâğıdı işlevini üstlenmektedir. “Ataerkillik erkeklerin kadınlara hükmettiği, onları sindirdiği ve sömürdüğü bir toplumsal yapılar ve uygulamalar sistemi” (Walby, 1990, s. 20) kavramsallaştırmasından yola çıkarak, Walby (1990) ataerkilliğin altı

yapıdan oluştuğunu ileri sürer. Walby (1990, s.53)'e göre bu yapılardan birini de ücretli işin içindeki ataerkil ilişkiler oluşturmaktadır ve ayrımcılık ile dışlama ücretli işte istihdam edilen kadınlara yönelik iki ayrı ataerkil strateji olarak ele alınmalıdır. Dışlama stratejisi kadınların bir istihdam alanına veya bütün ücretli istihdama erişimini tamamen engelleme amacı güderken, ayrımcılık stratejisi kadınların işini erkeklerin işinden ayıran ve ücret ile statüye yönelik kadınları erkeklerin altında derecelendiren bir stratejidir (Walby, 1990, s.53). Bu perspektiften bakınca salgın dönemi, bir yandan ekonomik sistemler içinde her iki ataerkil stratejinin de kendine nasıl yer bulduğunu gözler önüne sermektedir. Diğer yandan bu süreç ataerkil stratejilerin etkin bir şekilde harekete geçirildiği hatta meşrulaştırılmaya çalışıldığı bir istihdam anlayışını beslemektedir. Walby (1990, s.24)'nin düşüncesine göre ataerkillik iki farklı iktidar alanı olarak özel ve kamusal alanda biçimlenmektedir. Buna göre özel ataerkillik, kadınların sindirilmesinin ana alanı olarak ev içi üretimle ilgiliyken, kamusal ataerkillik, çoğunlukla istihdam ve devlet gibi kamuya dayalı alanlarla ilişkilidir. Kadın emeğine el konulması özel ataerkillikte hane halkı içindeki aile reisi tarafından bireysel olarak gerçekleşirken, kamusal formda daha çok kolektif bir el koyma hâlinindedir. Bu bakış açısından değerlendirildiğinde pandemi sürecinde kadın istihdamının hem niceliksel olarak azalması hem de niteliksel olarak daha korunmasız hâle gelmesi, kamusal ataerkilliğin kadınların önüne çıkarmaya devam ettiği engeller olarak yorumlanabilir. Özellikle ekonomik olarak güçlenme ve özgürleşme eğilimlerine karşıt olarak bu süreçte kadın emeğinin değersizleştirilmesinde ve sömürülmesinde kamusal ataerkilliğin eşlik ettiği cinsiyetçi istihdam yaklaşımları da dikkat çekici roller üstlenmektedir. Bütün bu açıklamalar göz önüne alındığında toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kesişim noktası olarak ücretli ve ücretsiz emeğin koşullarını belirleyen ev içi üretim ilişkileri bir kez daha tartışmaya açılmalıdır. Sonraki bölüm kadın emeğini pandemi döneminde hane içi bakım ekonomisi dinamikleri açısından incelemeye çalışacaktır.

Bakım Emeği Perspektifinden Pandemi

2020'de başlayan COVID-19 pandemisi nedeniyle kapitalist sistemin kendini idame ettirebilmesinde ücretli emek kadar pay sahibi olan ev içi emeği görmezden gelmek mümkün değildir çünkü bu salgın sadece bir sağlık krizi değil aynı zamanda "bir kapitalizm ve ataerkillik krizi" (Ceuterick, 2020, s.897) olarak nitelendirilmektedir. COVID-19 krizi insanları eşit bir düzlemde buluşturmak yerine, ülkeler arasındaki, işverenler ile çalışanlar arasındaki ve cinsiyetler arasındaki farklılıkları ve eşitsizlikleri daha da görünür kılmıştır. Öte yandan kapitalizm ve ataerkillik krizi olarak da tanımlanan bu kriz, ücretli emek alanı olarak görülen mesleki alanı ücretsiz emeğin geleneksel alanı olan ev içi alana taşıyarak kapitalizmin ve ataerkilliğin yapısal eşitsizliklerini vurgulamıştır. Ayrıca

pandemi sürecinde bu iki emek türünün ev içi mekânda eşzamanlı varlığı, ev ve bakım işlerinin yeniden üretim emeği olarak ve toplumsal refah ve kalkınmanın ayrılmaz bir parçası olarak görünürlüğüne sağlamıştır (Ceuterick, 2020, s.898). Diğer bir deyişle, salgın koşulları kapitalizm ile ataerkilliği kendilerine özgü eşitsizlikler yaratan ve farklı etki alanları olan iki ayrı sistem gibi düşünmenin ve bu doğrultuda analiz etmenin kısıtlı bir kavrayışa sebep olabileceğini yeniden hatırlatmıştır. Özellikle kadın emeğinden faydalanılması bağlamında bu koşullar kapitalizm ile ataerkilliğin iş birliğini gözlemleme olanağı sağlamıştır. Ekonomik durgunluk dönemi de dahil olmak üzere toplumsal cinsiyet temelli eşitsizliklerin yeniden üretimi konusunda birbirlerini beslemeye devam etmektedirler. Bu anlamda ikisi arasındaki etkileşim pandemi döneminde artarak hem iş hayatında hem de ev içinde kadın emeğinin değersizleştirilmesini ve sömürülmesini daha görünür kılmıştır. Kapitalizm ile ataerkilliği bir araya getirerek kapitalist toplumlardaki kadının konumunu çözümleyen Hartmann (1979)'ın ufuk açıcı çalışmasındaki "Kadın emeğinden kim faydalanır?" sorusunu bu sebeple yeniden hatırlamakta fayda vardır. Bu soruyu "elbette kapitalistler ama aynı zamanda kocalar ve babalar olarak evde kişiye özel hizmetler alan erkekler" (Hartmann, 1979, s.6) olarak cevaplaması ise erkeklerin de kadın emek gücünden kapitalist sistemin sağladığı kadar fayda sağladığı iddiasını ortaya koymaktadır. Ataerkilliği sadece hane içinde kapitalizmi ise sadece iş gücü piyasasında hâkim güç olarak gören düşünceye karşı çıkararak Hartmann her iki alanda da müşterek bir çalışma içinde olduklarını söyler. Her ne kadar kapitalist toplumlarda ataerkillik ve sermaye arasında sağlıklı ve güçlü bir ortaklık olduğunun altını çizse de bu ortaklık kaçınılmaz değildir. Çünkü özellikle kadın emeğini kimin kullanacağı konusunda çatışan çıkarlar sıklıkla devreye girmektedir. Kadınların evde erkeklere mi yoksa iş gücü piyasası içinde erkek kapitalistlere mi hizmet edeceği meselesi bu çatışmanın kendini belli etme yollarından biridir (Hartmann,1979, s.14). Ancak taraflardan bağımsız olarak bu uyuşmazlıkta sabit olan, kadın emeğinin tahakküm altına alınmasıdır. Bununla birlikte ev içinde ve dışında kadın emeği kendinden menkul bir değere sahip olmasına rağmen, bu emeğe ataerkil kapitalist sistem tarafından belli bir ekonomik ve politik değer biçilir.

Bu durum şüphesiz ki, Hartmann'ın dikkat çektiği gibi kapitalist toplumlarda cinsiyetçi ideolojinin aldığı belirli formla yakından ilişkilidir. Buna göre nasıl ki kadınların çalışması erkek egemenliğini ve kapitalist üretimi sürdürmek gibi ikili bir amaca hizmet ediyorsa, cinsiyetçi ideoloji de benzer şekilde erkek özellikleri ile kapitalist değerleri yüceltme ve kadın özellikleri ile toplumsal ihtiyaçları itibarsızlaştırma gibi ikili bir amaca hizmet etmektedir (Hartmann, 1979, s.21). Bunların ışığında pandemi döneminde kapitalist sistemle ataerkilliğin ortaklıklarını kuvvetlendirdikleri alanların en önemlilerinden biri kadınların ev

içinde sunduğu bakım emeğidir. Kapitalist sistemin ayakta durabilmesi ve talep ettiği iş gücünü istenen koşullarda çalıştırabilmesi için ihtiyaç duyduğu ücretsiz emeğin koşulları bu dönemde de ataerkil tahakküm ilişkileri içinde belirlenmektedir. Çalışan anneler özelinde bakım emeği yükü çalışma hayatının performans beklentileriyle buluşunca salgının ek bir külfet getirdiği aşikârdır. Çeşitli ülkelerde okulların kapatılması, uzaktan eğitime geçilmesi ve karantina ile sokağa çıkma yasakları uygulamalarıyla hane halkının evde olması özellikle çocuk bakımının ev içine kaymasına neden olmuştur. Diğer bir ifadeyle, kreşlerin, okulların ve bakıcıların üstlendiği çocuk bakımı ve eğitimi pandemi dolayısıyla annelerin bakım emeğine devredilmiştir. Bu durum bile tek başına pandeminin kadınlar ve erkekler üzerindeki farklı etkilerini tartışmaya açmak için yeterince önemlidir. Ancak bu hâl Wenham'ın (aktaran Lewis, 2020) öne sürdüğü gibi "sadece bakım rollerini yerine getiren kadınların toplumsal normlarıyla alakalı değildir; aynı zamanda uygulanabilirlikle ilgilidir. Kim daha az maaş alıyor? Esnekliğe kim sahip?". Aslında bu durum emek piyasasındaki toplumsal cinsiyet temelli eşitsiz koşulların özel alandaki bakım ekonomisine yansımaları olarak okunabilir. Cinsiyetçi toplumsal kalıplara ve rollere ek olarak cinsiyete dayalı ücret uçurumu ve yarı-zamanlı işlerin daha çok kadın istihdamının bir parçası olması sebebiyle salgın döneminde kadınların bakım emeği sistem açısından daha da kullanışlı hâle gelmektedir. Küresel bir ekonomik buhran süresince hem kamusal hem de özel alanda kadın emeğinden faydalanılması bu sebeple daha az maliyetli ama daha kazançlı bir durumu beraberinde getirmektedir.

Bu bağlamda Hochschild (1989)'ın klasikleşmiş eserinde kullanmış olduğu "ikinci vardiya" terimi çalışan annelerin eşit olmayan bir ev emeği yüküyle karşı karşıya kaldığını ve dolayısıyla fazladan yirmi dört saatlik çalışma gününe eş değer performans gösterdiğini açıklamaktadır. Kadınlar hem istihdama katılarak hem de ev işlerini yaparak kendilerini çifte iş günü içerisinde bulmaktadırlar. Kesintisiz devam eden bu mesai yine kapitalist ve ataerkil üretim ilişkileri içinde artı değer yaratmaya devam etmektedir. Ancak erkek emeği kadar görünür olmak ve yararlı kabul edilmek konusunda hâlâ ciddi engellerle karşılaşmaktadır. Burada dikkat çeken nokta kadınların özellikle son yıllarda işgücüne katılımlarındaki niceliksel artışa ve yaptıkları işlerin artan çeşitliliğine ve sorumluluğuna rağmen, ev içindeki emeğin ve zamanın paylaşımı ve dağılımı konusunda cinsler arası adil bir durumdan bahsedilemiyor oluşudur. Bunlar göz önüne alındığında COVID-19 salgınının bilhassa çalışan anneler için ek yükler ve sorumluluklar getirdiği ve ev içindeki eşitsiz iş bölümünü iyice derinleştiği anlaşılmaktadır. İkinci vardiyaya ilaveten O'Reilly (2020) pandeminin özellikle anne işlerinin duygusal ve entelektüel emeği olarak tanımladığı üçüncü vardiyayı yoğunlaştırdığını ortaya koymaktadır. Kendi ifadesiyle bu fikir Ruddick'in

(1989'dan aktaran: O'Reilly, 2020, s.8) annelerin aile için üstlendiği düzenleme, hatırlama, öngörme, endişelenme ve planlama gibi anneliğe özgü düşünce biçimi olarak adlandırdığı duruma benzer. Ayrıca salgın dönemi koşulları anneler açısından dördüncü vardiya olarak adlandırılacak çocukların evden eğitimi sürecinde de rol almalarına yol açmaktadır. Benzer bir anlayışla feminist iktisatçılar da çoğunlukla kadınlar tarafından üstlenilen, az değer biçilen ücretsiz duygusal emeğe atıfta bulunan üçüncü vardiya dikkat çekmişlerdir. Chung'un (2020'den aktaran: Power, 2020, s.67) dile getirdiği gibi bu durum annelere çocukların yanı sıra ebeveynlerin ve diğer aile üyelerinin duygusal iyiliğini sağlamak gibi bir sorumluluk vermektedir. Kısacası bir aileyle ilgili olarak endişelenmenin zihinsel yükünü taşımak kadınlara kalmaktadır.

Haicault (1984'ten aktaran: Fougeyrollas-Schwebel, 2015, s. 146) tarafından geliştirilen zihinsel yük kavramı, ev emeğinin sadece bir edime indirgenmesinin karşısında bu emeğin zihinsel ve duygusal boyutlara da sahip olduğunu belirtir. Bu kavramın altını çizdiği nokta bakım emeğinin sadece ev işlerini yapmaktan ve evdeki erkek, çocuk ya da yaşlıların ihtiyaçlarını gidermekten ibaret olmadığı, yani sadece fiziksel uğraşa ve yorgunluğa denk olmadığıdır. Bu anlamda hane halkının artan ev içi taleplerinin kadınlara yönelik yarattığı duygusal ve zihinsel yükün COVID-19 pandemisi sürecinde yoğunlaştığını söylemek yerinde olacaktır. Pandemi kaynaklı kaygılar, endişeler ve kişisel deneyimler ile kadınlar tarafından neyin daha önemli ya da önemsiz görüldüğüne dair algılar, bu süreçteki toplumsal cinsiyet eşitsizliği sorununun zihinsel boyutunu göstermektedir (Czymara, Langenkamp ve Cano, 2020). Daminger (2019'dan aktaran: Czymara vd., 2020, s.S70-71)'e göre bilişsel/zihinsel emek ihtiyaçlarını öngörmek, bu ihtiyaçları karşılamaya yönelik seçenekleri belirlemek, seçenekler arasında karar vermek ve sonuçları izlemek anlamına gelmektedir. Bu kavramsallaştırmadan yola çıkarak, Czymara vd. (2020) Almanya'da sokağa çıkma yasağı sırasında bireylerin deneyimleri ve kaygıları üzerinden toplumsal cinsiyet eşitsizliğini araştırmışlardır. Buna göre araştırmacıların teorik beklentileriyle uyumlu şekilde bu süreçte kadınlar daha çok çocuk bakımı konusunda erkekler ise ücretli iş konusunda daha fazla endişe duymuşlardır (a.g.e., s.S77). Başka bir ifadeyle, erkeğin ailenin geçiminden sorumlu olduğu geleneksel aile modeli ile toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünün bir kez daha ortaya çıktığı görülmüştür. Ayrıca kaygılar bağlamında belirtilen toplumsal cinsiyete dayalı bu farklar, pandemi süresince bilişsel/zihinsel emeğin adil olmayan bölüşümünü göstermektedir (a.g.e.). Benzer şekilde, pandeminin ilk aylarında Amerika Birleşik Devletleri'nde COVID-19'un kadınlar ve erkekler üzerindeki zihinsel yükünü ve ekonomik etkilerini karşılaştıran bir araştırmanın sonuçları da kadınların pandemi nedeniyle erkeklere göre daha ağır bir zihinsel

yük taşımak zorunda kaldığını doğrulamıştır (Raile, Raile, Parker, Shanahan ve Haines, 2020). Ayrıca stres, ekonomik etkiler, hastalanma ve ölüm kaygıları gibi pandemiye ilişkin farklı endişelerin kadınlar tarafından daha fazla deneyimlenmiş olması ve artan çocuk bakımı ve gündelik yaşam sorumlulukları taşıdıkları zihinsel yükü bu dönemde daha da ağırlaştırmıştır. Bu bağlamda özellikle çocuk sahibi olan kadınlar ile bu süreçte iş kaybı yaşayan kadınlar daha fazla olumsuz etkilere maruz kalmışlardır (a.g.e., s.561).

Ev işi gibi daha kolay fark edilebilir, fiziksel emek gerektiren işlerin aksine zihinsel ve duygusal emek harcanarak gündelik yaşama dair alınan kararların, yapılan düzenlemelerin veya baş edilen sorunların ataerkil kapitalist sistem açısından çoğu zaman karşılığı yoktur. Bununla birlikte ücretli emekten farklı olarak ev içi emeğin değeri ölçülebilir değildir; bu sebeple kapitalist ekonomi içinde karşılıksız emek olarak görünmez hâldedir. “Değişim değerine sahip olan metaların üretimi ve mübadelesine dayanan sermaye birikimi” (Memiş ve Özay, 2011, s.246) kapitalist ekonominin belli başlı kurucu unsuru olduğundan bu ekonomik düzen içerisinde karşılıksız emek değişim değerine sahip olarak görülmez. Kısacası, değişim değeri piyasa aracılığıyla gerçekleştiğinden ve “karşılıksız emek piyasada mübadele edilmediğinden ve aynı zamanda birçok kategorisinin üretken emek olma yetisinden yoksun olduğu düşüncesiyle iktisadi olmadığına ulaşılır” (Memiş ve Özay, 2011, s.246). Bu anlamda klasik iktisat anlayışı perspektifinden, çalışan anneler tarafından sunulan bakım emeğinin de kendine özgü bir getirisi yoktur. Çünkü kapitalist piyasa ilişkileri içerisinde bir ticaret nesnesi olarak kendine yer bulamamakta ve meta ekonomisinin dışına itilmektedir.

“COVID-19 Küresel Salgın Sürecinde Türkiye’de Bakım Ekonomisi ve Toplumsal Cinsiyet Temelli Eşitsizlikler” (İlkaracan ve Memiş, 2020) başlıklı araştırma notu da bu dönemde piyasa ekonomisinin yavaşlamasına rağmen bakım ekonomisinin hem ücretli hem ücretsiz bileşenlerindeki ekonomik faaliyetin arttığını göstermektedir. Hane içinde zaman kullanım örüntüleri karşılaştırıldığında ücretsiz iş yükünün hem erkek hem kadın için artmış olduğu bulunmuştur. Fakat bu yükün büyük kısmını üstlenen kadınların erkeklerin neredeyse dört katı daha fazla ücretsiz emek harcadığı tespit edilmiştir. Daha da dikkat çekici olarak salgın sürecinde hem ücretli emek hem de ücretsiz çalışmadaki eş zamanlı artış, istihdamda kalmaya devam eden kadınların toplam çalışma sürelerinde dramatik bir yükselişe sebep olmuştur. Ücretsiz çalışma zamanındaki artışın temel nedeni hem erkekler hem de kadınlar için salgının gerektirdiği hijyen koşullarına uyma ile ilgili işlerdir. Ancak bunu takip eden ikinci temel neden okulların kapanmasıyla çocuk bakımına yönelik işlerin artmasıdır; çünkü bu durum kadınların neredeyse dörtte birinin ev içi ücretsiz çalışma

zamanında artışa yol açmıştır (İlkkaracan ve Memiş, 2020, s.8). Bu araştırmanın da bir kez daha açığa çıkardığı gibi pandemi döneminde de Türkiye’de bakım ekonomisinin başat hizmet sağlayıcıları kadınlar ve onların karşılıksız emeğidir. Ayrıca dördüncü vardiya olarak tanımlanmaya başlanan çocukların evden eğitim koşullarını oluşturmak ve denetlemek gibi ek bakım yükleri özellikle çalışan annelerin toplam emek sürelerinde dikkat çekici artışları beraberinde getirmiştir. Benzer şekilde pandeminin anneler ve babalar üzerindeki etkileriyle birlikte çocuk bakımının çalışma saatleriyle olan etkileşimini araştıran Amerika Birleşik Devletleri’nde yapılan bir çalışmanın sonuçları da çarpıcıdır. Collins, Landivar, Ruppner ve Scarborough (2020) COVID-19 salgınından önceki dönem olan Şubat 2020 ile salgındaki ilk zirve noktasının görüldüğü Nisan 2020 arasında, annelerin ve babaların çalışma saatlerinde meydana gelen değişiklikleri incelemişlerdir. Bunun sonucunda da küçük çocuklu annelerin çalışma saatlerinin babalara göre dört ila beş kat daha fazla azaltıldığını saptamışlardır. Daha da önemlisi salgın sırasında çalışma saatlerindeki cinsiyet farkının yüzde 20 ile yüzde 50 arasında artmış olmasıdır. Araştırmacılara göre bu bulgular kadınların çalışma saatlerine ve istihdamlarına getirdiği zorlukları vurgulayarak COVID-19 salgınının bir başka olumsuz sonucuna işaret etmektedir (Collins vd. 2020). Diğer bir deyişle, salgının toplumsal cinsiyet temelli sebep olduğu eşitsizliklerden biri de ebeveynlerden her ikisinin çalışma durumunda bile annelerin çalışma saatlerinin sınırlandırılmaya daha müsait olarak düşünülmesidir. Ancak bu durum doğrudan kadınların bakım emeği yüklerinin de hafifletilmesi anlamına gelmemektedir; aksine daha önce de belirtildiği gibi salgın dönemiyle birlikte kadınların karşısına farklı sorumluluklar ve beklentiler çıkmaktadır.

Son olarak, bakım emeği ekonomisinin pandemi dönemiyle iyice belirginleşen toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlik hâllerine odaklanan değerlendirmelerin yanında bu sürecin babalar için yarattığı sonuçlar da kayda değerdir. Alon vd. (2020a)’lerinin yapmış olduğu araştırma COVID-19 krizi sırasında babaların çocuk bakımı sorumluluklarına ve uzun vadede toplumsal cinsiyet normlarının olası değişimine değinmiştir. Salgın sebebiyle erkeklerin evden çalışmasından ve kreşler ile okulların kapalı olmasından dolayı erkeklerin çocuk bakım sorumluluklarının artacağı iddia edilmiştir. Her ne kadar çocuk bakım ihtiyacının çoğu kadınlar tarafından karşılanırsa da babaların çocukla geçirdiği saatler bakımından bir artış gözlemlenmiştir. Bu açıdan bakıldığında pandemi döneminde çocuk bakımı için birincil sorumluluğu üstlenmek zorunda olan pek çok baba vardır ve bu durum, araştırmacılara göre, şu anda ev işinde ve çocuk bakımında iş bölümünün dengesiz dağılımına yol açan toplumsal normları aşındırabilir (Alon vd. 2020a). Özellikle annenin hâlihazırda evde olduğu, babanın daha önce iş yerinde çalıştığı ve pandemide evden çalıştığı ya

da hiç çalışmadığı ailelerde, çocuk bakımına erkeklerin daha fazla zaman ayırması beklenmektedir. Ayrıca her iki ebeveyn de iş gücünde olduğu hâlde, kriz sırasında annenin evde olmadığı ve babanın evden çalışmaya zorlandığı durumlarda da babalar çocuk bakımının asıl sorumlusu olabilmektedir. Bu nedenle araştırmacılar kriz sebebiyle erkeklerin çocuk bakımına katılımında bir artış beklemektedir ve çoğu durumda evli erkeklerin ilk kez bu sorumluluğu üstlendiklerinin altını çizmektedirler. Tarihsel olarak bakıldığında önceki ekonomik bunalımların hane halkı iş gücü dağılımına kalıcı etkilerini göz önünde bulundurarak bu değişimin erkeklerin gelecekte çocuk bakımına katılımında önemli bir artışa yol açmasını öngörmektedirler (Alon vd.,2020a, s.21-22). Aynı şekilde Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Krallık, Kanada, Filipinler ve Kenya'yı kapsayan ve Mayıs ve Haziran 2020 arasında yürütülen araştırmadan elde edilen bulgular, bakım emeğindeki cinsiyet eşitsizliklerinin kadınlar aleyhine devam etmesine rağmen erkeklerin bakım işine salgın öncesine göre daha fazla zaman harcadığını ortaya koymuştur (Bolis, Parvez, Holten, Mugehera, Abdo ve Moreno, 2020). Araştırmacılara göre bu durum pandemi sırasında ve sonrasında ücretsiz bakım ve ev işlerinin daha adil bir dağıtımına geçişi sağlamak amacıyla toplumsal normlarda ve politikalarda kalıcı bir değişikliğe yol açması açısından dikkate değerdir (a.g.e., s.9).

Bu çözümler Carlson, Petts ve Pepin (2020)'in salgın boyunca ebeveynlerin ev işlerindeki değişikliklerini konu alan araştırmalarının bulgularıyla paralellik göstermektedir. Babaların ev işi ve çocuk bakımı için harcadığı zamandaki artıştan hareketle, araştırmaya katılan hem annelerin hem de babaların daha eşitlikçi bir ev içi emek iş bölümüne doğru bir değişim içinde olduklarını bildirmişlerdir (Carlson vd., 2020, s.7). Yakın zamanda Carlson vd. (2020), Holmes vd. (2020), Lyttleton, Zang ve Musick (2020) tarafından gerçekleştirilen çalışmalar (aktaran: Carlson vd., 2020, s.7) da evden çalışan babaların, ara sıra da olsa, evden çalışmayan babalara göre daha fazla çocuk bakımını üstlendiğini ve evden çalışan babaların eğer eşleri tam zamanlı çalışıyorsa ev işlerinde daha fazla zaman geçirdiklerini göstermektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nde yürütülen bu çalışmalar babaların salgın süresi boyunca bakım emeği sorumluluğunu annelerle paylaşma konusunda daha aktif rol aldıklarını açığa çıkarmaktadır. Aynı şekilde Türkiye'de de erkeklerin ücretsiz çalışma sürelerinde önemli bir artış gözlemlenmiş ve buna göre evden ücretli çalışmaya geçen erkeklerin ev içinde ücretsiz çalışmaya ayırdıkları toplam süre beş kat artmıştır (İlkkaracan ve Memiş, 2020, s.1). Erkeklerin ev içinde harcanan emeğe katılımını kolaylaştıran unsurlar evden çalıştırma eğiliminin artması ve ücretli çalışma saatlerinin azaltılması gibi istihdam durumundaki değişiklikler olarak tespit edilmiştir (İlkkaracan ve Memiş, 2021, s. 298-299). Bu çalışmaların

vurguladığı gibi özellikle erkeklerin evde geçirdikleri sürenin sokağa çıkma kısıtlamaları nedeniyle artması, çocuklarıyla daha uzun ev ortamında bulunmaları ve çalışan eşlerinin iş yoğunluğuna tanıklık etmeleri erkeklerin salgın öncesine göre daha fazla ev işlerine ve çocuk bakımına dahil olmalarına vesile olmuştur. Bu çizilen olumlu tablo şüphesiz ki daha adil bir ev içi iş bölümüne işaret etmekte ve erkekler açısından bakım emeğinin koşullarına ve zorluklarına dair bir farkındalık geliştirmeye başladıkları müjdesini vermektedir. Ancak burada düşünülmesi gereken nokta ev işleri ile çocuk bakımı ve eğitimi konusunda iş bölümünün nasıl şekillendiğidir; yani kimin hangi işi üstleneceği, işlere ne kadar zaman ayrılacağı ya da işten arta kalan zamanların ev içinde nasıl değerlendirildiği soruları yine önem kazanmaktadır. Kısacası ücretsiz emeğin erkekler tarafından nasıl sunulduğu meselesi en az bu emeğe ayırdıkları zamandaki artış kadar üzerinde durulması gereken bir durumdur. Bunlara ek olarak sokağa çıkma kısıtlamalarının ardından ya da evden çalışma olanaklarının iş yerleri tarafından ortadan kaldırıldığı durumlarda bu eşitlikçi tavrın ne kadar sürdürülebildiği veya sürdürülebileceği de yine uzun vadede peşine düşülmesi gereken bir araştırma sorusu olarak durmaktadır.

Sonuç Yerine

Bu yazının çıkış noktası küresel bir sağlık krizi olarak ortaya çıkıp neredeyse tüm toplumsal yapıları ve ilişkileri etkisi altına alan COVID-19 pandemisinin toplumsal cinsiyet eşitsizliği boyutunu kadınlar açısından tartışmaktı. Çalışma boyunca yer verilen 2020 ve 2021 yılı içerisinde yapılan araştırmaların işaret ettiği gibi hem ücretli hem de ücretsiz emeğin koşulları bakımından kadınların aleyhine devam eden bir süreçten bahsetmek mümkündür. Kapitalist sistemle ataerkilliğin iç içe geçmişliğinin bu ekonomik durgunluk dönemindeki yoğunlaşmış tezahürlerini görmek açısından kadın emeğinin nasıl gözden çıkarıldığı, değersizleştirildiği ve sıradanlaştırıldığı bir kez daha önem kazanmaktadır. Bu sebeple kökleşmiş toplumsal cinsiyet eşitsizliği sorununun bu kriz sebebiyle daha da derinleşeceğine dair öngörüler birçok araştırmacının temel kaygısı olarak ortaya konmaktadır. Ancak diğer yandan kadınların ev içindeki ücretsiz emek yükünü paylaşan ya da paylaşmaya başlayan erkeklerin varlığına dikkat çekip daha eşitlikçi bir aile yaşantısının post-pandemi dönemini belirleyen unsurlardan biri olacağına dair tespitler de göze çarpmaktadır.

Bu noktadan hareketle pandemi doğal afet olmanın ötesinde aynı zamanda geniş çaplı her türlü etkisi olan bir toplumsal hadise hatta felaket olarak da tanımlanabilmektedir. Felaketler bir açıdan toplumsal alandaki kırılmalar olarak kabul edilmek yerine, normalin abartılı devamı olarak görülmektedir; yani

dünyada hâlihazırda olanların farklı bir yoğunlukta deneyimlenmesidir. Diğer açıdan felaketler kırılmalar olarak kavramsallaştırılmakta ve doğası gereği politik olaylar olarak yorumlanmaktadır “çünkü dünyayı kimin nasıl yeniden düzenleyeceğine izin verilmesi gerektiği hakkında sorular sorarlar” (Guggenheim, 2014, s.4). Toplumsal bir felaket olarak COVID-19 salgınına toplumsal cinsiyet perspektifinden bakıldığında kadınlar ve erkekler arasında hem istihdam alanında hem de özel alanda pandemi süresince belirginleşen eşitsizlik hâlleri zaten süregelen bir normalin parçası olarak görülebilir. Fakat diğer yandan salgın normalleştirilmiş toplumsal ilişkilerde ve toplumsal kurumların işleyişlerinde yeni çatlaklar açabilmektedir. Bu bakımdan yerleşik düzene meydan okuyarak farklı toplumsal pratikleri ve direniş mekanizmalarını gündeme getirebilir. Post-pandemi toplumlarının toplumsal cinsiyet eşitliği temelinde yeniden nasıl düzenleneceği sorusu politik bir soru olmakla beraber mevcut eşitsizliklerin nasıl üstesinden gelineceği noktasında feminist bakış açısına ve müdahaleye ihtiyaç duymaktadır. Bu sebeple COVID-19 salgını “politika üreten bir felaket” (Guggenheim, 2014, s.4) olarak düşünülürse istihdam örüntülerinde ve bakım emeği koşullarında pandemi sebebiyle açılan çatlaklar uzun vadede toplumsal cinsiyet politikalarını etkileme gücüne sahiptir. Ayrıca pandemiyle belirginleşen veya açığa çıkan toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikler hak ve özgürlük temelli politika taleplerinin içeriğini de belirlemeye muktedir olacaktır.

Post-pandemi toplumlarının toplumsal cinsiyet politikalarını yeniden düzenlerken pandeminin daha görünür kıldığı ve derinleştiği eşitsizlikleri nasıl göz önünde bulunduracağı önem kazanmaktadır. Bu politikalar şekillendirilirken ve sonrasında hayata geçirilirken üzerinde durulması gereken üç temel noktadan ve beraberinde sunulabilecek önerilerden bahsetmek mümkündür. Birincisi, pandemi süreci bakım emeğinin kapitalist üretim ile yeniden üretim açısından zaruri doğasını görünür kılmış olsa da bu durum bakım işlerinin sistematik olarak değersizleştirilmesine ve görünmez olmasına engel olamamıştır (Kabeer vd.,2021). Bu süreç toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünün dayandığı erkek işlerinin kadın işlerinden daha “değerli” olduğu hiyerarşi ilkesinin (Kergoat, 2015, s.88) hâlâ baskın olduğunu göstermiştir. Özellikle bakım hizmetlerinin kamusal hizmet olarak hâlihazırda sunulması ve kurumlar aracılığıyla ihtiyaçların karşılanması gerekse de nakdi destekler ile bu hizmetler kadınlara aktarılmaktadır (Doğangün, 2021, s.422). Bu sebeple devletlerin bakım ekonomilerine daha fazla yatırım yaparak kurumsallaşmış bakım hizmetlerini çoğaltması ve yaygınlaştırılması elzemdir. Daha da önemlisi bu hizmetlerin “normalleştirilmesi” ve kadınlık ve/veya annelik görevlerinin askıya alınması gibi yorumlanmaması için gerekli altyapı hazırlıklarının politika üreticiler tarafından yapılması gereklidir. İkincisi, “kadınların “özgürleşmesinin” sosyal devlet, piyasa

ve özellikle ailenin sunduğu hizmetlere ve dayanışma mekanizmalarına ne kadar bağımlı olduğu” (Doğangün, 2021, s.423) pandemi dönemiyle bir kez daha açığa çıkmıştır. Bu bağımlılık ilişkilerinden kurtulabilmek için kadının hem ücretli hem de karşılıksız emeğinin kendi özgürleşmesinin önünde bir engel olmaktan çıkması hayati bir öneme sahiptir. Diğer bir deyişle devlet, aile ve piyasa üçgeninde kendine yer açmaya çalışan kadınların güçlenebilmesi hak temelli ve toplumsal cinsiyet eşitliğini benimseyen sosyal politikaların uygulanmasıyla yakından ilişkilidir. Buna paralel olarak pandemi sonrası dönemde de kadın emeğinin sermaye birikimi, istikrarlı sistem işleyişi ve aile düzeni için oynadığı başat rolleri gözeten politikalar devletler tarafından izlenmelidir. Son olarak, pandemiyle birlikte bir kez daha tartışmaya açılan kadın emeğinin içinde bulunduğu eşitsiz koşulların değiştirilmesi ancak toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik uygulamaların ve politikaların sürdürülebilir olmasıyla mümkündür. Kısaca pandemi gibi kriz zamanlarında gündeme gelen, o dönemdeki sorunları geçici olarak çözmeye yönelik ve genelde kadın emeğini hedef alan önlemlerin yerine uzun vadeli ve eşitlik vurgusuna sahip toplumsal cinsiyet politikaları üretilmelidir. Bu bağlamda da farklı coğrafyalarda verilen kadın mücadelelerin taleplerinin ve itirazlarının bu politikalara dahil edilmesi kaçınılmazdır. Böylece ücretli emek ile bakım emeğinin arasındaki geçişkenliği görebilmek ve kadın direnişlerinin dayanak noktalarını doğru okuyabilmek mümkün olacaktır.

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazar, çıkar çatışması bildirmemiştir.

Kaynakça

- Alon, T., Doepke, M., Olmstead-Rumsey J. & Tertilt, M. (2020a). The impact of COVID-19 on gender equality (Working Paper No. 26947). Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research. <https://doi.org/10.3386/w26947>.
- Alon, T., Doepke, M., Olmstead-Rumsey J. & Tertilt, M. (2020b). This Time It's Different: The Role of Women's Employment in a Pandemic Recession. http://tertilt.vwl.uni-mannheim.de/research/ADOT_Nov2020.pdf.
- Beneria, L., Berik, G. & Floro, M.S. (2016). *Gender, Development and Globalization: Economics as if People Mattered*. Londra ve New York: Routledge.
- Bolis M., Parvez A., Holten E., Mugehera L., Abdo N. & Moreno M. J. (2020). Care in the Time of Coronavirus: Why care work needs to be at the centre of a post-COVID-19 feminist future. *Oxfam International*, <http://hdl.handle.net/10546/621009>.
- Boyce Kay, J. (2020). 'Stay the Fuck at Home!': Feminism, Family and the Private Home in a Time of Coronavirus. *Feminist Media Studies*, 20 (6), 883–888. <https://doi.org/10.1080/14680777.2020.1765293>.
- Carlson D. L., Petts R. & Pepin J. R. (2020). US Couples' Divisions of Housework and Childcare During COVID-19 Pandemic. *SocArXiv*. <https://doi.org/10.31235/osf.io/jy8fn>.

- Ceuterick, M. (2020). An affirmative look at a domesticity in crisis: Women, Humour and Domestic Labour during the COVID19 Pandemic. *Feminist Media Studies*, 20 (6), 896-901. <https://doi.org/10.1080/14680777.2020.1789396>.
- Chung, H. & van der Lippe, T. (2020). Flexible Working, Work–Life Balance, and Gender Equality: Introduction. *Social Indicators Research*, 151, 365–381. <https://doi.org/10.1007/s11205-018-2025-x>.
- Collins C., Landivar L. C., Ruppner L. & Scarborough W. J. (2020). COVID-19 and the gender gap in work hours. *Gender, Work and Organization*, 28(1), 101-112. <https://doi.org/10.1111/gwao.12506>.
- Connell, R. W. (2017). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar: Toplum, Kişi ve Cinsel Politika*. çev. Cem Soydemir. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Czymara, C., Langenkamp, A. & Cano, T. (2020). Cause for concerns: gender inequality in experiencing the COVID-19 lockdown in Germany. *European Societies*, 23(sup1), 68-81. <https://doi.org/10.1080/14616696.2020.1808692>.
- Dodds, K., Broto, V. C., Detterbeck, K., Jones M., Mamadouh, V., Ramutsindela, M., Varsanyi M., Wachsmuth, D. & Woon C. Y. (2020). The COVID-19 pandemic: territorial, political and governance dimensions of the crisis. *Territory, Politics, Governance*, 8(3), 289-298. <https://doi.org/10.1080/21622671.2020.1771022>.
- Doğangün, G. (2021). Pandemiye Derinleşen Toplumsal Cinsiyet Eşit(siz)liğine Bir Bakış. İçinde B. Aykan ve O. Bilginer (Der.) *Salgın Halleri: COVID-19 ve Toplumsal Eşitsizlikler*. Ankara: Nika Yayınevi, 409-442.
- Frontoni, E. (2020). Covid-19 and Inequality: A Gender Perspective. *European Journal of Social Sciences*, 3(2), 127-134. <https://EconPapers.repec.org/RePEc:eur:ejsjr:102>.
- Guggenheim, M. (2014). Introduction: Disasters as politics – politics as disasters. *The Sociological Review*, 62 (1), 1-16. <https://doi.org/10.1111/1467-954X.12121>.
- Ham, S. (2021). Explaining Gender Gaps in the South Korean Labor Market During the COVID-19 Pandemic. *Feminist Economics*, 27(1-2), 133-151. <https://doi.org/10.1080/13545701.2021.1876902>.
- Hartmann, H. I. (1979). The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism: Towards a More Progressive Union. *Capital and Class*, 3(2), 1-33. <https://doi.org/10.1177/030981687900800102>.
- Fougeyrollas-Schwebel, D. (2015). Ev Emeği. İçinde H. Hirata, F. Laborie, H. Le Doaré ve D. Senotier (Der.) *Eleştirel Feminizm Sözlüğü*. çev. Gülnur Acar-Savran. Ankara: Dipnot Yayınları, s.144-149.
- Hochschild, A. R. (1989). *The Second Shift: Working parents and the revolution at home*. New York: Viking Penguin.
- ILO. (2021). *ILO Gözlem: COVID-19 ve Çalışma Yaşamı, 7. Baskı Güncellenmiş tahminler ve analiz*. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/briefingnote/wcms_769693.pdf.
- İlkkaracan, İ. & Memiş, E. (2020). COVID-19 Küresel Salgın Sürecinde Türkiye'de Bakım Ekonomisi ve Toplumsal Cinsiyet Temelli Eşitsizlikler. UNDP. <https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/library/corporatereports/COVID-gender-surveyreport.html>.
- İlkkaracan, İ. & Memiş, E. (2021). Transformations in the Gender Gaps in Paid and Unpaid Work During the COVID-19 Pandemic: Findings from Turkey. *Feminist Economics*, 27 (1-2), 288-309. <https://doi.org/10.1080/13545701.2020.1849764>.
- Kabeer, N., Razavi, S. & Rodgers, Y. (2021). Feminist economic perspectives on the COVID-19 pandemic. *Feminist Economics*, 27(1-2), 1-29.
- Kalabikhina, I. E. (2020). Demographic and social issues of the pandemic. *Population and Economics*, 4(2), 103-122. <https://doi.org/10.3897/popecon.4.e53891>.
- Kergoat, D. (2015).

- Cinsiyete Dayalı İşbölümü ve Toplumsal Cinsiyet İlişkileri. İçinde H. Hirata, F. Laborie, H. Le Doaré ve D. Senotier (Der.) *Eleştirel Feminizm Sözlüğü*. çev. Gülnur Acar-Savran. Ankara: Dipnot Yayınları, 87-96.
- King, T., Hewitt, B., Crammond, B., Sutherland, G., Maheen, H.& Kavanagh, A. (2020). Reordering Gender Systems: Can COVID- 19 Lead to Improved Gender Equality and Health?. *The Lancet*, 396 (10244), 80-81. [https://doi.org/10.1016/S01406736\(20\)31418-5](https://doi.org/10.1016/S01406736(20)31418-5).
- Lewis, H. (2020). The Coronavirus Is a Disaster for Feminism. *The Atlantic*, 19 Mart 2020. <https://www.theatlantic.com/international/archive/2020/03/feminism-womens-rights-coronavirus-covid19/608302/>.
- Malghan, D. & Swaminathan, H. (2020). Inside the Black Box: Intra-household Inequality and a Gendered Pandemic. *LIS Working papers* 797. <https://www.econstor.eu/handle/10419/228348>.
- Memiş, E. & Özay, Ö. (2011). Eviçi Uğraşlardan İktisatta Karşılıksız Emeğe: Türkiye Üzerine Yapılan Çalışmalara İlişkin bir Değerlendirme. İçinde S. Sancar (Der.) *Birkaç Arpa Boyu...21.Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 249-280.
- OECD (2020). *Women at the core of the fight against COVID-19 crisis*. <https://www.oecd.org/coronavirus/policyresponses/women-at-the-core-of-the-fight-against-covid-19-crisis-553a8269/>.
- O'Reilly, A. (2020). "Trying to Function in the Unfunctionable": Mothers and COVID-19. *Journal of the Motherhood Initiative*, 11(1), 7-24. <https://jarm.journals.yorku.ca/index.php/jarm/article/view/40588>.
- Power, K. (2020). The COVID-19 pandemic has increased the care burden of women and families. *Sustainability: Science, Practice and Policy*, 16 (1), 67-73. <https://doi.org/10.1080/15487733.2020.1776561>.
- Raile, A.N.W., Raile, E.D., Parker, D.C.W., Shanahan, E.A. & Haines, P. (2020). Women and the weight of a pandemic: A survey of four Western US States early in the Coronavirus outbreak. *Gender, Work and Organization*, 28 (S2), 554-565. <https://doi.org/10.1111/gwao.12590>.
- UN Women (2020a). *The Shadow Pandemic: Violence against women during COVID-19*. <https://www.unwomen.org/en/news/in-focus/in-focus-gender-equality-in-covid-19-response/violence-against-women-duringcovid-19>.
- UN Women (2020b). *Policy Brief: The Impact of COVID-19 on Women*. <https://asiapacific.unwomen.org/en/digitalibrary/publications/2020/04/policy-brief-the-impact-of-covid-19-on-women>.
- Walby, S. (1990). *Theorizing Patriarchy*. Oxford: Basil Blackwell.
- Wenham, C., Smith, J. & Morgan,R. (2020). COVID-19: The Gendered Impacts of the Outbreak. *The Lancet*, 395 (10227), 846-848. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30526-2](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30526-2).
- Yücel, Y. (2020). Ekonomik Kalkınma ve Toplumsal Cinsiyet. İçinde F. Saygılıgil (Der.) *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları*. Ankara: Dipnot Yayınları, 83-100.

Atıf: Sarıçay, Aybige Ebru & Arslan Cansever, Belgin (2021).Tanzimat Döneminde Değişme ve Eğitim Üzerine. *Sosyoloji Dergisi, 41-42*, 285-300.

Derleme Makale / Review Article

TANZİMAT DÖNEMİNDE TOPLUMSAL DEĞİŞME VE EĞİTİM ÜZERİNE*

Aybige Ebru SARIÇAY**

Belgin ARSLAN CANSEVER***

Öz

XVIII. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı karşısında toprak kaybetmeye başladığı bir dönemdir. Toprak kaybı, cihad politikasını benimsemiş bir devlet için gelir kaybı anlamını da taşımaktaydı. Söz konusu kayıplarla birlikte eş zamanlı olarak, devletin Batı'dan geri kaldığı görüşü bazı aydınlar tarafından dile getirilmeye başlanmıştır. Bu doğrultuda devletin devamını sağlamak amacıyla çeşitli kurumların Batı tarzında düzenlenmesi gerektiği fikri ön plana çıkmıştır. Bu düzenlemeler ilk olarak askeri alanda görülmüş ve bu alanda kapsamlı değişikliklere gidilmiştir. Tanzimat dönemine gelindiğinde ise düzenlemelerin sadece askeri alanda olmasının yetersizliği anlaşılmıştır. Bu dönemde yenileşme hareketlerinin toplumun bütün kurumlarına yayılması fikri benimsenmiştir. Tanzimat döneminde eğitim kurumu da yenileşme hareketlerinin görüldüğü kurumlardan birisidir. Bu dönemde eğitimin sistematik hale getirilmesi, eğitim aracılığıyla toplumda ortak bilinç oluşturma isteği, örgün eğitimin derecelendirilmesi gibi yenileşme hareketleri gerçekleşmiştir. Bu bağlamda çalışmada, siyasi ve sosyal alandaki yenilik hareketlerinin eğitim kurumuna yansımaları ve bu yenilik hareketlerinin toplumsal değişme üzerindeki rolü ele alınmıştır. Tanzimat döneminde yaşanan gelişmeleri anlamının, bu dönemden sonra gelen düzenleme ve değişimlere yol gösterici olması bakımından önemli olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat dönemi, Toplumsal Değişme, Eğitim

---

* Bu çalışma, birinci yazarın Batılılaşma ve Eğitim Kurumu başlıklı lisansüstü dersi için hazırladığı seminerin genişletilmiş ve yeniden düzenlenmiş halidir.

** Ege Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Temel Eğitim Anabilim Dalı, Sınıf Öğretmenliği Programı Yüksek Lisans Öğrencisi. aybigeebru@gmail.com; ORCID: 0000-0002-0641-5739

*** Doç. Dr. Ege Üniversitesi Eğitim Fakültesi Temel Eğitim Bölümü, Sınıf Eğitimi Anabilim Dalı. belgin.arslan.cansever@ege.edu.tr; ORCID: 0000-0002-0720.-8096

Makale Gönderim Tarihi: 08.09.2021 **Makale Kabul Tarihi:**04.10.2021

Social Change and Education in the Tanzimat Period

Abstract

XVIII. The 19th century is a period when the Ottoman Empire began to lose territory against the West. The loss of territory also meant a loss of income for a state that adopted the jihad policy. Simultaneously with the said losses, the view that the state was left behind from the West began to be expressed by some intellectuals. In this direction, the idea that various institutions should be organized in a Western style in order to ensure the continuation of the state came to the fore. These regulations were first seen in the military field and extensive changes were made in this field. When it came to the Tanzimat period, it was understood that the regulations were only in the military field. In this period, the idea of spreading the innovation movements to all institutions of the society was adopted. Educational institution is one of the institutions where innovation movements are seen. In this period, innovation movements such as the systematization of education, the desire to create a common consciousness in the society through education, and the grading of formal education took place. In this context, the reflections of the innovation movements in the political and social field on the educational institution and the role of these innovation movements on social change are discussed. Understanding the developments in the Tanzimat period is important in that it guides the regulations and changes that followed this period.

Keywords: The Tanzimat Period, Social Change, Education

Giriş

Toplumlar, yapıları gereği geçmişten günümüze pek çok değişim ve gelişim geçirmiştir. Toplumun oluşturan ana unsur olan insanın sürekli bir değişim, gelişim ve dönüşüm içinde olduğu söylenebilir. İnsanın bu özelliği birlikte oluşturduğu topluma da yansımıştır ve böylece toplumsal değişim kaçınılmaz hale gelmiştir. Değişimin her toplumun karakteristiği olduğunu “Dünyada değişim hariç hiçbir şeyin sabit olmadığını” söyleyen Herakleitos/Heraklius, “Bir kişinin aynı nehirde iki kez yıkanamayacağını” belirtmiştir (Özkalp, 2011, s. 295; Giddens, 2000, s. 551). Herakleitos, bireyin değişimi gibi toplumların da sürekli bir değişim ve dönüşüm süreci içerisinde olduğunu vurgulamaktadır. Toplumların, değişmeyi anlamaları ve bu değişmelerin getirilerine uyum sağlayabilmeleri kendi yaşadıkları dönem ve toplumun sürdürülebilir geleceği için büyük önem taşımaktadır.

Değişme kavramından bahsedildiğinde yanında uyum kavramından bahsetmek yerinde olacaktır. Uyum sağlayabilme, tanımına bakıldığında kısaca; aktif olarak insanın koşullara müdahale edebilmesiyle ilgilidir denilebilir. Tanımda insan özelliği olarak verilen uyum sağlama kavramı, temel yapıtaşı insan olan toplumlarda da bulunur. Toplum, iç ve dış koşullar gereği sürekli yeniden oluşum yaşar (Sunar, 2015, s. 2). Bu oluşum sürecinde ise toplumun değişmelere uyum sağlanması önemlidir. Toplumsal değişme sürecinde yaşananlara toplumu oluşturan insanlar, toplumu oluşturan farklı kesimler farklı tepkiler verebilirler. Toplumsal değişme sürecinde bu verilen tepkilerin her biri ve tepkilerin diğer insanlar üzerindeki tesirleri önemli rol oynamaktadır ve toplumsal değişmeyi şekillendirmektedir. Toplumsal değişme kavramını bu boyutu ile de düşünmek ve incelemek yerinde olacaktır.

Toplumsal değişmenin bir başka boyutu, diğer toplumlar ile ilişki olarak incelenmelidir, öyle ki bir toplumun başka bir toplumla ilişki içerisinde olup onu etkilememesi ve ondan etkilenmemesi mümkün değildir. Toplumlar sürekli etkileşim halinde olduklarından birbirlerini etkilemektedirler. Bu etkileşimin gücü; yeni yolların açılması, teknolojinin gelişmesi gibi yeniliklerin getirdiği küreselleşme kavramı ile birlikte hızlanmıştır ve toplumların birbirleri üzerindeki etki kapsamı artarak daha çok alana yayılmıştır.

Değişme kavramı, vurgulandığı gibi bir durumdan yeni bir duruma geçişi anlatan, kaçınılmaz bir olgudur. Değişmenin toplum boyutunda incelendiği toplumsal değişme ise, toplumsal ilişkilerde ve toplumsal yapılarda mevcut durumlara göre yeni ve bambaşka bir duruma geçişin ifadesidir (Doğan, 2018, s. 256).

Bir toplumsal değişmeyi anlamak için sadece toplumsal değişmenin görüldüğü döneme bakmak yeterli değildir. Toplumsal değişme bir süreç olduğundan onu hazırlayan koşulları bilmek son derece önemlidir. Çalışmada ele alınan Tanzimat dönemini hazırlayan dönem incelendiğinde, Dünya'yı etkisi altına alan milliyetçilik akımının çok uluslu toplumları önlem almaya yönelttiği görülmektedir. Alınan önlemler toplumun bütün kurumlarını etkilemiştir. Eğitim kurumu ise toplumun diğer bütün kurumları ile yakın ilişki içindedir. Bu dönemde eğitim kurumlarındaki değişmelerin toplumsal yaşam ile birlikte ele alınmasının, Tanzimat döneminde toplumsal değişme kavramını açıklamaya katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Her toplumda, toplumsal değişmelere yön veren, değişmelerin aracı olan ve değişmenin koşulu olan toplumsal kurumlar vardır. Bu toplumsal kurumlar içerisinde eğitim, yapı ve işlevleriyle önemli bir etkiye sahiptir (Tezcan, 1995). Toplumsal değişme sürecinde eğitimin tuttuğu pay çok büyüktür. Eğitim hem toplumsal değişmelere olanak hazırlar hem de meydana gelen

toplumsal değişmelere insanların uymalarını kolaylaştırır. Her toplumsal değişme yeni bir insan tipi ister, bu tipin yaratılması ve biçimlendirilmesi de eğitim yoluyla olur (Öztürk, 1993). Değişen toplumsal yaşama uygun nitelikte bireyler yetiştirmek için eğitim kurumları gerekli programları uygulayarak yeniden yapılanmaya tabi tutulurlar. Eğitim kurumlarının toplumsal değişmeye uyum gösterdikleri sürece toplumsal işlevlerini yerine getirdikleri söylenebilir. Bilindiği üzere bilgi birikiminin artması, teknolojinin gelişmesi, yeni buluşlar ve keşifler toplumsal değişmeyi hızlandırır. Bu değişimin yansımaları ise kültürel alanda, toplumsal kurumlarda, insanların gereksinimlerinde, insan ilişkilerinde ve yönetim gibi alanlarda kendini gösterir. Eğitim kurumları gerek toplumun çeşitli kurumlarında meydana gelen bu değişimleri bağdaştıracak gerekse bunlara uyum sağlayabilecek bireyler yetiştirirken toplumsal hareketliliği de gerçekleştirirler (Aslan, Aslan ve Arslan Cansever, 2012, ss. 110-111).

Tanzimat döneminde toplumsal değişmeyi ve toplumsal değişmenin eğitime yansımalarını ele almak, bu dönemin gelecek dönemlerdeki değişmelere kaynaklık ettiği bilindiğinden önemlidir. Dönem özelliği olarak Tanzimat Fermanı ile birlikte toplumun çeşitli kurumlarında ve toplumsal yapıda köklü değişmeler olmaya başlamıştır. Bu bakımdan Tanzimat ile başlayan değişmelerin etkileri günümüze kadar uzanmaktadır. Tanzimat'ı sadece yaşadığı dönem ile sınırlı tutmak doğru olmayacaktır. Geçmişte yaşanan toplumsal değişmeleri anlamak sosyolojik olarak günümüzdeki değişmelere de ışık tutmaktadır.

Literatürde Tanzimat döneminde eğitim sistemi, eğitim ve toplumsal değişme, batılılaşma ve modernleşme ile ilgili farklı başlıklarda çalışmalar bulunmakla birlikte Tanzimat dönemi ile toplumsal değişme ve eğitimi birlikte ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışma ile birlikte toplumsal değişme ve eğitimin, Tanzimat dönemi perspektifinde, kapsayıcı biçimde incelenmesi ve değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu çerçevede çalışmada, Tanzimat Fermanı'nın getirdiği toplumsal değişme ve bu değişmeye özgü dinamiklerin eğitim kurumuna yansımaları incelenecektir. Bu incelemede toplumsal değişmeyi daha iyi anlamlandırabilmek için öncelikle Tanzimat öncesi dönem, Tanzimat dönemi, Tanzimat döneminde toplumsal değişme ve eğitim konuları ele alınmıştır. Bu bağlamda toplumsal değişme kavramı ile Tanzimat dönemi genel yapısına bakmanın yararlı olacağı düşünülmektedir.

Toplumsal Değişme, Eğitim ve Tanzimat Fermanı

Toplumsal değişme hem topluma ait olanı hem de değişimi içinde barındıran bir kavramdır. (Sağ, 2003) toplumu, ortak bir kültürü kabullenen, bir coğrafi alanda yayılan ve kendi kendinin devamlılık sürecini kazanabilmiş ilişkiler bütünü olarak tanımlamaktadır. Değişim ise mevcut olan durumun, iletişim ve

irtibat halinde olduğu çevre koşullarının ihtiyaçları karşısında, artık çaresiz ve kayıtsız kalması durumunda insanoğluna yeniden yapılandırarak, o ihtiyaçları giderebilecek düzeyde bireysel ya da organizasyonel anlamda yeni fikirler üretebilmeye karar verme ve bunu uygulama sürecidir (Erdoğan, 2002, s.11). Toplum tanımında yer alan “devamlılık süreci” kavramını vurgulamak yerinde olacaktır çünkü devamlılığı sağlamak için değişen ve gelişen koşullara uyum sağlamak gereklidir. Yeniliklere uyum sağlama sürecinde toplumun sürdürülebilirliği bağlamında düşünüldüğünde ise toplumsal değişme kavramı ön plana çıkacaktır.

Tezcan'a (1998, s. 191) göre toplumsal değişme “toplumsal yapının ve onu oluşturan toplumsal ilişkiler ağının ve bu ilişkileri belirleyen toplumsal kurumların değişmesi” olarak tanımlanabilir. Başka bir anlatımla toplumsal değişme, ilişkiler ağının ve bunları belirleyen; nüfus, çevre, yerleşim, ekonomi, toplumsal sınıflar, eğitim, siyaset, hukuk, aile, din gibi kurumların yön ve niteliğindeki değişimlerdir (Bayrak,1992, s. 7). Doğan (2018, s. 254), toplumsal değişmenin belli bir mekânda ve o mekâna özgü toplumsal hayata dair iki temel ögesi olduğundan söz etmektedir. Bu ögelerden ilki, toplumsal değişmelerin fiziksel yapı ögeleri olarak ele aldığı köy, kasaba ve kenttir. Diğer ise sosyokültürel boyutu olarak adlandırdığı nüfus hareketlerine neden olan toplumsal gruplar, toplumsal ilişkiler ya da toplumsal tabakalaşmadaki hareketli geçişlerdir.

Toplumsal değişme, toplumun bütün kurumlarını ve bireylerini etkilemekte bu yönüyle de toplumların gidişatına yön vermektedir. Geçmişte yaşanan toplumsal değişmeleri iyi analiz etmek, gelecekte yaşanabilecek değişimleri saptayabilmek açısından oldukça önemlidir.

Toplumsal değişme kavramını anlamlandırmak ve eğitim ile bağlantısını kurabilmek için toplum kavramı üzerinde durmak yararlı olacaktır. Genel bir çerçeveden bakıldığında toplum, ihtiyaçlarını karşılamak için etkileşen ve ortak bir kültürü paylaşan çok sayıda insanın oluşturduğu bir teşkilat ve ilişkiler ağı olarak ortaya çıkmaktadır (Elgin, 1972, s. 20). Toplumsal değişme toplumun kültürü, yapısı, kurumları ve işlevi ile ilişkili geniş bir kavramdır (Sullivan, 2009). Bu tanımdan yola çıkılarak kastedilen geniş kavram düşünüldüğünde söz konusu ilişkiler ağının en önemli ve belki de en çok kesişen noktası olan kurumu eğitimidir. Eğitim ve toplum kavramının birbirinden ayrı düşünülmesi mümkün değildir. Kuşkusuz, dinamik bir toplumun herhangi bir ögesinde meydana gelen değişimden eğitim kurumu da etkilenir. Bu etki nedeniyle, eğitim sistemini oluşturan yapısal ögeler, diğer birimlerdeki değişmelerin zorunlu kıldığı değişiklikleri kendilerinde gerçekleştirip toplumsal gereksinimlerin yüklediği işlevleri yerine

getirecek Şekilde deġiŐime uġrarlar (Kızılçelik ve diġerleri, 1996:107). Eġitim kurumunun toplumsal işlevi dŐŐunŐldŐđđnde toplumu oluşturan diġer kurumların bŐđđk bŐlŐmŐnŐ etkilediġi görölmektedir. Buna göre toplumsal deġiŐme ve eġitim kavramları arasında bulunan kuvvetli etkileşim yadsınamaz. Toplumsal bir deġiŐme oluŐturmamak isteniyorsa buna öncelikle toplumun tamamını etkileyen eġitim kurumundan başlamanın etkili olacaġı dŐŐunŐlmektedir. Bunun yanında toplumda meydana gelen bir deġiŐmenin eġitim kurumunu etkilememesi de mŐmŐkŐn deġildir. Toplumsal deġiŐme ve eġitim arasındaki ilişkiyi bu karşılıklı etkileşim boyutu ile dŐŐunmenin yerinde olacaġı söylenebilir.

Toplumsal deġiŐme kavramı çalışmada Tanzimat dönemi özelinde inceleneceġinden sŐreci anlamlandırabilmek adına hem bu deġiŐmeyi hazırlayan Tanzimat öncesine hem de Tanzimat dönemine bakmak yararlı olacaktır.

Osmanlı İmparatorluġu, topraklarında çeşitli kitleleri ve milletleri barındırmıŐ özellikle 15-17. yŐzyıllarda pek çok konuda diġer devletlerden ileri seviyede olan bir devlettir. Osmanlı bu sŐreçte pekçok devleti etkiledi ve farklı alanlarda çeşitli katkılar saġladı. Osmanlı İmparatorluġunun birçok devletin ilerisinde olduġu bu dönemde Batı toplumlarına bakıldıġında Haçlı Seferleri ile Doġu'nun zenginliklerini elde etme çabaları görölmektedir. Osmanlı İmparatorluġu'nun bilim, teknoloji, askeri alanda Batı'dan ũstŐn olduġu bu zamanların ardından Batı, bilim, teknoloji ve askeri konularda Osmanlı'ya ũstŐnlŐk kurmaya başlar. Bu ũstŐnlŐk ve ilerleme hemen fark edilmediġinden dönemin devlet adamları eski uygulamaların yetersizliġini fark ettiġinde ise aradaki fark açıldıġı gerçeġi ile karşı karşıya kalmışlardır.

16. yŐzyıl sonlarına doġru Batı'da gŐrŐlen bu deġiŐim ve oluşan farklar, Osmanlı ũzerinde gitgide olumsuz etkiler bırakmaktadır. Karlofça (1699) ve Pasarofça (1718) antlaŐmaları ile Osmanlı Devleti'nin eski gŐcŐnŐn yerinde olmadığı anlaşılmıştır ve bu farkındalık ile birlikte içinde bulunulan durumdan kurtulmak için yeni yollar aranmaya başlanmıştır. Devleti bulunduġu durumdan kurtulmak için çŐzŐmler aranan bu durumda da reform hareketleri dŐŐunceleri oluşmaya başlamıştır. İŞte bu arayıŐ Tanzimat'a kaynaklık etmiştir. İçinde bulunulan duruma çareler aramaya yŐnelen devlet adamları tek yŐnlŐ olarak deġil; bir yandan sosyal bŐtŐnlŐġŐ korumaya çalışırken diġer yandan da Avrupalı devletlerin baskılarını azaltma yŐnŐnde giriŐimlerde bulunmuŐlardır. Eġitim alanında Avrupalı tarzda deġiŐimler yapmaya yönelik adımlar atılması içinde bulunulan durumdan çıkılması adına en ũnemli yollardan biri olarak gŐrŐlmŐstŐr.

Tanzimat Fermanı incelendiġinde yaygın bir gŐrŐŐe göre bu belgeye temel iki amacın ũdev olarak yŐklendiġi anlaşılmaktadır. Bunlardan birincisi ve en ũnemlisi, daġılma tehlikesiyle yŐz yŐze olan devletin heterojen unsurlarını yeni

prensipler etrafında toplamak ve devlet faaliyetlerini bu yeni prensiplere dayandırarak her türlü yabancı etkiyi bertaraf edip birlik ve beraberlik ruhunu yeniden inşa etmektir. İkincisi ise ferdî kimliği cemiyet ile yerel ve merkezî otorite baskısı altından kurtarıp şahsiyetin korunmasına ve ferdin kendini gerçekleştirmesine imkân sağlamak şeklinde ifade edilebilir (Abadan, 2011, s. 62-63). Bu iki ödevin gerçekleşmesi için Batılılaşma, Osmanlılık gibi çeşitli kavramlar ön plana çıkarılmıştır. Tanzimat döneminde toplumsal değişimin temellerini anlamlandırabilmek için bu kavramları incelemek ve döneme yansımalarına bakmak yerinde olacaktır.

Osmanlılık, padişahın siyasal idaresi altında, devletin sınırları dâhilinde yaşayan milletlerin, din ve ırk farkı gözetilmeksizin aynı haklara sahip olarak eşit bir şekilde idarî, dini ve hukukî haklardan faydalanmasıdır. Başka bir tarifile; Osmanlı Devletinin yönetimi altında, etnik kimliklerin önemsenmeden eşit hakları içeren bir uyruklu anlayışıdır. Fransız ihtilalinin yaymış olduğu milliyetçilik fikriyle, çeşitli milletlerin (Osmanlı Devletinde yaşayan gayrimüslimler) bağımsızlık ve devletten ayrılma isteklerinin önüne geçmek için her türlü etnik kimlik üzerinde üst kimlik olarak “Osmanlı Milleti” oluşturmak için geliştirilen siyasal düşünce hareketine “Osmanlılık” denir. (Demir, 2010)

Batılılaşma Hilmi Ziya Ülken tarafından çağdaş Batı kültürüne girmek için bu kültür dışındaki kavimlerin yaptıkları çabalar. (Ülken 1969: 42) olarak tanımlanmıştır. Bu kavram bahsedildiği gibi Tanzimat ile önem kazanmıştır ve beraberinde toplumsal boyutta bazı problemler getirmiştir. Batı kültürü dışındaki toplumlarda Batılılaşma dereceleri farklıdır ve bu toplumlarda farklı biçimlerde Doğu-Batı çatışmaları, ikili toplum şekli, Batılılaşma krizi, Batılılaşmaya karşı direnmeler ve tepkiler ortaya çıkmaktadır (Ülken, 1969: 42) .

Çeşitli alanlarda geri kalındığının kabulü ile Osmanlı’da Batı’da olan gelişmeleri yakından takip etme ihtiyacı doğmuştur. Bu doğrultuda Viyana’ya, Paris’e elçilik heyetleri gönderilmiştir. II. Mahmut Devrinin sonlarında Batı’da görevli bulunan Osmanlı elçileri -ki bunların başında Avusturya Büyükelçisi Sadık Rifat Paşa ve Tanzimat’ı ilan eden Londra Elçiliğinde bulunan hariciye nazırı ve sadrazamlık yapmış olan Mustafa Reşit Paşa gelmektedir- “kameralizm” adı verilen, Avrupa’da bazı kralların tebaanın verimliliğini arttırmak adına mutat olarak koruyucu tedbirler alma yönündeki uygulamalarından veya bir milli devlet kurulmak istenen ülkelerde tebaanın belli haklarının garanti altına alınması şeklinde orta sınıfları güçlendirici ve milli bütünlük kurmayı hedefleyen politikalarından etkilenmişlerdir. Tanzimat adıyla yapılan yeniliklerin büyük ölçüde bu yönelimden esinlendiği söylenebilir (Mardin, 2005, s. 12). Bütün bunlar Avrupa’dan geri kalındığının kabulü ve Avrupa’da olan gelişmelerin ve yeniliklerin

takip edilmesini hedeflendiğinin bir göstergesi olarak ele alınabilir. Tanzimat, 3 Kasım 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilânından 1876 yılına kadar olan dönemin adıdır. Tanzimat'ın başlangıcını, II.Mahmut ve hatta III.Selim'e kadar indirenler olduğu gibi, sonunu 1908 II.Meşrutiyet'e kadar uzatanlar da bulunmaktadır (Kazamias, 1966:56). Tanzimat Fermanı, Sultan Abdülmecid döneminde Gülhane Parkı'nda okunması sebebi ile Gülhane Hatt-ı Humayunu olarak adlandırılan, bir diğer adı da "hayırlı düzenlemeler" anlamına gelen Tanzimat-ı Hayriye olan bir fermanıdır. Tanzimat devresi olarak isimlendirilmiş olan reform dönemi, Osmanlıların sosyal gelişmeleri içinde birdenbire ortaya çıkan, özellikleriyle bir adacık halinde görünen bir olay değildir. Reformları devam ettiren, onları sonraki aynı çeşit hareketlere bağlayan bir zincirin halkasıdır (Tunaya, 1999: 79). Tanzimat'ı bu boyutuyla düşünmek toplumsal değişme öncesi ve sonrasını anlamlandırabilmek bakımından önemlidir. Yönetimsel yönü ile öne çıksa da Tanzimat Fermanı daha büyük boyutta bakıldığında devletin bir reformu gerçekleştirmeye hazır olduğunu da ortaya koyar. Bu dönemde yapılan yenilikleri halkın her yönüyle benimsemesi mümkün olmamıştır ve toplumsal alanda başarıya ulaşmadığı söylenebilir. Ancak gelecek reformlara hazırlık süreci olduğundan Tanzimat dönemini anlamlandırmak önemlidir.

Tanzimat dönemi özelinde toplumsal değişme kavramını ve dönemin öne çıkan kavramlarını incelemek yerinde olacaktır. Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma eğilimleri Tanzimat'la birlikte varlığını hissettirmeye başlamıştır. Bunun yanı sıra Tanzimat öncesi Batılılaşma eğilimlerinin varlığından söz etmek de mümkündür. Ancak bu eğilimler yalnızca askeri alanda varlığını göstermiş ve diğer alanlar geri planda kalmıştır. Tanzimat döneminde ise siyasi ve sosyal hayatın çeşitli boyutlarına yönelik batılılaşma hareketleri gerçekleştirilmeye başlamıştır (Taş, 2002, s.87). Bu durumun gerekçesi olarak öncelikle kaybedilen savaşlar ve topraklar gösterilebilir ayrıca toplumsal yapı da değişimlerin gerçekleşme alanı bakımından önemli rol oynamıştır. Askeri alan toplumsal boyut olarak düşünüldüğünde, siyasi ve dini alandan daha bağımsız olduğundan ilk değişimler burada görülmektedir. Toplumun yapısından kaynaklı olarak kültürel ve sosyal alanda değişimler daha sonra gündeme gelmiştir.

Toplumda görülen yeniliklerle birlikte o toplumda yaşayan bireylerin ve dolayısı ile toplumun genelinin bu yenilikleri çabucak benimsediği söylenemez. Toplumların yeniliklere uyumlanmaları için belirli süreye ihtiyaçları vardır. Bu süreç toplumsal değişimin temelini oluşturur. Bu sürede toplumlarda eskiye bağlı kalmak veya yenilikleri kabul etmek, bu fikirlerin çatışması gibi durumlar görülebilir. Askeri alan, teknolojik, hukuki, eğitim ve dil alanlarında Batıya yöneliş, artık Osmanlı toplumunun bütün toplumsal alanları için söz konusu olmaya başlamıştı. Ancak Tanzimat'ın genel karakteristiği olan ikilik, Batıya yönünü

dönen her alanda da kendini gösteriyordu (Berkes, 2017: 370). Bu durum dönemi yakından tanımaya fırsat veren sanat eserlerine de yansımıştır. Özellikle Tanzimat dönemi edebi eserlerinde bu ikilik ile karşılaşmak mümkündür. Tanzimat dönemi yazarlarından Ahmet Mithat Efendi'nin Araba Sevdası kitabı bu durumun spesifik bir örneğidir. Alafrangalık nedir? Alaturkalık nedir? gibi sorulara yanıt arayan romanın kahramanlarından Felatun Bey yanlış Batılılaşmış, alafranga bir kişiliğe örnek iken Rakım Efendi ise onun tam zıttı özellikler taşımaktadır. Eserde toplumda Batılı gibi yaşayan aydın tiplerin türediği ve bu tiplerin daha çok şekilsel olarak ön plana çıktığı görülmektedir. Toplumda Batılılaşma konusunun ön plana çıktığı da anlaşılmaktadır. Toplum değişimlere tam olarak uyum sağlamış olmamakla birlikte yenilikler hakkında fikir birliği sağlanmış durumda da değildir. Tanzimat döneminin kendisinden sonraki toplumsal yeniliklere hazırlık niteliğinde olma özelliği de bu konuda fikir vericidir. Batılılaşmanın nasıl algılanması gerektiği ve gerekliliği tartışmalarının toplum genelinde büyük yer tuttuğu söylenebilir ve dönem eserleri incelendiğinde görülmektedir ki toplumda fikir ayrılıkları önemli yer tutmaktadır. Bu fikir ayrılıklarının temeli; Batılılaşmak-Batılılaşmamak ya da Batılılaşmanın derecelendirilmesi olmuştur. Bunlarla birlikte Batıdan geri kalındığının kabul edilmesi dönemin önemli özelliklerindedir, bu kabul ile Batı ile ekonomik, sosyal, siyasal anlamda daha büyük boyutlu etkileşimler başlamış, bu etkileşimler de toplumda yaşayan bireyleri ve dolayısıyla toplumu etkisi altına almıştır. Giyim-kuşam, tüketim alışkanlıkları, eğlenme biçimleri gibi alanlarda toplumun belirli kesimleri Avrupalı tarzı benimsemiştir. Avrupa'ya öğrencilerin gönderilmesi, elçiliklerin açılması ile bu etkileşimin boyutunun daha da arttığı söylenebilir fakat gelişmelerin her alanda yakalanabilmesi ve kalıcı kalkınmanın sağlanabilmesinin ancak eğitim yolu ile gerçekleşebileceğini söylemekte fayda vardır.

Tanzimat dönemi romanlarında aynı zamanda pek çok eserde eğitime önem verildiği de görülmektedir. Roman kahramanlarının çoğu Avrupa'da eğitim görmüş aydın olarak adlandırılabilir tiplerdir. Burada da eğitim ve batılılaşma ilişkisine yapılan vurgu gözlemlenmektedir. Toplumun genelinde olduğu gibi dönem eserlerinde de Batılılaşmaya yönelik kabul ve eleştiriler görülmektedir.

Tanzimat dönemi ile birlikte devlet yapısında değişiklikler görülmektedir. Devlet-toplum ilişkisinin etkileşim boyutunun önceki dönemlerden farklılaşarak bu iki kavram arasında ilişkinin arttığını söylemek mümkündür. Devlet ve toplum Tanzimat ile birlikte daha çok etkileşim haline girmiştir.

Tanzimat'ın getirdiği önemli kavramlardan biri de sosyal eşitlik fikridir. Gayrimüslimler ile Müslümanlar arasındaki eşitlik fikri toplum tarafından hemen benimsenmemiş, Müslüman halkın durumdan rahatsızlığı ön plana çıkmıştır.

Bunun yanında ise Hıristiyan tebaaya daha önce verilmiş olan imtiyazların devam ettirileceğinin tasdiki ise sosyal eşitlik konusunda Osmanlı Devleti parçalanana kadar devam edecek olan yeni bir sorunu gündeme getirmiştir (Lewis, 1999, s. 584).

Tanzimat döneminin geneline bakıldığında siyasal, ekonomik ve hukuki anlamda pek çok yeniliğe temel oluşturacak nitelikte düzenlemeler olduğu görülmektedir. Bu yeniliklerin kesişim noktalarının laikleşme yönünde adımlar olduğunu söylemek mümkündür. Bütün bu alanlarda yenilikler yapılırken, Tanzimat Fermanında eğitim ile ilgili bir açıklama bulunmadığı görülmektedir. Geniş perspektif ile bakıldığında eğitim kurumu olmadan bu alanlarda köklü değişim yapılamayacağı açıktır. Nitekim Tanzimat döneminde de reformların benimsenmesi ve yerleşmesinde eğitim önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Tanzimat döneminde eğitimde yapılan değişimleri bütün bu alanlara etkisi ile ele almak ve çok boyutlu düşünmek önemlidir. Öncesinde de belirtildiği gibi toplumsal değişme sürecinde eğitim-toplum ilişkisi yadsınamaz. Fermana yer alan düzenlemelerin hayata geçmesi için eğitimde reform yapılması gerekliliği bilindiğinden Osmanlı eğitim alanında geleceği etkileyecek nitelikte reformlar yapılmaya çalışılmıştır.

Eğitimde yenileşme hareketleri hem tarihi süreç içinde kaçınılmaz görünüyordu, hem de Avrupa kamuoyunun onayının da böylece kazanılabileceği düşünülüyordu. Avrupa'nın baskıları da yönlendiriciydi (Akyüz, 1999, s.139). Eğitimdeki reformlar Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma çabası içinde olduğunu batılı devletlere göstermek, devletin eski düzenden farklı bir yol haritası ile ilerleyeceği mesajını vermeyi amaçlayarak üzerindeki baskıyı azaltmayı amaçlıyordu. Bununla birlikte devletin içerisinde bulunduğu durum, Batılı devletlerin gerisinde kalındığı kabulü ile içinde bulunulan durumdan kurtulmak için bir araç olarak görülmüştür. Batılı devletlerin ilerlemesinin kaynağının eğitimde, bilimde, teknolojiye yaşanan ilerleme olduğunun farkına varılarak reformlar bu doğrultuda düzenlenmiştir. Böylece eğitimde klasik yapıdan uzaklaşarak modern- laik bir ortamın oluşması için düzenlemeler yapılmıştır.

Batılı devletlerden geri kalınmasının sebebi olarak önemli bir yer tuttuğu düşünülen eğitimi geleneksel anlayıştan kurtarıp devlet denetimi altında sistematik hale getirmek hedeflenmişti böylece eğitimde geri kalmanın sebebi olan yetersizlik giderilmeye çalışılmıştır. Bu dönem eğitim için de toplumsal yapıda olduğu gibi eski ve yeni kurumların bir arada ilerlemeye çalıştığı görülmektedir. Batı'nın ilerlemesi görüldüğünden eğitim devletin devam etmesini sağlayacak bir güç olarak görülmüş ve bu yönde yenilikler yapılmıştır. Bu dönemde Osmanlı yöneticilerinin, halkın eğitiminin devletin yararına olacağını net

olarak anlaması, tüm yeniliklerin temelini oluşturmaktadır (Akyüz, 2013, ss.157-159). Eğitim ile aynı zamanda toplumda ortak bilinç oluşturmak hedeflenmiştir, burada yurttaşlık kavramı ve daha özel anlamda bahsedildiği gibi Osmanlıcılık kavramı öne çıkmaktadır. Osmanlıcılık kavramı ile devletin içerisinde yaşayan farklı unsurları bir arada tutmak hedeflenmiştir. Tanzimat'ın ilanı ile eğitimin örgütlenmesinde önemli değişiklikler meydana gelir. Sivil bürokrasi doğar. Osmanlılık ideolojisi içerisinde eşitlik düşüncesi de yerleşir (Tekeli, 1980, s.66). Okullardaki eğitim bu idealler doğrultusunda düzenlenmiştir ve bu doğrultuda insan yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Eğitimin toplumsal işlevinin devletin devamı ve kalkınması için önemi fark edildiğinden bu dönemden sonra yapılacak yeniliklere ışık tutmuştur.

Batıdaki bilimsel gelişmeler, Osmanlı toplumsal yapısının değişiminde önemli rol oynamıştır. (Bayrakdar, 2016, ss. 49, 155-157, 159). Bu değişimde eğitimden topluma ve toplumdan eğitime yönünde önemli geçişler olmuştur. En önemli adımlardan biri devletin bilimin dili olarak yabancı dillere uyumlanmasını beklemeden kendi dilinde bilime adapte olmasını sağlamak amacı ile 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (Genel Eğitim Yönergesi) aracılığı ile Osmanlıca, Türkçe eğitim dili olarak uygulanmasıdır. Bu uygulama dil konusunda daha sonra nice yeniliklere bir kapı aralayıcı nitelikte olmuştur. Bu Nizamname ile birlikte Türk eğitim tarihinin ilk kez en kapsamlı düzenlemesi yapılmıştır. Örgün eğitim ilk kez ilk, orta, yüksek şeklinde derecelendirilmiş, merkez ve taşrada eğitim kademelerinde düzenlemeler yapılmış, eğitimin payitaht ile sınırlı kalmaması gerektiğini taşrada eğitim yapılması gerekliliği fark edilmiştir, çeşitli meslek medreseleri (ihtisas okulları) açılmıştır. Tanzimat'la birlikte açılan mesleki ve teknik öğretim kurumları; belirli bir sisteme göre değil, "genellikle bazı teşkilatların kendi iç bünyelerindeki eleman ihtiyacını karşılamak amacıyla açılmışlardır." (Vahapoğlu 2005: 87). Bununla birlikte öğretmen eğitimi konusunda düzenlemeler yapılmıştır. Bu dönemin önemli gelişmelerinden biri de zorunlu eğitime ilköğretim ile birlikte ortaokulların da dahil edilmesidir.

Bu dönemde eğitimin bir bilim dili olduğu farkına varılmış ve eğitim bilimi kitapları yazılmaya başlanmıştır. Eğitimciler ve yazarlar, ailenin ve devletin eğitim görevlerini, çocuklara ve topluma olan sorumlulukları açısından ele almaya başlamışlardır (Akyüz, 1991).

Devletin gelişmesi için eğitimin modernleşmesi önkoşul olarak görülmüştür. Ticaret, sanayi, tarım gibi Sanayi İnkılabının da etkisi ile geride kalan alanları, modern eğitim ile yetiştirecek olan kitlenin devletin diğer kurumlarını da etkileyeceği gibi modernleşmesi beklenmektedir. Böylece eğitimin devlet kalkınmasında büyük bir öneme sahip olarak görüldüğünü söylemek mümkündür.

Değişmeleri anlamlandırmak için eğitimin işlevlerine bakmak yerinde olacaktır. Eğitimin ilk işlevine baktığımızda; bireyleri toplumsallaştırmak, toplumun sahip olduğu değerleri kazandırmak olduğu söylenebilir. İkinci işlevi ise bireye gereken yetkinlikleri katarak hem bireyin hem toplumun sosyal ve ekonomik bakımdan kalkınmasını sağlamaktır (Coşkun, 2020). Tanzimat döneminde Batı toplumlarından geri kalındığı anlaşılmıştır, ferman ile devletin 5-10 yıl içerisinde arzulanan seviyeye ulaşarak geri kalmışlık durumundan kurtulabileceği belirtilmektedir. Eğitimin bahsedilen ikinci işlevi ile bu hedefin doğrudan örtüştüğü görülmektedir. Toplumda yer alan bireylerin eğitim yolu ile toplumu sosyal ve ekonomik açıdan kalkındıracak katkılar sunması beklenmektedir. Bununla birlikte Tanzimat'ın devletin ve toplumun devamlılığını hedeflemesi yönü ile de toplumsal yapının sürdürülebilirliğini sağlamak için toplumun sahip olduğu ve sahip olması istenen değerleri kazandırma hedefinin ilk işlev ile bütünleştiğini, genel olarak bakıldığında aslında Tanzimat döneminde eğitim ile köklü değişiklikler yapılmak istendiğinin görülməsi mümkündür.

Eğitim konusunda düzenlemeler yapılırken düzenlemeyi yapan kurullarda sadece Müslümanlara değil gayrimüslimlere de yer verilmesi, gayrimüslimlerin kendi özel okullarını açabilmeleri ve daha önce bahsedildiği gibi hukuksal anlamda Müslüman-gayrimüslim eşitliği ile laikleşme yönünde önemli adımların başlangıcı olduğu söylenebilir. Müslüman ve gayrimüslimler "Osmanlı vatandaşlığı" fikri çatısı altında toplanmıştır. Eğitim alanında çağdaşlaşmaya yönelik önemli adımlar atılmasının başlangıcı da yine bu dönemdir ve diğer dönemlere öncülük ettiğinden önemlidir.

Toplumsal değişme, birçok alanda olduğu gibi eğitim alanında da yansımaları bulur ve yeni sorunları da beraberinde getirir (Tezcan, 1984: 195). Düzenlemeler yapılırken alt yapı eksik olduğundan, belirli bir sıra izlenmediğinden ve yenilikleri uygulamaları hayata geçirecek yeterli nitelikli insan kaynağı olmamasından dolayı alınan kararların başarılı şekilde uygulanmadığı görülse de Tanzimat döneminin genel özelliği, kendisinden sonra gelecek yeniliklere hazırlık dönemi olmasıdır. Eğitim ile ilgili pek çok çalışmanın yapılmış olması, toplumsal değişmede eğitimin gücü konusunda farkındalığın arttığına bir göstergesi olarak düşünülebilir. Ayrıca Tanzimat Fermanı günümüze kadar uzanacak olan yeniliklerin ve modernleşmenin önemli bir öncüsü olmuştur.

Tanzimat döneminde Batılı devletlerin baskısından kurtulmak amacıyla hukuk ve siyaset alanında yenilikler yapılmıştır. Yeniliklerin bu amaç doğrultusunda devlet eliyle uygulanması toplumda ayrılıklara yol açmıştır. Tanzimat'ın amaçladığı adalet ve eşitlik ilkeleri esasında, toplumsal ayrışmanın gözlemlenmesi Tanzimat'ın amacına tam anlamıyla ulaşmadığının bir kanıtı

olarak görülebilir. Eğitim, hukuk ve siyaset alanlarına bakıldığında eski kurumlar ile yeni kurumların bir arada varlık göstermesi, toplumda fikir ayrılıklarının güçlenmesine sebep olmuştur. Tanzimat'a gelene kadar Osmanlı devlet ve toplum yapısında bozulmaya başladığı görülen "eşitlik ve adalet" kavramı, ferman ile birlikte tekrar yürürlüğe konulmak istenmiştir. Müslüman ve gayrimüslim eşitliği vurgulanarak, ötekileştirici anlayıştan uzaklaşmak hedeflenmiştir. Bu hedefe ulaşmak için Osmanlılık fikri ön plana çıkarılarak toplumda Müslüman ve gayrimüslim halkın kaynaştırılması politikası izlenmiştir.

Toplumda, kurumlarda, giyim-kuşamda, eğitim alanında, yaşam biçimlerinde, sanatta, mimaride, tüketim alışkanlıklarında çeşitli değişiklikler görülmesine sebep olan fakat toplumun tam olarak benimsediğini söylemenin mümkün olmadığı bu dönem, toplumda fikir ayrılıklarının görüldüğü, Doğu-Batı tartışmaları ile aidiyet kavramlarının çokça tartışıldığı bir dönem olmasına rağmen sonrasında yapılacak yeniliklerin başlangıcı olduğundan önemli bir yer tutmaktadır.

Sonuç Yerine

Bu çalışmada, Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi ve sosyal alanda görülen yenilik hareketlerinin eğitim kurumuna yansımaları ile söz konusu yenilik hareketlerinin toplumsal değişme üzerindeki rolü ele alınmıştır. Tanzimat-ı Hayriye (Hayırlı Düzenlemeler) olarak da anılan Tanzimat, devlet aydınlarının Batı'dan geri kalındığının farkına varması ile devleti bu durumdan kurtarmak adına yapılan reform hareketleridir. Fermanın içeriği özetle devlet kaynaklarının yeniden doğru biçimde kullanılarak kalkınmanın ve yeniden güç kazanmanın mümkünlüğü ve devletin bunu başarabilecek gücü olduğu üzerinde duruyordu. Bu kapsamda can ve mal güvenliği, iltizamın kaldırılması ve adil vergilendirme gibi konularda düzenlemeler yapılmıştır. Yenilikler yapılırken devleti, içinde bulunduğu durumdan kurtararak Batılı devletleri yakalamak ve Osmanlı toplum yapısından dolayı müdahale hakkını kendinde bulan Batılı devletlerin yaptığı baskılardan kurtulmak amaçlanmıştır. Tanzimat ile birlikte askeri, siyasi, ekonomik alanlarda düzenlemeler yapılmıştır. Tanzimat Fermanında eğitim ile ilgili maddeler geçmemesiyle birlikte devleti kalkındırmanın yolunun eğitim olduğu dönemin öne çıkan isimleri tarafından fark edilmiştir ve eğitim alanında yenilikler gerçekleştirebilmek için düzenlemeler yapılmıştır. Bütün bu alanlarda görülen değişmelerin beraberinde toplumsal değişmeyi getirmesi kaçınılmazdır. Yapılan düzenlemeler ile toplumda doğu-batı tartışmaları boy göstermiştir. Yeniliklerle birlikte eski kurumların da varlığını sürdürmesi bu durumu derinleştirmiştir.

Tüm boyutları ile Tanzimat'ı anlamak önemlidir. Klasik Osmanlı'dan uzaklaşarak yeniliklere adım atıldığından Tanzimat, reformları devam ettiren ve

gelecek reformlara hazırlık süreci olarak görülen bir dönemdir. Bu dönem, modernleşme ve Batılılaşma kavramlarının ön plana çıktığı, toplumun bu kavramlar üzerine derinlemesine düşünmesinin başlangıcı olarak ele alınabilir. Dönemin eserleri incelendiğinde bu ikilik ile birlikte batılılaşma ve modernleşme konularının kapsamları hakkında da fikir birliği oluşmadığı söylenebilir. Batının gerisinde kalındığı ve Batılılaşmanın gerekliliğinin toplumun aydınları tarafından kabul edilse de Batılılaşmanın kapsamının ne olduğu ve hangi düzeyde Batılılaşmak gerektiği, gelenekçilik ve yenilikçilik, dönemin başlıca konuları olmuştur. Toplumun kurumlarında olan değişim, toplumun geneline yayılır. Bu dönemde Batı ile ilişkilerin her alanda artırılması hedeflenmiştir. Bu durum toplumlar arası etkileşimi beraberinde getirmiş ve toplumun alışkanlıklarını etkilemiştir. Avrupa ürünlerinin ülkeye girmesi ile yeme-içmede, sosyal yaşamda, giyim kuşam ve yaşam biçimlerinde Avrupa tarzı yenilikler görülmektedir. Bu etkileşim çeşitli biçimlerde etkisini göstermiş Avrupa tarzı konuşma, eğlenme stilleri toplumun bazı kesimleri tarafından benimsenmiştir.

Toplumun bazı kesimlerinde bahsedildiği gibi yeniliklere olumlu tutum geliştirme ve içselleştirme eğilimi görülse de toplumun tamamının bu yenilikleri benimseyip hızlıca içselleştirdiğini söylemek mümkün değildir. Toplumsal değişme çok boyutlu bir kavramdır ve yeniliklerin toplumun bütün kesimleri tarafından aynı anda benimsenmesinin mümkün olduğu söylenemez.

Toplumsal değişme ve eğitim, etkileşim içindedir. Doğan'a (2018) göre eğitim, toplumsal değişimin itici gücüdür. Tanzimat döneminde eğitimi geleneksel anlayıştan kurtarmak üzere yapılan girişimler dikkati çekmektedir. Eğitim, devlet denetimi çerçevesinde sistematik bir yapıya kavuşturulmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra eğitim, toplumda ortak bir bilinç oluşturmak, yurttaşlık bilincini aşılama doğrultusunda düzenlenmiş, devleti kalkındırmanın ve eski gücüne kavuşturmak için çıkış yolu olarak görülmüştür. Örgün eğitimin derecelendirilmesi ile ortaokulların zorunlu eğitime dahil edilmesi bu dönemdeki önemli yenilik hareketlerindedir. Tanzimat döneminde eğitim kurumunda yapılan yenilikler, dönemin koşullarına ayak uydurabilecek insan tipinin yetiştirilmesinde etkili rol oynamıştır bu yönüyle Tanzimat dönemi kendinden sonraki dönemlerde yapılacak reform hareketlerine temel oluşturduğundan önemlidir.

Çıkar Çatışması Bildirimi: *Yazarlar, çıkar çatışması bildirmemiştir.*

Ek Beyan: *1. yazar çalışmaya %80; 2. yazar, çalışmaya %20 oranında katkı sağlamıştır.*

Kaynakça

- Aslan, K., Aslan, N. Ve Arslan Cansever, B. (2012). *Eğitim Bilimine Giriş*, Ankara: Pegem Akademi.
- Abadan, Y. (2011). Tanzimat Fermanı'nın Tahlili. H. İnalçık & M. Seyitdanlıoğlu (Ed.), *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu İçinde* (S. 57-88). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Akyüz, Y. (1991), "Tanzimat Döneminde Ailenin Eğitim Görevlerine İlişkin Yeni Görüşler", *Türk Aile Ansiklopedisi*, Başbakanlık Yay., Ankara, C.2, Ss. 439- 445.
- Akyüz, Y. (1999). *Türk Eğitim Tarihi, Başlangıçtan 1998'e* (Gözden Geçirilmiş 3. Baskı) İstanbul: Alfa Yayınları.
- Akyüz, Y. (2013). *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000 - M.S. 2013*. ISBN: 978-9758792399. Yayınevi: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Bayrak, C. (1992). Eğitim Yüksek Okullarında Örgütsel Değişme. Eskişehir: 210 *Sosyoloji Dergisi* Sayı:40 Yıl: 2019 Anadolu Üniversitesi Yayınları. No: 547.
- Bayraktar, M. (2016). *İslam Felsefesine Giriş* (16. Baskı). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Berkes N. (2017). *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (24. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Coşkun A. (2020). *Eğitim Sosyolojisi*, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.
- Demir, Ş. (2010). Tanzimat Dönemi Eğitim Politikalarında Osmanlıcılık Düşüncesinin Etkisi . *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* , 9 (31) , 284-294 .
- Doğan, İ. (2018). Eğitim Sosyolojisi, Ankara: Nobel Yayınevi.
- Elgin F. H. (1972) . *Social Science*, New York : The Macmillan Company.
- Erdogan, İ. (2002) *Eğitimde Değişim Yönetimi*. Ankara: Pegem A Yayıncılık. I.Baskı.
- Giddens, A. (2000). *Sosyoloji*, (Yayına Hazırlayan: H. Özel Ve C. Güzel). Ankara: Ayrıç Yayınları.
- Kazamias, A. (1966). *Education and the Quest for Modernity in Turkey*. London : George Allen& Unwin Ltd.
- Kızılcılık, S. ve Diğerleri. (1996). *Eğitim Sosyolojisi*. Ankara: Saray Medikal Yayıncılık.
- Lewis, B. (1999). *Tanzimat ve Sosyal Eşitlik* (Çev. M. Yazıcı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Mardin, Ş. (2005). *Türk Modernleşmesi Makaleler 4* (Der. M. Türköne & T. Önder). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özkalp, E. (2011). *Sosyolojiye Giriş*. Bursa : Ekin Yayınları.

- Öztürk, H. (1993). *Eğitim Sosyolojisi*. Ankara: Hatipoğlu Yayınları.
- Sağ, V. (2003). Toplumsal Değişim ve Eğitim Üzerine, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs 27(1), Ss. 11-25, <http://Eskidergi.Cumhuriyet.Edu.Tr/Makale/79.Pdf>
- Sullivan, L. (Ed.). (2009). *Social Change. The Sage Glossary of the Social and Behavioral Sciences*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Sunar, L. (2015). Toplumsal Değişimi Açıklamak: Temel Kavram Ve Kuramlar. L. Sunar (Ed.), *Türkiye’de Toplumsal Değişim* (2. Baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık. Ss. 1-35.
- Taş, K. (2002). *Tanzimat Ve Batılılaşma Hareketlerine Sosyolojik Bir Yaklaşım*. İlahiyat Fakültesi Dergisi, (7). 87-94.
- Tekeli, İlhan. (1980), *Toplumsal Dönüşüm ve Eğitim Tarihi Üzerine Konuşmalar*, TMMOB Mimarlar Odası Yayınları, Ankara
- Tezcan, M. (1984). *Eğitim Sosyolojisi, Kuram Ve Sorunlar* (3. Baskı). Ankara: Çağ Matbaası.
- Tezcan, M. (1995). *Sosyolojiye Giriş*. (4. Bs.). Ankara: Feryal Matbaası.
- Tezcan, M. (1998) *Toplumsal Değişme ve Eğitim*. Ankara: A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.
- Tunaya, T.Z. (1999). *Batılılaşma Hareketleri*. İstanbul: Yeni Gün Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1969). *Sosyoloji Sözlüğü*. (S. 42). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Vahapoğlu, M.Hidayet (2005), *Osmanlı’dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*, İstanbul: Meb Yayınları.

Atıf: Güngörer, F. (2021). "Değişen Toplumsal Özellikler ve Çocukluk Algısının Oyunlara Yansımaları", *Sosyoloji Dergisi*, 41-42, 301-324.

Derleme Makale / Review Article

DEĞİŞEN TOPLUMSAL ÖZELLİKLER VE ÇOCUKLUK ALGISININ OYUNLARA YANSIMASI

Fatma GÜNGÖRER*

Öz

Oyun, toplumsal bir kurgu olan çocukluğun önemli bileşenleri arasında yer alır ve toplumsal değişimle birlikte toplumun çocukluk kurgusu ve oyun türlerinin de değiştiği görülür. Oyunların özellikleri ile toplumların yapısı ve bu toplumların çocukluğa ilişkin algıları arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Teknolojik gelişmeler sonucunda oyunların mekân, şekil, biçim ve kullanılan araç-gereç özellikleri bakımından değişikliğe uğradığı ve bu dönüşümün hem farklı toplum modellerinin gündelik yaşam pratikleriyle hem de bu toplum tiplerinin çocukluğu algılama biçimleriyle ilişkilendirildiğinde sosyolojik analize uygun bir tartışma zemini yarattığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında oyun kavramının, Türkiye’de araştırma konusu olarak yoğunlukla eğitim bilimleri, halk bilimi, spor bilimleri ve edebiyat gibi farklı uzmanlık alanlarının ele aldığı, sosyoloji disiplini içinde yapılan çalışmaların ise oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Bu çalışmada, farklı toplum modellerinde yaygın olan oyunlar, toplumun ekonomik ve sosyokültürel yapısı, ürettiği değerler, gündelik yaşam pratikleri ve hâkim çocukluk algısıyla ilişkilendirilerek, oyun ile toplum arasındaki benzer ve ortak özelliklerin belirlenmesi hedeflenmektedir. Oyunu, geleneksel, modern ve post modern kavramsallaştırması kullanarak üç farklı dönemin özellikleri ve çocukluk algısıyla birlikte okuma imkânı sunan bu çalışmanın amacı, oyunların genel özellikleri ile toplumsal örgütlenmeyi sağlayan sosyal yapı arasındaki etkileşime dikkat çekmek ve Türkiye’de oyun kültürünün değişen sosyokültürel süreçlerle birlikte nasıl bir dönüşüm sergilediğini incelemektir. Türkiye’de herhangi bir toplumsal düzlemde oynanan oyunların, farklı oyun yapılarını dışlayıcı bir yaklaşım içinde olmadığı ancak özellikle küreselleşmenin etkisiyle oyun tercihlerinin belirgin düzeyde dijital forma dönüştüğü görülmekte ve oyun pratiklerini belirleyen temel parametrelerin başta teknolojiden yararlanma

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, fatmagungorer@yyu.edu.tr; ORCID: 0000-0003-1621-3775

biçimleri olmak üzere yerleşim yeri, mekân algısı ve ekonomik gelir düzeyi olduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Değişim, Toplum Yapısı, Çocukluk Algısı, Oyun, Türkiye

Changing Social Characteristics and the Reflection of Childhood Perception to Games

Abstract

Play is one of the most significant aspects of childhood, which is a social fiction, and it is clear that the forms of childhood fiction and games change as society changes. There is a mutual interaction between the characteristics of games and the structure of societies and their perceptions of childhood. As a result of technological developments, it is understood that the games have changed in terms of space, shape, form and the characteristics of the tools and equipment used, and this transformation creates a suitable discussion ground for sociological analysis when it is associated with the daily life practices of different social models and the way these society types perceive childhood. The goal of this study is to determine the similarities and common features between the game and society by associating games that are common in various society models with the society's economic and socio-cultural structure, the values it produces, daily life practices, and dominant childhood perception. This study looks at how Turkey's game culture has changed as a result of changing socio-cultural dynamics. It is clear that games in Turkey do not have a uniform approach that excludes different game structures; however, especially as a result of globalization, game preferences have shifted significantly to a digital form, and it is clear that the settlement, spatial perception, and economic income level, particularly the way they benefit from technology, are the main parameters that determine game practices.

Keywords: Social Change, Social Structure, Childhood Perception, Game, Turkey

Giriş

Çocukluk, toplumun yapısal dönüşümüne bağlı olarak zaman içinde farklı anlamlar yüklenen sosyolojik bir olgudur. Sosyal olgular, "tarihsel sosyal süreçler ve sosyal etkileşimler aracılığıyla yaratılır" (Giddens, 2016, s.88). Bu durumda olguların, toplumdaki topluma ve zamanla hem anlam hem de biçimsel açıdan

değişiklik göstermesi kaçınılmazdır. Günümüzde çocukluğa yönelik farklı ülkelerde yürütülen çalışmalar, her zaman aynı biçimde tasarlanan genel geçer bir çocukluk imgesinin olmadığını ve çocukluğun mevcut ekonomik ve sosyokültürel yapıya göre biçimlenen bir kurgu olduğunu ortaya koymaktadır. Toplumdaki çocukluk kurgusunun önemli bileşenleri arasında çocuk oyunları ve oyun kültürü de yer alır. Toplumun çocukluk algısı ve oyun özelliklerinin, değişen toplumsal süreçlerle birlikte zaman içinde değiştiği ve günümüzde çocuk oyunlarının, dünya genelinde olduğu gibi Türkiye’de de hızlı bir dönüşümün etkisi altında olduğu bilinmektedir. Küreselleşme süreciyle birlikte dijital oyunlar, geleneksel çocuk oyunlarının yerini almaya başlamış, teknolojik gelişmeler ve tüketim kültürü oyun kavramını geçmişten farklı bir zemine taşımıştır. Bu yönüyle toplumsal değişimden etkilenen oyun kültürünün, oynandığı dönemin toplumsal koşullarına uyum sağladığı ve gündelik yaşamından izler taşıdığı düşünülmektedir.

Çocuk oyunlarının tarihsel geçmişi, uygarlık tarihinde bilinen en ilkel kabile ve toplumlara kadar gitmektedir. Eski klan toplulukları antropologların *phratría* dedikleri bir çeşit topluluklardır¹. Özellikle Mezopotamya merkezli geniş bir bölgede yapılan arkeolojik çalışmalarla ortaya çıkan kalıntılar, oyuncakların ve oyunların varlığının eski dönemlere kadar uzandığını ortaya koymakta (Bardak ve Topaç, 2019) ve oyunun geçmişi, ulaşılabilen belge ve kaynaklarla M.Ö. 3000’li yıllara kadar gitmektedir. Kazılarda elde edilen eserler ve hiyeroglifler Antik Mısır’da oynanan Senet ve Mangala oyunlarını tasvir etmekte, Yunan ve Roma uygarlıklarına ait olduğunu bilinen misket, topaç ve aşıkların oyunlara ait en eski bulgulardan olduğu bilinmektedir (Onur,1992; Fox,2002). Oyunun kültürden daha eski bir olgu olduğu ve bu yönüyle hem toplumu hem de kültürü şekillendirdiği ileri sürülür. Bu görüşü savunan Huizinga oyunun, doğası gereği bir kültür olgusu olduğunu, oyunun kültür yaratıcı, kültür yapıcı bir işlevi olduğunu ifade eder. Kültür ile oyun arasındaki ilişkide Huizinga, kültürün mü oyundan yoksa oyunun mu kültürden geldiği üzerine iki farklı görüşü tartışmaya açar. Bunlardan ilki, önce *Homo Sapiens*’lerin (akıllı insan) oluştuğu, sonra *Homo Faber*’lerin (imalat yapan insan) geliştiği ve en sonunda da *Homo Ludens*’e dönüştüğü (oyun oynayan insan) şeklindedir. İkinci görüş, ‘kültürün bir oyun olduğu’ düşüncesidir. Oyun, kültürden önce vardır. Oyun, tüm edimlerden hatta kültürden de eskidir ve oyun bir kültür yapıcıdır. Hayati ihtiyaçlara dönük av faaliyetlerini bu konuya örnek gösteren Huizinga, arkaik toplumda avlanmanın

---

¹Lady Alice B. Gomme, çocuk oyunlarının eski ritüel inanç büyü kalıntılarını incelemek bakımından iyi bir kaynak olduğunu ortaya koyar. Bu yaklaşıma göre çocuklar büyüklere öykündükleri için, onlardan gördüklerini yüzyıllar boyunca saklayıcı güçler ile günümüze getirmişlerdir (Yığıtoğlu, 2019; And, 2016).

oyun biçimine büründüğünü, avın kültürden önce bir oyun olduğunu ve daha sonra kültür haline gelerek bu etkinliklerden hareketle kültürün başlangıçtan bu yana oynanan bir şey olduğunu ifade eder (Gönül, 2019, s.583).

Kuşaklar arası kültürel aktarımın sağlanmasında etkili olan oyun, çocuğa yaşadığı kültür ortamına uygun ilk davranış kalıplarını, içinde yaşadığı toplumsal hayata ve kültürel ortama uyum sağlamaya yönelik ilk sosyal beceri ve kazanımları öğretir. “Belirli bir kültürdeki çocuklar, çoğu oyunu bir önceki kuşaktan taklit yoluyla öğrenirler” (Yavuzer, 1998, s.193). Bu anlamda toplumsallaştırma işlevi gören ve kültürün parçaları olan oyunlar, farklı kültürlerde farklı anlamlar yüklenebilir. Bu anlamsal farklılıklar tarihi yapı, dilsel özellikler, coğrafi konum, sosyo-ekonomik düzey, dini yapı vb. değişkenlerden etkilenebilir (Sezgin, 2016). Oyun tarihsel süreçte, çağın gereksinimleri ve teknolojik gelişmelerle birlikte mekân, şekil, biçim, araç-gereç ve dil değiştirmiştir (Canlı ve Demirarslan, 2020). Özellikle sanayileşmeyle birlikte gelişen modernleşmenin etkisiyle kırsal yerleşimlerden kentlere yapılan göçler, çocukların oyun alanlarını mekânsal açıdan değişime uğratar. Çocukların sınırsızca oyun oynadıkları sokakların yerini sınırları belli bir alanda verili oyuncakların yer aldığı oyun alanları ve sitelerin güvenli park alanlarının aldığı görülür (Baday, 2011). Bu değişim oyunlarda kullanılan malzemelerin niteliğine de yansır. Geleneksel çocuk oyuncaklarında; su, kil, kum, çamur gibi doğada bulunan doğal kaynaklardan veya taş, ip gibi doğal malzemelerden oluşan araç-gereçler, gelişen teknolojilerle birlikte yerini plastik veya dijital malzemedeki yapılmış oyuncaklara bırakır. 21. yüzyıla gelindiğinde teknolojinin dünya geneline hızla yayılması enformasyon akışını ülke sınırlarının ötesine taşır ve dijital bilgi çağıyla birlikte, fiziksel mekânlarda oynanan oyunlar “gerçek hayatın dijital ortama entegre edilmesiyle birlikte” (Sezgin, 2016, s.349) yerini sanal mekânlarda oynanan ve geniş bir küresel ağ üzerinden örgütlenen dijital oyunlara bırakır. Fiziksel mekân sınırları daralan oyunların, dijital teknolojiyle birlikte küresel ağı genişler. Hem oyun türlerinin hem de oyunlarda kullanılan araç-gereçlerin farklı toplum modellerinde görülen değişimle birlikte nasıl bir dönüşüme uğradığını konu alan bu çalışmada, önce oyuna ilişkin tanım ve kuramlara yer verilecek daha sonra geleneksel, modern ve post modern toplum modelleri ve çocukluk algıları ile dönemin oyun özellikleri karşılaştırılarak, toplumsal değişimin Türkiye’deki oyun kültüründe yarattığı etkiye yönelik bir okuma yapılmaya çalışılacaktır.

Oyuna İlişkin Yaklaşımlar

Oyunun kuramsal boyutu ve kavramsal analizine geçmeden önce gündelik hayatta farklı anlamlara karşılık geldiği ve kullanım alanlarının çeşitlilik gösterdiği belirtilmelidir. İngilizcede oyun, *play* “oyun, maç, eğlenme, şaka”

anlamında hem ad/isim olarak, hem de *game* “oyun oynama, hareket, eğlence” anlamıyla fiil/eylem şeklinde farklı kullanım alanlarına sahiptir. Türkçe oyun; “yetenek ve zekâ geliştirici, belli kuralları olan, iyi vakit geçirmeye yarayan eğlence”, “tiyatro veya sinemada sanatçının rolünü yorumlama biçimi”, “bedence ve kafaca yetenekleri geliştirmek amacıyla yapılan, çevikliğe dayanan her türlü yarışma” ve “müzik eşliğinde yapılan hareketlerin bütünü” şeklinde tanımlanır. Sözlükte yer alan tanımlarda, oyuna gündelik kullanım dilinde olumsuz bazı anlamların yüklendiği de görülür. Bunlar; “kumar”, “güreşte rakibini yenmek için yapılan türlü biçimlerde şaşırtıcı hareket” ve “hile, alicengiz oyunu, düzen, desise, entrika” şeklindedir (*oyun*, TDK, 2019). Oyun kelimesi oynamak fiiliyle birleştiğinde hem bu çalışmada ele alınan çerçevede, hem de oyunun ifade edilmek istenen gerçek anlamını daha iyi karşıladığı görülür. Oynamak, “vakit geçirme, eğlenme, oyalanma vb. amaçlarla bir şeyle uğraşmak”, “kıyıldamak, hareket etmek”, “tiyatro eseri sahneye koymak”, “sarsılmak, yeri değişmek” ve “müziğin gerektirdiği uyumlu hareketleri yapmak” gibi farklı şekillerde tanımlanır (*oynamak*, TDK, 2019). Hem oyun hem de oynamak kelimelerinin tanımında öne çıkan ortak öğe *hareket etmektir*. Özellikle geleneksel çocuk oyunları hareket etme temelli etkinliklerdir.

Oyun, çok yönlü bir faaliyet alanına sahiptir, bu nedenle düşünürlerin oyunla ilgili yaklaşımları ve tanımları çeşitlilik gösterir. Gross’a (1896) göre oyun, çocuğa ileriki yaşantısında karşılaşacağı durumlarda kullanacağı davranışları kazandırdığı için bir *uygulama alanıdır*. Piaget’e (1962) oyunu, *dış dünyaya uyum* olarak tanımlar. Montessori (1870-1952) oyunu, *çocuğun işi ve uğraşı* olarak nitelendirirken, Freud (1961) *korkuların engellenmesinin ve sosyal çatışmanın üstesinden gelme yolu* olarak belirtir. Genel tanımıyla oyun, belli bir amaca yönelik olan veya olmayan, kurallı ya da kuralsız olarak gerçekleştirilebilen, her durumda çocuğun isteyerek ve hoşlanarak yer aldığı, fiziksel, bilişsel, dilsel, duygusal ve sosyal gelişimin temeli olan, gerçek hayatın bir parçası ve çocuk için en etkin öğrenme sürecidir (Erşan, 2011, s.9). Oyun, çocuklar arasında ortak bir anlaşma yoludur, çocuğun fiziksel ve zihinsel yapısını geliştiren, yetişkinlerin dünyasıyla ilişki kurmasını, özgürlük ve bireysellik kazanmasını sağlayan ve toplumsallaşmasına büyük ölçüde yardımcı olan önemli bir etkinliktir (Özdemir, 2006, s.25).

Oyun kuramlarından ilki, 19. yüzyılın sonlarında Alman M. Lazarus tarafından ortaya atılan *Rahatlama ve Enerji Tüketimi Kuramıdır*. Lazarus, bu kuramda oyunu kendiliğinden ortaya çıkan, hedefi olmayan ve mutluluk getiren serbest bir aktivite olarak tanımlar. İngiliz sosyolog Herbert Spencer’in *Fazla Enerji Kuramı* adıyla bilinen yaklaşımına göre aktif olmak insanın doğasında vardır ve çocuk oyunları, çocuğun beynindeki fazla enerjisi dışarı atmanın önemli

bir yoludur. Karl Gross'un oyunla ilgili geliştirdiği, *Alıştırma Öncesi Kuramına* göre oyun, çocuğun ileriki yaşam dönemlerinde kendisi için faydalı olacak yetenek ve becerileri öğretir, bu nedenle "hayata hazırlık aşamasıdır". Kuramsal yaklaşımlar içinde *Atacılık* ya da *Yineleme* adıyla bilinen bir diğer kuram, Stanley Hall'e aittir. Bu kurama göre oyunlar, atalarımızın içgüdüsel etkinliklerinin bir çeşit provasıdır. Bu yaklaşımda oyun, geçmiş nesillere ait faaliyetlerin çocuklarda devam eden basit bir şekli olarak tanımlanır ve çağdaş toplumlarda sorun oluşturabilecek ilkel saldırganlık güdülerinin oyun yoluyla sağlıklı biçimde açığa çıktığını öne sürer (Şimşek, 2004, s.23). Hall, kuramını; çocukluk döneminde toprakla oynamak, ağaçlara ve yüksek yerlere tırmanmak, ceplerine bir şeyler doldurmak, koleksiyon yapmak, kuş avlamak, evcil hayvanları beslemek, gezmeyi sevmek gibi özelliklerin, ilkel insanların toprağa bağlı yaşama biçimleri, su üstündeki sallarda ikamet etmeleri, kuş ve meyve ile beslenmek için ağaçlara tırmanmaları, eşyalarını kendileri taşımaları, çobanlık ve avcılık yaparak göçebe bir hayat sürmelerine benzerlik gösterdiği şeklinde açıklamaktadır (Gövsa, 1998, s.79-80).

Oyunu araştırma konusu olarak ele alan bir diğer kuramcı Hollandalı tarihçi Huizinga'dır. Huizinga'ya göre oyun, "gündelik hayatın içinde bir kesinti, bir rahatlama meşguliyeti olarak gözükmektedir. Fakat oyun düzenli olarak tekrarlanan bu niteliğiyle bile, genel anlamdaki hayata eşlik etmekte, onun bir tamamlayıcısını, hatta bir parçasını meydana getirmektedir. Hayatı süslemekte, onun boşluklarını doldurmakta ve bu bağlamda vazgeçilmez olmaktadır" (2015, s.26). Sosyolojide oyun kuramı, "iki ya da daha fazla insanın, çıkarlarının –en azından kısmen- çatıştığı koşullarda akılcı biçimde davrandıklarını ön gören genel bir kuram" şeklinde tanımlanır². Bu kurama, "-soyut bir matematiksel kuram olarak- özellikle orduyla ve piyasayla ilgili çalışmalar yapan sosyal bilimcilerin başvurduğu" belirtilir (Marshall, 1999, s.554). Farklı kuramsal yaklaşımlarla birlikte oyun özellikleri zaman içinde değişime uğrar. Toplumun ekonomik ve sosyokültürel yapısının etkisiyle şekillenen çocuk oyunları, geleneksel, modern ve post modern yapılarda farklı pratikler üreten bir uygulama alanına sahiptir. Toplumsal koşulların değişmesiyle birlikte, çocuk oyunlarına yüklenen anlamın

---

²John Von Neumann ile Oskar Morgenstern *The Theory of Games and Economic Behaviour* (1947) adlı kitaplarında *oyunla* ilgili, hem sıfır toplamlı oyunları hem de sıfır toplamlı olmayan oyunları kapsayan bir kuram geliştirmeye çalışmışlardır. Sıfır toplamlı oyunları, 'oyuna katılanlardan birisinin kazancının bir başkasının kaybı anlamına geldiği koşullardaki oyunları', sıfır toplamlı olmayan oyunları ise 'katılımcıların tamamının ya da bir kısmının, elde edilen faydayı artırmak için aktif bir şekilde iş birliği yapmasını sağlayan oyunları' ifade eder. Bu bağlamda bir "oyun", etkileşimin, hiç değilse bazı zamanlar birbiriyle rekabet eden en azından iki "oyuncu" arasında gerçekleştiği bir toplumsal ortam olarak tanımlanır. Evlilik, savaş, siyasal partiler arasındaki rekabet, emek piyasası ve daha özel olarak işveren-işçi müzakereleri bu tür ortamlar arasında sayılır. Oyun kuramının temel katkısı, belirli ortak özelliklerin (oyuncuların sayısı ve ödülün sabit veya değişken olup olmadığı) söz konusu olduğu durumlarda hangi seçimlerin mümkün olduğunu –veya olabileceğini- ortaya koymaya yarayan soyut bir matematiksel kuram olmasıdır (Marshall, 1999, s.554-555).

ve çocuk oyunlarındaki niteliklerin de değiştiği görülür. Bu amaçla çocuk oyunlarının farklı toplumsal yapıların ekonomik koşulları, sosyokültürel yapısı, ürettiği değerler ve gündelik yaşam pratikleriyle birlikte incelenmesi ve oyunlara yansıyan özelliklerinin tespit edilmesi gerekmektedir.

Geleneksel Toplum Özellikleri ve Çocukluk Algısının Oyunlara Yansımaları

Geleneksel toplum, mevcut yapısını muhafazaya dönük ve toplumun gündelik yaşam pratiklerini geçmişten devraldığı referanslara göre şekillendirdiği görece yeniliğe ve dışa kapalı bir toplum modelidir. Yaşam ve üretim koşullarının tarıma dayalı olduğu geleneksel toplumların temel yerleşim birimleri köyler ve kasabalardan oluşan kırsal yapılardır. Bu yapılar az sayıda nüfusun bir arada yaşadığı, toplumsal değişimin/hareketliliğin az olduğu, hayat akış hızının yavaş gerçekleştiği, herkesin birbirini tanıdığı ve bu durumun gerektiğinde güçlü bir toplumsal yaptırıma dönüşebildiği oluşumlardır. Karar alma süreçlerinde aile/topluluk/cemaat büyüklerinin yaklaşımları belirleyicidir. Değişime direnç gösteren ve muhafazakâr bir yapıya sahip olan geleneksel toplum tipinde geçmişten devralınan tecrübe ve alışkanlıkların sürdürülebilirliği önemlidir (Zencirkıran, 2020). Topluma hâkim ataerkil yapı neslin devamını sağladığı düşünülen erkek çocuklarını kız çocuklarından ayrıcalıklı bir yaklaşıma tabi tutar, buna karşın bu dönemde çocuğun toplumsal değeri henüz tüm boyutlarıyla tartışmaya açık bir konu değildir.

Geleneksel toplumlarda, modern çocukluk algısından oldukça farklı bir yaklaşımın olduğu bilinmektedir. Özellikle Hıristiyan orta çağda olumsuz (günahkâr, fesatçı, saldırgan) bir çocukluk imgesi vardır. Kız ve erkek çocuklarının doğaları gereği farklı olduğu ve bu nedenle kendilerine uygun işlere ve sosyal rollere hazırlanmaları gerektiği düşünülür. Farklı eğitim süreçlerinden geçirilerek, farklı işlere yönlendirilmelidir. Tüm çocukların kurumsal bir eğitim sürecinden geçirilme zorunluluğu yoktur, ayrıca kız ve erkek çocukların okulları veya sınıfları ayrı olmalıdır. Çocuk soyu devam ettirmenin bir aracı, aynı zamanda yaşlılığa yönelik sosyal bir güvence olarak kabul edilir. Çocuk, ucuz emek kaynağıdır, 4-5 yaşına geldiğinde üretim hayatına katılabilir, bu nedenle çok çocuklu geniş aile, geleneksel toplumun ideal aile tipi olarak kabul görür. Geleneksel toplumda ebeveynler, çocuk yetiştirme bilgilerine sezgisel olarak sahiptir. Çocuk yetişkinlerin arasında, gündelik yaşamın içinde büyümelidir. Meslek hayatına çıraklık süreciyle hazırlanır. Terbiye edilmesi için katı disiplin kurallarına (gerektiğinde dayığa) başvurulabilir. Çocuklar üzerindeki irade hakkı aileye aittir (Canatan ve Yıldırım, 2019).

Geleneksel toplum yapısı ve çocukluk algısı ile geleneksel çocuk oyunları karşılaştırıldığında çok sayıda örtüşen özellik olduğu görülmektedir. Geleneksel toplum, birincil grupların ve yüz yüze ilişkilerin egemen olduğu bir yapıya sahiptir. *Birincil gruplar*, “uzun süreli, samimi ve yakın ilişki içindeki insanların düzenli etkileşiminden oluşur. İnsanların ilişkileri, informal, esnek ve uzun sürelidir. Gruba bağlılık yüksektir ve biz duygusu hâkimdir” (Bozkurt, 2018, s.158). Geleneksel çocuk oyunlarında da yüz yüze, samimi ve yakın ilişkiler söz konusudur. Çocuk, oyun grubuyla birlikte hareket eder, gruba bağlılık ve biz duygusu gelişir. “Dostlukları pekiştirme, paylaşarak öğrenme ve sıcak sosyal ilişkiler kurmaya katkı sağlayan” (Özservet, 2015, s.264) geleneksel çocuk oyunlarının genelde oyuncularını sabittir ve her çocuğun bağlı olduğu bir oyun grubu olduğu için yabancı çocuklar bu gruba dâhil edilmez. Oyunlarla ilgili temel düzeyde kabul gören sınıflandırmalardan birini yapan Parlett (1992), oyunları formel ve informal oyunlar şeklinde gruplandırır (Sezgin, 2016). Buna göre geleneksel çocuk oyunları, kurallarının esnetilebilir olması ve resmi bir yaptırım içermemesi nedeniyle informal oyun grupları arasında yer alır.

Modern Toplum Özellikleri ve Çocukluk Algısının Oyunlara Yansımaları

Modern toplum, geleneksel toplumdaki temel yaşam ve üretim koşullarının köklü biçimde değiştiği yapısal bir dönüşüme işaret eder. Modernlik kavramı, 18. yüzyıl Avrupa Aydınlanmasından 1980’li yılların ortalarına kadar süren ve sekülerleşme, rasyonelleşme, demokratikleşme, bireyselleşme ve bilimsel düşüncenin gelişimi gibi unsurlarla karakterize edilen dönem olarak tanımlanır. Modernlik; endüstrileşmeyi, kapitalizmi, kentleşmeyi ve şehirciliği, demokrasinin inşasını ve yayılmasını, üretim yöntemlerinde bilimsel ölçütlerin kullanımını içermektedir (Giddens, 2016, s.28-29). Modernleşme sürecinde; feodal ilişkilerin çözülmesi; tarımın makineleşmesi, eğitimin kurumsallaşması, zorunlu hale gelmesi ve süresinin uzaması, kitlesel üretimin ve tüketimin yaygınlaşması, üretimin evden ayrılarak atölye ve fabrikalarda yapılması, pazarın genişlemesi, siyasetin ve işletmelerin bürokratikleşmesi; kent koşullarının sağlıklı ve hijyenik hale getirilmesi, iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmeler öne çıkmaktadır (Özyurt, 2007).

Modern çocukluk imgesi, Batı’da Rönesans, Reform, Aydınlanma, Romantizm, kapitalizmin doğuşu, sanayileşme süreçleriyle birlikte oluşmuştur. Modern çocukluk düşüncesi, mistik günahkâr çocuk anlayışının olumsuzlanması üzerine kurulmuştur (İnal, 2007, s.21). Bu anlayışa göre tüm çocuklar ortak/evrensel bir çocukluk doğasına sahiptir. Batı’da 16. ve 17. yüzyıllardan

sonra, geleneksel kısıtlayıcıların zayıflaması³ ile birlikte, çocuğun, yetişkinlerden ayrı bir “özne” olduğu kabul edilir (Öztan, 2019). Çocuğun yetişkinlerden farklı bir sosyal gerçekliği olduğu ve bağımsız bir kategori olarak ele alınması gerektiği tartışılmaya başlanır. Mayall, çocukları toplum öncesi karaktere sahip bireyler ve sadece yetişkinlerin ilgisini çeken nesnelere olarak gören çocukluk dönemiyle ilgili baskın disiplini eleştirir, çocukların yetişkinlerden bağımsız ve saygınlık kazandırılması gereken önemli bir sosyal grup olarak ele alınması ve sosyal düzenin aktif katılımcıları olarak görülmesi gerektiğini savunur (Orman, 2019).

Modern toplumda çocuk kurumsal bir eğitim sürecinden geçirilmeli ve yetişkinlikteki iş hayatına hazırlanacağı için şimdiki hayat içinde yıpratılmamalıdır. Kız ve erkek çocuklar, toplum için aynı önemdedir, bu nedenle aynı temel eğitim müfredatına tabi tutulmalı ve karma eğitimden geçirilmelidir. Ailenin olduğu kadar ekonominin ve toplumun da güvencesi olan çocuklar için temel eğitim ücretsiz olmalıdır. Duygusal yatırım aracı olarak görülen çocuk, sevgi ve neşe kaynağıdır, yaşlılık yıllarına dönük sosyal bir güvence olarak görülmemelidir. Oyun, çocukların gelişimi açısından işlevsel olduğu kadar, onların hayattan doyum almalarını sağlayan bir haktır⁴. Çocuklar çalışma hayatından uzak tutulmalı, devlet ve aileleri tarafından belli mesleklere yönlendirilmelidir. Çocuk yetiştirme uzmanlık gerektiren bir uğraştır. Ebeveynler, çocuk yetiştirme bilgilerine sezgisel olarak sahip oldukları için bilgileri yetersizdir, bu nedenle uzmanlardan ve kitaplardan yardım almalıdırlar. Ebeveyn ile çocuk arasındaki ilişki bir eğitim ilişkisi olduğu için ebeveynler çocuklarına rol model olmalıdır (Canatan ve Yıldırım, 2019).

Toplumsal yapı ile çocuk oyunları karşılaştırıldığında modern toplumu karakterize eden rasyonel ve mantıklı düşünme biçiminin çocuk oyunlarına da yansıdığı, bu dönemde oyunun bir eğlence aracı olarak değil, bir eğitim aracı olarak kullanılmaya başlandığı görülür. Sutton Smith, yaptığı sınıflandırmada oyunları rasyonel ve irrasyonel olmak üzere ikiye ayırır. Rasyonel oyun, oyun psikologları tarafından incelenen ve bilişsel gelişim aracı olarak kullanılan bir yöntemdir, irrasyonel oyunlar ise şiddet içeren (bazı sporlarda olduğu gibi), bağımlılık yapan (kumar gibi) ve savaş oyunları gibi diğer oyun gruplarını içerir

³Kemal İnal, bu geleneksel kısıtlayıcıları; cemaat, dil, soy ve akrabalar, efendiler, aile, gelenek gibi toplumsal maniler ve sütannelik, kundaklama gibi adetler olarak belirlemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (İnal, 1999:69).

⁴Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşmeye taraf devletler, oyun oynamayı çocukların temel bir hakkı olarak kabul eder. Sözleşmenin 31. Maddesi'nde; “Taraf devletler, çocuğun dinlenme, boş zaman değerlendirme, oyun oynama ve yaşına uygun eğlence etkinliklerinde bulunma, kültürel ve sanatsal yaşama serbestçe katılma hakkını tanırlar”.
https://www.unicef.org/public/uploads/files/UNICEF_CocukHaklarınaDairSozlesme.pdf Erişim Tarihi: 19.06.2021

(Brophy, 1988). Modern toplumun örgütlenme biçimi olan cemiyetler, ikincil grupların ve formel ilişkilerin hâkim olduğu yapılardır. Bireyselleşmenin başladığı ve kişisel çıkarların grup aidiyetinin önüne geçtiği bu dönemde, grupla oynanan ve eğlence odaklı geleneksel oyunlar yerini, modern oyuncaklarla oynanan ve sadece kazanma odaklı bireysel oyunlara bırakır. Oyunlarla ilgili temel düzeyde kabul gören sınıflandırmalardan birini Parlett (1992) gerçekleştirmiştir. Parlett'e göre oyunlar, formal oyunlar ve informal oyunlar olmak üzere ayrılır. Buna göre iki çocuğun yerde yuvarlanmaları informal oyun olarak görülebilir, formal oyunlarda ise oyunun bir kazananı, kazanmak için kullanılan araç ve (esnek olmayan) kurallara ihtiyaç vardır (Sezgin, 2016, s.348). Eğitimin kurumsallaşması, yaygınlaşması ve okul çağına gelmiş tüm çocuklar için zorunlu ve parasız olmasıyla birlikte formal bir nitelik kazanan oyunlar; okul ortamında, bir rehber (öğretmen) gözetiminde, sınırlı bir alanda ve esnek olmayan kurallarla oynanmaya başlanır. Bu dönemde kız ve erkek çocukları arasındaki cinsiyet ayrımı ortadan kalktığı için karma oyunlara daha fazla yer verilir.

Modern çocuk oyunlarının ayırt edici özelliği, bu dönemde sanayi ürünü oyuncakların kullanılmaya başlanmasıdır. Oyuncaklar, modernleşmenin sembolü ve modern yaşamın en önemli simgelerinden biridir. Daha önce doğada hazır bulunan materyallerden ve atık malzemelerden yapılan oyuncaklar, sanayi toplumlarında sanayi ürünü haline gelmiş ve fabrikaların seri üretimiyle birlikte ülkelerin ticaret hacminde yer almaya başlamıştır. Sanayi ürünü olan modern oyuncaklar, II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında çocuklara silah ve asker üretiminde moda konumda yer almıştır. 20. Yüzyılın başından ikinci yarısına kadar silah ve askeri araçlar çocuklar tarafından ilgi duyulan oyuncaklar olmuştur (Diler, 2019, s.15; Scognamillo, 1994, s.141). Bu dönemde oyuncakların pille çalışıyor olması, oyun araçlarına ulaşmak kadar devamlılığını sağlamak için de belli bir maliyet gerektirmektedir.

Modern oyuncakların bir özelliği, oyuncak satın alındıktan sonra oyunun sürekliliğini sağlamak için başka oyuncak veya aksesuarlara ihtiyaç duyulmasıdır. Bu durum modern oyuncakların çocukları ve dolaylı olarak da ailelerini kontrol altına aldığına işarettir (Diler, 2019, s.50). Modern oyuncaklarla oynanan oyunlar belli bir maliyet gerektirdiğinden herkesin ulaşması mümkün değildir. Bu durum modern toplumdaki sınıfsal yapının, oyuncak alımı ve oyun şekline yansıdığını ve oyuncaya erişim bir statü göstergesi olarak kabul edildiğinden yetişkinler tarafından da tercih edilen bir etkinlik olmaya başladığını göstermektedir. Postman, 20. yüzyılın sonlarını çocukluğun yok olmaya başladığı, yetişkinlik ve çocukluğun aynılaştığı dönem olarak değerlendirir ve bu görüşünü destekleyecek kanıtlar sunar. Öncelikle çocuklara özgü oyunların ortadan kaybolması ve çocukların sokakta arkadaşlarıyla oyunlar kurmak yerine sanal âlemde,

ebeveynleriyle aynı bilgisayar oyunlarını paylaşmaları, geleneksel oyun anlayışının terk edildiğine işarettir (Uğur, 2018, s.231).

Post Modern Toplumda Çocukluk Algısı ve Oyunun Değişen Niteliği

Post modern toplum; bilgi toplumu, tüketim toplumu, endüstri sonrası toplum, dijital toplum, ağ toplumu, kapitalizm sonrası toplum ve geç modernizm gibi farklı şekillerde isimlendirilir. “Modernliği izleyen, net bir tanımı yapılamayan, çoğulcu ve kendisinden önceki modernlikten sosyal yönden farklı olan bir tarihsel dönem” olarak tanımlanır. Postmodernitenin 1970’li yılların başından itibaren geliştiği söylenmektedir (Giddens, 2016, s.34). Post modernlik kavramı, “tarihsel açıdan, sanayi üretimi, sınıfsal yapıyla çıkarların gerilemesini, bunun karşılığında tüketimcilik, teknolojik iletişim tarzları ve farklılaşmış statü yapısını vurgulayan post-endüstriyel toplum teziyle bağlantılıdır” (Swingewood, 2014, s.347).

Harvey, postmodernizmin genellikle pozitivist, teknoloji merkezli ve rasyonalist eğilimli olarak algılanan evrensel modernizme karşıt olarak “kültürel söylemin yeniden tanımlanmasında, heterojenliği ve farklılığı özgürleştirici güçler olarak” öne çıktığını belirtir. Parçalanma, belirlenemezlik ve bütün evrensel söylemlere karşı derin bir güvensizliğin postmodernist düşüncenin temel özellikleri olduğunu belirtir (Harvey, 2010, s.21). Post modern düşünürlerin çoğu için postmoderniteyi belirleyen parametreler, ileri teknoloji kullanan medya ve toplumsal ilişkilerde ortaya çıkan dönüşümdür. Buna göre, “bilişim ve iletişim alanlarında ortaya çıkan teknolojik atılımlar, yeni bilgi formları ve sosyoekonomik sistemdeki değişimler post modern toplumu oluşturur” (Şaylan, 2009, s.160). 20. yüzyılda dünyayı hızla etkisi altına alan değişimlerin ana kaynağı küreselleşmedir. Küresel piyasaya dayalı, tüm dünyaya mal ve hizmet sağlayan küresel ekonomik sistem, insanların; siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan birbirine yakınlaşmasına yol açmıştır.

Bauman, küreselleşme ile birlikte mevcut siyasi kurumların bölgesel kaldığını sermaye ile bilginin dünya genelindeki dolaşımında somutlaşan gücün ise bölge dışı hale geldiğini belirtir. Bu durum ulus devletin güçsüzleşmesine yol açar. Ulus devletler gücü ekonomik ve kültürel süreçlere devreder, piyasa gücüne yani bölge dışı aktörlere teslim olurlar (Koyuncu ve Günerigök, 2019). Giddens’a göre de küreselleşme, dünyanın -gittikçe artan- karşılıklı bağımlılığını anlatan genel bir terimdir. Dünya artık herkesi etkileyen karşılıklı bağımlılıkların gelişmesinin bir sonucu olarak, önemli açılardan fiilen tek bir sosyal sistem haline gelmiştir. Ülkeler arasındaki kesişen sosyal, politik ve ekonomik bağlar bu ülkelerde yaşayanların kaderini kesin olarak etkilemiş (Slattery, 2018; Giddens, 1997) ve “benzer bir tarih, kültür ve sosyal deneyime sahip olan ulus devletleri global bir köye dönüştürmüştür” (Bozkurt, 2018, s.60). Küreselleşme, gündelik

yaşamın birçok alanında olduğu gibi toplumların çocukluk algısı ve oyun pratiklerinin de değişmesine yol açmıştır. Bu değişimin nedeni ekonomik küreselleşme ile birlikte tek tip mağazaların, restoranların, filmlerin, kıyafetlerin, birbirinin aynı ürün ve hizmetlerin tüm dünyayı kuşatmasıyla oluşan ortak yaşam ve tüketim kültürünün çocuk imgesi ve oyun pratiklerine yansımalarıdır. Böyle bir dünyada insanların tüm arzuları ve zevkleri çok uluslu şirketlerin üretim politikaları ile birebir uyumludur. Küreselleşmenin etkisiyle gelişen dijital iletişim teknolojileri, hem dünya genelinde tek tip bir çocuk kültürü yaratmakta (Sormaz ve Yüksel, 2012, s.995), hem de oyunları ve oyun araçlarını çok uluslu şirketlerin pazar ürünlerine dönüştürmektedir.

Post modern ve küresel toplumda çocuk, teknolojik değişimlerin etkisi altındadır. 2000'li yıllardan sonra doğan ve teknoloji ile iç içe yaşayan kuşağın; "Z kuşağı" (Twenge, Campell, Hoffman ve Lance, 2010), "Net kuşağı" (Oblinger ve Oblinger, 2005) veya "Dijital yerliler" (Prensky, 2001) şeklinde birbirinden farklı isimlerle kavramsallaştırıldığı görülür. Bu kuşak dijital çağda yaşadığı için dijital teknoloji ve uygulamalarına çabuk adapte olmaktadır. Dijital kuşak olan Z kuşağı, teknolojiye dayalı yaşam tarzları olan, sosyal medyayı üretken kullanan, problemlerinin çözümünde teknolojiyi kullanabilecek yeteneğe sahip ve yüksek derecede bağlantılı olan bir kuşaktır. Bu nesil, internetle büyüdüğünden bilgiye hızlı ulaşabilen, teknoloji meraklısı, formaliteye uymayan, çabuk öğrenen ve çeşitliliği kucaklayan bir nesildir. Özgüvenlidirler ve geleceklerini garanti altına almak isterler. Farklı düşünüp, bilgiyi farklı şekilde işlemektedirler (Erten, 2019). Z kuşağı interneti ve sosyal paylaşım sitelerini sosyalleşme aracı olarak kullanır. Bu kuşağın dikkat süresi kısadır ve çabuk sıkılan, çabuk tüketen, hızlı yaşayan (Kaya, 2019, s.315) bu neslin "'dijital bir çağda büyümüş olması, kendi yaşam alanını çocukluk döneminden itibaren belirleyen farklı bir kültür oluşturmakta ve bu kültür onların; oyun seçimleri, oyun alanları ve etkileşimde oldukları tüm sosyal araçları etkilemektedir" (Toran vd. 2016, s.2264-2265).

Dijital bilgi teknolojilerinin kullanılmaya başlanması, toplumsal yapıda, iletişim dilinde ve oyun tercihlerinde hızlı bir dönüşüme yol açmıştır. Post modern düşünür Lyotard, toplum teorisini oluştururken (1979), bilgisayarın ve bilgi teknolojilerinin (information technology [IT]) toplumsal yapıyı değiştirme üzerindeki etkisine dikkat çeker ve kullandığı metodu Wittgenstein'den esinlendiği Dil Oyunları'dır⁵. Çağdaş toplumda iletişimin oyunsal bir ontoloji ile karakterize olduğu, teknoloji ve oyunsallaştırılan platformların kültür ve iletişimin

---

⁵Wittgenstein (1998, s.15-24) Dil Oyununu; "dil ile dilin örüldüğü eylemlerden oluşan bütüne karşılık geldiğini ve dili konuşmanın, bir etkinliğin ya da bir yaşam biçiminin parçası olduğu olgusunu öne çıkartma anlamına geldiğini belirtir" (Akt. Anlı, 2013, s.152).

gelişimini etkilediğini belirtir ve post modernizm çağını, video oyunlarının yaratıldığı bir çağ olarak değerlendirir. Oyunların spesifik olarak da video oyunlarının, toplumun ana kurumları haline geldiğini ileri sürer. Çünkü video oyunları, sanayi sonrası toplumların ekonomik gelişiminin temelini oluşturan bilgi teknolojisi ve medyayı birbirine bağlamaktadır (Yiğitoğlu, 2019, s.11). Video oyunları diğer adıyla dijital oyunlar; bilgisayar tabanlı, metin ya da görsellik üzerine inşa edilmiş, bilgisayar ya da oyun konsolu gibi elektronik platformlar üzerinde bir veya birden fazla kişinin fiziksel ya da çevrimiçi ağ üzerinden birlikte kullanabildiği bir eğlence ve boş zaman aktivitesi yazılımıdır (Frasca, 2001). Dijital oyunların, küresel piyasada önemli bir sektör olduğu ve dijital oyun sektörünün, yazılım, donanım, çevrimiçi platform sağlayıcılar, oyun geliştiricileri, yayımcılar, interaktif medya araçları ve bilgi iletişim teknolojileri gibi büyük bir ekosistem içerisinde ele alınan yaratıcı bir endüstri kolu olduğu belirtilmektedir (Stewart ve Misuraca, 2013).

Toplumda küreselleşmenin etkisiyle yükselen tüketim alışkanlığı, sürekli üst versiyonları geliştirilen dijital oyunların hızlı tüketimiyle paralellik göstermektedir. Küresel toplumun çok kültürlü yapısı, dijital oyunların oyuncu kitlesinin de kültürel çeşitliliğine yol açmakta, farklı etnik kimliklere sahip oyuncuların, aynı dijital oyunu ortak bir ağ üzerinden çevrimiçi ve eşzamanlı olarak oynamaları uluslararası bir oyun kültürü yaratmaktadır. Oyunlar için gerekli akıllı telefon, tablet, bilgisayar donanımı ve teknik alt yapıya ulaşmak belli bir maliyet gerektirdiğinden sürekli daha üst versiyonları üretilen teknolojik aletlere ve dijital oyunlara erişim, toplumda bir statü göstergesi olarak kabul edilmektedir. Üst gelir grubunda yer alan toplumsal kesimin dijital teknolojileri kullanım şekli ve tüketim sıklığı, toplumun sınıfsal yapısını ve gelir dağılımındaki eşitsizliği daha görünür kılmaktadır. Bununla birlikte aile denetiminde kullanılmayan internet bağlantıları, özellikle çocukları şiddet, saldırganlık ve müstehcenlik gibi istenmeyen oyun içeriklerine maruz bırakarak kişisel güvenliklerini tehdit edebilmektedir. Küresel toplumda etkileşim alanı ve kullanım sıklığı artan dijital oyunlar konusunda hem aileleri hem de çocukları bilinçlendirme çabaları oldukça önemlidir.

Türkiye’de Değişen Toplumsal Yapının Oyunlara Yansımaları

Türkiye’de değişen toplumsal yapının oyun özelliklerine nasıl yansıdığını belirleyebilmek için, öncelikle geleneksel, modern ve dijital oyunların hangi dönemlere karşılık geldiğinin ve geleneksel, modern ve modern sonrası toplum kavramsallaştırmaları kullanılırken hangi ölçütlere başvurulacağı belirlenmelidir. Türkiye’de modern bir toplum yaratma fikri dolayısıyla toplumun gündelik yaşamını bu yönde düzenlemeye yönelik köklü değişimler, Cumhuriyet’le birlikte

hayata geçirilir. Cumhuriyet'in ilanından 1945 yılına kadar devam eden tek parti döneminde, kurulan yeni rejiminin odaklandığı temel hedefler; ulusal bütünleşmeyi, ekonomik ilerlemeyi ve siyasi modernleşmeyi sağlamak ve bu bağlamda siyasi ve toplumsal yapıyı devlet eliyle biçimlendirmektir (Korkmaz, 2014). Milli değerlerin benimsendiği bu dönemde siyasi, hukuki, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda toplum hayatını etkileyen ciddi düzenlemeler yapılmıştır. Bu dönem modern bir ulus yaratmak için devletin toplumsal kurumları hızla dönüştürdüğü ancak kent ve kırsal yerleşimler arasındaki dağılımda büyük bir değişimin olmadığı dolayısıyla kentli ve modern bir nüfusun demografik yapıda bir üstünlüğünün henüz oluşmadığı yıllardır. Türkiye'nin 1945 yılında yaklaşık 20 milyon olan nüfusu, 2013'te 76 milyona çıkmış, 1945'te kent olarak adlandırılabilir yerleşimlerde ortalama 5 milyon insan yaşarken, 2013'te bu sayı 70 milyonu aşmıştır. Türkiye bu süreçte, nüfusunun %25'i kentlerde yaşayan tarım ağırlıklı bir ülkeden, % 90'ı kentlerde yaşayan ve daha da önemlisi kent kökenli faaliyetlerin ve kararların belirleyici rol oynadığı bir ülkeye dönüşmüştür (Aydınlı ve Çiftçi, 2015).

1950'li yıllardan sonra iktidara gelen Demokrat Parti'nin uyguladığı ekonomi temelli değişim politikaları, toplumsal hareketliliğin kırdan kente doğru artarak yoğun bir göçün yaşanmasına ve demografik yapının kent lehine değişmesine neden olur. Modernleşmenin önemli bir kıstası olan kır nüfusunun azalması, bu dönem Türkiye açısından önemli bir değişimdir (Diler, 2019). Kırdan kente yapılan göçler, geniş ailelerin çözülerek çekirdek ailelerin yaygınlaşması, eğitimin kamusal bir hizmete dönüşerek kız ve erkek tüm çocuklar için ücretsiz ve zorunlu olması, toplumdaki meslek dağılımının çeşitlenmesi ve mesleki uzmanlığın artması gibi oluşumlar, modernleşmeye yönelik önemli gelişmeler arasında yer alır. Kentlilik, toplumdaki yatay ve dikey hareketliliklerin artması, aile yapısının değişmesi, kadının çalışma hayatına katılımı ve eğitimin devlet güvencesine alınması, Türkiye'de modern toplumun göstergeleri olarak kabul edilir. Çocuk eğitimine bakıldığında, Cumhuriyetin ilk yılları çocukluğa yönelik yeni bir algının oluşması amacıyla, geleneksel birçok yöntemden vazgeçildiği bir süreçtir. Türkiye'de çocuğun cumhuriyetin ilanı ile birlikte bir özne olarak kabul edildiği ve cumhuriyetin gelecekteki takipçileri ve milli yurttaşlar olarak yetiştirilmeleri için eğitimlerine özel bir önem verildiği bilinmektedir. Devlet tarafından kamusal bir hizmet olarak sunulan eğitim, kız ve erkek tüm çocuklar için zorunlu ve parasızdır. Çocuğun cumhuriyetin ilkelerine ve milli değerlere bağlı olarak eğitilmesi, dönemin öncelikli devlet politikaları arasında yer alır.

Bu dönemde modern çocuk eğitimi, milli bir mesele olarak ele alınır, "tüm çocuklar siyasal sosyalleşme sürecinden geçirilerek ulusal kimlik kazanmalı, küçük yurttaşlar olarak izcilik, askerlik ve beden eğitiminden geçirilmelidir"

(Canatan ve Yıldırım, 2019, s.172-173). Bu dönemin modern çocukluk algısında, ulus devletin ideoloji olarak kullandığı milliyetçiliğin etkisi oldukça fazladır. Cumhuriyetçi değerler çerçevesinde milliyetçi çocuğun inşası özellikle ekonomik rejimde köklü değişimlerin yaşandığı 1980'li yıllara kadar devam eder, Cumhuriyet'in temel ilkelerinden biri olan milliyetçi yurttaş çocuk algısı bu tarihten sonra yerini tüketici çocuğa bırakır (Diler, 2019). Türkiye modernleşmesi açısından yeni bir döneme işaret eden 1980'li yıllar, liberal politikaların, serbest girişimciliğin, toplumda bireyciliğin, fikir ve düşünce özgürlüğünün benimsenmeye başladığı dolayısıyla o yıllara kadar daha içe dönük ve kapalı seyreden oyun dünyasının da dışa açıldığı yıllardır. Çocukların hayatına "ithal oyuncak" denen yeni bir figürün girmesiyle grup halinde ve açık alanda oynanan geleneksel oyunlar yerini, kapalı alanlarda oynanan Batılı tarzda bireysel oyunlara bırakır. Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte toplumsal yaşamda başlayan modernleşme girişimlerinin, oyun tercihlerinin kalıcı olarak değişmesinde ancak 1980'li yıllardan sonra etkili olduğu görülür. 2000'li yıllara gelindiğinde ise Türkiye açısından artık dijital bilgi çağına entegre olduğu, oyunların küresel boyutta bir anlam yüklendiği dijital oyun dönemi yaşanmaktadır. Bu gelişmelere bakıldığında Türkiye'de oyunları; geleneksel, modern ve dijital olarak kesin hatlarla belirli tarihsel dönemlere ayırmak oldukça güç görünmektedir ancak bu çalışma, geleneksel oyun dönemi için 1950 ve 1980 yılları arasında kırsal nüfus yoğunluğu fazla olan Türkiye'nin modernleşme çabaları içindeki geleneksel toplum yapısı ve bu yapıya hâkim mahalle kültüründen faydalanmaktadır. Modern oyun dönemi için 1980'den dijital çağın başlangıcı kabul edilen 2000'li yıllara kadarki liberal politikaların uygulandığı süreç, dijital oyun dönemi için ise 2000'li yıllardan günümüze karakterize olan küreselleşme süreci konu edinmektedir.

Türkiye'de Geleneksel Toplum Yapısı ve Çocuk Oyunları

Türkiye'nin geleneksel toplum yapısını en iyi özetleyen ve topluma hâkim önemli dokulardan biri mahalle kültürüdür. Aynı mahallede yaşayan herkes birbirini tanıır ve aralarında belli bir yardımlaşma ve dayanışma sistemi vardır. Bu yönüyle mahalle, kendi içinde güvenli bir alana sahiptir ve aynı mahalleden olmayanlar hemen ayırt edilir. Mahallenin mimarisi karşılıklı güven ilişkisine dayalı ve mevcut komşuluk ilişkilerini korumaya yönelik olarak inşa edilir (Baday, 2011). Geleneksel çocuk oyunlarının mekânı da güvenli alanlar olan mahalle ve sokak araları, evlerin yakınlarındaki boş araziler veya komşu bahçeleri gibi açık ortamlar olmaktadır. Mahalle kültüründe, toplumsal duyarlılık oldukça yüksektir, komşuluk ve akrabalık ilişkileri önemli bir değerdir. Bu durumda en iyi oyun arkadaşları da amca/hala, dayı/teyze çocukları olan kuzenler veya yakın çevrede oturan komşu ve akraba çocukları olmaktadır. Mahalle kavramı, sınıfsal farklılıkların en asgari düzeyde olduğu yerleşim yerleridir, bu nedenle çocuk

oyunları arasında da sınıfsal bir ayrım söz konusu değildir. Mahallede yaşayan tüm çocuklar aşağı yukarı aynı imkânlarla sahiptir ve bu nedenle oynadıkları oyunlar da genellikle içerik ve biçimsel açıdan aynı niteliktedir.

Karl Popper, geleneksel kapalı toplumları “dokunma, koklama ve görme gibi somut fizik ilişkilerden meydana gelen somut bireylerin somut bir grubu” (Popper, 2010, s.227) olarak tanımlar. Türkiye’de geleneksel çocuk oyunları arasında yer alan körebe, saklambaç, birdirbir, bezirgân başı veya mendil kapmaca gibi oyunlar⁶ kuralları gereği dokunma temelli oyunlardır. Bu dönemde kullanılan oyun malzemeleri de kırsal yerleşimlerin fiziksel imkânları ve üretim koşullarıyla uyum içindedir. Yapılan bir araştırma (Özyürek, 2019) bu dönemde oynanan oyunlarda doğal materyallerin kullanıldığına ve özellikle oyuncakların da doğal materyaller olan; ağaç dalları, tahta, bez/kumaş parçaları, çamur, taş, ip, topaç, yüzük, kiremit, sopa, çam kozalağı gibi doğada kolay bulunan malzemelerden elde edildiğine dikkat çekmektedir. Geleneksel toplumda çocuk oyuncakları için ayrı bir bütçe ayrılmaz, meşin top ve bez bebek gibi dönemin yaygın oyuncakları, kullanılmayan atık malzemelerden üretilir.

Geleneksel toplumda, kız ve erkek çocuklarının doğaları gereği farklı olduğu, aynı eğitim kurumuna tabi olsalar da toplumda farklı sosyal rollere hazırlanmaları gerektiği düşünülmektedir. Bu düşüncenin, dönemin oyun ve oyuncak seçimlerine yansıdığı görülür. Geleneksel çocuk oyunlarında kız ve erkek çocukları arasındaki cinsiyet saflaşması, oldukça belirgindir. Geleneksel topluma içkin ataerkil yapının, fiziksel oyun mekânlarının kullanım alanı ve genişliği konusunda erkek çocuklarına kız çocuklarından daha imtiyazlı davrandığı düşünülmektedir. Geleneksel toplum yapısı, değişime direnç gösteren bir niteliğe sahiptir, geleneksel çocuk oyunlarının da günümüzde hâlâ Türkiye’nin

---

⁶**Körebe**; göz bağlama oyunu da denir. Körebe gözleri bağlı olan ebenin öteki oyunculardan birini yakalaması, bazen de yakaladıktan sonra kimliğini söyleyebilmesine dayanır. Yakalanan oyuncu yeni ebe olur. **Saklambaç**; Bir kale belirlenir. Ebe kalede gözlerini kapatarak belirlenen sayıya kadar (20-30 gibi) sayar. Sayma bitince "Yanın yören, sağım solum sobe, saklanmayan ebe" der ve gözlerini açar. Ebe saklanan oyuncuları bulmaya başlar. Ebe herkesi bulursa (sobelerse) içlerinden birini ebe seçer veya en önce sobelenen ebe olur. Eğer ebe yanlış kişiyi sobelerse "çanak çömlek patladı" olur ve oyun yeniden başlar. **Birdirbir**; oyunun başında bir ebe seçilir. Ebe öne eğilerek ellerini dizlerine dayar. Diğerleri birkaç metre arayla sıra oluştururlar. Oyuncular sırayla koşarak eğilmiş duran ebenin üzerinden ellerini sırtına bastırıp bacaklarını açarak atlarlar. Atlarken de sırayla tekerlemenin dizelerini söylerler. ("Birdir bir, İkidir iki, olur tilki,...) **Bezirgân başı**; bezirgân başı tekerlemesi ile ebe seçilir. Oyuncular seçilen iki ebenin kolları altından tekerleme eşliğinde geçerler. Başta verilen isimleri bilemeyenler ebelerin arkalarına geçerler ve iki farklı takım oluşturulur. Ardından ortaya bir çizgi çizilir ve iki takım çizginin gerisine ip ile kim düşecek çekişmesi yapar. **Mendil kapmaca**; ortada mendilli tutacak biri seçilir. Sonra çocuklar aldım verdim ben seni yendim oyunuyla iki gruba ayrılırlar. Çizgilerden çıkış yapan çocuklar arasında mendilli yakalayan yakalayamayanı mendille ebelemeye çalışır. <https://gelenekselcocukoyunlari.com/oyun.aspx?id=15&idkat=3> Erişim Tarihi:30.06.2021

bazı bölgelerinde oynanmaya devam ediyor olması, değişim karşısında dirençli bir etkinlik olduğunu gösterir.

Türkiye’de oyunla ilgili akademik düzeyde yapılmış araştırmalar, konu çeşitliliği açısından dikkat çekmektedir. Yapılan bir araştırmada (Kayar, 2008) derlenen 164 geleneksel çocuk oyununda, kız ve erkek çocukların ayrı gruplar halinde oynadığı oyunların çoğunlukta olduğu, bunun yanında karma oyunların da yer aldığı belirtilmektedir. Bir başka araştırmada (Yavuzer, 1998), kız çocuklarının daha çok; ip atlamak, istop, yakartop, saklambaç, seksek, ebecilik; erkeklerin ise futbol, koşmaca, saklambaç ve misket oynamayı tercih ettiğini ortaya koymuştur. Yapılan bazı çalışmalarda; çocuğun toplumda sağlıklı bir gelişim göstermesi ve olumlu bir benlik gelişimi için oyun alanlarının gerekliliği vurgulanmakta (Ünal, 2009), bir başka çalışma, oyunun kültür yapıcı ve toplumsal değişmeyi tetikleyici özelliğine dikkat çekmektedir (Gülsoy, 2019). Oyunun, çocuğun zihin dünyasındaki kavramsal karşılığını tespit etmek amacıyla yapılan bir başka araştırmada da (Ördem ve Yıldız, 2018), çocukların oyun algılarında fiziksel olarak etkin oldukları oyunların, dijital oyunlardan öncelikli olduğu ayrıca oyun ile eğlence arasındaki yakın ilişkinin önemi vurgulanmaktadır.

Türkiye’de 1980 Sonrası Değişen Oyun Özellikleri ve İthal Oyuncak Dönemi

Türkiye’de 1980 sonrası sosyal, ekonomik ve siyasal koşullara bağlı olarak kentsel nüfus artışı devam eder ancak kent yaşamıyla birlikte geleneksel oyunların, sokak ve mahalle aralarındaki görünürlüğü azalır. Sınırları daha dar ve kontrollü bir çevrede oynanan oyunların yeni mekânları, güvenli oyun parkları ve çocuk bahçeleri gibi kamusal alanlardır. Özellikle yoğun ve düzensiz yapılaşmalar, kent merkezlerindeki açık alanların azalmasına yol açmış, trafik yükünün artmasıyla birlikte de konut ve yakın çevresi çocuklar için tehlikeli alanlar haline gelmiştir. İnal (2014, s.69) oyunların bu dönemdeki mekânsal ve biçimsel değişimini şu şekilde ifade eder:

“Geleneksel çocuk oyunlarının kendiliğinden, doğaya açık ortamlarda, samimi ve saf haliyle oynanması, modern ortamlarda (apartman katı/dairesi, teknolojik aletlerle kapalı odalar, okul öncesi kurumlar, oyun salonları ve bahçeleri vb.) giderek ortadan kalmaktadır... Modern koşullar çerçevesinde çocuk oyunlarının yapısı ve anlamının da değiştiği görülmektedir. Gelişigüzel, denetimsizlik, dağınıklık, tasarlanmışlık, kuralsızlık, özgürlük, içtenlik, sınırsızlık, coşkululuk, pratiklik gibi özellikler içeren geleneksel çocuk oyunlarının yerini, aşırı düzenli, tasarımı, kurallı, özgürlüğü sınırlanmış, denetimli, yetişkin müdahalesine açık, zaman ve mekân ile sınırlı, beceri gerektiren oyunlar almıştır”.

Türkiye'nin özellikle 1980'li yıllardan sonra liberal politikaları benimsemesi ve ithalatın serbestleşmesi ile birlikte dünyanın farklı yerlerinde üretilen oyuncakların ülkeye girişi sağlanmıştır. Bu dönemde serbest piyasa ekonomisi, kapitalizm ve üretim araçlarının özel mülkiyetine dayalı kâr odaklı düşünce sisteminin üretilen oyuncaklarda kullanılacak terimlere uyarlanması⁷ ve oyuncak ithalatındaki ürün çeşitliliği dikkat çekicidir. Özellikle Japonya'dan ucuz, ışıklı, sesli ve teknolojik oyuncaklar; ilk atariler, ilk kumandalı oyuncaklar ve ışıklı bebekler bu dönemde çocukların ellerinde görünür olmuştur. Dönemin popüler oyun aracı günün koşullarına göre pahalı sayılan ve pille çalışan *Game-Watch* oyun konsolu, sembol oyuncaklarından biri ise *Tetrister*⁸. 1980'li yıllardan sonra Türkiye'yi etkisi altına alan ithal oyuncakları tercih etme nedenleri çeşitlilik gösterir. Türkiye'de "oyuncak seçimi" konusunda, üç farklı sosyo-ekonomik ve kültürel çevreden toplam 562 kişiyle yapılan bir araştırmada, anne ve babaların oyuncak seçiminde en çok "çocuğun yaş ve zihin gücüne uygun olmasıyla ihtiyacına cevap vermesi" olduğu ve olanaklar el verdiği ölçüde ithal oyuncakları tercih ettikleri sonucu çıkmıştır. Anne ve babalara göre ithal oyuncakların tercih nedeni, daha sağlam, güvenceli olmaları ve çocuğun bedensel, zihinsel, sosyal gelişimine daha çok yardım etmeleridir (Yavuzer, 1998).

Türkiye'de 2000'li Yıllar ve Dijital Oyun Dönemi

Dijital oyunun küresel ölçekte ve özellikle 2000'li yıllardan sonra Türkiye'de hızlı büyüyen sektörlerden biri olmasının nedenleri arasında; akıllı telefon, tablet, bilgisayar donanımı ve konsolların yaygınlaşması, donanım maliyetlerinin ucuzlaması, internetin yayıncılığı kolaylaştırması, akıllı telefon kullanımıyla beraber mobil oyuncuların yaş aralığının genişlemesi ve e-spor'un

---

⁷1980 ile Türkiye'ye gelen oyuncakları arasında 1935 yılında ilk olarak satışa sunulan **Monopoly** oyuncağı da bulunmaktadır. Bu oyun sayesinde ipotek, çek gibi bankacılık terimlerinin de çocuklar tarafından öğrenilmesi sağlanmıştır. Birlikte oynanan modern oyuncaklardan bile çocuklara para ve paranın değeri üzerinde bir algı oluşturmaktadır. Diğer taraftan bu oyunun şu an *Monopoly, Junior, Monopoly Türkiye* gibi farklı versiyonları da bulunmaktadır. Dünya genelinde *Monopoly Star Wars, Monopoly Empire* gibi versiyonları bulunmakta olup, oyuncak piyasasının bu şekilde küreselleştiğinin önemli bir örneğidir. Bu oyun aynı zamanda çocukların çıkar odaklı düşüncelerine ve liberal çocuğun yetişmesine katkı sunmuştur (Diler, 2019, s.61).

⁸**Tetris**; ilk olarak Sovyet bilgisayar mühendisi Aleksey Pajitnov tarafından tasarlanan, 6 Haziran 1984 tarihinde yayınlanmış bir bulmaca oyunudur. Tetrisin birçok oyun konsolu vardır; [Nintendo](#) tarafından [Tetris \(Game Boy\)](#), [Atari](#) tarafından [Tetris \(Atari\)](#), [Sega](#) tarafından [Puvo Puvo Tetris](#) gibi yayınlanmış versiyonları mevcuttur. Tetris oyununun amacı, iki boyutlu olan oyun alanına yukarıdan düşen blokların denetimli bir şekilde düşmesini sağlayarak, arada hiç boşluk olmayacak şekilde yatay sıralar oluşturmaktır. Bloklar saat yönünde (veya bazı türlerinde saat yönünün tersine) döndürülerek ve yatay ekseninde sağa-sola hareket ettirilerek kontrol edilebilir. Her blok dört parçadan oluşmaktadır ve benzedikleri harflere göre adlandırılırlar. Bu harfler I, J, L, O, S, T ve Z'dir. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Tetris> Erişim Tarihi: 30.06.2021

bir spor dalı olarak kabul görmesi gibi faktörler yer almaktadır⁹. Dijital oyunlar; “3 boyutlu”, “aksiyon”, “kitlese çevrimiçi”, “platform” ve “eğitim” gibi farklı özelliklere göre kategorize edilen¹⁰ ve yarış, spor, macera ve strateji gibi temel türleri olan geniş bir içeriğe sahiptir. Yapılan bir araştırma (Can, 2003); dijital oyun tercihinde cinsiyetin önemli bir belirleyici olduğunu göstermektedir. Dijital oyun kategorisinde kızların; gerçekçi temaları, rolleri ve ilişkileri konu alan, vahşi olmayan, yapıcı, eğlenceli ve düşündürücü oyunları tercih ettiği, erkeklerin ise fantastik temalar ve rolleri, gerçekçi insan vahşetini konu alan (Funk, 2001), rekabetçi, yıkıcı, spor oyunlarını ve çok oyunculu oyunları tercih ettikleri belirtilir (Pala ve Erdem, 2011).

Dijital oyunlar, elektronik platform ve bir çevrimiçi ağ üzerinden oynandığı için Türkiye’de oyunla ilgili modern öncesi dönemin; zaman, mekân ve süre kavramlarını değişime uğratmıştır. Daha önce fiziki mekânlarda oynanan oyunlar, teknolojinin gelişmesiyle yerini sanal mekânlara bırakmıştır. Sanal mekânlar, kısa sürede birçok insana aynı anda ulaşma ve etkileşim sağlama olanağı sağlar, bu nedenle yüzlerce kişi eşzamanlı olarak aynı dijital platformda oyun oynayabilir. Dijital oyunların; yaş, cinsiyet, eğitim ve sosyo-ekonomik düzeyi farklı kişiler tarafından tercih edilmesi oyuncu profilini çeşitlendirmiştir. Dijital oyunlar, sadece eğlence amaçlı değil, eğitim ve bilgi amaçlı da kullanılmaktadır. Bu amaçla geliştirilen dijital eğitsel oyunlar, çocukların eğitim hedeflerine ulaşmaları için teknolojiden faydalanılan oyun temelli bir öğrenme yaklaşımıdır. Dijital oyunların olumlu etkileri yanında, sosyal ilişkileri zayıflattığı, çocukların davranışsal gelişimine ve iletişim becerilerine zarar verdiğine yönelik olumsuz etkileri de tartışılmaktadır. Bu tartışmaya konu olan oyunlardan biri de sanal gerçeklik oyunlarıdır. Duyu organlarının sanal bir dünyanın içerisinde gerçekte bulunuyormuş hissi sağlayan “sanal gerçeklik” oyunları, gerçek kişilerin yapay bir

---

⁹2019 verilerine göre Türkiye’de yaklaşık 30 milyon insan bilgisayarların, telefonların ve televizyonların karşısında oyun oynamaktadır. Ülkemizdeki oyun pazarı 2017 yılında 750 milyon dolarken, 2018 yılında bu büyüklük 878 milyon dolara yükselmiştir. Dijital Oyunlar Raporu, 2019, www.gim.org.tr Erişim Tarihi: 03.07.2021. 2019 verilerine göre Türkiye’de en çok mobil oyunlara para harcanmaktadır. Oyunfor.com dijital platformunun verilerine göre harcamalarının yüzde 50’sinin mobil, yüzde 30’unun konsol, yüzde 20’sinin ise PC oyunlarından oluştuğu açıklandı. 2019’da Türkiye’de en çok oynanan oyunlar;1. PUBG Mobile, 2. Fortnite, 3. FIFA serisi, 4. Tom Clancy’s, Rainbow Six Siege, 5. League of Legends (LOL), 6. Football Manager serisi, 7. World of Warcraft 8. Overwatch, 9. Battlefield serisi, 10. Call of Duty: Black Ops 4, 11. Apex Legends, 12. Counter Strike: Global Offensive (CS:GO), 13. PES serisi, 14. Grand Theft Auto V (GTA V), 15. Metin2, 16. Knight Online, 17. Zula, 18. Blade and Soul. <https://digitalage.com.tr/turkiyede-en-cok-oynanan-oyunlar/> Erişim Tarihi:03.07.2021

¹⁰Oyunun; “3B” (3 boyutlu) ifadesi oyunun görsel uzamını ifade ederken, “aksiyon” içerikle ilişkilidir. “MMO” (kitlese çevrimiçi oyunlar) kısmen oyunun oyuncu sayısını kısmen de oyunun oynanışını (gameplay) ifade ederken, “platform” oyun mekânikleri ve oyun dünyasına ilişkindir. “Eğitim oyunları” ise amaç ve içeriğe dair bir kategoridir (Demirbaş, 2015, s.364).

ortama entegre edilmesiyle ortaya çıkan dijital oyun türleridir. Bu oyunlar, gündelik hayattaki gerçeklik algısını yok etme riski taşımakta ve uzun süre oynandığında bağımlılığa neden olmaktadır. Yapılan araştırmalarda (Yıldız, 2018; İrmak ve Erdoğan, 2016) dijital oyunların bağımlılık yarattığı, oyuncuların gerçeklik algılarını bozduğu ve yaşamlarını tehlikeye sokacak davranışlara yönlendirdiği ifade edilmektedir. Dijital oyunların sosyolojisine yönelik yapılan bir başka çalışma (Kepenek, 2020), dijital oyunların etik kurallara sadık olarak oynanan bir figürasyon olduğu, işbirliği ve rekabetin dengelenmediği takdirde oyunda mücadelenin sürdürülemeyeceği dolayısıyla oyunun en önemli edinimlerinde biri olan keyif almanın mümkün olmadığı belirtilmektedir.

Sonuç Yerine

Bu çalışmada toplumların tarihsel süreçte değişen nitelikleri ve çocukluğa bakış açılarıyla birlikte dönüşüme uğrayan oyunların karşılaştırılması sosyolojik bir yaklaşımla incelenmiş ve sürecin Türkiye üzerinden bir okuması yapılmıştır. Hem sosyal yapı ve örgütlenmeler hem de temel kurumlar ve iletişim biçimleri bakımından birbirinden farklı olan; modern öncesi geleneksel toplum, modern toplum ve post modern toplumların hem çocukluk algıları hem de oyun etkinliklerinin zaman içinde değiştiği ve bu değişimin gündelik yaşam ve anlam pratikleriyle eşgüdümlü olarak gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Tarihsel geçmişi bilinen en eski kabilelere kadar uzanan oyun faaliyetlerinin, kültür yapıcı bir işlevi olduğu, sosyal yapıya, ekonomik koşullara ve toplumun gelişmişlik düzeyine göre şekillendiği ve toplumsal değişime kısa sürede entegre olabildiği anlaşılmıştır. Geleneksel toplumda çocuğun işi, boş bir uğraş ve eğlence aracı olarak görülen oyunlar, yerel motiflere ve informel bir yapıya sahiptir. Modern toplumsal süreçte; bilimsel temelli bir yaklaşımın benimsenmesi, eğitimin kurumsallaşması ve yaratılmak istenen yurttaş çocuk algısıyla birlikte oyunlar, milli nitelikte formel bir eğitim aracına dönüşür. Post modern toplumda teknolojinin hızlı gelişmesiyle, etkinlik düzeyi uluslararası sınırları aşan oyunlar, dijital kuşağın iletişim dili olarak kullanılmaya başlanır. Dijital bir nitelik kazanan oyunların; bilgi, iletişim, eğlence ve eğitim gibi farklı amaçlara hizmet ettiği, kültürel çeşitliliğe sahip her yaşta geniş bir kitle tarafından oynandığı için de küreselleşmenin dünya genelinde yaratmak istediği ortak yaşam kültürüne katkı sağladığı anlaşılmaktadır.

Oyunlar, toplumun üretim koşulları ve sosyokültürel yapısına göre şekillenir, farklı toplum modellerinde öne çıkan oyun özelliklerinin (kuralları, oynanma biçimi, oyuncu sayısı, cinsiyet dağılımı, mekân özellikleri ve kullanılan araç-gereçlerin) toplumsal yaşamda bir karşılığı olduğu ve gündelik hayata içkin davranış örüntüleriyle uyumlu olduğu anlaşılmaktadır. Modern toplumun çalışma

hayatı, ekonomik yapısı ve sosyal ilişkilerinin değişmesi ile birlikte dönemin oyun araçları ve özelliklerinin de bu dönüşüme kısa sürede adapte olduğu ve kent kültürüne geçiş sürecinde modern öncesi oyunlara, kırsalı ve geri kalmışlığı temsil ettiği için olumsuz bir anlam yüklediği görülmektedir. Modern toplumun kapitalist üretim sisteminde oyunlar, bir pazarlama ürününe ve tüketim nesnesine dönüşür. Küresel sistemde ise oyunun araçsallaştırıldığı ve sürekli daha üst versiyonları üretilen dijital oyunların oyuncu kitlesini gittikçe tüketime daha fazla bağımlı hale getirdiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Türkiye’de değişen toplumsal yapının çocuk oyunlarına yansıyan özelliklerine bakıldığında, oyunların; 1950, 1980 ve 2000’li yıllarda farklı toplum modellerine karşılık geldiği ve bu dönemlerde oyunların karakteristik özellikleri ile toplumun sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel yapısı arasında bir uyum olduğu görülmektedir. 1980’li yıllara kadar devam eden modernleşme çabalarıyla birlikte oyunlarda da toplumsal yapıda olduğu gibi geleneksel ve yerel niteliklerinin ağırlıkta olduğu, “ithal oyuncak” kavramıyla birlikte hem mekân olgusu hem de oyuncu sayısı değişen modern oyunların, bireyselleşmeyi merkeze alan ve hızlı akan modern yaşamla çelişmediği anlaşılmaktadır. Türkiye’nin farklı bölgelerinde ve yerleşim yerlerinde aynı zaman diliminde farklı toplumsal süreçlerin deneyimlenebildiği ve farklı çocukluk algıları üretebilen yapıların olduğu bilinmektedir. Geleneksel, modern ve dijital oyunların farklı oyun mekânlarında eşzamanlı olarak oynandığı Türkiye’de, geleneksel çocuk oyunları ayırt edici ve yerel karakterde özellikler taşır. Bir toplumsal dönemi sembolize eden oyunların, farklı oyun yapılarını dışlayıcı bir yaklaşımı olmadığı ancak tercih sebeplerinin zaman içinde değiştiği ve oyun pratiklerini belirleyen temel parametrelerin başta teknolojiye dayanma biçimleri olmak üzere yerleşim yeri, mekân algısı ve sosyo-ekonomik gelir düzeyi olduğu anlaşılmaktadır. Küreselleşmeyle birlikte artan dijital oyun çeşitliliği, kültürel aktarımı sağlamak amacıyla gerçekleştirilen bir etkinlik, eğlence veya toplumsallaştırma aracı olmaktan uzaklaşarak, kişisel bir tercihten çok sınıfsal ve toplumsal bir statü temsiline dönüşmektedir. Sonuç olarak oyunun sadece çocuğun gelişim döneminin sıradan bir edimi, bir eğlence aracı veya bir boş zaman etkinliği değil, görünür olduğu toplumda, dönemin sosyal, kültürel ve ekonomik yapısını analiz etmeye yönelik derin sosyolojik çözümlemelere imkân sunan önemli bir veri kaynağı olarak kullanılabilceği anlaşılmaktadır.

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazar, çıkar çatışması bildirmemiştir.

Kaynakça

- Anlı, Ö. F. (2013). Wittgenstein'da 'Dil-Oyunu' Kavramı Bağlamında 'Özel-Dil Sorunu'nun ve Yeni Bir Oyun Olanağı Olarak Metafor Kullanımının İncelenmesi. *Dört Öge*, 2(4), 149-174.
- Aydınlı, H. İ. ve Çiftçi, S. (2015). Türkiye'de Kır Kent Kavramlarının Değişen Niteliği ve Mevzuatın Sürece Etkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(54), 192-200.
- Baday, Ö. N. (2011). Modern Kent Mekânlarında Mahallenin Konumu. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Bardak, M. ve Topaç, N. (2019). *Oyun ve Oyun Materyalleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Başal, H. A. (2007). Geçmiş Yıllarda Türkiye'de Çocuklar Tarafından Oynanan Çocuk Oyunları. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, XX (2), 243-266.
- Bozkurt, V. (2018). *Değişen Dünyada Sosyoloji, Temeller, Kavramlar, Kurumlar*. (14. Baskı). Bursa: Ekin Yayınları.
- Canatan, K. ve Yıldırım, E. (2019). *Aile Sosyolojisi*. (8. Baskı). İstanbul: Açılım Kitap Yayınları.
- Canlı, S. K. ve Demirarslan, D. (2020). Çocuk Oyun Alanlarının Tarihi Gelişimi. *Çocuk ve Gelişim Dergisi*, 3(6), 60-75.
- Demirbaş, K. Y. (2015). Dijital Oyunlara "Oyun Türü" Yaklaşımlarının Sorunları: "Platform Oyunları" Türü Örneği. *Selçuk İletişim*, 9(1), 363-387.
- Diler, F. (2019). 1980 Sonrası Türkiye'de Çocukluğun Yeniden İnşası: Oyun ve Oyuncak Üzerinden Bir Okuma. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Erşan, Ş. (2011). Okul Öncesi Eğitim Kurumlarında görev Yapan Öğretmenlerin İlgi Köşelerinde Serbest Oyun Etkinlikleri İle İlgili Görüş ve Uygulamalarının İncelenmesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Erten P. (2019). Z Kuşağının Dijital Teknolojiye Yönelik Tutumları. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 10(1), 190- 202.
- Giddens, A. (2016). *Sosyolojide Temel Kavramlar*. (Çev. Ali Eşgin). (2. Baskı). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Gönül, G. E. (2019). Johan Huizinga'nın "Homo Ludens"i. *Söylem*. 4(2), 582-585.
- Gövsa, İ. A. (1998). *Çocuk Psikolojisi*. İstanbul: Hayat Yayıncılık.
- Gülsoy, S. (2019). Oyun, Kültür ve Zaman. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 62, 317-337.
- Harvey, D. (2010). *Postmodernliğin Durumu*. (Çev. Sungur Savran). (5. Baskı). İstanbul: Metis Yayınları.

- Huizinga, J. (2015). *Homo Ludens Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme*. (5. Baskı). (Çev. M. A. Kılıçbay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- İnal, K. (2007). *Modernizm ve Çocuk-Geleneksel, Modern ve Postmodern Çocukluk İmgeleri*. Ankara: Sobil Yayınları.
- İnal, K. (2014). *Çocuk ve Demokrasi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kaya, İ. (2019). X, Y, Z Kuşaklarının Çocukluk Oyunlarının İncelenmesi. *FSM İlimi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (14), 313-326.
- Kayar, P. (2008). Van'ın Geleneksel Çocuk Oyunları ve Bu Oyunların Eğitimsel Yönden İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Kepenek, E. B. (2020). Yeni ve Yükselen Bir Alan: Dijital Oyunlar Sosyolojisi. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 23(20), 186-213.
- Korkmaz, T. (2014). Türkiye'de Tek Partili Dönemin Toplum ve Siyaset Anlayışının Dünya Konjonktürü Bağlamında Değerlendirilmesi. *Akademik Bakış Dergisi*, 43.
- Koyuncu, A. A. ve Günerigök, M. (2019). *Bauman ve Postmodernite*. İstanbul: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Orman, F. T. (2019). Berry Mayall İle Çocukluk Sosyolojisi Tarihi Kitabı Hakkında Röportaj. *Çocukluk ve Medeniyet Dergisi*, 4(4), 247-253.
- Özdemir, N. (2006). *Türk Çocuk Oyunları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özservet, Y. Ç. (2015). Geleneksel Çocuk Oyunları İçin Sokak Temelli Geleneksel Oyun Alanlarının Yeniden Keşfi. *I. Uluslararası Türk Dünyası Çocuk Oyun ve Oyuncakları Kurultayı (14-17 Mayıs) Tam Metin Bildiri Kitabı*. Ankara: Pegem Akademik Yayınları.
- Öztan, G. G. (2019). *Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası*. (3. Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özyurt, C. (2007). Yirminci Yüzyıl Sosyolojisinde Kentsel Yaşam. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(18), 111-126.
- Özyürek, A. (2019). Yakın Geçmişte Çocukların Oynadıkları Oyun ve Oyuncaklar. *KOSBED*, 37,105-119.
- Pala, F. K. ve Erdem, M. (2011). Dijital Oyun Tercihi ve Oyun Tercih Nedeni ile Cinsiyet, Sınıf Düzeyi ve Öğrenme Stili Arasındaki İlişkiler Üzerine Bir Çalışma. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(2), Özel Sayı, 53-71.
- Popper, K. (2010). *Açık Toplum ve Düşmanları*, Cilt-I. (Çev. Mete Tunçay). (4. Baskı). Ankara: Liberte Yayınları.

- Sezgin, S. (2016). İnsan ve Oyun: Oyunların Dünü, Bugünü, Yarını. *VIII. Uluslararası Eğitim Araştırmaları Kongresi*, 343-354.
- Slattery, M. (2018). *Sosyolojide Temel Fikirler*. (Yay. Haz. Ümit Tatlıcan-Gülhan Demiriz), (10. Baskı). Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Sormaz, F. ve Yüksel, H. (2012). Değişen Çocukluk, Oyun ve Oyunaçının Endüstrileşmesi ve Tüketim Kültürü. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3), 985-1008.
- Swingewood, A. (2014). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*. (Çev. Osman Akınhay). (4. Baskı). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Şaylan, G. (2009). *Postmodernizm*. (Genişletilmiş 4. Baskı). İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları.
- Şimşek, T. (2004). *İlköğretimde Drama Kuramsal Bilgiler ve Uygulama Örnekleri*. İstanbul: Suna Yayınları.
- TDK. (2019). Oyun, oynamak <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 22.06.2021
- Toran, M., Ulusoy, Z., Aydın, B., Deveci, T., Akbulut, A. (2016). Çocukların Dijital Oyun Kullanımına İlişkin Annelerin Görüşlerinin Değerlendirilmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24(5), 2263-2278.
- Uğur, S. B. (2018). Geçmişten Günümüze Şekillenen Çocukluk Algısı ve Çocuk Yetiştirme Pratikleri. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 45, 227-247.
- Ünal, M. (2009). The Place and Importance of Playgrounds in Child Development. *Inönü University Journal of the Faculty of Education*, 10(2), 95-109.
- Yavuzer, H. (1998). *Çocuk Psikolojisi*. (15. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yiğitoğlu, V. (2019). *Oyun Değer*. Ankara: Gece Akademi Yayınları.
- Zencirkıran, M. (2019). *Sosyoloji*. (Yenilenmiş 9. Baskı). Bursa: Dora Yayınları.
- <https://gelenekselcocukoyunlari.com/oyun.aspx?id=15&idkat=3> Erişim Tarihi:30.06.2021
- https://www.unicefturk.org/public/uploads/files/UNICEF_CocukHaklarinaDairSozlesme.pdf Erişim Tarihi: 19.06.2021
- <https://tr.wikipedia.org/wiki/Tetris> Erişim Tarihi: 30.06.2021
- <https://digitalage.com.tr/turkiyede-en-cok-oyunan-oyunlar/> Erişim Tarihi:03.07.2021

Atıf: Baş, E. (2021). Modernleşme Sürecinde Evliliğin Kuşaklararası Dönüşümü: İzmir Örneği, *Sosyoloji Dergisi*, 41-42, 325-333.

Tez Tanıtımı / Dissertation Review

MODERNLEŞME SÜRECİNDE EVLİLİĞİN KUŞAKLARARASI DÖNÜŞÜMÜ: İZMİR ÖRNEĞİ*

Elif BAŞ**

Öz

Araştırmanın temel amacı, modernleşme sürecinde evliliğin kuşaklararasıdaki dönüşümünü anlamaya çalışmaktır. İki farklı kuşaktaki katılımcıların aile ve evliliği nasıl anlamlandırdıkları, evlilik hakkındaki düşünceleri ve evliliğe ilişkin deneyimleri modernleşmenin bir göstergesi olan bireyselleşme yaklaşımının aile ve evliliğe dair görüşleri bağlamında değerlendirilmiştir. Çalışmada Beck ve Beck-Gernsheim'in, Bauman'ın, Simmel'in ve Giddens'in ortaya koydukları modern dönemi kapsayan "bireyselleşme" yaklaşımına ilişkin düşünceleri, Van de Kaa'nın İkinci Demografik Geçiş Kuramı ile desteklenmiş ve araştırmanın kavramsal-kuramsal çerçevesi oluşturulmuştur. Nitel araştırma yöntemlerine başvurularak saha çalışması yapılmıştır. İzmir'de 1. kuşaktan 12'si kadın 12'si erkek olmak üzere 24; 2.kuşaktan ise 13'ü kadın 10'u erkek olmak üzere 23; toplamda ise 47 evli katılımcıyla derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Çeşitli kategorilere ayrılan verilerin yorumlanmasında içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgular neticesinde; 2. kuşak katılımcıların evliliğin kuruluş aşamasında ailelerden bağımsız, bireysel kararlar verebildikleri görülmüştür. Aşka ve sevgiye dayalı olarak evliliğe karar verilmesi bireyselleşme kuramının öne sürdükleriyle uyumaktadır. 2. kuşak katılımcılarda ilk evlenme yaşının yükselmesi, doğurganlık oranlarının düşmesi, doğumların ertelenmesinin görülmesi ikinci demografik geçiş kuramının nüfus dinamikleri üzerinde belirttiği dönüşümün yaşandığına dair işaretleri kapsamaktadır. Bireyselleşme eğiliminin aile ve evliliklerde ivme kazandığı; genel bağlamda ise geleneksel örüntülerin ve bireysel tercihlerin önem kazandığı ikili bir yapının mevcut olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aile, Evlilik, Kuşak, Bireyselleşme, Modernleşme

* Bu metin E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Doç. Dr. Pelin Önder Erol'un danışmanlığında hazırlanan ve 08.03.2019 tarihinde savunulan doktora tezinin tanıtımıdır.

** Öğr. Gör. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Kırkağaç MYO, Sosyal Hizmet ve Danışmanlık Bölümü, ebas1987@gmail.com; ORCID: 0000-0001-7294-5108

Yazı Gönderim Tarihi: 12.09.2021 **Yazı Kabul Tarihi:** 14.09.2021

Intergenerational Transformation of Marriage Throughout the Modernization Process: The Case of İzmir

Abstract

The main purpose of research is to try to understand the intergenerational transformation of marriage in the modernization process. How the participants of two different generations make sense of family and marriage, their thoughts about marriage and their experiences about marriage were evaluated in the context of the views of the individualization approach, which is an indicator of modernization, on family and marriage. In the study, the thoughts of Beck and Beck-Gernsheim, Bauman, Simmel and Giddens on the "individualization" approach, which covers the modern period, are presented by Van de Kaa. It was supported by the Second Demographic Transition Theory and the conceptual-theoretical framework of the research was created. A field study was conducted using qualitative research methods. 24 from the first generation, 12 women and 12 men, in İzmir; 23 from the second generation, 13 women and 10 men; total, in-depth interviews were conducted with 47 married participants. Content analysis technique was used to interpret data divided into various categories. As a result, second generation participants were able to make individual decisions independently of their families during the establishment phase of marriage. The increase in the age at first marriage, decrease in fertility rates, delay of births in second generation participants include signs that the Second Demographic Transition theory has experienced transformation on population dynamics. Individuation tendency gains momentum in families and marriages; it has been concluded that there is a dual structure in which traditional patterns and individual preferences gain importance.

Keywords: Family, Marriage, Generation, Individualization, Modernization.

Sosyal bilimler alanında üzerinde en fazla durulan kavramlardan biri olan ailenin genel bir tanımını yapmak kolay değildir. Aile denildiğinde ilk akla gelen anne, baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aile biçimidir. Newman'ın (2013, s. 96) belirttiği gibi bizler hayatı yalnızca kendi aramızda yaşama ve ailemizi, istediğimiz gibi tanımlama özgürlüğüne sahip değiliz. Bizim dışımızdaki birçok birey, kurum, kuruluş ve organizasyonun da aile tanımlamalarına dikkat etmeliyiz. Gerek ülkeden ülkeye gerekse kültürden kültüre farklı nitelikler sergileyen aile, genel tanım bağlamında toplumların en küçük yapı taşı olarak

tanımlanabilmektedir. Aile birlikteliğinin kurulabilmesi için öncelikle beraber olan çiftlerin, evlenmeye karar vermeleri gerekir. Evlilik, gelinin damadın hane halkına dahil oluşuyla yeni bir aile oluşturulması şeklinde açıklansa (Duben, 2012, s. 117) da modernleşmeyle kapsadığı bazı alanlarda farklılıklar yaşanmıştır. Modern toplumlarda çiftler evlenerek sadece yeni bir ailenin oluşumuna vesile olmamakta aynı zamanda kendi oluşturdukları dünyalarında yeni bir yaşama da adım atmaktadırlar. Bu bağlamda modern toplumlarda bireylerin yeni dünyalarında evliliğe ilişkin beklentileri giderek artmakta, evliliğe yükledikleri anlamlar da değişimler gözlenmektedir. Modern dünyayla soyun devamı ve üreme işlevinin yerine getirildiği aile yapısında dönüşüm yaşanmış; psikolojik işlevin görünür bir şekilde hissedildiği duygusal birlikteliklere doğru adımlar atılmıştır.

Tezde üzerinde durulan bir diğer önemli kavram olan evlilik, çok farklı şekillerde tanımlanmış, ancak çağdaş toplumlarda genel itibarıyla iki kişinin medeni hukuka dayanarak bir araya gelmesi olarak açıklanmıştır. Modern öncesi Avrupa'da evlilikler çoğunlukla karşılıklı cinsel çekim temelinde değil, ekonomik şartlara dayalı olarak yapılmaktaydı. Yoksullar arasında evlilik, tarımsal işgücünü düzenlemenin bir yöntemi olmuştur (Giddens, 2014, s. 44). Luhmann'a göre (1995, s. 219), evlilik 18. yüzyıla kadar toplumsal tabakalaşmayı pekiştiren bir kurum olmuş, kadın ve erkeğin ait oldukları sınıf ve sahip oldukları ünvan, ailelerin müdahil olduğu eş seçiminde etkili olmuştur. 18. yüzyıldan sonra evliliğe eklenen "aşk" duygusuyla toplumsal farklılıkları aşan, bireysel karara dayanan, bir beraberlik safhasına ulaşmıştır.

Modernleşmeyle görülen bireysel davranışlar; başta aile olmak üzere, evlilik, kadın-erkek ilişkileri ekseninde irdelendiğinde bunlara dair niteliklerin modern öncesi dönemden ayrıldığına dair sonuçlarla karşılaşılmaktadır. Farklılıklar üzerinde duran Ulrich Beck ve Elisabeth Beck-Gernsheim, Georg Simmel, Zygmunt Bauman ve Anthony Giddens'in bireyselleşme ve modernleşmenin yeni bir aşaması olarak gördükleri düşünömsel modernleşmenin sosyolojik temelleri ve toplumsal yansımalarının olduğunu ve günümüzde bu durumun daha açık bir şekilde görülebildiğini öne sürerler. Evlilikte ve bireycilikte yaşanan dönüşümler modernliğin doğasına dair analizleri yansıtmaktadır. Duygusal yakınlık, bireycilik ve bağımsızlık genç insanların romantik aşk temelinde evlilik ilişkileri kurmalarını sağlayan bir zemin olarak görülür. Evlilik, ekonomik ilişkilerin kesişme noktası ve mahrem ilişkinin yaşandığı ortam olmaktan çıkıp bireyciliğin, romantik aşkın, kişisel arzu ve hazzın yükseldiği bir boyuta ulaşmıştır. Modernliğin sonuçları bağlamında ele alındığında ailenin, evliliğin alanı değişime uğramış mıdır, uğramış ise bu nasıl gerçekleşmiştir? Çalışma, bu temel araştırma sorusuna yanıt arama isteği ile biçimlenmiştir.

Dolayısıyla, teorik bir çerçeve çizildikten sonra literatürden de faydalanarak, elde edilen veriler değerlendirilip yorumlama aşamasına geçilmiştir.

Modern topluma geçiş sürecinde evlilik ve aile kurumundaki dönüşüm farklı alanlarda kendisini göstermiştir. Eskinin *çalışma topluluğu* giderek *duygu topluluğu* karakteri kazanmıştır. Burjuva ailesinin ortaya çıkmasıyla birlikte “aile içi alanların duygusal olarak doldurulması”, bugünkü modern aile imgesinin belirleyici unsuru olan bireysellik ve mahremiyetin oluşturulmasıyla sonuçlanmıştır (Beck ve Beck Gernsheim, 2012, s. 97). Aşk ve evliliği birleştiren modern duygusal örüntülerle aşkın geleneksel kavrayışını ayırt eden en önemli fark, bu noktada ortaya çıkmaktadır. Modern duygusallık anlayışı, aşkı toplumun birliğine karşı girişilmiş bir eylem olarak algılamamaktadır. Bunun aksine, toplumsal huzur ve barış için gerekli olan aile mutluluğunun temeli olarak öne çıkarılır. Çünkü aşk ve evliliğin bir arada olması gerektiği fikri ve biriyle evlenebilmek için önce sevginin olması anlayışı modernlikle birlikte oluşmaya başlamıştır (Aytaç, 2015, s. 155). Ancak geleneksel toplumlarda evlilik kadınıla erkek arasındaki ilişkide aşkın ön plana çıkmasından ziyade üremenin toplumsal bağlamda meşrulaştırılmasıyla kabul görmektedir. Bu anlamda geleneksel toplumlarda evlilik duygusallıktan uzak, belli fonksiyonların yerine getirildiği, özerklik barındırmayan bir müesseseye karşılık gelmekteydi. Modernizmin başlangıcında sadece erkeklerle sınırlı kalan geleneksel ilişki bağlarının çözülmesi, 19. yüzyılın sonundan, aslında 1960'lardan itibaren kadınlar için hissedilir hale gelmiştir. Eğitim alanında 1960'lı yıllarda kadınlarla erkekler arasındaki fırsat eşitliği teknik olarak hemen hemen sağlanmış oldu. Çalışma durumunda da dönüşüm yaşandı, çalışma hayatı artık giderek daha fazla sayıda kadın için sadece bir ara dönem olmaktan çıktı. Bunlara ek olarak demografik değişimler de gözlemlenmeye başlamıştır. Modernizmin başlangıcından bu yana doğumda yaşam beklentisi artmış ve 20. yüzyılın sonlarına doğru seviye daha da artmıştır. Toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında kadının koşulsuz görevi sayılan bakım hizmetlerini gerçekleştirme de farklılığa uğrayan görevler arasındadır. Babanın da katılımı sonucunda ortaya çıkan yeni ebeveynlik stratejileri eşle paylaşılmaya başlanmıştır. Bununla birlikte ailenin genç üyelerine bakma işlevi, bürokratik kurumlara aktarılmaya başlanmıştır. Böylece kadınlar, eğitim, meslek, aile, kanun vs. alanlarında meydana gelen dönüşümler sayesinde aile bağlarından kısmen kurtuldular, ekonomik bağımsızlıklarını kazanıp daha özgür bir hayat sürmeye başladılar. Bu tür değişimlerin öznel bağlantısı, kadınların bugün giderek artan ölçülerde, artık sadece aileyle ilgili değil, kendileriyle de ilgili beklentiler, arzular, hayat planları geliştirmeleri olmuştur. Kadınlar öncelikle, ekonomik anlamda, kendi hayat güvencelerini planlamak zorundadırlar; bir erkek

olmadan da yaşamlarını sürdürebilecekleri bir alan oluşturmaları gerekmektedir (Beck ve Beck-Gernsheim, 2012, s. 119).

Simmel'in bireyselleşme anlayışında bireyi kuşatan çevre ne kadar genişlerse genelde varlık ve eylemdeki bireysellik de o derece artmaktadır. Bireyin kendisini bağladığı çevre ne kadar darsa, o kadar az bireysel özgürlüğe sahip olunmaktadır. Bu yüzden Simmel *Metropol ve Zihinsel Hayat'ta* (2015) modern kentlerde, birbirini tanımayan kişilerin, karşılaştıkları anlarda geçici ve anlık ilişkiler geliştirdiklerinden bahseder. Bu sebeple ilişkiler kalıcı olmayıp kısa zamanda ortadan kaybolmakta ya da kısa zamanda çözülmektedir.

Bauman ise günümüz postmodern dünyasını akışkan modern dünya olarak tanımlarken, birçok şeyde olduğu gibi aşk konusunda da değişimin yaşandığını belirtmiştir. O, *Akışkan Aşk'ta* (2012) "insan ilişkileri"den bahsederken, erkeklere ve kadınlara atıfta bulunur. Kadın ve erkeklerin akıllarından ve duygularından başka bir şeye güvenmekten umutlarını kestiğinden bahsederek, kendi birlikteliklerine de güven duyma isteği içerisinde olduğunu belirtir. "İlişkide olma", "ilişki kurma" ya da vaat edilen "sonsuz dek" yakıştırmaları modern dünyada işlevselliğini yitirmiş kalıp tanımlamalar arasına girmiştir (Bauman, 2012, s. 8). Bauman için günümüz ilişkilerinde çiftler "ağa girme", "ağdan çıkma", "bağlantıda olma" gibi akışkan bir modernite içinde ciddiyetsiz şeyler yaşamaya çalışmaktadırlar. Bireyselleşmenin görüldüğü dönemde ilişkiler, güzel düşler ile kabuslar arasında gidip geldiği için iki ucu keskin kılıç gibidir. Akışkan modern hayatta "bireyselleşmiş toplum" tipiyle karşılaştığımız için kolektif bağların azalmasının yanında bireyselliğin arttığını, "ilişkiler"den "bağlantıda olma" şekline geçildiğini, bunu da modern dünyanın tezahürleri arasında görmemiz gerektiğini vurgular.

Son olarak Giddens ise akışkan aşk kavramsallaştırmasına benzer bir şekilde saf ilişki (pure relationship) yaklaşımına başvurur. Ona göre saf ilişki kırılğan bir zemine sahiptir ve asla güvenin kök salamayacağı bir yapıdadır. Bu ilişki tipinde geleneksel bağlardan farklı olarak, ilişkinin ekonomik ve toplumsal koşullara bağlı olmadığından bahseder. Saf ilişkilerde dışsal kriterler (akrabalık, geleneksel zorunluluklar) ortadan kalkar: ilişki sadece kişiye sunabileceği karşılıklar nedeniyle devam eder (Giddens, 2014, s. 120).

Çalışmanın kuramsal arka planını oluşturan İkinci Demografik Geçiş Kuramı, aile hayatının niteliğini değiştiren ve kadınların işgücüne katılım oranlarının artmasıyla ilişkili olan doğurganlık, evlenme ve boşanma modellerinde meydana gelen değişikliklere atıfta bulunmaktadır (Lesthaeghe, 1983; Lesthaeghe ve Meekers 1986; Lesthaeghe ve Surkyn 1988). Kurama göre, aile ve evlilik alanlarında bireyselleşme süreçlerinin aile yaşamı kalıplarını

değiştirdiği düşünölmektedir. Bireysel özerklik (individual autonomy) ve kendini gerçekleştirme (self-fulfillment) öncelikli hale gelmiştir. Erkeğin ailenin reisi olduğu ve kadının ev işleri ve çocuk bakımıyla uğraştığı geleneksel modelde görevler ve roller keskin hatlarla birbirinden ayrılmıştır. Ancak ilerleyen dönemde kadının özgürleşmesi, işgücüne katılımı, erkeklerin ve kadınların toplumsal cinsiyet rollerinde yaşanan değişim ve yaşam biçimlerinin bireyselleştirilmesi bu sürecin göstergeleri arasındadır (Van de Kaa, 1987, s. 6).

Çalışmanın konusu ve amacı göz önünde bulundurulduğunda yorumsamacı paradigmanın, konunun farklı boyutlarını derinlemesine ele alacağı düşünölmüştür. Tezde, "evlilik" fenomenini derinlemesine inceleyebilmek için nitel araştırma desenleri içerisinde bulunan fenomenoloji desenine başvurulmuştur. Fenomenoloji araştırmaları nitel araştırmanın doğasına uygun olarak kesin ve genellenebilir sonuçlar ortaya koymayabilir. Çalışmada araştırmacının önce örnek olayların ya da kişilerin seçileceği genel kategorileri belirlediği daha sonra her bir kategoride önceden belirlenmiş örnek olay sayısına ulaşmak için örnek olayları seçtiği (Neuman, 2016) rastlantısal olmayan kota örneklemini kullanılmıştır (Teddlie ve Yu, 2007). "Kuşağa", "cinsiyet"e ve katılımcıların "evli olması"na göre kotalar belirlenmiştir. İki kuşaktaki evli kadın ve erkeklerin aile ve evlilik konularındaki deneyimlerinin belirlenmesi konusunda veri elde etmek amacıyla seçilen çalışma alanında, İzmir'in farklı bölgelerinde yaşayan ve bu anlamda farklı sosyo-kültürel özelliklere sahip katılımcılar yer almıştır. Sosyo-ekonomik heterojenliğin sağlanabilmesi için yüksek sosyo-ekonomik statü (SES) grubundan evli kadın ve erkeklerin yanı sıra, düşük SES grubundan gelenlere de yer verilmiştir.

Tezde ilk kuşaktan 24 katılımcı, ikinci kuşaktan da 23 katılımcı olmak üzere toplamda evli 47 katılımcı ile görüşmeler yapılmıştır. Çalışma dahilinde ilk kuşaktan, 1946-1964 arası doğanları kapsayan "Bebek Patlaması Kuşağı" (The Baby Boomers) olarak tanımlanan ve 2017 yılı itibarıyla yaşları 53 ve 71 arasında değişen 24 evli kadın ve erkek ile görüşmeler yapılmıştır. İkinci kuşaktan ise 1980-1999 yılları arasında doğanları kapsayan "Y Kuşağı" olarak tanımlanan ve 2017 yılı itibarıyla yaşları 17 ve 36 arasında değişen 23 evli kadın ve erkek ile görüşmeler yapılmıştır. İki kuşakta toplam 47 kişiyle gerçekleştirilen görüşmelerde katılımcıların her birine bir kod verilmiştir. Verilerin toplanması aşamasında çalışmada, görüşme tekniğinden faydalanılmıştır. Görüşmeler yapılandırılmamış olarak kurgulanmıştır. Yapılandırılmamış görüşme "keşfe yönelik" bir görüşme sürecini kapsamaktadır. Araştırmadan elde edilen verilerin değerlendirilmesi ve yorumlanmasında ise nitel araştırma yöntemlerinde kullanılan içerik analizi tekniğine başvurulmuştur.

Araştırmada ilk olarak elde edilen veriler kodlanmış, anlamlı bölümler oluşturularak, kavramsal bağlamda açıklamalar yapılmıştır. Araştırmanın ikinci aşamasında ise kodlar bir araya getirilerek kategoriler oluşturulmuştur. Üçüncü aşamada da veriler anlaşılabilir bir dille yazılarak yorumlanmaya çalışılmıştır. Toplanan verilere anlam kazandırılmış, bulgular arasındaki ilişkilere değinilmiş, bulgulardan birtakım sonuçlar çıkarılmıştır. Araştırmanın tasarımının, araştırmanın konusu ve amacı doğrultusunda bütünsel anlamda geçerliliğinin ve güvenilirliğinin sağlanmasına dikkat edilmiş; çalışma evliliğin anlamı, evliliğe karar verme süreci, eşle iletişim, evlilikte toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü, evlilikte eğitim, çalışma, maddi duruma bakış, çocuk sahibi olmaya yüklenen anlam, geçmişten günümüze evliliğe ilişkin görüşler şeklinde yedi ana kategoriye ayrılarak başlıklandırılmıştır.

Çalışmanın sonuçlarına göre; katılımcıların görücü usulü, hemşehri ve akraba evlilikleri, tanışarak anlaşarak evlenme, aşk evlilikleri, kaçarak evlenme gibi farklı evlilik türlerini deneyimledikleri görülmüştür. 1. kuşak katılımcıların çoğunlukla görücü usulüyle evlendiğini; 2. kuşak katılımcıların ise aşka dayalı evlilikler yaptığı söylenebilir. İlk kuşak katılımcıların evliliklerinin kuruluşunda ebeveynlerinin ya da diğer aile üyelerinin etkisi yüksek düzeydedir. 2. kuşağa bakıldığında çoğu katılımcının ailesinden daha bağımsız bireysel kararlar aldıkları, alınan kararları aileleriyle paylaştıkları görülmektedir. Nitekim, bireysel tercihlere başvurulsa da katılımcıların ailelerinin düşüncelerini dikkate alarak evliliğe karar vermeleri Türkiye’de geleneksel ve modern normların, toplulukçuluk ile bireyciliğin bir arada bulunduğunu gözler önüne sermektedir. Hem ailelerin hem de bireylerin kişisel seçimlerinin bir arada görülmesi Kağıtçıbaşı’nın (2010) belirttiği gibi Türkiye’nin, bireyselleşmenin ve karşılıklı bağımlılık değerlerinin bir arada bulunduğu bir geçiş ülkesi olduğunu destekler niteliktedir. Katılımcıların bireysel kararlar almalarında eğitim düzeylerinin rolü bulunmaktadır. Üniversite ve üzeri eğitim seviyesine sahip katılımcılar kendi tercihleriyle evlenirken; görücü usulüyle evlenenlere görece daha az rastlanılmıştır. Görücü usulüyle evlendiğini belirten az sayıdaki katılımcının da ailelerinin etkisi sadece çiftleri tanıştırma aşamasında olmuştur.

Aile ve evlilikler üzerindeki değişimi açıklarken ele alınan bireyselleşme yaklaşımının çalışmanın her aşamasında görüldüğünü söylemek pek mümkün olmamıştır. Kuramı, çalışmanın yapıldığı İzmir özelinde açıklamak gerekirse 2. kuşak katılımcıların evliliğin kuruluş aşamasında ailelerden bağımsız, bireysel kararlar verebildikleri gözlenmiştir. Aynı zamanda aşka ve sevgiye dayalı olarak evliliğe karar verilmesi bireyselleşme kuramının öne sürdükleriyle uyumaktadır. 2. kuşak katılımcılarda ilk evlenme yaşının yükselmesi, doğurganlık hızlarının düşmesi, doğumların ertelenmesinin görülmesi İkinci Demografik Geçiş

Kuramının nüfus dinamikleri üzerinde belirttiği dönüşümün yaşandığına dair diğer işaretleri kapsamaktadır. Evlendikten sonra evliliğe yüklenen anlam, eşle iletişim, ev içi roller, çocuk büyütme davranışları gibi temel kategorilerde 2. kuşağın 1. kuşağa kıyasla bireysel tercihler doğrultusunda, daha özerk karar alabildikleri söylenebilir. Özellikle eğitim seviyesi ve sosyo-ekonomik statüsü yüksek katılımcılarda bu durum daha net görülürken; eğitim ve sosyo-ekonomik statüsü düşük, geleneksel değerleri benimseyen katılımcılarda bu konuda sadece kırılmaların yaşandığı söylenebilir. Bu bağlamda aile ve evliliklerde bireyselleşmenin en belirgin olduğu kesim modern değerleri benimseyen, eğitim ve sosyo-ekonomik statüsü yüksek olan katılımcılar olmuştur. Geleneksel değerleri sürdüren 2. kuşak katılımcılar için bireyselleşme ancak evliliğin kuruluş aşamasında görülmektedir. Onların evlilik sonrasında 1. kuşağa benzer norm ve değerleri sürdürmeye daha eğilimli bir tutum sergiledikleri söylenebilir. Aynı zamanda bu katılımcılar kadının çalışmasına olumlu bir tutum sergilememekte, hane içerisinde ev içi işlere yönelik rol dağılımının bulunması gerektiğini de dile getirmektedirler. Katılımcılar ev içi işlerde rol dağılımının yapılmadığını söyleseler bile, bu işleri eşlerinin yönlendirmeleriyle yapmaları toplumsal cinsiyet eşitliği konusunun bir kez daha düşünülmesini gerektirmektedir. Böylece aile ve evlilik kurumu geçmişten gelen bazı değer ve normları taşısa da dönüşüme uğramaktadır. Evliliğe ilişkin beklentiler dönüşmekte, evlilik için aşık olmak bir koşul olarak görülmektedir. Aile, evliliklerin kuruluş aşamasında karar veren merci olmaktan çıkıp; onay veren bir konuma dönüşmüştür. Ancak bireyselleşmenin Türkiye'de Batı Avrupa ülkelerine kıyasla hayatın her alanda yaşandığını söylemek zordur. Dolayısıyla, İzmir özelinde bireyselleşme eğiliminin belli bir kesimde ivme kazandığı; genel bağlamda ise geleneksel örüntülerin ve bireysel tercihlerin önem kazandığı ikili bir yapının mevcut olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazar, çıkar çatışması bildirmemiştir.

Kaynakça

- Aytaç, A. M. (2015). *Ailenin Serencamı*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Bauman, Z. (2012). *Akışkan Aşk* (Çev. Işık Ergüden). İstanbul: Versus Kitap.
- Beck, U. & Beck-Gernsheim, E. (2012). *Aşkın Normal Kaosu* (Çev. Nafer Ermiş). Ankara: İmge Kitabevi.
- Duben, A. (2012). *Kent, Aile, Tarih* (Çev. Leyla Şimşek). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Giddens, A. (2014). *Modernite Ve Bireysel Kimlik* (Çev. Ümit Tatlıcan). İstanbul: Say Yayınları.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2010). *Benlik, Aile Ve İnsan Gelişimi, Kültürel Psikoloji*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Lesthaeghe, R. (1983). A Century Of Demographic And Cultural Change In Western Europe: An Exploration Of Underlying Dimensions, *Population And Development Review*, 9, 411–435.
- Lesthaeghe, R. & Meekers, D. (1986). Value Changes And The Dimensions Of Familism In The European Community, *European Journal Of Population*, 2, 225–268.
- Lesthaeghe, R. & Surkyn, J. (1988). Cultural Dynamics And Economic Theories Of Fertility Change, *Population And Development Review*, 24, 1–45.
- Luhmann, N. (1995). Aşk Ve Evlilik: Çoğalmanın Düşünyapısı (Çev. Ayşe Kıran). *Cogito*, 217-224.
- Newman, D. M. (2013). *Sosyoloji* (Çev. Ali Arslan). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Neuman, W. L. (2016). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel Ve Nicel Yaklaşımlar 1-2* (Çev. Sedef Özge). Ankara: Yayınodası Yayıncılık.
- Simmel, G. (2015). *Bireysellik Ve Kültür* (Çev. Tuncay Birkan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Teddlie, C. & Yu, F. (2007). Mixed Methods Sampling: A Typology With Examples, *Journal Of Mixed Methods Research*, 1(1), 77-100.
- Van De Kaa, D. J. (1987). Europe's Second Demographic Transition, *Population Bulletin*, 42(1), 2-57.

Atıf: Mann, M. (2021). "Pandemi ve Sosyoloji Özelinde Siyaset Sosyolojisini Nasıl Okumalıyız?: Prof. Dr. Michael Mann ile Söyleşi", (çev. Eren Alkan & Yaren Gülşen), *Sosyoloji Dergisi*, 41-42, 335-340.

Çeviri / Translation

**PANDEMİ VE SOSYOLOJİ ÖZELİNDE SİYASET SOSYOLOJİSİNİ
NASIL OKUMALIYIZ**

PROF. DR. MICHAEL MANN İLE SÖYLEŞİ

**How Should We Read Political Sociology in terms of Pandemic and
Sociology: An Interview with Prof. Dr. Michael Mann**

Michael MANN¹

Çev: Eren ALKAN^{*}

Yaren GÜLŞEN^{**}

UCLA, Sosyoloji bölümünde Emeritus Profesör olarak görev alan Michael Mann, özellikle siyaset sosyolojisi alanında verdiği eserlerle dünya çapında tanınan bir akademisyen yazardır. Özellikle İktidarın Tarihi (1986, 1993, 2012, 2013) isimli dört ciltlik eseri pek çok dile çevrilmiş ve beşerî bilimler ile siyaset bilimi disiplinlerinde temel referanslardan biri olmuştur. Michael Mann ile Ege Üniversitesi Sosyoloji bölümü 3. sınıf programı içinde yer alan Siyaset Sosyolojisi dersi bünyesinde, dersi veren öğretim elemanı Dr. Eren Alkan moderatörlüğünde yapılan söyleşinin çevirisinin, Türkiye’de sosyal bilimler alanında çalışmalar yapan öğrenciler ve akademisyenler için güncel referanslardan biri olacağı umulmaktadır.

Etkinlik, "Siyaset Sosyolojisini Nasıl Okumalıyız?" başlığıyla 1 Haziran 2021 tarihinde çevrim içi olarak yapılmıştır. Sorular katılımcılar tarafından sorulmuştur. Bu çeviride bütünlüğü sağlamak açısından, sorular ve cevapları bakımından özellikle küresel güncelin önemli hususlarından pandemi ve sosyoloji ilişkisi ve sosyolojinin geleceği üzerine odaklanılmıştır.

¹ Emeritus Prof. Dr., University of California Los Angeles (UCLA), Sosyoloji Bölümü

^{*} Öğr. Gör. Dr., Ege Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

^{**} Lisans öğrencisi, Ege Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

Soru: *Pandeminin siyasi kurumlara etkisi sizce olumlu mu olumsuz mu olmuştur?*

Mann: Pandemi beklenmeyen krizler karşısında nasıl tepkiler verildiğini ortaya çıkardı. Bu ülkeden ülkeye, özellikle Güneydoğu Asya'da, rejimden rejime göre değişir. Genel olarak bakıldığında, ülkelerin politikaları arasında tutarlılık göremiyoruz. Çünkü bu öngörülme ve herkesi şaşkırtan bir süreç. Keşke daha fazla uluslararası dayanışma olabilseydi. Hindistan ve bazı Latin Amerika ve de Afrika ülkelerine daha fazla yardım yapılabilmesini beklerdim. Ulus devletlerin daha önce görülmemiş içe kapanma ve kendini dışarıdan yalıtma sürecine girdiklerine de şahit olduk. Pandemi sonucunda farklı krizler ortaya çıkabiliyor, böylelikle kurumlara daha çok ihtiyaç duyuluyor. Bu süreçte savaş üzerine kaleme aldığım yeni kitabım üzerinde çalıştığım için açıkçası bir sosyolog olarak süreci gözlemlene konusunda çok yeterli olamadım.

Soru: *Sosyoloji bölümü ileride profesyonel olarak teknolojik gelişmelerden sizce nasıl etkilenecek?*

Mann: Bence daha da önemlisi bunun ne kadar yaygın olacağı. İnsan ilişkilerini yeni teknolojilerin nasıl farklı bir türde dönüştüreceği. Örneğin, burada UCLA'da şu anda öğrencilerle iletişim kurabildiğimiz sağlayıcı Zoom, Skype gibi programlar. Büyük ihtimalle ileride üniversiteler harmanlanmış bir formatta yapılacak. Çünkü bu çok daha ucuz. Bu çok daha geniş bir şekilde yapılırsa üzücü olur. Ama görünen o ki yeni teknolojiler şu anda bir hayli kullanımda ve ileride daha ne tür teknolojiler çıkacağını bilmiyoruz. Ben de bunu kullanmak durumundayım. Bildiğiniz gibi interneti doksanların başından beri hızlı bir şekilde kullanıyoruz, özellikle Berkeley'de internet bulundu, burada California'da. Elbette internet olmadığı dönemlere dair de bir hayli anım var. Lakin internet en ileri toplumlarda, üniversitelerde de dahil, kullanılan dominant bir araç oldu, özellikle de 2000'den sonra. Bizler de yeni teknolojilere uyum muhakkak ki sağlayacağız ve gelecekte ne olacak bilemiyoruz.

Soru: *Yirmi birinci yüzyıl sosyologları için odaklanılması gereken en önemli mesele nedir? Örneğin, yapay zekanın ya da sosyal medyanın toplumdaki etkisi sizce nedir?*

Mann: Sanal gerçeklik ortamları milyonlarca bilginin toplanabildiği veri toplama yeri. Herhangi birinin politik görüşünü görebiliyoruz. Bu yüzyıldaki sorunlarla ilgili; tabii ki krizler çıkıyor, savaş barış durumları oluyor. Amerika, Çin ile sürekli bir çatışma halinde; ama en önemlisi küresel ısınmadır ve bununla ilgili bir şey yapılmalıdır. Hiçbir şey yapmazsak, insan toplumu yok olur. Kapitalizm ve kitle tüketimi, küresel ısınmanın asıl önemli nedenleridir; bu da en önemli

sorundur. Hem kapitalizmin sürekli kâr amacı gütmesi hem de kitle tüketiminin teşviki nedeniyle sebebiyle hükümetler ve devletlerin politikacıları, iklim değişikliğiyle mücadele etmek için önem arz eden gerekli radikal adımları atmıyorlar. Dolayısıyla devlet yöneticileri, kitlelerin bitmek bilmeyen tüketimini teşvik ediyor ve aslında en önemli mesele de budur.

Soru: *Siyasi, ekonomik, askeri ve ideolojik iktidara başka bir iktidar türü eklenebilir mi? Sosyal medya iktidarı gibi?*

Michael Mann: Bu ilginç bir öneri! İnsanlar, bilimsel bir teknolojik güç olabilecek başka bir iktidar kaynağının olduğunu öne sürmüş olsalar da bilimsel teknolojik iktidarın, günümüzde kendi sosyal, toplumsal hareketlerini yaratmaya değil; mevcut iktidar hareketine bir hizmet sunma yöneliminde olduğunu düşünmekteyim. Genişleyen sosyal medya, internetin kullanılmaya ilk başlandığı zamanlardaki gibi sol görüş açısından, bunun işbirlikçi kapitalizme karşı popüler halk protestosu için güçlü bir kaynak olacağına dair umutları yeşertecektir. Ne var ki, sosyal medyanın genişledikçe, yeni bir işbirlikçi kapitalistler sektörü ürettiğini de görüyoruz. Nitekim en büyük şirketler, Amazon veya Google gibi organizasyonlar dünyada kâr etmeyi amaçlıyor ve böylece biz de iktidarı umursamaya yeni başlayan veya geçici olan şeylere bakakalıyoruz. Dolayısıyla, kitle iletişim araçlarının farklı bir anlamda iktidar kaynağı olduğunu düşünüyorum ancak onları kimin kontrol ettiği soruları dışında, sosyal medyanın aciliyetini başka bir iktidar kaynağı olarak görmüyorum. Bu iktidar kaynakları; ekonomik iktidar, siyasi iktidar, askeri iktidar ve ideolojik iktidardır. Burada ise dört sosyal iktidar kaynağına sizin ayarlamalarınızdan birini yaptım. Jeopolitik görüşün söz konusu model için küçük bir sorun olduğunu çok daha fazla vurguluyorum çünkü bu model için jeopolitik iktidar; barışçıl ilişkiler, devletlerin diplomatik ilişkileri veya savaş ve militarizm hakkında olabilir. Dolayısıyla jeopolitik olarak diğer bir rolün de bu modele dâhil edilmesi gerektiğini düşünüyorum. Özellikle savaşlarda ortaya çıkan bir diğer şey ise, ideolojik iktidarın yoğun bir şekilde duygusal yoğunluğuna sahip olmasıdır. Ampirik olarak düşünerek savaşların güçlü duygusal nedenlerle yapıldığını keşfettim ve bunun da önemli olduğunu düşünüyorum. Nitekim öfke gibi duyguların rolü tarafından üretilen savaş ve barış kararlarında belirgin bir mantıksızlık var; bu mantıksızlık çoğunlukla sevgiyi değil aşağılamayı, hayal kırıklığını, olumsuz cümleleri, aşağılama cezasını veya benzer duyguları içermektedir. Böylece ortaya çıkan ideolojinin ortak noktasını, bilimsel olarak neyin bilimsel bilgi olduğu konusundaki boşlukları doldurmaları oluşturur. Dünyayı mükemmel biçimde anlamak mümkün değildir, hiçbir şey bilmeyiz; ideolojiler ve duygularla eylemimize yardımcı olan boşlukları doldururuz ki bence bu ikisi, söz konusu modelin yıllardır geliştirdiği en büyük yenilikler.

Soru: *Geleceğin sosyologlarına özel ne tür önerileriniz var?*

Michael Mann: *(Gülüyor.)* Pekâlâ! Sosyal değişimler yeni sorunlar doğuruyor. Açıkçası son on yılda cinsiyet, cinsel kimlik soruları da oldukça önemli hale geldi ve ABD'de benim kuşağımdan az sayıdaki düşünürün yanında çok sayıda yüksek lisans öğrencisi bu konular üzerine çalışıyor. Öte yandan, sınıf araştırmalarının oldukça az olması, etnik gruplar hakkındaki çok sayıdaki çalışmanın mikro düzeyde kişilerarası ilişkileri yeterince incelememesi gibi bir durum söz konusu. Pek tabii, sınırları etrafında savaşlar olan, kitlesel göçün yoğun olduğu Avrupa ve Türkiye, göçmen sorunları ve araştırmaları açısından oldukça iyi durumda. Ve dolayısıyla araştırmacılar ekonomik, kamusal ve doğal sorunları açıkça görebiliyorlar. Nitekim doğmasına izin verilen bu sorunlar, bölgesel sorunlardır. Ancak burada önemli olan şu ki; araştırmacılar neyi çalışmalılar? Ben sizin yerinizde olsam, iklim krizi/küresel ısınma konularına oldukça önem verirdim. Nitekim dünyanın geleceği buna bağlı. Özellikle bu türden spesifik olaylar, dönemler başta olmak üzere, çalışacağınız konu ne olursa olsun ya da belirli bir konuda doktora yapmayı düşünüyorsanız çok iyi çalışmanız gerekiyor. Nitekim siz de sizden beklenenlerin ne olduğunu gayet iyi biliyorsunuz. Öte yandan tüm bunlar, sizi neyin harekete geçirdiğine veya neyi sorun olarak düşündüğünüze bağlıdır.

Soru: *Bir disiplin olarak sosyolojinin dünyadaki hak ettiği yerde olduğunu düşünüyor musunuz?*

Michael Mann: *(Gülüyor.)* Şey! Muhtemelen, hayır. Hepimizin bildiği gibi ekonomistler hükümetleri etkiliyorlar, Nobel Ödülleri alıyorlar; kısaca sosyologların aksine oldukça ciddiye alınıyorlar. Bu açıdan bakarsak, sosyologlar sosyal sorunlar üzerine yoğunlaşıyor gibi görünüyor ancak bu uğraşlar genel olarak en iyi seviyede olmuyor. Örneğin, savaş ve barış soruları üzerine sosyologlar tarafından yürütülen bir çalışmada sosyologlar, ya siyaset bilimcisi olarak çalışma yürütmüşler ya da gerçekçiliğe oldukça uzak olan teoriler üretmişlerdir. Oysaki savaşları açıklayan sosyologlar bunu çok daha iyi yapabilirler. Ne var ki, topluma temas etmek sosyologların inisiyatifine kalmıştır. Ve kimi sosyologlar da bunu gerçekten başarılı bir şekilde gerçekleştiriyor.

Soru: *Merhaba, Profesör Mann. Bildiğiniz gibi Žižek, sosyo-ekonomik eşitsizlikler göstermesi nedeniyle pandeminin, dünya sisteminde öncülük edeceğine söyledi. Bu konu hakkında düşünceleriniz nelerdir?*

Michael Mann: Evet, pandemi eşitsizlikleri öne çıkartıyor. Eşitsizlikler, son otuz kırk yılda sürekli olarak çoğu ülkeyi kapsıyor. Ve ABD'de de bu konuda ortak bir kabul var. Ama iktidar nedir? İktidar ilişkisinin yapısını iyileştirmeyi

düşünenler, mesleklere yönelik uygulamalar gerçekleştirecekler ancak kapitalistler buna izin vermeyecekler. Nitekim yüksek miktarlarda ödenen vergilerin alışkanlık haline geldiğini biliyorlar ve bu nedenle kanunlar ile amansızca mücadele edecekler. Ama öyle görünüyor ki eşitsizlikler, süregelen toplumsal ortaklığı ortadan kaldırıyor. Ve eşitsizliklerin aniden ortaya çıktığı yerlerde, aslında bir birleşim de söz konusudur. California'da ev alımı pandemi esnasında artan eşitsizlikler nedeniyle imkânsız hale gelerek pek çok yeni evsiz yarattı. Bu kişiler, çoğunlukla California da yaşıyorlar, özellikle de Los Angeles'ı istila etmiş durumdadır. Sokaklarda geceyi geçirebileceğiniz yerler var ki bu insanlar da yıl boyunca burada kalıyorlar. Burada sayıları oldukça çok. Ne var ki geçici eğilimler, sokaklarda herhangi bir pozisyon olmadan yaşamaktan çok daha kötüdür. Ve tepki gösteren büyük kalabalığa karşılık olarak bazı zalimlerin, örneğin benim mahallemde örgütlü bir şeyler yapılması gerektiğini söylenmesine rağmen hiçbir şey yapmamaları gibi nedenlerle, acımasızlığın temel bir sorun olduğunu düşünüyorum. Öte yandan burada sendikalı işçilerle karşılaştırılabilecek bir güç yoktur. Nitekim onlar Sanayi Devrimi'nden sonra kitlesel bir protestoya katılmaya muktedir olmuşlardı. Bu protesto gücü de ırklara göre bölünmüş durumdadır. Nitekim ırkçılık ABD'de geleneksel bir eğilimdir ve gittikçe güçlenmektedir.

Soru: *Yeni kitabınız için gerçekten çok heyecanlıyım. Yeni kitabınızdan biraz bahseder misiniz? Kitabınızı neden yazıyorsunuz, pandemi kitabın içeriğini etkiledi mi?*

Michael Mann: Hayır, sürekli olarak değil. Kitabı yazmak için birkaç yılını harcadım. Ve kitaplarım genelde çok kısa olmazlar. (*Gülüyor.*) Pandemi den önce üzerinde çalışmaya başlamıştım. Benim için çözülmemiş bir problemdi; çünkü dört cildimde askeri gücü_vurgulayan olağanüstü bir duyguya sahip olduğumu düşündüm. Savaşlarda askeri gücün ne olacağını düşündüm ilginçtir ki her iki savaşta da doğrudan düello yapmadım. Ve düşündüm ki, hiç yayınlamadığım birkaç makalem vardı. Bunlardan biri savaş iddiaları hakkında, biri tarihsel süreç içerisinde sanayileşme hakkında ve bir diğeri de ilahi bir yanı olan savaşın parasal yönü hakkındaydı. Askerler savaş esnasında savaşın dini yönünü deneyimliyor böylece askerlere sosyal güç sağlanmış oluyor. Ancak bu iddia sadece bir düşünceden ibaret değil nitekim üzerinde çalıştım ve fark ettim ki kendi deneyimim en doğrusuydu. Ancak nasıl sona ereceğini hiç bilmiyorum. Bu cinayetleri kim işledi? Araştırmamda ilerledikçe de gelişmemişlik fikirleri yazmaya başladım. Ayrıca bu kitapta geçmiş on yıl içinde ortaya çıkan rasyonalite savaşını vurguluyorum. Örneğin, savaşları başlatmış olanlar, çoğunlukla kaybedenlerdir ki bu da bir tür rasyonel stratejik güçtür. Dolayısıyla burada savaş, güvenliği, askerliği, köleleri ya da her ne ise onu bulabilirim. Ki bu da bir

tür rasyonel, ekonomik-politik oyunun istenmeyen bir şekli olurdu. [. . .] Ama birçok kişi umutsuzluğa kapılır, birçok kişi de savaşta ölür. Kazananlar ise tarihi yazanlardır, onlar bir önceki galip gücün içinde olanlardır. Sonuç olarak, uygarlık dediğimiz şey her zaman üstündür. Örneğin, Sümer şehir devletleri Suriye'deki, Babil'deki vesaire büyük imparatorlukların bir parçası haline geldi veya birçok küçük İtalyan devletleri de Romalılar tarafından fethedildi. Görüldüğü üzere süregelen bir tür derin ekonomik rasyonalite süreci var. Ben de insanların ölmesine ve öldürmesine sebep olan savaş hakkındaki gerçekleri düşünüyorum. Bu yüzden kitabımda biten savaşlar ve askeri davranışlar üzerinde fazlasıyla durdum. Kitabı ise yeni bitirdim ve yayınlanmasını bekliyorum.

Soru: *Gelecekte bizi ne bekliyor?*

Michael Mann: İklim değişikliği ve iklim krizi ile yeni teknolojiler. Gelecek kuşaklar, sizin kuşağınız ve torunlarımların kuşakları büyük tehdit altında olacaklar maalesef.

Teşekkür: Lisans öğrencisi Deniz Özen'e çeviri sürecinde verdiği destekten dolayı teşekkür ederiz.